

SLOVENSKI ETNOGRAF

LETNIK IX

1956

UREDILA

BORIS OREL

IN

MILKO MATIČETOV

IZDAL IN ZALOŽIL ETNOGRAFSKI MUZEJ V LJUBLJANI

LJUBLJANA

1956

»Slovenski etnograf«

izhaja letno v eni knjigi — *paraît une fois par an*

Uredništvo in zamenjave — *Rédaction et échange:*

Etnografski muzej, Ljubljana, Prešernova 20,
poštni predal 357, telefon 22-475

Uprava — *Administration:*

Etnografski muzej, Ljubljana, Prešernova 20

Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo avtorji

SLOVENSKI ETNOGRAF

LETNIK IX
1956

UREDILA
BORIS OREL
IN
MILKO MATIČETOV

IZDAL IN ZALOŽIL ETNOGRAFSKI MUZEJ V LJUBLJANI

LJUBLJANA
1956

+90921

90921

P.O. 83/1957

VSEBINA
TABLE DES MATIÈRES

Vilko Novak, O bistvu etnografije in njeni metodi	7
<i>Sur la nature de l'ethnographie et sur sa méthode</i>	
Boris Orel, Ljudske smuči na Bloški planoti, v Vidovskih hribih in v njih soseščini	17
<i>Folk-skis on the Plain of Bloke, Vidovski-Hills and their Neighbourhood in Slovenia</i>	
Tončica Urbas, Krplje in smuči na Pohorju	91
<i>Schneereifen und Skier am Pohorje (Bachern) in Slovenien</i>	
Marija Jagodic, Krplje na Gorenjskem	117
<i>The snowshoes in Gorenjska</i>	
Fanči Šarf, Sani v hribovskih predelih Gorenjske	157
<i>Schlittenarten im Berggelände von Gorenjsko (Oberkrain) — Slovenien</i>	
Marijana Gušić, Rukav platnene košulje na starinskem ženskom ruhu iz Škednja pri Trstu	169
<i>La manche de chemise blanche d'un ancien costume de Škedenj, près de Trieste</i>	
*	
Boris Merhar, Od kod Vodniku snov za basen Kos in brezen?	187
<i>Der Ursprung des Stoffes in Vodniks Fabel »Die Amsel und der Monat März«</i>	
Ivan Grafenauer, Slomškov rokopis narodne pesmi »Jurij s pušo« ..	197
<i>Slomšek's Handschrift des Volksliedes »Juri s pušo« (Jörg mit der Büchse)</i>	

Stanko K o t n i k, Štefan Modrinjak kot avtor ljudskih popevk	203
<i>Štefan Modrinjak — auteur des chansons populaires</i>	
Karel B a č e r, Dolenjski ljudski pesnik in godec Ivan Rupnik-Može (1815 do 1882)	215
<i>Un poète et musicien populaire de Basse Carniole</i>	
Niko K u r e t, Harlekin v Bohinju?	237
<i>Arlequin au Bohinj?</i>	
Sergij V i l f a n, Vprašanje »opasila«	253
<i>Woher der Ausdruck »opasilo«?</i>	
Branko R u d o l f, Ob problemu slovenskih panjskih končnic	261
<i>Sur le problème des «planches de devant» des ruches en Slovénie</i>	
France S t e l è, Niku Županiču ob osemdesetletnici	269
<i>Prof. Niko Županič zum achtzigjährigen Jubiläum</i>	

POROČILA — COMPTES RENDUS

Tončica U r b a s, Poročilo o terenskem raziskovanju Pokrajinskega muzeja v Mariboru v letu 1955	271
<i>Compte rendu du Musée régional de Maribor pour l'année 1955 — recherches ethnographiques</i>	
Milena M o š k o n, Poročilo o etnografskem delu Mestnega muzeja v Celju v letu 1955	274
<i>Compte rendu du Musée municipal de Celje: son travail ethnographique en 1955</i>	
Vilko N o v a k, Današnja madžarska etnografija	275
<i>L'ethnographie hongroise d'aujourd'hui</i>	
Boris O r e l, Mednarodni etnografski kongres v Arnhemu na Holandskem v letu 1955	278
<i>Le Congrès International des Ethnographes à Arnhem en Hollande</i>	
Milko M a t i č e t o v, Posvetovanje vzhodnoalpskih folkloristov v Ljubljani marca 1956	279
<i>Conférence consultative des folkloristes des Alpes Orientales à Ljubljana (26.—28. III. 1956)</i>	

KNJIŽNA POROČILA IN OCENE — *COMPTES RENDUS CRITIQUES*

R. Hrovatin, Partizanska pesem, Ljubljana 1953 (Jerko Bezić)	285
F. Marolt, Gibno-zvočni obraz Slovencev, Ljubljana 1954 (Vinko Žganec) .	284
F. Marolt, Slovenski glasbeni folklor, Ljubljana 1954 (Vinko Žganec)	285
Ob izdaji: F. Marolt, Gibno-zvočni obraz Slovencev in Slovenski glasbeni folklor (Radoslav Hrovatin)	287
A. Struna, Vodni pogoni na Slovenskem, Ljubljana 1955 (Bogo Teplý)	292
A. Bejtíć, Šaljive narodne priče, Zagreb 1955 (M. Bošković-Stulli)	294
H. Dizdar, Narodne pripovijetke iz Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1952 (M. Bošković-Stulli)	296
Bilten Instituta za proučavanje folkloru u Sarajevu, 1955 (Radoslav Hrovatin)	298
P. J. Šafařík, Slovanský národopis, Praha 1955 (Vilko Novak)	299
J. Hurský, Vylidňování a asimilace slovanských obcí v Gradišti, Praha 1952; — Slovanský živel v Gradišti-Burgenlandu a jeho dolnorakouském pomezí, Praha 1950; — Sídlně zeměpisný ráz slovanských obcí v Gradišti-Burgenlandu, Praha 1952; — K otázce slovanské kolonisace Gradiště-Burgenlandu, Praha 1953; — Slovanská stěhování na Moravské pole v 16. a 19. století, Praha 1954 (Milovan Gavazzi)	300
D. M. Moldavskij, Russkaja satiričeskaja skazka, Moskva-Leningrad 1955 (M. Bošković-Stulli)	302
C. Stief, Studies in the Russian Historical Song by —. Köbenhavn, Rosenkilde and Bagger, 1953 (Ivan Grafenauer)	304
Néprajzi Értésítő, Budapest 1955 (Vilko Novak)	306
G. A. Megas, The Greek House, Athens 1951 (Vilko Novak)	307
Jahrbuch für Volkskunde der Heimatvertriebenen, Salzburg 1955 (Ivan Grafenauer)	308
Th. Hornberger, Der Schäfer, Stuttgart 1955 (Vilko Novak)	309
Oberösterreichische Bibliographie 1952/53, Linz 1955 (Franjo Baš)	310
A. Helbock, Der österreichische Volkskunde-Atlas, Linz 1955 (Franjo Baš) .	310
Lied und Brauch, Klagenfurt 1956 (Niko Kuret)	311
I. Schwidetzky, Das Problem des Völkertodes, Stuttgart 1954 (M. Kus-Nikolajev)	312
W. Hellpach, Einführung in die Völkerpsychologie, Stuttgart 1954 (M. Kus-Nikolajev)	312
P. Toschi, Le origini del teatro italiano, Torino 1955 (Niko Kuret)	313
A. Millien-P. Delarue, Contes du Nivernais et du Morvan, Paris 1955 (Milko Matičetov)	314

P. N. Boratav, Contes turcs, Paris 1955 (Milko Matičetov)	315
K. Ranke, Schleswig-Holsteinische Volksmärchen, Kiel 1955 (Matičetov) ..	315
S. Thompson, Motif-Index of Folk Literature, Kopenhagen 1955 (M. Matičetov)	316
Pismo uredništvu (Branislav Rusić)	317
Drobno pojasnilo (Milko Matičetov)	320

Ta knjiga ima

12 slikovnih prilog, 2 karti in 17 slik v tekstu

Ce volume contient

12 planches, 2 cartes et 17 illustrations dans le texte

O BISTVU ETNOGRAFIJE IN NJENI METODI

Vilko Novak

Tako v slovenski kot ostali jugoslovanski strokovni literaturi posvečamo vse premalo pozornosti obravnavanju teoretičnih vprašanj o bistvu, nalogah in metodi etnografije — kvečjemu slišimo obrobne opombe, navadno od ljudi, ki niso v živem stiku s stroko, usmerjene mimo bistvenih vprašanj. Res je glavno delo samo, toda brez jasnih osnov tudi to ni mogoče in ne more biti pravilno usmerjeno. Prav pomankanje teoretičnega obravnavanja je krivo, da je med nami toliko napačnih pogledov na etnografijo in da je naše delo zlasti v preteklosti tako zaostalo. Poudarjanje pomena in prikazovanje vsestranskega značaja naše vede pa bi ji priborilo tudi potreben ugled in sredstva za uspešen razvoj znanstvenega naraščaja, publiciranje, muzeološkega napredka itd. Pričujoče vrstice imajo le namen, opozoriti na nekatera vprašanja v zvezi z značajem naše vede in pričeti nadrobno diskusijo o njih in še drugih perečih sodobnih vprašanjih, ne da bi nameravali dati tem mislim dokončno obliko. Opozoriti hočejo na tisto razgibano problematiko, ki že dolgo zaposluje svet zunaj nas, pa o njej tako malo vemo, še manj pa se z njo okoriščamo pri svojem delu.

Od romantike sèm sta se razvijali dve disciplini, ki obe raziskujeta razvoj ljudske kulture in so ju zato istovetili ali zamenjavali tako glede naziva kot značaja, pa tudi bolj ali manj ločili teoretično in praktično. Ena od njih se je posvetila študiju kulture izvenevropskih primitivnih ljudstev in z ugotavljanjem zakonitosti družbenega in kulturnega razvoja dobila velik pomen za vse družbene znanosti; druga si je z raziskavanjem kulture evropskih ljudstev pridobila nele znatne zasluge za razvoj njihove narodne zavesti in politične borbenosti, kar je bilo važno za zatiranje in zamudniške narode, marveč je tudi skupno s prvo disciplino širila obzorje narodov vseh kontinentov; s posredovanjem medsebojnega spoznavanja njih specifičnih tvorb, izrazov mišljenja in čustvovanja na eni, sorodnih značilnosti v njih kulturah na drugi strani pa pospeševala zблиževanje med narodi ter bistveno pogloblja poznanje njih preteklosti in sedanosti.

Konec minulega stoletja sta si obe disciplini pričeli tudi utirati pot na visoke šole, najprej *etnologija* kot znanost o primitivnih ljudstvih in razvoju kulture, pozneje pa — običajno v zvezi z domačim jezikom in slovstvom — tudi veda o domačem ljudstvu pod raznimi

nazivi, ki bi jih mogli nadomestiti z mednarodnim izrazom *etnografija*. Razen prizadevanja za osamosvojitve od sorodnih ved in za dosego visokošolskih stolic pa sta se obe znanosti morali boriti tudi za izoblikovanje čim popolnejših delovnih metod, za jasnost svojih ciljev in nalog ter za določitev svojega obsega. Ta notranja borba, ki traja še danes, je zajela tak obseg, da je težko katera veda, ki bi jo imenovali s tolikimi imeni in ki bi ji določali tako različne mejé in naloge, kakor sta etnologija in etnografija. Glede na njun obsežni predmet in bližino sorodnih znanosti to sicer ni nič nenavadnega, vendar pa ta neenotnost ni koristna in terja vse bolj primerne ureditve. Ker vlada prav v naši državi glede njunih nazivov taka neenotnost kot nikjer drugod, moramo razmišljati najprej o tem vprašanju.

Tako glede pojmovanja o bistvu, nalogah in metodi, kot glede poimenovanja naših strok ločimo danes v glavnem dve skupini narodov: na zahodu (z Ameriko) razlikujejo posebno vedo o primitivnih izvenevropskih ljudstvih in teorijo o razvoju kulture — od posebne vede o kulturi evropskih ljudstev, pri čemer jih obravnavajo najčešče ločeno in redkeje pod skupnim aspektom. V tej skupini zahodnih znanstvenikov imenujejo prvo znanost v angleščini anthropology, v novejšem času pogosto s prilastkom cultural ali social; pri Francozih ethnologie, ethnographie, redkeje tudi anthropologie — in podobno pri ostalih Romanih; Nemci jo nazivajo Völkerkunde ali Ethnologie. — Znanost o evropskih ljudstvih imenujejo v angleščini, francoščini in italijanščini folklore (kar je drugod le delni predmet te vede, ki ga raziskuje folkloristika, saj je folklor = lore of folk, znanje ljudstva, ne veda o ljudstvu!), v nemščini Volkskunde, pri Skandinavcih folksforskning, pri Slovanih (do leta 1945) narodopis(je), ludopis, ludoznanstvo, narodoznanstvo, etnografija — zadnje tudi pri drugih narodih.

V drugi skupini so predvsem sovjetski strokovnjaki, ki na osnovi tradicije ruskih etnografov izpred revolucije gledajo obe vedi kot enoto in jo imenujejo etnografija (tudi narodovedenie), medtem ko oznako etnologija zametujejo kot buržuazno, ker jim pomeni nesprejemljivo zahodno razlikovanje med »primitivnimi, neciviliziranimi, nezagodovinskimi« izvenevropskimi in »kulturnimi« evropskimi, ameriški in azijskimi narodi, pa tudi zahodne strokovne smeri, nastopajoče pod tem imenom. Takemu sovjetskemu naziranju in poimenovanju sledijo po letu 1945 strokovnjaki večine slovanskih narodov, vzhodne Nemčije, Madžarov in drugih.

Posebno, kompromisno skupino predstavljajo Jugoslovani, ki imenujemo povečini celotno znanost etnologijo, predvsem v uradnem nazivu univerzitetnih stolic in seminarjev, v učnih programih, dosledno v srbski in delno v hrvaški strokovni terminologiji, medtem ko Slovenci govorimo le o slovenski in ostali evropski etnografiji; po vsej državi (izvzemši Skoplje) imamo etnografske muzeje, pri Srpski akademiji nauka etnografski institut, Srpski etnografski zbornik prav tam itd. Jasno je, da je slovenska praksa od nekdanj pod vplivom tako

nemške kot češke (etnografija, narodopisje), čeprav smo o etnologiji malo slišali.

Vzrok, da se nemški govoreči narodi z Nizozemci in Flamci drže izraza Volkskunde, ki jo pojmujejo kot samostojno znanost, je poleg načelnega razloga tudi v tem, da tako término Völkerkunde kot Volkskunde izvira iz iste besede in jasno izraža v prvem pomenu, da gre za primerjalno vedo o več narodih, v drugem pa, da gre za vedo o enem ljudstvu. Drugi del zloženke -kunde pa je tudi v obeh izrazih isti in označuje kot tuja -logija raziskovalno znanost, s čimer se izogonejo značaju zgolj opisnega dela vede, ki ga vidijo nekateri v etnografiji. Za vse narode, ki razlikujejo s posebnimi nazivi obe znanosti, pa velja, da izvira ta praksa iz močno razvitih obeh panog te vede, poleg načelne utemeljitve, da raziskuje etnologija »primitivce« v celoti z njih zgodovino itd., medtem ko etnografija upošteva le ljudsko kulturo civiliziranih narodov. Iz teh vzrokov sta si obe disciplini priborili samostojne ločene muzejske, univerzitetne in druge ustanove ter terjata tudi ločeno osebno specializacijo, ki je naravna tudi v drugih znanostih (zgodovina, filologija itd.).

Načelno razlikovanje in obsežnost predmeta sta bili tudi vzrok, da sta se etnologija in evropska etnografija razvijali dokaj ločeno, čeprav se nista nikoli »dokončno razšli«. Prav zaradi poglobljenega poznavanja snovi in potrebe sodelovanja se v zadnjem času vse močnejše pojavljajo prizadevanja, da bi se obe vedi, kjer sta še ločeni, združili tako glede pojmovanja kot glede naziva. To so manifestirali vsi zadnji mednarodni strokovni kongresi: za zahodno in evropsko etnologijo v Stockholmu leta 1951 že z naslovom, na Dunaju leta 1952 s programom, po katerem je bila Evropa tako del etnoloških razprav kot ostali kontinenti in v Arnhemu leta 1955, na katerem so načelni referati iz raznih dežel poudarjali potrebo enotnosti s skupnim nazivom etnologija, ki pa dopušča v raznih jezikih udomačeno rabo tudi ostalih imen. Tudi mednarodna revija »Laos«, ki jo je izdajal CIAP v Parizu, je sprejela v svoj podnaslov término »regionalna etnologija« za našo etnografijo.

Glede na predmet, problematiko in delovno metodo moramo reči, da ni med obema disciplinama nikake načelne razlike in da imamo opraviti dejansko z enotno znanostjo, za katero je najprimernejši mednarodni naziv etnologija in katere naloga je, preučevati človeka kot kulturno bitje ter vsebino in obliko njegove kulture. Zaradi praktičnih razlogov in tradicije pa bomo lahko gojili — kjer so za to možnosti — obe vedi formalno ločeno, samostojno. Pri nas, kjer nimamo možnosti, specializirati se praktično za raziskovanje izvenevropskih kultur, bosta pa na univerzah tudi vnaprej združeni, ker moramo poudariti, da je poznavanje etnološke teorije in sistematike s poznavanjem primitivnih kultur neobhodno dopolnilo pri kompleksnem študiju evropske ali regionalne etnologije. Tako glede te načelne enotnosti kot poslednjega naziva opozarjamo samo, n. pr. na docela

vzporeden primer geografije z občim in regionalnim delom, pri čemer se strokovnjaki v naših razmerah tudi posvečajo zgolj regionalnim raziskovanjem, pa jim zato nihče ne očita, da niso »geografi«, medtem ko bi naj bil etnolog le strokovnjak za tuje celine.

Prav zaradi mnogih območij ljudskega življenja, ki jih naša znanost obravnava, je težko podati splošno sprejemljivo in veljavno njeno definicijo o njenem bistvu, nalogah, pomenu in metodi. Starejše definicije so označevale na splošno etnografijo kot vedo o ljudski ali narodni duši, o zakonitostih duhovnega razvoja ljudstva, o življenjskih oblikah ljudstva, o življenju skupin v njem, ki jih označuje prevladovanje asociacijsko-emocionalne oblike mišljenja itd. Na kratko so se izražali, da preučuje etnografija ljudsko kulturo ali ljudsko življenje. Ker so nekateri preveč gledali le na prvine ljudske kulture in jih raziskovali ločeno od človeka in njih funkcije v celotnem življenju, so tako izgubili iz vida celoto in se bolj približali drugim, sorodnim disciplinam, kot je bilo potrebno in prav. Tako stanje je izzvalo revizijsko prizadevanje, ki poudarja vse bolj celotnost etnografskega pojmovanja in skušajo to naziranje izraziti tudi v definiciji naše znanosti.

Sodobno gledanje na etnografijo poudarja, da etnografija ni in ne sme biti nekaka mehanična vsota in nizanje opisov in obravnav raznih področij materialne (stavbarstvo, noša, prehrana, gospodarstvo itd.), družbene (običaji, življenjske skupine itd.) in duhovne kulture (pesniška, likovna umetnost, verovanje itd.), ki bi jih prikazovali brez povezave in enotnosti v zavesti in življenju njih nosilcev, same na sebi. Zato naj etnografija, ki je tudi duhovna veda, išče duhovne vezi, katera spaja vsa ta področja v organsično enoto ljudskega življenja in kulture.¹ Zato terja to naziranje tudi enotno delovno metodo za našo znanost in kaže na neuspešnost prejšnjega razcepljenega uporabljanja zdaj zgodovinske, zdaj filološke ali kake druge metode. Po R. Weissu je namen etnografije poznavanje človeka, določene oblike duhovno-duševnega zadržanja, ki se odraža v predmetih kulture.² Njen predmet so človeške plasti, katerih življenje se razvija v tradicionalnih oblikah. Torej je etnografija veda o človeku, kolikor se udeležuje neosebnih prevzetih kulturnih življenjskih oblik. — L. Schmidt je skušal obiti dotedanje oznake s kratko novo, češ da je etnografija veda o življenju v izročilih (tradicionalnih) ureditvah (oblikah).³ — Vodilni skandinavski etnolog Sigurd Erixon, ki se posebno zavzema za enotnost etnologije in etnografije, označuje slednjo kot regionalno etnologijo, katere naloga je študij človeka s primerjalnim in zgodovinskim raziskovanjem

¹ Rich. Weiss, Einführung in den Atlas der schweizerischen Volkskunde, Basel 1950, VII.

² Isti, Volkskunde der Schweiz. Erlenbach-Zürich 1946, 45

³ L. Schmidt, Die Volkskunde als Geisteswissenschaft. AÖGAEP 75/77, 119.

kulture na pokrajinski osnovi in ob pritegnitvi psiholoških in bioloških vidikov.⁴

Etnografija je dolgo imela za edinega nosilca ljudske kulture in za glavni predmet svojega raziskovanja — kmeta. Zato so večkrat kar istovetili narodopisje s »kmetopisjem«. Prav kmalu pa so pritegnili v obravnavanje tudi druge najbolj iz izročila živeče sloje, kot ribiče, lovce, oglarje, rokodelce itd. Vse te so imeli za »spodnjo ali materinsko plast« naroda, iz katere je vzrasla s sodelovanjem nadarjenih posameznikov višja plast kulture, individualna kultura. S spoznanjem in dognanjem, da je prvi in končni predmet etnografskega raziskovanja »Ljudskost«, nezgodovinska, po občestvenih in tradicionalnih vezeh pogojena ljudska kultura, se je razširilo območje zanimanja etnografije tudi na mestna naselja, katerih prebivalci so prav tako nosilci in gojitelji svojih izročil, bodisi da ta koreninijo v kmečki ali kaki podobni plasti, bodisi, da so čisto mestnega izvora. »Ljudskost«, ljudske poteze in lastnosti so v slehernem posamezniku, naj bo podeželski ali mestni, zakaj slehernik je odvisen od tradicije in okolja, ki ju sam tudi vzdržuje in sproti stalno soustvarja. Edino tako je mogla etnografija postati izrečno družbena veda, ki obravnava vse razrede in skupine naroda, kar njeni sodobni teoretiki soglasno poudarjajo.

Iz spoznanja, da sta v vsakem človeku ljudsko in individualno območje, sledi dognanje, da »ljudskost« za etnografa ni omejena socialna plast, marveč oblika, način, vrsta mišljenja, čustvovanja in ravnanja, temelječa na ljudski plasti v njem. Kdor tedaj odreka mestnemu prebivalcu poteze te ljudske ali tradicionalne plasti, ta mora dosledno odreči tudi podeželskemu prebivalstvu sleherne lastnosti in pridobitve individualne, višje kulture — in sicer vsaj za nekaj stoletij nazaj.⁵ Tisti, ki so ponavljali krilatico o primitivnosti in poniknjeni kulturni plasti (»gesunkenes Kulturgut«), iz višje kulture, kot sestavini ljudske kulture in s tem odrekli ljudstvu sleherno ustvarjalnost, se morda niso niti zavedali, da sloni njihova teorija na nestvarnem precenjevanju individualne, »višje« kulture, ki tudi vsebuje premnoge ljudske elemente in ni v današnji obliki od nekdaj.

Ker življenja ne ustvarjajo in uravnavajo le individualne pobude, marveč ga odločilno soustvarjajo izročila, so važen predmet etnografskega obravnavanja družbene skupnosti, ki so nosilke izročil. Predmeti etnografije so izrečno družbeno pogojeni. Življenje v hiši, v družini n. pr. določa funkcijo vsem predmetom v njej, pravitako vsem dnevnim, družinskim in delovnim običajem in ureditvam, ki imajo svoj smisel le v območju tiste socialne enote in skupnosti, katere izraz so. — Podobno je pri širših skupnostih: soseskah — vaseh, občinah, starostnih skupinah, stanovskih skupnostih, razredih itd. Etnografija naj tedaj raziskuje tudi socialni sestav ljudstva v gmotnih in duhovnih pojavih.

⁴ S. Erixon, *Ethnologie régionale ou folklore*. Laos I, 1951, 17.

⁵ R. Weiss, *Volkskunde der Schweiz*, 6—9.

Namen etnografije tedaj ni prvenstveno raziskovanje preteklosti, kulture, »ki je bila nekoč bolj ohranjena, kot je danes, saj danes že izginja«. ⁶ To bi bilo enačenje etnografije z zgodovino, njeno podrejanje le-tej kot nekake »virolovne discipline«, k čemur vodi enostransko poudarjanje in pojmovanje, da je etnografija — zgodovinska veda. Etnografija pa ne izhaja iz sedanjosti le zaradi metode, marveč hoče prav *razložiti sedanjost*, sedanje družbene oblike, gmotne predmete in duhovne pojave, pa naj so nastali pred stoletji, pred desetletji ali pred kratkim. Po taki teoriji o etnografiji kot antikvarno-muzealni vedi bi je v doglednem času res moralo biti konec. Tako naziranje, da je etnografija nekak del zgodovine, zamenjuje zgodovinski del metode v naši znanosti z njenim bistvom in njenimi nalogami. Oznaka in geslo »etnografija sedanjosti« (Gegenwartsvolkkunde) in »znanost o sedanjosti« (Gegenwartswissenschaft) sta logičen in metodično — idejno nujen protest proti enostranskemu, zgrešenemu prej omenjenemu pojmovanju, obenem pa osnova za stvarno in sodobno delo v naši znanosti. Ne pozabimo tudi, da prav sovjetska (in vsaka sledeča ji) etnografija, ki morda najmočnejše poudarja svoj zgodovinski značaj, najbolj vneto raziskuje prav šele nastajajoče oblike življenja. Vse sodobno raziskovanje v Evropi dokazuje pravilnost v sodobnost usmerjene etnografije, zato se nikakor ne bojimo, da bi taka postala kdaj brezpredmetna, ker bo vedno živa tradicija s svojimi predmeti in pojavi — in vedno živa prav sodobnost s stalnim razvojem ljudske kulture! Od ugotavljanja zgodovinskega stanja, od nastalega bo znanost prehajala k raziskovanju nastajanja samega in bo s tem ustvarila enostranski dosedanji zgodovinski usmerjenosti ravnotežje. Prav izguba mnogega gradiva v preteklosti, ki ne bo nikoli mogla priti v razvid naše znanosti, nas mora siliti tudi k tej dolžnosti, da rešimo za bodoče zgodovinsko raziskovanje ljudske kulture — sodobno gradivo!

Studij ljudske kulture more biti usmerjen v posamezne njene prvine, v prikazovanje zaključenih krajevnih enot, socialnih skupin itd. V svojem nadrobnejem delu naj etnografija raziskuje nastanek, razvoj, smisel, razširjenost, izumiranje in današnjo obliko kulturnih prvin, družbenih skupin itd. Poleg zgodovinskega vidika jo mora pri tem voditi tudi funkcionalni, ki določa zvezo med prvinami kulture in njih nosilcem. Le na taki osnovi je mogoče priti po dolgotrajnem delu do približne in vsaj začasno zadovoljive sinteze, ki bo podala razvoj ljudske kulture nekega naroda ali etnografskih območij in podobno. Delo v tej smeri, ki bi moralo biti ena glavnih nalog znanstvenih ustanov slehernega naroda, pa terja načrtnost, smotrnost v vzgoji strokovnjakov, spoznanje potreb in namena dela. Uspešnost takega dela pa je odvisna tako od pravih in sodobnih tehničnih prijemov in metod, kakor od pravilne znanstvene metode raziskovanja.

⁶ R. Ložar, Narodopisje Slovencev I, 16.

Prav raznovrstnost predmetov in pojavov, ki jih etnografija raziskuje, zahteva različne metode in prijeme, ustrezne njih značaju. Zato je vladala v naši znanosti tako v minulosti kot sedanjosti taka raznolikost glede uporabe, pojmovanja in poimenovanja raznih metod in smeri. Vse to pa določa idejno in načelno stališče do nalog in bistva etnografije. Vsa ta razgibanost in navidezna nasprotnost, neenotnost pa ni tragična slabost naše znanosti, marveč le nujnost razvoja, dokaz živega prizadevanja, približati se čim uspešneje in pravilneje tako zamotanemu sklopu predmetov in pojavov, kakršen je organizem ljudske kulture v preteklosti in sedanjosti. Vsaka od teh smeri je opravila svoje zaslužno delo za razjasnitev mnogih vprašanj. S tem v zvezi je vprašanje etnografiji sorodnih in pomožnih ved, ki so s svojimi metodami obravnavale obrobna in skupna območja svoje in etnografske znanosti, n. pr. filologija, razne zgodovinske vede, sociologija itd. Iz tega sicer nujnega sodelovanja je večkrat sledila pretirana uporaba metod teh znanosti na področju etnografije, kar je zavajalo v enostranost in postavljalo celo vprašanje o upravičenosti etnografije kot samostojne vede. To ni bilo nič čudnega v dobi, ko naša veda ni še imela lastnih stolic na univerzah in ne gojiteljev, ki bi se ji posvečali v celoti, marveč so jo predavali — kot še marsikje — filologi in zgodovinarji, ki so se zanimali le za obmejna področja svoje vede, segajoča v ljudsko življenje. Z razvojem znanosti in njenim uveljavljanjem v sklopu ostalih ved pa je napredovalo tudi izgrajevanje njene *enotne metode*, ki naj bi ustrezala njenemu posebnemu bistvu in smislu ter značaju njenega predmeta.

Historično-filološka smer etnografske metode je nastala kot sredstvo prvih gojiteljev etnografske znanosti v nemški romantiki, ki so z metodo svoje izhodiščne vede raziskovali le-tej najbližja območja ljudskega verovanja, pesništva in običajev. S to metodo še danes analiziramo literarne ljudske tvorbe, muzejske in terenske predmete, da razjasnimo izvor kulturnih dobrin in vrednot. S pritegnitvijo zgodovine, zlasti kulturne in gospodarske, ter jezikoslovja, je pojasnila po geslu »Wörter und Sachen« tudi migracijo predmetov in pojavov, povezavo geografskih enot v etnografska območja. Zgodovinska smer se v sodobni etnografiji vse bolj uveljavlja tako s pritezanjem zgodovinskih virov kot z aplikacijo metode pri prikazovanju kontinuitete in pojasnjevanju sedanjih razmer z zgodovinskim razvojem. Ne sme pa uporaba te metode izgubiti iz vida celotnosti ljudskega življenja, tako da ne bi več ločili zgodovinskega dela od etnografskega. Njeno vodilo bodi vselej časovna pogojenost kulturnih dobrin in vrednot.

Geografska smer je nastala v etnografiji nujno kot posledica zgodovinsko-filoloških dognanj o migraciji in razširjenosti kulturnih prvin. S pritegnitvijo geografskega vidika in kartografske metode dopolnjuje etnografija globinsko gledanje in raziskavanje zgodovinske smeri v smislu prostorne pogojenosti in vezanosti. Kartografska metoda, ki nazorno prikazuje razmestitev in gostoto predmetov in pojavov, njih

žarišča in razširjevalno smer, je vedno česče uporabljana tako v monografijah, kot pri izdelovanju etnografskih atlasov, ki so nujno dopolnilo smotrnemu terenskemu in raziskovalnemu delu. Poleg sintetičnega prikaza celotne etnografske podobe nekega ozemlja ali ljudstva je etnografski atlas drugi končni formalni cilj vsega raziskovalnega dela in obenem pripomoček za nadaljnja, poglobljena raziskavanja.

Medtem ko sta prvi smeri namenjeni bolj raziskovanju predmetov in pojavov kulture, se ostale smeri posvečajo v prvi vrsti njih nosilcu in vzajemnosti med njim ter objekti. To so sociološka, funkcionalna in psihološka smer.

Sociološka smer goji na eni strani poglobljeno zanimanje za družbene skupine in za njih pomen v ljudski kulturi, na drugi pa za odnos skupnosti, občestev do dobrin in vrednot kulture. Zato raziskuje na primer skupnost, ki pôje, pripoveduje ali posluša pripovedovanje pravljič itd., učinek pesniških tvorb na ljudi; izvajalci običajev in odnos ljudi do običajev jo zanimajo močnejše kot zgodovina, smisel in razširjenost teh pojavov samih, čemur se posveča zgodovinsko-filološka smer.

Tako se sociološka smer večkrat krije ali dopolnjuje s *funkcionalno* smerjo etnografske metode. Ta smer poudarja, da je sleherni etnografski pojav ali predmet povezan s posameznikom ali skupnostjo po svoji funkciji. Zato bi ga popolnoma ne mogli razumeti, ako ga ne bi gledali v tem njegovem pomenu. Preziranje funkcije predmeta omogoča le polovično njegovo dojetje. Zato je večkrat važnejša funkcija kot pa predmet sam: n. pr. nôšenje, ne deli noše (zato moremo nošo vselej raziskovati in najti, čeprav se razlikuje od pisane noše preteklosti!); način zidanja, ne slog hiše; način prehranjevanja, odnos ljudi do jedil in pijač — ne pa vrsta le-teh itd. Zakaj ljudska značilnost, specifičnost se javlja prav v načinu, pojmovanju in se prav po tem loči od neljudskega načina in pojmovanja, na drugi strani pa od načina življenja drugih ljudstev. To dejstvo je posebno važno v novejšem času, ko izginjajo stare oblike noše, stavb, dela, orodja itd. Funkcionalno pojmovanje nam omogoča raziskovati odnos človeka do novih oblik in prilagoditev njegovega življenja tem oblikam.

Psihološka smer raziskuje duševnost nosilca kulture in ugotavlja ustvarjalne možnosti, vzroke in način prevzema pojavov, njih spreminjanja itd. Tesno se mora povezati s sociološko in funkcionalno smerjo, saj slone na primer odnosi v družbi v veliki meri na psihičnem zadržanju posameznikov in na duševnih razpoloženjih ter pogojih, ki nastajajo med njimi. Ta smer je posebno važna pri raziskovanju vsakovrstne ljudske umetnosti in družbenih skupnosti. Pri končni sintezi etnografskih dognanj, iz katerih skušamo dojeti mišljenje, značaj in duševnost ljudstva, posebnosti njegovih ustvarjalnih, pa tudi reproduktivnih zmožnosti — ima psihološka poglobitev odločilno besedo. Ni treba posebej poudarjati, da mora vsak zbiralec etnografskega

gradiva in njega raziskovalec imeti veliko razumevanje za ljudsko miselnost in čustvovanje, sposobnost življenja in uspešnega približanja.

Vse te in morda še druge prijeme in smeri uporablja etnografska znanost različni snovi ustrezno, drugo z drugo dopolnjuje in jih družijo v organično enotno delovno metodo.

Résumé

SUR LA NATURE DE L'ETHNOGRAPHIE ET SUR SA METHODE

L'auteur attire l'attention sur trois groupes de points de vue différents concernant, d'une part, l'ethnologie (Völkerkunde, anthropology) comme science du développement de la civilisation et des peuples en dehors de l'Europe et d'autre part, l'ethnographie (Volkskunde, folklore, etc.) comme science des civilisations populaires de l'Europe. Tandis que les savants des nations occidentales distinguent deux branches scientifiques séparées dans le sens mentionné, les érudits de l'Union soviétique et des pays se trouvant sous son influence n'admettent qu'une ethnographie unique. En Yougoslavie, il n'y a pas d'accord sur ce point: les Serbes parlent d'ethnologie comme science, mais surnomment les institutions et les publications «ethnographiques»; en Croatie, on confond les deux termes sans y garder conséquence; les Slovènes, au contraire, les emploient selon l'usage de l'Europe occidentale. L'auteur mentionne les efforts qu'on fait à l'Ouest, afin d'introduire pour deux branches scientifiques le terme commun d'ethnologie et, pour les recherches consacrées à un peuple seul, celui d'ethnologie régionale.

En parlant du caractère de l'ethnographie, l'auteur souligne les opinions et les définitions récentes, dues à R. Weiss et d'autres savants et insistant sur une conception suivant laquelle l'ethnographie devrait être une science du présent (Gegenwartswissenschaft) dont le but serait d'examiner l'élément populaire (das Volkstümliche) dans toute une nation. L'auteur met en garde contre les conceptions qui accentuent excessivement le caractère historique de l'ethnographie, point de vue dont s'ensuit la subordination à l'histoire, de ce qui résulte une fausse méthode.

L'auteur traite ensuite d'une manière plus détaillée les directions d'une méthode ethnographique unique — l'historique-philologique, la sociologique, la fonctionnelle, la psychologique et la géographique. Les recherches de la vie et de la civilisation populaires ne doivent donc pas résulter de l'emploi exclusif d'une de ces directions, comme ayant leur but dans elles-mêmes, elles sont, au contraire, appelées à établir, en accord avec toutes les directions, l'équilibre entre l'étude des objets et des manifestations de la civilisation et de la vie populaires elles-mêmes.

Il ne suffit pas que l'ethnographie procède du présent uniquement en raison de sa méthode, elle doit, en outre, expliquer les objets matériels présents, les formes sociales et les phénomènes spirituels. Ce n'est qu'une ethnographie dirigée vers le présent qui ne perdra jamais son sens et son objet. Aussi conservera-t-elle fidèlement le matériel présent pour la recherche historique future de la culture populaire, contrairement au passé qui, à force de collectionner «les antiques» et les curiosités, négligeait la vie et n'a pas sauvé ses phénomènes pour la recherche de l'époque présente.

L'étude de la culture populaire peut être dirigée vers ses éléments particuliers, vers la mise en évidence des unités locales closes, des groupes sociaux, etc. Elle doit rechercher l'origine, le développement, le sens, l'extension, la forme actuelle et l'extinction successive des éléments culturels, groupes sociaux, etc. A ce travail, à côté du point de vue historique, il faut considérer aussi le point de vue fonctionnel, qui détermine les rapports entre les éléments de la culture et leur porteur. Mais un tel travail ne peut être efficace que si l'on a recours à une méthode exacte et à des procédés techniques contemporains. La multiplicité des objets et des phénomènes qu'étudie l'ethnographie ainsi que les diverses professions exercées par les pionniers de la science ethnographique étaient la cause de ce qu'on utilisait les différentes méthodes empruntées aux sciences apparentées. Ainsi, on a négligé certains domaines de la culture populaire et toute la science a été présentée, souvent, dans une fausse lumière. Ce n'est qu'avec le développement de l'ethnographie et la conquête de son autorité parmi les autres sciences que les efforts d'élaborer sa propre méthode qui correspondrait à son essence particulière ainsi qu'au sens et au caractère de son objet, ont été couronnés avec succès.

LJUDSKE SMUČI NA BLOŠKI PLANOTI, V VIDOVSKIH HRIBIH IN V NJIH SOSEŠČINI

Boris Orel

Ako bi bil kdaj vprašan, s kakšnimi etnografskimi posebnostmi se more ponašati slovenski narod, bi med drugim navedel tudi starodavne bloško-vidovske smuči.

Ljudske smuči z Blok, iz Vidovskih hribov in sosednjih predelov sodijo med najpomembnejše predmete naše ljudske materialne kulture ter morajo etnografa zanimati kot ljudsko prometno sredstvo in kot pomožni sestavni del ljudske noše. Če globlje premislimo, je najstarejše prometno sredstvo dejansko obuvalo. Šele za njim so nastale krpelje in smuči, ki moramo nanje gledati kot na dopolnilo obuvala v posebnih vremenskih razmerah.

Kako naj si pojasnimo, da se ni slovenska etnografija v preteklosti prav nič zanimala za bloško-vidovske smuči? Kako je bilo mogoče, da se ni zanje zmenila v času, ko jim je že znanstveni svet v tujini posvečal primerno pozornost? Dejali bi, da je za takšno brezbriznost težko najti opravičilo.¹

Zato pa tem več priznanja slovenskim športnikom in drugim redkim posameznikom,² ki edini so pri nas med prvo in drugo svetovno vojno

¹ To vprašanje nam more deloma pojasniti predvojna korespondenca med Jugoslavenskim zimsko-sportskim savezom v Ljubljani (= JZSS) in Etnografskim muzejem v Ljubljani (= EM): dopisa JZSS št. 334 od 24. XI. 1936 in št. 363 od 15. XII. 1936 ter dopis EM št. 348 od 10. XII. 1936 (Arhiv EM).

² Med prvimi je treba navesti Rudolfa Badjuro, ki je za svojo »Smuško terminologijo«, objavljeno prvič v Slov. narodu leta 1917, deloma uporabil domače bloško-vidovsko smuško »besedje«, dalje Metoda Badjuro, ki je leta 1931 posnel film o bloškem smučanju, ter razne funkcionarje predvojnega JZSS, kakor prof. dr. Frana Jesenka, dr. Cirila Pavlina, Josa Gorca in druge. O tem, kaj vse je predvojno raziskovanje ugotovilo o bloškem smučanju, nas pouči poročilo, priobčeno v nemški zimsko-sportni reviji »Der Winter« (Jhrg. XXIV/1930/31) z naslovom »Auf der Spur des ältesten alpinen Ski«. Ta članek je po podatkih JZSS priredil za objavo in mu napisal uvodnik nemški športni pisatelj in urednik revije »Der Winter« Carl J. Luther, ki se je že zelo zgodaj začel zanimati za bloško smučanje ter je pisal o njem v raznih inozemskih časnikih (Vossische Zeitung, Berlin, 10. marca 1931, Grazer Tagespost, 14. marca 1931, Sport, Zürich, Prager Tagespost), med drugim tudi v švedskem smučarskem letopisu På Skidor 1938.

Preobširno bi bilo, če bi navajali razne članke, ki so bili kdaj o bloškem smučanju objavljeni v našem časopisju, omenimo naj samo razpravo prof.

po svojih močeh reševali ta starodavni predmet in opozarjali na njegov izredni pomen!

Etnografski muzej v Ljubljani si je že kmalu po osvoboditvi zastavil nalogo, da čimprej razišče bloško-vidovske smučiči. Z uresničevanjem te naloge pa je mogel pričeti šele leta 1953; zlasti krepko je razvil svoje raziskovalno delo na Blokah, v Vidovskih hribih in njihih soseščini v letih 1954/55.³ Leta 1954 je s sodelovanjem učiteljstva v Novi vasi, pri Sv. Trojici in Sv. Duhu izvedel posebno anketo o starem bloškem smučanju,⁴ ki pa njeni rezultati ne bodo mogli biti v celoti izkoriščeni v tej razpravi in bodo obdelani posebej.

Zavedamo se, da bi morda bili uspehi našega dela večji, če bi bili hodili po Bloški planoti in sosednjih ozemljih med prvo in drugo svetovno vojno ali pa celó pred prvo, to je v času, ko je zaslužni pionir v raziskovanju bloško-vidovskega smučanja Rudolf Badjura⁵ zasliševal stare očance v Metuljah (Metlàh) in okolici Otav. Navzlic temu pa menimo, da nam je marsikaj pomembnega uspelo oteti pozabe resnično ob dvanajsti uri. Staro bloško-vidovsko smučanje smo ujeli prav še zadnji čas, tako rekoč pri repu.⁶

D. Ula ge »Stoletja smučanja na Blokah« v ilustriranem mesečniku »Obisk«, letnik III/1.

³ Pri terenskem delu so avtorju in sodelavcem z velikim razumevanjem pomagali številni domačini v raznih vaseh na Blokah, Trojiški strani, v Vidovskih hribih, Menišiji, okolici Roba, na Gori, v Loškem potoku, Rutah, okolici Velikih Lašč in drugod. Postregli so nam z mnogimi podatki iz lastnega izkustva in domačega ustnega izročila, pa se jim za to njihovo pomoč v imenu Etnografskega muzeja v Ljubljani najiskreneje zahvaljujem.

⁴ Učiteljem in učiteljicam v Novi vasi, pri Sv. Trojici in Sv. Duhu, ravnatelju Notranjskega muzeja v Postojni L. Vilharju, zlasti pa ravnatelju nižje gimnazije v Novi vasi Francetu Čebohinu se za njihovo sodelovanje pri anketi EM najlepše zahvaljujem. Ravnatelju Čebohinu bodi izrečena še posebna zahvala za razno njegovo pomoč v času našega terenskega dela in še po tem. — Pri anketi EM sta poleg avtorja te razprave sodelovali tudi Marija Jagodic in Fanči Šarf iz EM.

⁵ Rudolf Badjura je že leta 1912 začel zbirati gradivo o ljudskem smučanju na Blokah in sosednjih ozemljih.

⁶ Razprava o ljudskih smučeh na Blokah in sosednjih ozemljih v tem letniku SE se nanaša večidel na terenske zapiske B. Orla, deloma pa tudi na rezultate ankete EM ter na zapiske Fanči Šarfove in Pavle Štrukljeve iz EM, ki sta avtorju največ pomagali pri terenskem delu. Za njuno sodelovanje jima izrekam svojo iskreno zahvalo! Terenski zapiski in izpolnjeni anketni obrazci so shranjeni v arhivu EM.

Razno predvojno gradivo (dopise, fotografije, objavljene in neobjavljene članke itd.) so mi dali na razpcelogo J. Gorec, dr. C. Pavlin in A. Lenarčič, za kar naj bodo prav lepo zahvaljeni. Zahvalo dolgujem tudi Rudolfu Badjuri za nekaj pojasnil o njegovem športno-vzgojnem udejstvovanju na Blokah, Metodu Badjuri in Triglav-filmu pa za predvajanje filma »Bloké — zibelka smučanja na Slovenskem«.

I. Kratek geografski pregled ozemelj ljudskih smuči

Starejše ozemlje ljudskih smuči sestavljajo predvsem dve kraški planoti na Notranjskem, Rakitniška in Bloška ter Vidovski hribi s Trojiško stranjo kot prehodnim ozemljem med njimi in pravo Bloško planoto.⁷

Rakitniška planota je nad 700 m visoka kraška planota z iglastimi gozdovi in razloženim naseljem Rakitna, ki po ljudskem reku obsega »devet vasi in tri hiše«.

Med Rakitno in Bloško planoto se razprostira kraško ozemlje, ki je večidel hribovito, le v manjši meri planota in dolina. Temu svetu, visokemu od 600 do 870 m, ljudstvo na kratko pravi Hribe, Hribi ali U Hribah, ljudje, ki v teh hribih prebivajo, pa so Hribovci, Hribci ali Vidovci. V Hribih ali v Vidovskih hribih, kakor bomo imenovali v naši razpravi to ozemlje, razlikujemo dva večja predela, višjega in nižjega, ali kakor pravi ljudstvo, ta gorejni konec (vasi Dolenje in Gorenje Otave, Sv. Vid, Osredek itd.) in ta dolajni konec (vasi Strukljeva vas, Cajnarje, Ponikve itd.). Proti zahodu in v smeri proti Cerknici obsega starejše smuško območje še del ozemlja, imenovan Menišija (Topol in Kožljek), ki ima tudi kraške značilnosti. — Vseh vasi je v Vidovskih hribih in delu Menišije nad 40.

Na Bloški planoti imamo od Vidovskih hribov dalje najprej prehodno hribovito ozemlje po imenu Hribi ali Trojiška stran, zatem pa dolge, zelo prostrane doline z ravnim dnom (glavni dolini Spodnja in Gornja Bloška dolina), med katerimi so vzpetine, povečini podolgovati hrbti z višinami 800 do 870 m. Kolikor je tekočih voda, so ponikalnice z odtokom proti Cerkniskemu polju. Številnim požiralnikom pravi ljudstvo požrehi. Med vasema Fara in Metulje (v narečju Metlè) je večje polje Resje (Nm 720—730 m), klasičen ravninski smuški svet, ki je bilo na njem po ljudskem ustnem izročilu svoje dni jezero. Na Blokah je vseh vasi in zaselkov 45. Večinoma leže na ravninah, pa tudi po pobočjih hribov, na terasah in gričih. Največja kraja sta Velike Bloke (Nm 730 m) in Nova vas (Nm 722 m).

Od mlajših smuških ozemelj in krajev je navesti poleg Radleka na Blokah notranjsko vas Dolenje Poljane nad Starim trgom pri Ložu in južno od Bloške planote ležeče ozemlje Loški potok, ki obsega ozko, koritu podobno kraško polje s ponikalnico in več vasmi. Na Dolenjskem imamo več hribovitih naselij v okolici Sodražice po skupnem imenu Gora, dalje gričevnato ozemlje v okolici Velikih Lašč z več vasmi (Mala in Velika Slevica, Škrlovica itd.), Rute ter nekaj vasi v hribih nad Robom ozir. v okolici Turjaka.

⁷ Geografski pregled se naslanja na lastne terenske zapiske, mnogo podatkov pa sem zanj črpal iz tele literature: Anton Melik, Pliocensko porečje Ljubljane (Geografski vestnik IV/1928) in Krajevni leksikon dravske banovine, Ljubljana 1937, str. 394—398.

V Vidovskih hribih in na Bloški planoti prevladujeta bukev in smreka, nekaj pa je bora, breze in raznega drugega drevja. Ljudstvo se ukvarja zlasti s poljedelstvom (žito in krompir), z živinorejo in lesno trgovino. Dobri živinorejci in stari prekupčevalci (barantači) z živino so zlasti Blóčanje, saj po ljudskem reku ni sejma, če ni na njem Bločana. V obeh predelih je doma lesna domača obrt, suha roba, ki pa je omejena na izdelovanje zobotrebcev in žlic. Vidovci pa so še posebej znani kot dobri gozdni delavci in tesači. Iz teh krajev so kot drvarji, tesači in izdelovalci dog že v 19. stoletju ali pa morda že prej odhajali v zimskem času na sezonsko delo na Dolenjsko, Štajersko, Hrvaško, v Bosno, na Ogrsko, v Galicijo in še marsikam drugam.

Klima s posebnim ozirom na snežno odejo. Za Vidovske hribe, predvsem pa za Bloško planoto velja, da imajo gorsko klimo z določenimi elementi kontinentalne klime in da so izpostavljeni močnim vetrovom, dà, celó burji, ki ima svoj odmev tudi v ljudskih rekih: Na Blokah je burja doma; burja ima na Blokah svoje mlade; na Resju ima burja svoj vragov ples; če greš na Bloke, greš vragu v roke ipd. Od letnih časov je za našo razpravo o ljudskih smučeh važna zlasti zima, od padavin pa sneg. Ljudstvo pravi, da je na Blokah in v Vidovskih hribih devet mesecev zima, tri mesece pa mráz. Ta rek prav dobro označuje bloško-vidovsko klimo. Ljudsko usno izročilo mnogo pripoveduje o hudih snežnih zimah v preteklih časih, pa tudi o tako milih, da so včasih o pustu listje grabili za steljo. Če je prava zima, zapade sneg na Blokah in v Vidovskih hribih že okrog začetka novembra ali pa še prej in obleži do Jurja v aprilu ali vsaj do začetka marca. Sneg torej obleži v hudih zimah 4 do 5 mesecev, običajno pa 3 mesece, kar je po ljudskem mnenju slabo za bodočo letino, zakaj pregovor pravi: Če sneg leži sto dni, žita mori. Pri tem moramo upoštevati tudi takšne kaj zelo običajne snežne razmere, ko je zapadel sneg, nekaj časa obležal, nato skopnel, a čez čas je zapadel zopet nov sneg. Snega zapade normalno do višine $\frac{1}{2}$ m, v izrednih primerih pa 1,50 m in celó več. Podgrivarski piše v Novicah (1845),⁸ da je sneg na Blokah 3, 4 in včasih tudi 5 čevljev (= ca. 1,60 m) debel. Starejšim Vidovcem in Bločanom je še močno v spominu izredno huda zima leta 1895, ko je zapadlo toliko snega, da so bile 14 dni zaprte vse poti in so ljudje mogli hoditi samo na smučeh in deloma tudi po krpljah. V Otavah in drugih vaseh pa se spominjajo, da je bilo nekoč toliko snega, da so hodili po snegu od ene strehe do druge. Hudi vetrovi povzročajo velike, 4 do 5 m visoke snežne zamete, ki morejo biti v veliko oviro krajevnemu prometu. Tudi o tem piše omenjeni Podgrivarski v Novicah, ko pravi, da »navadna burja silne zamete dela, skidane poti kmalo spet zasuje in večkrat za pečcam komej toliko sledu odgazi, kolikor pred njim pusti«.

⁸ Str. 62.

Te večidel iz ustnega izročila povzete podatke o zimi in snežnih razmerah na bloško-vidovskem ozemlju je poučno primerjati z uradnimi podatki naše hidrometeorološke službe. Ker žal ne razpolagamo s starejšimi podatki, za naše potrebe povsem zadostujejo novejši podatki iz let 1925/28 in 1949/53.

V zimskem času od 1. decembra do 1. marca 1925/26, 1926/27 in 1927/28⁹ je padlo pri Sv. Duhu na Blokah skupno 2318,8 mm padavin, od tega 826 mm snega ali 36 % vseh padavin. V istem času je padlo v Ljubljani vsega skupaj 1795,9 mm padavin, od katerih pa je bilo le 426,6 mm snega ali 24 % vseh padavin. V Ljubljani je torej padlo skoraj 50 % manj snega kot pri Sv. Duhu na Blokah.

Ni odveč tudi primerjati, kdaj je prvi sneg padel oziroma nehal padati na Blokah in kdaj v Ljubljani. — Snežiti je začelo:

1925	Sv. Duh	14. X.	Ljubljana	24. X.
1926	Sv. Duh	24. X.	Ljubljana	26. X.
1927	Sv. Duh	9. XI.	Ljubljana	11. XI.
1928	Sv. Duh	23. IX.	Ljubljana	3. XI.

Zadnjikrat pa je padel sneg:

1925	Sv. Duh	16. IV.	Ljubljana	21. III.
1926	Sv. Duh	20. III.	Ljubljana	23. III.
1927	Sv. Duh	13. V.	Ljubljana	25. IV.
1928	Sv. Duh	10. V.	Ljubljana	22. III.

Iz gornjih podatkov je razvidno, da sneg pade na Blokah prej kot v Ljubljani ter da je tudi trajanje snežne odeje daljše na Blokah kot pa v Ljubljani.

Po osvoboditvi je naša hidrometeorološka služba toliko napredovala, da nam more o snežni odeji postreči s podatki, ki se nanašajo na število dni s snežno odejo, na najdaljše neprekinjeno trajanje snežne odeje in na maksimalno višino snežne odeje v določenem razdobju. Oglejmo si nekaj teh podatkov¹⁰ za Bloke in Vidovske hribe iz let 1949/53:

a) Število dni s snežno odejo

Kraj	1949/50	1950/51	1951/52	1952/53
Nova vas	51	95	95	104
Sv. Vid	52	116	101	106

⁹ Hidrometeorološke podatke iz let 1925—1928 navajam iz seminarske naloge: Janko Sotošek, Smučarstvo na Blokah (Arhiv Geografskega inštituta v Ljubljani, R 36-1932/33). Na to nalogo me je opozoril in mi jo posredoval ravnatelj Zemljepisnega muzeja v Ljubljani Vladimir Leban, za kar se mu prav lepo zahvaljujem.

¹⁰ Ti podatki so iz arhiva Uprave hidrometeorološke službe v Ljubljani; zanje bodi izrečena iskrena zahvala prof. Danilu Furlanu in Dušanu Koširju.

b) Najdaljše neprekinjeno trajanje snežne odeje

Kraj	1949/50	1950/51	1951/52	1952/53
Nova vas	30	36	67	86
Sv. Vid	31	45	86	94

c) Maksimalna višina snežne odeje v letih 1949/53

Nova vas	1,50 m	Sv. Vid	1,56 m
--------------------	--------	-------------------	--------

Gornji statistični podatki so poučni za nas v dveh pogledih: 1. nam bolj ali manj potrjujejo ljudsko izročilo o snežnih padavinah in 2. višji del Vidovskih hribov, to je Sv. Vid z okolico, izkazuje večje število dni s snežno odejo ter daljše neprekinjeno trajanje snežne odeje kakor Nova vas na Blokah.

Klimatske razmere, ki bi jih bilo treba še natančneje opazovati in raziskati, so poleg dokaj visoke geografske lege in primerne konfiguracije zemljišča v nemajhni meri prispevale, da so se na teh ozemljih uveljavile smuči kot prometno sredstvo za hojo po snegu v zimskem času.

II. Smuči in njihovi sestavni deli

Poleg podatkov iz ustnega izročila in razne starejše literature prihaja za naš pregled in opis ljudskih smuči z Blok in od drugod v pošte predvsem zbirka smuči v Etnografskem muzeju v Ljubljani (=EM). Ta zbirka je z izjemo enega para smuči nastala v letih 1953/56, to je v času etnografskega dela na smuških ozemljih, in obsega tele smuči:

B l o k e

1. en par smuči z Blok, les: a) višnjja, b) bukev, inv. št. 7497 (=A);
2. ena smuč, Škufče, višnjja, inv. št. 6880 (=B);
3. en par smuči, Topol, bukev, inv. št. 6879 (=C);
4. en par smuči, Radlek, bukev, inv. št. 7057 (=D);
5. ena smuč, Zales, jesen, inv. št. 7498 (=E);
6. ena smuč, Runarsko, češnjja, inv. št. 7499 (=F);
7. en par smuči, Metulje, bukev, inv. št. 7500 (=G);
8. ena smuč, Glina, bukev, inv. št. 7056 (=H);
9. en par smuči s palico, Zavrh pri Sv. Urhu, jesen, inv. št. 7502 (=I);
10. ena otroška smuč, Glina, bukev, inv. št. 7055 (=J);

M e n i š i j a

11. en par smuči s palico, Kožljek, jesen, inv. št. 7501 (=K);

o k o l i c a S o d r a ž i c e (G o r a)

12. en par smuči, Kržeti, bukev, inv. št. 7503 (=L).

Kakor je iz gornjega seznama razvidno, je večina smuči v EM (deset inv. števil) z Bloške planote, le dva para — K in L — sta od drugod, in sicer en par iz Menišije, en par pa iz okolice Sodražice. Na drugih območjih, med drugim na starejšem smuškem ozemlju, v Vidovskih hribih, se nam doslej še ni posrečilo najti stare smuči. Večina smuči je izpred druge svetovne vojne. Po ustnem izročilu bi o smučeh B, C, F, G in J mogli celó trditi, da so stare 60 do 80 let, morda tudi več. Od ostalega smuškega inventarja so smuči D iz leta 1912, smuči L iz leta 1920, medtem ko sta dva para smuči s palicama I in K bila po starem načinu izdelana decembra leta 1955 za EM.

Posebno vprašanje pomeni par smuči A (sl. I/5), ki smo ga na splošno označili, da je z Blok. Te smuči so edine, ki jih je EM že pred drugo svetovno vojno hranil v svojih zbirkah, in imajo, če se ne motimo, že kar svojo zgodovino. Kot neinventariziran predmet so bile najdene v Narodnem muzeju. Po osvoboditvi smo jih spoznali za bloške smuči in jih uvrstili v posebno razstavno skupino v dvorani ljudske noše. Kdaj in kako naj bi te smuči prišle v muzej? Odgovor na to vprašanje najdemo v starejši literaturi o bloškem smučanju. V mislih imamo Jožefa Bevka, kaplana z Blok, ki je leta 1845 objavil v Novicah pod psevdonimom Podgrivarski krajše poročilo o hudi zimi in rabi smuči na Blokah.¹¹ Iz tega poročila moremo med drugim posneti, da je Bevk poslal en par bloških smuči, narejenih v Metuljah, Kranjski kmetijski družbi v Ljubljani »za poskušnjo«, kasneje pa še en par krpelj. Uredništvo Novic se zahvaljuje Bevku v pripombi k njegovemu članku za poslane smuči¹² in prav tako za krplje,¹³ mimo tega pa je tudi v seznamu daril, objavljenem v letopisu Kranjske kmetijske družbe, navedeno darilo Jožefa Bevka: Herr Josef Bevk, Kaplan in Oblak: 1 Paar Schneeschuhe.¹⁴ Ker ni verjetno, da bi v Ljubljani tedaj že poznali in uporabljali nordijski naziv »Ski« (Schi) za smuči namesto starega nemškega imena »Schneeschuhe«, menimo, da so v seznamu darov navedeno Bevkovo darilo, smuči, ne pa krplje (Schneereifen, pa tudi Schneeschuhe). Nadaljnjo usodo teh bloških smuči si moremo prav lahko pojasniti. Kaj neki naj bi bilo verjetneje kakor to, da je Kmetijska družba kasneje te smuči in bržčas tudi krplje predala Kranjskemu deželnemu muzeju v Ljubljani. Če ne prej, se je moralo to zgoditi po letu 1888, to je kmalu zatem, ko se je muzej preselil v svojo novo zgradbo ob sedanji Prešernovi cesti. Kranjski deželni muzej pa ni vedel, kaj naj bi počel s temi smučmi. Ni se mu niti zdelo vredno, da bi jih inventariziral in pravilno shranil, nikar šele razstavil. Kot nepomemben predmet jih je zavrgel med razno muzejsko

¹¹ Str. 62/63 in 66/67.

¹² Novice 1845, str. 67.

¹³ Novice 1845, str. 171.

¹⁴ Annalen der kaiserl. königl. Landwirthschaftsgesellschaft in Krain, Jahrgänge 1844—1849, Laibach: Verhandlungen der k. k. Landwirthschaft-Ges. in Krain in der allg. Versammlung am 7. Mai 1845, str. 72.

šaro na podstrešju, kjer so obležale skoraj do začetka druge svetovne vojne. Potemtakem so te smuči A z Blok, ako je naša domneva o njih izvoru pravilna, najstarejše smuči v zbirkah EM, saj so stare namanj 111 let. Zoper tolikšno starost tudi smuči same s svojimi sestavnimi deli ne govore.¹⁵

Naš opis smuči in njihovih sestavnih delov se deloma nanaša tudi na nekaj parov smuči z Blok in od drugod, ki jih hranijo muzeji v tujini. Največ smuči in krpelj iz naših krajev ima Švedski smuški muzej (Svenska skidmuseet) v Stockholmu, in sicer: en par smuči z Blok, bukov les, inv. št. 544; en par smuči s krmilno vrvco, Kržeti (Gora), bukev, inv. št. 587; en par smučarskih palic s krpljicami iz Sodražice, inv. št. 605; dva para krpelj z Gore pri Sodražici, inv. št. 588 in 589 in naposled pet parov smuči (inv. št. 597, 598, 599, 600 in 601) in tri pare krpelj (inv. št. 602, 603 in 604) s Pohorja.¹⁶

Smuški muzej (Skimuseet) v Oslu na Norveškem hrani v svojih zbirkah samo en par smuči s krmilno vrvjo »iz Jugoslavije«. Po fotografiji, ki smo jo prejeli od uprave muzeja, sklepamo, da so te smuči z Gore ali iz Loškega potoka (prim. sl. I/1).¹⁷

Nadalje bi Planinski muzej (Alpines Museum) v Münchenu vsekakor moral imeti v svojih zbirkah en par starih pogrebnihi smuči, ki jih je nemški športni pisatelj C. J. Luther dobil v Metuljah v dar o priliki njegovega obiska leta 1936 na Blokah. Ker je del inventarja omenjenega muzeja bil med vojno prenesen na Tirolsko, od koder do danes še ni bil vrnjen muzeju, preostali del zbirke pa je še vedno spravljen v Münchenu v zabojih,¹⁸ trenutno ne vemo, ali so bloške pogrebne smuči ohranjene in ali ima muzej še kaj drugega gradiva iz naših krajev v svojih zbirkah.

Od raznih drugih muzejev v tujini, ki smo se nanje glede bloških smuči obrnili, so prispeli povsem negativni odgovori.¹⁹ To seveda nikakor ne pomeni, da bi prenehali z iskanjem naših smuči v tujih muzejih. Nasprotno, to delo bo treba nadaljevati. Poleg tega bi bilo

¹⁵ Edino mere teh smuči se ne ujema z merami, ki jih navaja Podgričarski splošno za bloške smuči v svojem poročilu v Novicah.

¹⁶ Katalog över Svenska Skidmuseet (Artur Zettersten), Malmö 1935, str. 62—63.

¹⁷ Katalog Skimuseet Holmenkollen-Oslo, Oslo 1935, str. 16.

V posebno dolžnost si štejem, da se za poslane kataloge, brošure, fotografije in risbe naših, švedskih, norveških in drugih smuči na tem mestu najlepše zahvalim naslednjim: Föreningen för skidlöpningens och friluftslivets främjande i Sverige, Stockholm, Nordiska Museet (dr. Gösta Berg — dr. Björn Hallerdt), Stockholm, Skimuseet Holmenkollen-Oslo (prof. Jakob Vaage), Universitet-Historisk Museum (dr. Per Gjaerder), Bergen.

¹⁸ Za to sporočilo dolgujem zahvalo prof. dr. Hansu Moserju, München (dopis od 6. decembra 1955).

¹⁹ To velja doslej za tele muzeje v inozemstvu: Museum für Volkskunde, Wien, Naturhistorisches Museum, Wien, Hamburgisches Museum für Völkerkunde und Vorgeschichte, Hamburg.

koristno, če bi pričeli s pozvedovanjem za bloškimi smučmi tudi v zasebnih zbirkah.

1. Bloška planota. Bločanje pravijo paru ali dvojici smučī po starem *smæcí*, ponekod tudi *smúce*. Ena sama je *smðc* ali *smúç*. Mlajši bloški naziv za smučī, ki se je udomačil v zadnjih desetletjih, pa so *smúcke* (*smúčka*), *smúčke* in *smöčke*. Po navadi je bilo takole; otroci so imeli *smúcke*, odrasli pa *smæcí*. Poleg teh poimenovanj slišimo na Blokah še tretji naziv za smučī, to je *plóhi* ali *pluoíhi*. Stari Bločanje so n. pr. takole dejali: »*Ti plóhi ne gredo fajn.*« Plohi utegnejo biti poleg *smæcí* tudi zelo staro ime za smučī. Pravzaprav je to ime primerno zgolj za neobtesano ali nepooblano cepljeno desko, pripravljeno za izdelavo smučī. To ime neobdelane smuške deske se je sčasoma oprijelo tudi izgotovljenih smučī. Bločan je rad rabil oba naziva, kakor ga je bila pač volja: zdaj *smæcí* zdaj *plóhi*. Res pa je končno tudi, da se je naziv *plóhi* marsikje pojavil zlasti v novejšem času med prvo in drugo svetovno vojno, ko se je začel mlajši rod smučati na moderniziranih bloških ali celo pravih športnih smučeh, spričo katerih je prenekateri Bločan zavzel do svojih starih, širokih smučī kritičen odnos v obliki takele ocene: novejše športne smučī so res prave smučī, stare bloške pa so plohi.

Bloške smučī tvori po sestavni osnovi primerno dolga, ravna in različno široka, cepljena ali žagana, obtesana ali pooblana deska, ki je spredaj primerno ukrivljena navzgor, zadaj na koncu pa ravno počez odrezana. Ponekod na Blokah menijo, da smuč sestoji iz *krivine* in *ravnine*; sicer pa na splošno razlikujejo tri njene pogloblitve dele: 1. *krvina* ali *prvi (sprednji) konc*, 2. *srdína*, *pär stráménah*, *pär strámen* ali *na stremenícah* in 3. *zadnji konc*. Dalje ima smuč *spodnja, drsna plat* in *zgornjo plat za nogo*, na vsaki strani še ozko *stransko plat* ali *stranico* in *robove*. Spodnja drsna plat je gladka in brez žleba. Na splošno uvrščamo bloške smučī v vrsto ravnih smučī, pri katerih se spodnja, drsna plat povsod prilega snegu. Po dalj časa trajajoči uporabi se morejo bloške smučī bolj ali manj usločiti navzdol, kar pomeni, da dobi spodnja plat rahlo ali močnejše konveksno obliko.

Dolžina bloških smučī (sl. 1/1 na str. 27), merjena vzdolž sredine spodnje drsne plati od zadnjega do sprednjega konca oziroma do konca krivine, je različna, vendar je treba pripomniti, da ni prevelikih razlik. Smučī z Blok, ki jih hrani EM, so takole dolge:^{19a} A 1,27 m, B 1,63 m, C 1,64 m, D 1,53 m, E 1,55 m, F 1,31 m, G 1,38 m, H 1,27 m, I 1,53 m in J 0,83 m. Bloške smučī v Švedskem smuškem muzeju v Stockholmu so dolge 1,64 oziroma 1,62 m. Če izvzamemo otroško smuč J, znaša poprečna dolžina vseh desetih navedenih smučī 1,47 m ali zaokroženo 1,50 m. Ta dolžina se tudi več ali manj ujema z merami v ljudskem uštnem izročilu. Le-to namreč pravi, da so stare bloške smučī bile večidel dolge 1,50 do 1,60 m. Bile so tudi krajše in daljše: 1,20

^{19a} Od vsakega para smučī je merjena samo ena smuč. Za pomoč pri merjenju najlepša hvala Rudolfu Bercetu, restavratorju Narodnega muzeja v Ljubljani.

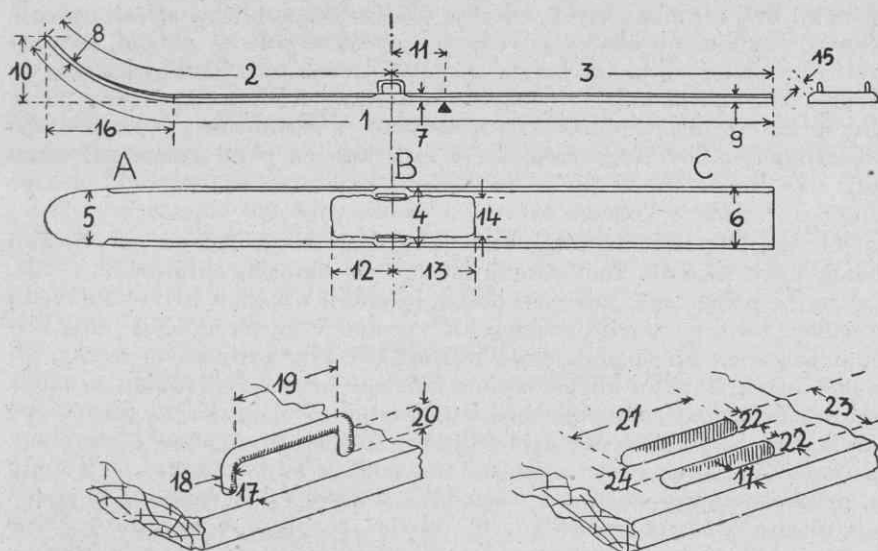
do 1,40 m ali 1,70, izjemoma celo 1,80 m. V posebno skupino sodijo otroške smuči, ki morejo biti mnogo krajše: 0,5 do 1 m. Krajše in primerno ožje smuči so imele ženske in otroci, daljše in širše pa fantje in moške.

Širino bloških smuči (sl. 1/4—6 na str. 27) moremo meriti na treh mestih, to je pri poglavitnih sestavnih delih. Tako dobimo širino krivine, sredine in zadnjega konca smuči. Vsi ti trije deli so bili po starem običaju enako široki ali sta bila enako široka samo srednji in zadnji del, krivina pa je bila malo ožja. Kolikor ugotavljamo neznatne razlike med njimi na smučeh, ohranjenih v EM, se moramo zavedati, da so bile stare bloške smuči preprost domači izdelek, ki se pri njem ni moglo vse do zadnjega milimetra natančno ujemati. Širina treh poglavitnih delov smuči (sredina = s, krivina = k in zadnji konec = z), shranjenih v EM, je tale: As 11,5 cm (vse nadaljnje mere tudi v centimetrih), k 10,7, z 11,5; Bs 11,8, k 11,8, z 11,6; Cs 12,5, k 12,5, z 12,5; Ds 9,5, k 9,4, z 9; Es 11, k 10,8, z 11,2; Fs 12, k 12, z 12; Gs 13, k 9,5, z 13; Hs 13, k 12,5, z 13; Is 15,4, k 15,6, z 15; Js 6,5, k 6,5, z 6,5. — Smuči v Smuškem muzeju v Stockholmu so široke približno 12,7 cm. Po ustnem izročilu so bile stare bloške smuči običajno 12 cm, pa tudi 13 do 15 in celo do 18 cm široke ali govorjeno v colah: 5 do 6 col, kar je približno 13 do 16 cm.

Glede debeline (sl. 1/7—9 na str. 27) je ljudsko ustno izročilo soglasno v sodbi, da so bile stare bloške smuči povsod enako debele, le krivina je bila malo tanjša od ravnega dela smuči. Ali po bloško povedano: smuči so bile *glihoune*, samo spredaj so bile malo *šuoahnéje*. Res pa je tudi, da so jih nekateri na sredi ali na zadnjem koncu radi delali debelejšje, a to so bili izjemni primeri iz novejšega časa. Ko ocenjujemo in primerjamo med seboj debeline treh poglavitnih delov (sredina, krivina in zadnji konec) na posameznih, že mnogo rabljenih smučeh v zbirkah EM, moramo upoštevati, da se je debelina ravnega dela smuči ponekod že kar zenačila z debelino krivine ali pa se ji je že precej približala. V nekaterih primerih je spodnja plat ravnega dela že tako izrabljena, da je ta del celó tanjši od krivine. — Debelina smuči v EM pa je tale: As 1,7 cm (nadaljnje mere v centimetrih), k 0,9, z 1,2; Bs 1,6, k 1,6, z 1,7; Cs 0,8, k 0,6, z 0,7; Ds 2, k 2, z 1,9; Es 1,5, k 1,2, z 1,2; Fs 1,7, k 1,2, z 1,6; Gs 1,4, k 1, z 1,8; Hs 1,4, k 1, z 1,5; Is 1,6, k 1,5, z 1,5; Js 1, k 1,4, z 1. — Po ljudskem izročilu so bile bloške smuči debele četrte cole, dalje pol cole, a tudi tričetrte cole ali eno frtalico. Glede na vse te mere moremo na splošno reči, da so bile bloške smuči debele 1 do 2 cm.

Posebej nas zanimajo še nekatere mere krivine. Najprej imamo opraviti z dolžino krivine (sl. 1/16 na str. 27), ki je pri smučeh v zbirkah EM kaj različna: A 28 cm (mere v centimetrih), B 34, D 42, E 34, F 26, G 25, I 30 in J 26. Pri smučeh C je zakriviljen ves sprednji del skoraj od sredine naprej, pri smučeh H pa je krivina že upadla in se malone zravnala z ravnim delom. Dolžina krivine zavzema torej

določen odstotek celotne dolžine smuči. Pri smučeh iz EM je ta odstotek takle: A 20 %, B 21 %, D 27 %, E 22 %, F 20 %, G 18 %, I 20 % in J 31 %. Če ne jemljemo v poštev otroške smuči J, znaša poprečni odstotek dolžine krivine pri navedenih smučeh v razmerju do celotne dolžine smuči približno 21 %. — Nadalje ni pri smučeh odveč vprašanje, koliko je krivina največ ukrivljena navzgor, ali z drugimi besedami, kolika je višina najvišjega konca krivine od tal (sl. 1/10 na str. 27). Ta višina se pri smučeh iz EM glasi takole (meri v centi-

Sl. 1. Sestavni deli bloško-vidovskih smuči, ki njih mere navajamo v razpravi: 1. dolžina, 2. dolžina od stremena do konca krivine, 3. dolžina od stremena do zadnjega konca, 4. širina sredine, 5. širina krivine, 6. širina zadnjega konca, 7. debelina sredine, 8. debelina krivine, 9. debelina zadnjega konca, 10. višina najvišjega konca krivine od tal, 11. razdalja od težišča do stremena, 12. dolžina podnožja pred stremenom, 13. dolžina podnožja za stremenom (v razpravi je navedena celotna dolžina podnožja!), 14. širina podnožja, 15. širina posnetega roba, 16. dolžina krivine, 17. razdalja med klanfco in robom, 18. debelina klanfca, 19. dolžina klanfca oz. njene odprtine, 20. višina klanfca oz. njene odprtine, 21. dolžina luknje na predolbenih smučeh, 22. širina luknje, 23. širina dvojice lukenj, 24. širina oz. debelina srca

Risba Sibila Nekrep

metrih): A 6, B 14, C 14,3, D 10, E 10,5, F 8, G 4,8, H 2, I 9 in J 10,5. Po navedenih merah, ki pri njih nismo upoštevali smuči H in J, znaša poprečna višina krivine približno 10 cm. Pri tem bodi pripomnjeno, da je bila krivina pri bloških smučeh na splošno zelo nestanovitna. Po daljši uporabi smuči sta mogli krivini več ali manj upasti.

V zvezi s krivino in ostalim ravnim delom smuči je pojasniti še nekaj nadržnosti okrasnega značaja in deloma tudi praktičnega pomena. Tako sta bila robova pri nekaterih smučeh na vsej zgornji plati bolj ali manj posneta, da nista bila tako ostrá ali živa. Širina tega posnetega roba (sl. 1/15 na str. 27) je na smučeh v EM približno tale: B 2 cm, E 0,12 cm, I 1,5 cm in J 1 cm. Pri ostalih smučeh ni posnetih robov.

Konec krivine je bil pri bloških smučeh različno oblikovan (sl. 2/1 a, b, d—f na str. 31). Bil je ali povsem raven, to je *naglih urezan*, ali pa je bil bolj ali manj raven, njegovi ogelčki pa so bili ravno ali okroglo posneti, oziroma po bloško povedano, *oglički so bili na glih ali okroglo ozeti*. Krivina je bila na koncu kaj pogostoma tudi zaobljena, *bila je okrogla kot čížem*, kakor vedo povedati starejši Bločanje. Možne pa so bile še katere druge oblike konca krivine. V Škrabčah na primer smo našli smuči iz novejšega časa, ki se njih krivina proti koncu primerno zóži, na samem koncu pa je rahlo zaokrožena. Znane so tudi otroške smuči iz Topola s koncem krivine v obliki zobčaste konice.

O kakih posebnih rezbarskih okraskih nismo nikjer na Blokah slišali, prav tako jih tudi zaman iščemo na smučeh, ohranjenih v EM. Pač pa bi poleg tega, kar smo doslej povedali o koncu krivine, navedli še *cáhan*, to je znamenje, vžgano ali vrezano v les na zgornji plati krivine. Ta *cáhan* ali znamenje sta bili ali inicialki priimka in imena, ali je bila hišna številka ali pa letnica izdelave smuči. Nedvomno so imela taka ali drugačna znamenja med drugim tudi svoj praktični pomen: po njih je lastnik v določenih primerih laže spoznal svoje smuči. Spominov na smuči z vžganimi ali vrezanimi znamenji je še kar precej. V Topolu na priliko pomnijo smuči z letnico 1762, drugod pa se spominjajo smuči z letnicami iz druge polovice 19. stoletja. V mlinu v Škrabčah imajo smuči z vrezanimi inicialkama K + Z (sl. 2/1 e na str. 31). V Švedskem smuškem muzeju v Stockholmu so razstavljene bloške smuči, od katerih ima ena smuč na krivini vžgani inicialki GA (sl. 2/1 b na str. 31), druga smuč pa črko A in hišno številko 15.

Umestno bo, da se nadržneje seznanimo še z enim zelo važnim sestavnim delom bloških smuči, brez katerega si ni mogoče predstavljati njih uporabe in ki mu Bločanje pravijo *streména*, *stráména*, *strémen*, *stremién*, *stremeníce*, *streméncá*, *jerména*, *jerména*, *jerménci*, *jerméncá* in podobno. S stremeni dobiva srednji del ali sredina smuči svoj pomen in po njih se ta del ponekod že kar tudi imenuje. Stremena, različno pritrjena na zgornji plati smuči približno na sredi, so po obliki zanka ali kamba iz usnja ali drugega materiala, ki je tako velika, da more smučar vanjo vtakniti prednji del noge s prsti oziroma konico čevlja, peta pa ostane povsem prosta. Glede na to bi stremena na bloških smučeh na splošno označili kot prednja ali prstna stremena, ki ne poznajo petnih jermenov.

Če hočemo natančneje ugotoviti mesto bloških stremen na sredini smuči, moramo poznati dve razdalji (sl. 1/2—3 na str. 27): 1. od stremen

do zadnjega konca (=a) in 2. od stremen do konca krivine (=b). Pogledajmo, kako je z merami teh dveh razdalj na smučeh v EM (mere v centimetrih): Aa 68, b 59; Ba 80, b 81; Ca 81, b 82; Da 72,8, b 79,8; Ea 85,3, b 70; Fa 67,5, b 63; Ga 71,8, b 65,8; Ha 64, b 63; Ia 81, b 69 in Ja 40, b 41,8. — Kakor povzemamo iz navedenih mer, stremena niso pri večini smuči pričvrščena natančno na sredini smuči, njih mesto je od sredine pomaknjeno malo naprej. Zategadelj nas v zvezi s tem morata zanimati nadaljnji vprašanji: ali je težišče smuči za stremeni ali *pred* njimi in kolika je razdalja od težišča do stremen (sl. 1/11 na str. 27). Na ti vprašanji nam smuči v EM takole odgovarjajo (mere v centimetrih, težišče za stremeni =z, težišče pred njimi =p): A 6 z, B 0 (stremena so pritrjena na težišču!), C 3,6 z, D 5 p, E 6 z, F 4,8 z, G 12 z, H 3,6 z, I 7,2 z in J 1,8 p. — Ti podatki nam potrjujejo, da je pri večini bloških smuči v EM težišče v krajši razdalji za stremeni, kar ima pri uporabi smuči za povsem naravno tehnično posledico, da je zadnji del smuči težji od sprednjega. Zato moremo upravičeno reči, da so bile stare bloške smuči *zatežne*, ne pa *predtežne*, to pa zavoljo tega, ker je bilo njih težišče vedno za stremeni oziroma stremena so bila pred težiščem. To pa je tehtna posebnost bloških smuči, ki se bomo nanjo še povrnili. — Pri smučeh D in J je težišče izjemoma pred stremeni. Poučno je pri tem ugotoviti, da so smuči D iz zadnjega časa, smuči J pa so otroške. In končno je tudi docela razumljivo, da je pri smučeh, ki so zatežne, zadnji del večinoma daljši od sprednjega.

Glede na to, kako so stremena pričvrščena na smuči, razlikujemo pri bloških smučeh več vrst stremen. Najprej imamo opraviti s starejšimi stremeni na predolbenih smučeh. To so stremena, večidel jermeni, ki so zanje smuči ustrezno predolbene (*predoublene*, *zdoublene*, *preortane*). Na vsaki strani smuči, približno 1 cm ali tudi več od roba, sta po dve navpični reži ali podolgasti luknji (*lūkna*, *lūkja*, *lūkanca*) druga poleg druge (sl. 2/4 na str. 31). Na smučih B iz Škufč (sl. I/6) so te luknje poševno navznoter zdolbene, in sicer spodaj 1 cm od roba, zgoraj pa 0,5 cm, bržčas zaradi tega, ker je bilo na zgornji plati potrebno več širine za nogo. Vse te štiri luknje, to je po dve na vsaki strani smuči, so enako dolge in široke. Pri smučeh B, H in I znaša njih dolžina 2—3 cm (sl. 1/21—23 na str. 27), širina 0,3 do 0,5 cm, skupna širina dvojice lukenj pa 1,5 do 1,8 cm. Bločanje so jermen skozi navpično predolbene smuči po navadi tako pričvrstili, da so ga najprej pretaknili skozi obe notranji luknji navzdol, nato pa skozi obe zunanji luknji navzgor ter oba konca jermena nad spodnjim jermenom na vrhu zašili z dreto ali ju kako drugače, na primer z žico, zvezali med seboj. Pri takem pritrjevanju stremen skozi predolbene smuči je nastal dvojni prstni jermen (*tóplih*, *tópalsni*). Bil pa je možen tudi enojni jermen, kakor ga nam kaže smuč B iz Škufč (sl. 2/2 na str. 31). V tem primeru sta dva kratka jermenčka pretaknjena skozi luknje, med njuna konca nad luknjama pa je na vsakem kraju prišit širši prstni jermen.

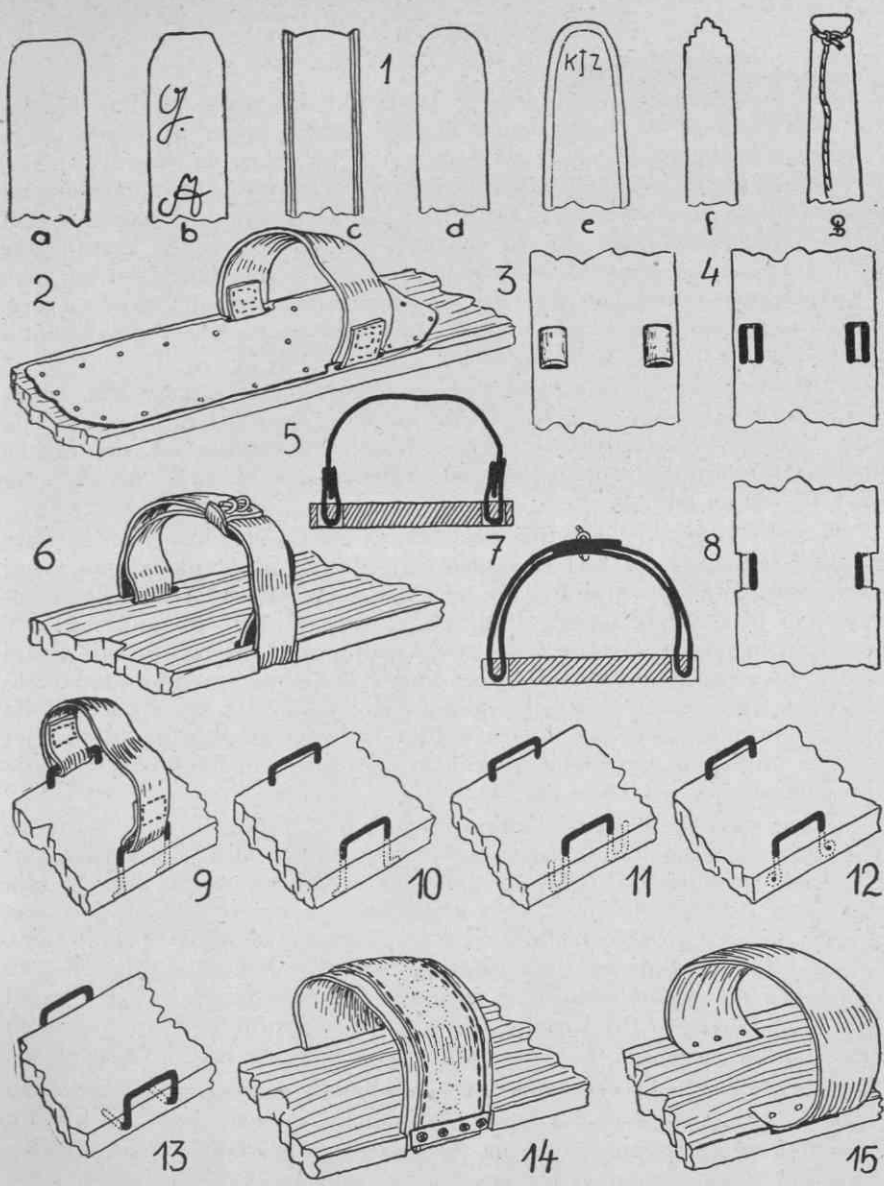
Pri predolbenih smučeh nikakor ne smemo prezreti podolgatega in ozkega koščka lesa med luknjama, ki zanj na Blokah nismo našli več domačega naziva, pač pa v Vidovskih hribih, kjer so ga imenovali *srcé* (sl. 1/24 na str. 27). To srce je na smučeh B, H in I debelo 0,5 do 0,8 cm in je nastalo z navpičnim izdolbenjem dveh podolgstih lukenj druge poleg druge kot preostali vmesni košček lesa. Kot sestavni del dvojice lukenj na vsaki strani smuči je imelo srce najvažnejšo funkcijo pri stremenih na predolbenih smučeh, zakaj jermen, pretaknjen skozi luknji, se je dejansko oprijemal srca; bil je ovit okoli njega ob straneh, zlasti pa spodaj, ali po bloško: jermen je prišel spodaj na smučeh v dve *gabé* (sl. 2/3 in 5 na str. 31). Da ne bi jermen izstopal od spodnje drsne plati, ker bi sicer drsal po snegu in s tem zaviral smuči, tako pa se tudi prehitro izrabil, je bilo srce spodaj primerno posneto. Tako se je jermen, kakor so se izrazili stari Blóčanje, *utópu v smúč*. Ali še drugače povedano: jermen je moral biti *zatóplen* ali *jermen je ulégnjen* prišel v smuč, da ni čutil snega.

Na Blokah so poznali še drugo varianto zgoraj opisanih predolbenih smuči. To so bile smuči, ki so imele na vsakem kraju samo po eno podolgasto luknjo namesto dveh. Stremena so bila na tako predolbenih smučeh pretaknjena najprej skozi luknjo navzdol, zatem pa speljana zunaj smuči ob njeni stranski plati navzgor (sl. 2/6—8 na str. 31). Srce je bilo v tem primeru ustrezno posneto spodaj in ob strani.

V Metuljah in Benetih smo komaj še ujeli spomin na zelo stare smuči, ki sodijo že kar v posebno skupino predolbenih oziroma izvrtanih smuči. Na teh smučeh so bile tudi izvrtane štiri navpične luknje, in sicer po dve na vsaki strani, toda luknje so bile prvič okrogle ali okroglaste, morda tudi primerno ovalne, drugič pa so bile izvrtane na vsaki strani druga za drugo, torej ne poprek, marveč po dolgem (sl. 4/9—10 na str. 71). Skozi tako razvrščene luknje na smučeh je bila pretaknjena ali *trta* (Beneti) ali pa *konjska žima* (Metulje). Na spodnji plati je bil na vsaki strani od ene do druge luknje zdolben *grábancák*, ki se je vanj utopila trta ali žima, da nista drsali po snegu. Takšne vrste izvrtanih smuči so pogrebne smuči iz Metulj, ki so ohranjene, kakor upamo, v Planinskem muzeju v Münchenu, opisuje pa jih na kratko C. J. Luther v svojem članku »Ett besök i Krains skidområde« (Obisk na kranjskem smuškem območju).²⁰ Po ogledu teh pogrebnih smuči v omenjenem muzeju (sl. 3/6 na str. 53), nam bo mogoče o njih kaj več povedati.

Za stremeni, pretaknjenimi skozi predolbene ali izvrtane smuči, si oglejmo naslednjo drugo vrsto stremen, ki je bila na splošno zelo razširjena na Blokah, to je *stremena na klanfe ali klanfce*, ponekod tudi *na klučce*. Tudi pri stremenih te vrste imamo na smučeh v takem redu izvrtane navpične luknje, kakor na posebnih predolbenih smučeh, vendar so te luknje seveda mnogo manjše in v njih tičita klanfi, po ena na

²⁰ På Skidor, Stockholm 1938, str. 142—144.

Sl. 2. Konci krivin in stremena bloško-vidovskih in drugih smučí: 1. konci krivin: a, b, d—f Bloke, c Menišija, g Gora in Loški potok; 2. sredina predolbene smučí s stremenom (enojnim jermenom) in podnožjem; 3. sredina predolbene smučí s stremenom na drsni plati; 4. podolgaste luknje in srci za stremen; 5. predolbena smuč z enojnim jermenom v prečnem prerezu; 6. druga varianta predolbene smučí s stremenom (dvojnim jermenom); 7. smuč z dvema luknjama in dvojnim jermenom v prečnem prerezu; 8. podolgasti luknji in srci za stremen; 9.—13. različni načini pričvrščevanja klanfc na smučí; 14. stremen, pribit ob strani na smuč; 15. stremen, pribit na smuč na njeni zgornji plati

Risba Sibila Nekrep

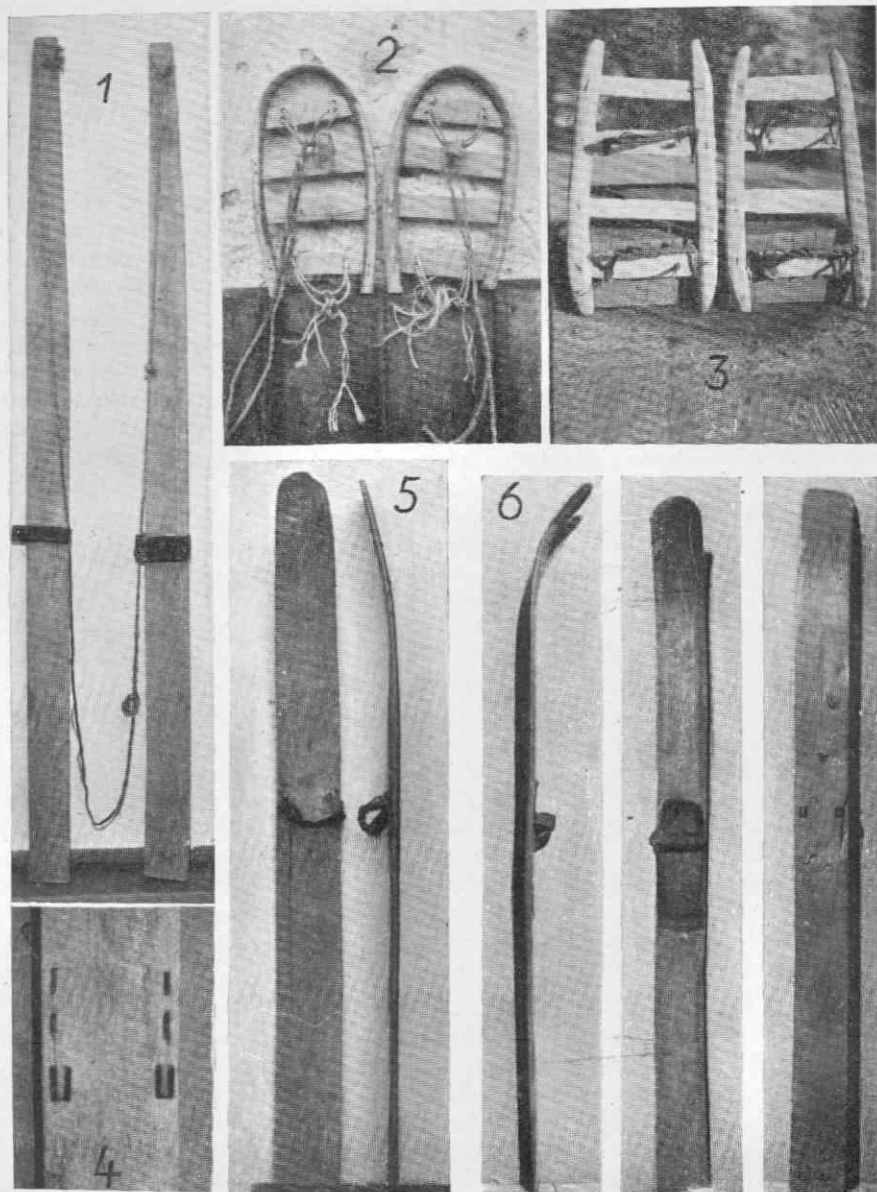
vsaki strani. Klanfa ali klanfca je po obliki dvooglata majhna kamba iz debelejšje žice ali kake druge kovine, ki sta njena primerno dolga koničasta kraka zabita skozi izvrtani navpični luknji na smučeh, spodaj pa različno zakrivljena, zavihnjena in nato vtolčena v spodnjo plat smuči, da povsem utoneta v lesu. Marsikje so na spodnji plati izdoblj malce podolgaste *grape*, ki sta se vanjo potem oba konca klanfe laže in hitreje utopila. Skozi klanfi so pretaknjena stremena, ki so na vrhu ali ob straneh podobno zašita ali kako drugače zvezana, kakor na predlobenih smučeh. — Bloške smuči v Smuškem muzeju v Stockholmu (inv. št. 544) so opremljene s stremenii na klanfe.

Debelina okrogle žice, iz katere so klanfe na smučeh v EM, znaša v premeru 0,4 do 0,6 cm, debelina štirioglatega valjanega železa pa $0,25 \times 0,25$ cm oziroma $0,3 \times 0,3$ cm. Klanfe so visoke 0,7 do 1,9 cm, medtem ko so dolge 2 do 4 cm in oddaljene od roba smuči 0,6 do 1 cm (sl. 1/17—20 na str. 27).

Klanfe so bile na spodnji plati smuči različno zakrivljene in nato zabite v les. Tako sta bila oba kraka klanfe navadno zakrivljena nazaj proti zadnjemu koncu smuči ali pa sta mogla biti tudi zavihnjena narazen, to je en krak nazaj, drugi pa naprej (sl. 2/9—10 na str. 31). V Metuljah so poznali še tretji način zakrivljanja klanf na spodnji strani smuči: oba kraka, primerno daljša kakor običajno, sta bila spodaj zakrivljena narazen in za krajšo dolžino vtolčena v les, nato pa sta bila njuna preostala koničasta konca zabita navzgor do zgornje plati, kjer sta bila odpiljena. To je bil vsekakor najtrdnejši način pričvrščevanja klanf na smuči (sl. 2/11 na str. 31).

Poleg navedenih klanf imamo glede na njih pritrjevanje še drugo poslednjo skupino klanf ohranjeno v ustnem izročilu. Prva varianta: v jamici, izvrtani do polovice debeline smuči ali malo več, je bila vtaknjena oziroma zabita klanfa s krakoma, zakrivljenima v *kampco*, *kljukco* ali *ušesce*. Nato sta bila od strani zabita dva žeblja v smuč tako, da sta bila pretaknjena prav skozi kljukci na koncu klanfe (sl. 2/12 na str. 31). Za takšne klanfe pa je moral biti seveda srednji del smuči primerno debelejši. Pri drugi varianti v tej skupini je bila klanfa ob strani zabita na smuči, nato pa zakrivljena navzgor (sl. 2/13 na str. 31).

V zadnjo, tretjo vrsto stremen na bloških smučeh pa prištevamo glede na njih pritrjevanje *streména* oziroma *jerména*, ki so bila *pribita na smuči*: a) ob strani ali b) na zgornji plati (sl. 2/14—15 na str. 31). Ob strani je bil jermen pribit na smuči v primerno širokem in globokem izrezu, da ni preveč izstopal, poleg tega pa je bil zavarovan s kovinsko ploščico v velikosti izreza, skozi katero je bil pritrjen na smuči s tremi ali štirimi primerno dolgimi žebli. Tudi če je bil jermen pribit na zgornji plati, je moralo biti zanj izrezanega oziroma posnetega toliko lesa, da se je njegov konec, pričvrščen na smuči, zravnal z zgornjo platjo. Prva varianta teh na kratko opisanih stremen je bila precej pogostna, druga pa izredno redka, o obeh pa bi mogli reči, da sta v tesni

Sl. 1. Smuči z vrvcu z Gore ali Loškega potoka v Smuškem muzeju v Oslu; 2. krplje na kambo (Novi pot); 3. krplje na rémalne (Rute); 4. srednji del smuči H na klanfe in z opuščeni luknjami z drsne plati (Glina); 5. smuči A na klanfe (Bloke); 6. predolbena smuč B s stremenom in podnožjem s treh strani (Škufče)

Foto: Smuški muzej, Oslo, in B. Orel

zvezi z opuščanjem starih načinov pritrjevanja stremen med prvo in drugo svetovno vojno.

Naposled še nekaj besed o stremenih v pravem pomenu besede! Le-ta so bila, kakor smo mogli posneti iz vsega tega, kar smo doslej o njih povedali, večidel usnjena *jermena*, ki so se ponekod v raznih variantah že kar udomačila kot drugi splošni naziv za sama stremena. Jermen, kakor tudi vsako drugo streme, je moral biti tako velik, da se je tesno prilegal čevlju. Širok je bil kaj različno, n. pr. 2 do 5 cm. Med zelo stara stremena bi nadalje prištevali *trto*, *vrav*, *oprto*, *konjsko žimo* itd. Vendar vseh navedenih stremen ni bilo mogoče povsod enako uspešno pritrjevati na smuči. Za jermen ali oprto so bile vsekakor najustreznejše klanfe, za *trto*, *konjsko žimo*, *vravo* in deloma tudi *jermen* pa predolbene smuči, da ne omenimo pribijanja stremena neposredno na smuč, za kar je bil prikladen samo *jermen*.

V življenju so kajpada razmere tudi drugače nanesle, in o tem velja prav tako izreči nekaj besed. *Trta* je po vsej verjetnosti zelo staro streme. Zlasti je Bločanom rabila tedaj, kadar so bili v stiski z jermeni. Zato bi jo najprimerneje uvrstili med zasilna stremena. Ako se je Bločanu morda med potjo pretrgal *jermen*, si je navadno pomagal v tej stiski tako, da je splel *trto iz drabútove* ali kakšnega drugega lesa, ki mu je bil pri roki, in jo privezal na smuč, da je potem mogel nadaljevati pot. Sicer pa so se po ustnem izročilu na splošno izogibali *trte*, češ da jim kvari čevlje. Tudi o stremenih iz *oprte*, ki so jim po nepotrjenih podatkih dejali *oprtonke*,²¹ pravi ustno izročilo, da so jim večidel rabila le v sili, kot stalna stremena pa so jih le tu in tam radi pričvrščali na smuči (prim. smuči H v EM!). Značilno zasilno streme je dalje *vrav* ali *vravca (špaga, štrak)*. Po navadi so večji ali manjši kos vravce vedno nosili v žepu, kadar so se odpravili na daljšo pot, to pa za primer, da bi se jim *jermen* pretrgal. V skrajni sili so si pomagali kako drugače. Po pripovedovanju 90-letnega Froleta iz Strmce se je njegovemu staremu očetu, rojenemu proti koncu 18. stoletja, nekoč na poti na semenj v Velike Lašče pretrgal *jermen*. V tej nezgodi si ni vedel drugače pomagati, kakor da je snel z vrata židano ruto in jo uporabil kot zasilno streme na smučeh.

O *konjski žimi* naj posebej poudarimo, da je po naših dosedanjih ugotovitvah kot stremen na bloških smučeh zelo problematična. Doslej smo naleteli nanjo samo v Metuljah, in sicer na pogrebni smučeh (München) in na smučeh G, shranjenih zdaj v EM, drugod na Blokah pa nikjer. Zato jo kaže za zdaj še obravnavati kot sporen izjemni primer, nikakor pa ne kot bolj ali manj splošno udomačeno rabo.

S tem bi poglavje o stremenih še nikakor ne zaključili, zakaj vanj bi posredno sodilo še vprašanje podnožja na bloških smučeh. Na tistem mestu na sredi zgornje plati, na katerem je stal smučar z nogo, vtak-

²¹ Podatek Branka Ponikvarja, poštnega uradnika v Ljubljani, po rodu iz Fare na Blokah.

njeno v prstni jermen, je bil z žeblički pribit primerno velik kos usnja ali klobučevina (*klopčina, klobučouna, klobučeyuna*), ki je bila njegova naloga preprečevati, kolikor je bilo mogoče, da bi noga *spodletovala* oziroma drsela nazaj in tako uhajala iz stremen. To klopčinasto ali drugačno podnožje (sl. 1/12—14 na str. 27) je na smučeh v EM dolgo (= d) in široko (= š) takole (mere v centimetrih): Bd 31, š 11; Ed 36,5, š 10,5; Hd 24, š 11,5; Id 24,5, š 12. — Na ostalih smučeh ni nobenega podnožja, oziroma je bilo nekdanj, a ga zdaj ni več, ker se je izrabilo.

Navsezadnje ne smemo pustiti vnevar lesene smučke palice, ki je bila zlasti v hribovitih predelih neogibno potreben sestavni del opreme bloškega smučarja. Tej palici na Blokah različno pravijo: *palca, kouc, smučni kóuc* ali *kóuec, kóučak, rajs, rajsl, pajzl* itd. Bila je 1,50 do 2 m dolga. Palica, ki spada k smučem I v EM, je dolga 1,77 m, spodaj je njen premer 3 cm, na sredi 3,3 cm, na vrhu pa 2,5 cm (sl. 3/5 na str. 53). Po navadi ni bila nič priostrena, marveč je bila bolj ali manj topa, *túmpasta*. Če ni bilo drugega pri roki, je bilo včasih tudi *grablšče* dobro za smučko palico.

S tem bi bili pri kraju s smučmi in njihovimi sestavnimi deli na bloškem ozemlju. Pojasnili smo vse, kar je zanje bistveno in značilno, pri čemer smo si seveda marsikatero nadrobnosti iz metodičnih razlogov prihranili za naslednja poglavja, ki govorijo o izdelovanju smučí, tehniki smučanja in drugem.

2. Vidovski hribi in Menišija. V Vidovskih hribih (ta gorenji in ta dolajni konec) ter Menišiji (Stražišče, Kožljek in Topol) pravijo smučem na splošno enako (kakor na Blokah, to je *smáčí*, le v vasi Topol *smúkalce*).^{21a} Udomačeni pa so še tile nazivi: *smúče, smáčnice*, iz novejšega časa tudi *smučke*. Otroške smučí so *smáčice*. Ena je *smúč, smúč, smáčnica* in *smúčka*. Ponekod poznajo tudi plohe (*pljóhi, puóhi*); tako so imenovali smučí zlasti takrat, kadar so bile tako slabo ukrivljene, da so bile že skoraj podobne ravni deski.

Na obeh ozemljih, v Vidovskih hribih in v Menišiji, ni bilo doslej najdenih nobenih starih smučí, pač pa si je EM nabavil v Kožljeku en par smučí, narejenih po starem vzorcu. Te menišíjske smučí K so dolge 1,57 m, široke 15,3 cm in debele 1,3 cm. Krivina je dolga 40 cm, to je 25 % celotne dolžine smučí. Smučí K so zelo močno ukrivljene, in sicer znaša višina najvišjega dela krivine od tal 19 cm. Na koncu krivine ogelčki niso posneti, kakor na bloških smučeh, temveč so urezani v manjše *rožičke*, medtem ko je srednji del med njimi neznatno zaobljen (sl. 2/1 c na str. 31) Vrhnja robova nista posneta, pač pa sta na zgornji plati urezani na vsaki strani po dve ukrasni črti po dolgem. Glede stremen bi o teh smučeh povedali, da je na njih jermen pretaknjen skozi

^{21a} *Smúkalce* so ljudski naziv za njive in senožeti med Metuljami in Topolom na Blokah. Eno ozko in dolgo njivo imenujejo v Metuljah *smúkalca*, več takih njiv pa *smúkalce*. Ljudsko izročilo v Metuljah takole pojasnjuje ta naziv: Bila je nekoč vojska s Francozi, ki so *smukali* (= bežali) iz Metulj čez njive proti Studencu in Runarskemu.

klanfe iz debelejšje žice, ki so poševno navznoter zabite v smuči, spodaj pa narazen zakrivljene in nato vtolčene v udolbeni žleb. Jermen, širok 5 cm, je enojen. Ob straneh je zašit z dretu in z njo tudi zarobljen. Stremena so pričvrščena na smuči prav na težiščni točki. Podnožje iz klobučevine je dolgo 35,5 cm (spredaj 11,5 cm, zadaj 24 cm), široko pa 12 cm. Palica (palca, koc) je dolga 1,95 m, debela spodaj 3,5 cm in zgoraj 2,7 cm. Na koncu je opremljena z železno konico, dolgo 5 cm. Opisane smuči so sicer v marsičem delane po starem, vendar so na splošno po izdelavi že obrtniško-mizarsko delo.

Nič manj živo kakor v vaseh na Bloški planoti se spominja ljudsko ustno izročilo starih smuči v Vidovskih hribih in v Menišiji. Zbrani podatki iz teh dveh predelov se bolj ali manj ujemajo z bloškimi; kakih bistvenih razlik ni bilo mogoče ugotoviti. Tako so bile vidovske in menišijske smuči po ustnem izročilu dolge 1,40 do 1,60 m, široke 4 do 6 col (to je 10 do 16 cm), debele pa pol col do tričetrt (to je 1,50 do 2 cm). Na sprednjem koncu je bila krivina kar ploščata oziroma v ravno odrezana, to se pravi, da je bila toliko široka na sprednjem koncu, kolikor na zadnjem. Konci krivin pa so bili tudi okrogli, zaobljeni ali kako drugače oblikovani. Zgornja robova po starem nista bila posneta; šele v zadnjem času so ju tu in tam posneli.

Tudi v Vidovskih hribih in deloma v Menišiji so po starem poznali vse tri pglavitne vrste stremen (*streména*, *straména*, *jerména*). Tako predvsem stremena, ki sta bili zanje izdolbeni dve podolgasti luknji na vsaki strani smuči, dalje *stremena na klanfe ali kljukce* z več varian-tami in končno stremena, zabita kar od strani na smuči. Jermen, ki je bil pretaknjen skozi klanfee, ovite s pločevino ali z usnjem, se je na vrhu ali ob strani zapenjal ponekod z zapono (*na šnôdl* ali *šnôdlčak*). Posebej naj glede predolbenih smuči navedemo, kar smo že omenili pri tovrstnih bloških smučeh, da se namreč v Vidovskih hribih (Bečaje pri Cajnarjih) še spominjajo starega naziva vmesnega koščka lesa med podolgastima luknjama, okoli katerega je bil dejansko ovit jermen. Temu delčku predolbenih smuči so dejali *srcé*.

O svojevrstno predolbenih oziroma izvrtanih smučeh smo v Vidovskih hribih (v okolici Sv. Vida) dobili natančnejše in pomembnejše podatke kakor na Blokah. Mislimo namreč na zelo stare smuči, na katerih so bile izvrtane štiri navpične okroglaste luknje, po dve druga za drugo na vsaki strani (sl. 4/9—10 na str. 71). Po ustnem izročilu je bilo med dvema luknjama 2,5 do 3 cm razmaka. Skozi te luknje so pretaknili *špagast jermen*, ki se je spodaj *utópu* v podolgast žleb ali *grabčak* med luknjama, zgoraj pa sta bila oba njegova konca pritrdjena (prišita ali privezana) za širši *plošnât* prstni *jermen* (sl. 4/11 na str. 71). Po pripovedovanju 95-letnega Jožefa Tekavca v Rudolfovem pri Sv. Vidu so bila takšna stremena, speljana po dolgem skozi štiri navpične okroglasto izvrtane luknje na smučeh, boljša od onih, ki so bila pretaknjena poprek skozi štiri navpične podolgasto predolbene luknje. Pri prvem načinu je torej špagast jermen tekkel na spodnji plati po dolgem, kar je bilo v

skladu s smerjo smučanja, in ni prav nič *zabóvljal*, vtem ko je pri drugem načinu ploščat jermen, speljan spodaj poprek, mogel malo zavirati, navzlic temu, da je bil *zatóplen*. Mimo tega pa so podolgaste luknje rade lovile sneg, kar je bila druga slaba stran te vrste predolbenih smučí. Skozi štiri navpične okroglaste luknje so tudi pričvrščali primerno debelo vrvco (sl. 4/8 na str. 71).

V Vidovskih hribih in v treh vaseh v Menišiji so po starem pri smučanju zmerom uporabljali palico. Dejali so ji *smučna palca*, *kouč*, *kouč za drsat* in podobno.

5. Rakitniška planota. Staro ime za smučí so na tej planoti *smúke* (*smúka*). Pravijo jim pa tudi *smáčí*. Po velikosti niso bile na tem ozemlju prav nič drugačne kakor na Bloški planoti in v Vidovskih hribih. Dolge so bile običajno 1,50 m, široke 10 do 12 cm in debele pol cole (1,50 cm), a tudi več. Prav tako so starejšim prebivalcem Rakitniške planote znane vse tri poglavitne vrste stremen: stremena na predolbenih smučeh, stremena na klanfe in stremena, pribita neposredno na smučí. Zlasti so v tem predelu zabijali klanfe ob strani na smučí, zatem pa jih zakrivljali (*uganíli*) navzgor (sl. 2/13 na str. 31). Pri smučanju jim je rabila tudi palica.

4. Nad Robom (Krvava peč, Sekirišče, Purkarče itd.). Smučí imenujejo v tem predelu *smáčí* (*smúč*). Dolge so bile nad 1 m, široke 5 do 6 col, debeline pa se nič več natanko ne spominjajo. Glede širine pravijo v Sekiriščah, da je morala biti smuč na vsaki strani približno za en prst širša od podplata čevlja. Tudi stremena tod že slabše pomnijo. Po ustnem izročilu iz Krvave peči so imele stare smučí klopčino za podnožje, za jermen pa so izdolbli na vsaki strani dve podolgasti luknji in ga nato skozinje pretaknili. — Palici so rekli *pálca* ali *dróh*.

5. Rute. *Smáčí* ali *smúčke* so bile v tem predelu dolge do 1,80 m, široke 12 cm in debele 1,50 cm. Stremenice, običajno *jermena*, so bile pretaknjene skozi klanfca na smučeh. Na spodnji plati niso bile klanfca nič zakrivljene in vtolčene v les, bile so kar zakovane (*zanétane*). Poznali so tudi smučí, ki je bil na njih prstni jermen pribit kar ob strani.

Palica je bila debela do 3 cm in dolga celo nad 2 m. Ponekod je bila na koncu opremljena z majhnim koleščkom, ki je meril v premeru približno 16 cm.

6. Loški potok in Gora. V obeh nedvomno mlajših predelih ljudskega smučanja nazivajo smučí kakor na Blokah: *smáčí*, *smúčke* in *smúčke*. Udomačeni sta bili predvsem dve vrsti smučí: 1. take s krmilno vrvco in 2. take običajnega bloško-vidovskega tipa. Najbolj so bile priljubljene smučí z vrvco, ki so sploh značilne tako za Loški potok kakor tudi za Goro.

Smučí z vrvco z Gore oziroma iz Loškega potoka so ohranjene v dveh primerkih: en par v Švedskem smuškem muzeju v Stockholmu in en par v Smuškem muzeju v Oslu na Norveškem. Smučí z vrvco v muzeju v Stockholmu (inv. št. 587) so dolge 2,02 m, široke 9,5 cm; njih sprednji

konec je zožen do širine 5 cm in opremljen z vrvco. Dalje so te smuči predtežne, njih zgornja plat je ravna, spodnja pa neznatno konveksna. Jermena so pričvrščena ob straneh na smuči.

Tudi po ustnem izročilu so bile smuči s krmilno vrvco dolge do 2 m, široke pa 8 do 10 cm. Smuči za otroke so mogle biti primerno manjše. Sprednji del s krivino je bil zožen, prav na koncu krivine pa je bila običajno izrezljana majhna okroglasta glavica, za katero so privezali vrvco (*špago*) (sl. 2/1 g na str. 31). Temu zoženemu sprednjemu delu smuči z glavico so v Loškem potoku dejali *smrček* ali *nos*. Vrvca pa je bila lahko tudi pretaknjena skozi manjšo izvrtano luknjo na koncu krivine. Na spodnji strani je bila zvezana v debelejši voz, ki ni mogel skozi luknjo. Vrvca je bila primerno močna in dolga, smučar pa jo je držal v rokah kakor nekake vajeti. Prstni jermen je bil na smučeh z vrvco na splošno pribit ob strani, in sicer tako, da njegova konca nista segala do spodnjega roba, ker bi sicer drsel po snegu in zaviral. Nadalje je bil jermen na smuči pritrjen vedno bolj proti zadnjemu koncu, ne pa na sredi. Smuči z vrvco so se morale namreč *prevágat naprej*, bile so potemtakem predtežne, ne zatežne, kakor bloško-vidovske smuči. Palice pri smučeh z vrvco niso poznali.

Smuči z vrvco so se razširile tudi po nekaterih vaseh na Blokah,²² kjer so pričvrščali vrvco na smuči med drugim tudi tako, da so pribili na koncu krivine železen obroček, za katerega so potem privezali vrvco.

Smuči običajnega bloško-vidovskega tipa so bile po dosedanjih podatkih udomačene predvsem na Gori, in še tu poredko. V ustnem izročilu ni bilo o teh smučeh dosegljivih skoraj nobenih podatkov, zato se moremo opirati pri našem opisu zgolj na smuči L iz Kržetov, ohranjene v EM. Te smuči, ki so bile izdelane leta 1920, so dolge 1,27 m, široke 11 cm, debele 1 cm, njih težišče pa je 5,5 cm naprej od stremen, ter so, kakor take z vrvco, predtežne. Značilno je, da so te smuči za streme predolbene. Namesto jermena pa je skozi podolgaste luknje pretaknjen primerno širok kos pločevine, ker so menili, da bo pri predolbenih smučeh železo trpežnejše, kakor pa usnje. Vendar se kovina, čeprav pločevina, na spodnji strani ne utopi tako lepo v podolgasto luknjo, kakor jermen. Skozi zavito pločevino je zgoraj pretaknjen na vsaki strani železen obroček, skozi njega pa pritrjen širši prstni jermen. Pripomniti je, da so predolbene smuči izjemen primer na tem območju. Na splošno so stremena pribijali na smuči kar ob strani kakor pri smučeh z vrvco. Končno je vredno omeniti, da je na teh smučeh L iz Kržetov pribit poprek na zgornji plati s tremi žebli v razdalji 22,4 cm za stremeni in v širini smuči košček lesa z debelino približno $2,5 \times 1,5$ cm. Ta košček lesa, ki ga na ostalih smučeh v EM nismo ugotovili, je pri hoji navzgor branil, da bi noga drsela nazaj. Pri smučeh brez vrvce so po navadi morali imeti pri sebi vedno primerno dolgo, močno palico.

Za otroške smuči z vrvco ali brez nje so bile dobre kar doge od sodov. Take otroške smuči so bile navadno 80 cm dolge, jermen pa je bil

²² Poznali so jih predvsem pri Sv. Trojici in v Metuljah.

pribit na sredi doge ob strani. Če so hoteli otroci opremiti take preproste smuči z vrvcu, so najprej na koncu doge zabili žebličček, ga ukrivili v kambico ter zanjo privezali vrvcu.

Pri smučeh za odrasle je mogel biti za krivino smuči koristno porabljen tudi obod od rešeta.

7. Okolica Velikih Lašč (Velika in Mala Slevica, Medvedjek, Škrlovec itd.). Na splošno poznajo v navedenih vaseh v okolici Velikih Lašč naziv *smučke* ali *smučke*, le nekateri starejši ljudje še vedo za *smučči*. Le-te so bile dolge 1,20 do 1,50 m, široke 5 do 6 col in debele 1,50 cm. Robovi so bili samo na zgornji plati krivine malo posneti, sam konec krivine pa je bil zaobljen. Jermenca so bila ob strani pribita na smuči s krajšimi žebli s širokimi glavami. V Škrlovcu so namesto jermenc pritrjevali na smuči tudi oprte. Poredko se še spominjajo stremen na klanfca, ki so jim nekateri rekli *zanke*. Zabijali so jih na zgornji plati na smuči, spodaj pa so jih kar zakovali (*zanétali*), da ni praskalo po snegu. Skozi zanke so pretaknili *jermen* ali *štræk*. Za podnožje niso ničesar pribijali.

Za smuško palico jim je dobro rabila kar *prékla* od fižola (*natòk, netik*).

8. Dolenje Poljane nad Starim trgom. Smuči tod imenujejo *smučke*. Stremena (*streménà* ali *jerménà*) so bila pričvrščena na železne *kámpce* (= klanfca). Uporabljali so tudi palico.

9. Ljudske smuči z Bloške planote in v Vidovskih hribih ter v njih sosesčini v starejših virih in literaturi. Naš gornji pregled ljudskih smuči in njihovih sestavnih delov po posameznih ozemljih se naslanja po eni strani na smuči, ohranjene s teh predelov v EM in deloma v muzejih v tujini, po drugi strani pa v veliki meri na ljudsko ustno izročilo. Le tako nam je bilo mogoče dobiti čim popolnejšo sliko o tem pomembnem predmetu iz naše ljudske materialne kulture. Vsekakor je po takem pregledu poučno primerjati določene podatke iz našega gradiva z opisi ljudskih smuči s tega območja, kolikor jih moremo zaslediti v razni starejši literaturi in virih. Te starejše literature pa je v zvezi s smučmi z Bloške planote, iz Vidovskih hribov in od drugod prav malo, vendar moramo priznati, da je, kolikor je imamo na razpolago, zelo važna v marsikaterem pogledu. Če pomislimo kar na Valvasorja, nam more v tem primeru ta literatura pomeniti celo zelo dragocen zgodovinski dokument, in to tem bolj, ker takih dokumentov ni ravno na pretek na svetu. Kar se tiče virov takega značaja, kakor je arhivalno gradivo, je treba poudariti, da z njih iskanjem in izsledovanjem sploh še nismo resno začeli. V času našega raziskovanja bloško-vidovskih smuči smo mogli zaslediti en sam arhivalni vir, in sicer iz prve polovice 19. stoletja, vendar ne dvomimo, da bi jih utegnili najti še kaj več, ako bi se naše delo v tej smeri nadaljevalo.

Za našo primerjalno obravnavo prihaja v poštev tale literatura oziroma viri: 1. J. W. Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Krain, Laibach-Nürnberg 1689, IV. knj., str. 584; 2. Kaiser-Franz-Akten, Karton 217/42/3,

1820 II/14, *Staatsarchiv Wien*, v zvezi s tem pa razprava: Erika Weinzierl-Fischer, *Visitationsberichte österr. Bischöfe an Kaiser Franz I.* (1804—1835), *Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs*, VI. Bd., 1953, str. 261; 3. *Podgrivarski (Jožef Bevk)*, Huda zima na Blokah in raba šmečev, *Novice* 1845, str. 62, 63, 66 in 67; 4. *E. H. Schollmayer*, *Auf Schneeschuhen. Ein Handbuch für Forstleute, Jäger und Touristen.* Klagenfurt 1893, str. 20. — Iz te literature bomo navedli zdaj samo tista mesta, ki zadevajo smuči, na vse drugo kar je še v zvezi z njimi, pa se bomo povrnili kasneje.²³

1. Valvasor poroča v 28. poglavju svoje IV. knjige o čudni hoji kranjskih kmetov po zasneženih gorah. Takole začenja in potem nadaljuje svoje poročilo:

Es haben auch die Bauren in Crain an theils Orten sonderlich bey Auersperg und dort herum eine rare Invention, welche ich niemaln in einigem Lande gesehn, nemlich, im Winter, wann der Schnee ligt, über einem hohen Berg, mit ungläublicher Geschwindigkeit hinunter zu fahren.

Sie nehmen zwey hültzerne Brettlein, so ein Viertheil Zoll dick, einen halben Werckschuhe breit und ungefähr fünff Werckschuhe lang. Vorn seynd solche kleine Brettlein gekrümmt und aufgebogen; mitten drauf hafftet ein lederner Riemen, darein man die Füße steckt. Auf jedwedem Fuß thut man von solchen Brettlein eines. Hernach führt der Baur auch einen starcken Stecken in Händen...

2. V avstrijskem škofovskem vizitacijskem poročilu cesarju Francu I. iz leta 1820 so naše ljudske smuči omenjene v zvezi s hudimi snežnimi zameti na Notranjskem. Zadevno mesto navaja E. Weinzierl-Fischer v svoji razpravi takole:

In Innerkrain konnten wegen der starken Schneeverwehungen, laut bischöflichem Bericht aus dem Jahre 1820, im Winter die Versehgänge »nur mit eigenen langen schmalen dünnen Brettern an Füßen, mit denen über den Schnee fortgeglättet (geschliffen) wird«, unternommen werden.

3. *Podgrivarski (Jožef Bevk)* opisuje v svojem poročilu v Novicah (1845) bloške smuči takole:

Hočem pri ti priliki tudi popisati eno prav pripravno in priročno orodje, kteriga se po zimi teukej ljudje poslužvajo in katero je tudi priporočevati tistim, kteri v merzlih krajih, kjer jim debel sneg in zametje nadlegujejo, stanovati morajo.

To orodje imenujejo *šmeče*, in tudi *plohi* se mu pravi. *Šmeče* so bukove deske, po 5 čevljev dolge, 6 do 7 palcov široke in pol palca debele. V sredi so z usnjato podvezo previdene, kamor se stopalo vtakne, de k nogi desko derži, in kjer se stopi, de ne polzi, je klobučina perbita.

Sprednji konec šmečev je seném enak; de v sneg ne rije, je nekoliko zakrivljen...

²³ Za Schollmayerjev smučarski priročnik, ki ga v Ljubljani ni dobiti, in za arhivski podatek iz škofovskega vizitacijskega poročila sem dolžan zahvalo prof. dr. Oskarju Moserju iz Celovca.

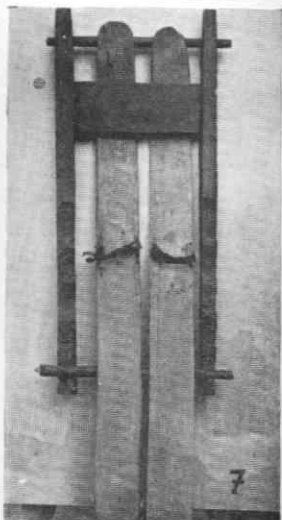
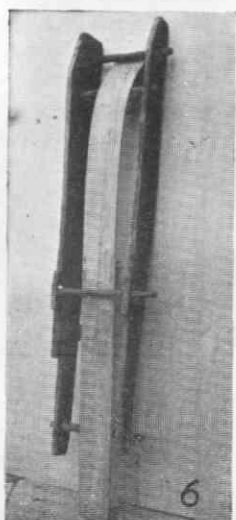
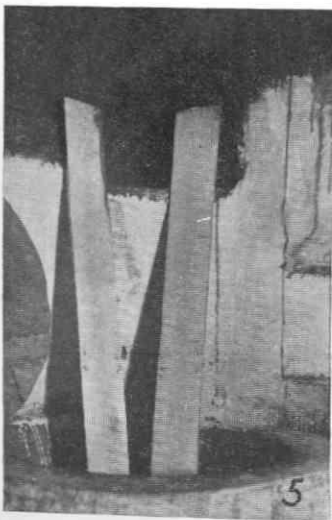
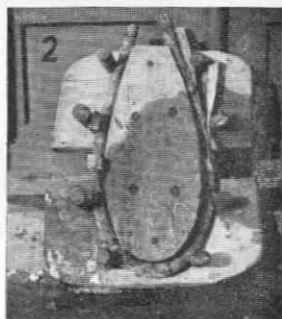
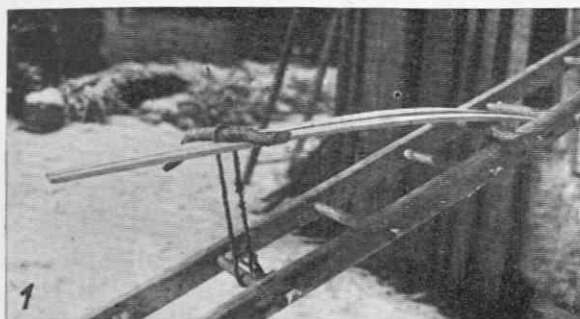
4. E. H. Schollmayer-Lichtenberg, gozdarski ravnatelj na privatnem veleposetvu v Snežniku pri Starem trgu na Notranjskem, se je v svojem smučarskem priročniku (1893) takole dotaknil bloških smučí:

Im ganzen Gebiete der österreichischen Alpenländer kennt der Verfasser nur eine einzige Gegend, in welcher sich ein Schneeschuh, ähnlich dem nordischen Ski, aus sich selbst entwickelt hat. Es ist die Gegend von Reifnitz in Krain, wo die Bewohner etwas über einen Meter lange, beiläufig 16 Centimeter breite, vorne aufgebogene dünne Brettchen als Schneeschuh verwenden... Diese Reifnitzer Schneeschuhe, »smerčič« genannt, erinnern sehr an die »tungusischen« Skiern...

Najprej moramo ugotoviti, da nam navedena literatura ne zastavlja nobenih spornih vprašanj v pogledu lokalizacije v tej literaturi opisanih ljudskih smučí. Podgrivarski-Bevk je najbolj natančen v imenovanju kraja ljudskih smučí, saj že v naslovu govori o hudi zimi na Blokah. Valvasor in Schollmayer res precej manj določno označujeta smuško ozemlje, vendar ni nobenega dvoma zastran tega, da ima Valvasor v mislih najprej smuške kraje, ki so najbližji Turjaku, zatem pa še nadaljnje smuške predele, kakor Vidovske hribe itd., Schollmayer pa meri na Bloke s splošnim imenovanjem okolice Ribnice kot območja ribniške suhe robe, ki vanj sodi med drugim tudi precejšnji del bloško-vidovskega smuškega ozemlja. Škofovsko vizitacijsko poročilo je v označevanju ozemlja ljudskih smučí še najbolj splošno. Ker pa so Bloška planota in Vidovski hribi že od nekdaj znani po hudih snežnih zametih in hkrati kot stari smuški ozemlji na Notranjskem, nimamo nikakih pomislekov, da ne bi tudi ta vir jemali kot veljavnega za bloško-vidovsko in morda še katero sosednje smuško ozemlje.

Domači naziv za smučí najdemo samo pri Podgrivarskem in Schollmayerju. Podgrivarski navaja šmeče, Schollmayer pa smerčiči. Če pri nazivu smerčič črtamo pogrešno vstavljeno črko *r*, dobimo smeči, ki je pravilno domače ime za smučí. Tudi pri Podgrivarskem navedene šmeče ne morejo biti nič drugega kakor slabo razumljene ali površno zapisane smeči. Mogoče je Podgrivarski šmeče pogrešno izvajal iz prvega sklona ednine: sməč, smeč, šmeč, mn. smeče, šmeče namesto pravilno smeči oziroma *smačiči*.

Opisi ljudskih smučí so v starejši literaturi in arhivalnem gradivu zelo skromni. V njih se moremo seznaniti predvsem z velikostjo smučí po starih merah. Pri Valvasorju in Podgrivarskem so smučí dolge pet čevljev, pri Schollmayerju pa nad 1 m. Če računamo, da 5 ljubljanskih čevljev znaša 1,64 m, 5 dunajskih pa 1,58 m, potem iz tega sledi, da se dolžine smučí v starejši literaturi več ali manj ujemajo z dolžinami, navedenimi v naši razpravi. — Širina smučí je pri Valvasorju pol čevlja (po ljubljanskem merilu 16,40 cm, po dunajskem 15,80 cm), pri Podgrivarskem 6 do 7 palcev, to je približno 16 do 19 cm, pri Schollmayerju pa okrog 16 cm. Ti podatki se verjetno nanašajo na skrajnje, to je največ možne širine smučí in jih kot take najdemo deloma tudi v naši razpravi navedene po ustnem izročilu. Zlasti velja to za širine nad 15 oziroma

Sl. 1 in 4. Kripljenje smuči v lojtri (Metulje); 2. kripljenje kambe za krplje v gibayniku (Benete); 3. kripljenje smuči v kozúcu (Mramorovo pri Lužarjih); 5. parjenje smuči v svinjskem kotlu (Bloke); 6. in 7. smuči v krvéoneku (Vel. Bloke in Škufče)

Foto: B. Orel (2—4, 6 in 7)

16 cm. Hkrati pa bi ne bila neosnovana domneva, da so bile bloško-vidovske smuči v starejših časih morda širše, kakor v kasnejših, to se pravi, da so bile na splošno široke 15 do 19 cm. Koliko so bile širina in tudi druge mere ocenjene približno na oko, to pa je vprašanje, s katerim bi ne bilo pravega smisla se zamujati. — V podatkih o debelini smuči si Valvasor in Podgrivarski nista edina. Valvasor poroča, da so smuči debele četrť palca, to je približno 0,70 cm, Podgrivarski pa pol palca, to je okrog 1,36 oziroma 1,40 cm. Zato po vsej verjetnosti Valvasorjev četrť palca ustreza približno enemu centimetru. Mogli bi torej tudi o debelini smuči reči, kolikor nam je znana iz starejše literature, da se ujema z našimi podatki.

Škofovsko vizitacijsko poročilo iz leta 1820, to je iz časa med Valvasorjem (1689) in Podgrivarskim (1845), pa le površno in brez mer, dejali bi nedoločno govori o velikosti smuči na Notranjskem, ko se omejuje na takšno označevanje, da moremo iz njega posneti zgolj to, da so bile smuči dolge, ozke in tanke deske. Menimo, da te splošne označbe ne morejo v ničemer vplivati na naše doslej ugotovljene podatke o bloško-vidovskih smučeh.

Sicer pa vsi trije avtorji, Valvasor, Podgrivarski in Schollmayer, navajajo, da so smuči (deščice) navzgor ukrivljene. Valvasor in Podgrivarski nadalje ne pozabljata omeniti stremen (usnjat jermen, usnjata podveza), kamor se vtikajo noge. Ta podatek je zlasti pri Valvasorju zelo važen, saj nam potrjuje, da so v 17. stoletju uporabljali jermen za stremena. Kako je bil ta jermen pritrjen na smuči, iz Valvasorjevega opisa žal ne zremo. Po Valvasorju ima kmet končno v rokah močno palico. Le-to omenja tudi Podgrivarski, kakor bomo pozneje videli. — O smučeh z vrvco ni nikakih podatkov v starejši literaturi.

Kakor smo mogli torej ugotoviti, opisi starih smuči z bloško-vidovskega ozemlja in drugod v starejši literaturi v bistvu soglašajo z našimi podatki, ki segajo največ v drugo polovico 19. stoletja. To pa navsezadnje pomeni, da se smuči od 17. do konca 19. stoletja niso prav nič spreminjale v svoji sestavni osnovi. Spreminjala in razvijala so se kvečjemu le stremena glede na njih pritrjevanje na smuči.

III. Izdelovanje smuči

Les, ki so ga izbirali za smuči, je moral imeti razne ustrezne lastnosti. Predvsem je bil dober za smuči primeren cepilni les, ki je bil trd in nežilav (*prust*) ter je imel goste rasti ali letine (*léitne, letne*). Redkega lesa se je rad oprijemal sneg. Ni bilo dovolj, da je imel les goste rasti ali letine, le-te so morale tudi lepo ravno teči, torej niso smele biti *zavite*, ker so se sicer smuči iz takega lesa rade *zvézile*. Dalje so izbirali les takšne vrste, ki ga je bilo lahko ukriviti. V ta namen je bil najprimernejši trd les, ki hitro raste, zakaj tak les je bil trdnejši, a hkrati prožnejši, *ulačán*. Izvečine so dajali prednost staremu drevesu. Čim starejše je bilo drevo, tem gostejše rasti je imelo običajno in tem boljši je bil tak

les za smuči. Stara bukev ima na primer goste rasti in je zato rajši drsela po snegu kakor pa mlada. Ponekod je bil bolj cenjen mlad les, največ zaradi tega, ker ga je bilo lažje klati in kriviti.

Že iz naših podatkov o smučeh v zbirkah EM v prejšnjem poglavju je razvidno, da so smuči na Bloški planoti in drugod izdelovali iz trdega lesa, od raznih vrst lesa pa najpogosteje iz bukovega lesa. O bukovem lesu nam tudi ustno izročilo potrjuje, da je te vrste les starinski in da so ga že nekdanj radi uporabljali za smuči. Les iz stare bukve je bilo najlažje klati in ga tudi ukriviti (*ugániti*), in smuči iz takega lesa so, kakor smo že malo poprej navedli, zelo dobro drsele po snegu. V hribih nad Bloško planoto (Zavrh, Polščeče itd.) so imeli med drugim zlasti v čišlih mehak brezov les, zakaj, tako pravijo v Zavrhu, smuči iz brezovega lesa so bile najboljše, ker so bile najtrdnjše, mimo tega pa mastne in so zategadelj najraje tekle po snegu. Brezov les najbolj *drči*. Tudi javorov les so jemali za ta namen. Ta les se je dobro krivil in smuči, izdelane iz tega lesa, so dobro drsele po snegu, toda bile so prekrhke in so se zato rade zlomile. Jesenov les je začel prevladovati šele v novejšem času. Cenili so ga zaradi gostih rasti in v veliki meri tudi zategadelj, ker so ga najbolje in najlažje ukrivili. Vendar so bile smuči iz jesenovega lesa pretežke in njegove rasti so se hitreje izrabile kakor bukove. Smuči so seveda izdelovali še iz raznih drugih vrst lesa. Tako je bil v ta namen dober češnjev les, dalje višnjev, makončen, brestov, hruškov, a tudi jelov, toda zelo porredko. — Smuška palica je bila večidel iz smrekovega ali leskovega lesa, jemali pa so zanjo ponekod tudi jelov, brestov ali jesenov les. Po starem so na splošno najraje uporabljali palico iz *smrekove sašice*. Taka palica je bila lahka, a hkrati močna.

Bukev ali katerokoli drugo drevo je bilo najboljše za smuči, če je bilo posekano med veliko in malo mašo, to je v času med 15. avgustom in 8. septembrom. V tem času posekani les je bil po mnenju Bločanov najlažji, se je najbolje krivil, a tudi trden je bil. V decembru posekani les je bil sicer najtrdnjši, toda smuči iz lesa, posekanega v tem času, so bile pretežke. Za marsikoga pa je bilo brez vsakega pomena vprašanje, kdaj naj se les za smuči poseka.

Prav po starem, marsikje tudi še v novejšem času, so radi poiskali za smuči v gozdu krivo ali krevljasto raščeno bukovo drevo, *kréolo*, ki navadno raste v bregu. Takšen ukrivljeni les je bil zaradi tega primeren za smuči, ker ga ni bilo treba še posebej kriviti, pa tudi krivina iz krivo raščene lesa je bila najtrdnjša in najstanovitnejša ter se ni nikoli zravnila.

Sicer pa so od posekanega drevesnega debla za smuči najraje izbrali njegov spodnji del, prvi hlod od korenin naprej, *odritak* imenovan. Stari Bločanje so takole presojali drevo v tem pogledu: *spodaj je ulačno, pri vrhu pa krhó*. Pri obdelavi lesa za smuči so pazili, da je bil sprednji del smuči od vrhnjega dela odritka, zadnji del pa od njegovega spodnjega dela. V tem pogledu je bilo pri krivo raščnem lesu ravno obratno, zakaj tak les je bil pogostoma iz krive bukove korenine.

Po starem so primerno dolgo drevesno deblo ali hlod (*krcal*) preklali čez sredo po dolgem ter nato iz obeh polovic stesali plohe za smuči. Če je bil drevesni hlod debelejši, so ga cepili proti *srcu* ali *strženu* tudi na četrtine oziroma na osmine ali *zgónte*, potem pa iz vsakega zgonta stesali ploh. Če so tesali plohe iz cepljenih polovic, je bil v tem primeru les s *kraja* ali *pri krájniku* najboljši. Pri klanju lesa jim je rabila posebna sekira, zraven pa še *bát* in železna *klanfca* ali *kajla* po imenu *kaluınca*, pri obtesovanju cepljenega lesa v ploh pa posebna široka tesarška sekira *malarin* ali *žátlaka*. Obtesani ploh so nato obrezavali z *arzionikom* toliko časa, dokler ni bila smuč izgotovljena, ali po bloško, dokler ni ploh dobil prave mere smuči. To delo so po navadi opravljali na *arzionem stolu*. Kdor pa tega stola ni imel, si je pomagal tako, da je en konec ploha namestil v kot, tam kjer se hišna klop stika z zidom, drugi konec pa je naslonil sebi na prsi in tako obrezoval les. Namesto rezilnika jim je rabil tudi oblič (*oblč*), ki pa o njem ustno izročilo potrjuje, da ga je po starem malokdo imel. Z rezilnikom ali obličem ali še s katerim drugim orodjem so posneli robove na zgornji plati smuči, primerno oblikovali krivino in podobno.

Kakor smo že navedli, je bil cepljeni les najboljši za smuči. Dober pa je bil tudi žagani les, vendar še daleč ne tako kakor cepljeni. Starejši Blóčanje pravijo iz svojega izkustva, da smuči iz žaganega lesa niso tako rade drsele po snegu kakor iz cepljenega. Po žaganem lesu so začeli v večji meri posegati šele kasneje, in to predvsem v tistih krajih, kjer so obratovale žage ali pa so bile le-te kje v bližini na sosednjih ozemljih. Večidel so si kar na žagi dali urezati primerno velike žagance iz bukovih plohov, ki so jih nato obrezali ali pooblali. Nekateri so tudi doma kar sami prežagali les s tako imenovano *podoužno žago*. Pri tem so morali paziti, da niso žagali čez les, to se pravi, žagati je bilo treba točno vzdolž letin. Žagani les je bil za smuči boljši pri krajnikih, kakor od srca.

Po obdelavi lesa za smuči je prišlo na vrsto naslednje opravilo: krivljenje smuči. Pri tem opravilu so ravnali takole: najprej so omehčali sprednja dela smuči, da sta bila prožna, vlačna, uganljiva, skratka sposobna za krivljenje, zatem so ju šele ukrivili.

Smuči so omehčavali na razne načine: s parjenjem v gnoju, v segreti ali kurjeni peči, na ognju in naposled tudi v vreli vodi. Najpreprostejši način parjenja lesa je bil po starem parjenje v gnoju. V tem primeru so smuči s sprednjima koncema zakopali ali potaknili v vroč gnoj na dvorišču, kjer so jih pustili 10 do 14 dni. V tem času je gnojna kislina dovolj omehčala les za krivljenje. Taka v gnoju sparjena krivina pa ni bila ravno najboljša. Po krajši uporabi se je rada zravnila. — Parjenje smuči na ognju ali v segreti oziroma kurjeni peči je prav tako zelo staro. Pesneti ga moramo že iz poročila, ki ga je leta 1845 objavil Podgrivarski-Bevk v Novicah. Zadevno mesto se v tem poročilu glasi takole:

Sprednji konec šmečev... je nekoliko zakrivljen, kar se lahkó naredi, če se v to rabo odločena in gladko razoblana deska pri ognju ogreje in umetno zakrivi.

Na ognju ali v peči so zlasti parili smuči iz svežega lesa. Če pa je bel les suh, so ga poprej ovlažili in ga konekod celo dan ali dva namakali v vodi, preden so ga parili. Smuč so parili na ognju tako, da so njen sprednji konec previdno segrevali nad plamenom toliko časa, dokler ni postal zadosti prožen ali voljan za krivljenje. Njegovo prožnost so preizkušali že med parjenjem. — S parjenjem smuči v peči pa je bilo večinoma takole: v peči je na eni strani gorel ogenj, na drugi pa so se sušila drva, pripravljena za kurjavo; vrh teh drv so običajno parili palico za kambo pri volovskem jarmu in tudi sprednja konca smuči. Po vidovskem ustnem izročilu se je v tem primeru sparil les od toplote ali vročine v kurjeni peči. Parili so krajši ali daljši čas, to je bilo odvisno od toplote v peči in od svežosti lesa. Kadar se je začelo od lesa kaditi, tako pripovedujejo Vidovci, je to pomenilo, da je les dovolj sparjen. Vzeli so smuči iz peči in poizkusili sprednja konca ukriviti.

Parjenje ali kuhanje lesa v vreli vodi v svinjskem kotlu pa po zbranih ustnih podatkih ni tako staro, kakor bi sprva mislili. To nam potrjuje že dejstvo, da so prvi svinjski kotli prišli na Bloke in v Vidovske hribe šele pred 50 ali 60 leti, v nekatere vasi pa še kasneje. V Zavrhu pri Sv. Urhu so na priliko leta 1908 vzdali prvi železni svinjski kotel. Ko še niso imeli kotlov in so za prašiče kuhali v večjih ribniških loncih, so le v majhni meri parili smuči z vročo vodo. Največ so parili tako, da so sprednja konca desk oblivali z vročo vodo ali pa ju močili s cunjo, namočeno v vroči vodi. Obenem s svinjskim kotlom se je kaj kmalu na splošno udomačilo tudi parjenje lesa v vroči ali vreli vodi, kar je v precejšnji meri izpodrinilo starejše načine parjenja. Po pripovedovanju so smuči, sparjene v svinjskem kotlu, najlažje in najlepše ukrivili in tudi kuhana krivina je bolj držala ko vsaka druga. Tudi za določeno vrsto lesa, na primer za bukov les, je bilo baje najustreznejše, če so ga kuhali v vodi. Sicer pa so v svinjskem kotlu največ parili suh les. Če je bil les svež, se je hitreje skuhal. Pri tem parjenju so ravnali tako, da so smuči s sprednjima koncema vtaknili v svinjski kotel, ki je mogel biti napolnjen bodisi z vodo bodisi s prašičjo hrano (sl. II/5). V kotlu so kuhali les od 1 do 3 ure, pa tudi manj ali več, na splošno pač toliko časa, kolikor so kuhali prašičjo hrano oziroma dokler ni les postal dovolj prožen za krivljenje.

Glede samega krivljenja smuči je treba najprej povedati, da so ponekod, med drugim na mlajših ozemljih ljudskih smuči, kakor na primer v Loškem potoku, krivili smuči zelo preprosto že med samim parjenjem. Smuč so s sprednjim koncem zatakneli v razpoko v zidu bolj pri tleh, podložili kamen in ob njem nasuli žerjavice. Smuč so nato močili pri sprednjem koncu z moko cunjo, z zadnjim koncem pa jo pritiskali navzdol k tlom. Po največ pol ure trajajočem krivljenju so nekateri pustili smuč s sprednjim koncem še določen čas v razpoki v zidu, zadnji konec pa obtežili s kamenjem.

Ponekod se niso prav nič zamujali s parjenjem lesa v gnoju, na ognju, v peči, v kotlu ali še kje drugod. Vzeli so kratko in malo pri-

merno svež les kakršne koli vrste in ga ukrivili, ne da bi ga poprej sparili in tako še bolj omehčali. Nesparjena krivina je bila le za silo, bila je zelo nestanovitna in je med vsemi najslabše držala.

Na splošno za bloško-vidovsko ozemlje in še za nekatere smuške predele velja, da je krivljenje sledilo šele parjenju smuči. V Loškem potoku pravijo krivljenju *uvijanje*. Krivili (*krvili, uvili, uganli, delali kroné*) so smuči v raznovrstnih napravah, ki bi jih po pomembnosti delili v dve skupini: 1. razne domače naprave, ki so jim sicer rabile v druge namene, pa so jih s pridom porabili tudi za krivljenje smuči; 2. posebne naprave, izdelane prav namenoma za krivljenje smuči.

Že od nekdaj so večinoma najraje krivili smuči v raznih napravah, na splošno označenih v prvi skupini. Tako so vtaknili sprednja konca smuči med dve lati v *kozúcu* in ju ukrivili (sl. II/3). Krivili so nadalje smuči med klinoma v *lójtri ali rójtli* (sl. II/1, 4), med klinoma v *lojtrnicah* voza, med poprečnima *lájštama* na brani ali na *štángi* v skednju, ki jim je sicer rabila pri mencanju prosa itd. V to skupino bi mogli do neke meje uvrstiti še drevesne rogovile, tram na izbi, razne špranje, razpoke, luknje in podobno. Pri ukrivljanju smuči v takih in podobnih napravah so, ako je bilo potrebno, podložili pod sprednji konec primeren klin, da so potem smuči laže ukrivili. Ko so bile smuči dovolj ukrivljene, so njih zadnji konec privezali k napravi za krivljenje ali pa so ga obtežili. V Loškem potoku so uvijanju smuči v lestvi dejali tudi: *dati smuči v prešo*.

Po izkustvih, ki so si jih pridobili s krivljenjem smuči v takih napravah, rabljenih drugače v druge namene, so si sčasoma omislili marsikje na Blokah, v Vidovskih hribih in drugod posebne domače naprave, namenjene samo za krivljenje smuči. To je bil leseni krivilnik, ki ga na splošno imenujejo *krvónak*, ponekod pa tudi *ugibávnak, gibnák, módu, mušter* in podobno. EM hrani v svojih zbirkah dvoje krivilnikov za krivljenje smuči z Blok: eden je iz Škufč pri Sv. Duhu, drugi pa iz Velikih Blok. Krivilnik iz Škufč (sl. II/7 in sl. 3/2 na str. 53) je iz bukovega lesa in je dolg 1 m, širok pa 42 cm. Sestoji iz dveh debelejših podolgastih stranic, med kateri je zgoraj vsajen poprek okrogel klin, zatem pa v majhni razdalji širša deščica. Med ta klin in deščico so vtaknili sprednja konca smuči in ju ukrivili. Pri tem so smuči z zadnjima koncema pritisnili navzdol med stranici krivilnika, kjer so jih zaklinili z debelejšim klinom, da so obstale v zakrivljenem stanju. — Drugi krivilnik iz Velikih Blok (sl. II/6) je v sestavni osnovi podoben onemu iz Škufč, le da je daljši, zlasti pa ožji in so mogli v njem kriviti samo eno smuč.

Razen takih krivilnikov, kakor smo se z njimi zgoraj seznanili, so poznali še drugačne posebne naprave za krivljenje smuči. V Novem potu in Krvavi peči so na prilično krivili smuči v *modlu (módu)* ali *mudlu (múdu)*, ki sta ga setavljala *válar* in krajša deska. V modlu so krivili smuč tako, da so jo vtaknili med valar in desko, nato pa jo na vsaki strani zagozdili (*zakajlali*).

Ko so smuči ukrivili, so jih pustili toliko časa ukrivljene v krivilniku ali kateri koli drugi napravi, da so se dodobra presušile. Kakor povedo Bločanje in Vidovci so sušili smuči predvsem zategadelj, da so ukrivljene rasti ali letine trdno obstale in da bi bila v zvezi s tem tudi krivina čim stanovitnejša. Sušili so smuči 2 do 3 tedne ali celo mesec dni, in sicer kje na prostem, v hiši na peči ali pod njo, marsikje čez noč v peči, dalje na izbi v bližini dimnika oziroma po nekaterih podatkih celo v samem dimniku, kjer so se počeno osušile, a tudi okadile. Ko so jih vzeli iz krivilnika, je bil ponekod običaj, da so jih dali še na hud plamen in malo obžgali krivino, da bi bila čim trdnejša in ne bi prekmalu popustila.

Ako sta se krivini po daljši ali krajši uporabi zravnali, so smuči vnovič ukrivili.

Ko so smuči dobro presušili, so jih opremili s stremeni in podnožjem. Za stremena na predolbenih smučeh so izdolbli podolgaste luknje po navadi z ustreznim dletcem. Marsikje, kakor na primer v Metuljah so najprej izvrtali s svdrcem 4 do 5 lukenj tesno drugo poleg druge, nato pa z dletcem ali s posebnim, na konici zaključnim nožem izgrebli (*skopáli*) ven les in tako napravili podolgasto luknjo. Klanfe ali klanfce, ki so zanje izvrtali luknje s svdrcem, so delali iz cvekov iz okrogle žice, imenovanih *drátence*, ali iz drugih primerno debelih in dolgih žebeljev, ki so jim odbili glavice. Mimo tega so po starem zelo radi jemali za klanfe *šprikle* od starih marel. Ponekod so klanfo malo segreli na ognju, preden so jo zabili na smuči skozi izvrtani luknji.

Kakor vemo, je bilo streme večidel usnjen jermen. Le-tega so si urezali iz svinine ali kravine, toda še največ so zanj uporabljali staro usnje od raznih odloženih in nerabnih predmetov, med drugim na priliko *stare bóte od čevlov* (golenice od škornjev), *úrbas od čížmov* (vrhnje usnje pri čevljih), razno staro jermenje od živinske opreme in podobno. Dvojni ali enojni jermen so na smučeh zvezali z žico ali pa zašili z *dréto* iz povoščenega ali osmoljenega sukanca, spredenega iz lanenega prediva. Trto, ki jim je po navadi rabila kot zasilno streme, so si spleli oziroma zvili iz *drabútovega lesa ali drabútance* (dobrovite), iz *dréna, léska ali béke*. Pri stremenih take vrste so oba konca na vrhu skupaj spleli ali zvezali. — Ako so jermen pribili na smuči ob strani, so običajno v ta namen uporabljali stare žebelje, tako imenovane *cvíkovce* ali *cvíkarje*, ki so jih izpulili iz pete starega, zavrženega čevlja.

Za podnožje jim je najbolj ustrezala klobučevina (*klopčina*), ki so si jo navadno urezali kar iz okrajcev starega klobuka. Pribili so jo na smuči z *romarji* ali *ostávarji*, to je z žebli od starih čevljev. Poleg usnja jim je bil dobrodošel za podnožje kos starega sukna, vreče ali odeje, v izjemnih primerih tudi kos strojene ali surove kože s kosmatino.

Izdelovanje smuči je bilo v največ primerih domače delo, izrazita domača ali hišna dejavnost. To bi torej pomenilo, da so si kmetje za lastno potrebo po večini sami napravljali smuči. Kar pa zadeva domače obrti s smučmi, so bili taki primeri po starem sila redki. Še največ jih

moremo zaslediti v novejšem času pred prvo, zlasti pa pred drugo svetovno vojno. Po starem je bilo največkrat takole: marsikdo, ki si je napravil smuči za lastno potrebo ali za potrebe svoje družine, jih je ob tej priliki izdelal še nekaj parov več za prodajo. Pri tem se moramo zavedati, da jih marsikdo ni znal izdelati, zlasti pa jih ni znal napraviti dobro, zato je šel ponje k sorodnikom ali jih je dobil pri bližnjem sosedu, ki je bil več izdelovanja smuči, in je imel morda že kar nekaj parov izgotovljenih za prodajo. Smuči je poravnal v denarju ali pa je povrnil storjeno uslugo v drugačni obliki, kakor je pač na kmetih stara navada. O določeni obliki domače obrti bi vsekakor pričali podatki iz Otav in Župena, ki nam pravijo, da so tod sprva kmetje sami izdelovali smuči, pozneje pa so jih dajali delati domačim *bognarjem* (kolarjem). Podobne primere bi mogli navesti še od drugod. Tako je v Metuljah mizar Alojz Šraj izdeloval pred drugo svetovno vojno smuči in jih prodajal največ mladini.

Nazadnje ugotavljamo pri izdelovanju smuči svojevrstno delitev dela med kmetom izdelovalcem smuči in domačim obrtnikom. Tu mislimo na pomoč, ki so jo nudili obrtniki pri izdelovanju smuči. Navedimo nekaj primerov te svojevrstne delitve dela! V Radleku na primer je mizar le zoblal smuči, vse drugo si je vsakdo sam napravil. V Rakitni so smuči izdelali v *grobem*, mizar pa jih je dogotovil do kraja (naredil jih je *uóránk*). Mimo tega so vaški obrtniki še drugače pomagali kmečkim ljudem pri izdelovanju smuči. Tako jim je kovač skoval klanfe, jih segrel na ognju in nato zabil v deske. Čevljar je iz starega usnja urezal jermen in ga z dreto prišil na smuči. Ali pa so čevljarju nesli sukanec iz lanenega prediva, da ga je osmolil in napravil iz njega dreto. Mnogi — in teh je bila večina — takšne ali drugačne pomoči domačih obrtnikov niso potrebovali, ker so umeli vse sami kar najbolje napraviti.

IV. Na smučeh

Zdaj ko smo se seznanili s smučmi in njihovimi sestavnimi deli, nato pa z njihovim izdelovanjem, menimo, da bo eno prvih vprašanj, ki nas mora zanimati, kako so neki Bločanje, Vidovci in njihovi sosede uporabljali smuči, hočemo reči, kako so smučali po raznolikem svetu, ko so jih razne praktične potrebe prisilile, da so si jih v hudi snežni zimi nataknil na noge in se na njih odpravili na krajšo ali daljšo pot. Ne glede na to, da bo treba v zvezi s tem vprašanjem pojasniti še nekatera druga, bi mogli reči, da je osrednji predmet naše obravnave v tem poglavju pravzaprav ljudska smuška tehnika, ki je važna med drugim že zaradi tega, ker ni mogla ostati brez vpliva na udomačevanje ljudskih smuči.

Za bloškega in vidovskega kmeta je bil sneg tista naravna sila v pozni jeseni, pozimi ali v zgodnji pomladi, ki jo je moral obvladati, da bi ne bil popolnoma odrezan od sveta. Ali so bile njegove smuči kos raznim vrstam snega? Mnogi starejši Bločanje in Vidovci zelo hvalijo svoje stare smuči, češ da so bile primerne za hojo po vsakem snegu.

Z našimi nekdanjimi plohi, tako pravijo, smo šli po vsakem snegu, tudi po debelem, ker so bili dovolj široki, da se niso *topili* v sneg. Ker pa se stare smuči niso tako udirale in so torej drsele po vrhu snega, so zato tudi hitreje tekle. Kmet z Bloške planote in iz Vidovskih hribov ali od drugod je bil včasih res prisiljen, da se je moral na smučeh odpraviti na pot po vsakem snegu, vendar se je pri tem dobro zavedal, da vsak sneg ni ravno najprimernejši za smuči. Po pripovedovanju je bil najboljši za hojo na smučeh suh, prhek sneg oziroma zmrznjen sneg, ki je nanj padel prhek sneg. Dober je bil za smuči tudi tak sneg, ki je *malo pòu vkap*, to je uležani sneg. Težko pa je bilo hoditi po zelo debelem svežem snegu, zlasti po južnem mokrem snegu, ki se je kar prerad oprimal smuči. Če je bil sneg hudo zmrznjen ali celo poledenel in bi morali presmučati strmine, raje niso šli na pot.

Za hojo po južnem mokrem snegu so smuči običajno namazali. Mazali pa so jih na Blokah najraje z ovčjim, ponekod tudi z govejim lojem, v Vidovskih hribih pa s salom od prašiča. Loj in salo so poprej na ognju segreli, da sta se raztopila, nato so ju namazali na smuči. Ponekod, na primer v Brlogu, so namazali drsno plat s salom, zatem pa so jo drgnili s šopom bukovih rezin. Dejali so, da so take smuči šle kot *po šajbi*. Pa ne samo z lojem in salom so mazali smuči, marveč tudi s čebelnim voskom, svečo, laškimi oljem, žajfo, petrolejem itd. Po nekaterih podatkih iz ustnega izročila v starejših časih niso toliko mazali smuči, kolikor v novejših, medtem ko po drugih podatkih mazanja smuči prav po starem sploh niso poznali.

Ko se je Bločan na smučeh odpravljaj na pot, si je moral biti poprej na jasnem, ali naj vzame s seboj palico ali naj gre brez nje. Pri hoji na smučeh namreč ni bila palica povsod nujno potrebna, ker so mogli ob določenih pogojih zlahka hoditi brez nje. Glede uporabe palice so poučni rezultati ankete EM na Blokah leta 1954. V tej anketi je bilo treba odgovoriti med drugim na vprašanje, ali so smučali na starih smučeh s palico ali brez nje. Od 418 vprašanih družin jih je 347 odgovorilo na to naše vprašanje takole: 94 družin je izjavilo, da so smučali brez palice, 53 s palico in brez nje, 189 s palico in 11 z dvema palicama. Posebej so zanimivi v tem pogledu številski podatki za posamezne vasi na Blokah. Od le-teh navajamo samo tiste, kjer so mnogo ali večidel smučali brez palice: V Metuljah je 19 družin smučalo brez palice, 1 pa z dvema palicama; Topol: 15 brez palice, 7 s palico in brez nje, 1 s palico in 1 z dvema palicama; Velike Bloke: 5 brez palice, 14 s palico in brez nje, 14 s palico; Hudi vrh: 13 brez palice, 2 s palico in brez nje in 2 s palico; Ravne: 9 brez palice, 13 s palico in brez nje in 3 s palico; Studenec: 8 brez palice in 4 s palico; Runarsko: 6 brez palice in 3 s palico. — Za vse druge bloške kraje, med drugim predvsem za Trojiško stran, pa velja, da so po starem večidel uporabljali palico oziroma da hoje na smučeh brez palice sploh niso poznali. Prav tako moremo za vsa druga smuška ozemlja, kakor na priliko za Vidovske hribe, kraje nad Robom itd., ugotoviti, da jim je bila palica bri hoji na smučeh vedno

neogibno potrebna. Če zdaj po eni strani upoštevamo, da so vse tiste vasi, v katerih je prevladoval običaj, da so smučali brez palice, bolj ali manj ravninske vasi oziroma so njihove smuške poti potekale večidel po ravnem, po drugi strani pa, da so vsi tisti predeli, kjer je bila palica stalna spremljevalka smučarja, bolj ali manj hriboviti, sledi iz tega dovolj jasno pravilo za starega bloškega smučarja, kadar se je odločal, ali naj bi se odpravil na pot s palico ali brez nje: kadar greš samo po ravnem, moreš biti brez palice, kadar pa imaš pred seboj hribovit svet oziroma raven in hribovit, tedaj pa vzemi palico s seboj, zakaj prav ti bo prišla.

O sami hoji na smučeh, to je o smučanju, se na Blokah in v Vidovskih hribih ter drugod različno izražajo v domačem govoru. Predvsem je glede na smuči kot sestavni del ljudske noše poučno navesti, da so po starem bloško-vidovskem izražanju smuči *nosili*. Kakor so nosili klobuk, hlače ali kateri kol del noše, tako so nosili tudi smuči. Ko smo poprašali starejše ljudi, kdo vse je po starem uporabljal smuči, so nam med drugim približno takole odgovarjali: *Tudi starejši moški so nosili smuči*. Ali: *Moj oče je do 70. leta nosil smuči*. — Sicer pa so se takole izražali, kadar so hoteli določneje označiti hojo na smučeh: *Gremo po smučeh v Novo vas, šli smo po smučeh k Fari, po plohah smo šli, na smučeh so hodili k Sv. Vidu po opravkih itd.* Redkokdo je rekel: *Šli smo s smučmi*. Za hojo na smučeh ali po njih jim je rabil tudi glagol *drsati* ali *drseti*. Takole so govorili: *Ženske so drsale po smučeh, cela procesija ljudi je drsala do Volčjega, drsali so domov, gremo drsat, drseli smo navzdol, danes dobro drsi* in podobno. V Loškem potoku so dejali: *gremo drskat*. Tisti, ki hodi po smučeh, ali po njih drsa, je *drsač* (Bloke) ali *drsačec* (Vidovski hribi). Po vsem tem bi mogli trditi, da so bloško-vidovski smuški izrazi: iti ali hoditi po ali na smučeh, drsati, drsač ali drsauc bili rabljeni v tistem pomenu, kakor ga vobče imata besedi smučati (se) in smučar v našem današnjem govoru. Moramo pa k temu pripomniti, da se v bloško-vidovskem govoru oba izraza: hoditi po smučeh in drsati vendarle ločita v ožjem pomenu drug od drugega. V Zali pri Sv. Vidu je bilo slišati tole ljudsko sodbo o smučeh: *Smučí so za drsat jen za po jeh jët*. To kratko in jedrnato sodbo o smučeh bi najbolje takole pojasnili: Če so dejali: gremo ali hodimo po smučeh, so s tem označili ali hojo po smučeh po ravnem ali pa na splošno krajšo ali daljšo pot po opravkih iz enega kraja v drug kraj; kadar pa so se spuščali na smučeh po bregu navzdol, tedaj so drsali ali drseli. Drsali so zlasti takrat, kadar so jim smuči rabile za zabavno smučanje po domačih bregovih in strminah. — Izrazi kakor *smučkati*, *smüčkati*, *smučkar* in podobno so se kot izpeljanke besed smučka ali smüčka udomačile šele v novjšem času, verjetno pod vplivom besed smučati, smučar, smučanje, ki jih v starejšem bloško-vidovskem govoru v zvezi s smučmi ni najti.

V naših nadaljnjih izvajanjih si malo pobliže oglejmo bloško hojo na smučeh po snegu! Gre nam za vprašanje, kako je hodil Bločan na smučeh po ravnem, kako se je gibal na smučeh in podobno. Dva od-

govora na to vprašanje najdemo že kar v starejši literaturi. Podgrivarski bežno omenja bloško hojo na smučeh v svojem spisu v Novicah, v katerem pravi med drugim:

Prav serce se človeku veseli, kader se po debelim snegu in čez visoke zamete, posebno po ravnim (če se preveč sneg ne primlje) urno šmeče potiskaje, skorej, kar iz skušnje povém, tako hitro, kakor po kopnim, zamore sprehajati.

Schollmayer pa se je v svojem smučarskem priročniku takole kritično izrazil o bloških drsačih po snegu:

... leider stampfen sie damit durch den Schnee, anstatt zu gleiten, was ganz gut ginge.

Tudi ustno izročilo ni brez spominov na staro hojo na smučeh. Po pripovedovanju je bloški drsač *smučī rīnu po ravnem, šel je po njih kot bi hodil ter je na njih tudi malo zdrsnil*.

Iz gornjega moremo najprej povzeti, da Podgrivarski in ustno izročilo precej enako označujeta bloško hojo na smučeh. Ta hoja, ki imamo zanjo nazorno potrdilo v filmu M. Badjure »Bloke — zibelka smučanja na Slovenskem« (1931), je sestajala iz bolj ali manj hitrih, malce sunkovitih drsnih korakov, ki so bili prav malo ali nič večji od korakov pri običajni hoji. Ta bloški drsni korak nikakor ne moremo primerjati s športnim smuškim korakom ter nam je povsem razumljiva, če pomislimo, da je Bločan hodil po ravnem na smučeh večinoma brez palice. Spričo Schollmayerjeve delno kritične pripombe k bloški hoji pa je jemati v poštev tudi drugi način hoje po smučeh. V tem primeru bo prav, da se povrnemo na film M. Badjure, ki nam med drugim kaže tudi bloškega kmeta z vrečo žita na hrbtu na poti proti mlinu (sl. IV/1). Ta kmet ne gre drsaje na smučeh, temveč hodi na njih po snegu malone tako kakor bi šel po krpļjah. Zato je verjeti Schollmayerju, ko pravi, da v okolici Ribnice (= na Blokah) cepetajo ali teptajo s smučmi, namesto da bi drseli. Seveda ne smemo take hoje, kakor jo je na kratko označil Schollmayer in je tudi nazorno prikazana v Badjurovem filmu, jemati kot edino običajno na Blokah in drugod.

Kako naj si pojasnimo te dve različni hoji na smučeh po ravnem? V prvi vrsti moramo upoštevati, da vsi Bločanje niso bili nikoli enako vešči hoje na smučeh. Eni so bili urnejši, take hoje vajeni in so na smučeh resnično drseli. Drugi, zlasti starejši, pa so bili marsikje okornejši, previdno in počasi so se gibali na smučeh ter so zato res bolj hodili kot drseli. Nadalje je tudi določena vrsta snega ali njegova debelina narokovala ustrezno hojo na smučeh. Po uležanem, malo zmrzlem ali zdrsanem snegu se je bilo na smučeh mnogo laže gibati. Tedaj je mogel Bločan urno potiskati ali rinīti svoje smučī po snegu, ne da bi jih kolikaj dvigal od tal. Drugače pa je bilo po debelejšem ali mokrem južnem snegu, velikokrat tudi, kadar je bilo treba hoditi v celem po novem svežem snegu. V takih primerih je bil marsikdo prisiljen hoditi po snegu

tako, da je pri vsakem koraku bolj ali manj privzdigal smuči. Spričo takšne hoje po snegu nam je zdaj lahko razumeti, zakaj so bile stare bloške smuči zatežne, ne pa predtežne, se pravi, zadaj težje kakor spredaj (glej str. 29). Ako bi bile predtežne, bi jim bila noga pri taki hoji uhajala iz prstnih stremen. Ta posebnost tudi ni bila brez pomena pri običajni drsni hoji. Ko je bilo treba spremeniti smer poti, so morali tedaj tudi pri tej hoji primerno privzdigniti smuči od tal, da so jih uravnali v drugo stran.

Kakor smo že poudarili, palica pri hoji na smučeh po ravnem ni bila neogibno potrebna. Mogli so brez težave hoditi tudi brez nje. Vendar so jo radi jemali s seboj, kadar so se odpravljali na daljšo pot po ravnem ali so imeli pred seboj raven in hribovit svet. Palico so po ravnem nosili v roki ob strani in jo pri hoji zapičevali v sneg (sl. IV/2). Kdor je bil bolj izurjen v hoji na smučeh, se je s palico celó naprej poganjal. Kolikor daljšo palico je imel, tem dlje se je zagnal. Poganjali so se zlasti tedaj, če je bil sneg zmrznjen in so smuči po takem snegu rade spodletavale nazaj.

Če so šli na pot v celo, so smuči puščale za seboj v snegu sled, ki so ji po starem dejali *smučine* ali *smučence*, v novejšem času pa tudi *smučkance*, *tir* in *sleid*. Prvi gre *u cejlo*, drugi za njim pa *po smučinah* ali *po tiri*. Med smučinami je *grebén*. Kjer je že mnogo smučin v snegu, oziroma kjer je že vse tako zdrasano, da se smučine nič ne poznajo, takemu snežnemu svetu pravijo *drska* (?) (Vidovski hribi).

Navkreber so po smučeh s palico različno hodili. Ako so imeli pred seboj položnejši hrib, so šli po njem, opirajoč se na palico, kar naravnost navkreber. Kakor hitro pa so morali prehoditi hujše vzpetine, recimo strmine, so ubrali navkreber cikcakasto pot, ali kakor pravijo na Blokah, v Vidovskih hribih in drugod, šli so *sam pa kê*, *pošev*, *po strani*, v *ovinke* ali po njih, v *ključ* ali *ključe*, v *ride*, v *riglc* in podobno. Podgrivarski omenja v svojem poročilu hojo navkreber takole:

Hoja v hrib je bolj težavna in kësna, kjer je treba na ovinke hoditi . . .

V prehudih strminah pa so se velikokrat odločili za hojo brez smuči. Sneli so smuči z nog, jih nataknili na palico in z njimi na rami peš gazili sneg navkreber.

Da jim ne bi pri hoji na smučeh navkreber uhajala noga iz stremen, so nekateri pribili na smuči zadaj za peto košček lesa, ki smo ga že spoznali na smučeh L iz Loškega potoka in ki so ga nazivali na Blokah in Trojiški strani *plohàk* ali *prlága* (sl. 3/3 na str. 53). Tudi z vrvcu, privezано za stremena, so že ponekod v zadnjem času ovijali zadnji del noge s peto.

Pri hoji navkreber so jim rade tudi smuči drsele nazaj. Da se to ne bi dogajalo, so v hribovitih predelih opremljali smuči z raznimi zavirali. Med njimi je najstarejša *trta*, ki so jo, kadar je bil zmrzel sneg, kar med potjo spletli iz drabutovne in jo enkrat ali dvakrat ovili okoli smuči pred nogo ali za njo, včasih pa tudi za stremeni na podnožju (med

peto in stopalom), da so pri hoji lahko stopili nanjo (sl. 3/4 na str. 53). Pri hoji se je trta zajedala v sneg in tako zavirala, da bi smučič drsele nazaj. Razen trte so ovijali okrog smučič še srobot, vrv ali kaj podobnega. — V novejšem času so fantje radi vdělali v smučič posebna lesena ali železna zavirala, med katera moramo prištevati *mačka* iz okolice Sv. Vida in *klepetca* iz Zakraja in Krampelj na Blokah. — V Rutah so pribijali na smučič vzdolž sredine spodnje drsne plati tako imenovane *špánšce* v debelini 1 cm, da jim ne bi smučič *spodletvale* v stran pri poševni hoji navkreber.

S hojo po bregu ali strmini navzdol pa je hoja na smučeh v ožjem pomenu prenehala, začenjalo se je namreč pravo drsanje. Pri drsanju navzdol je zlasti prišla do veljave palica, brez katere si navadno niso upali drsati navzdol, zlasti ne po hudi strmini ali po zmrzlem snegu. Palico so mnogi na Blokah dali kar med noge in z njo zavirali ali *rajsali* po bregu navzdol. Zato so palici ponekod dejali tudi *rajs* ali *rajsl*. Hribci pa so bili mnenja, da je drsanje s palico med nogami prenevarno, zato so z njo ravnali tako, kakor je bilo po starem najbolj pravilno. Držali so jo z obema rokama ob strani pod pazduho in se nanjo naslanjali. Pri tem so jo kolikor le mogoče pritiskali v sneg in tako zavirali ali *rajsali*. Koliko so se pri tem zaviranju držali nazaj ali drsali bolj ali manj čepe, vse to je bilo odvisno od večje ali manjše strmine. Po hudih strminah so držali smučič bolj na *doje* (dvoje), po blažjih pa na *ozko*.

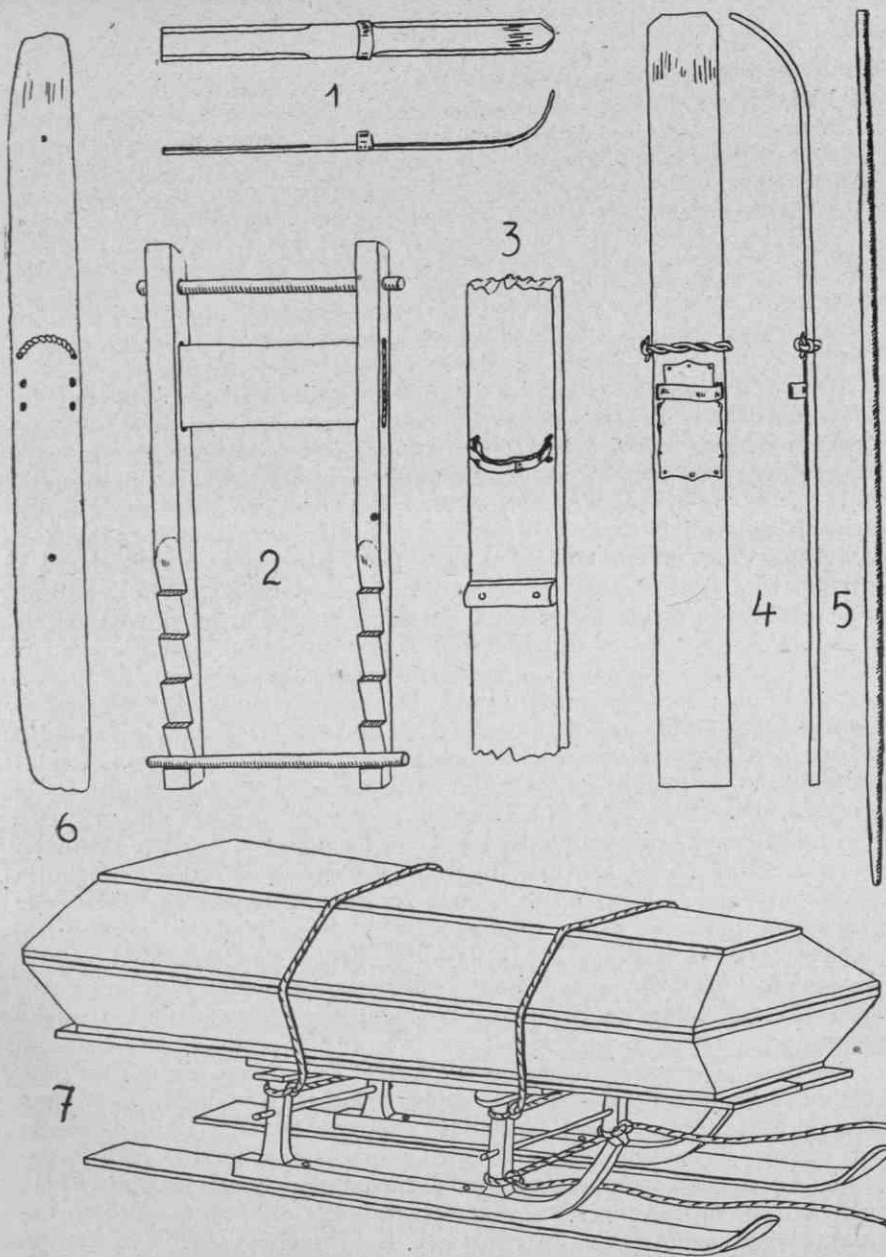
Valvasor takole opisuje bloško-vidovskega kmeta pri drsanju po bregu navzdol:

Hernach führt der Baur auch einen starcken Stecken in Händen stellet denselben unter die Achsel, hält sich damit starck zurück, lehnt und steurt sich auch darauf und schiebt sich also über den gähesten Berg hinunter. Wofür ich billig schreiben sollte, er schießt oder fliegt hinunter. Denn indem er auf dem Brettlein steht und sich gar fest ja mit gantzer Gewalt auf den Stecken lehnt, rutschet er so geschwinde hinunter, daß es fast alle Vermutung übertrifft, und giebt denen, die in Holland mit den Eys- oder Schreit-schuhen auf dem Eyse laufen, in der Eile nichts bevor.

Tudi pri Podgrivarskem najdemo o drsanju navzdol tale kratek opis:

Nazdol pa kdor je vaje, se ko blisk po gladki dolini spusti. Tisti pa, ki je na šmečeh menj zurjen, se dolge palice posluži, na katero se navzdol dersaje naslanja.

Pri drsanju navzdol pa Bločanje, Vidovci in nekateri njihovi sosede niso znali drsati samo naravnost ali poševno po bregu ali strmini navzdol, temveč tudi v večjih ali manjših ovinkih, se pravi, znali so vsak čas spreminjati smer drsanja, da so se izogibali raznim terenskim oviram, kakor drevesom, skalam itd. Takšno drsanje ali po našem smučanje, ki pomeni višek smuške umetnosti, nam Valvasor zelo živo in nazorno takole opisuje:

Sl. 3. Razne posebnosti iz bloško-vidovske smučke kulture: 1. otroška smuč (J) iz Gline; 2. krvévnak iz Skuff; 3. sredina smučí s stremenom in plohkóm; 4. smučí s trto za hojo navkreber (Zavrñh); 5. smučni kóuc; 6. metaljska pogrebna smuč v Planinskem muzeju v Münchenu (po risbi v Pá Skidor 1938, str. 141); 7. krsta na sančeah, potemplanih s smučmi (rekonstrukcija po ustnem izročilu iz Metulj)

Risba Sibila Nekrep

In einem jeden Augenblick wissen sie allen dem, was ihnen auf dem Wege entgegen steht, auszuweichen, es sey gleich ein Baum oder grosser Stein-Fels oder sonst dergleichen etwas. Es ist ihnen kein Berg zu gähe, noch so häufig mit grossen Bäumen bewachsen, da sie nicht denselben auf diese Weise sollten hinab fahren können. Denn sie winden und krümmen solche ihre Abfahrt Schlangenweise, wann ihnen was verhin-derliches im Wege stehet. Ist aber der Weg gantz frey, unverwachsen und unanstössig, so gleiten sie fein Schnurgerad hinunter, und zwar alle-wei so stehend und hinten an den Stecken gelehnt; an welchen der Mensch sich mit solcher Krafft und Stärcke so fest und steiff hält, als ob er kein Glied am Leibe oder kein Gelenck hette.

V tem Valvasorjevem opisu imamo ohranjen nadvse dragocen do-kument o stari bloško-vidovski smuški umetnosti, ki pri njem ni nikake važnosti vprašanje, koliko je Valvasor v svojem navdušenju nad smuško umetnostjo turjaškega okoličana morda malce pretiraval, zakaj v bistvu je njegov opis le verna slika nekega resničnega dog-a-janja na določenem terenu. V preteklosti je bilo na tem starodavnem notranjsko-dolenjskem smuškem ozemlju vedno nekaj redkih posa-meznikov, ki so se v drsanju ali smučanju med vsemi najbolj odliko-vali. Ta njihova drsna ali smuška umetnost je zrasla na domačih tleh, prehajala je iz roda v rod podobno kakor ustaljeni načini dela na polju ali domača govorica. Iz nedavno preteklega oziroma polprete-klega časa je v ustnem izročilu ohranjen spomin na mnoge take posa-meznike, ki so bili posebno spretni v smučanju. Tako so Rudolfu Badjuri pred leti v Vidovskih hribih pripovedovali o lovcu, ki je znal tako izvrstno krmariti, da je zadel srno med tekom na smučeh.²⁴ Po pripovedi 95-letnega Andreja Tekavca iz Rudolfovega pri Sv. Vidu je njegov brat znal tako dobro drsati, da je na pobočju narisal s smučmi v sneg številko osem. Dvakrat je drsal v ovinkih navzdol, pa je bila osmica narejena. V Škufčah je še zelo živ spomin na starega Jožlovega Matica (roj. 1842), ki je bil tako spreten v drsanju, da je mimogrede z lahkoto pobral klobuk, ko je drsal po bregu navzdol. Med zadnje take smuške spretnike prištevamo Poúščanovega očeta, 75-letnega An-tona Intiharja iz Zavrha, ki se o njegovi smuški umetnosti plete ljudska govprica že danes, ko še živi.

Da pa je Valvasorjev smučar ali kateri koli drugi z bloško-vidov-skega ozemlja mogel tako spretno drsati v kačastih vijugah po strmem pobočju navzdol, je moral obvladati osnovne smuške like, moral je znati obrniti se na smučeh in kreniti v tisto smer, kamor je bilo po-trebno. Ali v bloško-vidovskem jeziku povedano: moral je znati *kròžt*, *zavàt*, *króžat*, *krécat*, *kréipat*, *zakrmat*, *nakrènt* ali *krènt*, *zasúkat*, *za-rájdat*, *šájtat*, *sašovínkat*, *zakolovízət* itd. Toda kako so obrnili in krenili, kako so ravnali s smučmi, da so mogli obrniti, to pa je eno poglavitnih vprašanj iz stare ljudske smuške tehnike, ki nam ga ustno izročilo dokaj različno pojasnjuje. Po kritični presoji številnih zbranih po-

²⁴ Rudolf B a d j u r a, Smučar, Ljubljana 1924, str. 14.

datkov, ki bi jih bilo treba poprej praktično preveriti, zatem pa obdelati v posebni razpravi, je treba predvsem ugotoviti nesporno dejstvo, da je pri vseh teh okretih in ovinkih, raznem obračanju in vijuganju po bregu navzdol imela odločilno vlogo palica, ki o njej že pri Valvasorju zvemo, da je bila kmetu ne samo za oporo, temveč tudi za krmilo. Zlasti vidovski hribovci so si več ali manj edini v sodbi, da so po starem krenili s palico, kamor so hoteli. Brž ko so zavrli ali zarajjali s palico na levi strani odzadaj, so krenili na smučeh na levo, in obratno, ko so zarajjali na desni, so zavili na desno. Moramo pa k temu takoj pripomniti, da palica ne bi bila imela takega učinka, če si ne bi bili hkrati tudi z nogami oziroma s telesom pomagali in krenili s smučmi v določeno smer. Torej obračali so se ali krečali tudi s telesom in z nogami, seveda v tesni povezanosti s palico kot poglavitnim krmilom. Če dobro premislimo ta smuško-tehniški postopek, moremo reči, da je vse to kačasto vijuganje starega bloško-vidovskega smučarja stvarno temeljilo v spretnem izkoriščanju zavor s palico.

Manj izurjeni so na smučeh obračali ali zavijali bolj počasi in na dolgo. Na prehudih strminah so teže obračali ali pa tega sploh niso zmogli. Kakor so nekateri hodili po smučeh kot bi z njimi teptali sneg in jih dalje raje nesli, kakor pa hodili po njih navkreber, tako je bil tudi pri drsanju navzdol marsikdo uverjen, da s širokimi smučmi ni moč dobro obračati ali zavijati, pa je zategadelj raje drsal kar naravnost ali po strani navzdol. Če pa se je moral kje po položnejšem bregu obrniti, se je raje ustavil, zatem pa obrnil. Najraje so se manj izurjeni spuščali na smučeh navzdol po golem svetu, kjer se ni bilo treba izogibati drevesom. Pripetilo pa se je mnogokrat, da so bili prisiljeni pasti, samo da so se ustavili.

Ni nobenega dvoma, da so smuči kot sredstvo za hojo in drsanje po snegu terjale določeno smuško-tehnično znanje in spretnost, ki ju vsakdo ni zmogel. Vsekakor je bilo potrebno več znanja in spretnosti pri drsanju v hribih, kakor pa pri hoji po ravnem. Ta resnica ni ostala brez vpliva na udomačevanje smuči na Bloški planoti in v Vidovskih hribih ter drugod. Tako vidimo, da so se smuči kot prometno sredstvo v znatno večji meri udomačile na Blokah po ravnem (sl. III/3) kakor pa v hribih, recimo na Trojiški strani, v Vidovskih hribih ali še kje v njih soseščini (sl. III/1). Posebej je za vasi Metulje in Topol na Blokah znano, da so njune smuške poti šle večidel po ravnem in da sta prav zato med vsemi vasi i na Blokah i v Vidovskih hribih največ uporabljali smuči za hojo po snegu. Mimo tega so v obeh omenjenih vaseh bolj kot povsod drugod tudi ženske drsale na smučeh (sl. III/2). Prav tako pa je za Trojiško stran, Vidovske hribe, okolico Sv. Urha, za dolenjsko stran (Novi pot) itd. povsem razumljivo, da se tod smuči zaradi hribovitega oziroma raznolikega terena niso mogle v takšnem obsegu razširiti kakor na Blokah oziroma v bloških vaseh Metulje in Topol. V teh predelih je raznoliki teren postavljaj določene pogoje za neovirano hojo ali drsanje po snegu. Kdor je po hribovitem ozemlju

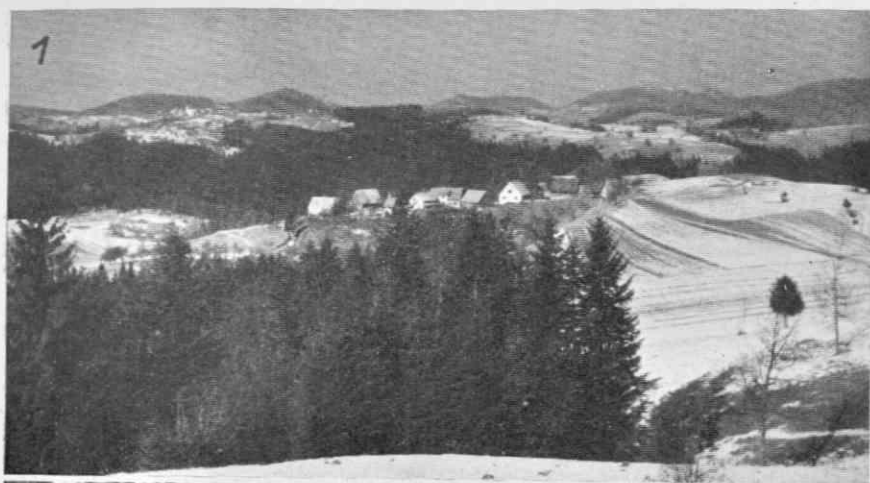
hodil po smučeh ali se na njih drsal, ta je vsekakor moral imeti več znanja in spretnosti kakor pa tisti, ki je več ali manj stalno po ravnem hodil po smučeh. Spričo tega ni navsezadnje niti malo tvegano trditi, da ni mogel biti Valvasorjev smučar nikjer drugod doma, kakor prav v Vidovskih hribih, po vsej verjetnosti na Trojiški strani, recimo na območju Hitena, Zavrha in Polšeč, ki so na njem imeli Turjačani kar dva gradova: sprva grad-tabor na Nadliškem hribu, kjer je sedaj podružna cerkev Sv. Urha, pozneje, od leta 1686 dalje pa pod omenjenim hribom novi grad Nadlišek, imenovan med ljudstvom Pajkovo.

V. Smučī kot prometno sredstvo

V zimskem času so na Bloški planoti in v Vidovskih hribih ter drugod debeli sneg, povrh tega pa hudi snežni zameti velikokrat popolnoma onemogočili vsak promet. Za ceste po starem običaju v tem času niso kdo ve kaj skrbeli, zlasti ne za stranske, ki se z njih sploh ni izplačalo kidati sneg. Kolikor dlje sežemo nazaj v preteklost, tem slabše so bile prometne razmere pozimi, ko je zapadel sneg in zametel vse poti. V takih razmerah so bili kmetje primorani hoditi med drugim na smučeh po raznovrstnih opravkih. Kolikor bolj so bile vasi oddaljene od prometnih središč (Nova vas-Fara, Sv. Vid, Sv. Trojica, Begunje itd.) ali pa od glavnih cest, že morda sposobnih za promet, tem večjo potrebo so občutile po takem prometnem sredstvu, kakor so smučī. V tem poglavju se bomo seznanili predvsem z raznovrstnimi opravki, ki so zaradi njih hodili pozimi na smučeh, oziroma z ljudmi, ki so jih določeni opravki prisilili na smučī. Spoznati torej hočemo smučī kot prometno orodje na bloško-vidovskem ozemlju in drugod.

Prastaro opravilo na smučeh je bil lov. Dejali bi lahko, da je bil prvi smučar na svetu bržčas lovec. O tem nam zgovorno pričajo petroglifi iz kamene oziroma bronaste dobe, ki so jih odkrili na severnem Norveškem (Rödøy, Nordland) in v Rusiji (Oneško jezero).²⁵ Lovec je mogel na smučeh mnogo laže in hitreje zasledovati divjačino, zaradi česar njegove lovske poti na smučeh nimajo prav nič skupnega z običajnimi prometnimi potmi. Domnevati moremo, da so bloškemu ali vidovskemu kmetu rabile smučī pri lovu mnogo bolj v davni preteklosti kakor pa pozneje v 19. ali v prvih desetletjih 20. stoletja, iz katerega časa so zvečine naši podatki o ljudskih smučeh na tem ozemlju. Omenili smo že ljudsko pripoved o spretnem lovcu iz Vidovskih hribov, ki je na smučeh ustrelil srno. Le tu in tam se na Blokah spominjajo zasledovanja razne divjačine na smučeh. Tako je baje oče M. Zakrajška iz Škufč šel pred leti po smučeh za sledjo

²⁵ Gösta Berg, The origin and the development of the skis throughout the ages (Finds of skis from prehistoric time in Swedish bogs and marshes, Stockholm 1950, str. 12/13); C. J. L u t h e r, Skiläufer der Steinzeit (Der Winter XXX/1956/37, str. 14).

Sl. 1. Pogled na Polšeče in Vidovske hribe s Sv. Vidom z Nadliškega hriba (Sv. Urha); 2. Metuljka brez palice na smučeh; 3. polje Resje med Faro in Metuljami; 4. bloški pogreb na smučeh (predvojna rekonstrukcija)

Foto: B. Orel (1 in 3)

medveda, a ga ni mogel dohiteti. Ponekod vedo povedati o zasledovanju volka na smučeh, o lovu na srne, zajce in drugo divjad, medtem ko drugod zatrjujejo, da so domači lovci nosili smučī večinoma samo pri lovu po ravnem, a še to bolj poredko, in dalje, da so zelo redki bili lovci, ki so šli po smučeh na lov na srne v hribe, na priliko v Blošček ali Županšček. Če še omenimo, da so v Topolu na Blokah in v Loškem potoku imeli fantje navado, na smučeh loviti ptiče v domačih sadovnjakih ali bližnjih gozdovih, bi s tem povedali v bistvu vse, kar nam je znanega o lovu na smučeh na teh ozemljih.

Pozimi v snegu so bile razne poti v zvezi s prehrano in priskrbovanjem raznih potrebščin med vsemi najvažnejše. Že od nekdanj so v raznih krajih na Blokah radi hodili na smučeh v bližnji mlin, kamor so nosili oprtav žito ali koruzo v mehovih ali vrečah (sl. IV/1). Na smučeh so se odpravili v gozd po les za kurjavo, med drugim tudi po les za trske, ki so z njimi po starem svetili v posebni napravi, čelešnik imenovani. Smučī so marsikje radi natikali na noge za razne poti okoli hiše, če ni bilo krpelj pri roki. Na njih so šli po vodo, po drva v drvarnico, v skedenj in še drugam. Mnogo je bilo opravkov v trgovini, kamor so hodili na smučeh nakupovat razne potrebščine, ki so jim primanjkovala pozimi. V hribih, kjer so bili pogoji za hojo na smučeh težji, je za ljudi opravljal razne poti pozimi potovec. Šel je zanje na smučeh v trgovino, nosil jim je žito ali koruzo v mlin, pa še marsikaj drugega je zanje opravil ali uredil, če je bilo potrebno. Tak zimski potovec na smučeh, ki je po navadi znal zelo dobro drsati, je bil na priliko Anton Intihar iz Zavrha pri Nadliškem hribu. Ko nam je opisoval svoje smučke poti po opravkih, je med drugim tudi tole dejal: Če bi imel vse to, kar sem pozimi na smučeh znosil ljudem, bi danes bil možak.

Od raznih ljudskih gospodarskih panog, ki pozimi niso počivale, je omeniti trgovino z živino. Z uporabo smučī so šli nakupovat razno domačo živino, kolikor so jim to dopuščale ugodnejše snežne razmere. Na smučeh so se odpravili na sejme v Velike Lašče, Novo vas in drugam nakupovat ali prodajat živino in po drugih opravkih. Tudi o mesogledih oziroma mesarjih, ki so hodili pozimi klat živino, pravijo poročila, da so na smučeh prihajali v vasi. Zlasti pa sta oživel v zimskem času domača delavnost in obrt. Tako so hodili na smučeh v gozd po les za palice in vitre pri koših in košarah razne vrste, za trte in ročnike, po brezje ali brezov les za metle itd. Za izdelovanje lesenih žlic jim je rabil javorov les, ki so ga prav tako prinašali na smučeh iz gozda. Enako so izgotovljene žlice nosili naprodaj v bližnje trgovine, pozneje pa v zadrugo v Sodražici. Od poklicnih obrtnikov so imeli svoje opravke pozimi zlasti čevljarji. Le-ti so po poročilih hodili na smučeh v štero po vaseh.

Kako je bilo z davnimi potmi k fevdalni zemljiški gosposki, ki je na teh ozemljih opravljala nižjo sodno oblast, nam ustno izročilo ne vé ničesar več povedati. Pač pa je bilo mnogo slišati o tem, kako so

rabile smuči pri raznih opravkih na občini Bloke, ki je v njeno območje spadala v drugi polovici 19. stoletja večina vasi iz Vidovskih hribov. Precej je podatkov tudi o zimskih poteh na sodišče v Lož ali druge kraje. Po ustnem izročilu iz okolice Sv. Vida je moral okrog leta 1894 neki Matevž iz Čohovega, ki se je tožil, iti v Ljubljano na sodišče na odgovor. Smuči so mu pomagale, da je iz Čohovega preko Rakitne prišel do železniške postaje Borovnica. S pošto je bilo kajpada tudi težko pozimi, ko so bile vse poti zasnežene. Poštar je na smučeh raznašal pošto po vaseh, kolikor Bločanje sami niso hodili na smučeh ponjo v Novo vas. Ustno izročilo se celó spominja postiljona, ki je leta 1895, ko je bil izredno debel sneg, nosil pošto v Ribnico na smučeh, in to kar 14 dni zaporedoma. Na smučeh so hodili po zdravnika v Cerknico ali kam drugam, po babico v Novo vas itd. — V šolo so hodili otroci po smučeh zlasti v zadnjih letih med prvo in drugo svetovno vojno in hodijo deloma še danes, seveda na moderniziranih bloških ali pa športnih smučeh.

Sila mnogo, dejali bi celo, da skoraj največ, so hodili na smučeh v cerkev k maši. Po pripovedovanju starejših mož je bilo namreč po starem takole: vsi smo morali v nedeljo k maši, pa čeprav bi gnojne vile padale z neba. In pripomnili so, da je danes v tem pogledu drugače: če je slabo vreme, raje ostanemo doma. V starih časih je bila za vasi na Trojiški strani ali v Vidovskih hribovih hoja na smučeh v cerkev zelo nujna potreba, bila je ta pot zanje dolga in naporna, če pomislimo, da je pred letom 1754 stara fara Bloke (Obloke) zajemala domala vse vasi na bloško-trojiško-vidovskem ozemlju. Vendar na te daljše smuške poti ni ohranjenega žal nobenega spomina v ljudskem ustnem izročilu. — V nedeljo popoldne so starejši fantje in možje običajno krenili na smučeh v gostilno v Novo vas, ali kakor so dejali, k Cvetu žganje pit.

Na smuči kot prometno sredstvo naletimo tudi v raznih ljudskih običajih. V mislih imamo najprej fante, ki so na smučeh hodili ponoči k dekletom v vas. Marsikje so k poroki šli na smučeh, če je bilo toliko snega, da drugače ni bilo mogoče. Po ustnem izročilu iz okolice Turjaka (Krvava peč — Pečki) sta približno pred 50 leti šla dva poročna para k poroki: ženina na smučeh, nevesti pa po krpljah. Včasih se je tudi primerilo, da sta boter in botra nesla na smučeh novorojenca h krstu. V Metuljah pomnijo, da je Jurjeva mati pred leti na smučeh nesla na Ulako pogačo za botrinjo, in to v jerbasu na glavi. Marsikdaj so tudi pogrebci šli na smučeh za pogrebom. — Končno niso brez smuči nekateri letni običaji v zimskem ali zgodnjepomladanskem času. Tako se mnogi še živo spominjajo, kako so nesli v debelem snegu na smučeh *žegen* na cvetno nedeljo k Fari, kako so hodili na smučeh o božiču k *punočki* in si svetili s *flaglami* iz brezovega lesa, če je bila noč temna itd.

S tem pa nikakor nismo našli prav vseh poti, ki so bile kdaj pozimi opravljene na smučeh. Navedli smo jih bolj za primer, kakor pa da bi z njimi hoteli prikazati vse možnosti za uporabo smuči. Menimo, da so nam te poti dovolj jasno pokazale, kako važno vlogo so

imele smuči kot občevalno sredstvo pozimi in kako raznovrstni so bili opraski, pri katerih so kmečki in drugi ljudje uporabljali smuči.

K hoji na smučeh nam je dodati le še nekaj nadržbnosti. Ko so šli pozimi po opraskih, niso prehodili po smučeh vse poti do cilja. Brž ko so dospeli do izhrojene poti, so sneli smuči z nog, jih zasadili v križ v sneg in peš nadaljevali pot po gazi do cilja. Ko so se vrnili do mesta s smučmi, so si za ostalo pot do doma zopet natakneli smuči. Mnogokrat je tako nanoslo, da so nekateri pustili smuči zatakknjene v sneg kar po več dni. V Zavrhu pripovedujejo o godcu, ki je šel vsako nedeljo s harmoniko čez Iško v Krvavo peč. Del poti je prehodil peš, del pa na smučeh. Kjer se je začela pot na smučeh, so ga te čakale zatakknjene v sneg do prihodnje nedelje. V drugih krajih se je bolj ali manj dogajalo podobno. Ko so iz Ravnika, Škufč, Škrabč, Krampelj in od Sv. Duha šli v Novo vas ali k Fari, so opravili pot po smučeh samo do Volčjega ali do Velikega vrha. V Volčjem so shranili smuči v mežnariji ali pa jih zakopali v sneg. Preostali del izhrojene poti do Nove vasi so potem prehodili peš brez smuči. — Metuljci so vso pot po Resju do Fare predrsali na smučeh, kjer so jih puščali pod farovškim kozolcem ali v drvarnici. Ako jih niso utegnili kam spraviti, so jih prislonili kar k zidu na prostem. V Begunjah so jih Hribezi zatikali okoli cerkve v sneg, ko so prišli na njih o božiču k polnočnici.

Med Bločani so bili za hojo na smučeh po opraskih najbolj vneti Metuljci. Oni so še drsali na smučeh, ko je bilo že mogoče hoditi peš in brez njih po snegu. Z njihovo smuško vremo so se Bločanje radi ponorčevali, med drugimi Novci in Farovci, ki so v šali govorili, češ da Metuljci gredo po smučeh, ko se že krtina vidi, oziroma da so tako vneti za drsanje, da bi kar po kopnem šli na smučeh. Ta smuška vnema Metuljcev nam kaže, da moramo poleg raznih znanih razlogov, ki so prispevali k udomačevanju ljudskih smučí, računati še z določnimi psihološkimi momenti. Le-ti bi nam mogli tudi deloma pojasniti vprašanje, zakaj so Bločanje in Vidovci, med njimi zlasti Metuljci, tako dolgo vztrajali pri smučeh kot prometnem sredstvu pozimi. Odgovor na to vprašanje bi se na kratko glasil približno takole: Bločanom in Vidovcem ni bila hoja na smučeh po snegu samo nujna potreba v zimskem času, ta hoja jim je bila v določenih pogledih tudi bolj ali manj pogodu, všeč, prijetna.

Smuči kot prevozno sredstvo. Na smučeh pa niso samo hodili ali drsali, rabile so jim še drugače, in sicer: 1. kot zasilno prevozno sredstvo oziroma kot nadomestilo za sani, in 2. kot pomožni sestavni del pri saneh.

Smuči kot nadomestilo za sani so uporabljali predvsem za dovoz raznih potrebščin k hiši v zimskem času, pa tudi za prevoz raznega drugega blaga. Breme so položili neposredno na smuči ali pa so na smuči, ki so ju dali pol metra ali več narazen, pribili počez v primerni razdalji dve letvici ter tako napravili iz smučí preproste zasilne sani. Za sprednjo letvico so privezali vrv in z njo vlekli smuči z bremenom.

V Velikih Blokah so otroci na takih smučeh-saneh vozili vodo v škafih k hiši, v Topolu in drugod so dovažali iz gozda brezov les v butarah za metle, v Štrukljevi vasi so vozili v Cajnarje lesene žlice v vrečah, v Krvavi peči pa so med prvo svetovno vojno spravili na smučeh celó zvonove v dolino v Rob.

Drugače je s smučmi kot pomožnim sestavnim delom sani. Kadar so na saneh prevažali kaj zelo težkega in se je bilo bati, da se bodo zaradi tega krivine ali sančnice preveč udirale v sneg, so pod nje pribili smučmi in tako razširili in ojačili spodnjo drsno plat krivin. Dejansko so torej na smučeh peljali sani z bremenom. V Rakitni so na saneh s podloženimi smučmi vozili drva, na Blokah pa so s takimi sanmi dovažali vodo, vozili žito v mlin, spravljali domov blago, kupljeno v trgovini itd.

Pri pogrebu na smučeh kot svojevrstni etnografski posebnosti bloško-vidovskega in dela sosednjega dolenjskega ozemlja imamo opraviti z obema navedenima načinoma uporabe smučmi. V prvem primeru je ležala krsta z mrličem na smučeh oziroma na dveh počeznjih letvicah, pritrjenih na smučeh (sl. III/4). V nekaterih krajih, kakor na priliko v Rutah ali v Novem potu, pa so na smučmi pribili počez primerna oplenkca, nanju pa položili žaganice, na te pa postavili krsto z mrličem, ki so jo privezali za oplenkca. Poleg sprednje vrvi je bila pri tej napravi važna tudi zadnja vrv, ker so z njo zadrževali krsto z mrličem, ko so vozili po bregu ali strmini navzdol. Tako so peljali mrliča k pogrebu zlasti v hribovitejših predelih na Trojiški strani, pa tudi od drugod, na priliko s sosednjih dolenjskih predelov, razpolagamo z zanesljivimi poročili o takih pogrebi na smučeh.²⁶

Pogrebne sani s podloženimi smučmi nam je po pripovedovanju Andrejčkovega očeta iz Metulj in drugih pojasniti takole: Vzeli so manjše otroške sani, *sančce* imenovane, in pod njihove bose krivine z lesenimi cveki pribili primerno široke in dolge smučmi (sl. 3/7 na str. 53). Verjetno so jih pritrjevali tudi z ustreznimi klini, na kar bi kazale metuljske mrtvaške smučmi v Planinskem muzeju v Münchenu (sl. 3/6 na str. 53). Na sanke so nato položili eno ali dve dolgi deski, nanju postavili krsto z mrličem in jo s sanmi dvakrat prevezali z vrvjo. Za tretjo vrv, s katero so vlekli sani štirje pogrebci, so porabili kar *poréipnik*, ki z njim povezujejo žrd na senenem vozu. Tak prevoz mrliča na saneh s podloženimi smučmi se je obnesel zlasti po ravnem in je bil med drugim zelo značilen za Metulje na Blokah.

Vendar je zanimivo, da so svoje dni poznali pogreb na saneh s podloženimi smučmi tudi v Vidovskih hribih. To je bilo v starih časih

²⁶ Marsikatera poročila o pogrebu na smučeh pa je treba obravnavati z velikimi pridržki. To velja zlasti za poročilo iz Nove vasi, ki govori o krsti z mrličem, položeni na dva para smučmi. Tudi demonstriranje bloškega pogreba na smučeh, kakor nam ga kaže predvojna fotografija (sl. III/4) ni povsem pravilno. Krsta bi morala v tem primeru ležati vsaj na dveh počeznjih letvicah, pritrjenih na smučeh, nikakor pa ne neposredno na smučeh. Predvsem pa je pogrešno tak pogreb na smučeh prisojati Metuljam na Blokah.

pred letom 1754, torej tedaj, ko je fara Bloke obsegala tudi vidovske vasi in so mrliče iz teh vasi pokopavali pri Fari na Blokah. Po ustnem izročilu iz Rudolfovega (Jožef Tekavec) in Osredka pri Sv. Vidu (Janez Strlè) so krsto z mrličem položili in privezali na manjše ročne sankce, ki so jih, kakor so dejali, *potemplali* s smučmi. Prvi dan so pripeljali mrliča do Sv. Urha, kjer so ga čez noč pustili v podružni cerkvi, pogrebci pa so prenočili v bližnji vasi Polšeče. Drugi dan so peljali mrliča do Fare na Blokah, kjer so ga pokopali.

Bili bi seveda v zmoti, če bi mislili, da je bil pogreb mrliča na smučeh ali saneh, potemplanih s smučmi, nekaj običajnega, tako rekoč vsakdanjega pozimi na Blokah, v Vidovskih hribih ali drugod. Tako so bili primorani ravnati le tedaj, kadar zaradi izredno hudih snežnih razmer ali terenskih ovir niso mogli nesti mrliča k pogrebu ali ga peljati na večjih saneh, v katere bi bili vpregli živino. V Zavrhu so 5. marca 1895 med zadnjimi peljali na smučeh na pokopališče k Sveti Trojici Luko Srnela, vtem ko so v Metuljah S an č k o v o Ne ž o kot zadnjega mrliča vozili na saneh s podloženimi smučmi k Fari 25. marca 1899.²⁷

VI. Krplje in smuči

Ob smučeh ne smemo prezreti drugega zelo važnega ljudskega prometnega sredstva po imenu krplje, ki je Bločanom, Vidovcem in njihovim sosedom rabilo in jim rabi deloma še danes za daljšo hojo po snegu. Po obliki in sestavi se krplje bistveno ločijo od smučí. Če hodimo s krpljami po snegu, ne drsimo po njih, kakor na splošno na smučeh, temveč moramo pri vsakem koraku tako opremljeno nogo dvigniti od tal in stopiti z njo naprej. Hoja po krpljah je potemtakem res prava hoja, pri kateri pa je velikokrat potrebna tudi palica.

Na Blokah in v Hribih pravijo krpljam na splošno *krple*, pa tudi *kríple* (Studeno), *kárple* (Poljane in drugod), *krpe* (Ulaka) in podobno. Večinoma so poznali *krplje na kambo* (sl. I/2), ki so njih sestavni deli kamba, zatem pa štiri ali več počeznjih *letvic* ali *lajštíc*, vsajenih v kambo. Za sprednji in zadnji del noge je na letvicah pričvrščenih dvoje stremen iz trte ali jermena, ki so skozi njiju tudi pretaknili daljšo vrvco za povezovanje krpelj okoli noge. Poleg krpelj na kambo so bile na Blokah, med drugim po sosednjih dolenskih predelih (n. pr. v Rutah) udomačene še *krplje na remalne* (sl. I/3), ki jih v etnografiji označujemo z lestvenim tipom. Ponekod v hribih, na priliko v Rožančah, se spominjajo krpelj v obliki četverkotnih lesenih plohov.

²⁷ Kakor pripovedujejo v Metuljah, so prenehali s prevozom mrličev na saneh s podloženimi smučmi približno tedaj, ko so začeli pozimi v snegu voziti drevesne hlode (*krle* ali *krle*) na plaz iz Metulj v Novo vas. Pri taki vožnji so hlodi (ali pa en sam) s prvim svojim koncem privezani na krajše sani oziroma na njih prvi konec, z drugim pa drse oziroma polzijo po snegu ter tako napravljajo zasilno pot. V Metuljah pravijo temu: *pót dělat s krclém*.

Ni naš namen, da bi nadrobneje opisovali krplje na tem notranjsko-dolenjskem ozemlju, njih izdelovanje (sl. II/2), nazivje in podobno, v naši razpravi nas zanimajo vprašanja, kakor: kdo je nosil krplje, zakaj in ob kateri priliki? Ta vprašanja morajo tembolj pritegniti našo pozornost, ker imamo opraviti z ozemlji, na katerih so uporabljali za hojo po snegu tako krplje kakor tudi smuči. Zategadelj bi ne bili za nas nič manj važni nadaljnji vprašanja: zakaj neki so jim poleg smuči rabile še krplje in zakaj so jim drugod smuči večidel zadoščale za hojo po snegu? Morebiti nam utegnejo odgovori na ta vprašanja še določeneje pojasniti vlogo in pomen smuči kot občevalnem sredstvu na teh ozemljih ali pa vsaj potrditi o njih naša dosedanja dognanja.

Še najmanj je najti krplje na pravi Bloški planoti, se pravi na ozemlju, kjer so zvečine po ravnem hodili na smučeh. V preteklih časih so na priliko v Metuljah, Topolu in drugod le malo nosili krplje in so smuči povsem prevladovale. Po ustnem izročilu iz druge polovice 19. stoletja si je krplje navezal na noge kak priletni očanec, sicer pa so jih največ uporabljali divji lovci, na splošno pa kmečki ljudje kaj radi tedaj, kadar so šli v gozd po drva ali v grmovje po les za vitre, zakaj, tako pravijo Metuljci, po krpljah se je človek lažje gibal v gozdu med drevjem ali v grmovju kakor na smučeh.

V katero koli stran pa se napotimo z Bloške planote, bodisi proti jugu ali proti jugozahodu v Loški potok in Poljane, bodisi proti vzhodu v dolenjske predele in kraje (Rute, Novi pot, Kotel itd.) ali predvsem proti severu na hribovito trojiško in vidovsko ozemlje, povsod slišimo o krpljah neprimerno več kakor na Blokah. V trojiško-vidovskih hribovih so krplje zelo cenili kot ustrezno prometno orodje za hojo po snegu, bile so vsaj tako važne kakor smuči, marsikje pa so jim dajali celo prednost pred smučmi. V drugih predelih, ki jih je obravnavati kot mlajša ozemlja ljudskih smuči, so po starem veljale krplje za edini pripomoček za hojo po snegu in jih tudi pozneje smuči nikakor niso mogle izpodrinuti. Na raznih hribovitih ozemljih oziroma v krajih (Trojiška stran, Vidovski hribi, Novi kot, Kotel, vasi nad Robom itd.), kjer so bile že od nekdanj udomačene tako krplje kakor tudi smuči, so si krplje navezali na noge zlasti ob mokrem južnem snegu, ki ni bil kaj prida za smuči, in dalje ob zelo visokem svežem snegu, ki so se vanj krplje po pripovedovanju mnogo manj vdirale kakor pa smuči. Ponekod je bil običaj, da so s krpljami delali pot ali gaz za pešce. Tudi če so nesli zelo težko breme na hrbtu, so mnogi po navadi raje šli po krpljah kakor na smučeh. Prav tako je jasno, da so krplje pogostoma nosili lovci, drvarji in gozdarji, in to iz razlogov, ki smo jih deloma že zgoraj navedli. Nadalje so krplje bile hribovcem najustreznejše sredstvo za hojo po bregu ali strmini navzdol in navkreber, kar pomeni, da jih je na splošno nosil vsakdo, ki mu je bil brežni ali strmí svet neprikliaden, da bi šel po njem na smučeh. Tako je popolnoma razumljivo, da so v hribovitih predelih nosili krplje starejši

ljudje, zlasti tudi ženske. Po ustnem izročilu je bilo v hribih običajno takole: kdor se ni upal na smučeh, je šel po krpljah.

Zategadelj ni prav nič čudno, če so po drugi strani hribovski fantje ali možje v najlepših letih pri raznih opravkih dajali smučem neko prednost pred krpljami. Po njihovi sodbi krplje niso bile *spéšne*, po njih je hodil človek počasi, naporno, vendar *govišno*, varno, daleč varneje nego na smučeh. Nasprotno pa so terjale smuči mnogo manj napora od človeka, hitreje so hodili na njih, in zato tudi prej dospeli do cilja kakor po krpljah, vendar — znati so jih morali rabiti, to se pravi, ne samo znati hoditi po njih po ravnem ali navkreber, marveč tudi drsati na njih po bregu ali strmini navzdol.

Po vsem tem nam je jasno, zakaj so se v hribovitejših predelih poleg smuči obdržale krplje kot drugo prometno sredstvo za hojo po snegu. V takem svetu je nujno moralo priti do razdelitve funkcije med smučmi in krpljami, s tem pa do nekakega sožitja med njimi. Na Bloški planoti po ravnem so mogle kmečkim ljudem krplje v primeri s smučmi prav malo ali celo nič koristiti za hojo po snegu; če pa so bile kdaj tod bolj razširjene, kakor ve o tem povedati ustno izročilo, so jih smuči kaj lahko izpodrinile, in sicer iz preprostega razloga, ker so na bolj ali manj ravninskem terenu smuči brez težav prevzele vse tiste funkcije, ki so jih ali naj bi jih bile sicer opravljale krplje na takem ozemlju. Metuljcem in Topolcem na priliko bi mogle krplje prav malo ali tudi nič rabiti po ravnem, ker so jim že smuči same nekaj takega pomenile. Dejali bi lahko, da so jim bile smuči celo boljše, ustrežnejše in mnogo ljubše prometno orodje za daljšo hojo po snegu kakor krplje. V razliko s hribci so torej Metuljcem, Topolcem in drugim na Bloški planoti veljale smuči tako za smuči kakor za krplje.

Tako bi razlikovali na bloško-vidovskem ozemlju dvoje ljudskih smuči kot prometnih sredstev za hojo po snegu: a) smuči kot ravninsko prometno orodje, ki so nadomeščale krplje, in b) smuči kot hribovsko prometno orodje, ki je z njimi bilo povezano določeno smuško-tehnično znanje, pa so prav zavoljo tega morale svojo funkcijo kot občevalno sredstvo v hribovitem svetu deliti s krpljami.

VII. Drsanje

Nepopolno bi bilo naše znanje o ljudskih smučeh z obravnavanih ozemelj, ako jih ne bi naposled prikazali še z njihove zabavne plati. Kaj neki naj bi bilo naravnejše in samo ob sebi razumljivejše, kakor ravno dejstvo, da so Blóčanje, Vidovci in njihovi sosedje s smučmi krenili s prometnih potov tudi v široki svet ljudskega veselja in zabave. Od hoje na smučeh po opravkih pa do drsanja na njih za zabavo je bil prav kratek korak, saj so že smuči same po svoji sestavni osnovi bistveno drugačne od krplj. Do takega razvoja pa je moralo nujno

priiti, seveda pa je moral zanj obstajati kot poglobitveni pogoj ustrezen goli, hriboviti svet, brez katerega si moremo drsanje za zabavo sploh težko predstavljati. Ker poleg vidovskih in drugih krajev tudi vasi na Bloški planoti niso brez primernih hribov s senožetmi, se je po vsej verjetnosti moralo drsanje za zabavo udomačiti na starejših smučskih ozemljih že v davnih časih, medtem ko za mlajša smučska ozemlja (Loški potok, Poljane, Gora, Velika in Mala Slevica itd.) nedvomno velja, da so nastala v novejšem času prav pod vplivom drsanja ali smučanja za zabavo.

Na Blokah, v Vidovskih hribih in njih sosesčini je že od nekdaj imela pri drsanju svojo prvo besedo mladina: fantje, dekleta in otroci. Običajno so dejali, da gredo drsat za *kratek cajt*. Fantje so na priliko šli drsat, da bi se kosali med seboj, da bi se skušali drug z drugim, kdo med njimi bo bolj *korajžen*, kdo bo *huj drsač*. Najprimernejši prostor za fantovska skušanja je bil breg ali pa strmina kje v bližini vasi. Med drugim so se šli, kdo se bo spustil po smučeh z najvišje strmine ali brega navzdol ali kdo bo predrsal strmino brez palice, ne da bi pri tem padel. Iz Zavrha pravi ustno izročilo, da je pred leti neki fant drsal za en krajcar po hudem bregu navzdol. Spuščali pa so se po strmeh svetu tudi s palico, ki so jo dali med noge, da so z njo zavirali ali rajsali. Dalje so se fantje kosali med seboj, kdo bo koga prehitel, *prevozu*, *prehôptou*, spretnejši pa so se skušali, kdo bo lepše *zaokrožu* ali bolje znal *krécat*. Kdor je pri drsanju padel, so mu fantje zaklicali: *Pa s' jo pogrnu!* In so imeli z njim svojo zabavo. Če je po padcu potegnili po snegu, so rekli, da je *uôplas* naredil. Kadar so šli k maši, so se fantje ponekod gnali na smučeh, kdo bo prej prišel do cilja. Glede skakanja je treba ugotoviti, da se Bločanje in Vidovci na splošno po starem niso upali skakati, vendar so se marsikje znašli fantje, ki so bili tolikanj korajžni, da so skakali po bregu navzdol preko položene veje ali katere druge stvari.²⁸ Poročilo o skakalnici (*skakáuanca*) iz okolice Otav je osamljeno in bi bilo treba skupno s starejšimi vestmi o skakanju na Blokah raziskati, koliko se morda res nanaša na staro dediščino, in koliko na novejši čas, t. j. na čas prvih začetkov zimskega športa pri nas, ki verjetno ni bil brez določnih vplivov na zabavno drsanje na Blokah, v Vidovskih hribih in njih sosesčini. Pri tem pa bi bili kajpada na napačni poti, ako bi skušali v fantovskem zabavnem drsanju videti kaj več, kakor je v resnici bilo.

V svoji prešernosti si je mladina izmišljala še celo vrsto različnih načinov drsanja na smučeh. Tako so drsali navzdol na smučeh v raznih telesnih držah: sedé, ležé na trebuhu ali hrbtu, čepé in klečé. V takih primerih so zvezali obe smučici skupaj in nanje sedli, legli itd. Zelo običajno je bilo tudi drsanje dveh fantov na enem paru smučici. Pri tem

²⁸ Rudolf Badjura piše v svojem smučarskem priročniku (Smučar, Ljubljana 1924, str. 14), da so stari Bločani znali tudi skakat. Ker so imele njihove smučici samo preprosta prstna stremena, menimo, da so skoke dokaj težko izvajali, pa čeprav so bile smučici zatežne.

Zgoraj: Bloška kmeta neseta na smučeh žito o mlin;
spodaj: Blóčanje s palicami na smučeh

Iz filma Metoda Badjure
»Bloke — zibelka smučanja na Slovenskem« (1951)

drsanju je za prvega drsača stopil na smuči še drugi fant in se ga oprijel, potem pa sta oba zdrsela po bregu navzdol. Tu je omeniti več variant skupnega drsanja na smučeh. Fantje so na priliko drsali v vrsti drug za drugim vsak na svojih smučeh in se pri tem držali okoli pasu. Prvi drsač je tvoril *čelo* ali *klin* in je krmaril. Drsali so tudi *na vlak*. Pri tem drsanju so se fantje oprijeli primerno dolge in debele vrvi in v vrsti drug za drugim kakor vlak zdrseli po bregu. Podobno je bilo *v ketno drsat*. Namesto za vrv so se pri tem drsanju držali za smuške palice. Nekaj posebnega je bilo drsanje z drogom v čelni vrsti, kar so izvajali fantje v okolici Velikih Lašč (Škrlovica) in verjetno še kje drugje. Fantje, postavljeni v čelno vrsto drug poleg drugega, so se oprijeli dolgega droga pred seboj in tako drsali po bregu navzdol.^{28a}

Drsali so tudi radi na eni smuči. Eno nogo so vtaknili v stremen, z drugo prosto nogo pa so se pognali in nato stopili tik za peto na smuč. Včasih so držali prosto nogo tudi v stran, tako da so drsali ne samo na eni smučki, temveč samo z eno nogo.

V Loškem potoku, na Gori, pa tudi v mnogih vaseh na Blokah, med drugimi zlasti na Trojiški strani je bilo pred prvo svetovno vojno, pa tudi še nekaj časa po njej zelo priljubljeno drsanje na smučeh s špago ali vrvco (sl. I/1). Vrvco so uporabljali za vlačenje smuči navkreber, za držo oziroma ravnotežje pri drsanju navzdol in naposled za krmarjenje. Drsač je držal za vrvco kakor za nekakšne vajeti pri konjski vpregi, in je takole krmaril po bregu navzdol: če je hotel na priliko zaviti na desno, se je najprej nagnil nekoliko na desno, potegnil z vrvco v desno, hkrati pa levo stopalo nagnil navznoter kot bi hotel odriniti smuč v stran.^{28b} Drsanje na smučeh z vrvco je bilo možno samo po bregu ali strmini in je bilo povsem stvar zabave. Tudi na takih smučeh sta rada drsala dva fanta skupaj. Namesto fanta je za hrbet drsača pogostoma stopilo na njegove smuči tudi dekle in ga objelo okoli pasu, zatem pa sta se spustila po bregu navzdol. Včasih so fantje v svoji razposajenosti nalašč razmaknili smuči, da so potem padli in se z dekletom vred povaljali po snegu gledalcem v zabavo.

Fantje so najraje drsali v nedeljo popoldne, nekaj malega tudi že dopoldne, ko so se vračali od maše. Ob delavnikih so večidel drsali zvečer ali pa celo ponoči, če je svetil mesec. Dekleta od 14 do 18 let so po navadi drsala proti večeru kje na skrivnem, da jih ne bi videli fantje. Pripomniti pa je, da dekleta niso povsod drsala, zlasti ne v hribovitejših predelih. Marsikateri možje so tudi radi drsali pozno v noč. Posebno so

^{28a} Takšno zabavno smučanje so poznali v Nemčiji v začetku 20. stoletja, zelo verjetno pa še marsikje drugod (Nemški smučarji v Grünewaldu, Mario Cereghini, 5000 anni di sport invernali, Milano 1955, str. 120).

^{28b} Vprašanje je, koliko jim je vrvca res rabila za krmarjenje. Verjetno jim je bila samo za ravnotežje. Ljudsko ustno izročilo različno pojasnjuje tehniko smučanja na smučeh z vrvco, pa bi bilo treba razne zadevne podatke praktično preveriti.

bili navdušeni za drsanje starejši možje v Metuljah, kjer pripovedujejo med drugim o 70-letnem možu, ki je vzel svojega vnuka na rame, se pravi štiporamo, na *ícobac*, in drsal z njim po bregu navzdol. Ženske, poročene žene, na splošno niso drsale za zabavo, le tu pa tam je bila katera tako pogumna, da se je na smučeh spustila po bregu v dolino.

Med najbolj vnete drsače moramo vsekakor šteti otroke, ki so navadno drsali kar na eni primerno majhni smučki (sl. 3/1 na str. 53). Pred prvo svetovno vojno so marsikje na Blokah, zlasti pa v Loškem potoku in na Gori drsali otroci na dogi od soda, ker so do pravih smučí zelo težko prišli. Starši so namreč otrokom zabranjevali drsanje, jih zaradi tega velikokrat okregali, pa tudi natepli, če ni zalegla beseda. Če ni bilo drugače, so jim skrili čevlje, ki jih je bilo za drsanje najbolj škoda, toda otroci so bili v svoji vnemi za drsanjem neugnani. Poiskali so kje na podstrešju kake stare *škarpe* in jih obuli, ali pa so iztaknili kje stare cunje in si z njimi ovili noge. Včasih se je celó pripetilo, da so šli bosí drsat. Če pa so se le dokopali do svojih čevljev, so drsali skrivaj. Po drsanju so odšli na pod in si tam svoje mokre čevlje malo oprášili, da ne bi starši spoznali, da so navzlic prepovedi drsali.

V nekaterih vaseh so otroci drsali na posebnih napravah, na nekakih saneh, sestavljenih iz smučí in raznih dodatnih delov. Tako so pribili na smučí stolček, nanj sedli in drsali. Ali pa so pričvrstili na smučí zaboj; vanj se je spravil fantiček in se spustil po bregu navzdol. Deklice so rade drsale na *jénckah* ali *nečkah*, to je na lesenih kadunjah, ki so jim rabile za čiščenje žita. Vendar vsa taka in podobna sredstva za drsanje že ne sodijo več v našo razpravo.

P u s t n i d a n. Svoj višek je drsanje doseglo na pustni torek *pàstan dan* ali *püst*, *fašnek* ali *fašnekov dan*. Pustni torek je bil za Bločane, Vidovce in nekatere njihove sosede posebno imeniten dan, marsikje je veljal kar za nekakšen praznik vseh drsačev. Tega dne je bilo resnično največ drsanja za zabavo, bila je najhujša *drska*.

Na pustni dan je bil najprej običaj, da so zjutraj ali dopoldne skidali gnoj iz štale, zakaj bila je prazna vera, da ima gnoj več moči, je *bál mestan*, je bolj masten, če je na pustni dan vržen iz štale na gnojišče. Ko je bil gnoj skidan in živina opravljena, so šli drsat na najbližje bregove s senožetmi. Posebno živo se je pustno drsanje nadaljevalo popoldne, in tedaj je marsikje drsalo tako rekoč vse staro in mlado, večina pa je bilo otrok. Starši, ki so sicer otrokom prepovedovali in na razne načine zabranjevali drsanje, so jih na pustni dan celó naganjali, naj gredo drsat. Zaradi tega je bilo veselje otrok tem večje in marsikateri Vidovec ali Bločan se še danes v starejših letih spominja otroškega drsanja na pustni dan. Proti koncu 19. stoletja je zapisal neki trojiški učenec v svoji šolski nalogi o pustu med drugim tole: Moj najveselejši dan je bil pustni dan. Sit sem bil vsega, pa drsat sem smel, ker drugače me niso pustili.^{28c}

^{28c} Tega se spominja Jože Štrukelj, Štrukljeva vas 1 pri Cajnarjih.

— Po ustnem izročilu iz marsikaterih krajev so ta dan drsali tudi starejši ljudje, med katerimi ni manjkalo takšnih, ki nikoli niso hodili na smučeh po opravkih. V Zavrhu pripovedujejo o starem možu, kako je drsal na pustni dan v irhastih hlačah. Ker ni znal drsati, je padel, pri tem pa so mu počile *jerhovke*. Pustno drsanje torej ni minilo brez številnih padcev, ki pa so z njimi imeli vaščani svoje veselje.

Zakaj se je prav na pustni dan razmahnilo drsanje s takšno silo, da je zajelo ponekod malone vse vaščane, med njimi zlasti mladino? Zakaj so se smeli prav na pustni dan drsati otroci, ki jim je sicer bilo drsanje kaj rado zabranjeno? Ko smo starejše Bločane in Vidovce popraševali, zakaj so morali po starem prav na pustni dan drsati, so nam različno odgovarjali. Ponekod so dejali, češ *da ima človek svet cajt na pàstàn dan drsat, da mora na ta dan jet drsat, če prag nej, da mora biti človek vesel in dobre volje, da je to stara navada* in podobno. Drugod so zahtevali, da je na pustni dan človek pač sit raznih dobrot, pa so zategadelj šli drsat, da so potem laže jedli, med raznimi pustnimi jedmi predvsem *pováncu* ali *povábnco*, pustno ocvirkovo pogačo, skratka, da so šli drsat, da bi se na drsanju počteno *zlácnal*. Vse to je res, vse to drži, vendar se s takimi odgovori nismo zadovoljili in smo zato vztrajno poizvedovali dalje za pravimi vzroki pustnega drsanja. Nazadnje pa se nam je le odkril pravi pomen drsanja na pustni dan, in sicer najprej v Metuljah, kjer nam je Frančiška Zgonc pravila, kako so kot otroci hodili na smučeh na hrib drsat in skakat in kako so jim starši na pustni dan celó veleli, naj gredo drsat. Takole so jim ukazali: *Otroci, le pejte skakat in drsat, da bo bolj polna ajda!* Kakor je pojasnila Metuljka Frančiška Zgonc, niso otroci ta dan samo drsali po bregu, tudi skakat, poskakovat ali cepetat so morali na smučeh, najraje na vrhu hriba, vse z namenom, da bi ajda čim bolj obrodila. Po tem odkritju v Metuljah so nam tudi v drugih bloških in vidovskih vaseh podobno pojasnjevali pomen pustnega dne in njegovega drsanja. Tako so v Ravnah želeli, če je bil na pustni dan sneg, *da bi otroci ta dan fejest skakali in drsali*, ker so verovali, da *bodo potem v tem letu čim več pridelali*. V Mramorovem pri Pajkovem so verjeli, da *bosta ajda in repa toliko bolj obrodili, čim bolj bodo otroci na pustni dan drsali*. V Zavrhu pri Nadliškem hribu so bili stari ljudje mnenja, *da je treba na pustni dan fejest drsat pa plesat, da bo večji lan*. V Osredku v Vidovskih hribih pa se glasi ustno izročilo o pustnem drsanju takole: *Če je kdo na pàstàn dan plesou ali drsou, je biu lan velik*.

Tako se nam je pustno drsanje po smučeh na bloško-vidovskem ozemlju razodelo kot magično ali čarodejno drsanje, kot star ljudski običaj, povezan s kmetovo skrbjo za prihodnjo letino na pragu pomladi. Pustnemu drsanju na smučeh so podobno kakor pustnemu plesu pripisovali čarodejno moč, zakaj po starem praznoverju more neko neprekinjeno ali dalj časa trajajoče enakomerno gibanje, v našem primeru drsanje, skakanje ali poskakovanje na smučeh, učinkovati na zemljo in

njeno rodovitnost, pospeševati rast določenih poljskih pridelkov, med njimi zlasti ajde in lanu.²⁹

To čarodejno funkcijo pustnega drsanja moramo zmerom upoštevati, kadar je govor o bloško-vidovskih smučeh, če hočemo do kraja razumeti njih vlogo in pomen v preteklem ljudskem življenju.

VIII. Zgodovinsko-razvojná problematika

1. K vprašanju izvora in razvoja. Kakor smo že v prvem poglavju ugotovili, so geografski, zlasti pa klimatski činitelji v veliki meri prispevali, da so se na teh ozemljih uveljavile smuči kot prometno sredstvo za hojo po snegu v zimskem času. Mogli bi celó dopustiti možnost, da so imeli ti činitelji odločujočo besedo pri njih nastanku. Preostajalo bi nam torej samo še, da te geografske momente povežemo z zgodovinskimi, se pravi, da pojasnimo zelo važno vprašanje, kdaj in kako neki je mogla nastati ljudska smučka kultura na bloško-vidovskem ozemlju. To vprašanje ni ravno novo, saj si belimo z njim glavo približno že od tedaj dalje, ko so naši športniki s sodelovanjem nemškega športnega pisatelja C. J. Luthra po prvi svetovni vojni tako rekoč odkrili bloške smuči naši kulturni javnosti ter so se zanje začeli zanimati tudi Skandinavci. Kakih večjih razprav o vprašanju izvora bloško-vidovskih smučí doslej še nimamo niti pri nas niti v tujini. Med Švedi je Artur Zettersten leta 1933 napisal o »jugoslovan-skih« smučeh osem strani obsegajočo razpravo,³⁰ ki pa je v njej pomotoma posvečena mnogo večja pozornost mlajšim pohorskim, kakor mnogo starejšim bloškim smučem; v zvezi s tem je zapisanih v nepoznavanju ljudskega izročila tudi nekaj povsem pogrešnih sodb, ki jih ni pripisati toliko avtorju, kolikor malo premišljenim informacijam iz naše domovine. Na splošno se švedski in drugi znanstveniki v tujini (Luther, Wiklund, Zettersten, Berg itd.) le bolj na kratko dotikajo izvora naših smučí, ko v svojih razpravah obravnavajo problematiko tipov smučí in njih stremen; njihovi odgovori na to vprašanje so hipotetičnega značaja, in nihče med njimi si pravzaprav ni za trdno na jasnem, kako so mogle nastati na našem ozemlju ljudske smučí glede

²⁹ Rudolfu Badjuri je neki stari očanec na Otavah pripovedoval, da so se, ko je bil še mlad, shajali vsako leto enkrat, in sicer na svečnico, vsi smučarji in smučarke, mlado in staro na Blokah kakor na shod. »Zjutraj,« tako je pravil očanec Rudolfu Badjuri, »smo se najedli povance in potem ves dan in vsi skupaj iz vseh krajev letali in drsali in skakali na smučeh, da je bilo veselje« (Rudolf Badjura, Smučar, Ljubljana 1924, str. 14). — Mnenja pa smo, da se ta običaj, tak »shod« na smučeh nanaša na pustni dan, kajti na ta dan so jedli povanco, ne pa na svečnico. Zapis o shodu je zelo dragocen, ker nam priča, kako je bilo svoj čas na bloško-vidovskem ozemlju pustno čarodejno drsanje živo. Zato bi bili Rudolfu Badjuri zelo hvaležni, ako bi nam mogel iz svojih zapisov kaj več povedati o takem shodu. — Med prvo in drugo svetovno vojno je običaj pustnega drsanja že močno pojmal.

³⁰ Artur Zettersten, Jugoslaviska skidor (På Skidor 1933, str. 96—103).

na tako veliko geografsko oddaljenost od severa ali vzhoda. Georg Buschan pravi na priliko v svoji ilustrirani etnologiji, da so smuči zanesljivo stara dediščina severnih narodov in da je prav zato toliko bolj pozornost vzbujajoče, če jih najdemo na popolnoma izoliranem ozemlju v Alpah na Kranjskem v 17. stoletju.³¹

Veliko vprašanje pa je seveda, ali so danes že izpolnjeni vsi pogoji za uspešno obravnavo izvora in razvoja naših smuči. Pri tem ne gre samo za dejstvo, da je naše znanje o smučeh raznih narodov na severu in vzhodu še močno pomanjkljivo in bi ga bilo treba med drugim izpopolniti zlasti z avtopsijo, važno je tudi vprašanje, na kako visoki ravni je znanstvena obdelava smuči v svetu vobče. V zvezi s tem vprašanjem moramo ugotoviti, da so se Švedi, Norvežani in Finci doslej največ ukvarjali z zgodovino svojih smuči in problematiko smuških tipov ter so v svojem znanstvenem delu dosegli zelo lepe izsledke, pri čemer imamo zlasti v mislih pomembne najdbe smuči iz prehistorične dobe, ki so njih starost ugotovili z analizo cvetnega prahu, medtem ko zgodovina smuči drugih narodov, ki nas najbolj zanima, to je poljskih, ruskih, sibirskih, turških idr., ni skoraj nič raziskana in obdelana. Etnografski razpravi Arcihovskega³² in Antropove³³ iz zadnjega časa sicer prekinjata v Sovjetski zvezi to stanje, pomenita pa šele dober začetek raziskovalnega dela na tem področju. Prav iz teh razlogov nam danes še ni mogoče uspešno razpravljati o izvoru in razvoju naših smuči. Zato se bomo omejili na krajše začasno poročilo, v katerem bomo skušali nakazati vso problematiko ljudske smuške kulture na bloško-vidovskem ozemlju v pogledu njenega izvora in razvoja. Pri tem bomo upoštevali nekaj novih momentov, ki izhajajo iz domačega in tujega gradiva o smučeh.³⁴

Vprašanje izvora bloško-vidovskih smuči je predvsem zgodovinsko etnološko vprašanje, ki bi pri njegovem reševanju prišle v poštev samo te dve možnosti: Ali so naše smuči avtohtona, samonikla iznajdba, ali

³¹ Dr. Georg Buschan, *Illustrierte Völkerkunde II, Zweiter Teil*, Stuttgart 1926, str. 597. — Buschan hkrati omenja v svojem delu, da v 18. stoletju najdemo smuči na Tirolskem, kar pa ni res.

³² A. V. Arcihovski, *Lyži na Rusi* (Trudy Instituta etnografii, Tom I, Moskva-Leningrad 1947, str. 55—64).

³³ V. V. Antropova, *Lyži narodov Sibiri* (Sbornik Muzeja antropologii i etnografii XIV, Moskva-Leningrad 1953, str. 5—56).

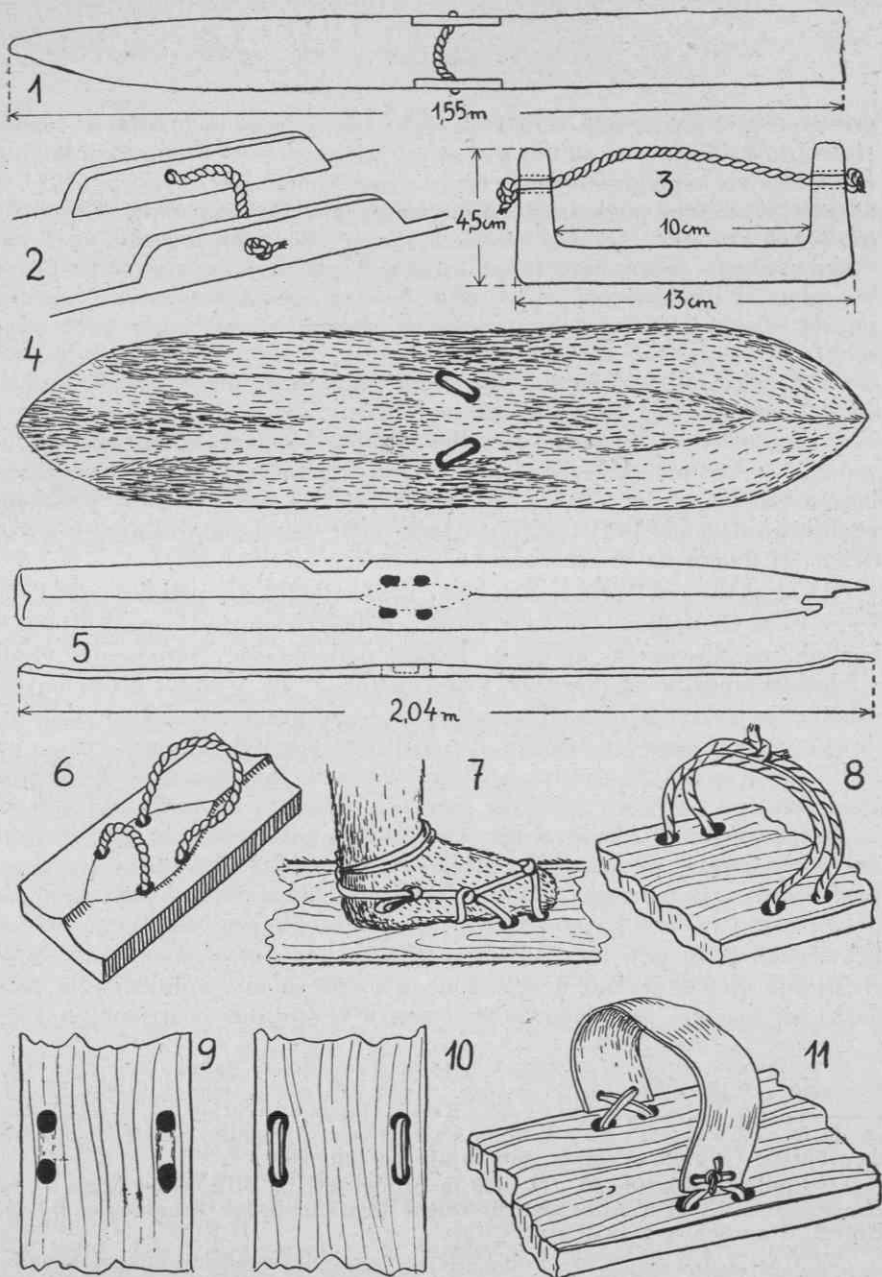
³⁴ Ker mnogo znanstvene literature o smučeh ni dostopne v Ljubljani, sem jo bil prisiljen iskati v inozemstvu. Zanj dolgujem prirčno zahvalo naslednjim: Föreningen för skidlöpnings och friluftslivets främjande i Sverige, Stockholm, dr. Gösta Bergu, prvemu intendantu Nordijskega muzeja v Stockholmu, dr. Per Gjaerderju iz Bergena, univ. prof. dr. Wolfgangu Steinitzu, podpredsedniku Nemške akademije znanosti v Berlinu, univ. profesorju dr. Leopoldu Kretzenbacherju, Graz, medtem ko se za nekaj podatkov o smuški literaturi prav lepo zahvaljujem nemškemu športnemu pisatelju Carlu J. Luthru, Partenkirchen. — Za prevode švedskih razprav najlepša hvala prof. J. Prezlju in prof. M. Tavčarju, za prevod dveh ruskih razprav pa profesorju B. Stoparju.

pa so bile od drugod zanesene na naše ozemlje. Ker poznajo smuči mnogi narodi na severu in vzhodu ter verjetno še marsikje drugod, bi naša metodično pravilna etnološka naloga bila, da bi najprej raziskali drugo možnost, to je, da bi poiskali zgodovinsko zvezo med našimi in tujimi smučmi ter bi se šele po brezuspešnih raziskavah v tej smeri ukvarjali tudi z vprašanjem avtohtonosti naše smuške kulture. V našem poročilu bomo na kratko pregledali obe možnosti, to pa zaradi tega, da nam bo problematika naših smučí glede njih izvora kar najbolj jasna.

Ako bi hoteli dognati sorodnost naše smuške kulture s katero koli v tujini, bi morali najprej skrbno primerjati naše smučí s smučmi raznih narodov na svetu. Ker pa nam tega nadrobnega primerjalnega dela iz objektivnih razlogov še ni mogoče opraviti, bo za naše poročilo povsem zadostovalo, če si ogledamo naše bloško-vidovske smučí ob primerjavi s tremi glavnimi tipi oziroma pratipi smučí, kakor jih je svoječasno ugotovil švedski kulturni zgodovinar Wiklund.³⁵ Prvi tip je arktični (sl. 4/4—7 na str. 71). Smučí tega tipa so enako dolge, običajno široke in kratke, spredaj in zadaj malo ukrivljene ter koničaste. Njih spodnja drsna plat je obita s kožo, stremena pa se pretikajo in zavezujejo na nogo skozi štiri navpične luknje. Območje arktičnih smučí je severna Sibirija, severna Rusija in severna Skandinavija. Kakor nam kaže sl. 4/5—6 na str. 71, so bile smučí arktičnega tipa v Skandinaviji nekoliko drugačne. To so bile hitrostne lovske smučí. Smučí drugega južnega tipa (sl. 4/1—3 na str. 71) so kratke in enako dolge, brez kože in tudi brez žleba. Zadaj so poprek odrezane, za stremena pa so na vsaki strani smučí primerno visoki robniki. Podnožju z robniki pravijo nekateri izdolbeno ali izvotljeno podnožje. Ozemlje južnega tipa smučí sega od Urala preko Rusije, Poljske in baltških dežel na južno Švedsko in Norveško. Smučí zadnjega, tretjega tipa, po imenu osrednje-nordijskega, pa sestojе iz daljše izžlebljene leve ter krajše, s kožo obite desne smučí. Ta krajša desna smuč, imenovana andor, rabi za odzivanje pri hoji oziroma teku po snegu.

Že na prvi pogled je očitno, da moramo iz primerjave izvzeti zadnji osrednje-nordijski tip smučí. Za bloško-vidovske smučí prihajata namreč primerjalno v poštev zgolj arktični in južni tip smučí, pri čemer se bomo naslonili predvsem na vezi ali stremena kot na izredno tehtni kriterij za presojo medsebojne sorodnosti smučí. Vzemimo kar

³⁵ Po Wiklundu navaja tri glavne tipe smučí tale literatura: A. V. Arcihovski, *Lyži na Rusi* (Trudy Instituta etnografii, Tom I, Moskva-Leningrad 1947, str. 56); Carl J. Luther, *Versuch einer Geschichte der Skibindung* (Der Winter, XXXI. Jhrg., München 1937/38, str. 7); Arnold Lunn, *The story of ski-ing*, London 1952, str. 15 idr. S posebnim ozirom na Švedsko se nadrobneje ukvarja s smušnimi tipi dr. Gösta Berg v svoji razpravi: *The origin and the development of the skis throughout the ages* (Finds of skis from prehistoric time in Swedish bogs and marshes, Stockholm 1950).

Sl. 4. Glavni tipi smuči in stara stremena na bloško-vidovskih smučeh: 1.—5. južni tip smuči iz Wilne na Poljskem (po risbi v PÅ Skidor 1937, str. 22); 4. s kožo obita drsna plat smuči arktičnega tipa iz Sibirije (risba po fotografiji smuči v Smuškem muzeju v Oslu); 5. švedske arktične smuči iz kamene dobe (po risbi v Finds of skis... str. 115); 6. rekonstrukcija stremen na švedskih arktičnih smučeh (po C. J. Luthru, Versuch einer Geschichte der Skibindung, sl. 9); 7. povezovanje sibirskih arktičnih smuči na nogo (po risbi v Finds of skis... str. 19); 8.—11. stara bloško-vidovska stremena, pretaknjena skozi štiri navpične okroglaste luknje, spominjajo na smuči arktičnega tipa

Risba Sibila Nekrep

stremena pri arktičnem smučkem tipu: takoj moremo ugotoviti, da so stare bloško-vidovske smuči s svojimi štirimi navpičnimi okroglastimi luknjami za vezi, po dve na vsaki strani druga za drugo (sl. 4/8—11 na str. 71), v tem pogledu podobne smučem arktičnega tipa iz Sibirije (sl. 4/4, 7 na str. 71).³⁶ Na sibirskih smučeh so tudi izvrtane štiri navpične luknje, sicer malo poševno druga za drugo, za prstna in petna stremena. V zvezi s tem se pojavlja povsem umestno vprašanje, ali ni morda špagasti jermen na vidovskih smučeh, pretaknjen skozi dve navpični luknji na vsaki strani (sl. 4/10—11 na str. 71), zadnji preostanek takih ali podobnih vezi, kakor jih vidimo na sibirskih smučeh (sl. 4/7 na str. 71). Še večja je podobnost med starimi bloško-vidovskimi smučmi s štirimi navpičnimi luknjami in švedskimi arktičnimi smučmi iz kamene dobe, izkopanimi v Kalvtråsku v pokrajini Västerbotten na Švedskem (sl. 4/5—6 na str. 71). Na teh švedskih prehistoričnih smučeh so prav tako izvrtane štiri navpične luknje, po dve druga za drugo na vsaki strani, za ustrezna stremena.³⁷

Do kakšnih sklepov nas morejo privediti takšne podobnosti? Profesor Ivan Grafenauer je že v svoji etnološki razpravi o prakulturnih bajkah pri Slovencih, ko še ni poznal podobnosti v stremenih, videl v bloških smučeh predmet arktične kulture.³⁸ Po njegovi sodbi bajke o ustvarjenju sveta niso edine priče za zvezo praslovanskih prednikov današnjih Slovencev z arktično prakulturo; tak kakovostni kriterij so tudi smuči, značilno orodje arktične kulture lednega lova in iz nje izšle kulture pastirjev črednih severnih jelenov; ohranile so se med Slovenci v prav starinski obliki z eno samo palico in zelo preprostimi vezmi. In kakor za mengeško bajko o ustvarjenju sveta, bi torej po prof. Grafenauerju tudi za bloško-vidovske smuči veljalo, da smo jih dobili kot Praslovani po posredovanju kakega prakulturnega staro-arktičnega rodu tam kje v Polesju. Ali naj se s prof. Grafenauerjem strinjamo ali ne, ali naj njegovo mnenje sprejmemo z določenimi pridržki ali ne, eno je spričo naših gornjih ugotovitev o stremenih vse-

³⁶ Slikovno gradivo o sibirskih smučeh s štirimi navpičnimi luknjami najdemo v tej literaturi: V. V. Antropova, str. 8, risba 3 (b—ž), str. 16, risba 14 b, str. 34, risba 30 itd.; Gösta Berg, *Finds of skis*, str. 19. — Zanimivo je, da je Schollmayer v svojem smučarskem priročniku na str. 20 zapisal, da ribniške (= bloške) smuči spominjajo na tunguške.

³⁷ *Finds of skis* 18—20, 114—120 in prilogi VII in VIII; Ernst Manker, *Zur Frage nach dem Alter der Renzucht* (*Zeitschrift für Ethnologie*, Bd. 79, Heft 2, Braunschweig 1954, str. 177/78).

Že Carl J. Luther se je ob bloških pogrebnih smučeh s štirimi navpičnimi luknjami spomnil švedskih prehistoričnih smuč iz Kalvtråska (På Skidor 1938, str. 142), vendar mu ta podobnost ni dala povoda za razmislek. Zadevno mesto so švedski znanstveniki v Luthrovem sestavku prezrli, prezrli pa so tudi risbo pogrebnih smuč, objavljeno k Luthrovem članku, ter celo risbo, ki kaže bloške smuči z navpičnimi podolgovatimi luknjami v prečnem prerezu.

³⁸ Ivan Grafenauer, *Prakulturne bajke pri Slovencih* (Etnolog XIV, 1942, str. 40, 24 in 38).

kakor nedvomno: naše stare bloško-vidovske smuči niso brez značilnosti smuči arktičnega tipa.³⁹

Po sodbi švedskih in drugih kulturnih zgodovinarjev in etnologov (Wiklund, Zettersten, Lunn, Mehl, Berg idr.) pa so bloško-vidovske smuči podobne smučem južnega tipa. Zato v zvezi s tem in v nepoznavanju arktičnih potez na naših starih smučeh domnevajo, da so utegnile biti kot take zanesene na slovensko ozemlje. Prvotno naj bi bile torej naše stare smuči imele stranske lesene robnike za stremena, ki pa naj bi jih bile pozneje nadomestile železne klanfe. Glede na to naj bi sodile bloško-vidovske smuči v južni tip ali mu bile vsaj podobne, za kar bi govorili tudi njih velikost in oblika. Arnold Lunn piše v svoji Zgodovini smučanja, da so naše smuči po tipu podobne ruskim smučem in da so jih po mnenju prof. Mehla uvedli v našo zgodovino stari Slovani okoli leta 600 po našem štetju.⁴⁰ Dr. Gösta Berg, prvi intendant Nordijskega muzeja v Stockholmu, ni trdno prepričan o tej hipotezi, ko pravi v svoji razpravi, da ne vé za gotovo, ali nimamo pri naših smučeh opraviti z zgodnjo uvedbo smuči po ruskem vzorcu,⁴¹ medtem ko Wiklund meni, da mora to vprašanje ostati nerešeno toliko časa, dokler se nam morda ne posreči najti zanesljive sledi za ljudskimi smučmi med Grodnom-Igumenom in Ljubljano.⁴² Po takih bolj ali manj jasno izraženih domnevah naj bi bile torej naše smuči prava staroslovanska dediščina, ne pa arktično prakulturna. V novi domovini naj bi se bile smuči ohranile samo tam, kjer so imele najustreznejše geografske in klimatske pogoje za daljnjo uporabo. Pri takih domnevah bi se mogli opreti še na razna druga dejstva, ki nas vodijo na vzhod. Naj navedemo na priliko, da je naš naziv *smuč* (dem. *smučke*) nedvomno v sorodu z ruskim *smučok*, to je imenom za ruske prasani, nekake vlačuge,⁴³ ter dalje, da je pustno drsanje na sankah (sankanje) z enakimi čarodejnimi nameni kakor pustno drsanje na smučeh na Blokah in v Vidovskih hribih bilo poznano Rusom, Estoncem, Letoncem in Mazurom.⁴⁴ Naposled naj omenimo, da je bila v manjši meri

³⁹ Prof. dr. Erwin Mehl meni, da imajo švedske prehistorične smuči iz Kalyträska edine v Evropi štiri navpične luknje (Neuere Forschungen zur Schigeschichte, Österreichische Hochschulzeitung Nr. 6, 8. Jhrg., 15. März 1956). To mnenje je seveda prof. Mehl izrazil v nepoznavanju bloško-vidovskih smuči z arktičnimi značilnostmi.

⁴⁰ Arnold Lunn, 175.

⁴¹ Gösta Berg, Finds of skis 28.

⁴² K. B. Wiklund, Den nordiska skidan, den södra och den arktiska (På Skidor 1931, str. 35).

Artur Zettersten meni, da so bloške smuči podobne južnemu smučskemu tipu (Den södra skidtypen, På Skidor 1932, str. 27), domneva pa tudi, da so utegnile biti naše smuči že v prehistoričnem času zanesene na Kranjsko (Jugoslaviska skidor, På Skidor 1933, str. 105).

⁴³ Te sani navaja Dimitrij Zelenin v svojem delu: Russische (Ostslawische) Volkskunde, Berlin u. Leipzig 1927, str. 134.

⁴⁴ Zelenin 353/54; Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, Bd. III, Berlin u. Leipzig 1927, str. 865.

izražena tudi domneva, po kateri naj bi bil ruske smuči južnega tipa zanesel v naše kraje Sigismund Herberstein ob povratku s svojega potovanja po Rusiji v 16. stoletju.⁴⁵

Kako je pravzaprav s sorodnostjo bloško-vidovskih smuči z južnim smuškim tipom? Na to vprašanje ne moremo odgovoriti, preden ne skušamo pojasniti razvoja starih prvotnih bloško-vidovskih smuči. Če so bile katere smuči sploh kdaj zanesene na naše ozemlje, potem so bile po vsej verjetnosti to smuči arktičnega tipa. Domnevamo, da so smuči morale v novi domovini kaj kmalu spremeniti svojo obliko, svojo velikost in postale v tem pogledu podobne južnemu tipu, katerega smuči niso toliko hitrostne za lov, kolikor vse bolj za hojo po snegu namesto krpelj. V tesni zvezi s tem pa so se hkrati stremena omejila samo na sprednji del noge, na prstni jermen. Novi, mnogo manjši prostor kakor v stari domovini, krajše daljave, druge funkcije in drugi činitelji so povsem naravno pospešili tak razvoj. V ljudskem ustnem izročilu komaj še najdemo zadnjo sled arktičnih stremen na naših smučeh v štirih navpičnih okroglastih luknjah in v kombinaciji špagastega jermena z vrhnjim ploščatim jermenom. Razvoj od štirih okroglastih navpičnih lukenj do štirih podolgovatih je bil uresničen v tistem trenutku, ko je bil špagasti jermen kot zadnji preostanek starih vezi opuščen, in se je vrhnji ploščati prstni jermen porazširil tudi na smuči same, na luknje na njih. Tak jermen, torej ne več špagast, temveč ploščat, pa je docela razumljivo terjal njemu ustrezne podolgovate luknje, predolbene drugo poleg druge na vsaki strani smuči (sl. 2/3—5 na str. 31). Ker pa so se takšna stremena le izkazala kot slabša od prejšnjih (jermen je tekel zdaj na spodnji plati poprek in ne več po dolgem ter je mogel malo zavirati, podolgovate luknje so lovile sneg itd.), so se iz stremen, pretaknjenih skozi navpične podolgovate luknje, sčasoma razvila stremena na stranske železne klanfe. Ta novo nastali sestavni del na smučeh pa ni v bistvu nič drugega kakor povišani vmesni košček lesa, *srcé* med dvema podolgovatima luknjama, dvignjeno v obliki železne klanfe ali ušesca. Mimo tega pa so k nastanku stremen na klanfe verjetno prispevale tudi štiri navpične okroglaste luknje pri starejših vezeh, ki so jim vsekakor še marsikje rabile za stremena v tistem času, ko so se pojavile klanfe. Spričo takega razvoja stremen na naših smučeh⁴⁶ se vzbujajo v nas resni

⁴⁵ Artur Zettersten, *Den södra skidtypen* (På Skidor 1932, str. 26/27). — O tem vprašanju razpravlja tudi C. J. Luther v svojem članku »Ett besök i Krains skidområde« (På Skidor 1938, str. 145/6).

Ob tej priliki naj še omenimo, da je Ante Gaber v svojem članku »Čez 400 let za sledjo naših smuči« (Slov. narod št. 76 od 4. IV. 1931) izrazil domnevo, da je mogoče najstarejša (?) slika smuči, objavljena v Herbersteinovem potopisu, podoba naših slovenskih smuči, zakaj Herbersteinu naj bi bile naše smuči bolj živo v spominu kakor ruske, ker jih je napravil s palico in brez vrvice. S to Gabrovo domnevo se ne bi mogli strinjati.

⁴⁶ Tak razvoj stremen na naših smučeh potrjujejo v bistvu mnogi podatki iz ljudskega ustnega izročila na bloško-vidovskem ozemlju. Po teh

pomisleki glede vprašanja, ali moremo bloško-vidovske smuči uvrstiti v južni tip smuči, ko prav stranske klanfe kot eden glavnih kriterijev za takšno uvrstitev kažejo na povsem samostojen razvoj iz smuči z arktičnimi značilnostmi ter glede na to odločno govore zoper teorijo, po kateri naj bi se razvile iz nekdanjih stranskih letvic ali robnikov (sl. 4/2—3 na str. 71), ki so tolikanj značilni za južni smuški tip, med drugim prav za ruske in poljske smuči južnega tipa. Poleg tega je o smučeh južnega tipa znano, da imajo za seboj popolnoma drugačen razvoj, kakor pa bloško-vidovske smuči. V znanstvenem svetu je že dalj časa ustaljeno naziranje, da so smuči južnega tipa s svojimi lesenimi robniki za stremena, s svojim izvotljenim podnožjem, preostanek pradavnih smuči, ki so bile po obliki nekakšne dolge, kanuju podobne sandale. Le-te so jim rabile tudi za hojo po močvirju, izpričane pa so bile doslej samo pri Korejcih. Kam sedaj z našimi smučmi, ki se v resnici ponašajo s svojim posebnim razvojem, verjetno edinstvenim v svetovni zgodovini smuči? Da bi jih označili kot nov, poseben tip, ne bi bilo povsem upravičeno in smiselno. Morda bi bilo še najbolje, da bi jih začasno uvrstili v posebno varianto južnega tipa z arktično osnovo, kar pomeni, da jih bo treba od drugih smuči tega tipa ločiti po njih nastanku in razvoju.⁴⁷ Koliko naše smuči sploh načenjajo problematiko ruskih in poljskih smuči južnega tipa, to pa je vprašanje, ki bi danes o njem še ne mogli razpravljati.

Očitno dekadenco kažejo stremena na bloško-vidovskih smučeh v zadnji fazi svojega razvoja. To so stremena iz zadnjih let, pribita ob strani na smuči z žebli. Tako so pritrjena stremena tudi na pohorskih smučeh, ki so po poreklu iz novejšega časa (prim. razpravo T. Urbas v tem letniku SE) in ki je njih pomen Artur Zettersten močno precejševal v svoji razpravi o »jugoslovanskih« smučeh.⁴⁸

podatkih so predolbene, zlasti pa izvrtane smuči starejše od onih s stremeni na klanfe. Izvrtanih smuči, ki so najstarejše, se že redkokje spominjajo. Razen tega pa nam tudi ohranjeno predmetno gradivo samo jasno potrjuje razvoj predolbenih smuči s podolgastimi luknjami v smučmi z železnimi klanfami. Na smučmi H iz Gline (sl. I/4) je pritrjeno streme na železni klanfi, na tej smučmi pa so še preostale podolgate luknje, skozi katere je bilo poprej pretaknjeno streme. Domnevati pa moremo, da so klanfe tudi že precej stare; če ne prej, so jih morali poznati že okrog srede 19. stoletja. Nobene sledi pa ne najdemo v ustnem izročilu za morebitnimi lesenimi robniki kot predhodniki stranskih železnih klanf. Bržčas je norveški kulturni zgodovinar profesor Nils Lid imel v mislih stranske železne klanfe, ko omenja med drugim v svoji razpravi (Skifundet frå Furnes, Oslo 1938, str. 32), da je bila v severnem delu Jugoslavije najdena vrsta smuči z vdelanimi robniki.

⁴⁷ To bi kajpada veljalo samo za smučmi s stremeni na stranske železne klanfe, vtem ko bi predolbene oziroma izvrtane smuči najprimerneje sodile v posebno varianto arktičnega smuškega tipa v zadnjem stadiju njegovega razvoja.

⁴⁸ Artur Zettersten, Jugoslaviska skidor (På Skidor 1933, str. 96—103). Zettersten je svojo razpravo o »jugoslovanskih« smučeh napisal ob novem

Glede na vse to, kar smo doslej mogli dognati o razvoju vezi ali stremen na naših smučeh, bi bilo povsem napačno domnevati, da bi bili naši stari predniki prinesli iz svoje prvotne domovine smučiči južnega tipa. Če so jih sploh prinesli, so bile to smučiči arktičnega tipa, kakor smo že zgoraj poudarili. Težko bi bilo tudi misliti, da bi jih zanesel v naše kraje Herberstein s svojega potovanja po Rusiji v 16. stoletju, ker smučiči, ki jih opisuje Herberstein v opombi k nemški izdaji svojega potopisa »Moscouia der Hauptstat in Reissen« (1557) so čisto jasno ruske smučiči južnega tipa, saj pravi med drugim, da je deska »in der mitte an oertern souil erhoben / das ainer den fuess entzwischen setzt...«. Če bi bil Herberstein prinesel smučiči iz Rusije, bi le-te ne bile drugačne kakor takšne z izdolbenim podnožjem in za njimi bi bila morala ostati določena sled na bloško-vidovskem ozemlju. Morda bi kdo dejal, da so železne klanfe ob straneh videti kakor neka sled za smučiči z lesenimi robniki. Kako naj bi pa potem bilo z nastankom smučiči s štirimi navpičnimi okroglastimi in podolgovatimi luknjami? V tem primeru bi imeli opraviti z invertiranim razvojem, to je z razvojem od popolnejših stremen do preprostejših. Ali bi tak razvoj bil možen pri bloško-vidovskih smučeh? Ljudsko izročilo ga zanika.

Od raznih drugih hipotez, ki se nanašajo na morebitni prenos smučiči od drugod na naše ozemlje, je še navesti, da je Wiklund splošno domneval, da bi bile smučiči prinesene na naše ozemlje v času tridesetletne vojne v 17. stoletju. Zanesli pa naj bi jih bili k nam vojaki, ki naj bi bili prišli tedaj v stik s švedsko vojsko na smučeh. Ko sta postala starost južnega tipa in območje njegove razširjenosti natančneje znana, je Wiklund to domnevo takoj ovrzel.⁴⁹ Mimo tega tej domnevi nasprotujejo stremena na bloško-vidovskih smučeh, ki nimajo nič skupnega s stremeni na švedskih vojaških smučeh iz tedanjega časa.

gradivu iz Slovenije (pet parov smučiči in trije pari krpelj s Pohorja, en par smučiči z vrvcu in dva para krpelj z Gore itd.), ki sta ga prof. Karel Marn, ravnatelj Trgovske šole v Novem mestu in učiteljica Vera Vidic leta 1932 zbrala pri nas za Švedski smučki muzej v Stockholmu. Kakor posnemamo iz Zetterstenove razprave, je prof. Karel Marn med pripravami za raziskovanja prišel na jasno o tem, da prastare oblike smučanja ne kaže iskati spodaj na Krasu, temveč zgoraj na Pohorju, na severozahodnem Kranjskem (?!), hkrati pa je Zetterstenu izrazil mnenje, da so pohorske smučiči s prstnimi in petnimi jermeni iz Hudega kota (På Skidor 1933, str. 97, fig. 3) pravzaprav pratip, iz katerega izhajajo vse druge oblike. Če smo pravilno razumeli to mnenje, izhajajo torej tudi bloške smučiči iz navedenega pohorskega smučkega pratipa. Ako bi se bil prof. Marn vsaj malo zanimal, kaj pravi o starosti pohorskih smučiči ljudsko ustno izročilo, bi prav gotovo ne bil mogel izreči take sodbe o smučeh iz Hudega kota na Pohorju. O morebitnih zvezah med bloškimi in pohorskimi smučiči pa bi bilo treba spregovoriti v posebni razpravi.

⁴⁹ O tem je pisal C. J. Luther (På Skidor 1938, str. 146).

Poleg raziskav, ki skušajo poiskati določeno zgodovinsko zvezo med našimi smučmi in tujimi,⁵⁰ bi bilo vsekakor umestno, razmisliti tudi o vprašanju avtohtonosti bloško-vidovskih smučmi. Če smo na teh naših smučeh ugotovili toliko izvirnega, toliko samoniklega v njihovem razvoju (omenjamo stremena, pretaknjena skozi navpične podolgovate luknje ter stremena na klanfe), zakaj ne bi mogle tudi smučmi same, obenem z njimi pa štiri navpične okroglaste luknje za stremena biti povsem samonikla iznajdba na naših tleh, ki so jo narekovali določeni geografski, klimatski in drugi pogoji? Čim preprostejša je iznajdba, tem večja je možnost, da je v različnih časih in krajih samoniklega izvora. Taka preprosta tehnična rešitev vprašanja stremen, kakor smo jo spoznali na smučeh arktičnega tipa ali na naših starejših smučeh v štiri navpičnih okroglastih luknjah, se kot ena najpreprostejših tako rekoč sama po sebi ponuja, če ni drugih pripomočkov, in more nastati povsem samoniklo, brez kakršnega koli vpliva od drugod. Zakaj ne bi bile mogle nastati na našem ozemlju smučmi že v prehistoričnem času ali pozneje v starem ali srednjem veku? Prav nič neverjetnega bi ne bilo, če bi jih bili poznali pri nas že v prehistoričnem času, denimo mostiščarji ali njihov predniki na Ljubljanskem barju v kameni dobi. Lahko bi šli še malo dalje ter v zvezi s tem domnevali, da bi se bile nato smučmi, ko so se pogoji zanje na barju spremenili, zatekle preko Rakitne v Vidovske hribe in na Bloško planoto, kjer bi bile imele ustrežnejše pogoje za nadaljnji obstoj. To bi bila res zelo mikavna domneva, vendar nam manjka zanjo enega samega prepričljivega dokaza, to je smučmi samih, ki bi jih bilo treba najti med izkopaninami na Ljubljanskem barju.^{50a}

Vsako razpravljanje o avtohtonosti določenega predmeta more biti zelo problematično, zakaj kar bi mogli jemati za preprosto ali enostavno in zato kot avtohtono, je odvisno od naše čisto subjektivne presoje. In če si neko samostojno iznajdbo zamislimo, to še nikakor ne pomeni, da je bila ta iznajdba v resnici napravljena.⁵¹ Vse to je res, vendar bi rekli, da je vprašanje o avtohtonem nastanku smučmi le

⁵⁰ Potrebno bi bilo poznati med drugim tudi turške smučmi iz Male Azije. Arnold Lun n navaja v svoji knjigi (str. 175), da so leta 1689 (!) turški kmetje iz Uludaga blizu Brusse v Mali Aziji na smučeh prinašali svoje izdelke v mesta.

^{50a} V tretjem novem kolišču v Preserju, odkritem leta 1953, so našli med drugim tudi kos smrekovega lesa, ki je na prvi pogled videti del sprednjega konca smučmi. Ta najdba, ki jo je univ. prof. dr. J. Korošec daroval EM, pa je po našem mnenju še tako zelo problematična, da ne dovoljuje nobenih sklepov, zlasti ne takega, ki bi najdeni kos lesa označeval za ostalino davnih smučmi na Ljubljanskem barju. — V dveh japonskih (?) najdiščih iz prehistorične dobe na Blokah (Ulaka in Stražence pri Metuljah) ni bilo doslej ugotoviti nobenih sledi za morebitnimi smučmi.

⁵¹ Da ni pravilno, že od vsega začetka razpravljati o avtohtonosti določenega predmeta ali pojava, opozarja Kaj Birket-Smith v svojem delu: *Geschichte der Kultur*, Zürich 1946, str. 18.

do neke mere upravičeno, če ne glede na izsledke raziskav o možnosti njih prenosa od drugod upoštevamo nekatere objektivne momente, ki naj bi poleg geografskih in klimatskih činiteljev bili pripomogli k avtohtonemu nastanku smuči na našem ozemlju.

Med prvimi takimi činitelji naj bi bile po našem menju na priliko sani. Domnevati namreč moremo, da so Bločanje ali Vidovci, ako so samostojno iznašli smuči, prišli na to zamisel spričo krivin ali sančnic pri saneh, ki so po svoji osnovni obliki podobne smučem. Da bi krivine sani utegnile biti udeležene pri nastanku smuči na bloško-vidovskem ozemlju, nam to domnevo podpirata dva tehtna razloga. Prvič, po ljudskem ustnem izročilu so po starem največ izbirali les za smuči iz krivo raščene bukovega lesa, torej enako kakor so splošno na Notranjskem izbirali les za krivine sani. In drugič, v Rakitni in Vidovskih hribih so po starem rekli enojnim vprežnim sanem in jim še danes deloma pravijo *smāči*, zaradi česar bi mogli sklepati, da so smuči ob svojem začetku prevzele naziv od tistega predmeta, ki je stvarno največ prispeval k njihovemu nastanku, to je od vprežnih smuči.⁵² Nikakor ne bi bilo možno obratno, se pravi, da bi vprežne smuči bile prevzele naziv od smuči za hojo po snegu, zakaj *smāči* kot ljudsko ime za enojne vprežne sani so razširjene razen po Vidovskih hribih in Rakitniški planoti sploh po vsej pravi Notranjski, med drugim zlasti v okolici Postojne,⁵³ le Bloška planota in sosednji dolenski predeli tega naziva za sani ne poznajo. Na prvotno genetsko zvezo med smučmi in krivinami sani bi spominjale tudi smuči kot prevozno sredstvo, ki smo se z njimi seznanili v petem poglavju naše razprave, in morebiti se celó v potemplanih pogrebnih saneh skriva izvor bloško-vidovskih smuči. Pri vsem tem pa seveda ne izključujemo možnosti, da bi bili smuči, če bi že bile kdaj prinesene od drugod na naše ozemlje, imenovali takrat po vprežnih smučeh.

Ni brez podlage tudi domneva, po kateri naj bi bile pobude za avtohtoni nastanek smuči prišle od lesne domače obrti suhe robe, od

⁵² Tudi *smūčke* (deminutiv od *smūče*, *smuči*) so pri nas naziv za lahke sani (Pleteršnik II, str. 524). V zvezi s tem opozarjamo na *smýčók* kot ruski naziv za sani oziroma vlačuge (Zelenin, 134). Razvojno zvezo in prvotno podobnost med sančnicami in smučmi sta dokazala v svojih delih Sirelius in Donner (U. Sirelius, Über einige Prototype des Schlittens, Journal de la Société Finno-Ougrienne, t. XXX, 1932; K. Donner, Quelques traîneaux primitifs, Finnisch-Ugrische Forschungen, Bd. XV, 1915). Ta podatek sem posnel iz razprave Arcihovskega, str. 58.

Prav tako *arty* (*arta*, *irta*, *rta*) kot drugi ruski naziv za smuči (običajni naziv: *lyži*, *lyža*) ali poljske *narty* (*narta*) pomenijo prvotno sani. Te besede so izvajali iz finsko-ugrijskih jezikov; mordvinsko se pravi sanem *nurdo*, komisko pa *nord* (Arcihovski 58/59). — Naš naziv sani pa je bržkone v sorodu z mongolskim imenom za smuči *čana*, *sana* ipd., rtiči pa z nazivi *rta*, *irta*, *arta*.

⁵³ Fran Erjavec je zapisal naziv *smuči* v pomenu sani celó na Krasu (Pleteršnik II, str. 524; Fran Erjavec, Iz pótno torbe, Letopis Matice slovenske 1882 in 1883, str. 238). Tudi od Rakitne dalje, v Preserju in tam okoli pravijo enojnim vprežnim sanem *smāči*.

izdelovanja dog za sode in obodov za sita in rešeta. Že Schollmayer je v zgodovinskem delu svojega smučarskega priročnika izrazil mnenje, da so se Ribničanje spričo svoje domače lesne obrti domislili smuči in je potemtakem razložljivo, če si raje privežejo na noge lahke kose obodov kakor pa težke vrbove krplje.⁵⁴ Na splošno bi k tej domnevi pripomnili, da z izjemo vasi Benete niso izdelovali na bloško-vidovskem ozemlju obodov za sita in rešeta, pač pa so bili v teh krajih znani kot večši izdelovalci lesenih žlic in dog za sode. Zatorej bi le doge bile mogle biti v zvezi z avtohtonim nastankom smuči, nikar pa obodi, glede katerih se Schollmayer moti, da bi iz njih bile izdelane smuči. To Schollmayerjevo površno opažanje je treba popraviti v tem smislu, da si je v Loškem potoku, torej na mlajšem smuškem ozemlju, po ustnem izročilu, izjemoma kdo pribil kos zakrivljenega oboda spredaj na ravno pooblano desko ter si tako napravil nekaake zasilne smuči.

Tudi o čarodejnem drsanju na pustni torek bi bilo moč trditi, da je nastalo na bloško-vidovskem ozemlju in ni ravno nujno, da bi bilo v kakšni zvezi s pustnim sankanjem pri vzhodnih narodih. Nastanek tega običaja je verjetno povzročil pustni ples za visoki lan, ki je bil poleg pustnega drsanja udomačen na pustni torek na vsem starejšem smuškem območju. Brž ko zapustimo to območje ali če krenemo v njegove obrobne predele, nikjer tam niso več poznali pustnega čarodejnega drsanja na smučeh, pač pa samo pustni ples za visoki lan.

Končno nas mora zanimati, ali nam morebiti ljudsko ustno izročilo vé kaj povedati o nastanku smuči na bloško-vidovskem ozemlju in nas tako rešiti raznih ugibanj in domnev. Ustno izročilo je soglasno v sodbi, da so smuči zelo stare, da so bile že od nekdam udomačene na Blokah in v Vidovskih hribih in podobno, torej sami taki podatki, ki si z njimi ne moremo veliko pomagati. Pač pa je med njimi zelo poučno edino pojasnilo, ki ga je slišati kar na več krajih od starejših ljudi in ki pravi, da so najprej uporabljali krplje in da so šele za krpljami prišle smuči. Nič čudnega in neverjetnega ni, če slišimo tako pojasnilo o krpljah in smučeh na mlajših smuških ozemljih, vendar se je treba vprašati, kako je mogoče, da se je na Blokah in v Vidovskih hribih ohranil v ustnem izročilu bled spomin na tisti čas, ko še niso poznali smuči in so jim samo krplje rabile za hojo po snegu, oziroma na čas, ko so se krpljam pridružile še smuči kot prometno sredstvo. Če upoštevamo to okolnost, potem mora biti ljudsko ustno izročilo prav glede te nadrobnosti neverjetno trdoživo in bi tudi od časa nastanka smuči na bloško-vidovskem ozemlju ne bili tako silno daleč.

Take razlage ustnega izročila o krpljah in smučeh ne kaže prezeti, zlasti če upoštevamo, da tudi ljudska smuška terminologija, če

⁵⁴ E. H. Schollmayer, 20. Ribničanje (Reifnitzer), s tem imenom so seveda mišljeni Blóčanje in Vidovci kot daljni ribniški okoličani in suhorobarji. Bahnetov oče iz Rudolfovega pri Sv. Vidu nam je dejal: »Če gremo od tu v Ljubljano, smo Ribničanje, če pa gremo na Dolenjsko, smo Blóčanje.«

jo premislimo z zgodovinsko-jezikoslovnega vidika, vzbuja domnevo, da ljudska smuška kultura na bloško-vidovskem ozemlju le ne utegne biti tako stara, kakor bi sprva sklepali ob stremenih z arktičnimi značilnostmi. Vzemimo samo dve poglavitni besedi iz smuške terminologije, samostalnik *smučí* in glagol *drsati*. Predvsem upravičeno dvomimo, da bi naši predniki prinesli s seboj iz svoje stare domovine orodje za hojo po snegu po imenu smučí ali podobno, zakaj prometnega sredstva za hojo s takim ali podobnim imenom niti danes niti v preteklosti ne najdemo v Rusiji ali Sibiriji, pač pa zgolj stare sani, nekakšne vlačuge, po imenu smyčók. Zategadelj je mnogo verjetneje, da so z našimi predniki prišle v njihovo novo domovino sani po imenu smučí, smyčók, smučke (?) ali podobno (morda so prinesli s seboj samo naziv, z njim pa znanje o ustreznih saneh) in šele na našem, to je bloško-vidovskem ozemlju, se je naziv *smučí* prenesel od sani na orodje za hojo po snegu ob njegovem začetku. Dalje je poučno, da so Bločanje in Vidovci ves čas uporabe smuškega orodja označevali določeno gibanje na smučeh po snegu z glagolom *drsati*, torej z besedo, ki ni v sorodu s samostalnikom smučí. V zvezi s tem bi bilo treba kritično pregledati tudi ostalo smuško terminologijo, zlasti tisti njen del, ki se nanaša na razno gibanje na smučeh (obračanje ipd.) in ki deloma ni samoniklo nastal ob smučeh in njih uporabi, marveč je bil izposojen od drugod, na primer od hoje po krpljah, vožnje z vozom itd. Razen tega bi bilo tudi koristno obravnavati smuške izraze v sklopu z razno problematiko notranjsko-dolenjskega narečja na Blokah in sosednjih ozemljih.

Naše pripombe k vprašanju nastanka in razvoja bloško-vidovskih smučí bi torej na kratko takole povzeli:

Štiri navpične okroglaste luknje za stremena na najstarejših bloško-vidovskih smučeh so značilne za smučí arktičnega tipa. Če so bile smučí sploh kdaj zanesene na naše ozemlje, potem so bile to po vsej verjetnosti arktične smučí. V zvezi s tem je treba priznati, da hipoteza o naših smučeh kot arktično-prakulturni oziroma staroslovanski dediščini ni brez osnove, zlasti če poleg arktičnih stremen upoštevamo še nekaj drugih momentov iz bloško-vidovske smuške kulture, med drugim zlasti pustno čarodejno drsanje. Ščasoma so se bloško-vidovske smučí z arktičnimi posebnostmi razvile v predolbene smučí, zatem pa v smučí s stremenom na stranske železne klanfe, v čemer bi bile podobne južnemu smuškem tipu.

V tem položaju, ko še ne moremo povsem zanesljivo dognati, ali so bile smučí prinesene od drugod na naše ozemlje, pa postaja aktualno tudi vprašanje avtohtonosti naših smučí, za kar bi govorilo nekaj tehtnih okoliščin. Časa avtohtonega nastanka bloško-vidovskih smučí pa ne kaže iskati predaleč v preteklosti, kajti po bežni presoji ljudskega ustnega izročila o krpljah in smučeh, v zvezi z njim pa dela ljudske smuške terminologije in raznih drugih okoliščin, bi bilo možno,

da so bloško-vidovske smuči nastale čez dolgo časa po naselitvi Slovencev, recimo v poznem srednjem veku.

Glede na stanje dosedanjega proučevanja pa še nikakor ni mogoče izreči dokončne sodbe o nastanku bloško-vidovskih smuči. Posamezne hipoteze, posamezna vprašanja, ki smo jih nakazali, bomo morali še natančneje raziskati in proučiti ter se hkrati temeljiteje seznaniti s smučmi drugih narodov in njih zgodovino, med drugim zlasti z ruskimi in sibirskimi smučmi. V bloško-vidovskih smučeh vidimo za zdaj še v veliki meri nepojasnen etnografski predmet, ki njegovega nastanka zelo verjetno nikoli ne bo možno do pike natančno dognati. Bili bi že zadovoljni, če bi se po natančnejših raziskavah mogli odločiti za možnost, ki bi bila med vsemi najstvarnejša in zato najverjetnejša.

2. Starejša in mlajša smučka ozemlja. Kakor je razvidno na geografski karti o razširjenosti ljudskih smuči na Blokah, v Vidovskih hribih in njih soseščini na str. 83, razlikujemo starejša in mlajša ozemlja ljudskih smuči. Za tako delitev nam je bilo odločilno ljudsko ustno izročilo. Ozemlja, na katerih je bilo smučanje tako staro, da ljudsko izročilo ne pomni več njegovega nastanka, smo označili za starejša; kjer pa se ljudje bolj ali manj natanko spominjajo, kdaj so se pojavile smuči, veljajo vsa taka območja za mlajša smučka ozemlja. Le-ta so nastala od leta 1870 dalje. Starejša smučka ozemlja so glede na leto izdaje Valvasorjevega dela 1689 stara najmanj okrog 300 let, seveda pa je dvomljivo, ali je bil obseg teh starejših ozemelj v Valvasorjevem času, to je v drugi polovici 17. stoletja, prav tako velik, kakor je zarisan na karti. Med starejša smučka ozemlja sodijo Bloška planota, Trojiška stran, Vidovski hribi z Menišijo in Rakitniška planota. Katero od njih je starejše, katero mlajše, je težko reči. Kot zelo staro smučko ozemlje, morda najstarejše, je obravnavati Bloško planoto, na njej pa zlasti kraja Metulje in Topol. Pri tem se naslanjamo na ustno izročilo, mimo tega pa na dejstvo, da so bile na tem ozemlju smuči najbolj udomačene. Toda vprašanje je, ali more večja oziroma manjša razširjenost smuči veljati kot kriterij za večjo ali manjšo starost smučkega ozemlja. Mogli bi domnevati še drugače, in sicer, da bi bili Vidovski hribi najstarejše, če ne celó izvorno ozemlje ljudskih smuči. Ta naša domneva bi ne bila tako neutemeljena, če pomislimo, da so smuči prevzele svoj naziv od vprežnih smuči v Vidovskih hribih in bi jih bili potemtakem najprej uporabljati na tem ozemlju, od koder bi se bile razširile na Bloke, kjer so imele najboljše pogoje za nadaljnji razvoj.

Mlajša smučka ozemlja so kajpada nastala pod vplivom smuči in njih uporabe na starejših sosednjih smučkih ozemljih. Kdaj so začeli uporabljati smuči na mlajših ozemljih, se dá bolj ali manj natanko ugotoviti iz ljudskega izročila. Tako so v Radleku začeli uporabljati smuči v času med leti 1870 in 1880. V Dolenje Poljane nad Starim trgom jih je vpeljal leta 1892 neki Bločan iz Metulj, vtem ko so se v Rutah in nekaterih vaseh nad Robom pojavile proti koncu 19. stoletja, dalje

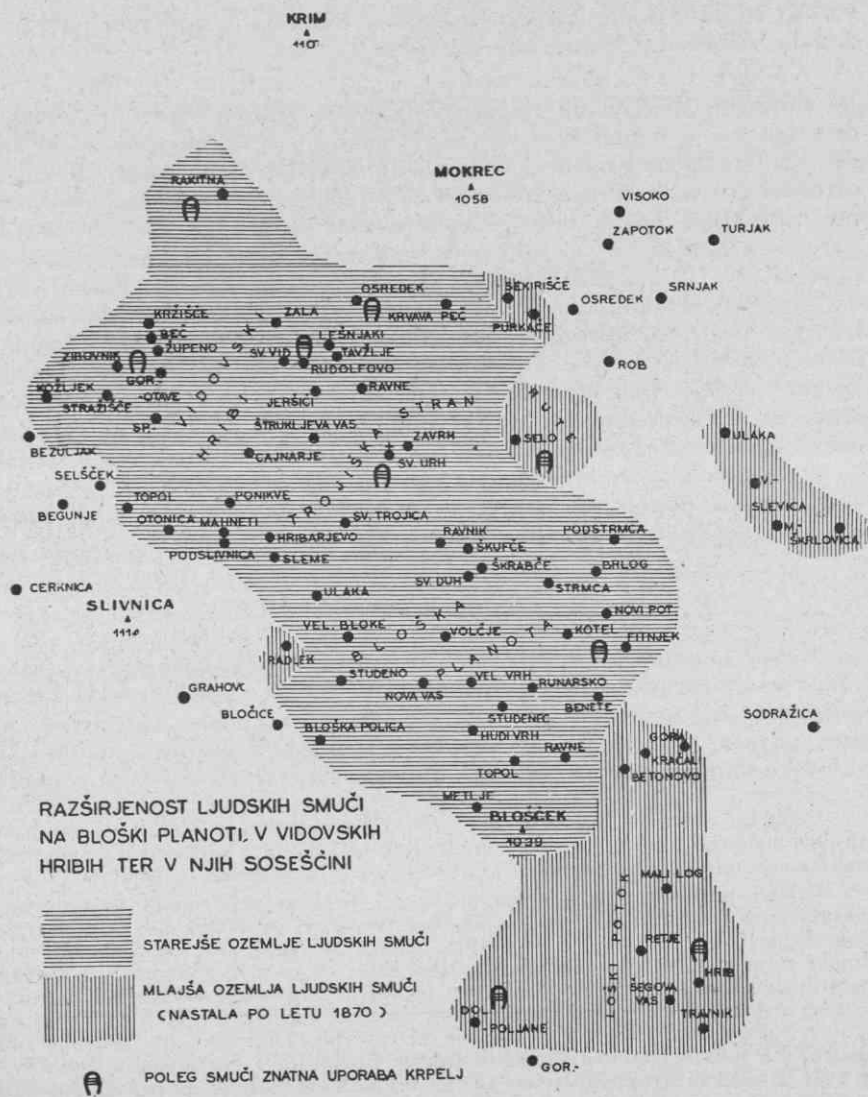
v Loškem potoku in na Gori prav tako proti koncu 19. oziroma v začetku 20. stoletja,⁵⁵ v okolici Velikih Lašč pa v letih pred prvo svetovno vojno.

Posebno je vprašanje izvora smuči s krmilno vrvco, ki jih običajno označujemo z ruskim tipom. Te smuči so začeli rabiti za zabavno drsanje na Blokah, v Loškem potoku in na Gori v prvem desetletju 20. stoletja, ljudsko ustno izročilo pa si njih nastanek razlaga po svoje⁵⁶ ter nikakor ne pomni, da bi bile zanesene od drugod.

3. Konec ljudske smuške kulture. V anketi EM o starem ljudskem smučanju na Blokah in Trojiški strani leta 1954 je bilo treba med drugim odgovoriti na te dve vprašanji: koliko parov starih bloških smuči je bilo pred leti in koliko parov jih je še danes pri hiši. Izid naše ankete je bil glede teh dveh vprašanj tale: pred leti je imelo 418 kmečkih družin pri hiši okoli 700 parov starih ljudskih smuči, l. 1954 pa so jih imeli samo še 10 parov. Nočemo se spuščati v nadroben kritični pretres številskih podatkov za posamezne vasi, omejujemo se samo na ugotovitev, da zgoraj navedenih 10 parov smuči povsem jasno izpričuje, da je stare ljudske smuške kulture na Blokah dejansko konec. Do takšne ugotovitve prihajamo tudi na drugih smuških ozemljih, med drugim zlasti v Vidovskih hribih. Konec naše stare ljudske smuške kulture pa je tesno povezan z našo narodnoosvobodilno borbo v letih 1941/1945. Ko je italijanski fašistični okupator leta 1942 odredil zaplembo vseh smuči — športnih in ljudskih — na slovenskem ozemlju, zasedenem po njem, zavedni Bločanje, Vidovci in njihovi sosede večidel niso hoteli izročiti svojih smuči sovražniku v roke, marveč so jih raje vrgli v ogenj in požgali ali pa kako drugače uničili; pri tem niti ne upoštevamo tega, da je mnogo smuči pogorelo tudi tedaj, ko je fašistični okupator požigal kmečke domove po Blokah, Vidovskih hribih in drugod. Z letom 1942 je hoja po starih smučeh na teh ozemljih na splošno prenehala, s čimer pa nikakor ni rečeno, da ne bi na opustitev starih smuči vplivale tudi razne druge okoliščine, kakor na priliko boljše poti pozimi, spremenjeni duševni odnos do starih smuči spričo novih športnih, propad starega čarodejnega drsanja idr. Morda bi se o tem najprimerneje izrazili takole: Za opustitev starih smuči

⁵⁵ Alojz Knavs, 78-leten, Hrib 50, nam je izjavil, da pred letom 1895 ni videl smuči v Loškem potoku. Leta 1895 pa je bil debel sneg in vaščani iz Hriba so, kakor nam je pravil Alojz Knavs, odmetavali sneg na cesti proti Blokam. Tedaj so videli Ferdinanda Turnherja, mašinista lesno-industrijske tovarne na Hribu (lastnik Švicar ing. Albert Boil de Chesne), kako gre na smučeh proti Blokam z dvema palicama v rokah. Ravnatelj Edo Turnher, sin Ferdinanda Turnherja, nam je pojasnil, da si je njegov oče takrat napravil smuči po vzoru bloških smuči. Tega leta ni imel od domačinov v Loškem potoku še nobeden smuči. Imenovani A. Knavs si je naredil prve smuči šele leta 1909, in sicer tako, da je spredaj na ravno desko pribil kos oboda od rešeta.

⁵⁶ Karol Košmrl, 56-leten, Retje 88, meni, da je vrvca na smučeh istega datuma kakor začetek uporabe smuči. Sprva so imeli namesto sank eno samo široko smučko, ki so jo morali vleči po bregu navzgor enako kakor sanke.

**RAZŠIRJENOST LJUDSKIH SMUČI
NA BLOŠKI PLANOTI, V VIDOVSKIH
HRIBIH TER V NJIH SOSEŠČINI**

so bili že dani mnogi pogoji, fašistična odredba o zaplembi pa jim je zadala odločilni pogubni udarec.

Vendar bi bilo zmotno misliti, da na Blokah po letu 1942 nič več ne smučajo. Res je, da najdemo danes še mnogo smučič na bloškem ozemlju, ali te smučiči niso več stare, nego novejše, modernizirane bloške smučiči, dalje športne kupljene ali športne doma narejene ali pa otroške. Na njih smuča pretežno mladina, od starejših pa redkokd po opravkih.⁵⁷ Takih smučiči smo leta 1954 našli na Blokah nad 300 parov. Zategadelj bi ne bilo brez smisla postaviti vprašanje, mar res pomeni leto 1942 konec bloško-vidovskega smučanja. Vsekakor velja, da danes na Blokah na splošno ni več zaslediti stare ljudske smuške kulture, po drugi strani pa moramo vendarle ugotoviti, da smučanje na tem ozemlju še živi. To smučanje pa že kaže večidel podobo običajne, sodobne športne smuške kulture, kakor jo najdemo danes ne samo na Blokah, temveč tudi v mnogih drugih predelih slovenskega ozemlja. Razprava o tem, da ima ta nova smuška kultura svoje začetke že v času med prvo in drugo svetovno vojno, pa sodi že v posebno zgodovinsko poglavje, namreč v poglavje o razmerju med starim bloško-vidovskim smučanjem in športnim smučarstvom.⁵⁸

Sklepna beseda

Kakor moremo posneti iz naše razprave, je bila naša trditev, zapisana v uvodnem poglavju, da ljudske smučiči z Blok in iz Vidovskih hribov sodijo med najpomembnejše predmete slovenske ljudske materialne kulture, povsem upravičena. Iz razprave smo mogli razbrati, da bloško-vidovske smučiči, ki smo zaradi njih Slovenci najstarejši smučarji v Srednji

⁵⁷ Mnogi starejši Bločanje in Vidovci so soglasni v sodbi, da so njim najbolj ustrezale stare domače smučiči. Pravijo, da bi z današnjimi športnimi smučiči ne mogli priti nikamor, ker da so za njih preozke in predolge.

⁵⁸ Med prvo in drugo svetovno vojno je bilo več resnih prizadevanj, popularizirati na Blokah športno smučarstvo. Prvi je v tem pogledu oral ledino Rudolf Badjura, ki je leta 1928 priredil v Novi vasi enotedenski mladinski smučarski tečaj za bloške fantiče. Le-ti so se urili v smučanju na preprostih domačih smučeh. Po končanem tečaju je bila tekma izvežbanih fantičev skupaj z drugimi starejšimi fanti z Blok, in sicer po tiru čez Mali in Veliki Peškovec (sporočilo R. Badjura v dopisu od 29. febr. 1956). Omeniti je treba tudi smučarske tekme Društva kmečkih fantov in deklet v Novi vasi v letih 1933 in 1934. Bloški in drugi fantje so na teh tekmah smučali že na pravih športnih smučeh.

V posebno razpravo bi sodilo vprašanje, zakaj stara ljudska smuška kultura na bloško-vidovskem ozemlju ni mogla imeti nobenega vpliva na nastanek in razvoj športnega smučarstva pri nas.

Navsezadnje ne smemo pozabiti, da so fantje z Blok, iz Vidovskih hribov in Menišije bili dobri smučarji v smučarskih oddelkih bivše avstro-ogrske vojske. Kakor nam piše Tomaž Šraj iz Kanade, po rodu iz Metulj na Blokah, so priredili nekega leta pred prvo vojno pozimi na Salzburškem tekmovanje vojakov-smučarjev na 6 km dolgi progi. Prvi je prišel na cilj neki fant iz Begunj pri Cerknici, drugi pa je bil Tomaž Šraj iz Metulj.

Evropi, kažejo obilo izvirnih posebnosti v svojem razvoju in da so imele veliko vlogo v preteklem ljudskem življenju. Zlasti pa smo spoznali, da naše starodavne smuči prav zaradi mnogih svojih lastnosti resno posegajo v zgodovinsko problematiko ljudskih smuči v Evropi.

Koliko je bilo naše dosedanje terensko delo, ki njegove rezultate posnemamo iz razprave, uspešno, o tem se moremo do neke mere prepričati, če primerjamo našo razpravo s spisom Rudolfa Badjure »Bloško starosvetno smučanje in besedje«, ki je izšel prav ob zaključku redakcije Slovenskega etnografa v samostojni knjižici pri Državni založbi Slovenije (Ljubljana 1956, str. 32). R. Badjura je že pred 45 leti raziskoval bloško smučanje, pa nas zategadelj ob njegovi knjižici zanima predvsem vprašanje, kaj vse je avtor pred prvo vojno mogel še zapisati na bloško-vidovskem ozemlju, česar dandanes ni mogoče več zaslediti v ustnem izročilu. Tako je R. Badjura tedaj med drugim ugotovil, da so Bločanje po starem radi izdelovali smuči iz tisovega lesa — podatek, ki ga v času našega dela na Blokah, to je v letih 1953/55, ni bilo nikjer več slišati.⁵⁹

Vendar so taka in podobna vprašanja postranskega pomena spričo razveseljivega dejstva, ki naj ga v naši sklepni besedi posebej podčrtamo, da sta bili letos posvečeni bloško-vidovskemu smučanju kar dve večji razpravi: razprava R. Badjure o bloškem starosvetnem smučanju ter naša v tem letniku SE. Z njima se je obravnava tega našega starodavnega predmeta premaknila z mrtve točke, na kateri je obstala že pred drugo vojno. Bloško-vidovske smuči so osvetljene z novih strani, v zvezi s tem pa je hkrati načeta njihova problematika. Zdaj je naša naloga, da naše delo v tem pogledu nadaljujemo, in sicer ne samo doma, marveč tudi v tujini.

Summary

FOLK-SKIS ON THE PLAIN OF BLOKE, IN VIDOVSKI-HILLS AND THEIR NEIGHBOURHOOD IN SLOVENIA

In his treatise the author deals with folk-skis and their use, from determined tracts in Notranjsko (Inner Carniola) and in part in Dolenjsko (Lower Carniola) in Slovenia. The treatise considers the results of the terrain research done through the Ethnographical Museum in Ljubljana, and partly also those of a circular inquiry carried out by the Ethnographical Museum with the cooperation of a staff of teachers at Bloke in the year 1954, as well as, to be sure, regarding various substantial material, among which in the first line the collection of skis in the Ethnographical Museum, and finally the skis preserved in various museums abroad (Svenska Skidmuseet, Stockholm; Skimuseet, Oslo; Alpines Museum, München).

⁵⁹ Podrobneje bomo poročali o knjižici R. Badjure v X. letniku SE. Danes bi le pripomnili, da se ne moremo strinjati z avtorjevim mnenjem v uvodu, »da naš glavni muzej nima niti enega poštenega para izvirnih bloških smuči«.

In the first chapter the author presents above all a short geographical account, and then he treats the climate with a special regard to snow conditions in regions from which there result the folk-skis. In the second chapter the author gives a detailed description of skis and their constituent parts, with which he devotes his special attention to the public denominations as well. The length of the skis: from 1.20 m to 1.80 m, on an average 1.50 m. The breadth: on an average 12 cm, exceptionally to 2 cm. The length of the arching in proportion to the entire length: 21 %. The height of the highest of the arching from the bottom: on an average 10 cm. With some skis the upper edges have been planed in breadth at the most for 2 cm. The tips of the arching are differently formed.

To the skis there are fixed only toe straps, namely mostly before the centre of gravitation of the skis, which means that the skis are generally back-heavy. There are many sorts of bindings in regard to their fastening to the skis. Among the oldest we count those made of leather straps passed through two oblong holes, perpendicularly chiselled through, one beside the other at each side of the skis. According to the oral tradition there has been, nevertheless, ascertained still older way of fastening the bindings to the skis. With the latter there have been on the skis bored out four minor perpendicular roundish holes, two one after the other at each side. Through these holes there has been passed up a cord, for the most part corded strap, which at the top has been sewn in or connected to a flat toe strap. A pair of ancient funeral skis from Bloke, preserved in the Alpine Museum in München, belongs to such a kind of skis which are furnished with four bored out perpendicular roundish holes for bindings of horsehair. The next sort of the bindings are the stirrups with clamps, i. e. with little ears (cramps) of a conveniently thick wire, the sides of which are nailed at each side of the skis through two bored-out holes, and underneath variously curved and afterwards knocked in wood. The clamps (little ears) have been as well nailed on skis from sides and then crooked upwards. Among the latter, in the recent times domesticated bindings, there belong the straps that have been nailed on skis usually just from the side. The bindings have been from the leather trap for the most part, further from the vine, wound of various moods, from the supporting girdle, cord, horsehair etc. Some of these bindings (vine, cord) ought to be reckoned among provisional bindings. As the under side there has been usually nailed on a piece of leather or most frequently of hat felt, so that the foot might not glide out, respect. slide back, and so run away from the stirrups (bindings). The ski-stick has been long from 1.50 m to 2 m, below it has been blunt as usual. — In some regions, as e. g. at Gora and Loški-potok, and also at Bloke in the beginning of the 20th century there have domesticated themselves the skis with the steering cord of the Russian type, that were longer (usually to 2 m), narrower, and front-heavy too. Mostly they have been used by the youth for their pleasure-skiing. At the end the author compares the stated descriptive data with the description of skis in various works of the older literature and sources (Valvasor 1689, Austrian episcopal inspection report 1820, Podgrivarski-Bebk, Novice 1845 and Schollmayer 1893).

In the third chapter the author describes the making of the skis, which in prevalence is to be ranged in the indoor-work. For the skis there has been the most used beechwood, further birchwood, ashwood, they have been also made of maple, of cheesewood etc. The stick has been most frequently of dry pine. After the old customs there had been a preference to take for skis a crookedly grown tree as they had not known the curvation of the skis so good as later on. The wood for skis had been in ancient times split and then heron, but lately there has been sawn and planed. Before the curvation of the skis there has been softened their foot part: by means of sewing in dung, in warmed-up or heated stove, in fire and finally in water seethed in a kettle for pigs. After the stewing the skis have been bent in laths of a corn-shed, in a ladder, and above all in special ski-bending devices.

In the fourth chapter the author treats further the olden popular ski technique. The country people usually express themselves when using skis that they walk with or go by skis, whereas they say when descending on skis downhill that they glide. The author gives a detailed description of the skiing on the plain, uphill, and particularly downhill or down a slope. Where they have been on errands mostly on the plain, they have not taken sticks with them on their way. Nevertheless the stick has been necessary in the mountainous tracts, but above all it has been of use to them for the steering downhill. At the ascending there have wrapped on many places round their skis vine, braided or wound from various woods, lest the skis might slide back. And to prevent the foot from running away of toe straps some people fastened on the back of the heels a bit of wood. For the skiing on the mountainous terrain there has been needed far more ski-technical knowledge than for the walking with skis on the plain. For that reason the skis have spread in the villages on a plateau to a considerably greater extent than on hills.

In the fifth chapter the author cites more extensively to which purposes the peasants have used their skis in winter, that is to say where they have moved to on skis to do their business. After heterogeneous winter ways on skis in snow we are able to resolve that the skis in the older times had played as a means of transport an important role and meaning in the life of people. At the treating of skis as a means of transport the author particularly emphasises the old-fashioned funeral on skis which had been performed in high snow in winter in a double manner either they had put the coffin with the corpse on skis connected one to the other by means of two small laths, or they had laid it on a minor sledge under arching of which they had put skis, so as the sledge might not sink down too much in snow.

In the sixth chapter the author compares the use of skis with that of snow-shoes and states that on a plain-country terrain the function of traffic had been performed chiefly by skis and therefore to the country people here had been of no use the snow-shoes, whereas on hills the skis from various reasons had shared their duty as a means of communication with snow-shoes.

In the seventh chapter there is treated the skiing-skating of various kinds of the youth for pastime. Its culminating point the pleasure-skiing on skis had reached on Shrove Tuesday when after the old customs there skied all people — the old and the young ones. After a popular belief the carnival skating on skis had a magic power as it had effected upon earth and its fertility, and sped up the growth of agricultural products on the threshold of spring, among those specially that of buckwheat and flax.

In his last, eighth chapter the author raises a question of the origin and development of folk-skis of which the first reporter had been Valbasor in his work from the year 1689. After an examination of skis in the light of two main ski types, namely of the Arctic and of the Southern type the author sojourns first of all with the bindings as a highly significant criterion of the mutual affinity of skis. As well four minor holes, perpendicularly bored out on the Slovene skis for the corded strap, show the characteristics of the Arctic type of skis, and the corded strap is in all probability a remainder of other, older bindings. Such four perpendicular holes we find on Arctic skis from the Stone Age dug out in Kaloträsk in Västerbotten in Sweden, and besides the similar ones on Siberian skis of the Arctic type. As the Slovene popular denomination "smučič" (dem. smučke) is akin to Russian "smyčók", i. e. the name for harlots, and further the carnival skating on skis at Bloke and elsewhere on sleighs (sleighting) with the same magic purposes as the skating on skis at Bloke and elsewhere had been known to the Estonians, Letonians, Mazurs and Russians, on base of such facts we should be entitled to suppose that the skis would be brought with them to their new homes by the ancient Slaves, respect. still more decidedly said that our skis would have been beside the old cultural

myths on the world creation witnesses of the association of the ancient Slav ancestors of the present-day Slovenes with the Arctic ancient culture.

If the skis ever have been transplanted to the actual Slovene territory, these skis indubitably have been of the Arctic and not of the Southern type. In their new home the skis in the course of time have changed their form and also their size, at the same time the bindings restricted themselves only to the anterior part of the foot, to the toe strap. The development from four roundish holes to four oblong, i. e. two one beside the other at each side of the skis has, nevertheless, been realized at the moment as the corded strap was left off and the top flat strap extended even to the skis themselves, to the holes, for this strap claimed oblong holes suitable to it. In just the same way is to be explained the origin of the iron clamps or little ears for bindings that are nothing else than the raised intermediate bit of wood, the lifted-up heart between two oblong holes; and further to their formation there contributed as well four roundish holes on the older bindings. In the face of such a development of the bindings on the skis at Bloke and Vidovski-Hills there arise serious hesitations in the regard whether we could range these skis to the Southern ski type as just the little iron ears (clamps) like one of the main criterions for such a ranging indicate an original development from determined skis with Arctic characteristics, and not that the ears should have been developed from side laths or lists to such a degree significant for the Southern ski type. Perhaps we may range them temporarily in a special variance of the Southern type (to be sure, only the skis with side iron clamps) and we may separate them from other skis of this type according to their origin and development. — Some sort of decadence signify the bindings in the last phase of their development, namely straps fastened to skis at sides. In such a way there are fastened the bindings to skis on Pohorje in Stajersko (Lower Styria) as well, that originate in more recent times and had A. Zettersten their significance on the base of wrong informations much overestimated (På Skidor 1933).

The author also devotes himself briefly to the question of the autochtony of the folk-skis. If they had autochtonally grown already in the Prehistoric Age, they could have been already known by the dwellers on the Ljubljana-Marshes in the Early Stone Age and should have been in the long run pushed aside across Rakitna to Vidovski-Hills and to Bloke, where they had more suitable conditions for their further existence. Still among archeological finds from the Ljubljana-Marshes have not been excavated any skis as yet. Also for the autochton beginning of the skis in the Middle Ages, respect. later on, there exist some much convincing hypotheses in regard to sledges, carnival dance and home industry in wood. In connection with sledges there is among other things important to state that skis from their beginning took over its name "smočī", from that object, which has perhaps mostly attributed to their formation, i. e. from draught sledges, named "smočī". Also the rise of the carnival magic skiing should have probably caused the carnival dance for high flax that was beside the pleasure-skiing indomesticated for Shrove Tuesday along the whole older skiing ground.

Leaving himself to the oral tradition as to the age of the snow-shoes and the skis as well as to the review of the folk-ski terminology from the historical-linguistic point of view, the author is of the opinion that the folk-skis from Bloke and the Vidovski-Hills have their origin in the late Middle Ages and that therefore there is a hypothesis about the autochton origin of the skis more admissible than the hypothesis about their being transferred from abroad to the Slovene region.

These days it is still not possible to pass a definite judgment about the origin of folk-skis from Bloke and neighbouring territories, as long as the single questions have not been more in detail investigated and thoroughly studied by us, and simultaneously as long as we do not get acquainted more

thoroughly with skis of other nations and their history. This is valid above all for the Russian and Siberian skis.

The old folk-skis today are no more in use at Bloke neither at Vidovski-Hills and their neighbourhood, only now and then exceptionally by some older people, for all the rest mostly by the youth the skis of which are, nevertheless, those modernized from Bloke, or sports skis. This omission of old folk-skis dates from the Struggles for the National Liberation, i. e. from the year 1942, when the Italian fascist occupier had ordered the confiscation of all skis: the sports ones as well the folk-skis on the Slovene territory occupied by him. But the brave peasants from Bloke and Vidovski-Hills were not willing to hand the skis over to the enemy, they preferred to throw them in fire and burn them down or destroy them in some other way. There has been preserved only a minor number of pairs of old skis, which mostly have found their refuge in the Ethnographical Museum in Ljubljana. From then on the folk skiing on business matters has generally stopped, but for all that we cannot say that there have not had their word some other factors too.

EXPLANATION TO THE PICTURE ENCLOSURES, FIGURES AND MAPS IN TEXT

Picture enclosures: I. 1. Skis with small cords from Loški-potok, respect. Gora; 2—3. Snow-shoes from Bloke; 4—6. Skis from Bloke.

II. 1—7. Various manners of curvation of skis and arched handles for snow-shoes.

III. 1. A part of the Vidovski-Hills; 2. A roman from Bloke on skis; 3. Fields and heather, on which the peasants of Bloke mostly walked with skis; 4. The funeral on skis (the first variation).

IV. The Bloke peasants on skis.

Figures in text: Fig. 1 on page 27: The constituent parts of skis from Bloke and Vidovski-Hills, the measurements of which have been cited in the treatise.

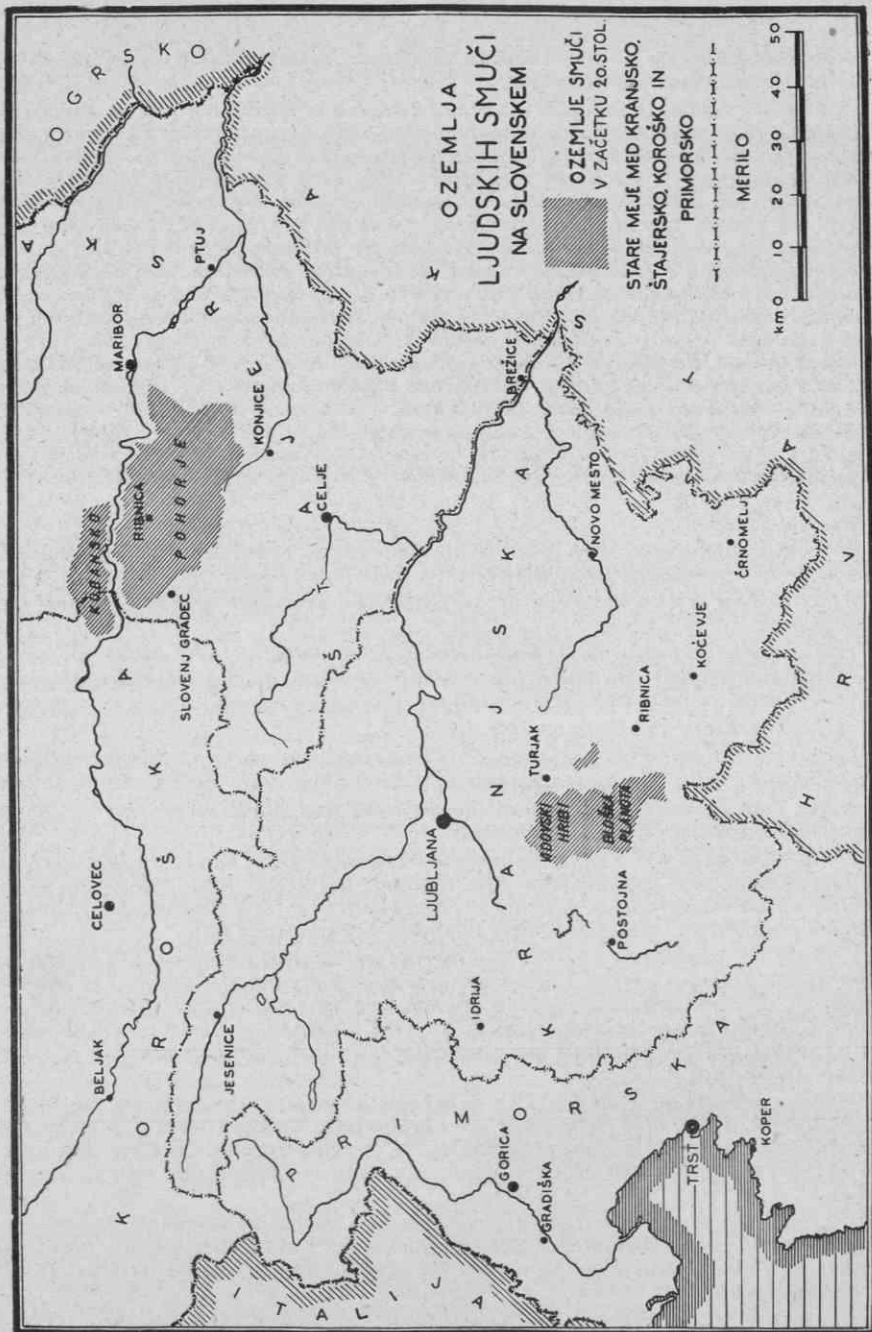
Fig. 2 on page 31: The tips of the archings and bindings on skis of Bloke and Vidovski-Hills, as well as other skis.

Fig. 3 on page 53: 1. The child's ski from Bloke; 2. The skibending device; 3. The central part of skis with the binding and small wood block; 4. Skis, wound up with vine for ascending; 5. The ski-stick; 6. The funeral ski; 7. Small sledges with coffin, underlaid with skis (the second variation).

Fig. 4 on page 71: 1—3. The Southern type of skis (Wilna); 4. The under part of the Siberian ski; 5. The Swedish arctic skis from the Stone Age (Kalvträsk); 6. A reconstruction of bindings on Swedish arctic skis (after C. J. Luther); 7. Bindings on Siberian skis; 8—11. Old bindings of Bloke and Vidovski-Hills passed up through four perpendicular roundish holes, reminding of skis of the Arctic type.

Two maps: 1. on page 83: The extension of skis on the territory of Bloke and Vidovski-Hills; and elsewhere; the horizontally hatched terrain = older ski terrain; the vertically hatched: younger ski terrains sprung up after the year 1870; marked with snow-shoes = beside the skis a considerable use of snow-shoes.

2. on page 90: The terrains of folk-skis in Slovenia at the beginning of the 20th century: perpendiculatly hatched regions: a) Vidovski-Hills and Plain of Bloke; b) Pohorje and Kobansko (See on skis in these regions the treatise of T. Urbas, pp. 91—116).

KRPLJE IN SMUČI NA POHORJU

Tončica Urbas

Prispevek, ki je le del gradiva, na osnovi katerega bo mogoče kdaj pozneje proučevati nastanek in razvoj ljudskega smučanja na Slovenskem, temelji izključno na zbranem tvarnem gradivu, še ohranjenem na območju Pohorja, in na ustnem izročilu predvsem starejših oseb, ki sem jih obiskala v okviru posebnega terenskega raziskovanja Pokrajinskega muzeja v Mariboru od maja do decembra 1955.¹

Relief Pohorja in pogoji za uporabo krpelj in za smučanje na Pohorju

Pohorje se razprostira v obliki kopaste gmote, ki se razteza v glavnem v dveh velikih grebenih v smeri od severozahoda proti jugovzhodu, in od tod dalje v smeri proti severovzhodu. Odrastki obeh poglavitnih

¹ Pri zbiranju tega gradiva in ustnih podatkov mi je izkazal največ pomoči šolski upravitelj na Tinjem, tovariš Gal Vladimír, ki se mu za vse razumevanje in naklonjeno pomoč posebej zahvaljujem. Podatke iz drugih predelov Pohorja pa so prispevale z izpovedmi in pripovedovanjem naslednje osebe: za območje Ruš in Smolnika Dolinšek Tončka, Fregelj Ivan, Gašper Jurko; za Puščavo in Lovrenc Vranc Ernest in Rečnik Ivan; za Pohorje nad Ribnico in Pisnikom šolski upravitelj iz Ribnice Eržen Franc; za Pisnik in Hudi kot Jakob Jože, Iršič Franc in Krilatec Pavel; za Sv. Anton in Sv. Primož na Pohorju Robnik Marija in Kuplen Anton; za Golavobuko in Razborco Javornik Franc in Plazovnik Jože; za Mislinjsko grapo in Krajcgraben Repuc Karel; za Hudinjo in Rakovec ter Ljubnico in Vitanjske planine Vodovnik Franc, Beškovnik Anton, Klemenc Franc in Kuzman Ivan, ki je dal obenem podatke o smučanju na sosednji Stenici nad Vitanjem; za Skomarje Ovčar Franc; za Lokanjo in Oplotnico ter Kunigundo Golčman Karel; za Nadgrad in Kebelj Javornik Ivan in Vengust Leopoldina, Rutnik Janez, Juhart Ludvik in Juhart Ignac; za Kot Capl Marko in Klinc Franc; za Tinje razen Gala Vladimira Smogavec Anton, ki je obenem posredoval podatke za Planino pod Velikim vrhom, nadalje Sep Franc, Rabič Ivan in Žigert Marija; za Močnik Aplinc Viktor in Špengler Anton; za Sv. Urh in Rep Smogavec Jože, za Smrečno Kapun Marija in Ačko Jože; za Šmartno in Areh na Pohorju pa Sernc Tončka in Fregelj Ivan. Vsem, ki so tako ljubeznivo podprli naša prizadevanja, se v imenu mariborskega Pokrajinskega muzeja toplo zahvaljujem! Posebna zahvala pa naj bo izrečena tovarišu B. Orlu, ravnatelju Etnografskega muzeja v Ljubljani, za smernice pri terenskem delu, tovarišu B. Teplyju, ravnatelju Pokrajinskega muzeja v Mariboru in tovarišu F. Bašu, ravnatelju Tehničnega muzeja pa za opozorila, ki so mi bila dobrodošla pri izvajanju nekaterih zaključkov!

grebenov so kopaški hribi, ki so močno razrezani po potokih in grapah. Kljub temu so hrbti teh kop precej položni in ustvarjajo ugodna smučišča, ki se povečujejo posebej na prostornem planjavskem svetu na severnem pobočju Pohorja. Pri razvoju ljudskega smučanja v tem predelu pa so imeli nedvomno pomembno vlogo tudi klimatski pogoji in dejstvo, da je pohorski svet dokaj prehodan ter tako ustvarja naravne možnosti za medsebojne stike prebivalstva severnega in južnega pobočja. Obsežni planjavski svet na Pohorju se prične razprostirati v višini nad 900 m. Ta svet pokrije snežna odeja normalno že v novembru, najpozneje v decembru in doseže v izjemnih primerih tudi plast, debelo do treh metrov. Na tem mestu obleži sneg razmeroma dalj, kakor na samih hrbtih kop, čestokrat vse do aprila. Uporabo krpelj in razvoj ljudskega smučanja so narekovale potrebe po medsebojnih stikih, ki bi jih visoki sneg lahko sicer popolnoma onemogočil. Relativno zgodnja poselitev Pohorja, posebno višjih predelov, je ustvarila tu samotne kmetije skoraj gotovo že v srednjem veku; temu se je pozneje pridružilo izkoriščanje pohorskih gozdov in njihovega lesnega bogastva za oglarstvo, ki je moralo zadovoljevati potrebe pohorskega glažutarstva od merkantilizma naprej. Oboje pa je narekovalo ljudem, da so si omislili sredstva, ki so omogočila po globokem snegu prehod z visokih samotnih kmetij v dolinska središča, drvarjem in oglarjem, prav tako pa tudi lovcem pa prehajanje preko zasneženih planot na vrhu. Iz vseh teh potreb so nastala sredstva za hojo in prevoz po visokem snegu; ta sredstva poznamo tudi na Pohorju v obliki krpelj in v smučeh, ki pa so nastale, sodeč po mnogih dokazih, šele pod tujim vplivom v novejšem času.

Prav zato zajema ta prispevek vsa sredstva, ki omogočajo v zimskem času hojo po snegu: od najpreprostejših krpelj do smuč, ki so še pristen ljudski izdelek, vse tja do oblik, ki so vsaj delno nastale že pod vplivom športnega smučarstva.

I. Pohorske krpelje

Kakor drugod na Slovenskem, tako so tudi na Pohorju poznali nekaj oblik krpelj, ki pa so obenem sorodne napravam te vrste za hojo po snegu iz drugih predelov Jugoslavije.

Pohorci poznajo ali pa so poznali do polpretekle dobe te vrste krpelj:

1. oglate v dveh variantah,
2. okrogle ali ovalne,
3. polokrogle ali lokasto zaokrožene,
4. pletene krpelje ali korbiče,
5. krpelje v obliki deske.

Najprej nekoliko besed o konstrukciji krpelj, ki jih najčešče srečujemo na Pohorju! To so krpelje, ki so sestavljene iz lesenega oboda, povezanega med seboj z vodoravnimi laticami. V teh je pritrjena vez, v

katere se zatakne obuvalo, ki se zatem še posebej priveže z vrvco. Ljudsko izrazoslovje, ki je pri Pohorcih za posamezne dele takih krpelj v rabi, je dokaj pestro. Stranske latice in obod pri oglatih ali okroglih krpeljah imenujejo večinoma povsod enako: obodu pri okroglih ali lokastih krpeljah pravijo *ubòt*, *hobòt*, *lòuk* (južno pobočje, Lobnica), *ubòt*, *šinje* (Bajgot, Smolnik). Pri popolnoma oglatih krpeljah pravijo okviru po navadi *strànske špate*. Največkrat pa le-tá sploh nima posebnega imena. Okvir označujejo le z imenom *lâte*, *lâistne*.

Tudi pasove za pričvrstitev obuvala na krpelje imenujejo različno. Najbolj razširjeno ime zanje je nedvomno *òrpank* (Ohrband?), ki je očiten germanizem. Ljudska izgovorjava ga je razpletla dokaj različno, n. pr. *òrpank*, *ùrpank*, *vòrpank*, *vùrpank*. Poleg nemških spakedrank pa pozna tudi nekaj lepših, domačih nazivov, ki jih bomo srečali pozneje tudi pri smučeh; to so, če navedemo nekaj primerov: *pâsi*, *jermênje*, *rêmni*, *rezniki*. Vendar se mi zdi, da je prvoten in pravilen le izraz *târta*, t. j. *tfta*, ki nam govori o tem, da je rabila za pričvrstitev krpelj na obuvalo najprej le brezova ali smrekova trta, s katere je prešel ponekod naziv celo na usnjeni pas, ki so ga ljudje prevzeli (ohranjeno v ljudskem izročilu!) z volovskega jarma.²

1. Oglate krpelje (sl. 1/5 na str. 95)

Pohorski naziv za to vrsto krpelj (nom. *kârpelje*, gen. *kârpal*) je *èikaste karpelje* (Planina), *èkaste* (Smolnik), *jèkaste* (Hudinja, Kebelj). Oglate krpelje so na Pohorju:

- a) prave, popolnoma oglate,
- b) okroglo oglate, z uvitim obodom.

Pri oglatih ali eikastih krpeljah pravijo obodu stranske špate, notranjim pa v Mislinji *prêčjekji*; drugod, večinoma na južnem pobočju Pohorja pa špate, late, lajstne. Na severnem pobočju, nad Smolnikom, jim pravijo *šprikle*.

Zaokrožene ekaste krpelje imajo prečne late, kakor prva varianta, medtem ko sta okvira lokasto zaokrožena. Okvira imenujejo na Pohorju v predelih, kjer uporabljajo to obliko krpelj (Mislinjska grapa, Razborca), *obòt*.

2. Polokrogle ali lokaste krpelje (sl. 1/1—4 na str. 95)

Pri teh je obod iz brestovega lesa; vanj so zataknjene prečne late. Ukrivljenost loka pa je različna: popolnoma pravilna, hruškasto zaokrožena ali na obeh koncih zaokroženo razširjena ali zožena. Pohorski naziv za te krpelje je običajno *na pàu ukròugle kârpelje*. Naj pripomnimo, da je prav ta oblika krpelj najbolj razširjena v omenjenem območju Pohorja,

² Tako pravijo trti — jarmenci pri volovskem dvojnem jarmu ne samo po Pohorju, temveč tudi v drugih predelih Stajerske.

prav tako pa tudi po vsem sosednjem Kobanskem, ki drugačnih oblik sploh ne pozna. Pozna jih tudi Vitanjska planina, Paški Kozjak in vse območje Pece in Koprivne ter Uršlje gore.

3. Okrogle ali ovalne krplje (sl. 1/7 na str. 95)

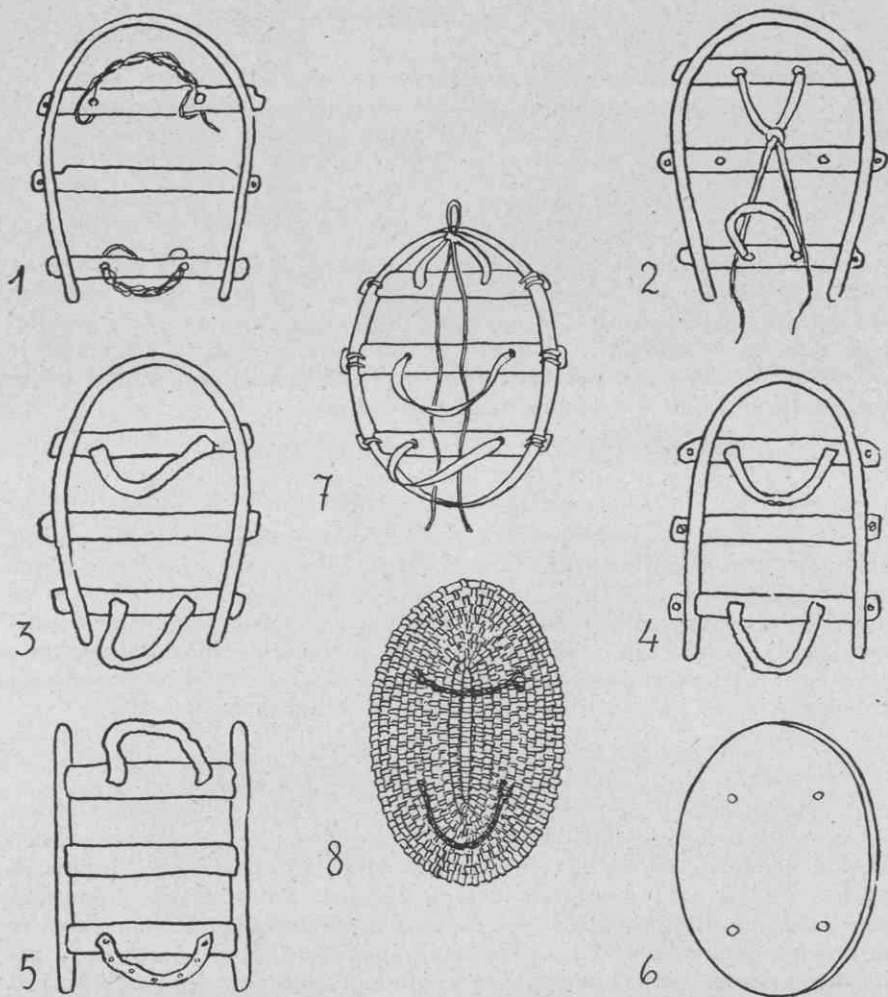
Pohorci jim pravijo navadno *präu ukrõugle kârple*, redkeje tudi *pudõugaste ukrõugle kârplje*. — Obod pri teh krpljah je popolnoma sklenjen in povezan na spodnjem robu z vitrami ter obit z žeblički. Obod povezujejo med seboj po tri prečne špate, kjer so na prvi in na tretji pritrjeni pasovi za pričvrstitev krpelj na obušalo. Ta oblika je postala danes prava redkost. Razširjena je bila v višjih legah Pohorja, v planini, kakor imenujejo tak predel sami Pohorci. Poznali pa so jih predvsem na južnem pobočju in le v enem delu severnega pobočja (Smolnik), medtem ko jih na Razborci ali Golavibuki sploh niso poznali.

Vse tri vrste krpelj, ki smo jih opisali, imajo povsem enak način konstrukcije. Obod povezujejo po tri late, zataknjene v obod takole: obod, ki je iz jesenovega ali bukovega, redkeje brestovega prekuhanega lesa, je na treh mestih prevrtan ali *zglêčen*. Izvrtanim mestom na obodu pravijo Pohorci *glêcnce* ali *glêči*. Vanje so zataknjene špate, čemur pravijo ljudje, da so *zaglêčene* ali *zagozdêne* (Smolnik). Špate so nato še posebej učvrščene v obod na zunanji strani z lesenimi *klîni*, *klînci*, ponekod s *cvêki* (Planina, Kot).

Pasovi ali orpanki, rezniki so pritrjeni na prvi in na zadnji špati. Zelo redko pa tudi na srednji. Pasovi, ki so bili prvotno le iz smrekove ali brezove trte, so pritrjeni oziroma zataknjeni v špate na nekoliko načinov. V ta namen so na prednji in na zadnji špati izvrtane *lukne*, in sicer po dve na sprednji in po dve na zadnji špati. Po prvem načinu so vezi iz povsem navadne trte, ki je zataknjena v vrtino (sl. 1/2 na str. 95). Po drugem načinu je vez sestavljena iz pletene trte in prepletena skozi vrtino in zadnji rob špate tako, kakor je vpleten ročaj pri košarah, pletenih iz vrbovega ali brezovega šibja (sl. 1/1 na str. 95). Po tretjem načinu so usnjeni pasovi orpanki iz surove *gõži* (surovo kravje usnje) zataknjeni skozi luknjo in pritrjeni na istem mestu z lesenimi klini (sl. 1/3—5 na str. 95). Kasneje, ko vez popusti, jih na spodnji strani špate pribijejo z žeblički. Po četrtem načinu je pas prevlečen skozi luknjico. Na spodnjem koncu je prerezan, v zarezi pa tiči lesen klin, cvek, ki drži sam pas v luknjici. Najpreprostejši je zadnji, to je peti način: usnjena gož je pribita na zgornji strani špate z žeblički ali potegnjena skozi vrtino ter na enak način pribita na spodnji strani špate. Tak način je vsekakor novejši. Prvotna mora biti le enostavna pričvrstitev trte v leseno špato.

*

Posebnost med pohorskimi krpljami so bile pletene in lesene krplje v obliki navadne ovalne deske.

Sl. 1. Pohorske kraplje: 1. lokaste kraplje iz Repa nad Tinjem; 2. lokaste kraplje s Padeškega vrha; 3. lokaste kraplje s Pernic na Kobanskem; 4. lokaste kraplje iz Kota nad Kobljem; 5. Ekaste kraplje iz Smrečnega nad Smartnim; 6. kraplje v obliki ovalne deske (rekonstrukcija po ustnem izročilu iz Močnika); 7. okrogle kraplje s Smolnika nad Falo; 8. pletene korpkarple s Koblja nad Oplotnico (rekonstrukcija po ustnem izročilu)

4. Pletene krplje (sl. 1/8 na str. 95)

Pohorsko ime za to obliko je *kõrpkårple* ali tudi *korbiči*. Take pletene krplje so poznali Pohorci v dveh variantah: pletene iz srobota in pletene iz ržene slame, ki je bila med seboj povezana z *vitrami*.

4a. Krplje iz srobota

Te so bile le malo razširjene, zato se jih spominjajo le redke prav stare osebe z okolice Keblja (južno pobočje). Krplje so imele navaden okrogli ali polokrogli obod s prečnimi špatami. Le-té pa so bile prepletene s suhim srobotom, ki je tvoril čvrsto pleteno ploskev, na kateri je v vpleteni trti ali pasu počivalo obuvalo. Takih krpelj ne poznajo nikjer več, ostale so samo v spominu najstarejših ljudi.

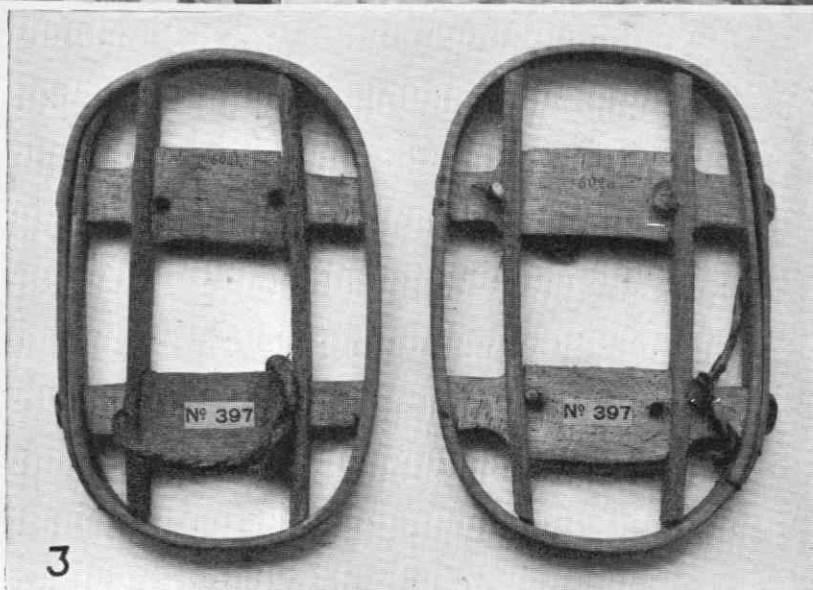
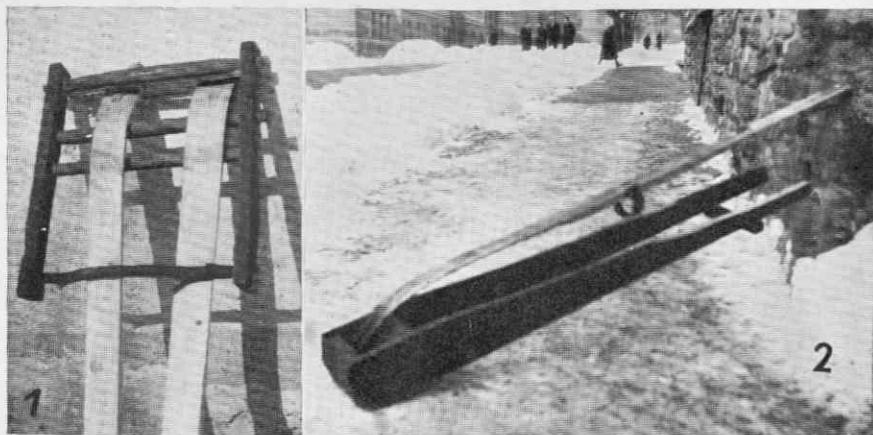
4b. Krplje iz ržene slame (sl. 1/8 na str. 95)

Te so imele obliko cekrovega dna. Bile so podolžne ovalne oblike, dolžine 40 cm, osrednjega premera 25 cm. Spletene so bile iz ržene slame in povezane z vitrami, tako kakor so pleteni slamnati *sejnik*i (košare za sejanje žita). Spredaj in zadaj je bila vpletena v slamo trta za pričvrstitev krpelj na obuvalo. Slikovna priloga ponazoruje le rekonstrukcijo krpelj, ki so kakor prva varianta povsem izginile z južnega pobočja Pohorja, kjer so jih rabili še ob koncu preteklega stoletja.

5. Krplje v obliki deske (sl. 1/6 na str. 95)

Krplja te vrste je bila dolga do 40 cm, debela kakor sodarska doga. Deska je imela pravilno ovalno obliko. Zanjso so rabili tesan bukov ali jesenov les. Za pričvrstitev na obuvalo je imela kakor krplje s špatami po 4 luknjice: dve na sprednjem in po dve na zadnjem koncu. Skozi te so Pohorci potegnili vrvco, *špāgo* (dial. špõgouno nõt napêlat') in jo zavezali na zgornji strani čevlja. Ker je gladek in obtesan les na sredu rad polzel, so krpljo na spodnji strani obili z drobnimi žeblički. Tudi ta oblika krpelj je do danes povsem izginila iz rabe. Vendar se mi zdi, da je mnogo mlajšega porekla kakor n. pr. pletene ali iz deščic sestavljene krplje.

Naštete oblike in vrste krpelj so uporabljali po vsem Pohorju. Vsekakor pa je zanimiv pojav, da so bile posamezne vrste krpelj razširjene predvsem na nekem določno omejenem območju. Najbolj razširjena oblika krpelj so še danes lokaste ali polokrogle, ki so značilne tudi za sosednje hribovje (Kozjak, Stenica, Javor). Neprimerno manj razširjene oblike so bile oglate in lokasto zaokrožene krplje, najmanj pa povsem okrogle, ki so kakor tudi pletene in krplje v obliki deske, povsem izgi-

Sl. 1. in 2. Smuči v modelu za krovljenje (Rep in Močnik); 3. okrogle krplje s Padeškega vrha v Švedskem smuškem muzeju v Stockholmu; 4. bognarska kobila za obdelavo lesa za smuči (Božje); 5. hoja po snegu na lokastih krpljah s palico (Urh nad Tinjem)

Foto: Smuški muzej, Stockholm, in T. Urbas

nile iz rabe. Da so se najdalj časa ohranile v rabi polokrogle krplje, tolmačijo ljudje z njihovo praktičnostjo. Po izkustvih starejših Pohorcev, ki so rabili krplje, so okrogle krplje dokaj hitro razpadle (obod je bil zadaj povezan le s trto!). Oglate krplje so bile nepraktične zaradi tega, ker so se posebno pri hoji navzgor prerade zatikale v sneg. Lokaste krplje so bile primernejše zato, ker se ne zatikajo in ne polzijo prehudo po trdem snegu. Vsekakor pa nas mora zanimati pojav, čemu so bile povsem okrogle krplje omejene predvsem na višje predele, medtem ko so v srednje visokih predelih rabili le polokrogle in oglate krplje. Zanimivo je tudi to, da jugozahodno pobočje Pohorja okoli Razborce, Male Kope in svet nad Mislinjsko grapo ni poznal okroglih krpelj, marveč izključno lokasto uvite oglate krplje.

Uganka so za nas nedvomno tudi pletene krplje ali korbiči, ki smo jih navedli za ozko omejeno območje Keblja in dela Kota nad Kebljem. Glede na to, da so tudi v tem predelu poznali tiste vrste krpelj, ki so značilne za druge predele Pohorja, se nam zde po svoji obliki povsem tuje. Še bolj osamljena oblika je vsekakor druga varianta pletenih krpelj, ki so imele obliko sejnika iz ržene slame. Da pa so izginile razmeroma hitro, je nedvomno vzrok v tem, da so bile nepraktične (slab material, ki se je močno in hitro izrabil!).

Izdelava krpelj

Z izdelavo krpelj se na Pohorju nikoli niso ukvarjali poklicni obrtniki, temveč so jih izdelovali Pohorci kar sami. Ker so bili izvedeni v obdelavi lesa, so z majhnim trudom izdelali napravo, kadar se je obrabila stara in so potrebovali novo. Brestov, jesenov ali tudi bukov les so obdelali s preprostim nožem, *rājtmazerom* na kobili za bognerska dela (sl. V/4) in ga nato prekuhali, da se je lepše in lažje uvijal. Pri ukrivljanju lesa so rabili model, na katerega so *pripêli* ali *obîli* les. Ko je obod dobil ustaljeno obliko, so ga sneli z modela in ga zatem povezali s prečnimi špatami. Oglate krplje pa so oblikovali vselej prostoročno, brez kakršnega koli modela.

Uporaba krpelj

Za pričvrstitev krpelj na obuvalo so rabile vezi iz trte ali iz surove goži. Sprednja vez je rabila za učvrstitev čevljeve kapice, v zadnjo pa so zataknilo peto. Ker so napravo uporabljali za daljšo hojo preko zasneženih planot in za prehode preko hrbtov, je bilo treba krplje še posebej pričvrstiti. V ta namen so Pohorci prvotno uporabljali smrekovo ali brezovo trto, ki so jo po navadi urezali kar med potjo. Trta je mnogokrat zamenjala tudi usnjeni pas, če se je le-tá med potjo obrabil in utrgal. Pozneje so pričeli uporabljati vrvi, *špāgo*, ki je kot taka rabila izključno za pričvrstitev krpelj v obliki deske. Špago so v tem predelu

privezali okoli obuvala na dva načina. Na krajših poteh so vrv pričvrstili samo na zadnjem pasu in jo nato ovili okoli gležnja. Na daljših poteh pa je bilo treba vrv potegniti s sprednjega pasu na zadnji pas in jo nato čvrsto oviti okoli čevlja.

Kot pomožno sredstvo za hojo po snegu na krpljah pa je rabila tudi palica. Po pripovedovanju starejših oseb Pohorci niso imeli za ta namen stalne palice, marveč so si jo urezali kar med potjo in po potrebi, če je to pač terjal teren. Pri hoji preko zasneženih planot mlajši in čvrstejši ljudje nikoli niso rabili palice, dasiravno hoja na krpljah zaradi širokega stopanja ni bila tako preprosta stvar. Palice so rabili le, če je bilo treba stopati navzgor in ko se je bilo treba opirati in posebej paziti zaradi globine snega in zametov. Starejši ljudje pa se nikoli niso odpravili na pot brez palice, ki je utegnila biti navadna gorjača ali pa daljša *raja*, segajoča do višine človekovih ramen.

Ker se je na krplje rad prijemal sneg, posebno če je bil le-tá južen in moker, so krplje, preden so se odpravili na pot, običajno namazali s svinjsko mastjo ali z ovčjim, redkeje tudi kozjim lojem.

Terminologija, ki se nanaša neposredno na uporabo krpelj, je preprosta in se do danes v ničemer ni spremenila. Za hojo rabijo Pohorci še danes izraz: *na kârplah hodit'* ali *s kârplami hodíti*. Pri hoji s krpljami nastanejo *sledôvi* ali *slžidi*, pogosto tudi lükne (nom. sg. lükna). Lüknja je globoka, če je sneg moker, južen. Plitva je, če pade pršič in je nastal na površini srež. Normalno se obuvalo s krpljo udre v sneg do globine gležnja, mnogokrat pa tudi do kolena. — Pri hoji se nabira na spodnji strani krpelj sneg, ki odpade, potem ko se ga že preveč nabere. Odpadle kose snega imenujejo Pohorci *odpatki*.

Hoja s krpljami je po mnenju starejših očancev nerodna in utrudljiva. Zahteva širokega prestopanja, kar utruja posebno na prehodu preko planine. Hoja navzgor je mnogo težja kakor hoja navzdol. Tu je palica neogibno potrebna za oporo. Hoja navzdol je neprijetna, če ima človek okrogle krplje in če je na površini srež, na katerem krplje občutno drsijo.

Kdo je uporabljal krplje

Ljudsko izročilo na Pohorju izpričuje, da so uporabljali krplje za hojo po snegu prebivalci hribovitih predelov Pohorja, ne glede na starost in na spol. Razumljivo pa je vsekakor, da so v prvi vrsti rabile moškim. Saj so ti v zimskem času, ko je zapadel globok sneg, imeli več opravka v planini kakor ženske, ki so se zadrževale bolj doma in čakale na utrto gaz v snegu. Enako je bilo s šolarji. Ti so po izročilu in pripovedovanju hribovcev, ki imajo kmetije v višini nad 800 in 900 m, počakali doma dotlej, da so starejši napravili potrebno gaz. Zlasti pa so uporabljali to napravo za hojo po snegu drvarji, oglarji in lovci-jagri, ki so morali tudi po najglobljem snegu z enega pobočja Pohorja na

drugo stran, čemur pravijo Pohorci *iti prek vārha* ali *po vārhi*. Pri tem nas pa prične zanimati neposredno vprašanje, čigavo lastništvo so bile prvotne pohorske krplje: ali si jih je prvotno omislil le pohorski hribovski kmet in jih nato posredoval drvarjem ali je bilo obratno. Vprašanje zahteva vsekakor odgovor, in z njim se bomo ukvarjali v okviru naslednjega poglavja.

Izvor pohorskih krpelj

Žal za Pohorje nimamo prav nobenih pisanih zapisov, ki bi nam lahko časovno in funkcionalno pomagali pojasniti to vprašanje. Zato nam preostane le ustno izročilo, ki pa tudi tukaj ni enotno, marveč si nekoliko nasprotuje.

Tako trdijo starejši ljudje na severnem pobočju Pohorja, da so prvotno poznali in uporabljali krplje samo drvarji, ki jih imenujejo po domače »holcarji«, in pohorski glažutarji, ki so imeli opravke in so morali hoditi tudi po globokem snegu preko vrha. Za te drvarje trdijo v tem predelu Pohorja (Hudi kot, Planina pri Sv. Antonu), da so prišli »od spodaj«, kar pomeni v ljudskem izražanju z južnega pobočja. Ta trditev bi utegnila držati, ker je znano, da težijo prebivalci z južnega pobočja Pohorja mnogo bolj na severno stran, to je proti Dravski dolini, kakor proti svetu okoli Polskave in Bistrice. To velja za zaselke in samotne kmetije, ki ležijo v višini od 650 m dalje na Tinjem in nad Smartnim.

Pri tem nas vprašanje zanima še globlje: kdo so bili prvotni drvarji na Pohorju, ki so sekali les za oglarjenje in pozneje za tesanje in splavljanje po potokih in po reki Dravi, če mislimo pri tem na severno pobočje Pohorja nad Dravsko dolino?

Izročilo starejših oseb in stari priimki posestnikov, ki imajo kmetije visoko v planini, nam povedo, da so to povečini tuji priseljenci, in to iz Furlanije, iz Kanalske doline in s Kranjskega, v veliki meri pa tudi s Koroškega in iz Zgornje Štajerske. Pozornost vzbujajo zlasti tukajšnji priimki kakor Lepej, Janžej, Sep, Bajgot, Guldenbrein ipd. Isto nam izpričujejo tudi imena predelov, ki so jih izkrčili nad sedanjimi pohorskimi samotnimi kmetijami v času intenzivnejšega izkoriščanja gozda (Bajgot, Bajgotov graben, Koroška vas, Frajham).

V drugem predelu Pohorja, na južnem pobočju v okolici Tinja in Koblja, prav tako pa tudi Skomarja in Resnika, nam ljudsko izročilo govori o tem, da so Pohorci poznali krplje od nekdaj in da je njihova starost tolikšna, kakršna je tudi starost samotnih kmetij v tem planinskem predelu.

Po analogiji in logiki bi kajpada smeli sklepati oboje. Vendar se nam dozdeva neprimerno verjetnejša druga trditev. To predvsem iz naslednjih vzrokov:

Pogojenost tal, oblike terena in dejstvo, da je bilo Pohorje naseljeno vsaj do višine 700, ako ne celo 800 m relativno zgodaj, govorijo o tem, da so bile krpelje za hojo po snegu potrebne nedvomno že prvim prebivalcem samotnih kmetij, in to takrat, ko so jih v enakih ali podobnih oblikah poznali tudi drugod na Slovenskem. Zato se nam zdi povsem nemogoče, da bi prevzel uporabo krpelj pohorski kmet šele od drvarjev, ki so jih prinesli tu sem od drugod, to je iz predelov, kjer naj bi bili poznali krpelje že prej. Nikakor ne moremo dvomiti, da pohorski kmet ni iskal medsebojnih stikov in poti v nižji dolinski svet ali vsaj do najbližje farne cerkve tudi v času, ko je zapadel globok sneg. Prav tako ne smemo izključevati možnosti, da se je tudi kmet odpravil ob takih prilikah preko vrha, to je preko poglobitnega grebena na drugo stran Pohorja proti Dravski dolini.

Deloma bi nam moglo tako domnevo potrditi dejstvo, da imajo pohorske krpelje svojevrstno obliko, ki se sicer v bistvu, razen pletenih krpelj ali korbičev, ne razlikuje od krpelj iz drugih predelov na Slovenskem, a so vendar posebne v izdelavi (število prečnih latic!) in v načinu vezave oziroma pričvrščanja na čevlje. Vse pohorske krpelje — razen tipa VII — imajo luknjice za trto ali pas na sprednji in na zadnji, to je tretji špati, če jih štejemo s sprednjega konca navzad. Krpelje v drugih predelih pa poznajo številne načine vezave, pri čemer rabi tudi srednja, to je druga špata.

Domnevo, da bi pohorske krpelje prinesli šele od drugod, in to priseljeni drvarji in oglarji, podpira mnogo manj dokazov. Domnevi nasprotujejo predvsem geografski faktorji. Za tujo obliko krpelj pa bi smeli imeti le krpelje, ki so bile pletene iz srobotna ali iz ržene slame.³

II. Pohorske smuči

Za prevoz po snegu uporabljajo tudi Pohorci smuči. Vendar ime smuči ni pristen pohorski izraz za to pripravo. Večina Pohorcev rabi zanje naziv *skūie*, *skājie* (Ruše, Smolnik, Ribnica, Hudi kot, Mislinja, Skomarje, del Keblja, Hudinja, Vitanjska planina). Samo del južnega pobočja vzhodno od Keblja preko Tinja do grape Bistrice pod Šmartnim imenuje smuči izključno še danes karpelje, ki pa jih razlikuje od krpelj za hojo po snegu s tem, da jim pravi *dāuge kārple*. Izraz smuči se je udomačil v omenjenem predelu šele v najnovejšem času, ko so osnovnošolski učitelji začeli uvajati športno smučarstvo med šolsko mladino zlasti v Ribnici, na Keblju in na Šmartnem!). Ker pa se oblike posameznih smuči v predelih Pohorja, ki poznajo dva različna naziva za to pripravo, ne razlikujejo ostro med seboj, marveč so značilne za eno in drugo območje, jih bomo poskušali razvrstiti le tipološko in jim določiti natančnejši izvor.

³ Glej delo: Vera Košak, Krpelje, Zagreb 1934.

I. tip (sl. 2/1 na str. 103)

Smuči so iz tesanega bukovega lesa. Dolžine smuči na spodnji strani od pete do kraja konice je 2,02 m. Širina smuči je 8,5 cm, debelina 1,6 cm. Vendar pa je dolžina tega tipa smuči različna. Najmanjša je 1,58 m in največja do 1,99 m. Največja višina krivine je 15 cm. Krivina je zaključena z *bučko*, ki ima precej globoko zarezan *vrät*. Bučka je v sredini prevrtana. Namesto bučke so imele smuči tega tipa včasih rezljan *rilec* v obliki romboida, srca ali trapeza. Tudi *rilec* je imel včasih v sredini izvrätano luknjo.

Za pričvrstitev smuči na čevlje je rabila srednja vez ali *örpänk*. Opisani tip smuči pozna prvotno samo eno vez. Le-tá je bila za 7 cm pomaknjena od težišča navzad. Vanjo so zatakñili kapico obuvala. Zadnja vez za peto je nastala kakor pri drugih tipih smuči šele pozneje. — Smuči I. tipa so z južnega pobočja Pohorja iz Repa, ki leži med Tinjem in Kebljem. Tip je značilen le za južno pobočje. Kolikor so ga rabili tudi na severnem pobočju (Ribnica, Hudi kot), je po svojem poreklu nedvomno z južne strani.

2. tip (sl. 2/2 na str. 103)

Smuči so iz tesanega bukovega lesa, dolžina od pete do vrha konice znaša 2,08 m, širina smučke je 8,2 cm, največja debelina 1,7 cm. Največja višina krivine je 6 cm. Zaključuje se brez bučke ali rilca. Sredina smuči, na kateri naj bi počivalo obuvalo, je ojačena za pol centimetra za razliko od sprednjega in zadnjega dela smuči (vpliv športnih smuči!). Na zgornji strani smuči, to je na hrbtu, so dobro vidni sledovi ojačane sredine. Vez za pričvrstitev obuvala sestoji iz enega samega pasu, ki je pritrjen na *stranico*⁴ brez vdolane *vřizi* preprosto s 4 žeblički. Širina usnjene goži, iz katere je sestavljena vez, je 1,5 cm. Težišče te smuči je pomaknjeno za 10 cm naprej. *Přeta*, to je zadnji konec smuči, je rahlo konveksno zaobljena in zglajena. Palica pri teh smučeh je bila povsem lesen kol, segajoč do smučarjevih ramen, brez okova ali krpljice na koncu. Žleb, ki sega na spodnji strani le po dolžini do smučke vezi, je kasnejšega izvora, nastal je pod vplivom športnih smuči. Slikani in fotografirani tip smuči je iz Kota pod Velikim vrhom. Značilen je za južno in severno pobočje Pohorja (Ribnica, Hudi kot, Primož na Pohorju).

3. tip (sl. 2/3 na str. 103)

Smuči iz jesenovega lesa; dolžina od konca do vrha znaša 2,10 m, širina 7 cm, debelina 1,6 cm. Sredina smuči je ojačena in odebeljena na 2,8 cm. Največja višina krivine je 6,5 cm. Deska je na robovih konveksno zaobljena. Spodnja stran smuči je globoko konkavno izdolbena v obliki širokega žleba (sl. 2/3 c na str. 103), ki se proti zgornjemu koncu pravilno

⁴ To je ljudski izraz, ki ga poznajo Pohorci za rob deske.

in enakomerno zožuje. Krivina je narahlo zaobljena in občutno topa. Prerez pete, to je zadnjega konca, je konveksno zaobljen. Vezi sestavljata dva usnjena, 2,5 cm široka pasova iz dobro strojenega govejega usnja. Sprednji rabi za čevljevo kapico, zadnji za peto (vpliv krpelj, ki imajo vselej dvojne vezi!). Težišče je v sredini med obema! Vezi sta pritrjeni na stranico smuči brez vdelaone rezi, kakršno imajo smuči I. tipa, z močnejšim žebljem. Palica v dolžini 1,90 m je iz jesenovega lesa. Na koncu ima okroglo leseno kolo s premerom 12 cm, ki je pritrjeno na palico z žebljem.

Opisani III. tip smuči je iz Kunigunde na Pohorju. Poznali in rabili so jih le na ozko omejenem območju med Kunigundo in Kobljem na Pohorju. Na severnem pobočju se niso udomačile.

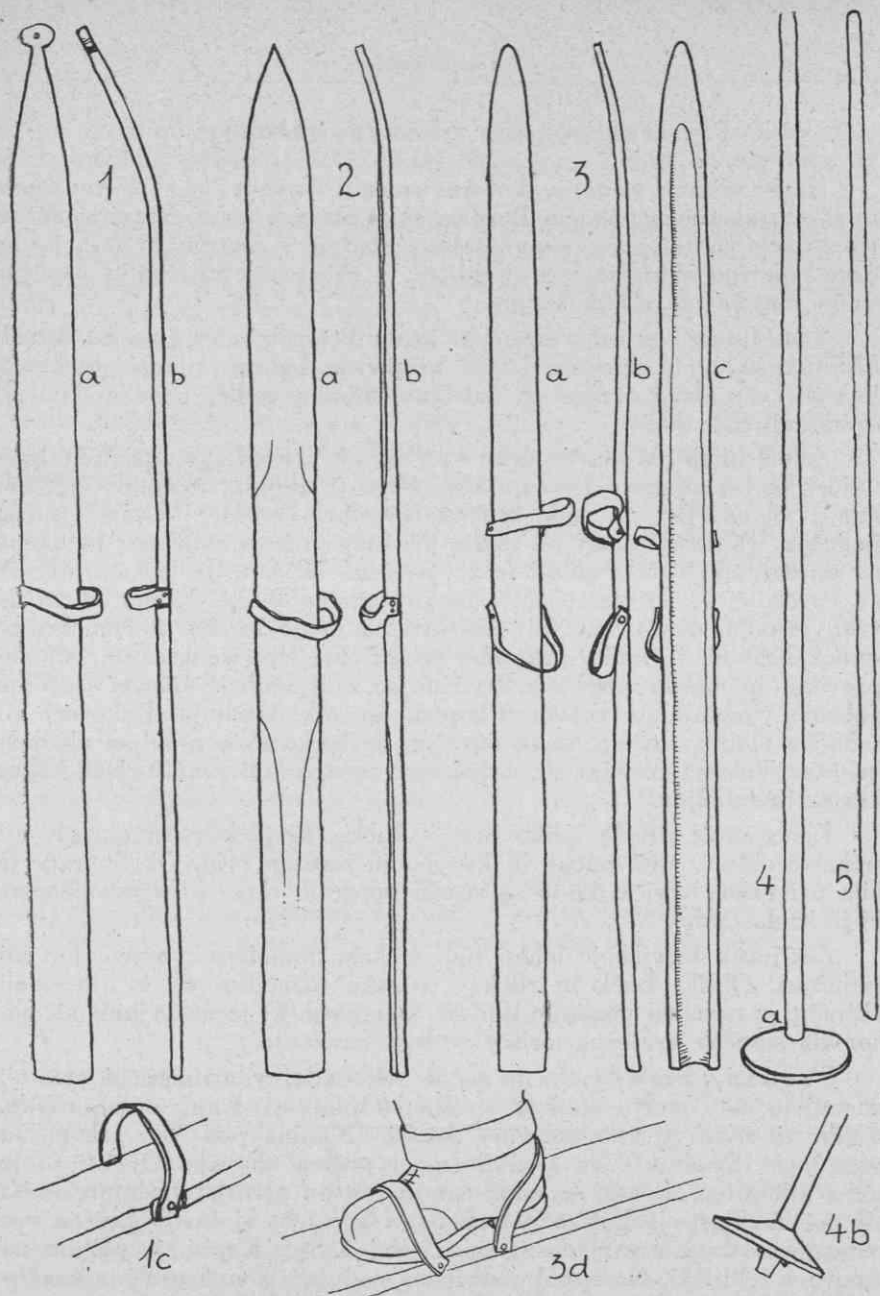
4. tip

Smuči so iz jesenovega lesa, dolžine 2,05 m, širine 9,5 cm. Največja višina krivine 21 cm. Krivina se zaključuje s topo srčkasto bučko. Sredina smuči je ojačena z desko ali s *kopitom*, ki je pribita na osnovo z žebli. Glavna prečna vez je pritrjena na stranico smuči po načinu, ki smo ga videli pri prvih treh tipih, v vdelaone rezi. Pod glavno prečno vezjo teče podolžna usnjena vez, za katero je značilno, da je pritrjena na prednji usnjeni zanki. Vez se spenja ob strani z glavno prečno vezjo, zapenja se ob strani s preprosto kovinsko sponko. Težišče je pomaknjeno za 2 cm pred prečno vez. Smuč je izdelana iz tesanega jesenovega ploha. Do sredine vdelaone žleb na spodnji strani je povsem izrabljen. — Poreklo teh smuči je Planina na Pohorju, nad bistriško rižo. Rabile so lovčcem in drvarjem za vožnjo po visokem snegu. Od teh so jih pozneje prevzeli kmečki ljudje. Oblika smuči in predvsem način vezave in oblika vezi govorita nedvomno o vplivu športnih smuči.

5. tip

To so smuči, ki nas po obliki v celoti spominjajo na stare športne smuči, a nas presenečajo zaradi posebnega načina pritrjevanja vezi na stranico.

Dolžina smuči je 2,31 m, širina 8 cm. Izdelane so iz tesanega javorovega lesa. Največja višina krivine znaša 24 cm. Težišče je pomaknjeno nazaj. Smuči so zaključene s pravilno oblikovanim rilcem, ki nas spominja na športne smuči. Na spodnji strani smuči je ozek žleb, ki se je ohranil zaradi obrabljenosti v komaj vidnih sledovih. Sredina smuči je ojačena s kopitom. Vezi so iz ročno prešitih usnjenih pasov. Glavna prečna vez je potegnjena skozi pravilno prevrtano desko, ki je zgoraj ojačena s kopitom natančno v težišču. — Opisana oblika je edinstven tip smuči s Pohorja. Izvor je Sv. Arh na južnem pobočju. Prvotno so jih rabili le gozdarji. Od njih so jih prevzeli kmetje, ki so pri izdelavi posnemali prvotno obliko.

Sl. 2. Pohorske smuči: 1. a in b smuči z rilcem za vrvec, c sredina smuči s pri-bitim orpankom v rezu (sev. in juž. pobočje Pohorja); 2. a in b smuči z neznatno krivino (Planina pod Velikim vrhom); 3. a in b smuči z neznatno krivino in dvojnim orpankom, c spodnja stran s širokim žlebom, d sredina smuči z dvojnim orpankom (Kunigunda na Pohorju); 4. a in b palica s šajbo ali kopljo; 5. navadna leskova palica

Deli smuči in izrazoslovje

Naziv za same smuči je, kot smo omenili v uvodu, na vsem severnem in severozahodnem pobočju Pohorja *skije* ali tudi *käije*. Naziv *smuči* so uvedli šele učitelji med osnovnošolsko mladino v zadnjih 25 letih. — Le ozko omejeno območje med Kebljem in Šmartnim uporablja namesto smuči ime *kârple*, *dâuge kârple*.

Smuči imajo zgornjo stran, ki jo na Pohorju imenujejo *hârbet* ali *hârptna stran*, in spodnjo stran, ki pa na Pohorju nima posebnega imena. Lesu, iz katerega je izdelana *stêsana smuč*, pravijo Pohorci *diêska* ali tudi *dila*.

Smuči imajo tri glavne dele: s p r e d n j i d e l, ki je ukrivljen, imenujejo skoraj na vsem Pohorju *slôč*, *slđuč* (Planina), *slâiči* (Kebelj, Lokanja, Skomarje), pa tudi *krivina*, *kârvine*, *korvine*, *karvine* (južno pobočje). Ta, drugi naziv pa rabijo pri smučeh le poredkoma; večinoma ga uporabljajo v taki obliki le za usločeni del sani, bodisi samotěžnih ali vprežnih. — Krivina, sloč je lahko različne oblike. Višina od tal do vrha je od 6 do 24 cm. Največjo krivino imajo lovske in »holcarske« smuči. Krivina je lahko pravilna, simetrična, lepo zaokrožena, ali nepravilna in močno odsekana. Krivina se zaključuje s *špicom* (severno pobočje, Smolnik), z *rilcem* (Planina, Močnik, Hudinja, Rakovec) ali z *bučko* (Tinje, Kebelj, Šmartno). Špic je lahko topo zaobljen ali dolg in oster. Pohorci pravijo, da daljši špic mnogo lepše *snëik rêjže* kakor krake in zaobljen.

Konec sloči preide lahko tudi v bučko, ki je povsem okrogle ali srčkaste oblike. Med bučko in krivino je zarezan *vrät*. Okoli vratu je bila privezana vrvica. Le-tó so včasih potegnili skozi prevrtano bučko, ki je imela *lûkno*.

Zaključek krivine je lahko tudi srčkast, rombičen, povsem top ali trapezast. Oblike bučk in rilčkov so tako raznolike, da bi jih smeli vključiti v posebno poglavje ljudske umetnosti, ki je našla tudi na pohorskih smučeh hvaležno torišče svojega izražanja.

Sredino smuči, ki je pa le redkokdaj v aritmetični sredini, imenujejo na Pohorju *sredina*, *sredäna* (Oplotnica, Kunigunda), *srëida*, *srëidi*, *na srëidi* (južno pobočje), *kopito* (Planina pod Vel. vrhom) in *prestôpek* (Smolnik). Na sredini smuči počiva obuvalo. Ojačiti jo je treba s kopitom, ker bi se smuč zaradi teže in pritiska sicer prelomila ali počila. Zlasti je kopito potrebno pri smučeh, ki imajo prečno vez potegnjeno skozi prevrtano stranico (glej 5. tip). Kopito je pribito na osnovo z žeblički. Na sprednjem in na zadnjem koncu prehaja enakomerno v samo smuč.

Zadnja stran smuči nosi običajno ime *pëta*, *piëta*, ki je običajna oznaka za profiliran in nekoliko zaobljen zadnji rob smučke (severno pobočje). Taka peta je običajno konveksno zaobljena. Če je zadnji konec smuči zaključen enostavno, pravijo Pohorci temu delu kar *zädi*,

ali pa ga sploh ne označujejo posebej. V splošnem poznajo naziv peta le na južnem pobočju, zlasti okoli Skomarja, Keblja, Kunigunde in Tinja.

Smuške vezi. Nazivi za ta del priprave, ki rabi za pričvrščanje smuči na obuvale, so na Pohorju raznoliki. Povzeti pa so v celoti s prvotnih krpelj (orpanki, trte, pasi, remni) in spakedrank, kot so pinge, binge, bindunge; redkeje kakor pri krpeljah jim pravijo tudi rezniki. Vezi so različno pritrjene na stranico smuči. Prvotne vezi so bile iz enega samega pasu, ki je bil iz surove goži. Na Ljubnici (SZ pobočje) so rabili za vezi surovo, nestrojeno svinjsko kožo, ki so jo pribili na stranico z navadnimi žeblički ali z enim večjim žabljem. Da bi preprečili *râisanje* vezi po snegu, so izrezali v stranico smučke *rěz*. Vanjo so pritrtili pas, orpank. Smogavec Anton iz Planine 16 se spominja pripovedovanja svojega starega očeta, češ da so Pohorci prvotno pritrjevali orpank s klinom v izdolbeno stranico. Zato je bilo treba le-tó ojačiti s kopitom. Ker pa je razmeroma debeli klin sneg preveč rajsal, so tak način opustili in začeli pribijati vez v izdolbeno rez z žeblički. Druga, to je zadnja vez, pa je nastala šele pozneje. Rabila je za utrjevanje pete. Toda pri tem niso vplivale vezi na krpeljah, marveč povsem praktični razlogi. Zadnja vez je namreč preprečevala, da bi čevelj uhajal iz vezi pri hoji navzgor.

Poleg zgoraj opisanega pritrjevanja vezi v stranico rabijo Pohorci še naslednja dva načina: pred sprednjo prečno vez pribijejo usnjeno zanko *ùhl*, skozi njo potegnejo podolžen usnjen pas, ki ga spnejo na strani s sponko ali zavozlajo z vrvco (glej 4. tip!). Po zadnjem načinu pribijejo pred prečno vez, ki je potegnjena skozi prevrtano stranico (glej 5. tip!) usnjeno *kâpco*. Nanjo je pritrjena podolžna vez, ki teče pod prečno vezjo. Očitno pa sta zadnja dva načina pritrjevanja vezi na smuči posledica zgodnješportnih smuči. Prvoten je lahko samo povsem preprosti način, po katerem je tičal po en prečni pas v izrezani rezi.

Izdelovanje smuči

Priprava lesa. Pohorske smuči so bile izdelane največ iz bukovega, jesenovega in javorovega lesa. Prva vrsta, to je bukev, je bila sicer težka, a se je dala po mnenju starejših izdelovalcev smuči lepo tesati in prav tako kriviti. Ker je bil prvotni gozd na Pohorju predvsem bukov, je bilo prav tega lesa obilo, in zato so vsi starejši primerki smuči iz te vrste lesa. Lažje so bile po teži jesenove ali javorove smuči, toda spričo pomanjkanja tega lesa na Pohorju jih je mnogo manj kakor bukovih. Smrekovine ali jelovine po navadi niso uporabljali za izdelavo smuči, ker se je tak les slabo krivil, obenem pa je rad na krivini ali na sredini počil, medtem ko se je na spodnji strani prehitro izrabil. Po izpovedih Aplinca Viktorja, starega izdelovalca smuči, so uporabili smrekovino le, če je bilo treba izdelati smučke hitro in če ni bilo boljše vrste lesa na razpologo.

Obdelava lesa. Les so obtesali iz ploha ali deske s posebno tesarsko sekiro, ki jo rabijo za tesanje na Pohorju in po Koroškem še danes. To sekiro imenujejo na severnem pobočju *bögnerca*, na Kobanskem *vägnerca*, na Koroškem pod Uršljo goro *cimrāka*, na južnem pobočju Pohorja pa *uč* ali *uček* (Rep, Močnik). Za smučī so izbrali svež, *friški* les, ki so ga šele podrli, ali povsem suh les. — Na obtesani dili je bilo nato treba obdelati konico. Sloč, ki se je zaključevala brez bučke ali rilca, so obtesali najprej z učem, nato pa še posebej obsekali z običajno sekiro. Bučko ali rilec so lepo obrezali in zgladili z običajnim ostro nabrušenim žepnim in nekoliko ukrivljenim nožem. — Rez za pritrditve pasov so vdělali v les z *dlětvo*, redkeje kar z navadnim žepnim nožem. Preden so v rez ali neposredno v stranico pritrčili pasove, je bilo treba smuč zgladiti. To so opravili na stolu, ki ga Pohorci imenujejo *kobila za bögnarska dela*, in z nožem na dva ročaja, ki mu pravijo *rājtmazer*. Z njim so zaoblili hrbtno stran smučī in izgledali robove, da bi smuč neovirano drsela po snegu. Z njim so tudi izoblikovali peto, če je bila le-tá profilirana.

Krivljenje lesa. Sloč ali krivino je bilo treba pripraviti posebej. Zato so najraje izbrali po naravi krivo raščen les (posledica soliflukcije!). Če tega ni bilo, je bilo treba les najprej zmehčati in zatem ukriviti. Pri tem pa je bilo treba upoštevati kakovost lesa: ali je le-tá svež ali povsem suh. Za mehčanje lesa so Pohorci uporabljali naslednje načine: 1. mehčanje v gnoju; 2. smojenje ali kurjenje in močenje z vodo; 3. smojenje in mazanje z ovčjim lojem; 4. kuhanje lesa v svinjskem kotlu.

V gnoju so krivili les, če je bil povsem suh. Obtesano in pripravljeno desko so porinili na spodnji strani sloči v svež goveji gnoj. Tu so jo pustili 2 do 3 dni. Kislina je načela les in omehčala vlakna. Po treh dneh je bil les pripravljen za krivljenje. Za takšen postopek so se odločili le, če so imeli zelo suh les, ki bi pri smojenju prehitro počil. O starosti in začetku tega načina nam izročilo ne pove ničesar. Poznali so ga izključno na južnem pobočju Pohorja, posebno v Kotu in na Planini pod Velikim vrhom.

Krivljenju lesa s smojenjem pravijo Pohorci *lies smôdit'* (južno pobočje), medtem ko na severnem pobočju pravijo temu le *les kurit'*. Pod lesom, ki je bil srednje suh, so kurili tako, da so imeli »tíhi plamen«. Deska se je počasi segrevala. Pokanje lesa so preprečili s tem, da so ga na spodnji strani večkrat zmočili z mokro krpo. Tako močenje z vodo je bilo razširjeno le na severnem pobočju Pohorja okoli Sv. Primoža in Sv. Antona na Pohorju. Rabili so ga tudi na Kobanskem v okolici Pernic, potem ko se je tudi v tem predelu razširilo ljudsko smučanje. — Pohorci na južnem pobočju Pohorja so poznali enak postopek krivljenja lesa s smojenjem, le da so namesto močenja z vodo uporabili mazanje lesa z mastjo. Za mazanje je bil po mnenju starejših oseb najprimernejši ovčji loj. Slabši je bil kozji loj, najslabša pa je bila *črčuna maša*, ki so jo rabili le, če ni bilo loja na razpolago.

Krivljenje s kuhanjem. Prirežan in obtesan les so vtaknili s spodnjim koncem v svinjski kotel, kjer so kuhali repo ali korenje za prašiče. Posebne vode za prekuhanje lesa Pohorci niso pripravili nikoli. Les je moral ostati v kotlu 3 do 4 ure. Krivljenje s kuhanjem je bilo razširjeno po vsem Pohorju. Vendar je tak način (po pripovedovanju starejših ljudi) mlajšega porekla. Prevzeli pa so ga tudi tam, kjer so opustili smojenje (del severnega pobočja).

Po opravljenem mehčanju vlaken v gnoju, s smojenjem ali kuhanjem je bilo treba les posebej ukriviti. V ta namen so rabili Pohorci 1. lesen model v dveh oblikah; 2. dva lesena navpična klina, ki sta bila zabita v zemljo; 3. uporabili so špranjo med hišnima tramoma. Oblika modela (sl. V, 1 in 2) je nakazovala vselej največjo višino krivine, ki pa je bila odvisna tudi od kakovosti lesa in stopnje zmečkanosti vlaken. Model za krivljenje so rabili po vsem Pohorju ne glede na severno ali južno pobočje. — Krivljenje med dvema vertikalnima, v zemljo zabitima klinoma so poznali predvsem na južnem pobočju. Krivljenje v špranji med hišnima brunoma pa so poznali le na Kobanskem okoli Remšnika in Pernic. V ta namen so izbrali špranjo med tramoma pred hišo na podstenu ali v lopi, ki je imela tla iz zbite zemlje. Na zbitih tleh so pripravili tihi ogenj. V špranjo nad ognjem so vtaknili les, ki so ga segrevali nad ognjem toliko časa, da je postal prožen. Na spodnjem koncu so ga obtežili s kamnom ali pa so stopali nanj, dokler niso dobili zaželeno krivine.

Opisane načine krivljenja so uporabljali Pohorci, če je bil les povsem suh. Če pa je bil les svež in komaj podrt, so ga krivili na poseben način, ki so ga imenovali *krivljenje s špānanjem*. Pri tem postopku so morali pritrditi vez, preden so izdelali krivino. — Na konec krivine, ki je bila oblikovana v bučko ali rilec z vratom, so pritrdili močno žico, ki so jo nato potegnili do pasu in jo zavezali okoli vezi. Pri tem je bilo treba stopiti na zadnji konec smuči in pričeti nategovati ali *špānati*. Ko je bila žica dovolj napeta, so smuč postavili v segreto krušno peč, obenem pa so morali peto smuči obtežiti z večjim kamnom. Do jutra se je les v peči povsem osušil, krivina pa je dobila zaželeno stalno obliko. Les so krivili po tem postopku okoli Močnika na Pohorju. Uporaba žice pri tem delu pa vsekakor priča o najnovejšem poreklu tega načina krivljenja.

Izdelava žlebov. Prvotne smuči so bile brez žleba. Izdelovati so ga pričeli šele pozneje, toda le do sredine dolžine smuči. *Žlëib*, *žlëib* (južno pobočje) je bil najgloblji na zadnjem koncu smuči. Proti sredini je postajal bolj in bolj plitev. Za izdelavo žleba so rabili ukrivljeno dleto, ki so mu rekli na Pohorju in po sosednjem Kobanskem *bōdeš*. Širok konkaven žleb, ki ga imajo smuči III. tipa, so izdelovali s posebnim *kopāčem*, kakršnega rabijo pri izdelavi krničk za mesenje testa. V novejšem času pa izdelujejo žleb s posebnim skobeljnikom, ki mu pravijo Pohorci *hoblič za žlëibe diēlat*'.

Dodelava smuči. Sem sodi predvsem okraševanje ali ornamentiranje smučk, ki pa sodi že v novejšo dobo. Prvotne pohorske smuči so bile brez vsakega okrasja. Edini okrasni element na teh prvotnih smučeh je bila le bučka ali rilec, ki so mu dali povsem poljubno rombično, trapezasto ali srčkasto obliko. Pozneje so jih jeli ornamentirati s posebnimi zarezi, vbodi, robnimi črtami, ki so potekale od rilčka proti sredini, redkeje tudi preko sredine do same pete. Prostornino znotraj teh robnih črt so navadno izpolnili s točkami, ki so jih kakor robne črte izdelali z navadnim priostrenim nožičkom.

Barvanje smuči je nedvomno najnovejšega izvora in je nastalo izključno pod vplivom športnega smučanja. Smuči barvajo z lužilom, ki ga kupujejo v trgovinah, medtem ko šolski mladini zadostujejo v ta namen navadne akvarelne barvice.

Kdo so bili izdelovalci smuči

Kjerkoli so se na Pohorju udomačile smuči, so postale kmalu množično prevozno sredstvo. Zaradi tega so jih večinoma povsod izdelovali kmečki ljudje kar sami. Ker je bil način izdelave smuči precej preprost, obenem pa so Pohorci tako rekoč zraščeni z gozdom in obvladajo obdelavo lesa, jim ni bilo treba iskati pomoči pri poklicnih obrtnikih, sodarjih in kolarjih ali *bôgnarjih*, ki so prevzeli izdelavo smuči šele v najnovejšem času, in to samo v večjih krajih, kakor sta na južnem pobočju n. pr. Šmartno in Tinje. Vendar smemo trditi, da je še danes izdelava smuči v velikem delu Pohorja izključno delo samih kmečkih fantov ali redkih, sicer nepoklicnih obdelovalcev lesa, ki so si pridobili dolgoletne izkušnje pri tesanju lesa in izdelovanju krivine. Vsekakor pa je pri tem zanimiv tudi naslednji pojav: v predelih Pohorja, kjer se je smučanje udomačilo med kmečkim prebivalstvom šele v novejšem času, je izdelava smuči predvsem delo poklicnih obrtnikov, medtem ko je v predelih s starejšo smuško tradicijo izključno delo kmečkih fantov.

Smuška tehnika z izrazoslovjem

Na Pohorju so poznali dvoje načinov uravnavanja smuči, in sicer: smučanje s palico in smučanje z vrstico.

Smučanje s palico. Prvotno so poznali na Pohorju le smučanje z eno palico, ki je bila povsem navaden leskov kol, segajoč do smučarjevih ramen. Bila je brez okova ali krpljice na koncu. Prebivalci Golavebuke in Razborce, med katerimi je udomačeno ljudsko smučanje, so pripovedovali, da nobene smuči niso imele stalne palice, marveč so si jo vselej urezali po potrebi kar med potjo. Palica je rabila za *râjsanje*. Neogibno je bila potrebna za smučanje na večjih strminah. Pri smučanju po strmini so palico vtaknili med noge. Takrat so Pohorci rekli, da palico *jâhajo*, *zajâhajo* ali tudi *jâšijo*. Na položnejših pobočjih so spretni smu-

čarji držali palico po strani (Glej sl. VI/4). Držali so jo z obema rokama. Pri tem so zavzeli zanimivo, čepečo držo, pri čemer so se močno sklonili naprej. Posebnih načinov smučanja na Pohorju niso poznali. Ravnali so se po terenu. Po dve palici so pričeli uporabljati na Pohorju šele v novejšem času, in to izključno pod vplivom športnega smučanja. Le-tó je povzročilo tudi spremembe na samih palicah. Spodnji konec palice so zdaj okovali z *mačkom*, ki so ga kupili od vaškega kovača ali v tovarni kovanega orodja na Muti. Po zgledu krpljic na palicah športnih smučk so začeli pribijati na spodnji konec okroglo leseno kolo; imenovali so ga *kôyla* ali *šāiba*, in je preprečevalo premočno udiranje palice v sneg (sl. 2/4 na str. 103).

Smučanje z vrvco. Ta način vodenja smuči so poznali le na južnem pobočju in v delu severozahodnega pobočja Pohorja do Hudinje nad Vitanjem. Na *špāgo* so lahko *regirali* ali *ridali* samo tiste smuči, ki so imele pred bučko ali rilcem vrat ali smuči in ki so imele na bučki ali rilcu izvrtano luknjico. Okoli vratu so privezali špago, ki so jo nato potegnili do vratu druge smučke. Če je bila bučka prevrtana, so špago potegnili skozi luknjo in jo privezali na spodnji strani. Tako so smučarji dobili neke vrste vajeti; z njimi so uravnavali smer smuči po snegu (sl. VI/1—2). S sklanjanjem na levo ali desno so smučarji lovili ravnotežje. Vendar so bile kot pogoj za tak način uravnavanja smuči z dolžino največ 1,60 do 1,70 m. Dolgih smuči s špago ni bilo mogoče uravnavati. Tudi za večje strmine tak način ni bil prikladen, kajti tu je bila palica neogibno potrebna zaradi zaviranja, rajsanja. O tem nam jasno pripoveduje izročilo. Pohorci med Bistrico in Tinjem so se smučali še do leta 1930 na smučeh, ki so jih regirali z vrvco. Hribovci nad Tinjem v Planini pa vrvce niso rabili nikoli, marveč so uporabljali samo palico, ki jim je bila posebno potrebna, kadar so prehajali preko vrha, kjer je ležal na prostranem planjavskem svetu globok sneg. Tu je bila nujno potrebna, ker je bila za oporo v visokem snegu.

Prenos smuči po poti navzgor. Pri hoji navzgor so Pohorci prenašali smuči na dva načina: 1. na ramenih; 2. s prevozom na vrvci.

Pri prenašanju smuči na ramenih (sl. VI/5) so Pohorci zatakneli prvo smučko v vezi druge smučke, obenem so poleg te zatakneli tudi palico. Zatem so tovor naložili na ramena tako, da sta stranici smučke počivali oziroma sloneli spodaj.

Smučke, ki so imele na koncu sloči bučko ali rilček, so prevažali na vrvci tako, da so vrvco zadrignili okoli vratu rilčka; če je bil rilček prevrtan, so potegnili skozenj vrvco, nato so jo zatakneli za pas in smuči vlekli navzgor (sl. VI/1). Tak način prevažanja smuči navzgor je po mnenju nekaterih kmečkih smučarjev vplival na regiranje smučk z vrvco, ki je bilo po vsej verjetnosti na Pohorju sprva povsem tuje in se je uveljavilo le na položnejšem in bolj ravninskem terenu.

Funkcija pohorskih smučí

Pohorske smučí so rabile sprva kot prometno sredstvo za prevoz po snegu, ki so ga narekovala podnebne oziroma snežne razmere na zasneženem planjavskem svetu v zimskem času, in kot sredstvo za prevažanje tovara. Manjšo funkcijo so opravljale smučí pri prevozu mrličev v spodnje nižje predele. Po prvi svetovni vojni, zlasti po letu 1925 in 1930 so postale predvsem med mladino tudi moderno športno sredstvo.

Kot prometno sredstvo za prevoz ljudi so smučí na Pohorju uporabljali drvarji, lovci in gozdarji, poleg teh pa tudi kmečki ljudje potem, ko so krplice za hojo po snegu zamenjali s smučmi. Uporabljali so jih v prvi vrsti moški, in to v starosti od 10 do 60 let. Po 60. letu so, kakor pripovedujejo starejši izpovedovalci, rabili samo krplice, ker je bila hoja na njih varnejša. Smučí so uporabljali Pohorci ob najrazličnejših prilikah: pri prehodu čez planino, pri hoji v dolino, v šolo ali v cerkev. Ne smemo pa pri tem prezreti, da so na južnem pobočju v neprimerno večji meri uporabljali smučí kakor na severnem pobočju. Na južnem pobočju so bile smučí po svoji uporabnosti in namenu neogibno potrebno orodje za prevoz po snegu in ureditev številnih potreb, ki so jih imeli hribovci v zimskem času. Ob nedeljskih dopoldnevih, tako pripovedujejo starci, so bile cerkvene zvonice v cerkvah na Tinjem in v Šmartnem polne kmečkih smučí, ki so jih rabili kmečki fantje, da bi laže in hitreje dosegli cerkev. V teh dveh farah so se smučale tudi ženske, ki smučí sicer niso uporabljale tako pogosto in se v cerkev nikoli niso prismočale, ker so mislile, da je vožnja »v kikli« na smučeh v samo cerkev k nedeljski maši za žensko nedostojna. Vendar so jih rabile ob drugih prilikah med tednom, ko je bilo treba v nižje predele do prve trgovine ali po drugih opravkih.

Na severnem pobočju so rabili smučí izključno moški, in sicer pri hoji za vsakdanjimi opravili bodisi v planino ali v dolinski svet. Vendar se v cerkev niso nikoli prismočali. To velja posebej za Ribnico na Pohorju, za Sv. Anton in Sv. Primož. V tem predelu Pohorja se tudi ženske niso smučale. Smučí so bile na severnem pobočju predvsem prevozno sredstvo drvarjev, gozdarjev in lovcev. V razdobju zadnjih dveh desetletij in pol so se razširile med šolsko mladino smučke, ki pa imajo pod vplivom osnovnošolskega učiteljstva — lahko bi trdili — povsem športni značaj.

V predelih Pohorja, kjer so poznali uravnavanje smučí z vrvco, so rabili smučí tudi za prevoz bremena na poti navzgor. Nedvomno je ta pojav edinstven in ga smemo vsekakor prišteti med zanimivosti ljudskega smučanja. Za prevoz bremena na smučeh so uporabne le take smučí, ki imajo na koncu sloči bučko ali rilec. Skozi luknjico ali okrog vratu napeljejo Pohorci špago. V sredino smučí postavijo tovor, spravljen v košaro ali gosto vrečo. (Seveda če je tovor tak, da mu mokrota ne more škodovati!) Zatem se vprežejo v vrv, s katero sicer uravnavaajo smučí, ali pa vrv kratko in malo vzamejo v roke in vlečejo smučke s

tovorom vred za seboj. Tak primer prevažanja bremena na smučeh se je ohranil do sedanjih dni na Tinjem, kjer se je obenem najdalj časa ohranilo uravnavanje smuči z vrvcu (sl. VI/5).

Pri spravljanju mrličev z visokih hribovskih kmetij do pokopališča ob farni cerkvi pa so imele smučke samo vlogo pomožnega sredstva: Če je bilo treba spraviti mrliča po globokem, sveže zapadlem snegu, so se sani, na katerih je počivala krsta z mrličem, kaj rade pogrezale globoko v sneg. Da bi pogrebci to preprečili, so nabili na krivine sani široke in kratke smuči, medtem ko so si sami pogrebci nataknili na noge krplje, tu in tam pa tudi smučke. — Tak način pogreba v zimskem času so poznali v Planini pod Velikim vrhom v farah Tinje in Šmartno.

Sedaj pa še na kratko nekaj besed o nazivih Pohorcev za sledove, ki nastanejo za smučmi! — Sled, ki je nastala po snegu, kjer so drsele smuči, so imenovali Pohorci na južnem pobočju okoli Planine *gās* ali *rëžža*, *rīža* (Sv. Urh nad Tinjem!), na severnem pobočju pa so zato rabili le naziv *skijâški tîr* (posebno Smolnik). Južno pobočje nasprotno imenuje z imenom *tîr* samo sledove, ki jih puščajo za seboj le samotěžne in vprežne sani (Sv. Urh), medtem ko po Planini in po Bajgotu pravijo sledi, ki nastane za sanmi, *cęsta*. Od dolgoletnega drsenja po snegu se spodnja stran smučke močno obrabi. Takrat pravijo Pohorci, da se *kârkla znuca*, *zrība*, *zdârgne*. Na spodnjem koncu se pojavijo tedaj sledovi letnic, ki jih na južnem pobočju imenujejo *rëdi* ali *riędi* (Planina, Kot).

Nekateri drugi načini prevažanja po snegu

V okolici Tinja in Šmartnega ter na delu jugozahodnega pobočja Pohorja okoli Ljubnice in Rakovca, in prav tako tudi na bližnji Stenici nad Vitanjem se je ohranil zlasti med ženskim svetom še poseben način prevažanja po snegu z uporabo cokel, na lesenih krožnikih in v krničkah. — Za drsanje oziroma prevoz v cokljah so izbrale ženske cokle: te pa niso smele biti okovane z žeblički, ki bi sicer preprečevali drsenje po ledu in snegu. Pri tem so uporabile na večjih strminah palico, vtem ko so se na položnejšem pobočju drsale kar brez nje. — Drsanje oziroma prevažanje na lesenih krožnikih in v krničkah pa ni bilo razširjeno samo med ženskim, marveč tudi med moškim svetom, ki ga je štel med najprijetnejše zabave v nedeljskih popoldnevih, seveda če je bil sneg dovolj trd in če je bila tudi strmina primerna za tak način gibanja.

K vprašanju izvora pohorskih smuči in ljudskega smučanja na Pohorju

Oblike pohorskih smuči, ki so jih rabili nekdam, in oblike, ki so udomačene na Pohorju še danes, prav tako pa tudi izrazoslovje, pričajo o relativno mladem, če ne celo najmlajšem poreklu smuči in ljudskega smučanja v tem predelu. Izvor te ljudske panoge pa se nedvomno zdaleč

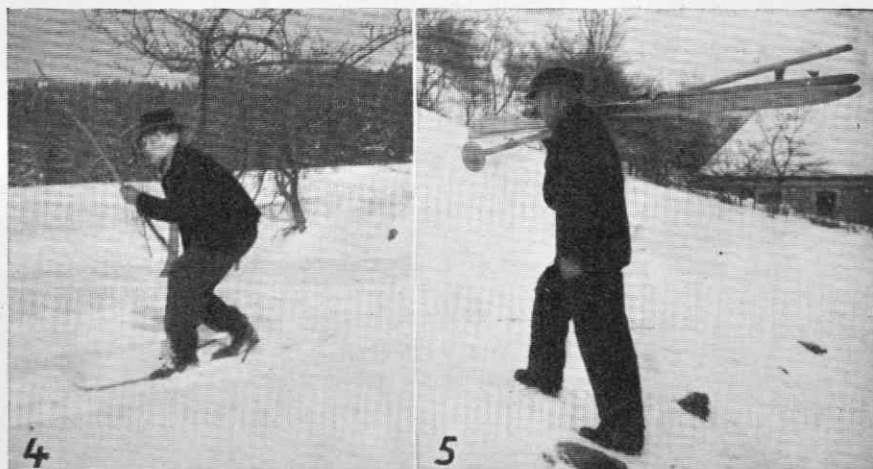
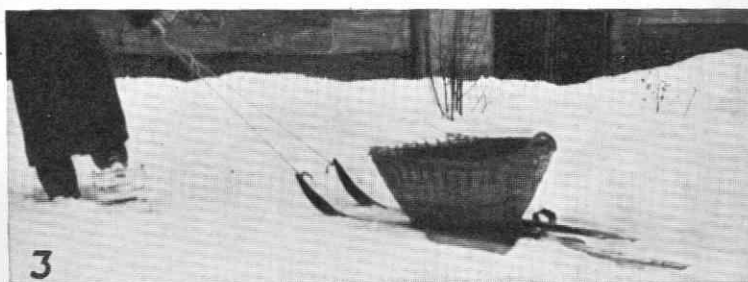
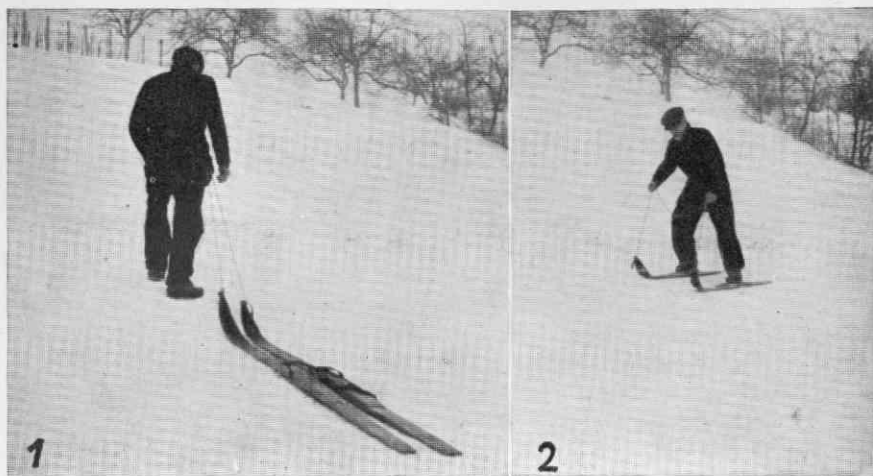
ne bi mogel vzporejati z bloškimi smučmi. Res je sicer, da nimamo doslej nobenih pisanih zapisov, ki bi nam natančno pojasnjevali tako domnevo, vendar mislim, da je povsem dovolj, kar nam o tem izpričuje ustno izročilo poleg stvarnega gradiva, ki zgovorno dokumentira ohranjeno tradicijo.

Ne smemo pa pri tem prezreti, da nam določeni znaki trdno pričajo o tem, da ima pohorsko ljudsko smučanje dva raznolika in časovno nenakana izvora. Povsem drugačen je moral biti razvoj te panoge na severnem kakor na južnem pobočju. Tako je južno pobočje neprimerno bogatejše z oblikami smuč, z načini smučanja in z uporabo same priprave, da pri tem ne govorimo o pestrem in obsežnem izrazoslovju; to je v tem predelu tesno povezano s samim izročilom, segajočim mnogo dalj nazaj v preteklost, kakor izročilo na severnem pobočju, ki izpričuje začetke ljudskega smučanja v teh predelih tako rekoč do časovnega datuma nazaj.

Kaj nam izpričuje torej samo izročilo? — Prebivalci tistega predela Pohorja, kjer poznajo in uporabljajo za smuč le naziv karples (Tinje, Kebelj, Močnik, Planina), trdijo, da je vožnja z dolgimi krpeljami, to je s smučmi, stara tukaj toliko, kolikor morejo pomniti ljudje. Ustno izročilo sega v tem predelu do približno 60 let preteklega stoletja. Obenem trdijo starejši moški, da so smuč v tem predelu bile v začetku izključno kot prevozno sredstvo, ki so ga terjale v zimskem času neugodne snežne razmere. Prav tako nam izročilo izpričuje, da sta smuč uporabljala tukaj oba spola: tako ženske kakor moški, ki so se začeli smučati še v otroški dobi in so smučanje nadaljevali vse do starosti približno 60 do 70 let. Bilo bi vsekakor zanimivo, če bi se nam posrečilo ugotoviti, ali je bilo smučanje v tem predelu Pohorja v resnici množično že med samo šolsko mladino. Toda šolske kronike, ki bi nam edine mogle ustreči v tem pogledu, o tem popolnoma molčijo (Kebelj, Tinje, Šmartno). — Čudno pa se nam seveda zdi, zakaj molči o tem Koprivnik, ki je sicer posvetil Pohorju zajetno monografijo, a nam z nobeno besedo ne omenja ne smuč ne smučanja, dasiravno je v svojem delu »Pohorje« posvetil dokaj pozornosti drugim prevoznim sredstvom. Med svojimi zapisi omenja vsega skupaj le enkrat krpelje kot sredstvo za hojo, in še to uporabljajo po njem edinole drvarji. O smučeh in smučanju pa nikjer ni besede.

Za vse druge predele Pohorja pa izpričuje izročilo naslednje: smuč so rabile prvotno le drvarjem, gozdarjem in lovcem, ki so morali hoditi po najglobljem snegu preko vrha, a še ti so začeli uporabljati smuč namesto prvotnih in neprimerno starejših krpelj šele v novejšem času.

V celoti se ujema izročilo o prvih začetkih smučanja na severnem pobočju okoli Smolnika, Ribnice in Hudega kota. Za Smolnik trdijo ljudje, da so poznali do leta 1886 za hojo po snegu le lokaste in okrogle krpelje. Takrat pa je avstrijska oblast poslala na smučski tečaj v Gusswerk na Zgornjem Štajerskem prve poklicne gozdarje, med njimi tudi

Sl. 1. Pohorec vleče smuči z vrvo navkreber (Tinje); 2. reguliranje smuči z vrvo (Tinje); 5. prevoz tovora na smučeh (Tinje in Rep); 4. rajsanje s palico (Tinje); 5. nošnja smuči in palice na ramenih (Tinje)

Foto: T. Urbas

starega Dolinška.⁵ Ti drvarji oziroma gozdarji so se po končanem tečaju vrnili na Pohorje. S seboj so prinesli prve smuči, ki pa so bile težke in precej okorne. Imele pa so že prave, deloma železne vezi. Po vzoru teh smuči so si začeli izdelovati kmečki fantje preproste smuči iz surovo obtesanih plohov. Ker pa niso mogli takrat še kupiti pravih železnih vezi, so si omislili namesto njih navaden usnjeni pas. Tako delajo še danes šolarčki, ki nimajo pravih smučk in si namesto njih izberejo navadno sodarsko dogo, ki jo privežejo na čevlje. Drugo vez, ki je rabila za učvrstitev pete, so uvedli zgolj iz potrebe šele pozneje. — Približno enako je bilo s smučanjem okoli Ribnice in Hudega kota. Tudi tu so poznali kmečki ljudje sprva samo lokaste krplje. Leta 1905 je prispel v Ribnico zdravnik dr. Žigon, ki je bil po spominjanju ljudi baje Primorec iz Gorice. S seboj je prinesel v ta predel Pohorja prvi športne smuči, ki so se imenitno obnesle na planjavskem in položnem svetu Pohorja. Po zgledu dr. Žigonovih smuči si je izdelal prvo domačo pripravo za prevoz po snegu kmet Zapečnik, ki se je imel zatem za prvega pohorskega smučarja-domačina. Izdelavo smučk je potem prevzel v Ribnici na Pohorju kolar Železnik, ki pa je sedaj že mrtev.⁶ Za starega Zapečnika pa vedo povedati ljudje, da se je do leta 1905 že toliko izvežbal v smučanju, da se je takrat lahko prijavil v avstrijski vojski v smučski tečaj, kjer je prejel posebno pohvalo.

Tudi za sosednje Kobansko, ki ga smemo, vsaj v njegovem zahodnem delu, imeti za območje ljudskega smučanja na Slovenskem, izpričujejo starejši ljudje, da so bile po vsem Kozjaku in po Remšniku sprva razširjene samo lokaste krplje.⁷ Prve smuči je prinesel v Ojstrico nad Dravogradom šele župnik Hitner, ki je prišel tja od nekdaj iz Zgornje Štajerske pred približno 50 do 60 leti.⁸ Z Ojstrice so nato prenesli smučanje na sosednje Pernice, k Sv. Jerneju in Primožu nad Muto in od tam dalje proti vzhodu Kobanskega do roba Remšnika, kjer je smučanje še danes razširjeno, in to izključno med moškim svetom; moški rabijo tu smuči ne kot športno, marveč kot prevozno sredstvo, in sicer povsod tam, kjer smučanje dopušča primerna nagnjenost terena.

Potemtakem so uvedli prvo ljudsko smučanje na območju Kobanskega približno v istem času kakor na sosednjem severnem pobočju Pohorja.

Tudi na severozahodnem pobočju tradicija ne sega daleč nazaj. Ljudje v tem predelu sicer ne povedo nič natančnega o prvih smučarjih, toda smuči in dalje dejstvo, da le-té izdelujejo poklicni obrtniki — bogonarji, in da se ženske, kakor na vsem severnem pobočju Pohorja in tudi po sosednjem Kobanskem nikoli niso smučale, pričajo jasno o tem, da se je razvilo smučanje tu šele v razdobju največ zadnjih 50 let. Pri-

⁵ Izpričala njegova hči Tončka Dolinškova, nekdanja oskrbnica Hlebovega doma nad Smolnikom, sedaj stara 56 let.

⁶ Povedal posestnik Kralj Anton s Planine pri Sv. Antonu na Pohorju.

⁷ Povedal Pečnik Rudi, star 69 let, iz Mlak pri Pernicah.

⁸ V tem predelu pravijo smučem že skaje.

bližno enako je izročilo na območju Planine pri Sv. Urški in pod Sv. Arehom (južno pobočje!). Stari Rabič, ki ima sedaj 83 let, se še spominja prvega smučarja, ki je prišel prvič na smučeh po planini od Sv. Areha. Rabič je imel takrat — tako se še spominja — okoli 14 let. Nekaj časa zatem so si začeli izdelovati smučke kmečki fantje, ki so jih glede na ugodni teren uporabljali za prevoz po snegu na drugo stran planine ali v dolino proti Polskavi. Tudi v tem predelu pravi izročilo, da so prvotne ljudske smuči imele sprva le po eno prečno vez. Zadnja vez, to je za peto, pa je tudi tu nastala šele pozneje, to pa iz istih vzrokov, ki smo jih navedli prej.

Tudi naknadne izjave 86-letnega Franca Adama, vulgo Koranta iz Sv. Urha nad Tinjem, ki se je rodil sicer na Padeškem vrhu, a se je priselil v kraj sedanjega bivališča leta 1881, govorijo o tem, da so se na južnem pobočju Pohorja pojavili kot prvi smučarji gozdarji in lovci. Adam je šele v letih 1880/81 videl prvič smučarje in smučarsko gaz, medtem ko so dotlej uporabljali za hojo po snegu izključno krplje. Dalje se Adam spominja, da je prve smučarje opazil v Planini nad Padeškim vrhom in pod Velikim vrhom.

Zaključek

Iz nabranega gradiva in izrazoslovja smemo ob zaključku sklepati naslednje: prvotne so bile na Pohorju v rabi izključno le krplje, ki pa nikakor niso mogle biti sprva le lastništvo drvarjev in lovcev, marveč so jih morali poznati in uporabljati tudi kmetje. O tem nam pripovedujejo dovolj geografski faktorji.

Pri razvoju ljudskega smučanja na Pohorju pa vidimo dvojno pot, ki jo izpričujeta izročilo in zanimivo smuško izrazoslovje. Smučanje na severnem in severozahodnem pobočju je relativno mlajšega izvora kakor ljudsko smučanje na južnem pobočju. Toda ne na severnem in ne na južnem pobočju to ljudsko smučanje ne more biti avtohtono, ne glede na to, da bi nas poimenovanje smuči z imenom krplje moglo zavesti v sklepanje o skupnem izvoru pohorskih smuči in krpelj oziroma o razvojnih zvezah med obema pripravama. Od takega, sicer vabljivega zaključevanja nas močno odvrača predvsem razvoj oblike smuških vezi, ki niso nastajale pod vplivom pasov na krpljah, marveč iz povsem praktičnih razlogov.

Kje so točni začetki uporabljanja smuči na južnem pobočju, o tem, kakor smo videli, izročilo molči. Vsekakor pa je tu vsaj nekoliko starejše kakor na severnem pobočju oziroma v vseh drugih predelih Pohorja. O relativno mlajšem poreklu smuči na severnem in severozahodnem pobočju govori dovolj povsem tuja terminologija — skije, skijati se, skijanje — ter dokaj natančno izročilo, ki ga posredujejo starejši ljudje. Ljudsko smučanje sega tu, v tem predelu Pohorja, največ 60 do 70 let nazaj.

Bilo bi pa zgrešeno, če bi trdili, da se je ljudsko smučanje na Pohorju razvilo izključno pod vplivom smučkega športa, ki se je razširil pri nas šele po prvi svetovni vojni. Pohorsko ljudsko smučanje utegne biti starejše, vsaj na južnem pobočju. Nobenega dvoma ni, da so ga Pohorci prevzeli od gozdarjev, logarjev in lovcev v času, ko so v drugi polovici 19. stoletja intenzivno izkoriščali tudi pohorske gozdove. Ker so hitro spoznali njegove praktične strani in glede na sam teren, so ga povzeli razmeroma hitro in ga nato razvijali po svoje naprej. Oblike predmetnega gradiva, ki se je ohranilo tudi na južnem pobočju Pohorja in ki ima vsekakor starejšo tradicijo, pa govorijo povsem jasno, da prvotna domovina slovenskega smučanja nikoli ni bila in tudi ne more biti v tem slovenskem predelu, to je na Pohorju.

Zusammenfassung

SCHNEEREIFEN UND SKIER AM POHORJE (BACHERN) IN SLOWENIEN

Der vorliegende Beitrag umfaßt einen Teil des Materials für das Studium des Volksskifahrens in Slowenien, welches die Autorin im Jahre 1955 im Rahmen einer besonderen Erforschung des Terrains im Bereiche des Pohorje (Bacherngebirge, Untersteiermark) vom Landesmuseum in Maribor (Pokrajinski muzej, Maribor) aus gesammelt hat.

Das Bacherngebirge ist durch seine kuppenförmige Bildung und durch seine ausgedehnten Hochflächen bekannt, die jeden Winter mit ziemlich hohen Schnee bedeckt sind. Siedlungen von Einzelhöfen sind am Bachern bis zur Höhe von 900 m zu finden, ausnahmsweise auch bis zu 1000 m. Zur Erreichung der Täler aus dem höher gelegenen Gebiete oder zum Überschreiten der Bergänge bedienen sich die Bewohner, so wie in den übrigen Gebirgsgegenden Sloweniens, der Schneereifen und Skier.

Schneereifen: Die ersten drei Typen sind aus einem runden oder geraden Rahmen und aus Querlatten konstruiert, an welchen die Bindungen, Riemen, die den Schuh umfassen, befestigt sind. Die Schneereifen werden dann noch eigens mit Spaget festgebunden, der des öftern durch ein Fichten- oder Birkenreis ersetzt wird. Diese drei Typen waren im ganzen Bacherngebiet bekannt; teilweise sind sie noch heutzutage im Gebrauch. Dies waren zugleich die verbreitetsten Typen.

Die übrigen zwei Typen waren seinerzeit zwar ebenfalls verbreitet, sind aber heute gänzlich verschwunden. Das sind zuerst Schneereifen in der Form von Bretteln, die mit einem einfachen Spaget an das Schuhwerk festgebunden wurden, und Schneereifen, die aus der Waldrebe oder aus Kornstroh geflochten wurden. Die Riemen, die zur Befestigung an das Schuhwerk dienten, wurden wie bei den ersten drei Typen in die Tragfläche eingeflochten.

Über die Herkunft dieses primitiven Verkehrsmittels behaupten die Bachernbewohner, daß es ursprünglich nur von Holzfällern, Jägern und Köhlern, die noch im vorigen Jahrhundert Holzkohle für die am Bachern gelegenen Glashütten brannten, benützt worden sei und durch diese dem Bauernvolk vermittelt wurde. Nachdem aber diese Leute aus anderen Gegenden (Krain, Kärnten) ins Bacherngebirge zugezogen waren, haben sie die Schneereifen wohl aus ihrer Heimat mitbringen müssen. Doch spricht die Art des Terrains dafür, daß auch die Bachernbewohner diese Vorrichtung gekannt haben müssen, um im hohen Schnee von den einsamen Bauernhöfen ins Tal über die Kuppen zu

gelangen. Weil aber für diese Annahme bedauerlicherweise keine greifbaren Beweise vorhanden sind, sind wir über diese Erscheinung nur auf Schlußfolgerungen angewiesen. Auf jeden Fall sind die Schneereifen viel älter als die Skier, die aber auch am Bacherngebirge ein Bauernerzeugnis sind und ein Gegenstand, der den Bachernbewohnern noch heute als Verkehrsmittel zur gegenseitigen Fühlungnahme im hohen Schnee dient; immerhin sind aber viele Beweise vorhanden, die Zeugnis dafür ablegen, daß die Skier erst in den letzten, frühestens 70 bis 80 Jahren hieher gebracht worden sind, stellenweise sogar noch später.

Skier von den fünf veröffentlichten und mit Illustrationen belegten Typen von Skiern sind originell, und alt sind nur die ersten drei Typen, die teilweise für den Südhang, teilweise für den Nordhang des Bacherngebirges charakteristisch sind. Das sind Skier, die ursprünglich nur eine Bindung hatten, das heißt nur einen Riemen, der an der Seite des Skis mit Nägeln befestigt war, und in welchen der Skifahrer den Schuh aufsetzte. Die zweite Bindung entstand erst später, aber nicht nach der Art des Schneereifens, der eine doppelte Bindung für den vordern und hintern Teil des Schuhs (die Schuhkappe und den Absatz) hatte, sondern aus der Notwendigkeit, weil der Schuh beim Aufstieg aus einer einzeln Bindung sehr leicht herausrutschte. Schon dieses Element, von dem der Volksmund klar aussagt, widerlegt die Annahme, daß sich die Skier am Bachern aus den ursprünglichen Schneereifen entwickelt hätten, obgleich man in einem Teile des Südhanges des Bacherns, in der Umgebung von Tinje, die Skier Schneereifen benannte. Noch heute ist in dieser Gegend für Skier die Bezeichnung lange Schneereifen üblich, zum Unterschied von den kurzen Schneereifen, die nur dazu bestimmt waren, das Gehen im Schnee zu erleichtern.

Auch die Art, wie die Bindungen, das heißt die Riemen, an die Skier befestigt sind, spricht vom relativ neuzeitlichen Ursprung der Skier am Bachern, was auch vom Volksmund bestätigt wird. So kennt man in Smolnik (Nordhang) Skier erst seit dem Jahre 1886, als die heimischen Forstleute, die von den österreichischen Behörden auf Skikurse nach Obersteiermark gesandt wurden, diese von dort mitbrachten, während man in Ribnica na Pohorju erst nach dem Jahre 1905 Ski fährt, als der Arzt dr. Žigon die ersten Skier unter die dortige Bevölkerung brachte. Nach dem Vorbild der Sport- und Jagdskier begannen die Bewohner einfache Skier zu erzeugen, die heute die Schneereifen besonders unter der Schuljugend fast gänzlich verdrängt haben.

Etwas älter ist wohl das Skifahren am Südhang des Bachern, das ist in der Gegend, wo man, wie schon erwähnt, die Skier Schneereifen nennt. Doch verlegt es auch hier die Überlieferung nur etwa 100 Jahre zurück. Die Entwicklung der Formen dieser Skier, besonders der Bindungen, kann aber keinesfalls ein Wechselverhältnis zwischen den Schneereifen und den Skier am Bachern bestätigen.

Der Beitrag bringt auf Grund des gesammelten Materials und der Überlieferung gleichzeitig auch die ortsübliche Terminologie, die auch in dieser Gegend Sloweniens sehr reichhaltig und teilweise auch originell ist, zugleich aber erklärt sie die Tatsache, daß das Volksskifahren am Bachern nicht autochton sein kann. Es wäre falsch zu behaupten, daß es sich ausschließlich unter dem Einfluß des Sportskifahrens entwickelt hat, da sich dieses in slowenischen Städten erst nach dem ersten Weltkrieg zu verbreiten begann. Die Leute haben die Skier zweifellos vom Gebrauch der Holzfäller und Forstleute übernommen und sie dann auf ihre Art weiter entwickelt. Doch ist an ihnen nichts Originelles. Das gesammelte Material samt der Terminologie weist jede These, daß das Volksskifahren autochton sei, zurück; desgleichen aber auch die These von der Entstehung des slowenischen Skifahrens in diesem Gebiet.

KRPLJE NA GORENJSKEM

Marija Jagodic

Krplje, staro prometno sredstvo za hojo po snegu, poznamo tudi Slovenci. Za Slovenijo izpričano najstarejše poročilo o čudni hoji po zasneženih gorah nam je zapustil v svoji Slavi vojvodine Kranjske J. V. Valvasor.¹

Z razpravo krplje, ki je izšla leta 1934 v Beogradu, je Vera Košakova² podala sistematični pregled krpelj po vsem svetu. Zaradi težko dostopnega in preobširnega gradiva pa se avtorica ne loteva nadrobnejšega opisovanja posameznih krpelj. Tako nam poleg dobrega tipološkega pregleda nudi le še obilico slikovnega gradiva, ki pa je zlasti za naše slovenske predele zelo pomanjkljivo. Priložene so samo fotografije krpelj iz okolice Sodražice in Pohorja. Več ali manj bežne opise s fotografijami naših slovenskih krpelj zasledimo tudi v švedski literaturi, kot že omenjeno, pa so tudi ti opisi le bolj priložnostni.³

S sistematičnim proučevanjem svojih zbirk, povezanim s terenskim delom, je Etnografski muzej v Ljubljani omogočil tudi raziskovanje starega in preprostega, toda še ohranjenega načina hoje po snegu s krpljami. Ker so različni tipi krpelj ohranjeni tako v ljudskem izročilu kot tudi na terenu, sem se odločila, da zaradi preobsežnosti gradiva zdaj obdelam samo krplje na Gorenjskem, to je iz višje ležečih predelov, kjer so ostale krplje že zaradi geoloških in klimatskih okoliščin še do danes najbolj v rabi. Tako so v članku vključena območja: Selška in Poljanska dolina, Bohinj, Jezersko, okolica Cerkelj, Jesenic, Kamnika, Kranjske gore, Kroke, Preddvora in Tržiča.⁴

¹ J. V. Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Krain, Nürnberg 1689, Bd. I, B. IV, str. 583—584, Kap. XXVIII. Primerjal slovenski prevod: Mirko Rupel, Valvasorjevo berilo, Ljubljana 1951, str. 94.

² Vera Košak, Krplje, hodaljke za snijeg, Zagreb 1934, str. 3—32, Etnološka biblioteka 21.

³ Artur Zettersten, Jugoslaviska skidor (På Skidor 1933, str. 96—103).

⁴ Gradivo o krpljah je bilo zbrano na obravnavanem področju v letu 1955. Za izsledke v okolici Jesenic, Kroke ter deloma Kranjske gore in Selške doline se zahvaljujem tovarišici F. Sarfovi.

Podatke so dali: Bohinj: Češnjica, Ivana Arh; Spodnje Gorjuše, Marjeta Strgar; Jereka, Jakob Kos; Koprivnik, Elizabeta Čuden; Ribčev Laz, Tereza Dobravc; Stara Fužina, Janez Ceklin in Mencinger Ana. — Okolica Cerkelj: Sv. Ambrož in Stefana gora, Jože in Marija Grilc; Sidraž in Senturska gora, Dobovšek Janez in Lupin Jože. — Jezersko: Spodnje in zgornje Jezersko, Ana

Gradivo z drugih predelov Slovenije, Štajerske, Dolenjske, Notranjske itd., kolikor ga deloma ne obsega že ta letnik Slovenskega etnografa, pa še čaka nadaljnje obdelave. Prav zaradi še nepopolnega gradiva smo opustili tudi kakršnekoli ekskurze o izvoru naših krpelj, ki jih bomo lahko prispevali šele na podlagi gradiva iz vse Slovenije. Tudi eventualna primerjava z drugimi krpljami po svetu, ki se tu in tam ponuja, je opuščena iz istih razlogov, saj trenutno bi bila nedognana in znanstveno ne preizkušena.

Čeprav so krplje kot najpraktičnejše prometno sredstvo za hojo po snegu razširjene po vseh delih sveta, kjer pač zapade sneg, pa vendarle lahko trdimo, da bistvene razlike med njimi sploh ni, razen če izvzamemo razne vrste materiala, ki ga uporabljajo za njih izdelavo. Vendar pa lahko določimo glede na obliko in konstrukcijo, vsaj po dostopnosti sedanje literature o krpljah tipično obliko krpelj, ki je n. pr. značilna za določene predele. Za obravnavane gorenjske krplje lahko na splošno trdimo, da je posameznim manjšim območjem (Selški ali Poljanski dolini ipd.) nemogoče določiti samo njim lastni tip krpelj. Zato je tudi gradivo o krpljah razporejeno tako, da je podan naprej tipološki pregled krpelj z vsemi ustreznimi opisi mer, konstrukcije, razvrstitev krpelj po posameznih predelih in kronologija krpelj, nato pa sledi obravnavanje izdelave in uporabe krpelj ter ljudska terminologija krpelj, končno pa še nekaj besedi o prenehanju hoje s krpljami.

Tipi krpelj

Na Gorenjskem poznajo pet različnih tipov krpelj z manjšimi variantami. V uporabi so danes še vedno trije tipi, medtem ko sta ostala dva že predmet ljudskega izročila.

Ti tipi so:

- I. oglate krplje,
- II. krplje na kambo,
- III. krplje v obliki deske,
- IV. krplje z obodom,
- V. pletene krplje.

Sinkovec in Košir Franc. — Okolica Jesenic: Javorniški rovt, Simon Smolej; Sv. Križ, Sabina Klinar in Valentin Tavčar; Zgornji Plavž, Valentin Erlah. — Okolica Kamnika: Brezje, Matevž Perne. — Kranjska gora: Srednji vrh nad Martuljkom, Janez Hlebanja. — Okolica Kroke: Jamnik, Valentin Lotrič; Dobrava pri Otočah, Franc Pogačnik. — Poljanska dolina: Četena ravan, Anton Kržišnik; Ledinca, Jaka Bogataj in Marija Kristan; Mrzli vrh, Alojzija Bašelj in Matija Mlakar. — Okolica Preddvora: Možjanca, Štirn Miha. — Selška dolina: Češnjica, Antonija Kemperle; Podlonk, Tomaž Čufer, Tomaž in Ferjan Smid; Zgornja in Spodnja Sorica, Anton Grohar in Anton Kejžar. — Okolica Tržiča: Sv. Ana (Podljubelj), Peter Teran; Lom, Andrej Gabrc, Ana, Jože in Katarina Meglič, Marija Soklič; Potarje, Franc Godnov in Jernej Meglič. — Na tem mestu so navedeni samo glavni pripovedovalci. Vsi oni, ki so podatke samo potrdili, niso navedeni. Vsem pa, ki so z razumevanjem sledili vprašanja, najlepša hvala.

I. Oglate krplje. Osnovno obliko teh krpelj tvorita dve podolžni, nekoliko ukrivljeni ali ravni stranski letvici, v katere so užete ali pribite 2—4 prečne letve. Glede na stopnjo ukrivljenosti stranskih letvic ločimo pri oglatem tipu I še variante krpelj, kjer: a) sta stranski letvici ukrivljeni, b) se desna oziroma leva notranja stranska letvica ukrivlja v znatno manjšem loku ko zunanja, c) sta stranski letvici ravni, č) se stranski letvici le na vrhu nekoliko krivita. — Glede na število prečnih letev nastopa pri tem tipu varianta z 2—4 prečnimi deščicami. Najpogostejše so krplje s tremi prečnimi letvami.

II. Krplje na kambo. Za ta tip krpelj je značilen lokasti obod, ki sega le čez en vrh, ima torej popolno obliko konjske podkve oziroma kambe na volovskih jarmih. Konca tega loka, ki sta vedno na spodnji strani, torej tam, kjer je peta, sta praviloma spodaj nekoliko stisnjena, zožena. Glavnemu tipu ne moremo določiti nobenih podtipov.

III. Krplje v obliki deske. Obtesana deska, primerne dolžine in širine, privezana na nogo, je rabila kot tipi krpelj pod I, II, IV in V. Glede na različno obliko deske ločimo: a) ovalne krplje in b) oglate krplje.

IV. Krplje z obodom. Za te krplje je značilen obod ovalne oblike. Glede na material in izvirnost ločimo: a) lesene krplje z ovalnim obodom, b) po načinu vojaških izdelane krplje, c) vojaške krplje.⁵

V. Pletene krplje. Namesto lesa je uporabljen tu kot material srobot ali vrbove vitre. Tako razlikujemo: a) polpletene krplje, kjer sta stranski letvici leseni, podloga za stopalo pa je pletena iz srobotna in b) popolnoma pletene krplje, kjer so pleteni obod in tudi letve.

Opis krpelj⁶

I. Oglate krplje

a) Obe stranski letvici sta ukrivljeni.

Mere krpelj iz zbirke FZC (sl. 1/1 na str. 121): Dolžina stranskih letvic je 35 cm, upognjenost letvic (odslej lok) 36 cm. Širina letvic je 3,5 cm, debelina 1,5 cm. Prečne letve so tri. Širina vsake je 5 oziroma 5,5 cm. Dolžina obeh končnih prečnih letev je 25 cm, srednje 28 cm.

⁵ Te vrste krpelj so k nam iz avstrijskih tovarn zanesli vojaki v prvi svetovni vojni in so vedno tovarniški izdelek. Etnografija jih samo registrira, ker so tudi del ljudske noše, ne posveča pa jim večje pozornosti.

⁶ Krplje, ki jih opisujem, so iz Etnografskega muzeja v Ljubljani (v tekstu EM) in iz zbirke Federalnega zbirnega centra (v tekstu FZC), ki jo hrani EM. Dimenzije navedenih krpelj veljajo približno za vse krplje, tudi tiste, ki jih ljudje še uporabljajo. Natančno »muzejsko«⁶ inventarizacijo krpelj v članku pa so narekovale sodobne metode opisovanja predmetov.

Razmak med letvami je 7 in 6 cm, odmaknjenost spodnje oziroma zgornje prečne letve od roba 3,5 cm.

Konstrukcija: Prečne letve so ujete v stranski letvici in pričvrščene nanje v sredini z lesenimi klini. V vseh treh prečnih letvah so izvrtane luknje za pričvrstitev vezi. Tako sta izvrtani v zgornji letvi v razmaku 5 cm od roba na vsaki strani po ena luknja, na spodnji v razmaku 4,5 cm. V srednji letvi sta izvrtani na vsaki strani po dve luknji za pričvrstitev pomožnih manjših zank. Razdalja lukenj od stranskih letvic je 3,5 cm.

Material: Stranske letvice so iz smrekovega lesa, prečne pa iz bukovega.

a) Obe stranski letvici sta ukrivljeni. Krplje se razlikujejo od prvih predvsem po različni oblikovanosti stranskih letvic.

Mere krpelj v EM 7505 (sl. 1/2 na str. 121): Dolžina krpelj je 34 cm, loka 35 cm, širina letvic je 1,8 cm, višina 3,5 cm. Stranske letvice so na tem primeru torej znatno višje. Prečne letve so tri. Mere le-teh približno ustrezajo meram prečnih letev pod a.

Konstrukcija: Prečne letve so ujete v stranski letvici. Spodnja in zgornja letev sta pričvrščeni skozi stranski letvici z žebli. Srednja ni pričvrščena. V zgornji, srednji in spodnji prečni letvi je v razmaku 3–5 cm od stranske letvice izvrtana na vsaki strani po ena luknja za pričvrstitev vezi. Na zgornji in spodnji letvi (drugače kot pri a) je na notranji strani izvrtana še po ena luknja nekoliko vstran od prve in rabi za razširjenje vezi v zvezi z večjo širino čevlja na prstih oziroma peti.

Material: Krplje so iz bukovega lesa.

b) Desna oziroma leva notranja letvica se ukrivlja v znatno manjšem loku ko notranja.

Mere krpelj iz zbirke FZC (sl. 1/3 na str. 121): Primer večjih krpelj. Dolžina krpelj je 43 cm, dolžina zunanjšega loka 47 cm, notranjšega 43 cm. Širina letvic je 2 cm, višina 1,8 cm. Prečne letve so tri. Širina letev je 7 in 7,5 cm. Dolžina zgornje letve je 19 cm, srednje 24 in spodnje 22 cm. Razmak med letvami je 8 cm in 5,5 cm. Odmaknjenost zgornje letve od roba je 3,5 cm in spodnje 5 cm.

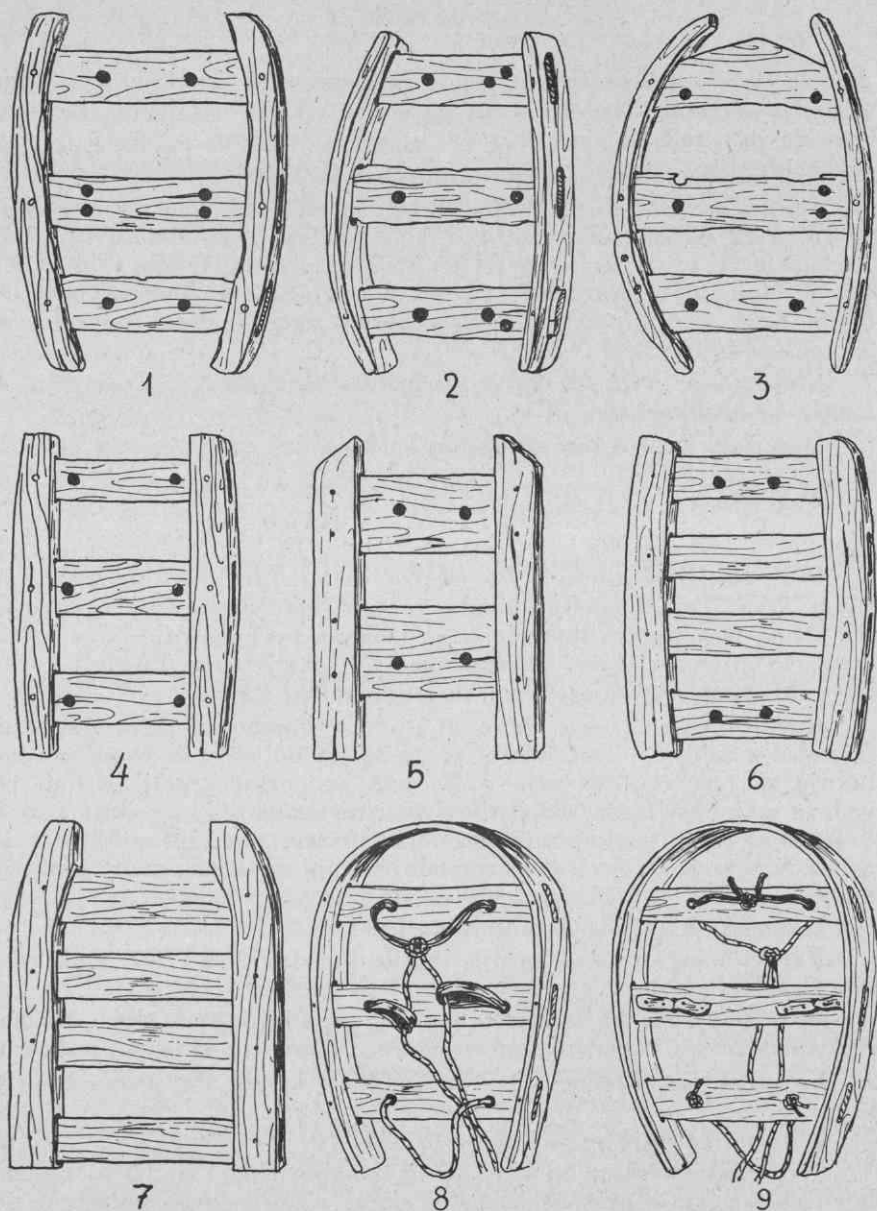
Material: Krplje so iz bukovega lesa.

c) Stranski letvici sta ravni.

Mere krpelj v EM 7506 (sl. 1/4 na str. 121): Primer manjših krpelj. Dolžina krpelj je 31 cm. Stranske letvice so široke 4 cm, debele 1,7 cm. Prečne letve so tri. Širina zgornje oziroma spodnje letve je 4,5 cm, srednje 5 cm. Letve so dolge 19 in 20 cm. Razmak med letvami je 5,5 in 6 cm. Odmaknjenost zgornje in spodnje od robu je 3 cm.

Konstrukcija: Prečne letve so ujete v stranske in pričvrščene z lesenimi klini. 1 cm od stranskih letvic je na vsaki prečni letvi izvrtana na vsaki strani po ena luknja za pričvrstitev vezi.

Material: Stranske letvice so nagojeve, prečne pa bukove.

Sl. 1. Krplje z Gorenjskega: 1.—3. oglate krplje z ukrivljenima stranskima letvicama: 1. Kranjska gora, 2. Gorjuše, 3. Kranjska gora; 4.—7. oglate krplje z ravnima stranskima letvicama: 4. Podlonk v Selški dolini, 5. Jamnik nad Kropo, 6. Sv. Križ nad Jesenicami, 7. Kranjska gora; 8. in 9. krplje na kambo z vezmi (Češnjica v Selški dolini)

Risba Sibila Nekrep

Na sl. 1/5 in 6 na str. 121 sta še primeri krpelj z dvema in štirimi prečnimi letvami. Oba primerka pa sta le rekonstrukcija po ljudskem izročilu in zato natančnejših mer ni mogoče navesti.

d) Stranski letvici se le na vrhu nekoliko krivita.

Mere krpelj iz zbirke FZC (sl. 1/7 na str. 121): Dolžina krpelj je 35 cm, loka 34 cm. Širina stranskih letvic je 4 cm, debelina 1,2 cm. Prečne letve so 4. Širina prve je 4,5, druge 6 cm, tretje 4 in četrte 4,5 cm. Najmanjša dolžina je 24 cm, največja 27 cm. Razmak med letvami je 2, 3, 5 in 4,5 cm. Odmaknjenost zgornje letve od roba je 3,5 cm, spodnje 1,5 cm.

Konstrukcija: Prečne letve so prilbite na stranske, v ostalem so krpelje še nedokončane.

Material: Krplje so iz bukovega lesa.

II. Krplje na kambo

Mere krpelj iz zbirke FZC (sl. 1/8 na str. 121): Dolžina krpelj je 32 cm, loka 75 cm. Debelina kambe 1 cm, višina 2,3 cm. Prečne letve so tri. Širina posameznih letev je 4 cm. Dolžina prve zgornje letve je 17, druge 18 in tretje 14 cm. Razmak med letvami je 6 cm. Razdalja prve letve do kambe zgoraj je 6 cm, do roba spodaj 2,5 cm.

Konstrukcija: Prečne letve so ujete v kambo in pričvrščene na stranske z žebli. V vsaki letvi je 2—3,5 cm od roba izvrtana po ena luknja za pričvrstitev vezi. — Na tem primerku krpelj je tudi izvedena najobičajnejša namestitev vezi na zgornji in spodnji strani. Vezi za prste in peto so iz močnejše vrvice, pomožni zanki sta iz usnja. Vrvica je pričvrščena na spodnji strani z vozlom, zanki iz usnja pa sta prilbiti z žeblički (sl. 1/8, 9 na str. 121).

Material: Krplje so iz bukovega lesa.

Varianta tega tipa so krplje večjih dimenzij⁷ (sl. VII/3) s povečanim številom prečnih letev.

Mere (merjeno na terenu): Dolžina krpelj je 59 cm, loka 153 cm, Prečnih letev je 5. Dolžina zgornje prečne letve je 45, spodnje 11 cm.

Konstrukcija: Prečne letve so ujete v kambo in pričvrščene s klini.

Material: Krplje so iz bukovega lesa.

Pri oglatih krpljah in krpljah na kambo (tipa I in II) so prečne letve najpogosteje pričvrščene tako, da so ujete v stranske letvice in prilbite nanje z lesenimi klini ali žebli (vsi primerki na sl. 1/1—8 na str. 121). Poznamo še drug, nekoliko manj pogosten način pričvršče-

⁷ Krplje smo dobili na terenu samo v enem primerku in so le spretna domisljica njihovega lastnika. Nosil jih je kozar na planini Voje v Bohinju. Njihova prednost pred ostalimi krpljami je bila pač v tem, da se v velikem in mehkem snegu niso preveč pogrezile, vendar pa so bile dokaj nerodne.

vanja prečnih letev pri krpljah na kambo (sl. 2/6 na str. 124) in oglatih krpljah (sl. 2/7 na str. 124). Iz risbe je razvidno, da je pričvrstitev prečnih letev izvedena že na zunanji strani tako, da moli konec prečne letve ven v obliki trikotnika ali polkroga, tik ob stranski letvici ali kambu pa je v prečno letvo izvrtana luknja in vanjo zataknen lesen klin, ki moli zgoraj in spodaj nekoliko ven in s tem pričvrščuje prečno letev oziroma preprečuje, da bi izpadla.

III. Krplje v obliki deske

a) Ovalne krplje (sl. 2/1 na str. 124).⁸

Mere (navedene po ljudskem izročilu in zato vse le približne): Dolžina krpelj je 35 cm, širina 20 cm, debelina deske 2 cm.

b) Oglate krplje (sl. 2/2 na str. 124).

Mere (navedene po ljudskem izročilu): Dolžina krpelj je 35 cm, širina 18 cm, debelina deske 2 cm.

Konstrukcija (Podatki so za primerka a in b enaki): 6 cm od roba je na vsaki strani zgoraj in spodaj izvrtana po ena luknja za pričvrstitev vezi za prste in peto. Vezi so usnjene in spodaj zavozlane oziroma pribite z žeblički na spodnji strani.

Material: Krplje so bile navadno iz smrekovega ali lipovega lesa.

IV. Krplje z obodom

a) Lesene krplje z ovalnim obodom (sl. 2/3 na str. 124).

Navedena je samo natančna rekonstrukcija po ljudskem izročilu. Na terenu se ni ohranil niti en primerek, zato ni mogoče navesti navedenih podatkov glede mer in konstrukcije krpelj. Tri ali štiri prečne letve so ujete in pribite v ovalni obod, enako kakor pri tipih I in II.

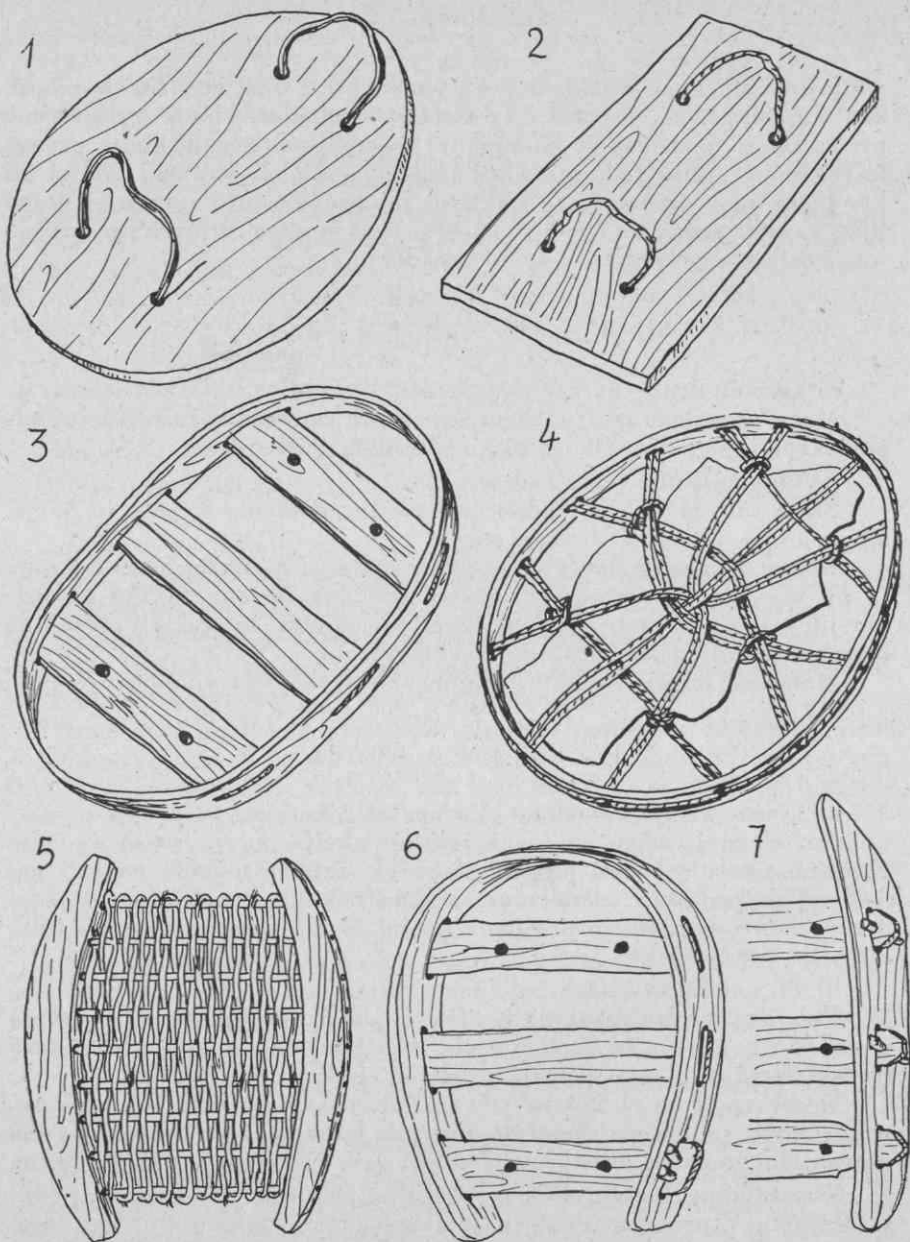
b) Po načinu vojaških izdelane krplje.

Kot take krplje niso več izvirna ljudska zamisel, vendar so vsaj v nekaterih krajih že pred desetletji zamenjale in izpodrinile stare ljudske krplje in tako postale predmet etnografije.

Mere krpelj na sl. 2/4 na str. 124, merjeno na terenu: Obseg lesene oboda je 108 cm. Namesto prečnih letev je napeljana po vsem notranjem praznem prostoru debelejša vrv. Največja širina je 24 cm.

Konstrukcija: Leseni obod je tam, kjer se stikata oba konca, pribit z žeblički. V primerni razdalji je razporejenih in izvrtanih po vsem obodu 16 lukenj za namestitev vezi za stopalo, na zgornji strani je pričvrščen kos svinjine, ki varuje vrvico, da se ne bi prehitro pretgala. Vezi za prste in peto so zavezane v obliki večjih zank, enako kot pri ostalih lesenih krpljah.

⁸ Rekonstrukcija krpelj po ljudskem izročilu.

Sl. 2. Krlje z Gorenjskega: 1. krlje v obliki ovalne deske (Brezje nad Kamnikom); 2. krlje v obliki oglate deske (Stiška vas in Stefanja gora); 3. krlje z obodom (Sv. Križ nad Jesenicami); 4. krlje z obodom — izdelane po vojaških krljah (Lom nad Trzičem); 5. pletene krlje (Stara Fužina v Bohinju); 6.—7. pritrditev letev z zunanje strani

Risba Sibila Nekrep

V. Pletene krplje

a) Polpletene krplje (sl. 2/5 na str. 124).

Krplje sodijo po svoji obliki k tipu I. Stranske letvice so polkrožno tesane. Prečne letve so tu nadomeščene s pletivom iz srobota. Ker je ta oblika krpelj le še predmet ljudskega izročila, zato natančnejših podatkov ni mogoče navesti, risba je le rekonstrukcija na osnovi dobljenega opisa.

b) Popolnoma pletene krplje.

Enako kot polpletene krplje so tudi te že pred desetletji zginile iz vsakdanje rabe. Opisi so zelo pomanjkljivi in jih bo treba dopolniti s podatki z drugih terenov. Celotne krplje so bile v tem primeru pletene iz srobota ali viter. Načina pletenja in natančnejše oblike pa se ni spomnil nihče več.

Na čini zavezovanja: Ljudje si privezujejo krplje na noge na najrazličnejše načine, ki so vsekakor zelo individualni in jih zato tudi ne moremo krajevno opredeliti. Tako smo na terenu ugotovili šest glavnih načinov privezovanja krpelj na noge (sl. 3/1—6 na str. 126).

Risba 1: Prosta vrv se zavozla na sprednji zanki za prste, nato se pretakne skozi pomožni zanki na sredi in skozi zadnjo zanko na peti, se prekriža na narti ter zaveže zadaj nad gležnjem.

Risba 2: Prosta vrv se zavozla na zadnji zanki na peti, pretakne skozi obe srednji zanki in zanko na prstih, nato se zavozla, prekriža zadaj in spredaj na nogi ter zaveže zadaj.

Risba 3: Prosta vrv se zavozla na sprednji zanki, pretakne in ovije skozi srednjo ter pretakne in zavozla na zadnji zanki, zaveže pa spredaj.

Risba 4: Prosta vrv se zavozla na sprednji in zadnji zanki, prekriža spredaj ter zaveže zadaj.

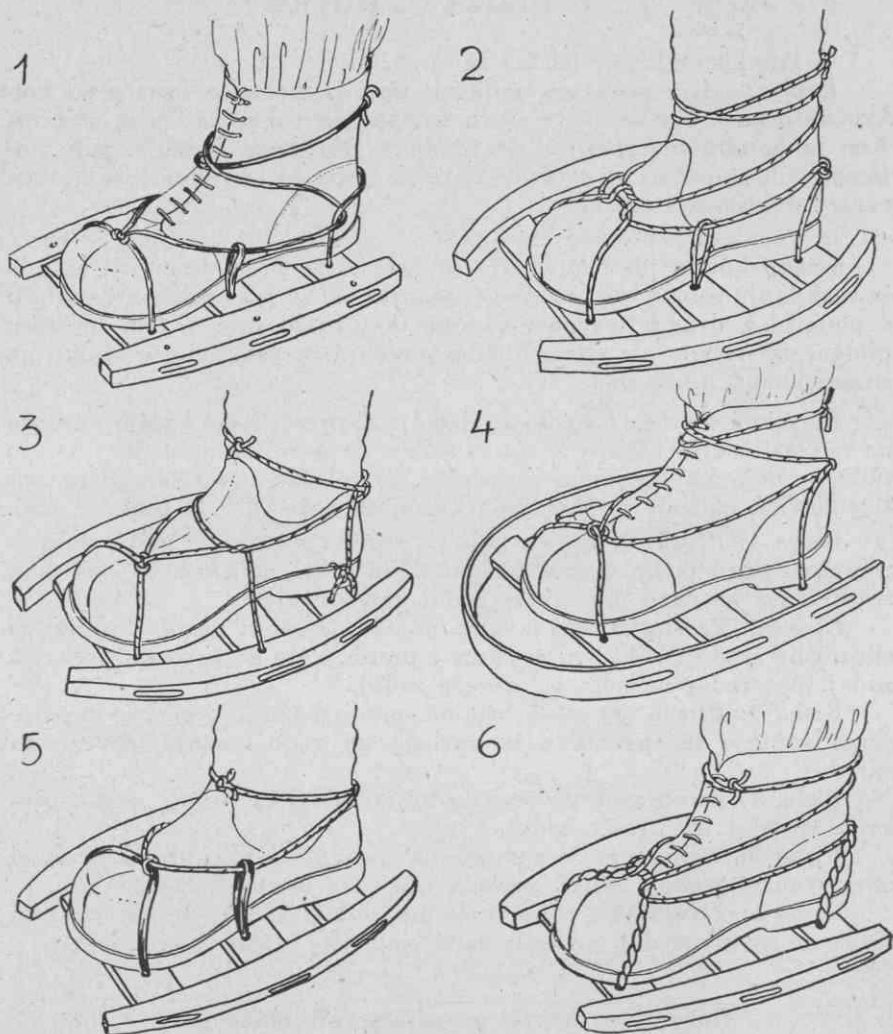
Risba 5: Prosta vrv se zavozla na sprednji zanki, pretakne skozi obe pomožni srednji zanki, zavozla nad peto in zaveže spredaj.

Risba 6: Prosta vrv se zavozla na zadnji zanki, pretakne skozi zanko za prste spredaj, prekriža zadaj nad peto in zaveže spredaj.

Razvrstitev krpelj po posameznih območjih

Na Gorenjskem smo tako ugotovili pet tipov krpelj. Medtem ko so oglate krplje (tip I), krplje na kambo (tip II) in krplje z obodom (tip IV, predvsem b) še vedno v rabi ali pa so bile v rabi do nedavnega in so bile razširjene povsod, so krplje v obliki deske (tip III) in pletene krplje (tip V) že predmet ljudskega izročila in omejene samo na določeno območje.

V naslednjem bodi podana prav shematično tipološka razvrstitev krpelj po posameznih območjih. Pod črko A je navedena nekdanja uporaba krpelj, pod črko B pa današnja.

Sl. 5. Razni načini zavezovanja krpelj na nogo (1—6)

Risba Sibila Nekrep

Bohinj: Češnjica, Gorjuše, Jereka, Koprivnik, Ribičev Laz, Stara Fužina.

A. Samo najstarejši ljudje (70—80 let) pomnijo, da so nosili pred približno osemdesetimi leti pletene krplje (tip V).

B. Danes nosijo predvsem oglate krplje (tip I a, b) in krplje na kambo (tip II), gozdarji pa predvsem vojaške (tip IV c).

Okolica Cerkelj, Kamnika in Preddvora: Sv. Ambrož, Brezje, Možjanca, Šenturška gora, Sidraž, Štefanja gora.

A. Približno od prve svetovne vojne so nosili krplje v obliki deske (tip III). V Sidražu so jih nosili posamezniki še pred desetimi leti. Drugih tipov krpelj tu niso poznali in uporabljali.

B. Krpelj kmetje danes ne nosijo več, edino lovci in gozdarji, ki pa niso vedno domačini, nosijo vojaške (tip IV c).

Jezersko: Zgornje in Spodnje Jezersko.

A. Tu so nosili do pred tridesetimi leti oglate krplje (tip I a) in krplje na kambo (tip II).

B. Krplje na kambo (tip II) uporabljajo danes le še lovci.

Okolici Jesenic: Javorniški rovt, Sv. Križ, Zgornji Plavž.

A. Pred prvo svetovno vojno so splošno nosili oglate krplje (tip I a) in krplje z obodom (tip IV a).

B. Danes nosijo le še gozdarji krplje na kambo (tip II) in oglate krplje (tip II c, s štirimi prečnimi ležvami).

Krajnska gora: Srednji vrh nad Martuljkom, Podkoren.

A. Pred prvo svetovno vojno so nosili oglate krplje (tip I a, b).

B. Danes nosijo le še nekateri krplje na kambo (tip II).

Poljanska dolina: Četena ravan, Ledinica, Mrzli vrh.

A. Ljudsko izročilo omenja za 19. stoletje pletene krplje (tip V b) in oglate krplje (tip I a). V 20. stoletju pa so začeli splošno nositi lesene oglate krplje (tip I a, c) in krplje na kambo (tip II).

B. Danes nosijo gozdarji in kmetje v višjih predelih predvsem oglate krplje (tip I c).

Selška dolina: Češnjica, Podlonk, Zgornja in Spodnja Sorica.

A. Do leta 1914 so uporabljali oglate krplje (tip I a), nato pa krplje na kambo (tip II).

B. Sedaj uporabljajo le še gozdarji in kmetje kadar gredo v gozd po drva krplje na kambo (tip II) in deloma vojaške (tip IV c).

Tržič z okolico: Podljubelj, Lom, Potarje.

A. Do prve svetovne vojne so nosili oglate krplje (tip I a) in krplje z obodom (tip IV a).

B. Danes nosijo le še redki posamezniki krplje z obodom (tip IV b).

Kronologija krpelj

Po ljudskem izročilu, ki sega v najboljših primerih le za 150 let nazaj, je težko ugotoviti, kdaj so začeli na Gorenjskem nositi krplje. Če posplošimo že omenjeno Valvasorjevo poročilo o hoji s krpljami na Notranjskem tudi na Gorenjsko, bi torej nekako v 17. stoletju poznali krplje tudi v višjih predelih Gorenjske. Še starejše datacije pa so zaradi pomanjkanja tovrstnega arhivskega gradiva nemogoče.

Glede najstarejše oblike krpelj lahko ponovimo le to, kar je povedalo ljudsko izročilo.

Kot predhodnika krpelj ali bolje njihovega sodobnika, kadar ni bilo drugega pri roki, bi lahko omenili najprej preprost ovoj okoli čevlja iz dna ali oboda pletenega koša, ki so ga omenjali za prejšnje pa tudi sedanje stoletje tako v okolici Kamnika kot tudi v Bohinju. Ne moremo pa trditi, da je ta način zaščite pred vdiranjem v sneg kak pratip krpelj. Bil je pač najhitreje pri roki, če je čez noč zapadlo veliko snega, toda obnesel se ni, prehitro se je razmočil in raztrgal in človeka je le malo držalo na površini.

Glede na preprosto izdelavo, ki bi govorila o večji starosti, kaže pretresti poročilo z Mrzlega vrha v Poljanski dolini, ki omenja iz srobota pletene krplje (tip Vb). Primer je zelo zanimiv, toda podatek je zaradi osamljenosti prav malo vreden. Ali niso bile tako pletene krplje le spretni posnetek kakih vojaških krpelj? In drugič: preden si je nekdo napletel ali zvil krplje iz srobota, je imel že prav tako lahko narejene take iz lesa. Razlika je edino v tem, da so bile lesene sicer nekoliko težje, bile so pa bolj trpežne.

V Bohinju presenečajo podatki o krpljah s pletenim dnom (tip Va). Zaradi natančne rekonstrukcije in datacije po ljudskem izročilu bi take pletene krplje bile znane v Bohinju vsaj že konec 18. stoletja. Misel, da tudi polihistor Valvasor omenja s svojimi Schnee-Körblein⁹ take pletene krplje, je zelo vabljiva. Kakršne koli trditve in primerjave na osnovi tega pa bi bile zaradi pomanjkanja gradiva iz vse Slovenije še prezgodnje.

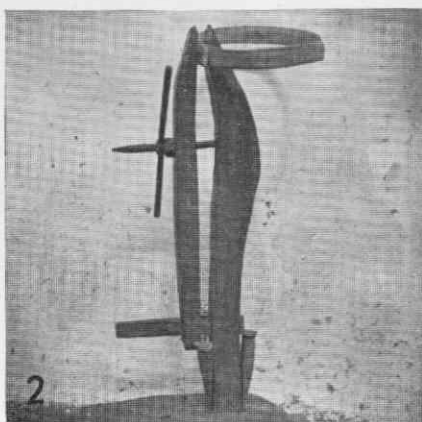
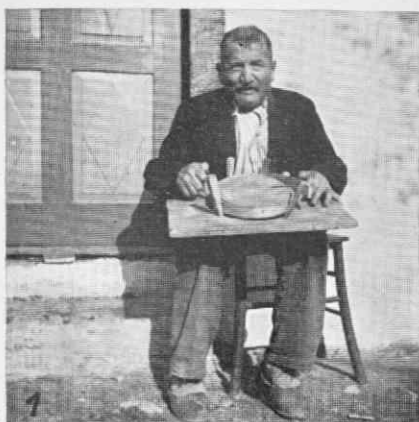
Krplje v obliki deske (tip III a, b), ki so jih nosili v okolici Cerkelj, Kamnika in Preddvora, so vsekakor zelo zanimiv pojav. Žal pa bi bilo tudi tu kakršno koli primerjanje s podobnimi švedskimi¹⁰ krpljami preveč drzno in poceni. Tudi tu velja, da bomo lahko izrekli dokončno sodbo o morebitnem posnemanju šele na osnovi celotnega zbranega gradiva. Razen če ne bi že a priori veljalo pustiti človeku njegovo prirojeno iznajdljivost in postaviti: tako obliko krpelj si je človek naredil kjer koli na svetu v predelih snega ob pogledu na obliko svojega stopala, ki se je, če je nanj privezal neko ploskev, nehalo vdirati v sneg.

Oglate krplje (tip a, b), ki so jih nosili ali jih deloma še nosijo po vseh višjih predelih Gorenjske, datirajo že v prvo polovico 19. stoletja, ko se konec 19. ali pa v začetku 20. stoletja začno umikati krpljam na kambo (tip II). Variante oglatih krpelj z ravnima stranskima letvicama (tip Ic) se pač pojavljajo že istočasno ali pa nekoliko kasneje in se ohranjajo ponekod do današnjih dni že zaradi možnosti svoje hitre izdelave. Pet deščic je lahko sestavil ali zbil skupaj vsakdo, ki je moral na pot v velikem snegu.

V začetku 20. stoletja pa so se pojavile krplje na kambo, ki so v Selški in Poljanski dolini ter v Bohinju skoraj popolnoma izpodrinile oglate krplje. Tako obliko krpelj je narekovala večja praktičnost

⁹ J. V. Valvasor, o. c., istotam.

¹⁰ Primerjaj fotografijo v delu Vere Košakove, o. c., str. 15

Sl. 1. Izdelovalec krpelj iz Loma nad Tržičem pritrjuje obod za krpelje na dilco; 2. šraub za izdelovanje krpelj (Lom); 3. krpelje kozarjev na planini Voje v Bohinju; 4.—6. hoja po snegu s krpjami (Češnjica v Selški dolini)

Foto: M. Jagodic in F. Sarf

hoje z njimi. Širše stranske letvice pri oglatih krpljah je tu zamenjal pokončni obod, ki se je zasadil ob vsakem koraku v sneg in preprečeval, da bi nosilcu krpelj drselo, kot se je to večkrat zgodilo ob nekoliko zamrzlem snegu pri oglatih krpljah.

Po prvi svetovni vojni so se pojavile krplje z obodom (tip IV b, c, varianta a pa že prej). V Slovenijo so jih zanesli vojaki, ki so jih uporabljali med prvo svetovno vojno. Po obliki teh tovarniško narejenih krpelj so začeli izdelovati krplje tudi domačini za svojo uporabo ali pa za prodajo. O razširjenosti tega tipa krpelj smo ugotovili naslednje: vojaške in po obliki vojaških izdelane krplje nosijo danes v splošnem gozdarji in lovci. Verjetno pa ta oblika ne bo nikdar prešla v splošno ljudsko rabo, ker so te vrste krplje vsekakor dražje, pa tudi manj trpežne ko lesene, doma narejene.

Izdelava krpelj

Krpelje so tisti predmet ljudske materialne kulture, ki je bil najpogosteje izdelan doma. Kdor jih je potreboval, jih je pač sam naredil. Njih preprosta oblika v resnici ni terjala kakšnih posebnih mojstrov.

Najboljši les za krplje, kot pravijo izdelovalci, je jesenov, javorov in bukov. Stranske letvice ali obod je najpogosteje iz jesenovega, javorovega ali bukovega lesa, prečne letve pa so navadno bukove pa tudi jesenove. Ponekod so krplje izdelovali iz smrekove korenine, ker je te vrste les menda najbolj odporen (Sorica v Selški dolini). Na splošno pa velja, da se uporablja jesenov les predvsem za krplje, ki jih krivijo, torej krplje z obodom (tip IV), ker se jesenov les najlaže kolje, teše in krivi. Krplje v obliki deske (tip III) izdelujejo iz smrekovega, lipovega in macesnovega lesa. Najvažnejše pri odbiranju lesa pa je, da je les lahak in da pri hoji ni čutiti teže. Zato ga je treba posekati pozimi ali, kot pravijo, *pravga cajta*, to je stare lune dan, ker takrat les ne bo imel vode. Od tako pripravljene lesa nato otešejo kos lesa, ki je pač primeren za določeno obliko krpelj. Ko les še nekoliko izgledajo, izdobljejo v stranske letvice luknje za pričvrstitev prečnih letev. Orodje, ki ga uporablja izdelovalec krpelj, je tesarska sekira in dleto, kajti les za krplje mora biti vedno tesan.

Za izdelovanje krpelj na kambo in krpelj z obodom je bilo treba les še primerno omehčati. Les so mehčali na tri načine: 1. otesan kos lesa so prilonili na steno peči, da ga je omehčala sopara, 2. les so oparili v vroči vodi in 3. les so kuhali v vroči vodi. Ko je bil les tako omehčan in pripravljen za krivljenje, so ga začeli previdno kriviti. Za krivljenje krpelj na kambo niso uporabljali nobene posebne priprave. Les so kratko in malo ovijali okoli hišnega tramu in nategovali toliko časa, da je dobil ustrezno obliko, ali pa so ga krivili kar na oči, to je z rokami. Nato so na vsaki strani izdoblili 2 do 4 luknje, v katere so potem vtaknili prečne letve. Te so potem še pričvrstili s klini ali žblji ter izžgali ali izvrtali luknje za namestitev vezi.

Pripovedovalec iz Sorice nad Selško dolino je krpelje na kambo izdeloval nekoliko drugače. Po njegovem mnenju je bil najboljši les za krpelje oziroma za obod smrekova korenina. V ta namen je bilo treba odsekati smreki dve stranski korenini in jih nato obrezati na obreznem stolu *lukcu*. Tako obrezani les se dene v vročo vodo in začne kriviti. Pred krivljenjem ali pa potem izdolbe izdelovalec v obod luknje za pričvrstitev prečnih letev, katere na zunanji strani oboda zatakne z nagojevimi cvekom.

Nekoliko drugače so krivili in izdelovali krpelje z obodom (tip IV a in b), kakor je to povedal izdelovalec iz Loma nad Trzičem. Obtesani in pooblani les so dali v škaf, nato so ga skrbno prilagodili notranjemu obodu škafa, seveda zelo počasi, ker bi sicer počil. Nato so v škaf vlili vrelo vodo, da se je les omehčal. Omehčani les so ovili okoli lesene priprave, *dilce* imenovane, ki je bila narejena prav v ta namen. (Dilca je v obliki krpelj izrezana lesena ploskev, ki je pričvrščena na večjo leseno desko pravokotne oblike. V to ploskev je tik okrogle ploskve izvrtanih 16 lukenj.) Med ovijanem so potikali na zunanjo stran lesene kline v luknje, ki so izvrtane v dilco. Tako je obod počasi dobival svojo obliko (slik. priloga VII/1). Konca oboda je izdelovalec pričvrstil skupaj z dvema žebljema, nato pa je pustil obod na dilci en dan ali eno noč, da se je osušil. Potem je pobral cveke iz lukenj in začel vrtati luknjice za vrvico oziroma odprtine za prečne letve. Če je namestil prečne letve, je izdolbel tri do štiri odprtine na vsaki strani, če pa vrvico, je enakomerno razporedil po vsem obodu 14 lukenj. Luknje je navadno izvrtal na vrtalnem stolu *šraublu* (slik. priloga VII/2). Tam, kjer prodre svedrova konica iz lesa, je luknja nekoliko manjša in polna drobnih trščic, ki bi vrvico prehitro prejedle. Zato je izdelovalec te šage z razbeljenim žebljem izžgal ali obrezal z ostrim nožem. Nato pa je začel vpletati vrv ali, kot pravijo, *udvát in naplétat štrák*. Vrv pretakne skozi vseh 14 luknjic, dokler ne dobi mrežo, kakor jo kaže slika 2/4 na str. 124. Končno pričvrsti zgoraj še usnje, da ima čevljev oporo, priveže obe zanki za prste in peto ter obe pomožni zanki, in krpelje so tako narejene.

Vezi za pričvrščevanje krpelj na noge so bile po najstarejših poročilih iz trte, navadno iz bekove, to je vrbove, meduljevega lesa, fodo-vitnove trte in srobota (sl. 3/6 na str. 126). V začetku 20. stoletja pa so na splošno opustili te vezi in jih nadomestili z močnejšimi vrvmi ali usnjenimi jermenimi.

Uporaba krpelj

Na Gorenjskem se uporabljajo krpelje edinole za hojo po snegu¹¹ (sl. VII/4). Iz odgovorov vprašanih povzemamo, kdaj so jih najpogosteje nosili, kdo jih je nosil in v kakšne namene.

Splošno velja, da so krpelje navezali v velikem, visokem ali debelem snegu, kadar se udira, *not podera*. Vendar mora biti za uporabo krpelj

¹¹ To poudarjam zato, ker vemo iz literature, da so krpelje nosili tudi za hojo po močvirnem terenu.

ta prau sneg — suh in nekoliko južen je najboljši, le nekateri trdijo, da je dober tudi zelo moker.

Najpogosteje so uporabljali krplje lovci, logarji, gozdarji in kopârji (tisti, ki koparijo, kuhajo oglje). Za vsakdanjo rabo so jih navezovali nekdanj, ponekod še danes, tudi kmetje, če je bilo potrebno, tako moški (sl. VII/5) kot tudi ženske (sl. VII/6).

Krplje so uporabljali v najrazličnejše namene. Najbolj pogosto so s krpljami *póta deual in gazi*, tako v okolici doma kot tudi izven vasi, uporabljali pa so jih za daljše poti gozdarji in ljudje, ki so morali hoditi po neizhojenih gozdnih poteh. Vse odgovore v zvezi z uporabo krpelj smo razvrstili v tri skupine.

1. Uporaba krpelj v bližini doma. Krplje so včasih navezali za pot naredit okoli doma ali do njive, da so nato po tej poti vozili gnoj s samotajnimi sanmi (Poljanska dolina). Pot so naredili navadno že prejšnji dan, nato pa so naslednji dan, ko je nekoliko zamrznila, vozili gnoj (Selška dolina). S krpljami so šli v šupo po steljo, če je bil velik sneg (okolica Kroke), ali pa so naredili pot od soseda do soseda (Kranjska gora), navadno že kar prejšnji dan (Bohinj). Zelo pogosto in najbolj splošno pa so navezali krplje, kadar so kidali sneg v bližini doma (povsod).

2. Uporaba krpelj za opravila izven doma. Krplje rabijo pozimi, če gredo po seno. Pred desetletji so tako delali skoraj vsi posestniki v vasi, ki so imeli seno v planini, danes ga imajo samo še nekateri, in tudi ti ne uporabljajo krpelj vedno (Tržič z okolico, Jesenice z okolico). Krplje so navadno navezovali — nekateri še danes — ko so hodili v Jelovico po les in po drva (Selška dolina, okolica Kroke) ali po les v gozd (okolica Preddvora, redkeje v okolici Cerkelj in Kamnika). S krpljami so tudi šli po opravkih v Tržič, Železnike, Radovljico, Žiri. V cerkev so hodili s hribovskih predelov prav tako s krpljami (Mrzli vrh).

3. Uporaba krpelj v kolektivne namene. Skupina ljudi iz vasi še danes pohodi sneg od Sorice do Podbrda, da poštar lahko hodi po pošto na Podbrdo pozimi (Sorica v Selški dolini). Učiteljci še zdaj, če je velik sneg, otroci s krpljami naredijo pot do šole (Bohinj). Po vrstnem redu so naredili močje iz vasi gaz za vso vas (Poljanska dolina), navadno pa so že v soboto prekrpljali pot za v nedeljo, ko so šli ljudje k maši (Mrzli vrh v Poljanski dolini).

Po uporabi so krplje pustili pred hišo, če so delali gaz okoli doma, če pa so šli z njimi na daljšo pot, so jih privezali na nahrbtnik ali obesili čez rame. Če je bila daljna pot zamrznjena, so navezali dereze, *krapše*, *kramžarje* ipd. (Selška dolina). Kadar so šli po opravkih, so jih pustili v dolini pri znancih (Poljanska dolina), na cesti pri kraju ali pa pred cerkvijo (Bohinj). Ko so se vračali, so navadno šli kar po stopinjah *stopnah* (na sl. VII/4 so stopinje prav dobro vidne), zlasti če so te zamrzile in ni bilo treba navezovati krpelj (Selška dolina).

Pred uporabo so krpelje ponekod mazali s staro mastjo, da se jih ni prijemal sneg (Kropa z okolico) in da niso preveč drsele *pouzile* (Jesenice z okolico).

Pri hoji s krpeljami navadno ne uporabljajo pomožne palice. Tako vsaj v bližini doma niso nikdar rabili palice, na daljšo pot so hodili z dolgo leskovo palico (Selška dolina). Če pa so šli kidat sneg, so se opirali na lopato za kidanje snega, *šublo* imenovano, kozarji na planini Voje v Bohinju pa so se opirali na palico *triglavko* ali *šteklarko* (glej sl. VII/3).

Ljudska terminologija krpelj

V knjižnem jeziku se imenuje priprava za hojo po snegu *krp l j e*.¹² Izraz je večidel tudi splošno znan med ljudstvom, seveda nekoliko spremenjen po dialektoloških zakonih. Najobičajneje je beseda rabljena s spremenjenim poudarkom, ki se prenese iz prvega zloga na zadnjega. Tako pravijo v Bohinju, v okolici Jesenic, Kroke in Kranjske gore, dalje v Selški dolini in v okolici Tržiča krpeljam *krplé, krpljé, krplé in krplà*. V okolici Cerkelj in Preddvora poznajo tudi izraz *kripe*. V Poljanski dolini zasledimo besedo *krámple* in tudi *krpljé*. V okolici Kamnika imenujejo krpelje *prétarje*¹³ in *šnéralfne*.¹⁴

Kot se v knjižnem jeziku najpogosteje in tudi pravilneje uporablja množina besede krpelja, prav tako sta tudi v enakih, čeprav drugače naglašениh narečnih oblikah ednina in dvojina neznani. Toda tudi množinski skloni so nepopolni. Iz vsakdanje ljudske rabe poznamo le peti sklon množine v stavku *u krpalah je pršu*, s katerim označujejo prihod nekoga s krpeljami na nogah. Kolikor smo zapisali v zvezi s posebnimi vprašanji tudi ostale sklone, so pa le spretna umetna tvorba sklonov skladno s pravili knjižnega jezika in kot taki nimajo prave vrednosti, ker pač niso znani v vsakdanji ljudski govorici.

Pri opisovanju krpelj smo označevali posamezne dele s stranskimi letvicami in prečnimi letvami. Na terenu smo zapisali najrazličnejša poimenovanja. Preden navedemo izraze, ki so značilni za posamezne kraje, lahko trdimo, da vsi ti izrazi nimajo prevelikega, ali bolje, prav nobenega pomena za dialektologijo ali za tolmačenje izvora krpelj ipd. po teh posebnih izrazih. Pri označevanju posameznih delov krpelj uporabljajo ljudje torej izraze, ki jih na splošno rabijo za podobno oblikovani les.

Stranske letvice imenujejo *rémal, -na*, in *rémalni* v Bohinju, *plánkca* in *stranica* pa v Selški in Poljanski dolini. Enega izmed teh izrazov ali pa vse poznajo tudi v drugih predelih.

¹² Primerjaj slovenski pravopis, Ljubljana 1950, str. 311. — Izvor besede pa bomo iskali v grški besedi *κοηπίς*. Glej s tem v zvezi: A. Dokler, Grško-slovenski slovar, Ljubljana 1915, str. 449.

¹³ Iz nemščine: Brett n(-e/s, -er), deska.

¹⁴ Iz nemške besede za krpelje: Schneereifen pl.

Ljudski nazivi za prečne letve so: *plohi, dilce, remalci, šprajci, špange, špange, šince in police.*

Pollkrožni obod imenujejo navadno in najbolj splošno *obod* in *rom*. Vezi za privezovanje krpelj pa splošno: *špága, -e* in *štrik*, če so iz usnja, pa *jerména*. Ponekod označujejo vez na prvi, srednji in zadnji prečni letvi s *kámbo, kampo* ali *kámbeo* (Poljanska dolina in okolica Jesenic), pomožno srednjo zanko pa *rinček* (okolica Tržiča). Navadno pa za to nimajo nobenega imena. Odprtine, skozi katere so pretaknjene vezi, na splošno imenujejo *luknje*, lesene kline, s katerimi so prečne letve pričvrščene na stranske letvice, pa *coeke*.

Ljudje tudi z bolj ali manj posrečenimi izrazi natančno razlikujejo posamezne oblike krpelj. Stare lesene domače krplje imenujejo *krplje na dilce* (to sta tipa I in II), vojaške in po vzorcu vojaških narejene krplje pa *krplje na špago, ta okrogle s štrikom* in *na jajc okrogle* (tip IV). Za oglati tip I poznajo večje število oznak, n. pr. *krplje na šter ogle* (Selška dolina), *na šter vogle* ali *vojtrce* (Bohinj) in *posnete na krvino* (okolica Jesenic). Krplje na kambo (tip II) imenujejo v Selški dolini *krplje na lojtrce, ta prégnjene krplje*, v okolici Kroke *ta okrogle krplje*, v okolici Jesenic pravijo, da *so kot lojtrce in ukripljene na peto*, v Bohinju pa jih imenujejo *krplje na obod* ali *krplje u podku*. Krplje z obodom (tip IV) označujejo v Bohinju *čez in čez zaokrožene*, v Poljanski dolini pa *ta krive*. Pletene krplje (tip V) imenujejo v Bohinju *krplje na snóbrat* ali *krplje na križ pletene*.

V vsakdanjem govoru ljudje vsekakor redko uporabljajo te izraze, ker se jim pač ne zdi potrebno določene ločiti eno obliko krpelj od druge.

Ljudje poznajo najrazličnejše izraze, s katerimi označujejo pričvrstitev krpelj na čevlje in hojo s krpeljami po snegu.

Pričvrstitev krpelj na čevlje.¹⁵ Če je velik sneg, pravijo ljudje, da bo treba *krplje na čevlje prvezát* ali *na noge navezát*. Krplje so *navezval* gor najpogosteje moški, vendar pa tudi ženske. Starejši ljudje še danes *navézejo krplje* in pravijo, *bom krpeljé* ali *krámple gor navézou*.

Za daljšo pot so navezali krplje praviloma na škornje ali visoke čevlje. Način zavezovanja z vrvco poimenujejo kot sledi: *skozi prednjo kampo se potakne štrák in zavozla, nato se napelje skozi rinček na srednji lati, potakne skozi zadnjo kampo, zaveže in naveže okrog noge*. Tako je zdaj *zavezan štrák čez prste, čez rožo in čez peto*.

Hoja po snegu. Včasih so ljudje, če je bil velik sneg, *hodili u krpáláh* in *křpljah*, danes pa *hódjo s krámplam* samo še logarji in gozdarji. Če bi zdaj kdo *pršú u krpáláh*, bi se nam čudno zdelo. Le še starejši ljudje gredo včasih *podkřpljen* (Poljanska dolina, Bohinj).

¹⁵ Odgovori so namenoma razvrščeni v stavkih, da se iz njih razbere različna raba oblik.

S krpljami gredo kar po celem ali po vrh snega (okolica Tržiča, Selška dolina). Če je *žleht sneg*, je hudo *ita s krplami*, ker se za *krple prijema sneg*, če je moker sneg, pa je *težka hoja*, ker se sneg nabere na površini krpelj (Poljanska dolina). V *trdmo sneg se noga lom*, tako *gre v enem kraj not v drugem pa ne*. V takem snegu se prav zelo *delajo stópne* (noga se pogrezuje v sneg), v suhem snegu je *hoja lahka* (Selška dolina). Težavnost hoje s krpljami so ljudje izrazili s še določnejšimi izrazi, ki vsi skušajo poudariti nerodno hojo s krpljami. Tako pravijo, je treba kar *širok hodit*, sicer se stopa na krplje (Tržič z okolico, Bohinj) ali v krpljah je treba bolj *širok prestopát* (Poljanska dolina) in *ita bolj skobár* (široko, Bohinj).

Ljudje so tudi skušali primerjati lažji ali težji način hoje z različnimi tipi krpelj. Razlika med lesenimi (tipa I, II) in vojaškimi (tip IV b in c) je v tem, da je v lesenih *bolj trdna stópna*. Temu splošnemu mnenju pa je oporekal pripovedovalec iz Loma, ki je menil, da je na lesenih krpljah noga preveč *spodlétooua*, ker se je les zmočil. Krplje, kjer so obod ali stranske letvice višje (tip Ib), so za hojo zelo pripravne, ker niso drsele. Rob stranskih letvic se je namreč zasadil v sneg, medtem ko so krplje s širšimi stranskimi letvicami polzele. Nepraktičnost krpelj na kambo in krpelj z obodom pa je v tem, da se zgornja ali spodnja okroglina lovi v grmovje.

Delanje gazi ali poti s krpljami poimenujejo: kadar zapade velik sneg, je treba pot *pokrpljat* ali *prekrpljat* (Bohinj), *krpljájo* pa danes že zelo malo, čeprav je po *pokrpljan* pot veliko lažje hoditi, edino za poštarja še *skrpljájo* pot (Selška dolina).

O opuščanju hoje s krpljami

Nošnja krpelj je prešla v večini obravnavanih predelov iz splošno ljudske uporabe v nošnjo posameznih poklicev v prvih desetletjih 20. stoletja, kot smo ugotovili na svojih terenskih raziskovanjih. Glavni vzroki, ki so vplivali na to, so trije: prometni, klimatski in tudi psihološki. V naslednjem si oglejmo vsakega izmed njih.

Prometni koeficient se je v predelih, ki ležijo v bližini večjih industrijskih predelov, zlasti v času po prvi svetovni vojni, znatno povečal, ko se je del kmečkega prebivalstva zaposlil v raznih tovarnah, podjetjih itd. Zdaj se je promet razvijal po poteh v najrazličnejših dnevnikih urah: četudi je padal sneg, so ljudje pot vedno sproti shodili. Po drugi strani pa se je prav zaradi povečane uporabe cest pokazalo za potrebno, da so začeli pluziti glavne ceste in važnejše stranske poti.

Dalje ne smemo prezreti dejstva, da so se v zadnjem času precej spremenile snežne razmere. Sneg zapade bolj pozno in v veliko manjši meri, kakor trdijo starejši ljudje in potrjujejo vremenska poročila.

Če posežemo še nekoliko na področje ljudske psihologije, ki jo v etnografiji še vse premalo upoštevamo, lahko ugotovimo naslednje:

hoja s krpljami, zlasti lesenimi, pomeni za mlajše ljudi nekaj staromodnega, in prav zaradi tega si jih mlajši bolj podzavedno ko namera ne navežejo, četudi bi bilo potrebno in praktično.

In končno, vedno večja uporaba smuči ne samo za šport, ampak tudi kot prometno sredstvo, je prav tako precej pripomogla k opušcanju hoje s krpljami.

Vsi ti vzroki so do danes ali pa bodo še v bodoče pripomogli, da bodo krplje navezali ob primernem snegu le še ljudje takih poklicev, ki morajo hoditi po zasneženih terenih, kjer uporaba smuči nikdar ne bo prišla v poštev, torej lovci, logarji in gozdarji. Pa še ti bodo raje navezali vojaške krplje, naše stare, doma narejene lesene krplje pa se nam bodo tako ohranile le še kot muzejski predmet.

Summary

THE SNOWSHOES IN GORENJSKA

In the article "The snowshoes in Gorenjska" the she-author treats the snowshoes, an old means of communication for walking in deep snow, which in Slovenia has been known towards the end of the 17th century at least.

Owing to the too extensive material the author is restricting herself in the article on a smaller geographical and ethnographical limited sphere, on the Gorenjska (the north part of Slovenia). It is the part where the snowshoes themselves conserved up to nowadays owing to the geological (mountainous earth) and climatical circumstances (in winter are falling rather great quantities of snow).

As to the origin of our snowshoes the author doesn't enter into any minute researching in the article, and that just because of the lack of the published material of whole Slovenia. For the same reasons comparaisons with the other snowshoes of the world have been omitted.

In the Gorenjska we know five different types of snowshoes with smaller variants as follows: I angular (cornered) snowshoes, II horseshoe-shaped snowshoes, III snowshoes in the form of a plank (board), IV snowshoes with circumference and V plaited snowshoes. Compare designs and photos! (Type I with variants, Fig. 1/1—7, type II Fig. 1/8, 9 page, type III Fig. 2/1, type IV Fig. 2/3, 4, type V Fig. 2/5). The manufacturing way of the snowshoes with circumference and the walking in deep snow on snowshoes look at Figure VII, 1—6 page. Whereas the three types I II IV are partly in use nowadays, the other two, III and V are only still old people's recollections.

The peasants themselves always worked out the snowshoes and above all of beech, maple, and also of lime wood. The peasants usually softened wood by pouring boiled water over it, then by giving a convenient form to it so that it was cut (hewed) with an axe or (type II and IV) rounded round a beam of the house.

In our country the people, men as well as women, generally wore the snowshoes till the end of the 20th century at least. By means of them people made paths through the snow round their houses or they attached them to their feet, when they went down for a longer walking to the valley, church etc. Since then people began to drop the use of snow-shoes and to-day they are worn only by the people of those professions that are compelled to walk on yet untrodden snowy ways. These are hunters, foresters, and wood-cutters,

but also they themselves prefer the use of the soldier snoeshoes (in the first world war these snowshoes were brought to us by soldiers from Austria) to the home-made wooden ones.

The reasons of the omission of the snowshoes are three after the author's opinion: traffical, climatical, and psychological one. The traffical coefficient increased after the first and especially after the second world war, when a part of the country people were employed in factories. So the traffic developed now on the ways at the most different hours of the day: although snows were falling down incessantly people trod their way out at any time. The climatical circumstances have been rather changed just in the last years. After the old people's records and after climatical reports the snow falls, especially in the last years rather later on and in smaller quantities, than previously. And the third, the psychological moment, which is in our Ethnography all too little considered, on the whole: the walking on the snowshoes, especially on the wooden ones, means for younger people something out-of-date, and the youth doesn't like to attach them on their feet more unconsciously as on purpose, although they would be urgent.

As the other snowshoes throughout the world should our Slovene ones remain only a museum object.

SANI V HRIBOVSKIH PREDELIH GORENJSKE

Fanči Šarf

I. Pregled terena in pogoji za uporabo sani

Na razširjenost in uporabo sani v hribovskih predelih Gorenjske¹ so poleg ugodnih snežnih razmer odločilno vplivali tudi nekateri gospodarski in geografski činitelji, kot n. pr. močno razvito gozdarstvo, nekdanje oglarstvo in rudarstvo, visoko ležeče senožeti ter polja na strmih pobočjih.

¹ V okviru raziskovanj zimskih prometnih naprav je Etnografski muzej v Ljubljani posvetil določeno pozornost tudi sanem na alpskem ozemlju Gorenjske. Raziskovanja sani so bila opravljena v letih 1955/56.

Z obžalovanjem moramo takoj pripomniti, da o saneh na Gorenjskem, tej nepogrešljivi gospodarski napravi, doslej ni bilo pomembnejšega govora v naši strokovni literaturi in je bilo raziskovanje vezano izključno na terensko delo. Natančneje so bili v tem pogledu raziskani domala vsi gorenjski okoliši od Tuhinjske doline preko vasi v okolici Kamnika in Cerkelj, dalje Jezersko, okolica Tržiča, Begunj in Jesenic, zgornja Savska dolina, Bohinj, okolica Bleda in Kroke, gorske vasi v Selški in Poljanski dolini ter okolici Skofje Loke. Pretežni del obravnavanega gradiva se nanaša na avtopsijo, pri terenskem delu pa so avtorici ljubeznivo pomagali tudi številni domačini, ki so dali vse potrebne podatke in pojasnila ter omogočili risanje in fotografiranje.

V pomoč so nam bili zlasti naslednji, ki se jim za njihovo podporo toplo zahvaljujemo: Ignac Markič, Franc in Anton Godnov, Lom; Anton Kavar in Jakob Meglič, Sv. Ana; Lovro Markež, Koroška Bela; Simon Smolej, Javorniški Rovt; Janez Hlebanja, Srednji vrh nad Martuljkom; Andrej Košir in Joža Kramar, Podkoren; Jakob Kopaunik in Anton Kavalar, Rateče; Ivan Anko, Jože Virnik in Miha Zaplotnik, Jezersko; Franc Strelj in Janez Zakulj, Breznica; Gašper Gregorač, Žiri; Anton Dolenc, Četena ravan; Franc Zupanc, Martinj vrh; Valentin Lotrič, Jamnik; Franc Pogačnik, Dobrava; Jurij Fajfar, Češnjica v Selški dolini; Lojze Lotrič, Dražgoše; Matija Rejc, Podlonk; Anton Grohar, Sorica; Franc Žmitek, Bohinjska Bela; Jakob Jere in Martin Bernard, Kupljenik; Franc Rozman, Savica; Franc Boltar, Stara Fužina; Janez Cvetek in Janko Cvetek, Srednja vas; Jože Grilc in Ignac Slatnar, Sv. Ambrož; Peter Škrjanc, Stiška vas; Anton Jerič, Štefanja gora; Franc Goričnik, Zgoše; Franc Slamnik, Selo pri Bledu; Franc Balantič in Alojz Sleuc, Županje njive; Anton Sleuc, Sv. Primož; Jože Podbevšek, Laze v Tuhinjski dolini; Vid Žaubi in Vid Kadunc, Zgornji Tuhinj; Leopold Hribar, Mali hrib. Poleg navedenih pa se v vsakem raziskanem ali sosednjem kraju podatke potrdili ali jih bolj ali manj dopolnili še mnogi drugi domačini, ki pa jih zaradi njih prevelikega števila ne navajamo. Tudi tem prisrčna zahvala.

V zimskem času kmet ni zaposlen z delom na polju in se tedaj intenzivneje ukvarja s prevozništvom. Namesto voza uporablja ob zadostnem snegu pozimi sani. V ugodnih snežnih razmerah je vožnja s sanmi pozimi lažja od vožnje z vozom v ostalih letnih časih. Tu in tam pa kmetje na Gorenjskem uporabljajo sani ne glede na snežne razmere.

Če se hočemo pobliže seznaniti z najvažnejšimi razlogi za uporabo sani, moramo na prvem mestu navesti gozdarstvo. Obstoj in razvoj kmečkih gospodarstev na Gorenjskem je bil nekoč močno odvisen od izkoriščanja gozdov, ki v gorenjskem gorskem svetu zavzemajo spodnji pas. Ogromne količine lesa, ki so ga v poznem jesenskem in zimskem času posekali v gozdovih, so kmetje spravljali v dolino največ s sanmi. Tudi pri oglarstvu so imele sani nekoč pomembno nalogo. Z njimi so oglarji spravljali les do kope, nato pa so na saneh prevažali tudi oglje. Pri rudarstvu so nekoč sani močno upoštevali. Rudarji v okolici Kroke, Železnikov, Jesenic ter v Bohinju so pozimi na saneh prevažali nakopano rudo. Dalje naj omenimo apnenčarje, ki so uporabljali sani za prevoz kamenja in apna. Nadaljnji razlog za uporabo sani so visoko ležeče senožeti, ki jih izkoriščajo živinorejci. Kmetje na Gorenjskem shranjujejo seno, pridobljeno na senožetih, v senikih ter ga šele pozimi spravljajo domov. To delo domala v celoti opravljajo s sanmi. Zimski čas je končno tudi primeren za prevoz gnoja na njive. S tem ima kmet opravljeno delo, ki bi ga sicer čakalo spomladi. Poleg navedenih specialnih razlogov za uporabo sani pa so v zimskem času le-té rabile za vse priložnostne kmetove potrebe, kot n. pr. za prevoz žita v mlin in nazaj, prevoz živine, zlasti prašičev, prevoz živil, tu in tam tudi vode itd. Končno so sani že od nekdaj prinašale otrokom zimsko veselje; imeli so sani za sankanje.

Prevažanje vsakovrstnih bremen s sanmi po snegu je naravno, manj razumljiva pa bi nam bila uporaba sani na kopnem, če bi pri tem ne upoštevali geografskih in drugih pogojev. Velike strmine, gosta zaraščenost in slabe poti so bile često vzrok, da je kmet, drvar ali oglar ne glede na sneg zamenjal voz s sanmi. Posebno uspešno so kmetje uporabljali sani na strmih njivah. Tu so nekoč z ustreznimi sanmi pred oranjem razvažali gnoj v vseh letnih časih; deloma delajo to še danes. Tudi v gozdne grape je dostop s sanmi lažji kakor z vozom. Zato uspešno rabijo sani pri vlačanju lesa do vozne poti. Ponekod vozijo tudi seno iz strmih senožeti, preden zapade sneg.

V krajih, kjer so bili dani pogoji da je bilo mogoče dati sanem na kopnem prednost pred vozom, pa je bil še drug tehten razlog za splošno uporabo sani. Le-té so namreč preprosta in cenena naprava; mogel si jo je omisliti vsak mali kmet ali kajžar, ki ni imel vprežne živine, niti ni premogel voza. To velja zlasti za vasi na strmejših pobočjih ali tik pod njimi.

II. Vrste sani

A. Pregled sani po konstrukcijskih značilnostih

1. Sani s kozolci. Navadne sani sestojijo iz dveh krivin, štirih kozolcev in dveh oplenov. Zadnji ravni del obeh krivin drsi po tleh, sprednji konec je ukrivljen navzgor, da se sani ne zatikajo v sneg. V ravni del krivine je vsajen eden, dva ali trije kozolci, ki odločajo o višini sani. Breme, naloženo na sani, je tako dvignjeno od tal in obvarovano pred snegom. Po dva in dva nasprotna kozolca povezujeta oplena ter sta z njima povezani tudi obe krivini. Obenem oplena omogočata natovarjanje sani.² V to vrsto sani sodijo na Gorenjskem:

a) sani za vožnjo gnoja³ (sl. X/1). Te sani so navadno nekoliko manjše od srednje velikega voza. Zadnji ravni del krivin je okoli 2 m dolg, sprednji ukrivljeni del pa sega 40 do 60 cm visoko. V vsako krivino sta vsajena dva ali trije okoli 50 cm visoki kozolci, povezani z opleni. Tudi konca krivin sta navadno povezana s tanjšo polico. V konce sprednjega in zadnjega oplena so predolbene luknje, ki rabijo za namestitev štirih pokončnih ročic, h katerim je pritrjena na vsaki strani po ena deska ali lestva. Na oplene so položene deske, na katere nalagajo gnoj. Često pa lestve ali deske zamenjuje gnojni koš;⁴

b) sani za priložnostne prevoze ali za sankanje. Po sestavnih delih zelo podobne sanem za vožnjo gnoja, po velikosti pa znatno manjše so sani, ki jih tu in tam uporabljajo za prevoz v mlin, za prevoz vode ali mleka, pa tudi za sankanje. V obe krivini so vsajeni štirje kozolci, od katerih sta po dva in dva nasprotna kozolca povezana z dvema oplena. Na oplene so pritrjene deske ali pa tudi nizek zaboj, v katerega postavljajo posode ali vreče. Sani za sankanje imajo navadno na opleneh eno ali dve deski. Sprednji, ukrivljeni del krivin je pri teh sanah lahko prav nizek ali pa sega do višine kozolcev;

c) sani za seno (sl. VIII/1, 2). Od drugih sani s kozolci se sani za seno ločijo predvsem po sprednjem delu krivin, ki je tu znatno višji. Ukrivljeni del krivine prehaja ponekod od ravnega dela na tleh do navpičnega sprednjega konca v dolgem, rahlo ukrivljenem loku, drugje pa je lok kratek in močnejše ukrivljen (sl. 1 A na str. 141). Sprednji konec sani je torej ponekod bolj, drugje spet manj potisnjen naprej. Poleg krivin, kozolcev in oplenov pa imajo te sani navadno še na vsaki strani po eno diagonalno vez, pritrjeno spredaj nekoliko pod koncem krivine, nato ob strani sprednjega kozolca ter končno na ravni del

² To vrsto sani označuje Birket Smith (Geschichte der Kultur, str. 249) kot izboljšan, izpopolnjen tip, v razvoju sani pa kot najmlajši, a najbolj razširjeni tip sani. Vendar pa arheološke najdbe na Švedskem in v Rusiji dokazujejo, da segajo te sani v konec kamene in začetek bronaste dobe.

³ Oznako za sani povsod določimo po funkciji, ki prevladuje.

⁴ Podobne sani omenja D. Zelenin (Russische Volkskunde, str. 134) kot najpreprostejšo vrsto sani.

krivine med kozolcema. Vez je spredaj pretaknjena skozi krivino, sedi na njej ali pa je samo delno vsajena vanjo (sl. 1 B na str. 141). V ta namen je navadno krivina na tem delu kolenasto odebeljena. Nekoliko pred sprednjim oplenom sta ponekod vezi med seboj povezani s polico, ki more pri vožnji rabiti kot sedež za voznika. To polico pa vidimo le pri saneh, ki imajo sprednje konce krivin bolj naprej potisnjene. Lahko pa so sani tudi brez omenjenih stranskih vezi; tedaj krivina zgoraj ni odebeljena. V vse štiri konce oplenov so skoraj dosledno zavrtane luknje, v katere po potrebi vtikajo cveke, ki preprečujejo, da bi naloženo breme padlo s sani. Na oplene je ponekod na vsaki strani sani pritrjen po en drog ali pa položijo namesto teh dve ali več palic, na katere naložijo seno. Često nadomestujejo drogeve ali palice tudi deske, pritrjene na oplene. Deske namesto palic najdemo navadno v krajih, kjer s temi sanmi ne vozijo samo sena, marveč tudi gnoj, nekoč tudi oglje in podobno. Po velikosti so sani te vrste ponekod le nekoliko manjše od sani za vožnjo gnoja, drugje pa so znatno manjše. Dolžina sani se giblje od 1,50 do 2,20 m, višina kozolcev od 20 do 28 cm, višina krivin spredaj pa od 70 do 90 cm. Širina med krivinama je znašala pri starejših saneh okoli 50 cm, pri novejših pa se giblje od 70 do 80 cm;⁵

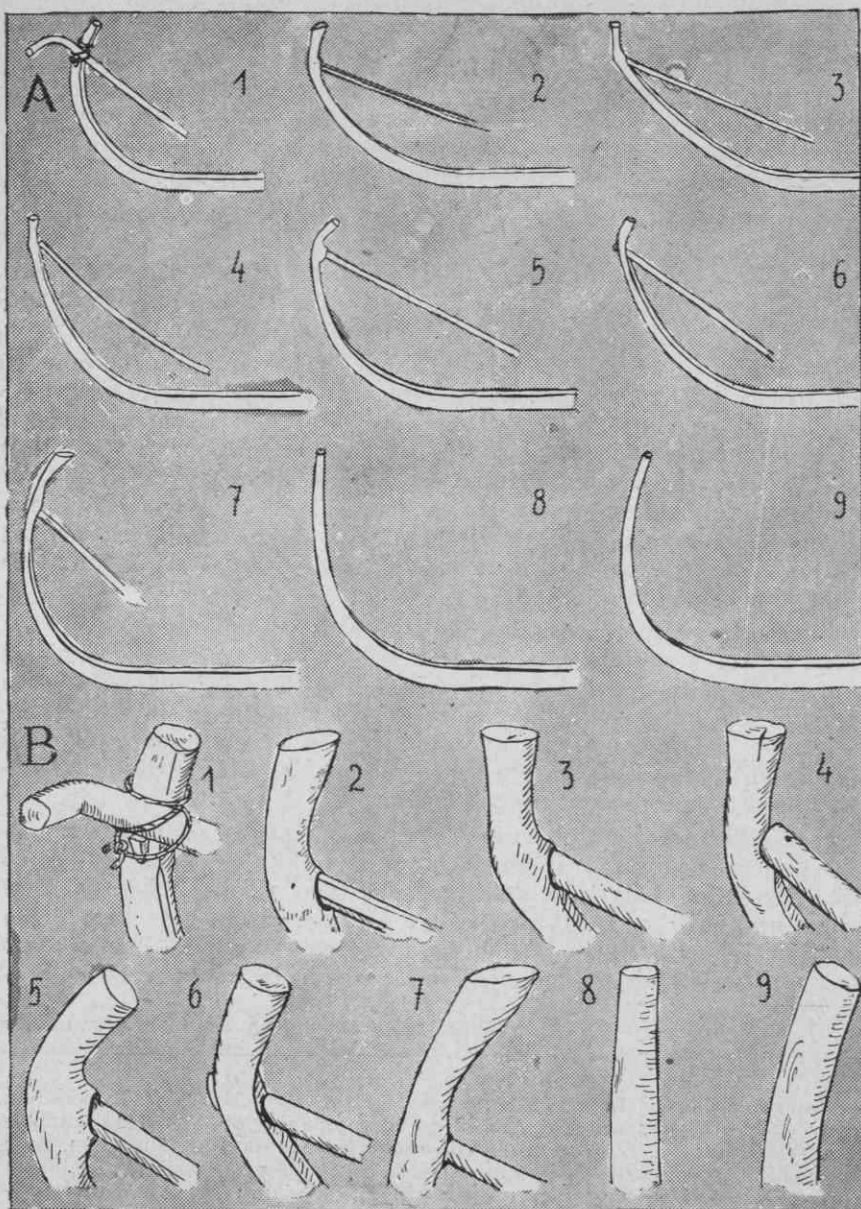
č) sani za les (samotežne) (sl. VIII/4). Te sani so zelo podobne sanem za seno, le da so v svojem zadnjem delu do pol metra krajše. Sprednji del krivin je navadno potisnjen naprej; krivine se torej polagoma dvigajo. Deli sani, zlasti pa oplena in kozolci, so močnejši. Ponekod so imele po starem te sani namesto štirih samo dva kozolca in en oplen. V določenih krajih so sani brez dveh stranskih vezi, nikjer pa na oplenu ne vidimo drogov ali desk;

d) sani za les (vprežne) (sl. X/2, 3, 4). Poleg opisanih sani z visokimi krivinami so za vlačenje hlodov splošno znane tudi krajše, okoli 1 m dolge, toda močne sani, ki imajo v krivine vsajena dva ali štiri kozolce. Krivini sta ponekod spredaj visoko ukrivljeni in na koncu povezani s polico, drugje pa sta ukrivljena dela krivin nižja ali celo prav nizka. Tudi višina kozolcev je različna. Ponekod so ti komaj 15 cm, drugje pa do 50 cm visoki. Sani z dvema kozolcema imajo en oplen, sani s štirimi kozolci pa dva oplena. Pri saneh z enim oplenom je sprednja polica, ki povezuje krivini, navadno močnejša;⁶

e) sani za prevoz rude (sl. 2/1 na str. 143). Pri teh saneh sta krivini spredaj le toliko ukrivljeni navzgor, da se konca ne zatikata v sneg.

⁵ G. Berg (Sledges and wheeled vehicles, str. 58) označuje ta tip sani kot vzdolni finski tip, podobni tipi pa so tudi v Estoniji, Latviji, Poljski in Rusiji.

⁶ G. Berg (Sledges and wheeled vehicles, str. 87 in Pl. XII, XIII) omenja razne tipe kratkih sani za transport lesa. Po konstrukciji najbolj podobne našim sanem so sani na Švedskem in Danskem, kjer imajo en oplen bolj ali manj dvignjen od zemlje. Seveda pa imajo na severu še mnogo drugih vrst sani za prevažanje lesa, ki jih pri nas ne poznamo.

Sl. 1. Krivine in ročaji pri saneh za seno: AB 1. Sv. Ana nad Tržičem, 2. Gozd-Martuljk, 3. Koroška Bela, 4. Srednji vrh nad Martuljkom, 5. Lom nad Tržičem, 6. Jezersko, 7. Srednja vas v Bohinju, 8. Županje njive pri Kamniku, 9. Sv. Primož nad Kamnikom

Risba Sibila Nekrep

Ravni del krivine je od 1,50 do 1,80 m dolg. V vsako krivino so vsajeni trije 10 do 15 cm visoki kozolci, povezani z opleni. Na oplene so pritrjene deske.⁷ Spredaj so deske trikotno izrezane, da se v odprtini more premikati podaljšani konec lesenega ročaja, ki s svojim sprednjim koncem rabi za vlačenje, z zadnjim pa za zaviranje.

2. Sani brez kozolcev. Za to vrsto sani je značilno, da dno za nakladanje bremen ni dvignjeno od tal. Krivini sta pri nekaterih saneh te vrste v svojem ravnem delu na tleh zelo debeli oziroma visoki. Povezani sta s palicami, drogovi ali deskami, ki dajejo sanem uporabno ploskev za nakladanje. Tudi v to vrsto sodi več oblik sani:

a) sani za les (sl. 2/6 na str. 143 in sl. X/5). Krivini sta pri teh saneh 1 do 1,20 m dolgi, v prerezu pa do 20 cm visoki ter 8 do 10 cm široki. Sprednji del krivin je lahko bolj ali manj ukrivljen navzgor, ponekod pa je krivina samo nakazana z okroglim obtesanjem ravnega dela krivine. Spodnja stranica krivine, ki drsi po tleh, je torej v svojem sprednjem delu potesana navzgor, zgornja ploskev pa je po vsej dolžini ravna. Dve vezi, ki povezujeta krivini, sta navadno pritrjeni na zgornjo stran krivin, ponekod pa sta pretaknjena skozi krivine. Zadnja vez rabi za nakladanje in je zato močnejša:

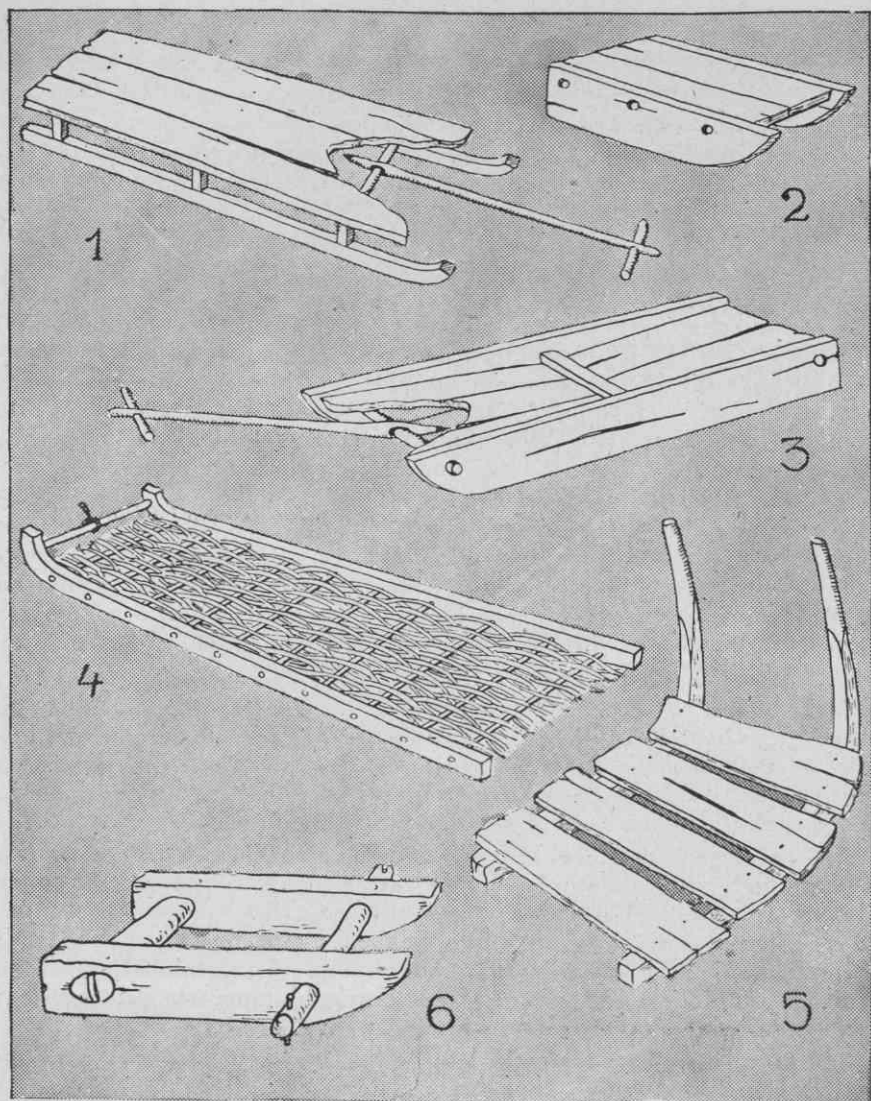
b) sani za kamenje (sl. 2/5 na str. 143). Te sani sestojijo iz dveh krivin, ki sta v svojem ravnem delu 1 do 1,5 m dolgi, spredaj pa do 70 cm visoko ukrivljeni. Konca krivin rabita za ročaj pri vožnji. Na ravni del krivin so povečini pribite deske. Te sani so navadno uporabljali pri gradnji poslopij ali hudournikov in pri apnenicah. Sani so imele to prednost, da kamenja pri nakladanju ni bilo treba vzdigovati, ampak so ga na sani kar prevalili:⁸

c) sani za razvažanje gnoja. Ponekod so bile te sani povsem podobne sanem za prevažanje kamenja, le da so bile nekoliko manjše in lažje. Sprednja ukrivljena dela sta bila tako visoka, da ju je bilo mogoče uporabiti za ročaj pri vožnji. Drugje so imele te sani nizko ukrivljene krivine ali pa je bila ravna krivina spredaj samo okroglo obtesana. Ploskev za nakladanje gnoja je bila iz desk,⁹ iz gosto pre-

⁷ Take sani rabijo na Norveškem za prevoz sena. Na saneh naloženo breme se zadaj vleče tudi po tleh. (G. Berg, Sledges and wheeled vehicles, str. 56).

⁸ Birket Smith (Geschichte der Kultur, str. 248—249) navaja podobne sani pri Eskimih in v zahodni Evropi od Skandinavije do Pirenejskega polotoka, razen tega pa so se po njegovih ugotovitvah pojavljale tudi tam, kjer sploh ni bilo pričakovati, da bi sani poznali: to je Egipt in Asirija. V starem veku so jih rabili za transport velikih kipov, v Assamu pa so z njimi prevažali kamnite bloke za gradnjo. — Na Estonskem so rabili podobne sani lovci za prevoz ubitih tjulnjev (G. Berg, Sledges and wheeled vehicles, str. 20).

⁹ Podobne sani omenja G. Berg (Sledges and wheeled vehicles, str. 57) kot sani za vlačenje kamenja ali za vlačenje pluga na njive, na planotah pa tudi za vsakodnevno prevažanje vode in drugih bremen. Predvsem so take sani znane na Švedskem.

Sl. 2. Razne sani: 1. *miške* — sani za prevoz rude (Dražgoše); 2. *marjaše* — sani za sankanje (Sv. Ana nad Tržičem); 3. *učuje* — sani za razvažanje gnoja po strmih njivah (Jezersko); 4. *gratula* — sani za razvažanje gnoja (Črna); 5. *vlačkuže* — sani za kamenje (Martinj vrh); 6. *smøke* — sani za vlačenje lesa (Stiška vas pod Krvavcem)

Risba Sibila Nekrep

taknjenih klinov (sl. IX/7) ali pa so bili klini prepleteni z leskovimi palicami (sl. 2/4 na str. 143).

3. Sani iz desk. Na omenjenem terenu srečujemo dalje posebne vrste sani brez krivin in brez kozolcev. Le-té nadomeščata dve stranski, na rob postavljeni deski, spredaj obtesani okroglo navzgor. Višina desk odloča o dvignjenosti sani od tal. Po funkciji so znane dvojne tovrstne sani:

a) sani za razvažanje gnoja (sl. 2/3 na str. 143). Bile so 1,20 do 1,50 m dolge ter okoli 20 cm visoke. Pod vrhnjim robom obeh desk so bile pretaknjene tri močnejše palice, ki so povezovale obe deski. Med te prečne palice so bile zapletene deske ali palice, na katere so nakladali gnoj. Deske ali palice so bile spredaj pritrjene vrhu prečne palice, nato so šle pod srednjo palico, zadaj pa spet na palico. Dno sani je bilo tako nekoliko koritasto oblikovano. Spredaj so bile deske ali palice nekoliko izrezane, da se je v odprtini mogel premikati lesen ročaj;

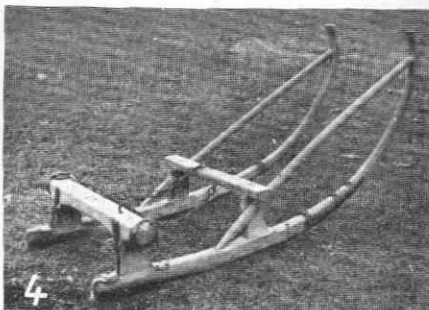
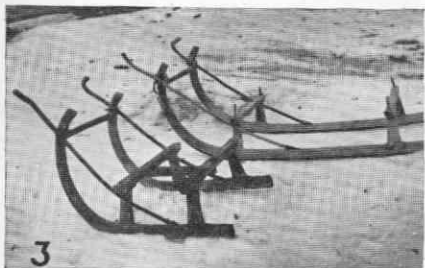
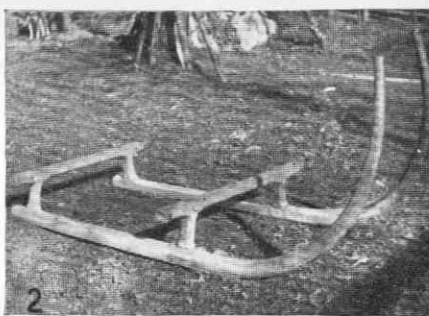
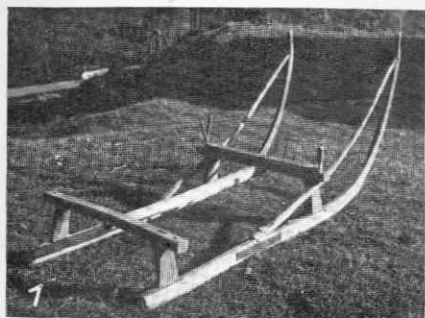
b) sani za sankanje (sl. 2/2 na str. 143). Po konstrukciji so bile te sani zelo podobne sanem za razvažanje gnoja, po velikosti pa znatno manjše. Robova stranskih desk sta drsela po tleh, dve ali tri pretaknjene palice so sani povezovale, za sedež pa je rabila deska, pribita na zgornja robova stranskih desk. Ponekod so vrhno desko zamenjale palice, zapletene med prečne vezi, kakor pri saneh za gnoj.

4. Sani z naplatami. Posebno vrsto predočujejo sani, pri katerih bi kot oznako mogli navesti kar več značilnosti: sani te vrste nimajo krivin, niti kozolcev. Po konstrukciji se torej bistveno razlikujejo od ostalih sani. Značilna zanje sta dva povezana drogova, ki s svojim zadnjim naplatenim koncem drsita po tleh.¹⁰ Na terenu poznajo dvojne take sani, ki se med seboj razlikujejo predvsem po velikosti:

a) večje sani za vlačenje lesa (sl. IX/6). Pri teh saneh sta drogova, sestavna dela sani, hkrati ojnici, v katere vpregajo živino. Zadnji konec ojníc je navadno rahlo ukrivljen, na spodnjem delu pa naplaten z debelejšo, spredaj navzgor potesano naplato. Naplata je ponekod tudi bolj ali manj ukrivljena, zadnji konec pa je večasih odebeljen, da se ojnica k naplati lepše prilega. Ojnici z naplatama sta na zadnjem koncu povezani z oplenom, na katerega nalagajo hlode;

b) manjše sani za vlačenje lesa (sl. IX/5). Namesto ojníc imajo te sani dva krajša drogova, ki rabita za držaj pri vlačanju. Naplata na zadnjem koncu drogov sta manjši, navadno ravni, le spredaj potesani v konico. Oplen, ki zadaj povezuje drogova, rabi za nakladanje hlo dov, kakor pri večjih takih saneh.

¹⁰ Opisano napravo za vlačenje uvrščamo v naši razpravi med sani, kar po svoji funkciji tudi so. Zlasti govori za to dejstvo, da so naše sani opremljene z naplatami v obliki najpreprostejših krivin. Drogove za vlačenje brez naplat pa tako Smith (Geschichte der Kultur, str. 250) kakor Berg (Sledges and wheeled vehicles, poglavje The slide car and the origin of the cart, str. 129—145) uvrščata med predhodnike voza. Drogova za vlačenje, opremljena z dvema kolesoma, sta bila prvi voz.

Sl. 1. *Samotežne sani za seno (Srednji vrh); 2. samotežne sani za seno in les (Županje njive); 3. krajše samotežne sani za les in daljše za seno (Sv. Ana); 4. samotežne sani za les (Sp. Sorica); 5. nošnja sani; 6. vožnja sena; 7. nakladanje sena (Lom nad Trzičem)*

Foto: F. Šarf

5. Podaljšane sani. Vse vrste kratkih sani, predvsem sani za vlečenje hlodov, kmetje po potrebi podaljšujejo z drogovoma, katerih prva konca pritrldijo na zadnji opleni sani, zadnja konca drogov pa drsita po tleh. Kratke sani pa podaljšujejo tudi s tem, da uporabljajo dvojne sani hkrati, in sicer druge za drugimi. Končno so znane tudi dvojne skupaj rabljene sani, od katerih so zadnje sestavni deli sprednjih in jih ni moč uporabljati samostojno. V takšno ali drugačno kombinacijo sani sodijo:

a) sani za les z visokimi krivinami (opisane pod 1 č). Podaljševali so jih z dvema drogovoma, katerih sprednja konca so pritrldili na zadnji opleni, zadnja konca, povezana z oplonom, pa sta se vlekla po tleh. Na podaljšek so pritrldili deske, oplene opremili z ročicami, in tako prevažali kamenje, žgano apno ali vreče z ogljem. Drogova brez desk sta bila primerna za prevoz metrskih drv, ki so jih naložili med sprednje in zadnje ročice;

b) sani za les (glej 1 d). Te sani najčešče uporabljajo pri podaljševanju. Podaljšujejo jih na več načinov: 1. z drogovoma, ki sta na sprednjem in zadnjem koncu povezana z oplonom, v katerega sta vsajeni po dve ročici. Sprednji opleni pritrldijo na zadnji opleni sani tako, da ga samo v sredini pretaknejo z železno jeglico. Tako pritrljen opleni je gibljiv in sani na ovinkih ali pri obračanju niso okorne. K ročicam pritrldijo deske ali lestve. Tako podaljšane sani so v svojem zadnjem delu zelo podobne vozu brez koles.¹¹ Na podaljšku prevažajo metrska drva, v rjuhe ali bremena povezano seno, gnoj, nekoč tudi vreče z ogljem itd. 2. Kadar imata drogovna za podaljšane sani v svojem zadnjem delu obliko krivine in od zadnjega oplena prvih sani do tal ne padata poševno, temveč ležita sprva vodoravno in gresta do tal šele z zadnjim ukrivljenim delom, moremo govoriti o drugih saneh, ki so sestavni deli prvih (sl. X/6). Tudi tak podaljšek sani je na sprednjem in zadnjem koncu povezan z oplonom. Sprednji opleni rabi za pritrlditev k sanem kakor pri podaljšku z drogovoma, zadnji opleni pa je navadno dvignjen na dveh kozolcih in je v isti višini kakor oplena prvih sani. Take sani so v celoti dvignjene od tal. Rabijo jih za prevoz lesa, opremljene z deskami ali lestvami pa tudi za prevoz sena, gnoja in drugega. Pri obeh opisanih načinih podaljševanja je podaljšani del neposredno povezan s sprednjimi kratkimi sanmi. 3. Nevezano pa so sani podaljšane z drugimi samostojnimi sanmi. Druge sani so lahko enake prvim, lahko pa so tudi brez kozolcev. Take sani so narejene iz dveh debelih, spredaj okroglo navzgor potesanih krivin, ki jih povezujeta dve močni vezi (sl. X/7, 8). Rabijo jih zlasti pri prevozu hlodov. Kmetje

¹¹ Enako kakor pri nas podaljšujejo sani tudi v centralni in severni Švedski. Tam rabijo tako podaljšane sani tudi za prevoz hlodov (G. Berg, Sledges and wheelless vehicles, str. 133). V podaljšku, ki se s svojim zadnjim koncem vleče po tleh, in v drugih podobnih napravah vidi omenjeni avtor izvor voza.

vlačijo les s hriba na kratkih saneh, ko pa pridejo v dolino, podtaknejo in pritrldijo opisane sani pod zanjz konec hlodov;¹²

c) večje sani z naplatami (4a). Podaljšujejo jih z dvema drogoma kakor zgoraj opisane sani. Ker sani z naplatami nimajo kozolcev, so sani s podaljškom vred nizko pri tleh. Podaljšek opremijo z deskami ali lestvami ali pa nanj namestijo gnojni koš (sl. IX/4, 5). Uporabljajo jih v enake namene kakor zgoraj opisane sani: za prevoz sena, gnoja, oglja itd.

Vseh drugih sani na Gorenjskem ne podaljšujejo.

B. Samotežne in vprežne sani

Po tem, kdo sani vleče, delijo kmetje sani v samotežne (tudi ročne ali peš) in vprežne (živinske) sani.

1. Med samotežne sani sodijo: sani za priložnostne prevoze in za sankanje (opisane pod 1b), sani z visokimi krivinami za seno (1c), sani z visokimi krivinami za les (1č), sani za prevoz rude (1e), dalje sani za kamenje (2b), sani za razvažanje gnoja (2c), sani iz desk (3a in b) ter manjše sani z naplatami (4b), od podaljšanih sani pa samo sani z visokimi krivinami (5a).

Pri saneh z visokimi krivinami rabijo za držaj pri vlačanju sprednji konci krivin. V ta namen prehajajo robovi krivine v ukrivljenem delu polagoma v okrogolino, ki je navadno nekoliko pod vrhom odebeljena. Krivina je na tem mestu povezana s stransko vezjo. Vrhnji del krivine je nato primerno zožen, okrogel ali rahlo ovalen, na koncu pa spet odebeljen. Krivina je na koncu vedno pravokotno odrezana (sl. 1 B/2—7 na str. 141). V krajih, kjer sani z visokimi krivinami nimajo stranskih vezi, konec krivine ni odebeljen (sl. 1 B/8, 9 na str. 141). Včasih pa krivine spredaj niso dovolj visoke, da bi mogle rabiti za držaj. Tedaj si kmet pomaga s palicama, ki ju uporablja kot stranski vezi. Palici sta v ta namen nekoliko podaljšani in spredaj ukrivljeni navzven v kljuko (sl. VIII/3 in sl. 1 B/1 na str. 141). Vse druge sani imajo za vlačenje navadno pritrjeno vrv; po starem je namesto vrvi tudi srobot ali pa vlečejo sani z ustreznim lesenim ročajem. Vrv je navadno privezana za sprednji opleni, pri saneh brez kozolcev pa za prvo prečno vez, medtem ko je leseni ročaj navadno drugače pritrjen. Pri saneh za priložnostne prevoze sta ponekod k sprednjima kozolecema pritrjena konca rogovile, ki se nato nekoliko pred sanmi stikata in nadaljujeta kot tanjši drog; s tem voznik pri vožnji vleče sani. Skoraj vedno je drog na sprednjem koncu prevrtan in pretaknjen s krajšo palico, tako da ima obliko križa. Pri saneh za vožnjo rude ter pri saneh iz desk za razvažanje gnoja je bil drog pritrjen k sanem tako, da se je

¹² Dvojne, skupaj rabljene sani nekoliko drugačne, predvsem daljše od naših, rabijo za prevažanje lesa zlasti v centralni Švedski in tudi v drugih severnih pokrajinah (G. Berg, Sledges and wheeled vehicles, str. 96).

sukal okoli sprednje prečne vezi oziroma oplena. V ta namen je bil drog pred zadnjim koncem nekoliko odebeljen in predolben ter nataknen na prečno vez. Zadnji konec ročaja je segal od vezi še toliko nazaj, da je prišel do tal, če je voznik spredaj ročaj dvignil. Tako dvignjeni ročaj je s svojim zadnjim koncem v tleh rabil kot zavora. Pri saneh z naplatami sta za vlačenje rabila naplatena drogova. V ta namen sta bila drogova spredaj prevrtana in od zunanje strani pretaknjena s cvekom. Drogova sta bila torej opremljena z nekakšnima kljukama. Včasih pa sta drogova spredaj povezana s prečno polico, ob katero se voznik lahko upre, ko stoji pri vožnji med drogovoma. Prav tako so ponekod vlekli tudi sani s kozolci za priložnostne prevoze. Drogova sta bila tu pritrjena za sprednja kozolca.

2. Živino vpregajo v naslednje sani: sani za vožnjo gnoja (1 a), sani za les (1 d in 2 a), večje sani z naplatami za vlačenje lesa (4 a), podaljšane sani za les (5 b) ter podaljšane sani z naplatami (5 c). Vse omenjene sani so močnejše in težje od samotěžnih. Pri saneh s kozolci pričvrstijo ojnice k prvima dvema kozolcema. Po starem so kozolec in ojnico pretaknili z močnim drenovim cvekom, ki so ga na obeh straneh zakvačili. Ponekod pa je bil cvek na enem koncu debelejši, da se ni mogel iztakniti in so ga zakvačili samo na zunanji strani. V zadnjih desetletjih pripenjajo ojnice h kozolcema z ustreznimi verigami. Taka veriga ima na koncu kambo, ki se prilega h kozolcu, nato pa jo z jeglico pričvrstijo k verigi. Pri saneh brez kozolcev nataknejo ojnico na podaljšek sprednje prečne vezi. Po starem je bila ojnica na koncu v ta namen odebeljena, ob straneh sploščena, v sredi pa je imela luknjo. Ojnici so natakneli na oba konca vezi in ju na zunanji strani zakvačili s cvekom. Enaki načini pričvrščanja ojníc so znani pri podaljšanih saneh. Pri saneh z naplatami, kjer so bile ojnice sestavni del sani, pričvrščanja ni bilo.

Po potrebi pa kmetje na Gorenjskem vozijo z živino tudi sani z visokimi krivinami za seno ali les, katere sicer dosledno uvrščajo med samotěžne sani. Ojnice pričvrstijo k sprednjima kozolcema.

C. Sani za rabo na kopnem in na snegu

Od opisanih sani uporabljajo kmetje v hribovskih predelih Gorenjske nekatere sani samo ob zadostnem snegu, nekatere samo na kopnem, druge pa na kopnem in na snegu.

1. Med sani za rabo na snegu moremo uvrstiti: sani za vožnjo gnoja (1 a), sani za priložnostne prevoze in za sankanje (1 b), sani za les (1 d), sani za sankanje (3 b) in vse vrste podaljšanih sani (5 a, b, c). Če pregledamo navedene sani po tem, ali sodijo med samotěžne ali med vprežne, vidimo, da razen sani za sankanje vse sani za rabo na snegu vleče živina.

2. Na kopnem uporabljajo kmetje sani za razvažanje gnoja (2 c in 3 a). Oboje vlečejo samotež.

3. Sani, ki jih rabijo na kopnem in na snegu so: sani za seno z visokimi krivinami (1 c), sani za les z visokimi krivinami (1 č), sani za prevoz rude (1 e), sani za les (2 a), sani za kamenje (2 b) ter sani z naplatami (4 a in 4 b). Večji del navedenih sani sodi med samotežne. Vzrok za samotežno vlačenje sani na kopnem moremo iskati predvsem v geografskih pogojih. Vprežna živina na prevelike strmine ne more in tudi velika moč za vlačenje tu ni potrebna. Kolikor pa tudi vprežne sani rabijo na kopnem, so te upoštevane predvsem pri vlačanju lesa iz gozdnih grap do voznih poti.

III. Izdelovanje sani

Kakor večino drugih naprav in orodja, ki ga rabi pri svojem delu kmečki gospodar, si je nekoč tudi sani napravil kmet sam. Zanje je rabil bukov, manj pa tudi jesenov, javorov in macesnov les. Danes so nove sani v največ primerih kolarjev izdelek. Zlasti mlajši gospodarji se redkokje še ukvarjajo z izdelovanjem sani. Izjema so samo sani z naplatami, ki si jih kmetje še danes izdelujejo sami.

Za sani z ukrivljenimi krivinami je potreben krivo raščen les. Krivin na Gorenjskem niso nikoli umetno krivili.¹³ Drevo, ki je bilo kasneje primerno za krivine sani, je včasih ukrivil sneg, da je pripognjeno k tlom nato raslo naprej. Včasih pa je kmet, ki si je hotel napraviti nove sani, v ta namen poiskal drevo, ki je raslo iz pobočja najprej nekoliko bolj v vodoravni legi, kasneje pa se je dvignilo navpično. Da je bila krivina za sani iz takega drevesa dovolj vbočena, je kmet često odkopal del debela v zemlji. Ukrivljeni del krivine mora biti od debela pri tleh; tu je les odpornejši. Ker zlasti pri vlačanju samotežnih sani z visokimi krivinami ta del krivine največ trpi, je važno, da les ni grčav in deblo ne vejnato. Za krivine namenjeni les se mora *uleči* (tudi *zgoditi*), t. j. mora se dalj časa sušiti bodisi na soncu in dežju ali pa so ga ponekod devali pod peč, za peč ali v dimnik. Šele ko je bil les primerno suh, so ga po sredini na več mestih navrtali, nato pa precepili v dvoje. Lahko so les tudi prežagali, a so morali pri tem paziti, da žaga mi šla *čez les*, kar pomeni, da je moral biti les žagan natančno vzdolž letnic, sicer se krivine rade zlomijo. Les so nato obtesali in pooblali do ustrezne debeline. Ker sani nekoč niso okovali, so

¹³ Zelenin (Russische Volkskunde, str. 136) navaja poleg uporabe krivo raščenih debel tudi umetno krivljenje krivin za sani. V ta namen imajo na primer v Ukrajini posebne naprave, bgal'nja imenovane ali pa krivijo les v peči, v parnih kopalnicah (saunah) ali v svežem konjskem gnoju. Pripominja pa, da so naravne krivine močnejše od upognjenih. — G. Berg (Sledges and wheeled vehicles, str. 58) omenja naravno in umetno krivljeni les za sani tudi pri drugih severnih narodih.

ravni del krivine obtesali tako, da je bil precej višji nego širši. Krivine so se namreč pri vožnji obrabile in postajale vedno nižje.

Pri saneh s kozolci mora izdelovalec v ravni del krivine zadolbsti dve kvadratni jami, v kateri nato vsadi kozolca. Kadar sani niso v celoti iz bukovega lesa, so kozolci, opleni in drugi sestavni deli sani jesenovi, javorovi ali macesnovi. Tudi za te velja, da mora biti les primerno suh. Kozolec obdela izdelovalec tako, da ga na obeh koncih zoži do debeline, ki na spodnjem koncu ustreza zadolbeni jami v krivini, na zgornjem pa se mora ujemati z luknjo v oplenu. Pri razrezovanju spodnjega konca kozolca mora zlasti paziti, da kozolec na notranji strani zareže nekoliko poševno. Ko ga namreč vsadi v krivino, se mora rahlo nagibati na notranjo stran; širina sani zgoraj je torej manjša od razdalje med obema krivinama. Tako *šrajane* sani se pri vožnji ne prevrnejo tako hitro. Skozi krivino in del kozolca, ki tesno tiči v njej, pretakne izdelovalec drenov ali macesnov cvek, da se kozolec ne more izsaditi. Po dva in dva nasprotna kozolca poveže z oplenom tako, da jih natakne na kozolce in pretakne s cveki. S tem so sani s kozolci v bistvu izdelane. Razne dodatne pomožne vezi so kmetje dodajali k sanem po potrebi.

Ostale vrste sani so izdelovali podobno ali pa celo še preprosteje. Posebej naj le še omenimo izdelavo sani z naplatami. Drogova ali zadaj rahlo ukrivljeni ojnici kmet na spodnji strani naplati z bukovo naplato, izdelano iz navadnega okroglega daljšega polena. Včasih poišče v ta namen rahlo kolenasto ukrivljeno poleno. Naplato in ojnico navadno na treh mestih prevrta, prevrta pa tudi opleni, ki zadaj veže sani. Skozi luknje pretakne močan cvek *moznik* iz jesenovega ali drenovega lesa, včasih pa tudi iz črnega trna. Sprednji in srednji moznik spajata naplato in ojnico, zadnji pa je pretaknjen skozi naplato, ojnico in opleni ter je zgoraj včasih še toliko daljši, da nadomešča kratko ročico. Sprednji konec naplate kmet pritrdi k ojnici še z železno *šino* ali po starem s trto. Moznike so nekoč izdelovali Bohinjci in jih prodajali kmetom iz okolice Bleda.

Kratke vprežne sani s kozolci za vlačenje hlodov kmetje v zadnjih desetletjih izpopolnjujejo z dodatnim oplenom, ki ga pritrjujejo na zadnji opleni tako, da se vrhnji opleni more vrteti okoli *jeglince*, pretaknjene skozi sredino obeh oplenov. Ta vrhnji opleni (*rida*, *ridof*, *ridofl*, ali *sukarn*) zlasti na ovinkih znatno zmanjšuje okornost sani.

Končno še nekaj besed o okovanju sani. Po starem sani niso okovali. Celotne težke vprežne sani so bile nekoč brez vsakega železja. Danes so domala vse sani okovane. Na spodnji ravni del krivin pri nekaterih samotěžnih saneh pribijejo kmetje *šino* kar sami, težje vprežne sani pa okuje vaški kovač. Z okovjem poveže vse sestavne dele, okrepi kozolce in opleni ter poveže les povsod, kjer je nevarnost, da bi se mogel razklati. Izjema so samo sani z naplatami in sani, ki jih rabijo kmetje samo na kopnem. Teh sani ne okujejo.

IV. Splošno o razširjenosti posameznih sani

Praden preidemo k obravnavi razširjenosti posameznih vrst sani, nas načelno zanima, kaj ve povedati ustno izročilo o časovni opredeljenosti sani in kaj moremo glede razširjenosti sani ugotoviti, ko pregledamo vse sani na posameznih območjih. Na prvo vprašanje nam je poizvedovanje na terenu prineslo naslednje odgovore: Določene vrste sani žive danes samo še v spominu starejših kmetov, druge so se do danes samo delno še ohranile, nekatere sani so bile v rabi, odkar pomnijo najstarejši domačini in so v rabi še danes, nekatere pa so se uveljavile v zadnjih desetletjih. Terensko raziskovanje in primerjanje raznih območij med seboj nam je v tem pogledu prineslo naslednje ugotovitve: Nekatere vrste sani so znane na ozko omejenem območju, določene sani poznajo v krajih z enakimi oziroma podobnimi gospodarskimi ali geografskimi pogoji, druge vrste sani pa so splošno znane oziroma rabljene.

Med sani, ki danes niso več v rabi, moramo najprej uvrstiti samotne sani za vožnjo rude; o tej vrsti so nam vedeli povedati le najstarejši pripovedovalci. Sani so začele izginjati proti koncu 19. stoletja. Tudi krajevno so bile te sani omejene le na določena ožja območja. Druge vrste sani, ki prav tako žive danes le še v spominu starejših domačinov, so samotne sani iz desk za vožnjo gnoja. Tudi takih sani od začetka našega stoletja ni več videti v rabi. Od vprežnih sani so okoli prve svetovne vojne kmetje začeli opuščati kratke sani brez kozolcev z opleni, pretaknjenimi skozi ravni del krivine. Končno moramo k sanem, ki danes niso več v rabi, prišteti tudi sani iz desk za sankanje. Te sani so bile do prve svetovne vojne splošno v rabi, nato pa so namesto teh začeli izdelovati otrokom izboljšane sani s kozolci.¹⁴

Kot drugo skupino naj navedemo sani, ki so se do danes samo delno še ohranile. Sem sodijo predvsem vse vrste samotnih sani brez kozolcev za razvažanje gnoja, ki so bile nekoč znane v vaseh z njivami na strmih pobočjih. Ponekod so take sani opustili že proti koncu prejšnjega stoletja vzporedno z opuščanjem strmih njiv, medtem ko jih drugje deloma še danes uporabljajo. Tudi sani brez kozolcev za prevažanje kamenja, ki so bile nekoč domala povsod znane, čeprav ne množično rabljene, so danes prava redkost. Tu in tam jih kot slučajno preostalo prevozno napravo uporablja kakšen kmet pri zidanju tega ali onega poslopja ali pri gradnji hudournikov. Končno moramo sem uvrstiti tudi vprežne in samotne sani z naplatami. Nekoč so jih rabili v mnogih gorenjskih vaseh, danes pa jih moremo videti le še na ozko omejenih območjih. Izpodrinile so jih izboljšane kratke vprežne sani za vlačenje hlodov.

¹⁴ Danes imajo otroci za sankanje domala povsod že kupljene športne sanke.

Med stare, toda danes splošno bolj ali manj še rabljene sani moremo prištevati: vprežne sani za vožnjo gnoja, samotne sani z visokimi krivinami za seno, tem podobne samotne sani za vlačenje lesa ter vse vrste kratkih vprežnih sani za les. Vprežne sani za vožnjo gnoja so že od nekdaj splošno znane, vendar pa so v zadnjih desetletjih manj v rabi kakor nekoč. Kmetje jih opuščajo predvsem zaradi predolgega ravnega dela krivin, ki zlasti na ovinkih in pri obračanju dela sani neokretno. Sani tudi niso primerne za strmejšo in slabšo poti. Namesto teh uporabljajo navadno dvojne sestavljene gibljive sani. Z eno samo izjemo so splošno znane tudi samotne sani z visokimi krivinami za seno ter jih domala povsod še danes uporabljajo. Od starih se današnje sani skoraj ne razlikujejo. Več je bilo nekoč le primerov, da so imele te sani sprednji del krivin nižji in so te rabile kot ročaj za držanje kljukaste ročice stranskih vezi. Manj razširjene so sani z visokimi krivinami za les. Nekateri predeli teh sani sploh ne poznajo. Glede časovne opredelitve pa moramo pripomniti, da so bile te sani pred nekaj desetletji mnogo bolj v rabi kakor so danes. Medtem ko so nekoč zlasti manjši kmetje skoraj dosledno vlačili les samotno, opravlja to delo danes pretežno živina. Kolikor pa te sani še rabijo, so močnejše izdelane in bolj okovane. Preostanejo nam tu še kratke vprežne sani za vlačenje hlodov, podaljšane pa tudi za druge prevoze. Te sani moremo danes šteti med najbolj rabljene, splošno znane sani. Ponekod, zlasti v krajih, kjer so dejansko ali pa vsaj v ustnem izročilu še ohranjene sani z naplatami, so omenjene kratke vprežne sani mlajšega datuma. Drugje pa uvrščajo začetek teh sani v čas, za katerega ustno izročilo v tem pogledu ni več hranjeno.¹⁵ Končno moremo k starim, danes še rabljenim sanem prištevati z drogovi podaljšane sani. Podaljševanje sani z drogovi je udomačeno predvsem v krajih, kjer rabijo nizke sani brez kozolcev za vlačenje drv ali pa vprežne sani z naplatami.

V zadnjo skupino uvrščamo sani, ki so se uveljavile v zadnjih desetletjih. Sem sodijo sani s kozolci za sankanje, s premičnim oplonom izpopolnjene kratke vprežne sani za vlačenje lesa, sani za podkladanje pod zadnji konec hlodov ter dvojne gibljive sani. Vse našete, razen sani za podkladanje, so znane povsod, sani za podkladanje pa poznajo samo v nekaterih krajih.

Če bi hoteli navedene podatke o starosti raznih sani razvrstiti po eni strani v skupino, ki bi zajemala samotne sani, po drugi strani pa bi upoštevali vprežne sani, bi lahko spoznali, da je bilo nekoč samotno vlačenje mnogo bolj razširjeno kakor je danes, medtem ko so se vprežne sani bolj uveljavile v zadnjem času.

¹⁵ Dasiravno uvrščamo v razpravo vse na navedenem terenu rabljene ali v ustnem izročilu ohranjene sani, smo tem sanem zlasti v krajih, kjer so mlajšega datuma, posvetili posebno ob manj bistvenih vprašanjih manj pozornosti. Zato je natančnejše opisovanje sani za posamezne kraje opuščeno.

V. Sani in ljudski nazivi zanje v posameznih predelih

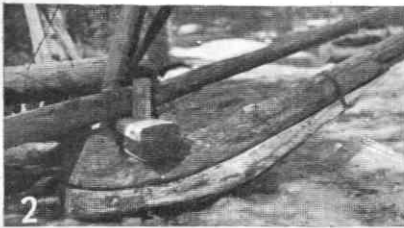
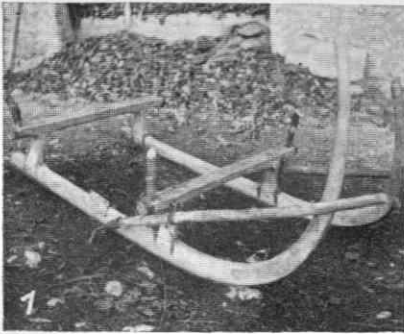
1. Bohinj. Sanem pravijo v zgornji in spodnji Bohinjski dolini *sani*. Krivino sani imenujejo *san*, zadnji konec krivine je *peta* (spodnja dolina) ali *opetanca* (zgornja dolina). Kozolcu pravijo *strama*, oplenu *oplin*.

Od sani s kozolci poznajo tu vse sani razen posebnih sani za vožnjo rude. Vprežnim sanem za vožnjo gnojja pravijo *sani za gnoj*. Po starem so bile te vedno opremljene s pletenim gnojnim košem. K tem in ostalim vprežnim sanem s kozolci so nekoč v Bohinju pripenjali ojnice tako, da so kozolec in ojnico pretaknili z drenovimi cveki *cirki*. *Šlite* so bile lažje vprežne sani; imeli so jih le nekateri premožnejši kmetje ali obrtniki. Z njimi so hodili po raznih opravkih; bile so opremljene s sedeži. Sani z visokimi krivinami za seno so splošno znane in še danes rabljene. Imenujejo jih *samotežne sani*. Sprednja konca krivin, ki rabita kot ročaj za držanje pri vožnji, sta *rtiča*. Stranski vezi imenujejo *palčci* ali *šprajca*. V spodnji dolini sta na oplena pribiti dve deski, ki sta v sredini na notranji strani okroglo ali podolgovato izrezani, da more kmet pri nošnji sani v hrib vtakniti glavo skozi odprtino. V zgornji dolini polože pred nakladanjem sena na sani palice, ki jih odrežejo v bližnjem grmu.¹⁶ V nekaterih vaseh zgornje Bohinjske doline vozijo seno s samotěžnimi sanmi preden zapade sneg, več pa v Bohinju uporabljajo te sani pozimi, ko poleg sena vozijo z njimi drva in gnoj, nekoč pa so prevažali tudi oglje in rudo.

Za samotěžno prevažanje lesa, predvsem hlodov, imajo v Bohinju *štokarske sani* (Savica), tudi *ta krašče sani* (Srednja vas) ali *cégarske sani* (Stara Fužina), ki se od sani za seno razlikujejo po tem, da so krajše, močnejše ter brez stranskih vezi. Omenjene sani znatno manj uporabljajo kakor sani za seno. Zelo pa so pozimi v rabi kratke vprežne sani za prevažanje hlodov, imenovane *štokarske vprežne sani* (Savica) ali *konske sani* (Srednja vas). Te imajo v Bohinju štiri kozolce in dva oplena, krivini pa sta spredaj ob koncih povezani s *poličco*. Podaljšane sani imenujejo *žlajfe*. Drugi konec žlajf, ki je gibljivo pritrjen k prvim sanem, ima zadaj oplenu dvignjen na dveh kozolcih. Krivini zadnjih sani, podaljšani do prvih, imenujejo *žlajfanci*. V zadnjem času, ko s sanmi precej prevažajo metrska drva, pa podaljšujejo sani z dvema žlajfancama, ki zadaj nista ukrivljeni, in oplenu tu ni na kozolcih. Tako podaljšane sani imenujejo *učule*. Učule so nižje od žlajf in ni toliko nevarnosti, da bi se sani pri vožnji prevrnile.

Od sani brez kozolcev poznajo v Bohinju samotěžne sani za prevažanje kamenja, narejene iz dveh krivin in desk. Tudi te sani so imenovali *učule*. Nekoč so jih rabili pri apnenicah in hudournikih, danes pa so prav redko še v rabi. Druge sani brez kozolcev so *skok* (spodnja

¹⁶ Količino sena, ki ga *vozač* ali *samotežnikar* enkrat pripelje s samotěžnimi sanmi, imenujejo *samotežank*.

Sl. 1. Samotežne sani z mačkom za zaviranje (Sv. Primož); 2 in 3. vprežne in samotežne sani z naplatami (Sv. Ana); 4. in 5. vprežne sani z naplatami in podaljškrom (Sv. Ana in Lom); 6. naplatene sani s hlodi (Selo pri Bledu); 7. sani za razvažanje gnoja (Mali hrib v Tuhinjski dolini)

Foto: F. Šarf

dolina) ali *pās* (zgornja dolina), ki jih v zadnjih desetletjih rabijo za podkladanje pod zadnji konec hlodov, ko te z vprežnimi sanmi privlečejo v dolino.¹⁷ Skok je narejen iz dveh debelih, spredaj navzgor potesanih plohov, povezanih z dvema oplenoma.

Končno naj omenim še *póšance*, stare otroške sani iz desk za sankanje. Nekoč so bile splošno v rabi, zadnja leta pa jih skoraj ni več videti.

2. Okolica Bleda. Sanem pravijo na Bledu in okolici *sni*, glavni sestavni deli sani pa so: dve *kārvine*, štiri *ostrame*, tudi *oštrame* (Selo) in dva *oplina*.

Vprežne sani za vožnjo gnoja imenujejo *sni za gnoj* ali pa *snice* (Kupljenik). Včasih je bilo teh sani več, danes pa so prav redke. Mnogo več je tu samoternih sani za seno, ki jim pravijo *samótežne sni* ali *samótežance*. Poleg krivin, kozolcev in oplenov imajo te sani ob straneh še dve *palci*, povezani pred sprednjim oplenom s *šprajcem*, ki rabi kot sedež pri vožnji navzdol. Sprednji podaljšek krivine za držanje pri vožnji je *rogu*. Na oplene sta tudi tu navadno pritrjeni deski z izrezom za glavo. Sani rabijo predvsem za vožnjo sena, pa tudi za vožnjo drv, zlasti *bašk*, v butare povezanega dračja. Nekoč so prevažali oglje in *čresu*, lubje od smrek. *Cigarski skok* so tu krajše a močnejše sani za samotežno vlačenje lesa. Nekoč so te sani splošno rabili drvarji na Jelovici, danes pa so take sani znatno manj v rabi. Od sani s kozolci naj omenim še *posmójke*, kratke vprežne sani za vlačenje hlodov. Poleg krivin imajo te sani en opleni na dveh, komaj 10 cm visokih kozolcih. Posmojke pa so tu v rabi komaj dobrih 20 let. Na Boh. Beli in Kupljeniku imajo namesto posmojk *rtiče* vprežne sani za vlačenje hlodov brez kozolcev. Rtiči imajo zadaj opleni, spredaj pa *cirkāl*, prečno vez, ki je na sredi vzbočena navzgor. Cirkāl rabi za pritrnitev ojnice. Po starem so ojnice natikali na *uše*, stranska podaljška cirkla. Žlajfe so v okolici Bleda dvojne sestavljene sani, ki imajo *ta pārū konc* z dvema dvignjenima oplenoma in *ta zadn konc* z enim oplenom na kozolcih. Samotežnih sani brez kozolcev za kamen ali gnoj se tu ne spominjajo. V zadnjem času poznajo *skok* za podkladanje pod hlode. Od sani iz desk poznajo stare sani za sankanje, katerim so tu rekli *špéute*. Splošno znane so bile nekoč tu tudi sani z naplatami, imenovane *učule*. Narejene so bile iz dveh *uojanc*, na katere so s cvetki *mozniki* opasali dve *napuate*. Učule, podaljšane z drogovoma, so imenovali *gare*. Te sani pa so še do danes ohranile samo v vasi Selo, kjer jih ima in jih uporablja še vsak kmet.

3. Okolica Jesenic. Osnovni sestavni deli *sni* so tu: *kārvine* ali *snine* (Žirovnica, Begunje), *strame* in *oplina* oziroma *štrame* in *oplina* (Begunje).

¹⁷ Pri podkladanju si vozniki pomagajo z deblom, ki ga položijo preko ceste takoj za sprednjimi sanmi, nato pa zategnejo hlode še toliko najprej, da obstanejo dvignjene na deblu. Tedaj podložijo omenjene sani in jih pričvrstijo k hlodom.

Vprežne sani s [kozolci] za vožnjo gnoja so tu *gnojne sani* ali *šlite* (Žirovnica, Begunje). Te so danes še v rabi. Po ravnih poteh vozijo z njimi gnoj, les, gradbeni material in drugo. V hribovskih vaseh (Javorčniški rovt, Sv. Križ) so te sani precej manjše kakor v vaseh pod pobočji. Samotežnim sanem za seno pravijo *samotežnce* ali *samótance* (Kor. Bela). Pri vožnji drži voznik za konce krivin *ročaje* ali *recl*. Od sani iz okolice Bleda se te razlikujejo samo po tem, da na oplenih nimajo pribitih desk. Sani so še danes v rabi; z njimi vozijo seno, revnejši pa tudi drva in gnoj. Krajših sani za samotežno vlačenje lesa se tu spominjajo le še starejši domačini; rekli so jim *samotežnce za drva*. Kratke vprežne sani za hlode imenujejo *kurte* ali *rtič*, dvojne sestavljene sani pa *žlajfe*. Sanem za podkladanje pod hlode pravijo *skok*, samotežnih sani brez kozolcev pa ne poznajo. Stare sani za sankanje so znane pod imenom *posmukle*, v hribovskih vaseh pa tudi *žabce*. V spominu starejših domačinov so tudi *učule*, vprežne sani z naplatami. Naplati, pričvrščeni na *uojanco* so rekli *pakalc*.

4. Okolica Kranjske gore. Sanem pravijo tu *sani* ali *seni* (Srednji vrh), deli sani pa so: *kərvine*, *štrame* in *uoplena*. Poleg omenjenih sestavnih delov imajo vprežne *gnojne sani* spredaj še polico *špato*, ki veže oba konca krivin. Špata je bila po starem na zgornji strani vijugasto ali srčasto obrezana. Oplena sta med seboj po sredi povezana z *uankdo*.¹⁸ Gnojne sani so še v rabi; z njimi vozijo poleg gnoja tudi seno. Samotežnim sanem za seno pravijo *samatēžnce* (Srednji vrh) ali *samatēužnce* (Kranjska gora — Rateče). Te imajo ob strani dve vezi *štansce*, *šprajce* ali *palce*, na oplenih pa *uankdo* kakor gnojne sani. Sprednja konca krivin sta *držaja*. Predvsem rabijo te sani za vožnjo sena, revnejši tudi za drva. Sani pa so danes mnogo manj v rabi kakor nekoč, ko niso toliko vozili z živino. Za samotežno vlačenje lesa imajo *kurtce* za *štoke* ali *cegarce* (Srednji vrh), pa tudi *kurtce* za *ceganje* ali *ta male samatēžnce* (Podkoren, Rateče). Te sani imajo v teh krajih zadnji opleni navadno nekoliko višji od sprednjega, sicer se pa od sani za seno razlikujejo samo po tem, da so v svojem zadnjem delu krajše in močnejše. Teh sani pa ni bilo veliko; imeli so jih samo revnejši. Vprežne kratke sani za les imajo tu štiri kozolce in so splošno znane pod imenom *kurte*, podaljšane z zadnjim koncem pa so *žlefe*. Od sani brez kozolcev moramo posebej omeniti *tēzme*, samotežne sani za razvažanje gnoja po strmih njivah, ki so jih nekoč imeli kmetje v Srednjem vrhu. Tezme so imele dve, spredaj visoko ukrivljeni krivini, za katere so pri vožnji držali, na ravnem delu krivin pa so bile pribite deske, ki so krivini povezovale. Tezem se spominjajo le najstarejši pripovedovalci. Otroškim sanem iz desk so rekli *seničke* za *plezat*.

5. Jezersko. Sani so na Jezerskem *sni*, posameznim delom pa pravijo *sninc*, *kozica* in *oplin*. Sprednji ukrivljeni del krivin imenujejo *riuc*. Od sani s kozolci poznajo *gnojne sani*, ki jih v zadnjem času manj

¹⁸ *uankdo* ima tudi voz. Ta vez je drugje znana pod imenom *sora*.

rabijo, ter *ta ročne sni* za vožnjo sena ali drv, ki jih imajo tu samo bajtarji. *Ta kratke ročne sni* za les so bile redke, bolj poznane v Kokri ko na Jezerskem. Vse omenjene sani imajo tu na opleni po sredini *soro*, ročne sani pa ob straneh tudi *šprajce*. *Krtič* so kratke vprežne sani s štirimi kozolci za vlačenje lesa, podaljšani krtiči, torej dvojne gibljive sani pa so *žlajfe*. Za podkladanje pod zadnji konec hlodov imajo v zadnjem času nekateri kmetje *šlapne*,¹⁹ sani z dvema, spredaj prav malo ukrivljenima krivinama, na katerih je zadaj pričvrščen opleni, spredaj pa krivini veže polica. — Poleg otroških sani so pred desetletji poznali tudi večje sani iz desk za razvažanje gnoja po strmih njivah (glej II. poglavje A 3 a). Tem sanem so na Jezerskem in v Kokri rekli *učuje*, sprednji leseni ročaj za vlačenje pa so imenovali *ôje*.²⁰

6. Okolica Tržiča. Sestavne dele *sni* tu imenujejo: *kôvine*, *kozuci* in *oplena*. Od sani s kozolci poznajo vprežne *sni za gnoj*, ki so se v Lomu množično uveljavile šele v zadnjem času, pri Sv. Ani pa jih rabijo že od nekdanj. Samotežne sani za seno imenujejo *sni za sno*, krajše sani za samotžno vlačenje lesa pa *kozu* ali *pok*. Po starem so imele te sani ponekod namesto dveh samo en opleni.²¹ Dve stranski vezi pri samotžnih saneh imenujejo *španglna*, na oplena pa je na vsaki strani navadno položen tanjši drog *legnar*. Revnejši kmetje še danes samotžno vozijo seno, medtem ko je kozu skoraj povsem prišel iz rabe. Kratke vprežne sani brez kozolcev za les imenujejo v Lomu *kartič*; poznajo jih komaj 25—30 let. Pri Sv. Ani take sani imenujejo *posmojke* ali *smojke*, *kartič* pa imajo tu dva oplena na kozolcih. Krtiče podaljšujejo s *ta zadnjim koncem* in jih uporabljajo za prevoz lesa po ravnem. Od sani iz desk poznajo tu *marjaše*, stare sani za sankanje. Stare, toda danes še splošno rabljene so sani z naplatami, poznane pod imenom *učuge*. *Učuge* imajo dve *uojanici*, dve *opuati* in opleni. Z njimi še vlačijo les, podaljšane z dvema drogova pa imenujejo *žlefe* in jih rabijo za prevoz sena ali česa drugega.²² Revnejši domačini, ki nimajo vprežne živine, imajo tudi samotžne sani z naplatami, imenovane *učulce*. Drogova sta pri teh saneh manjša, spredaj povezana s polico, ob katero se voznik pri vlačanju upre. Ponekod pa sta v drogova ob strani zavrtana dva krajša, močnejša cveka, ki rabita kot kljuki za držanje.

7. Okolica Kroke. Sanem pravijo tu *sni*, sestavnim delom pa *kôvine*, *kozouci* ali *štrame* (Dobrava) in *oplini*. Sani za gnoj so *konske sni* ali *šlite* (Jamnik). Nekateri imajo te sani precej manjše od voza,

¹⁹ Šlapne so Jezerjani videli v Železni kapli.

²⁰ *učuje* ali *učuge* pa so na Jezerskem imenovali tudi preprosto napravo, ki so jo za vlačenje hlodov naredili kar v gozdu: odsekali so dve tanjši debli, ki sta rabili za ojnice, a sta se z zadnjim koncem vlekli po tleh. Tu sta bili povezani s prečno polico, na katero so nakladali hlode. Ta naprava nas močno spominja na sani z naplatami (tu brez naplat).

²¹ Primer takih sani si je ob priliki raziskovanja sani nabavil tudi Etnografski muzej v Ljubljani. Sani so inventarizirane pod št. 7504.

²² Žlefe je kot značilno prevozno sredstvo za okolico Tržiča objavil V. Kragel, Zgodovinski drobci župnije Tržič, str. 107.

lahiko pa so tudi enako velike. Pri večjih saneh je v krivini med oplenoma še po en *stebričak*, ki na sredi pomaga nositi *legnarje*, drogova, položena na oplene ob strani sani. Sani so danes še v rabi. Tudi samotěžne sani z visokimi krivinami še imajo. Ker z njimi tu niso vozili sena, marveč gnoj, drva ali oglje, jih imenujejo *oglarške sni*. Konci krivin, za katere pri vožnji držijo, so *rogli*. Sani imajo na oplениh dve deski, na sredi izrezani za glavo. Stranski vezi sta *palci*. Pred desetletji so te sani mnogo bolj rabili ko danes, ko drv in oglja samotěžno ne vozijo več.²³ Tudi krajših *štokarskih sni*, s katerimi so nekoč samotěžno vlačili hlode, danes ni več videti v rabi; včasih pa so bile nepogrešljiva prometna naprava.²⁴ Za vlačenje hloedov z živino so na Dobravi imeli nekdanj *holčšlīte*, kratke, močne sani, sestavljene iz dveh debelih krivin, oplena in sprednje police. Na Jamniku, ki se nagiba na Selško stran, pa za les že od nekdanj rabijo *posmojke*, kratke vprežne sani z opleni na kozolcih. Na Dobravi in v ostalih vaseh pod Jelovico so se posmojke uveljavile po prvi vojni. Posmojke, podaljšane s *ta zadnim koncem*, so *žlajfe*. *Sni za dričat* ali *sni na trugo* (Dobrava) so bile nekoč tudi tu napravljene iz desk. Na Dobravi so imele te sani za sedež namesto desk tudi palice, zapletene med prečne vezi. Ob straneh so pričvrstili po nekaj železnih obročkov, ki so med vožnjo zvončkljali. Končno so bile za okolico Kroke značilne tudi vprežne sani z naplatami, imenovane *učuge*. Dve *ojanci* sta bili naplateni s *platšem* ali *naplato*. Omenjenih sani pa v zadnjih desetletjih ne rabijo več.

8. Selška dolina. Za sani in sestavne dele rabijo v Selški dolini naslednja domača imena: *sni*, *kozouci*, *nožice* (Dražgoše, Podlonk) ali *noge* (Sorica) in *oplini*. Šlite ali *gnojne sni* se od sani v ostalih krajih bistveno ne razlikujejo. Z njimi vozijo gnoj, hlode, deske ali drva, vendar samo po ravnih poteh; v hribovitih vaseh jih skoraj ni videti. *Samotežne sni* ali *ogučne sni* (Podlonk) z visokimi krivinami so imele poleg navedenih glavnih sestavnih delov tudi dve stranski vezi *palci*, povezani pred sprednjim oplenom s polico *šinco* (Podlonk) ali *špango* (Sorica). Pri vožnji držijo za *rogu*. Skoraj povsod so na oplene pričvrščene deske z okroglim ali ovalnim izrezom v sredi, le v Sorici pričvrščujejo na oplene pred nakladanjem posebno napravo, imenovano *ketrle*. Ta naprava je narejena iz štirih okoli 2 m dolgih leskovih palic, ki so na vsakem koncu vtaknjene v 1—1,50 m dolgo prečno polico. Kadar s temi sanmi vozijo gnoj, postavijo na oplene *kripco*, pleten gnojni koš. *Hlodarske* ali *štokarske sni* so bile nekoč v teh krajih vsakodnevni sprem-

²³ Gnoj še vozijo s takimi sanmi in tudi po strmih njivah ga spomladi razvažajo. V zadnjih letih si delo olajšajo tako, da sani privežejo na močno žico, napeljano na škripec v kolu vrhu njive, v žico pa vprežejo konja. Konj hodi vrhu njive sem in tja ter vleče ali spušča sani.

²⁴ V spomin na smrtno nesrečo — žrtev samotěžnega vlačanja hloedov visi na Jelovici nad Jamnikom spominska tabla, ki prikazuje ponesrečenca pod prevrnjenimi hloidi in sanmi. Pod tablo beremo: Tukaj se je ubil Alojz Mohorič 20. dan Decembra leta 189? Doma spod Blice. Boh mu daj Nebesa.

ljevalec gozdnih delavcev na Jelovici, doma iz Selške doline. Drvarjem, ki so s temi sanmi samotežno vlačili les, so naredili priimek *večni cigarji*. Posebno znani so bili Podlonkarji.²⁵ Sani pa so rabili tudi doma; z njimi so si zlasti manjši kmetje in kajžarji navlačili drva in drug potrebni les. Poleg omenjenih samotežnih sani so v nekaterih vaseh Selške doline imeli nekoč še posebne sani za prevoz nakopane rude, pa tudi oglja. Imenovali so jih *miške* (sl. 2/1 na str. 143).²⁶ Leseni ročaj, ki so ga imele miške za vlačenje, so imenovali *voj*. Zadnji konec ročaja je po potrebi rabil za zavoro. Za vlačenje lesa z živino so povsod, razen v Sorici, imeli že od nekdanj *posmojke*, kratke sani z oplonom na kozolcih. Posmojke, podaljšane z dvema drogovoma, ki sta z zadnjim koncem drsela po tleh, so imenovali *vlakuže*. Rabili so jih predvsem za vožnjo lesa pa tudi gnoja po nagnjenem ali strmem terenu. Po prvi svetovni vojni so se uveljavile *žlajfe*, gibljive sani s sprednjim in zadnjim koncem. V Sorici so imeli nekoč za les nizke kratke *holčšlíte*, sedaj pa imajo *konske sni* z oplonom na kozolcih. Podaljšane z drogovoma imenujejo *žloke*. Žloki pa so tudi podaljšane samotežne štokarske sni. Na zadnji oplon so pritrjili dva drogova, na katera so nabili deske. S takimi samotežnimi žloki so vlačili kamenje. V ostalih vaseh so imeli za prevažanje kamenja posebne *sani za kamen* ali *vlakuže* (Martinj vrh), narejene samo iz dveh spredaj visoko ukrivljenih krivin, na katerih ravni del so pribite deske. Za podkladanje pod zadnji konec hlodov imajo z zadnjih desetletjih *podkladouc*. Za stare sani iz desk za sankanje smo našli več imen: *kripca* (Češnjica), *pukal* (Dražgoše), *šajtrga* (Zali log), *gora* (Sorica).

9. Poljanska dolina. Sanem pravijo v Žireh in okolici *smoči* (tudi *smāči*), v ostalih vaseh te doline pa *seniuc*. Smoči imajo dve *smočne*, štiri *stābričke* in dva *oplina*, seniuc pa dve *kevine*, štiri *kozuce* in dva *oplana*. Dolge, vozu podobne vprežne sani, ki jih označujemo z imenom gnojne sani, so v Žireh in okolici že od nekdanj najbolj razširjene in rabljene. Pravijo jim smoči (smāči). Z njimi vozijo večidel vse. V okolici Poljan, kjer so tem sanem rekli seniuc (za razliko od drugih sani tudi vprežni seniuc), so jih v zadnjem času močno opustili. Samotežnih sani z visokimi krivinami v Žireh in okolici ne poznajo, v hribovskih vaseh nad Poljanami pa z njimi vozijo gnoj. Tudi tem sanem rečejo seniuc, kvečjemu še dodajo samotež za gnoj. Sprednji ukrivljeni konec krivine je tu *rogu*, stranski vezi sta *palci*, pred sprednjim oplonom je prečna *poličca*. Seniuc za hlode je krajši in močnejši. Z njim revnejši

²⁵ Potrdilo za to najdemo v Bohinju. Ustno izročilo v spodnji Bohinjski dolini pravi, da je kmetu, ki je hotel kupiti konja, rekel sosed: Kaj bi kupoval konja, kar po Podlonkarja pojdi.

²⁶ Podatke o miškah smo dobili v Dražgošah in Podlonku, kjer so jih nekoč rabili predvsem za prevoz nakopane rude v Železnike. Prof. F. Baš, ravnatelj Tehniškega muzeja v Ljubljani, pa nam je prijazno sporočil, da je o miškah slišal v Lajšah pri Selcah, kjer so proti koncu 19. stoletja z njimi še vozili oglje. Za podatek prisrčna hvala.

vlačijo drva. Za vlačenje hlodov z živino imajo kratke sani, narejene iz dveh krivin, dveh kozolcev in oplena. V Žireh so te sani *smojke*, drugje pa *posmojke*. V Žireh jih niso podaljševali, v okolici Poljan pa so na te sani pričvrstili še *vla(j)ke*, narejene iz dveh drogov *vla(j)k*, zadaj povezanih s polico, spredaj pa s *súkarnom* (oplen, ki je pri podaljšanju pričvrščen na oplenu sprednjih sani samo v sredi z jeglico). Na podaljšek pričvrstijo navadno gnojni koš *vlakač*, ki pri vožnji *vzame seniucu ime*. (*Vozim z vlakačem.*) Na Črnem vrhu pravijo vlačkam *vlakuge*. Otroške sani iz desk, pa tudi kasnejše s kozolci, so v Žireh *smučke*, drugje pa *seniučak*.

10. Okolica Cerkelj. Tudi tu so sani v narečju *sni*, deli sani pa *sniuc*, *kozučak* in *oplin*. Zadnji konec seniuca je *peta*, sprednji ukrivljeni del pa *riuc*. Od sani s kozolci poznajo danes vprežne *sni za gnoj* in *krtiče*, vprežne sani za les, medtem ko se samotežnih *sni s ta usokam riucam* spominjajo le starejši domačini. Krajših samotežnih sani za les ne poznajo. V Stiški vasi pod Krvavcem smo pri novejših vprežnih saneh za vožnjo gnoja mogli opaziti neko posebnost: spodnji ravni del krivine je naplatten s *templancem*, ki je na sredi nekoliko debelejši. Obtežena ploskev zemlje je tako znatno krajša, kar uspešno rabi zlasti pri obračanju. Krtiči z opleni na kozolcih so znani tu dobrih petdeset let. Stare sani za vlačenje lesa so imele dva debela, spredaj navzgor obtesana sniuca, skozi katera so pretaknili oplina. Rekli so jim *smake*.²⁷ Z drugim koncem podaljšani krtiči so *žlajfe*. Najstarejši pripovedovalci v vaseh na strmejših pobočjih (Stiška vas, Sv. Ambrož) se spominjajo *gratinje*, samotežnih sani brez kozolcev za razvažanje gnoja po strmih njivah. Gratinja je imela sniuca spredaj okoli 20 cm visoko ukrivljena, na ravni del pa so bile pričvrščene deske. Za sprednjo prečno vez je bila pričvrščena vrh za vlačenje. Sanem za sankanje so rekli *sni za drkat*. Napravljene so bile iz desk ali pa so se otroci vozili kar na kratki debeli deski, ki so jo spredaj okroglo obtesali.

11. Okolica Kamnika. V domačem narečju je ime za sani in za njih sestavne dele enako, kakor smo to navedli za okolico Cerkelj. *Živinske sni* (za gnoj) so tu v zadnjih desetletjih skoraj povsem opustili. Namesto njih rabijo *žlajfe*, gibljive podaljšane sani, pri katerih sprednji del imenujejo *smake*. *Smake* so tu s štirimi kozolci; rabijo jih za vlačenje hlodov. V vaseh, kjer imajo njive na pobočjih (Županje njive, Sv. Primož, Črna), pa vozijo gnoj s *samotežnimi sanmi za seno*, ki so tu težje, pa tudi daljše in širše ko v drugih predelih. Širina sani med ročajema bi bila glede na držanje pri vožnji prevelika, če bi ostala enaka kot je razdalja med seniucema na tleh. Zato sta tu sprednja dva kozolca vsajena v krivine nekoliko bolj poševno, da potem, ko sta povezana z oplonom, potisneta konce krivin navznoter. Te sani pa se od drugih razlikujejo

²⁷ Poleg sani poznajo tu za vlačenje hlodov *učuge*, narejene iz dveh ojníc ter zadnje prečne vezi, h kateri pričvrščujejo s posebnimi železnimi sponami hlode tako, da se ti v celoti vlečejo po tleh.

tudi po tem, da krivini spredaj od ročaja do ravnega dela krivine nista povezani s stransko vezjo. Tudi ročaja na vrhu nista odebeljena kakor drugod. Zato so krivine pri teh saneh močnejše ko pri drugih. Enake sani so uporabljali tudi drvarji in oglarji.²⁸ V Črni, kjer so njive posebno strme, še danes razvažajo gnoj z *gratulo*, samotěžnimi sanmi brez kozolcev. Krivini sta pri teh saneh prav malo ukrivljeni, v ravni del so vsajeni klini in prepleteni z leskovimi palicami. *Gratulo* vlečejo z vrvjo ali po starem s trto. Otroške sani za sankanje imenujejo *sni za drkat*, starim sanem iz desk pa so pri Sv. Primožu rekli tudi *kurice*.

12. Tuhinjska dolina. *Sni* imajo tu dva *sniuanka*, štiri *kozouce* in dva *oplena*. Danes deloma še rabijo vprežne *sni za gnoj*, več pa navadne *sni* za vožnjo drv po ravnih poteh, *smuke*, kratke vprežne sani za les, in ponekod *ratujne*, sani brez kozolcev, za razvažanje gnoja. Stare *sni* za gnoj so bile tu nekoč nižje, toda daljše kakor v drugih predelih. V Zgornjem Tuhinju smo jih še našli ohranjene; višina meri komaj 30 cm, dolge pa so 2,60 m. Sprednja dva kozolca sta podprta z dvema oporama, *kozoucama*, ki sta vsajena poševno v sprednji ravni del krivine. Opisanih sani v zadnjih desetletjih ne rabijo več. Gnoj vozijo s podaljšanimi gibljivimi smukami. Za prevažanje večjih količin rezanega lesa ali drv pa tudi gnoja po ravnih poteh imajo dolge, močne *sni*, podobne običajnim sanem za gnoj. Te imajo v ravni del krivine vsajene po tri kozolce, na oplene pa ob straneh pričvrščena *legnarja*, ki se spredaj stikata s koncema krivin. Do prve svetovne vojne so rabili tudi *samotežne* ali *peš sni* z visokimi krivinami. Bile so podobne sanem iz okolice Kamnika; stranskih vezi torej niso imele. S temi tu niso vozili sena, marveč so jih revnejši rabili za drva, mnogi pa so z njimi vozili na sejme mlade prašiče. V vaseh s strmimi njivami (Mali hrib, Črni vrh) nekateri kmetje še danes rabijo *ratujne*, sani brez kozolcev. Z njimi razvažajo po njivah gnoj. Namesto krivin imajo *ratujne* dva okoli 2 m dolga *ratujneka*, ki spredaj nista ukrivljena, temveč samo okroglo nazgor obžagana. Vanje je vsajenih 20 do 25 klinov.

VI. Vožnja s sanmi

Kadar na saneh naloženo breme s celotno težo obremenjuje sani, pravijo na Gorenjskem, da s sanmi *vozijo*. Če rabijo samotěžne sani, tedaj vozijo *samotež* (tudi *ročno*, *pr rokah* ali *peš*),²⁹ sicer pa vozijo z živino. Pri prevažanju lesa pa se breme največkrat s svojim zadnjim koncem vleče po tleh. Tedaj kmetje s sanmi ne vozijo, temveč *vlačijo*.

²⁸ Če so s temi sanmi vlačili hlode, so jih naložili na zadnji opleni kakor v drugih krajih na krajše samotěžne sani, če pa so vozili razžagan les, so vtaknili v oplene visoke ročice, naložili mednje drva ter ročice povezali s posebno žico *žlajdro*.

²⁹ Naziv za vožnjo navadno soglašja z nazivom za sani (samotežne, ročne ali peš sani).

Vlačijo samotež ali z živino. Samo okolica Poljan ter del Selške doline pozna za kakršno koli uporabo sani naziv vlačenje.

Vprežne sani vleče živina v obe smeri, samotežne sani pa kmetje v hrib navadno nosijo. Način nošnje je v raznih krajih različen. V Lomu nad Tržičem prevežejo pri samotežnih saneh za seno od sprednjega do zadnjega oplena na obeh straneh sami vrv, ki jo nato rabijo za povezovanje sena. Kmet si zadene sani tako, da vtakne glavo med vrv, ki nosi težo sani. Vrv leži kmetu na obeh ramah, na krivine pa lahko položi komolce. Sani so na ramah v enaki legi kakor na tleh. Ker je vrv delno raztegljiva, kmet pri nošnji ne občuti toliko teže, zlasti pa ne občuti trdote lesa (sl. VIII/5). Podobno nosijo sani v spodnji Bohinjski dolini, okolici Bleda, Selški dolini in okolici Kroke. Namesto vrvi imajo tu na oplene pribiti dve tanjši deski, ki sta v sredini na notranji strani okroglo ali podolgovato izrezani, da more kmet vtakniti glavo skozi odprtino. Deski mu ležita na ramah. V Sorici pričvrstijo na sani ketrle, ki pri nošnji rabi enako kakor vrv ali deske. Kmet vtakne glavo med srednji dve palici, ki mu nato obležita na ramah. V drugih krajih nosijo sani tako, da leži na rami sprednji opleni, krivini pa stojita navpično. Tako nosijo domala povsod tudi samotežne sani za drva.

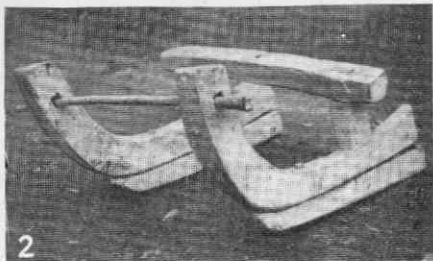
Pred desetletji je bila na Gorenjskem navada, da se je zbralo več ljudi, ko so spravljali seno v dolino. Zlasti je *samotežnikarje* (Bohinj), *učouce* (Rateče), *vezauce* (Begunje) ali *snarje* (okolica Kamnika) najel kmet, ki je imel v senikih več sena. Spravljanje sena v dolino s samotežnimi sanmi so imenovali *snarjenje*, *vezanje*, *učenje* ali pa *vožnja sena*. Načinov, kako naložijo seno na sani, poznajo več. V Lomu nad Tržičem povežejo na tleh velik kvadrast kup sena, ki ga imenujejo *danka*. Danko prevale na rob, podtaknejo poševno nagnjene sani (slika VIII/7), nato pa oboje skupaj postavijo v vodoravno lego. Cveki, zatak-njeni v vse štiri konce oplenov, se vpičijo v danko, da se ta pri vožnji ne more prevrniti s sani. Namesto danke naredo pri Sv. Ani tri *bremena*, od katerih prvi dve položijo na sani vzporedno, tretje pa denejo na vrh. Povežejo z vrvjo. Podobno povezano seno imenujejo v okolici Kamnika, Cerkelj, Kroke in na Jezerskem *butare*, vrv, s katero povežejo, pa je *buterneki* (Jezersko). V Kranjski gori in okolici naložijo na sani seno, povezano v rjuhe ali mreže, v Ratečah pa povežejo seno v *bremc*. V okolici Jesenic denejo na oplene dve precej dolgi palici, naložijo seno in ga povežejo. Podobno nalagajo seno v Bohinju. Palice, ki jih pred nakladanjem položijo na oplene, imenujejo v Bohinju *posanke*. Tako ali drugače naloženega sena pripeljejo naenkrat 120 do 200 kg.

V krajih, kjer s takimi sanmi vozijo gnoj, denejo ob tej priliki na oplene pleten gnojni koš ali deske.

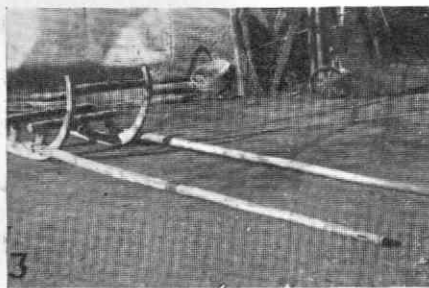
Pri krajših samotežnih saneh za vlačenje lesa obtežujejo največkrat samo zadnji opleni. Prve tri hlode, ki jih pričvrstijo na opleni, ponekod imenujejo *podan*. Ostale hlode naložijo na podan in jih pričvrstijo z železnimi sponami in verigami. Tako nalagajo les tudi na samotežne in

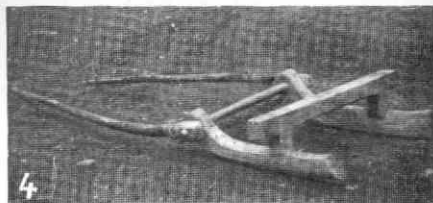
1

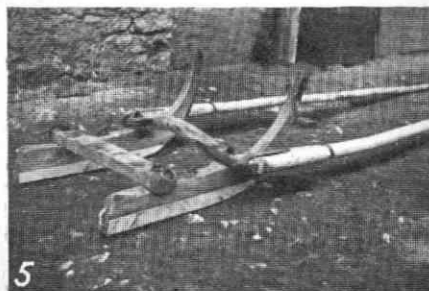
2

3

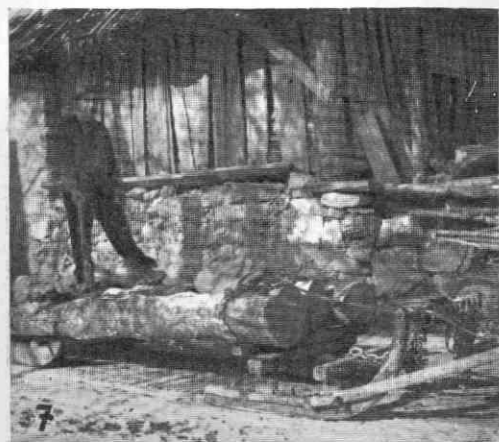
4

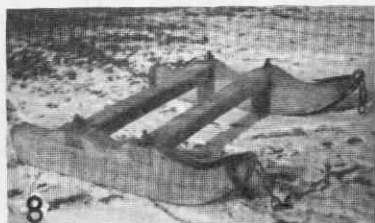
5

6

7

8

Sl. 1. Vprežne sani za gnoj (Lom); 2. vprežne sani s templanci (Četena ravan); 3.—5. vprežne sani za les (Koroška Bela, Četena ravan in Kupljenik); 6. podaljšane sani (Lom); 7. vožnja hlodov na saneh s podloženim skokom (Bohinj); 8. skok, sani za podkladanje pod hlode (Stara Fužina)

Foto: F. Sarf

vprežne sani z naplatami in na druge kratke vprežne sani. Količina naloženega lesa se ravna po trdnosti sani, pa tudi po strmini poti.

Pri vožnji v snegu puščajo sani za seboj dvoje sledi. Razdaljo od ene sledi do druge, t. j. razdaljo med krivinama, spolšno imenujejo *tir*. Kmetje ene ali več vasi, ki uporabljajo isto pot, imajo pri vseh saneh enako širok tir. Nekoč so imele sani povsod ožji tir kakor pa ga imajo danes. Sani z ozkim tirom so obdržali le še tu in tam. Tako imajo v zgornji Bohinjski dolini danes še stari, komaj 50 do 60 cm široki tir, v spodnji dolini pa novi, skoraj en meter široki tir. Ožji tir je bil nekoč potreben zaradi ozkih in slabih poti.

Sled ene krivine v snegu navadno imenujejo *glajs* ali *glajžn*, ponekod pa je sled dobila ime od krivine: imenuje se *sninc* ali *snina*. V Lomu nad Tržičem poznajo za to še starejši naziv *učužnek*. Debelina snega pod sanmi oziroma ob strani poti je *stena* ali *dila*.

Sneg pa ni vselej enako dober za vožnjo. Biti mora uležan, zmrznjen in suh. Tedaj pravijo, da je dober *sninc*, *seninc*, *seniuc* ali po starem *sagura* (okolica Kamnika). Vožnja z naloženimi sanmi po strmini zahteva od voznika dokaj spretnosti in izkušenosti. Zlasti nevarni so ovinki na strmih poteh. Pri vožnji sena se voznik s hrbtom močno upre v naloženo breme, obe nogi pa drži v tiru (sl. VIII/6). V ta namen si napravi v seno majhen sedež ali pa rabi polico pred oplenom. Če je potrebno, s petami močna zavira. Ponekod si vozniki pred vožnjo pričvrstijo na noge železne dereze. Z nogami pa mora voznik znati na ovinkih tudi krmariti v levo ali desno. Z rokami pri vožnji navadno drži za stranski vezi in po potrebi sprednji konec dvigne, da gredo sani bolj po petah in tako zavirajo. Samotežne sani za vožnjo drv imajo ponekod na petah pričvrščeno kljukasto železo, *mačka*, ki pritisne v tla, brž ko voznik spredaj dvigne sani. Mačka na peti imajo tudi vse novejšje vprežne sani. V okolici Kamnika poznajo pri samotežnih saneh poseben način zaviranja. Tu je maček nameščen na posebni močni jesenovi palici, ki jo nato na vsaki strani sani zataknejo v obroč na sprednjem kozolcu. Sani tu nimajo stranskih vezi, ki bi palico z mačkom ovirale. Pri vožnji navzdol drži voznik za sprednji konec palice, zadnji konec z mačkom pa drsi ob krivini po tleh. Tako lahko voznik zaviranje regulira. Čim bolj vzdigne sprednji konec palice, tem bolj pritisne maček v tla. Splošno pa je zlasti pri vprežnih saneh v rabi zaviranje s posebno kratko verigo, ki ima obroče z robovi. Imenujejo jo *rajs*. Verigo pripne voznik pred zadnji kozolec tako, da gre pri vožnji pod krivino. Rajs so pri nekaterih šibkejših samotežnih saneh, kjer se je bilo bati, da bi se pri takem zaviranju zlomil kozolec, zatakneli v posebno železno kljukico, pričvrščeno v krivino med kozolcema. Namesto verige so nekoč uporabljali tudi leskove trte.

Posebej pa naj omenimo način vožnje gnoja s samotežnimi sanmi brez kozolcev po strmih njivah. K sanem je tu pričvrščena vrv, na koncu pa k tej privezana palica. Po manj strmem terenu kmet s palico vleče za vrv, po strmini pa palico zatika pred sanmi v zemljo in jih tako počasi

spušča navzdol. Prazne sani natakne na sredini na palico, jih zadene na hrbet, spredaj pa drži za palico, ki mu leži na rami.

S samotajnimi sanmi za seno ali les doseže izkušen voznik po strmini neverjetno hitrost. Zlasti znani so kmetje iz Loma, ki so nekoč, ko so hodili drvarit visoko pod Storžič, jemali s seboj samotajne sani zato, da so popoldne lahko delali skoraj dve uri dalj, kakor če bi morali iti domov peš. Pot, za katero bi rabili dve uri, so prevozili v dobrih dvajsetih minutah. Da so sani po snegu raje tekle, so jih mazali z lojem ali staro mastjo.

Mazanje sani so nekoč zlasti dobro poznali tudi oglarji, ki so često imeli za vožnjo po gozdu slabe poti. Pomagali pa so si tudi še na drug način. Na odsekih, kjer so morali klance prevoziti navzgor, so pot *po-brunčali*, t. j. položili so po širini tanjša debla drugo poleg drugega ter jih nato ob koncih, kjer so šle po njih krivine sani, namazali z mastjo. Tako so delali tudi cigarji na Jelovici.

Krivine pri nekovanjih *prtenih* (Bohinj) ali *bosih* (drugi kraji) sanoh so se po večkratni vožnji občutno izrabile. Kmetje so si pri tem splošno pomagali z lesenimi naplatami. Na izrabljeno krivino so enostavno z lesenimi cveki pričvrstili novo, imenovano *opuata* (okolica Tržiča), *naplata* (okolica Kamnika), *templanc* (Selška in Poljanska dolina), *toplat* (Sorica) ali *pohkuada* (okolica Kamnika). Sani so torej *napuatali*, *podtemplali* ali *podužili*. Ko se je izrabila prva naplata, so jo zamenjali z novo. Danes delajo to samo še pri *učugah* v okolici Tržiča in Bleda. Naplate pri teh sanoh je treba posebno pogosto menjati, če vozijo z njimi v kopnem. Tedaj zadoščajo ene naplate komaj za teden dni.

Nekovane sani so imele pred kovanimi to prednost, da se vozniku ni bilo treba bati kamenja, ob katerem kovana krivina močno zavre. Pravijo, da je prav spričo tega živina pri vožnji s sanmi včasih manj trpela kakor danes.

Končno naj omenimo še vožnjo za zabavo z otroškimi sanmi. Otroci so sicer imeli že opisane sani za sankanje, vendar so se nekoč sankali mnogo manj kakor danes. Škoda je bilo čevljev in obleke. Za vožnjo s sanmi so poznali otroci v Kranjski gori in okolici naziv *plezanje*, od Jesenic do Bohinja so *dričali*, drugje pa so se *drsal*.³⁰

VII. Druge naprave za vlačenje bremen

Za prevažanje oziroma vlačenje bremen poznajo tu in tam na Go-rnjskem še nekatere druge naprave, ki nadomeščajo sani. Te naprave so preprostejše in jih rabijo predvsem v izredno velikih strmih, kjer sani ni mogoče uspešno uporabiti. Na močno strmih pobočjih je nevarnost, da bi šle s senom naložene sani *čez konc*, to je, sani bi se prevalile z zadnjim koncem naprej, se obrnile in kotalile po strmini. Zato n. pr. v Selški dolini rabijo za prevoz sena namesto sani drevesne veje, pove-

³⁰ Otroci, ki niso imeli sani za sankanje, so se ponekod vozili v nečkah.

zane v *vlako*.³¹ Najprej posekajo mlado bukev ali njej podobno manjše drevo, jo položijo pred senik, nato pa s trtami navežejo k vejam še druge goste veje. V trto spredaj vsadijo dva *pauca*, okoli 3 m dolgi leskovi palici, ob katerih naložijo na veje tri do štiri *plaste* sena. Pauca poležejo nato preko sena v smeri nazaj in nalagajo seno naprej na pauce, nato pa dalje po vsej vlaki. Naložena vlaka je okoli 5 m dolga, do 2 m široka in 1 m visoka. Spredaj gleda iz nje *voj*, dober meter dolgi konec bukovega debla, za katerega pri vožnji vlečejo. Vožniku pa navadno pomaga še drug voznik, ki v ta namen zatakne za palec *ključ*, t. j. kljukasto palico, za katero vleče.

Podobno vlako ali *uako* poznajo tudi v drugih krajih. Na povezane veje nalagajo v okolici Kamnika v butare zvezano drevesno dračje; v okolici Tržiča pa na takih *uakah* spravljajo seno do senikov. V Zgornjem Tuhinju so na vlakah v zadnji vojni spravljali v dolino padle partizane. Nekoč so vlako iz vej povsod vlačili samotež, danes pa vanje često vprežejo živino.

Preprosta naprava za vlačenje sena je tudi *učula*, ki jo uporabljajo nekateri kmetje v Srednjem vrhu nad Martuljkom in Podkorenu. *Učula* sestoji iz 4 do 6 leskovih ali smrekovih palic *učulnic* in dveh *ročancev* (Srednji vrh) ali *tečajev* (Podkoren) (sl. 3 na str. 164). Stare *učule* so imele vedno samo 4 palice. Palice so na obeh koncih tesno pretaknjene skozi tečaje.³² Ko gredo *učouci* z *učulami* po seno, privežejo k *učuli* z daljšo močnejšo vrvjo, ki jo pri nakladanju sena rabijo za povezavo, tudi debelejši drog. Pred nakladanjem sena na *učulo* položijo pod oba tečaja nekaj sena. Nato naložijo na *učulo* okoli 200 do 300 kg sena. Leskove palice ali smrekove sušice so prožne in ker sta tečaja podložena, se *učulnice* ukrive. Ukrivljenost pa se še poveča, ko seno povežejo. Po vrhu sena namreč položijo drog in ga povežejo z vrvjo, pričvrščeno na obeh koncih tečaja. Da morejo vrv močnejše zategniti, ima ta na koncu leseno kljukko *klumpo*. Pri tako povezani *učuli* se tečaja dvigneta od tal in *učula* stoji na srednjem delu ukrivljenih palic. K sprednjemu tečaju privežejo vrv *cungl*, ki ima na koncu privezan cvek za vlačenje.

Z *učulami* vlačijo seno samo v snegu. Sled, ki jo *učula* pušča za seboj, imenujejo *uak*. V velikih strminah zavirajo vožnjo z *učulo* na enak način kakor sani: voznik potegne preko rame *cungl* in z njim dvigne sprednji konec. Zadnji tečaj pride do zemlje oziroma snega in zmanjša hitrost vožnje. V izredno dobrem senincu, ko naprava prerada

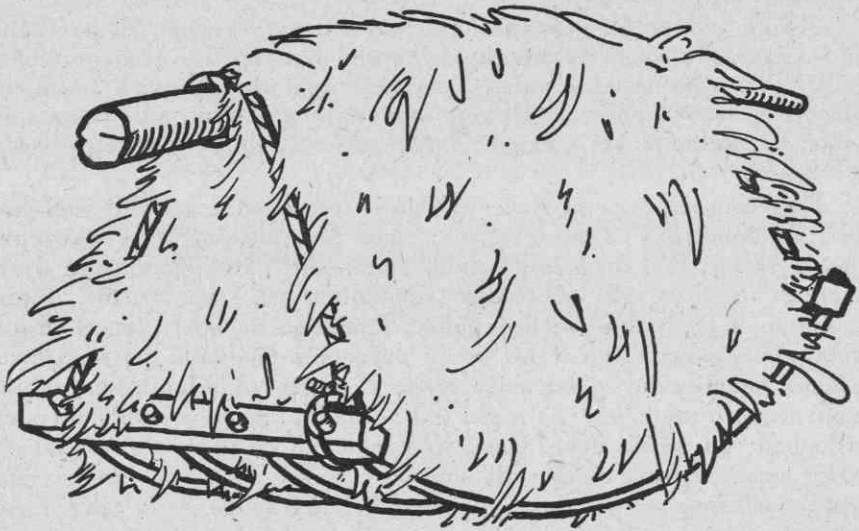
³¹ Podobno prevažajo seno v Sibiriji. Naložijo ga na veje dveh tankih brez, v debela pa vprežejo konja kot v ojnice. To napravo imenujejo voloki. (Zelenin, Russische Volkskunde, str. 154.) G. Berg (Sledges and wheeled vehicles, Pl. III/2) prikazuje transport sena na vajah s fotografijo, ki kaže madžarskega kmeta pri tem delu.

³² Naprava je povsem podobna ketrlu, ki ga v Sorici rabijo skupno s sanmi.

teče, podlagajo pod uáčulo brinove veje, ki primerno zavirajo. Ko tako privlečejo uáčulo do vozne poti, jo *zvalajo* na samotěžne sani. Uáčulo vzdignejo na zadnji tečaj, sani podtaknejo, nato pa jo prevale na sani.

Nekdaj so bile uáčule mnogo bolj v rabi kakor danes, ko jih imajo samo še kmetje, ki imajo senožeti v največjih strminah.

Od ostalih naprav za vlačenje bremen, ki so po uporabi bolj ali manj podobne sanem, pa se bistveno razlikuje naprava, ki so jo pred 60 do 70 leti še uporabljali v Podkorenu in Ratečah za prevažanje vode.

Sl. 3. *Uáčula* — naprava za vlačenje sena (Srednji vrh nad Martuljkom)

Risba Sibila Nekrep

Ker so imeli tu nekoč veliko število ovac, so si zlasti pastirji pri napa-
janju pomagali tako, da so vzeli 4 do 5 m dolg drog, na katerega so na
sredini pričvrstili velik škaf vode. Zadnji debelejši konec droga se je
vlekel po tleh, sprednji konec pa so zadeli na ramo. Napravo so pri
vlačenju držali s palico, pretaknjeno pravokotno skozi sprednji konec
droga. Škaf z vodo je visel na sredi tako, da se je gugal. Na drogu je
bila v ta namen gibljivo pričvrščena močnejša palica, ki so jo na obeh
konicih pretaknili skozi ušesa škafa. Napravo so uporabljali predvsem
pozimi ali na zmrznjenih poteh. Po večkratnem drsenju po tleh se je
drog na koncu izrabil in dobil obliko rahlo ukrivljene krivine.³²

³² G. Berg (Sledges and wheeled vehicles, str. 147) opisuje povsem enako
napravo, ki jo v mnogih predelih Švedske rabijo za transportiranje vode ali
mleka. Berg naziva napravo »potezni kol«. Sl. XXVI/1 v navedenem delu nam
prikazuje tak potezni kol, ki ga rabijo celo v poletnem času.

Opisane naprave se spominjajo le še najstarejši Ratečani, žal pa se doslej nihče ni mogel domisliti domačega imena zanjo. Trdijo pa, da so stari pastirji imeli za to napravo posebno ime.

Nekaj pripomb

Ni dvoma, da je raznolikost naprav za prevažanje vsakovrstnih bremen v zimskem času v hribovskih predelih Gorenjske zelo velika. Pestra in bogata je v tem pogledu tudi ljudska terminologija. Res, da so nekatera imena za sani ali njih sestavne dele tuje, največ nemške izposojenke, res pa je tudi, da imamo celo vrsto lepih domačih imen. Nazivi za starejše vrste sani so na terenu ustaljeni in za določeni predel enotni, medtem ko smo pri imenih za novejše vrste vprežnih sani na terenu često naleteli na neenotnost. Ponekod se je naziv za starejše sani prenesel na novejše, izboljšane sani, drugje so z novimi sanmi sprejeli tudi novo ime. To velja predvsem za razne vrste novejših vprežnih sani za vlačenje hlodov.

Podano gradivo se geografsko omejuje le na del alpskega ozemlja, ki kot celota v etnografskem pogledu pomeni bolj ali manj zaključeno etnično ozemlje. Tudi časovna opredeljenost sani ne zajema večjega obsega. Sani, ki jih obravnavamo, sodijo kvečjemu v dobo zadnjih sto let. S tem seveda ne mislimo trditi, da te ali one sani niso starejše, toda v ustnem izročilu za to nimamo potrdila. Jasno je, da se po vsem tem za sedaj še ne moremo lotevati vprašanja izvora in razvoja sani, kakor tudi ne drugih določenih zaključkov. Brez dvoma pa bodo zbrani podatki ob reševanju takih in podobnih vprašanj v zvezi s sanmi mogli marsikaj pojasniti. To pripominjamo predvsem zato, ker smo marsikaj, kar tu podajamo, mogli zvedeti na terenu le še pri starejših ali celo najstarejših domačinih in ker smo vzporedno s tem mogli spoznati, da je ustno izročilo v tem pogledu zelo slabo ohranjeno. Vsestranski nagli razvoj v zadnjih desetletjih po eni strani pri mlajših ljudeh na našem podeželju zmanjšuje zanimanje za staro, po drugi strani pa prinaša vrsto sprememb, izboljšanj in tehničnih izpopolnitev pri vseh napravah in tudi pri saneh.

S pionirskim delom, ki smo ga za določeni predel opravili na tem področju, smo oteli pozabe marsikaj, kar bi sicer za vedno ostalo nepojasnjeno.

Zusammenfassung

SCHLITTENARTEN IM BERGGELANDE
VON GORENJSKO (OBERKRAIN), SLOWENIEN

Der Beitrag unter obigen Titel behandelt alle Arten von Schlitten, die heute mehr oder weniger noch in Gebrauch stehen, bezw. auch solche, an die nur noch die Erinnerung der älteren Ortsbewohner heranreicht. In territorialer Hinsicht erstreckt sich das behandelte Material auf das Alpengebiet von Gorenjsko (Oberkrain).

Auf die allgemeine Verbreitung und Benutzung der Schlitten hatten nebst günstiger Schnee-Verhältnisse einen entscheidenden Einfluss auch verschiedene wirtschaftliche und geographische Faktoren, wie z. B. das stark entwickelte Forstwesen, die seinerzeit intensiv betriebene Kohlenbrennerei und die Erzförderung, weiter hochgelegene Bergwiesen und Felder auf steilen Hängen u. a. m. Vorwiegend standen die Schlitten in Oberkrain in Gebrauch als Beförderungsmittel auf schneebedeckten Terrän; auf hochgelegenen Bergwiesen und Äckern auf steilen Hängen gebrauchte man hingegen bestimmte Schlittenarten auch auf schneefreiem Terrän.

Die im vorliegenden Artikel angeführten und behandelten Schlitten sind mit Rücksicht auf ihre Konstruktionseigentümlichkeiten wie folgt eingeteilt:

1. Schlitten mit Ständern. Diese Konstruktionsart ist vorherrschend und wird allen anderen vorgezogen. Dieser Gruppe gehören mehrere Schlittenarten an, u. zw.: die einem Wagen ähnelnden, mit vier Ständern versehenen Zugschlitten; diese Art von Schlitten dient zu Düngerfahren und zu sonstigen gelegentlichen Transporten (Abb. X/1); kleinere Handschlitten, die für verschiedene gelegentliche Beförderungen und auch zum Rodeln verwendet werden; von Menschenkraft gezogene Handschlitten mit vier Ständern und hochgebogenen Kufen für Heufahren (Abb. VIII/1, 2); kürzere, mit vier, zuweilen — nach althergebrachtem Brauch — auch mit nur zwei Ständern und hochgebogenen Kufen versehene Handschlitten zum Schleppen von Baumstämmen (Abb. VIII/4); kurze, starke Zugschlitten mit zwei oder vier Ständern und niedriggehaltenen oder hochgebogenen Kufen zum Schleppen von Baumstämmen (Abb. X/2, 3, 4); Handschlitten zur Beförderung von Erzmassen mit sechs niedrigen Ständern (Abb. 2/1 auf Seite 143). Die für die Fracht bestimmte Aufladeplatte besteht bei allen angeführten Schlittenarten aus Brettern, oder aber werden hiezu Querhölzer verwendet, die zur gegenseitigen Festigung der Ständer dienen. Von diesen Schlittenarten stehen heute, mit Ausnahme jener zur Erzbeförderung, die bereits gegen Ende des 19. Jahrhunderts aufgelassen worden ist, noch alle in Gebrauch. Wohl aber verloren in den letzten Dezennien die für Düngerfahren bestimmten Zugschlitten und auch die Handschlitten zum Schleppen von Baumstämmen mehr und mehr an Bedeutung.

2. Unter die ständerlosen Schlitten sind einzureihen: die kurzen Zugschlitten zum Holzschleppen (Abb. 2/6 auf Seite 143 und X/5); Schlitten mit hochgebogenen Kufen für Steinfahren (Abb. 2/5 auf Seite 143); Schlitten mit hochgebogenen oder niedriggehaltenen Kufenkrümmungen für Düngerfahren auf steilgelegenen Äckern (Abb. IX/7 und Abb. 2/4 auf Seite 143). — Die für die Aufnahme der Fracht bestimmte Aufladeplatte dieser Schlitten besteht aus Brettern oder ist sie geflochten oder auch aus dicht nebeneinander durchgesteckten Quersprossen. — Die hier angeführten Schlitten werden nur noch hie und da verwendet.

3. Die nächste Gruppe bilden Schlitten, bei denen Kufen und Ständer durch zwei auf die Kante gestellte, vorne rund zugeschnittene Bretter ersetzt sind. Hieher gehören: grössere Handschlitten für Düngerfahren auf steilgelegenen Ackern (Abb. 2/3 auf Seite 143) und kleinere Rodelschlitten (Abb. 2/2 auf Seite 143). — Diese Schlittenarten sind gegenwärtig gänzlich ausser Gebrauch.

4. Eigens besprochen sind die Schlitten mit Kufenverstärkungen. Zu dieser Art gehören: kleinere Handschlitten (Abb. IX/3) und grössere Zugschlitten (Abb. IX/6). — Beide Arten dienen zum Schleppen von Baumstämmen. — Die Verwendung dieser Schlittenarten beschränkt sich heute nur noch auf ein engbegrenztes Gebiet.

Einige Schlittenarten, insbesondere die kurzen Zugschlitten zur Holzbeförderung und die grösseren Schlitten mit Kufenverstärkung, werden in Oberkrain mittels zweier verstellbarer Stangen (Abb. IX/4, 5) mit einem zweiten Schlitten derart verbunden, dass dadurch ein verlängertes Beförderungsmittel entsteht. Diese Verlängerung kann einen Bestandteil des ersten Gefährtes (Abb. X/6) oder aber die Kuppelung zweier selbständigen Schlitten darstellen (Abb. X/7).

Hinsichtlich der örtlichen Verbreitung und Benutzung der verschiedenen Schlittenarten stellt die Abhandlung im allgemeinen fest, dass seinerzeit Handschlitten aller Arten in weit grösserer Zahl in Gebrauch waren, als dies heute der Fall ist, dass aber in den letzten Dezennien die kurzen Zugschlitten für Holzbeförderung und die umstellbar verlängerten Zugschlitten wieder stark zur Geltung kommen.

Alle Arten von Schlitten sind meistens aus Buchenholz und in weit geringerer Zahl aus Eschen- oder Lärchenholz hergestellt. Für gebogene Kufen verwendet man in Oberkrain nur natürlich krumm gewachsenes Holz. Ehedem waren die Kufen nicht mit Eisenschienen beschlagen, wohl aber wurde der gleitende Teil der Kufen mit hölzernen Aufsätzen verstärkt, die nach ihrer Abnutzung durch neue ersetzt wurden.

Die Benutzung der Schlitten ist in verschiedenen Orten den daselbst herrschenden Verhältnissen angepasst. So sind z. B. bei Fahrten auf steilen Hängen mehrere Bremsarten bekannt. Bei einigen Arten von Handschlitten wird zu diesem Zwecke die Zugstange verwendet, die der Fahrer vorne emporhebt, so dass sich der rückwärtig hervorragende Teil schleifend und bremsend auf der Erde nachzieht. Die zu Düngerfahren verwendeten Schlitten wurden manchenorts auf steilem Ackergelände derart gebremst, dass der Fahrer einen Stab vor dem Schlitten fest auf die Erde aufgesetzt hielt und ihn kräftig anzog. Im allgemeinen wurde aber der Schlitten seinerzeit mit Wieden gebremst, mit denen die Kufen vor dem rückwärtigen Ständer umwunden wurden. Heute werden hiezu zweckdienliche Ketten oder am Hinterteil der Kufen befestigte eiserne Widerhaken verwendet. Bei Aufwärtsfahrten halfen sich besonders die Kohlenbrenner und Holzfäller auf schneefreiem Terrän damit, dass sie den Fahrweg mit dicht nebeneinander gereihten dünnen Stämmchen belegten, die sie an den Stellen, wo die Kufen über sie hinweggleiten sollten, mit Unschlitt oder Schmiere bestrichen.

Für Schlitten, deren Bestandteile, sowie auch zur Benennung der einzelnen mit dem Schlittenfahren zusammenhängenden Begriffe sind in Oberkrain fast in allen grösseren Orten und deren Umkreise ortsübliche Bezeichnungen gang und gäbe, die auch in der vorliegenden Abhandlung angeführt sind.

Nebst den Schlittenarten bespricht die Abhandlung auch einige sonstige Zugvorrichtungen. Im Falle bestimmter Vorbedingungen wird der Schlitten in einigen Orten durch eine aus Ästen hergestellte Zugvorrichtung ersetzt. In der

Umgebung von Kranjska gora (Kronau) bedient man sich für diese Vorrichtung eines Ausdrucks, den man mit »Schlepper« gleichstellen könnte; das ist ein aus vier bis sechs Stäben zusammengefügtes Gestell mit einem Vorder- und einem Hinterteil (Abb. 3 auf Seite 164). Mit dieser Vorrichtung wird Heu eingebracht. In Podkoren (Umgebung von Kranjska gora) war noch gegen Ende des vergangenen Jahrhunderts beim Talgang zum Transport von Wasser eine Stange gebräuchlich, deren rückwärtiges Ende sich auf der Erde nachzog, während der vordere Teil auf der Schulter des Trägers ruhte. Das Wassergefäß hing an einem mitten der Stange befestigten Stabe.

Die Autorin der Abhandlung bemerkt zum Schluss, dass das in ihrem Artikel behandelte Material nur auf jenen Teil des alpenländischen Gebietes beschränkt blieb, das in ethnographischer Hinsicht als Ganzes ein mehr oder weniger abgeschlossenes ethnisches Gebiet darstellt. Auch zeitlich umfassen die besprochenen Schlittenarten nur einen Zeitraum der letzten 100 Jahre. Verschiedene Schlittenarten, die zweifellos ein früheres Datum für sich in Anspruch nehmen dürfen, entbehren in mündlicher Überlieferung jedlicher Bestätigung. — Nach alledem kann die Frage, betreffend die Herkunft und die Entwicklung der verschiedenen Schlittenarten in dem erforschten Gebiet ebensowenig wie jene der möglicherweise daraus folgenden Schlüsse einstweilen keiner endgültigen Lösung zugeführt werden.

RUKAV PLATNENE KOŠULJE NA STARINSKOM ŽENSKOM RUHU IZ ŠKEDNJA PRI TRSTU

Marijana Gušić

U posjedu Etnografskog muzeja u Zagrebu nalazi se serija platnenih rukava, koji očito potiču od ženskih košulja, a koji svi imaju čipkani umetak, uokviren crnom prugom izvezanom u svili. Svi su ovi rukavi od lanenog platna, sašiveni ravno, jednake širine od ramena do zapešća. Svi imaju zarukavlje, t. j. otvoren ravni kraj je posunovraćen i ukrašen bijelim raspletom i opet s po dvije uporedne vezane crne pruge. — Gotovo svi imaju u pazuhu neveliku laticu od istog platna, od kojeg je i sam rukav. 18 inventarnih predmeta od tih rukava, odnosno njihovih fragmenata, potiču iz ranijih zbiraka Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu, 4 primjerka iz zbirke S. Bergera, a jedan je stečen god. 1945. iz privatnih ruku. Svi su ovi predmeti, osim jednog u posjed našeg muzeja ušli prigodom njegova osnutka god. 1919. Tad je u temeljni fond naše ustanove bila uvrštena ranije skupljena građa, što privatna kao zbirka M. Cepelića i S. Bergera, a što izlučena iz posjeda srodnih ustanova, u prvom redu Muzeja za umjetnost i obrt te Školskog muzeja. Nažalost u muzejskom katalogu ovi predmeti nemaju nikakvih podataka, pa ni o tom kako su i otkuda došli u ranije zbirke, a ni otkuda potiču. U inventarnom opisu uz neke od njih kao mjesto njihova porijekla naznačena je Dalmacija ili otok Pag, ali sve to pod znakom pitanja. Ovako upitne ove smo muzejske predmete zahvatili u rad prigodom obradbe folklornog kostima s Jadranskog Primorja. Nakon Oslobođenja, prvi je zadatak našeg muzeja bio da u svom radu obuhvati etnografsko područje Istre i otoka Cresa i Lošinja, dakle one krajeve, koji su do 1945. god. našim naučnim radnicima bili nepristupačni. Jedino zahvaljujući patriotskoj požrtvovnosti rijetkih pojedinaca, zagrebački je Etnografski muzej u doba talijanske okupacije Istre i otoka Cresa s Lošinjem stekao bio dragocjenu starinsku nošnju iz Bresta i Muna u Čićariji, a i takav prekrasni primjerak muzičkog instrumenta, kakav je naša lirica iz Nerezina na Lošinju. Ali je taj rad onda bio skopčan s velikim teškoćama, pa su i jedan i drugi istraživač narodnog blaga, oba učitelja Jakov Mikac i Valentin Žuklić morali raditi pod pseudonimom! Na sreću sad su druga vremena, pa su tako Istra i Jadransko Primorje postali jedno od glavnih radnih područja našeg muzeja. U tom je zadatku kao

najbližu uporednu građu trebalo upoznati narodnu nošnju iz Slovenskog Primorja. Susretljivošću drugova na Etnografskom muzeju u Ljubljani, u prvom redu druga direktora Borisa Orela, kojem i na ovom mjestu za to zahvaljujem, bio nam je taj rad omogućen. Tim povodom proučena je nošnja iz Škednja u okolini Trsta, kako se danas nalazi u Etnografskom muzeju u Ljubljani. Bijela košulja ove nošnje ima rukav, kojem naši primjerci tipološki odgovaraju. Škedanjska ženska nošnja, kako je pokazuje gradivo Etnografskog muzeja u Ljubljani, i kako je poznamo i po savremenim prikazima,¹ u svom recentnom vidu sastoji se od tri sloja: Donji od ta tri sloja po službi odgovara savremenom donjem ruhu ili rublju, ali odjevni predmet, koji čine ovaj donji sloj odgovaraju oblicima, unesenim u pučko odijevanje u toku 17. i 18. stolj.. Takva je na pr. *maja, guća*, pletena od pamučne niti, s dugim rukavima, koji tijesno pristaju uz ruku, a koja se nosi ispod platnene košulje. U gornjem sloju ima odjevnih predmeta, koji služe samo za hladno vrijeme ili kao ukrasni dodatak, kao na pr. svišlena marama oko vrata. No temeljni odjevni predmet ove nošnje, osim gornje tamne suknje je bijela platnena košulja. Ova košulja odgovara košulji u mnogim drugim varijantama naše narodne nošnje u sjevernom i srednjem Jadranu, košulji koju ćemo tipološko odrediti kao primorsku varijantu tunike s rukavima. To je košulja ravnog kroja s otvorom, kroz koji se kod oblačenja provlači glava i s vertikalnim prorezom na prsima. Ona je redovno duga od ramena do gležanja i ima široke, svagda duge rukave. Rukav je ravan, bez skupljanja u zapešću, a našiven je na gornji dio košulje, koji se obično zove stan ili opleće tako, da je između košulje i rukava pod pazuhom ušivena četverokutna krpica, *latica*. Glavna značajka ovog platnenog ruha leži u njegovoj konstrukciji. Ovakva je košulja svagda izvedena po ravnoj niti, a to je upravo značajna crta ovog ruha, koje u tom odaje svoje srednjovjekovno porijeklo, i po tom odgovara ranoj medijevalnoj tunici s rukavom (*tunica manicata*). Ovo sve govori za to da je i košulja škedanjske nošnje tipa tunike, upravo tako kao njene ostale srodne varijante: košulja otoka Paga, Novigrada i ostale sjeverne i srednje Dalmacije i otoka. No za razliku od sviju ostalih varijanata primorske košulje-tunike, škedanjska je varijanta sačuvala osobit ukras, kakvog u ovoj primjeni, kako je pokazuje škedanjska košulja, nemamo ni u jednoj od poznatih recentnih varijanata. To je ravni čipkani umetak, stavljen po dužini rukava na vanjskoj strani ruke od ramena do zapešća. Ovaj vertikalni čipkani umetak je glavna oznaka recentnog škedanjskog rukava, dok njegovo zarukavlje na svom otvorenom donjem kraju ima ukrasnu ošvicu kao i ostale jadranske varijante. Nije međutim isključeno da je čipkani ukras ove vrsti ranije postojao i u drugim jadranskim varijantama. No kolikogod sam nastojala zahvatiti

¹ Santel Š., Jugoslavenske narodne nošnje I. izd. »Soča« — Ljubljana, br. 1, 3 i ost.

u što dublju tradiciju folklornog kostima na otocima Pagu, Rabu i u ostalim mjestima Hrvatskog Primorja i Dalmacije, do sada nisam našla potvrde za ovu vrstu ukrasa nigdje drugdje osim u Škednju. Pa ni stariji ilustrativni materijal ne donosi o tom podataka drugdje, osim za nošnju u Slovenskom Primorju u okolini Trsta. Poznata mapa Kandlera² donosi sliku žene iz Škednja u ljetnom ruhu, s tipičnom bijelom košuljom i s ovakvim vertikalnim čipkanim umetkom na rukavima te košulje. Na recentnim primjercima škedanjske košulje ovaj je umetak od čipke male vrijednosti. Obično je to jeftina mašinska čipka, iz vremena do prvog svjetskog rata ili banalna čipka na kukicu. Pa i onda kad je takav čipkani umetak izveden u tehnici prave čipke i to na batiće, ta čipka pokazuje masovni rad s kraja 19. ili iz prvih godina našeg stoljeća. — Međutim svi rukavi ovog tipa, koji su u posjedu našeg muzeja, nose u ovom ukrasu pravu starinsku čipku, pa je to sigurno bio razlog zbog kojeg su već osamdesetih godina prošlog stoljeća ocijenjeni kao muzejska vrijednost i uneseni u zbirke folklornog tekstila. — Ako je ranije i bilo drugih varijanata jadranskog folklornog kostima s ovakvim istim ukrasom, ostalo je to do sada, kako rekosmo nepoznato. Zbog toga smo ovakav rukav jadranske bijele košulje nazvali škedanjski rukav, pa smo dosljedno tomu tako imenovali do sad bezimenu seriju ovih predmeta u našem muzejskom inventaru, a otuda i naslov ove radnje. Kraj toga ne isključujem mogućnost, da je ovakva varijanta bijele košulje mogla ranije postojati i na drugim mjestima našeg sjevernog Jadrana.

Zajednička oznaka svih rukava u našoj seriji leži u tom, što po dužini ovakav rukav nema drugih šavova osim dva uz čipkani umetak. Rukav je naime dobiven na taj način da je širina platna u potrebnoj dužini poslužila za jedan par rukava na košulji, i to tako da je polovina ove širine platna presavijena bez šava, a obje duge stranice sastavljene su posredovanjem čipkanog umetka, koji tako dolazi na gornju stranu ruke. Ovakav je rukav našiven na živi kraj opleća. Dužina naših rukava kreće se od 48 do 56 cm, no rukav nije služio u toj čitavoj dužini. Oko 6 do 9 cm na donjem je kraju zavrtnuto i čini otvoreno zarukavlje. Čipkani umetak na nekim primjercima doseže samo do visine ovog zarukavlja, a tu mu je nadodana druga čipka. Ovako su izrađeni u seriji naših rukava oni primjerci, kojih čipka, — obično je to šivana čipka, — ima lice i naličje. To je učinjeno očito zbog tog kako fina čipka ne bi bila okrenuta na naličje. No ipak većina rukava ima čipkani umetak u svojoj cijeloj dužini uključivši i zavrtnuto zarukavlje. Na tom je zarukavlju uporedo donjem rubu rukava širi ili uži ukras, izrađen u tehnici šivanog raspleta. Rasplet je svagda izrađen u samom platnu rukava, a slobodna osnova, potrebna za rasplet, dobivena je izvlačenjem potke iz tkiva. Samo na jednom od primjeraka naše zbirke je *malí gaž*, t. j. crta uskog ažura. Na svim

² Kandler P., Erinnerungen einer malerischen Reise itd. Trst 1842. Sv. I., tabl. 2.

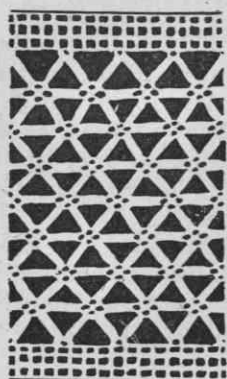
ostalim zarukavlje nosi široku prugu raspleta, obrubljenu ažurom ili kako bismo rekli današnjim nazivom s otoka Paga, *velim gažom*. Na nekim od naših primjeraka taj ukras sastoji od dvostrukog raspleta sa po nekoliko pruga *velog gaža*. Tako u našoj seriji imamo sve vrsti onog raspleta, koji na paškim košuljama 19. stoljeća susrećemo u istoj funkciji, samo u skromnijoj mjeri. U našoj seriji zastupan je rasplet sve od jedne skromne pruge *malog gaža* do razkošnog raspleta, koji već sam po sebi čini prelaz u šivanu čipku.

Kako uz našu seriju rukava nemamo sačuvanu terminologiju, za koju bismo bili sigurni da se odnosi na ove predmete, to ćemo pojedine oblike raspleta i čipke imenovati prema današnjim paškim nazivima, u koliko ih se još u posljednje vrijeme moglo utvrditi.

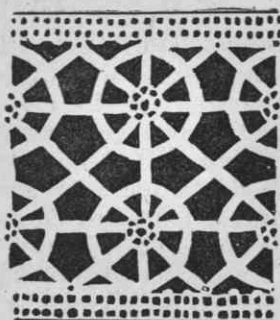
Među pojedinim primjercima razlika je u izvedbi ovog ukrasa, a to ovisi i o platnu rukava, odnosno košulje, pa je na finom talijanskom platnu rasplet izveden tankim koncem, iz čeg proizlazi gotovo čipkasta struktura ošvice dok je na grubom platnu rasplet podan u čvrstom duktusu, tako dobro poznatom iz historijskog gradiva, ali jednako tako i sa mnogih primjeraka arhajičnog folklornog stila. Upravo po ovom svom ukrasu zarukavlja, naši rukavi pokazuju blisku srodnost s folklornim tekstilom ostalog našeg Primorja. Poznato je kako je šivani rasplet onaj primarni elemenat, iz kojeg su se razvili rani čipkani oblici. U toku ovog razvoja pojavili su se mnogi postepeni prelazi od najjednostavnijeg raspleta sve do prave retičele, koja sama po sebi čini granicu između svih početnih stepena šivane čipke i one samostalne čipke, koju evropsko čipkarstvo tek priznaje kao pravu čipku. U načinu izvođenja retičela naime stoji na oba stepena: ona može biti izvedena u platnu, pa tada niti osnove i potke tkanja daju dominantu njenog raporta, ali ona, — sa do kraja jednakim likovnim izrazom, — može biti izvedena i kao samostalan čipkarski rad, gdje je ova ista dominantna podana karakterističnom mrežastom osnovom, koja jednako kao i kod nesamostalne retičele, određuje podjelu čipkanog prostora. Retičela izvedena u platnu bitno je vezana uz sam predmet, kojemu čini ukras. Ona je njegov sastavni dio pa cjelokupna kompozicija i izradba ove vrsti čipke, funkcionalno proizlazi iz namjene, za koju sam predmet služi, bilo da je to odjevni predmet, košulja ili pokrivača, bilo dekorativna prostirka u profanoj ili sakralnoj upotrebi. — U ovom obliku, retičela je zapravo najrazvijeniji oblik raspleta, ona je njegov završni stadij. Na ovom stepenu bitni elemenat u kompoziciji retičele je sam rasplet, koji svagda retičelu omeđuje u prostoru. Kao pruga, jednostavna ili dvostruka na zarukavlju ili poprsnicama, ili kao karakteristične dvije uporedne pruge, koje kao ukrasni porub prate čipkani umetak, rasplet je tako značajan za naš jadranski tekstil, da po njemu bez teškoća možemo odrediti stil i pripadnost pojedinih predmeta ove vrsti. Upravo po tom što je na našim primjercima rasplet samostalan dekorativni elemenat, možemo pouzdano zaključiti da su naši primjerci svi od reda nekad

a

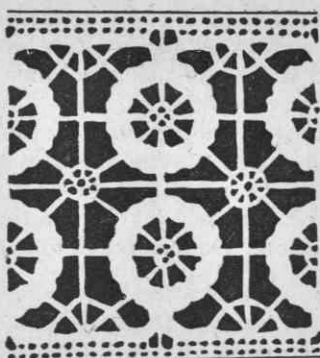
b

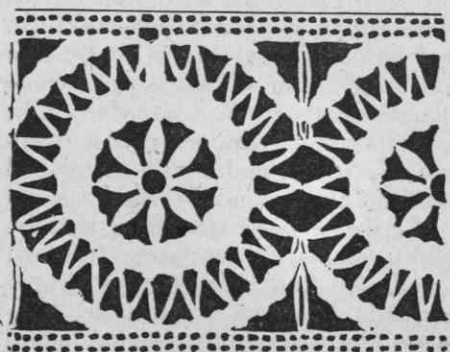
c

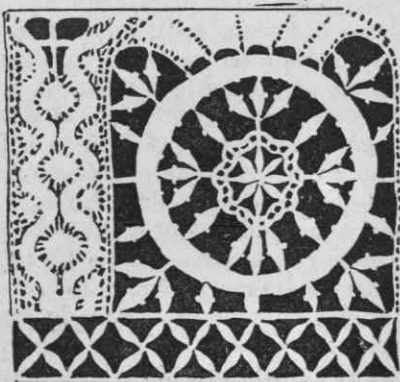
d

e

f

g

Sl. 1. Čipka na batiće: *a* (Et 16637), *b* (2/6373), *c* (2/6372), *d* (Et 16640),
e (Et 16639), *f* (Et 16641), *g* (Et 16643 i 16644)

pripadali primorskoj košulji tipa tunike, gdje se rasplet na mnogim varijantama ovog ruha, kako rekosmo, održao do danas u sasvim svježoj upotrebi. Ovo poglavlje u razvoju čipke, od primarnog raspleta do retičele visokog likovnog izraza, ali koja se još uvijek nije osamostalila u smislu prave čipke, — to je upravo onaj kompleks, koji je duboko urasao u folklornu baštinu naroda na istočnoj obali Jadrana, Jonskog i Egejskog Primorja i otočja. To je onaj oblik bijelog dekorativnog rješenja na tekstilu, koji se javlja kao prekid s medijskim vrednotama, kad polihromija uzmiče ispred novog crnobijelog sjenčanja. Likovni izraz, rođen u prosperitetu ranog renesansnog zbivanja, ostaje u našem folkloru u svojim ranim oblicima očuvan do danas.

Drugačije je sa čipkanim umetkom u našoj seriji rukava. Dok paška košulja, i u onim primjercima, koji su do sad poznati kao najstariji,³ jednako kao i u onim, za koje znamo, da su nastali nedavno, ali svakako prije vještačke rekonstrukcije pašskog čipkarstva u vremenu prije Prvog svjetskog rata, — svagda u svom ukrasu pokazuje jedino retičelu, uraslu u osnovno platno košulje, — dotle su svi čipkani umeci ove naše serije u svim slučajevima samostalno izvedena čipka, sekundarno aplicirana u platno rukava. Na primjercima naše serije, ovaj se čipkani umetak javlja u obje tehnike, kao čipka na batiće i čipka šivana iglom. Da razmotrimo obje grupe.

A. Čipka na batiće.

5 pari ukava, 1 sam rukav, 6 pari uzdužnih pruga i 1 fragmenat čine ovu grupu u našoj seriji. Na tim se predmetima ista čipka ponavlja svega dva puta, ali i u tom slučaju, isti motiv izveden je na svakom od dva primjerka sa svojim specifičnim oznakama. U ovoj grupi u prvom redu treba razmotriti one predmete, koji nose čipku karakterističnu za naše folklorno čipkarstvo u jadranskom sektoru. Ma da se po neki od uzoraka u ovoj našoj skupini javlja ovdje kao jedinstven primjer, ipak u daljnjim razvojnim oblicima susrećemo njegove derivatne. Takav je naš fragment Et. 16637 (sl. 1/a na str. 175). Izrađen u arhajičnoj dretvici ovaj uzorak odgovara uzorku u djelu Froschowera *New Modellbuch* izašlom u Zürichu god. 1561.⁴ Tu je pod nazivom *Gold-model* prikazan uzorak, koji je u veoma vjernom izvodu poslužio i za našu čipku Et. 16637. Ma da se ovaj uzorak u tom izdanju, karakterističnom za ranu čipku na batiće, u našem folkloru kasnije ne ponavlja, ova je čipka jednako kao i drugi rani uzorci, kako ih nalazimo u istom djelu, poslužila kao osnova poznatoj mrežastoj čipki, koja kasnije, napustivši solidnu dretvicu prelazi u lagani *torchon* 19. stolj. Naš primjerak Et. 16637 u izradbi i stilu odgovara 16. stolj., ma da ga ne možemo odlučno datirati s tako ranim po-

³ Bruck-Auffenberg N., Dalmacija i njena narodna umjetnost. Beč. Tabl. XXVI, sl. 1. i tabl. XXIX, sl. 2.

⁴ Dreger M., *Entwicklungsgeschichte der Spitze*. Beč 1901, str. 29.

stankom, zbog razloga, o kojem će još biti govora. Isti stil u svom mrežastom raportu pokazuju primjerci 2/6372, 2/6373, Et. 16638, Et. 16639 i Et. 16640. Od tih primjeraka ova posljednja čipka Et. 16640 (slika 1/d na str. 175) pokazuje čisti nacrt i rane tehničke elemente, dretvicu i point d'esprit. Uzorak 2/6372 (sl. 1/c na str. 175) u istoj slici i izradbi je najčešća naša jednostavna čipka na batiće, a po porijeklu je sasvim srodna uzorku, kojeg imaju naša dva primjerka, to su Et. 16638 i Et. 16639 (sl. 1/e na str. 175). U različitoj izvedbi ovaj se motiv rozete u mrežastom raportu često vraća na pokrivačama, koje su nekad bile sastavni dio oglašlja u starinskom ženskom ruhu Konavala kraj Dubrovnika. Obje vrste ovog prekrasnog pokrivala, i bjela vrsta, to je korotna pokrivača i ona zvana zlatnica, ukrašena raskošnim polihromnim svilovezom, imaju po dva čipkana umetka, od kojih se često vraća upravo ovaj motiv. Naša oba primjerka čipke s ovim uzorkom pokazuju kvalitetan čipkarski rad. Čipka Et. 16638 izrađena je u debljem koncu, kako je obično poznamo, dok Et. 16639 u finom tankom koncu svojim prozračnom izvedbom u pojedinosti odgovarja isto takvoj čipki na najboljim primjercima do sad nepoznatih konavoskih pokrivača zlatnica koje predmete datiram s 18. stoljećem. — I mrežasti uzorak fragmenta 2/6373 (sl. 1/b na str. 175) pokazuje isti stil folklorne čipke, koja svoje porijeklo vuče iz ranih predložaka, a produžuje se gotovo do naših dana. Zbog toga je ove naše primjerke veoma teško vremenski odrediti, pa bismo samo po analogiji konavoskih zlatnica, čipku Et. 16639 datirali sa 18. stolj., a da za ostale primjerke mrežastog raporta ostavimo širok vremenski raspon, u kom će najraniju stepenicu predstavljati čipka Et. 16637.

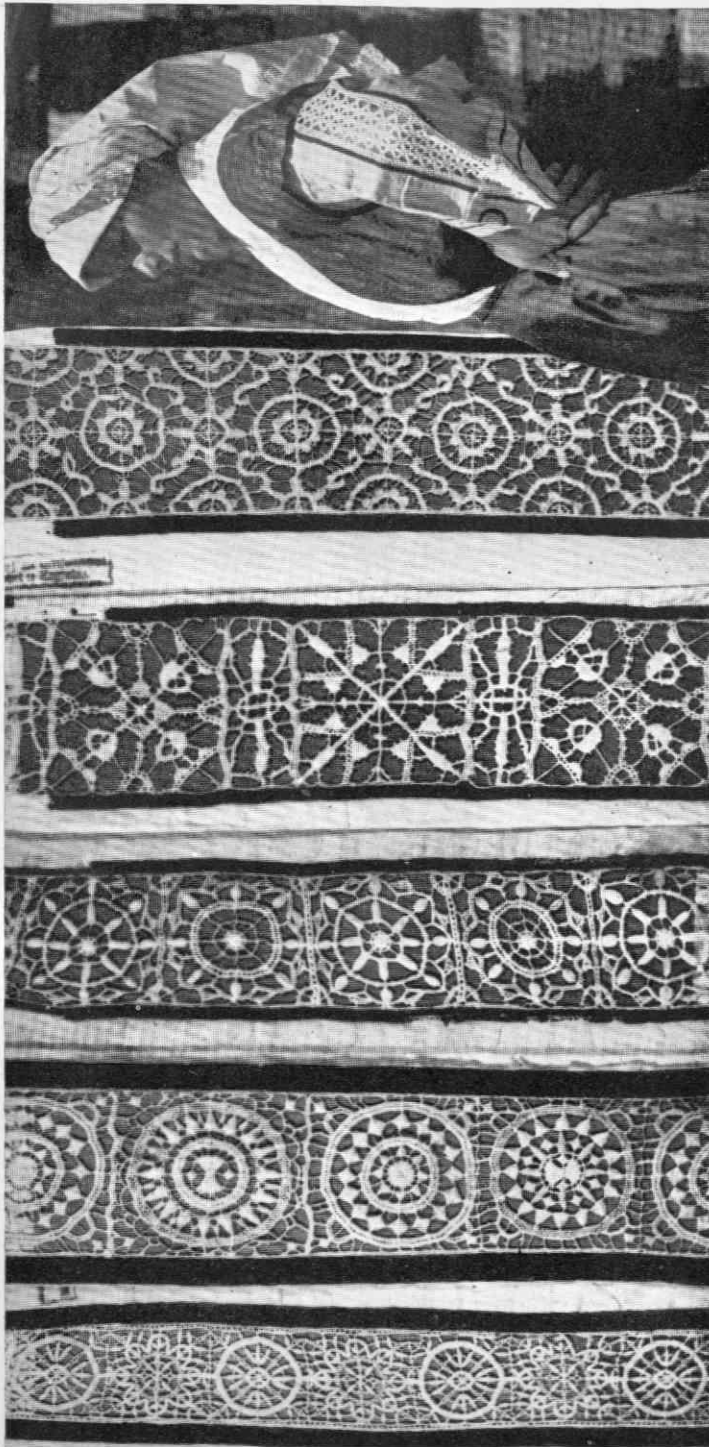
Bitno drugačiji stil pokazuje čipka na rukavu Et. 16641 (sl. 1/f na str. 175). Njezin je glavni motiv rozeta, izrađena u načinu, koji bi žene na Pagu nazvale *stracirski*, t. j. platneni. Osim ove fino osjenčane tkanice, ova čipka ima još u punoj snazi veoma dobru dretvicu, pa bi je prema evropskom mjerilu trebalo datirati sa 17. stolj. No u datiranju folklornih predmeta treba računati s izvjesnim zakašnjenjem likovnog podavanja. — Poznat je u tom primjer udovičke kape iz Dobrote u Boki Kotorskoj. Kad je početkom našeg stoljeća, Bruck-Auffenberg dobrotsku kapicu iznijela pred evropsku javnost⁵ poznavaoi su čipku na ovom predmetu datirali sa 16 stolj. Međutim autorica je lično poznavala vezilje, kojih se i sad još sjećaju ljudi u njihovu kraju, a koje su izradile ovu arhajičnu čipku. Upravo u tom i leži zakonitost u očuvanju folklornog stila. U agrafičnom društvu žena prenosi ustaljene oblike tekstilne proizvodnje s koljena na koljeno. Ona odgleda svoj uzor u dobrim predlošcima sačuvanim na ruhu svoje majke i bake, pa i sam način izradbe prenosi u tako sačuvanoj, neoronuljoj tehnici, da pojedine elemente mnogo kasnije nego što je njihova pojava utvrđena u običnom vremenskom određivanju, još uvijek nalazimo žive u

⁵ Bruck-Auffenberg, o. c.

folklornom tekstilu. Tako i naš primjerak Et. 16641 govori o prelaženju sjenčane čipke u tradicionalno kulturno dobro.

Najbolju čipku ove grupe pokazuje naš primjerak Et. 16642 (slika XI/a). To je čipkani umetak, dug 40 cm i širok 5,5 cm s dva izmjenična motiva, od kojih se u nizu izmijenjuju kružnica i osmerolista rozeta. Oba ova motiva zapravo su tipičan elemenat prave retičele, pa ova naša čipka, ma da je izrađena u tehnici na batiće, pridržala je raport šivane čipke. Pojedini motivi njezinog uzorka leže unutar idealnog kvadrata, a naglašena je i tipična vertikalna razdjelnica. No dijagonalu negdašnje retičele samo se naslućuje u izvrsno izrađenim prozračnim elementima motiva kružnice. Ova je čipka veoma poučan primjer, kako se na našem Primorju tehnika na batiće podvrgla stilu i ornamentu šivane čipke ranog razvojnog stepena, one šivane čipke, koja je tu na istočnoj obali Jadrana, isto kao i na Jonskim otocima i na Kandiji poticala iz dubokih osnova i bila vitalno snažnija od čipke na batiće. Po tehnici čipka na primjerku Et. 16642 sadrži sva tri elementa značajna u tehnici čipke na batiće, dretvicu, tkanicu i point d'esprit, s fino ubačenim, ne prečestim zubićima (picot-ima), tako da njen postanak po svim ovim oznakama treba staviti najkasnije u sredinu 17. stolj. I pored folklorne retardacije ova čipka sadržava tako dobro očuvane elemente visokog renesansnog čipkarstva u strogom geometrijskom raportu, da bismo je teško mogli odrediti samo kao folklorni proizvod. To je visok čipkarski posao, kojeg je u tradicionalnom uzorku za svoju ličnu upotrebu izradila čipkarica, vješta profinjnim zahtjevima već razvijenog čipkarstva. Ovakvu ćemo pojavu moći razumjeti, ako nešto dublje pogledamo u čipkarsku proizvodnju na našem Primorju uopće. — Kao protuteža ranijem šarenilu, bijeli ukras iz ranijeg skromnog vezenog ili tkanog raspleta razraštava se u toku 16. stolj. u raskošni dekorativni pribor na ruhu i na kućnom i sakralnom tekstilu. Dovoljno je poznato kako je Venecija osvajajući svjetsko tržište potisnula u čipkarskoj proizvodnji sve ostale svoje takmace na talijanskom tlu, pa je u tom procesu i glasovita dubrovačka čipka uzmakla pred svojim opasnim protivnikom.⁶ No čipka, koja se podigla iz kulturnog naslijeđa istočnog Mediterana, sad je u svom bujnom razvoju daleko prešla prvotni okvir raspleta i retičele pa se nakon svog potpunog osamostaljenja naglo razvila u osobiti artikl tadašnje svjetske trgovine. Merkantilizam počinje davati odlučan smjer u proizvodnji čipke. — I naše Primorje i otoci sudjeluju u tom zbivanju. U sistemu decentralizirane manufakture glavnu radnu snagu u proizvodnji glasovite i skupe mletačke čipke pružaju upravo naši krajevi. Žene i djevojke, koje su nekad lanenim koncem u jednostavnom raspletu, pripletu i ostalim arhaičnim bodovima, krasile ruho za svoju ličnu upotrebu, sad su svojim vještim, od rane mladosti vičnim rukama izrađivale profinjenu čipku. — No nijesu

⁶ Gušić M., Uz pitanje dubrovačke čipke. Anali Historijskog Instituta J. A. Z. U. u Dubrovniku I., Dubrovnik 1952. 1., str. 333.

a b c d e

Čipka na batiće: a (Et. 16642); čipka na iglu: b (Et. 16650), c (2/6355), d (Et. 16649), e (Et. 16654), e (Et. 16654). — Desno: Narodna nošnja iz Laboča (Slov. Istra) sa rukavom platnene košulje, sličnim štedanjskom

to više vršile odgledanjem sa starih predmeta, sačuvanih u porodičnoj ostavi. — Predloške za mletačku čipku izrađivali su posebni majstori crtači, a često su za to služile knjige uzoraka u poznatim izdanjima. Fini čipkarski rad nije mogao ostati sporedno zanimanje, a sa prelazom u profesionalnu proizvodnju nestalo je folklornog spontanog stvaranja i održavanja tradicionalnih agrafičkih uzoraka. — Sad je čipkarica svedena samo na radnu snagu, kojoj je bila jedina dužnost da nadbije konkurencu što finijom izradbom, koje je dosegla vrhunac u virtuoznosti barokne čipke. No dok je za tržište čipkarica radila po tuđoj narudžbi i po predlošcima donesenim iz Mletaka, na svoje vlastito ruho i dalje je stavljala jednostavnu čipku starinskog stila. Ali u izradbi ovakvog jednostavnog uzorka čipkarica ipak nije više poznavala onaj arhajičan bod, od kojeg su se njena ruka i njeno oko već sasvim odvikli. Ona je u ovaj svoj rad unosila tehničke dotjeranosti svog vremena i stila, po kojima mi danas odgonetamo upravo to vrijeme i stil. Na ovaj su način elementi visokog čipkarstva ušli u naš folklorni tekstil, ali su se tu rijetko održali, jer su ih odavde potisnuli bilo novo usvojeni elementi sve razvijenijeg ergološkog procesa, bilo oni raniji konzervativni činioci, koji su produžili živjeti u krajevima podalje od užih radnih područja mletačke manufakture.

Naš primjerak Et. 16642, o kom je riječ, nema raspleta na zaru-kavlju, nego samo *mali gaž* (àjour) i jednu svilenu crnu prugu. Vjerovatno je ovaj par rukava sa svojom dragocjenom čipkom mnogo i dugo služio pa je do nas dopro u promjenama, koje govore o toj dugoj upotrebi. Taj je rukav dugačak svega 40 cm, pa po toj razlici prema ostalim primjercima vidi se da je rukav kasnije skraćen. Tom je prilikom namjesto raspleta, koji je po svoj prilici bio oštećen, stavljen sitan porub sa zubićima. Zbog tog je ostala samo jedna crna pruga od negdašnjih dviju svilenih pruga uporednih prvotnom raspletu. Ovo sve potvrđuje rani postanak rukava i njegove čipke, jer i sama doknadna preinaka nije kasnije od većine ostalih rukava naše serije.

Po kompoziciji najslabija je čipka, koja se u našoj seriji javlja u dva izdanja, i to na rukavu Et. 16643 i rukavu Et. 16644, u istom uzorku (sl. 1/g na str. 175), tek na primjerku Et. 16644 u boljoj izradbi. I u ovoj čipki je glavni motiv kružne rozete riješavan u osnovnom kvadratu, ali uz ovaj rani element, koji je tu očito retardiran, ukomponirana je barokna vitica, koja je nasilno podvrgnuta raportu rane čipke. — Ovo je primjer kako agrafična rustična proizvodnja unosi savremene elemente u svoj konzervirani arhajični sadržaj, a da pri tom često ne vodi računa o čistoći stilske primjene. Zato je ova dva primjerka teško datirati, i ako ih po ovoj izrazito baroknoj vitici ne smijemo označiti kao ranu čipku s time da je, analogno mrežastom raportu, opisanom na prvim predmetima ove grupe, i ova čipka mogla postojati tako dugo, dok se uopće čipka na batiće proizvodila na našem Primorju.

No i pokraj svih razlika u vremenskom postanju, koje ćemo morati obuhvatiti u rasponu od otprilike dva i po stoljeća, od oko 1500. godine do u 2. pol. 18. stolj., — svi do sad promatrani primjerci ove grupe pokazuju blisku povezanost u stilu i u likovnom podavanju svog čipkanog dekora. To je dobar, kvalitetan čipkarski rad, koji se samo u jednom primjerku tehnički približuje visokom evropskom čipkarstvu, ali i u njem, kao i u svim ostalim primjercima očuvan je jednostavan geometrijski raport folklorne čipke. Ovakva čipka izmiče podrobnom datiranju, ali ipak govori o tom, da je na našem Primorju čipka u tehnici na batiće kroz podulji vremenski niz bila ravnopravna čipki na iglu i da je tu živjela u intenzivnoj primjeni na ruhu domaćih žena od 16. stolj. unaprijed.

Tri daljnja primjerka ove grupe, to su fragmenti Et. 16645, Et. 16646 i Et. 16647 posve izlaze iz okvira folklorne čipke. Dvije čipke, Et. 16645 i Et. 16646 pokazuju dva vida t. zv. milanske čipke. Čipka Et. 16645 ima karakteristične praznine i rijetke vezice u svom uzorku simetričnog geometriziranog cvijeta, a Et. 16646 u izrazito baroknoj vitici obiluje ažurima i ukrasnim vezicama s naglašenim zubićima.⁷ Jedna i druga govore o čipkarstvu 17. ili 1. pol. 18. stolj. pa ih bez sumnje moramo tako datirati. Širi raspon vremenskog postanja može imati čipka Et. 16647. To je čipka, koju najčešće nalazimo na crkvenom ruhu duž čitavog našeg Primorja. Ma da ima raport t. zv. flandrijske čipke s karakterističnom mrežastom pozadinom, ova čipka svojom pojednostavnjenom izvedbom mrežaste pozadine može dosizati još i u 19. stolj.⁸ Sva tri primjerka potvrđuju činjenicu da su žene na našem Primorju izrađivale visoku čipku zapadnog stila. Teško bi naime bilo pretpostaviti da su Primorke za svoj lični pribor kupovale čipku ove vrsti na stranom tržištu, jer to, i usprkos prosperiteta, kojeg još u 17. stolj. uživaju pomorska mjesta na našoj obali, ne dozvoljava ekonomska struktura tadašnje pučke klase na Jadranu, a samo ovoj mogla je u 17. i 18. stolj. služiti bijela platnena košulja s ravnim rukavom. Vidjeli smo kako i u onoj čipki, koja još nosi konzervativni duktus folklornog naslijeđa možemo očitati po neke od unesenih elemenata tadašnje profesionalne proizvodnje. Ova naša tri primjerka upravo su sama po sebi takav proizvod. Šta više na prvi se pogled razabire da se u sva tri slučaja radi o čipki, koja je po svojoj namjeni imala služiti kao ukrasni volant na bilo kojem predmetu vjerojatno crkvene upotrebe, a da to uopće nije čipkani umetak prvotno izrađen za rukav ženske košulje. U sva tri slučaja radi se o ostatku prave čipke, koji je čipkarica iz nekih razloga, — možda zbog tog što je ovaj svoj proizvod izrađen po mletačkom uzoru i sama cijenila više nego starinski predložak na baštinjenom ruhu, pohranjen u svojim sanducima, — da je ona ovu

⁷ Henneberg A., *Stil und Technik der alten Spitze*. Berlin 1931. Tabl. 134, sl. a i b.

⁸ Isto, tabl. 71., sl. 136. i 137.

čipku ušila u rukav tako da je čipkasti kraj uvinula u samo platno i završila običnom crnom prugom. No kolikogod se to radi o kvalitetnoj čipki, ipak je ova primjena promašena, jer ovakva čipka ni u koliko ne odgovara stilu arhajičnog odjevnog predmeta, kakva je košuljatunika s otvorenim rukavom. Strogu, pridržanu ljepotu geometrijskog raporta, kako smo je našli na svim ostalim primjerima ove naše serije, ova barokna čipka ne doseže, nego se na krutom rukavu mekano povija i time gubi upravo onu značajku, koja je tako bitna za naš primorski folklorni kostim, a koja proizlazi iz renesansnog oblikovanja, što ga je naša primorska folklorna čipka održala do u sadašnjost. Prema tomu ova tri primjerka naše čipke na batiće najdalje odmiču od našeg vlastitog folklornog izraza, ali nam uporedo tomu služe kao dokument o profesionalnoj čipkarskoj proizvodnji na našem Jadranu.

B. Čipka na iglu.

Drugu grupu u našoj seriji rukava, nazvanih škedanjski, predstavljaju primjerci sa čipkom na iglu. Ovu skupinu čine 6 pari rukava i 2 para čipkanih umetaka. Posebno razgledat ćemo dva predmeta, to su rukavi 2/6354 i par fragmenata Et. 16636 jer i ako ovaj jedan i drugi primjerak nosi šivanu čipku, ipak imaju oba nekih osobitosti, koje ih dijele od promatrane grupe.

Zajednička osnovna značajka naših 8 predmeta ove grupe u prvom redu leži u tom, što se u svim slučajevima radi o samostalnoj retičeli. To je svagda čipka izrađena sama za se, lišena prvotne veze s platnom bijelog odjevnog predmeta, one veze, koja je još tako bitno sadržajna na mnogim recentnim primjercima dalmatinskih košulja. Pa i ako je svaka od ovih čipaka rješavana u formatu ravno kidanog platna, ona je izrađivana posebno i tek je naknadno kao gotov ukras prišivena na platno rukava. — Isto tako i u bodu, kojim je izvedena čipka naših predmeta, moramo naglasiti odsustvo arhajične tehnike. Svagda se radi o pravom čipkarskom bodu s poznatim ukrasnim varijantama. Nema ni traga bodu poznatom s dobrotške udovičke kape, pa ni ostalim orijentalnim varijantama. Očito je da su svi primjerci rađeni na mjestu, gdje je već bila usvojena tehnika mletačke šivane čipke, bez nekih lokalnih sjećanja u retardiranoj proizvodnji. Ipak u samoj kompoziciji nijedan od naših primjeraka ne pokazuje stil visoke čipke mletačkog baroka. Uzorak naših čipaka je svagda strogo geometrijski. On je komponiran od dva motiva, pa iz tog proizlazi raport prave retičele, koji je sačuvan čak i u onakvom prozirnom nacrtu, u kakvom se već posve izgubila dominantna dijagonala, tako poznata u retičeli, kao što je to na pr. u našem primjerku 2/6355. — No čak i onda kad retičela očito pokazuje uticaj španjolske čipke poznate pod imenom sol Et. 16648 (sl. 2/a na str. 183) pa su već veoma izgubljena oba pravokutna smjera, — i u tom slučaju njen raport ostaje i dalje u linearnoj izmjeni dvaju motiva, u ovom slučaju dviju kružnih rozeta tipa sol.

Promatranjem pojedinih primjeraka teško ćemo moći tačno odrediti njihov vremenski postanak. Još više nego čipka na batiće, šivana čipka pokazuje dublju srodnost s folklornom proizvodnjom, pa po zakonu folklornog retardiranja, ona često prelazi u bezvremensku okaminu. Samo u onom slučaju gdje nalazimo pojedine elemente izrazito profesionalne proizvodnje značajne za određeno razdoblje evropskog čipkarstva, naći ćemo čvršće uporište za vremensko određivanje naših primjeraka. Tako bismo u slučaju već spomenute čipke 2/6355 (sl. XI/c) mogli naći uporedbu u primjercima 16. stolj. pa bismo eventualno mogli i ovu našu čipku ubrojiti u ovo doba. Za ovo bi govorio i stil ove naše čipke, osobito njeni naglašeni okrugli listići,⁹ kakve ne poznam ni iz kojeg drugog rustičnog primjerka dalmatinske retičele. Jednakoj ocjeni podvrgnut ćemo i čipku na rukavu Et. 16649 (sl. XI/d). Trokutić, na Pagu zvan *mendula*, jedan je od onih osnovnih elemenata, koji se u visokoj retičeli javlja u najranijim primjercima 16. stolj., ali koji iz ove rane čipke nastavlja dalje živjeti u bezvremenskoj primjeni na folklornoj retičeli. Naša čipka Et. 16649 u svojoj rozeti ima ovu mendulu, ali po svim ostalim elementima njoj moramo tražiti uporedbu u gradivu 16. stolj., a za to govori i cjelokupni stilski izraz njenog prozračnog nacrtu.¹⁰

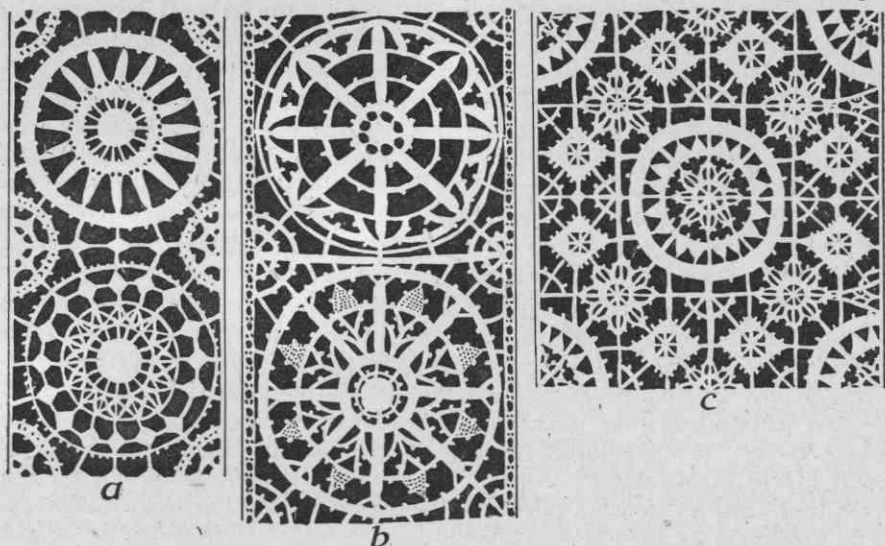
Spomenutu čipku tipa sol Et. 16648 možemo protumačiti samo tim što je njen karakteristični elemenat u naše folklorno ruho došao kao vanjski uticaj. Daleki spomen na ovaj elemenat pokazuje i naš fragment Et. 16650 (sl. XI/b) čija jednostavna retičela je tako van mogućnosti svakog datiranja, — a da je ipak ne možemo smatrati recentnom — da može poslužiti kao primjer izvrsno očuvanog jednog arhajičnog folklornog oblikovanja. No čipka fragmenta Et. 16651 koja je također jednostavna retičela od sedam rozeta, po načinu izradbe zaostaje daleko iza ostalih primjeraka ove grupe.

Izrazito folklorni stil razvijene retičele sa svim njenim karakterističnim elementima, pokazuje lijepa, dobro sačuvana čipka na rukavu Et. 16652 (sl. 2/b, str. 183). Na obilatim rukavu, koji je sa zavrćenim zarukavljem dugačak 56 cm, nižu se u čipki širokoj 9 cm, izmjenično dvije različite rozete sa pojedinostima, koje poznamo iz recentne paške čipke. To su *pogačica*, *listac*, *mendula*, *lozica* i *lozica na dvije igle*, a sve ukrašeno *zubićima* (picotima) no sve tako uravnoteženo u podjeli mase i prostora, da je ovaj naš primjerak uistinu jedan od klasičnih primjera samostalne retičele. No upravo zato ovu je čipku veoma teško datirati. Kao pravi folklorni proizvod, ona je van vremena. Samo osloncem na slijedeća dva primjerka, moći ćemo hipotetski odrediti vrijeme postanka ovog našega dragocjenog predmeta. Na slijedećem predmetu ove serije, to je par rukava Et. 16653 (sl. 2/c na str. 183) sličnog obilnog formata (dužina rukava sa zarukavljem iznosi 63 cm)

⁹ Isto, tabl. 4., sl. 8. i 9.

¹⁰ Isto, tabl. 87. i Schuette M., Alte Spitzen. Berlin 1921, str. 16.

našiven je čipkani umetak od 50 cm dužine i 11 cm širine. No to nije više linearno rješavana čipka s jednostavnom kompozicijom od dva motiva. Njen je raport plošni s jednom glavnom rozetom i sa sitnijim ukrasnim dodacima. Nekad linearna dijagonala razbijena je pomoću tih ukrasa u cvjetnu granu, a da kraj toga ipak nimalo ne prelazi u baroknu viticu. Tako i ova čipka, usprkos toga što se po načinu fine izvedbe približuje mletačkoj čipki 1. pol. 17. stolj., ostaje ipak samo na stepenu prave retičele. Ma da je savršena u izvedbi svoje vrsti i bogata

Sl. 2. Čipka na iglu: a (Et 16648), b (Et 16652), c (Et 16653)

dobro raspodijeljenim zubićima i sitnim ukrasom, i ova čipka ostaje u folklornom okviru. No kako rekosmo, po dodiru s mletačkom čipkom, a osobito po kvaliteti tankog lanenog konca, koji govori o prosperitetnim mogućnostima u izradbi svog ličnog pribora, ovaj primjerak ne bismo smjeli datirati kasnije od 2. pol. 17. stolj.

Ovo će nam mišljenje potvrditi posljednji primjerak ove grupe. To je par rukava Et. 16654 (sl. XI/e). — Ovaj rukav ima čipkani umetak, širok 8,5 cm, u čitavoj svojoj dužini od 54 cm, pa se čipka na donjem kraju zavrće zajedno s ostalim ukrasom zarukavlja, izrađenim u bujnom raspletu. To je najbolji primjerak u ovoj našoj seriji, koju smo nazvali škedanjski rukavi. U njem je doduše sačuvan ritam prave retičele, izveden pomoću dva motiva, ali je raport plošni, a dijagonala je do kraja brisana. Šta više, prvi elementi barokne vitice u obliku S-ukrasa javili su se na mjestu negdašnje dijagonale uz rozete i kolumbare. I ova je čipka izrađena od tankog konca pa u virtuoznoj tehnici

ukrasnih bodova gotovo da je nagovještena plastičnost mletačke čipke kasnog 17. stolj. Teško je i zamisliti bilo kakvu proizvodnu retardaciju u ovoj profinjenoj izvedbi, koja može proizlaziti samo iz profesionalnog rada. Prema tomu moramo ovaj naš primjerak datirati s 2. pol. 17. stoljeća. Ovo datiranje mogli bismo, i ako s izvjesnom rezervom, prenijeti i na primjerak Et. 16652, jer ova sva tri para rukava koliko po stilu same čipke, toliko i po formatu pa i po samom platnu čine jedinstvenu cjelinu. Za ovo još jasnije govori ukrasni rasplet na donjem dijelu rukava. To je u sva tri slučaja jednako izveden rasplet sa *kolumbarićem*, s tom razlikom da rukavi Et. 16652 i Et. 16654 imaju jednu prugu tog ukrasa, a na Et. 16653 izvedene su dvije uporedne pruge istog raspleta jedna povrh druge s izmjeničnim elementima.

Ocjenu do koje smo došli promatranjem prve grupe u našoj seriji, odnosno njene čipke u tehnicu na batiće, možemo mirno proširiti i na drugu grupu škeđanjskih rukava, onu sa šivanom čipkom. I ta grupa pokazuje visok, kvalitetan rad, kroz koji je još bolje vidno prislanjanje na profesionalnu proizvodnju, a da ipak, kraj svih specijalnih crta, izraženih u pojedinim primjercima, čitava grupa ne izlazi iz okvira folklorne čipke u njenoj najboljoj izvedbi.

Još treba da ogledamo jednu karakterističnu osobinu, zajedničku svim predmetima ove serije, koja ih bitno povezuje u jedinstvenu cjelinu. To je dekorativna crna pruga, koja na svim našim primjercima s obje strane prati čipkani umetak, a odgovarajući crni obrub prati i ukrasni rasplet na zarukavlju. Ove se crne pruge sastaju na zarukavlju u pravom kutu, pa je tako još više naglašena ravna tektonika bijele košulje-tunike. Pravilna ravna pruga izvedena je gustim vezom od crne svile, a na pojedinim je primjercima različito široka, od pola centimetra do najviše 1,5 cm.

U čitavom kompleksu našeg folklornog tekstila još samo u jednom primjeru nalazim analogiju ovom crnobijelom sjenčanju. Crna pruga utkana je na dvije strane one bijele platnene marame-povezače, koja je sastavni dio starinskog ženskog oglavlja u Konavlima. To je *hondelj*, od koga je sačuvano svega šest primjeraka, a od njih sigurno nijedan nije mlađi od sredine 19. stolj. Najstarije žene u Konavlima ne znaju više, kako se *hondelj* stavljao na glavu, jer ga već njihove majke nisu nosile, pa je u posljednje vrijeme studijski uspjelo ovo oglavlje ukomponirati u negdašnje konavosko žensko ruho, onakvo, kakvo je postojalo prije sadašnje slike, koja je veoma pojednostavnjena u toku zadnjih osamdeset godina. *Hondelj* se sastoji od nekoliko dijelova, od kojih su bitni čvrsti podložak i bijela platnena marama. Ta se marama veže u ukrasni čvor nad čelom i iglama se prikapča na podnožak, tako da obje crne pruge daju karakterističan okvir ženskom licu. U svemu tom prepoznajemo gotički sadržaj ovog oglavlja, pa mu porijeklo moramo tražiti u onim kasnogotičkim oblicima, koji k nama dolaze u 15. stolj. Zapadni uticaji dopiru na naše Primorje različitim putem. Neki put primamo ih već prerađene posredstvom susjedne Italije, a neki put mora da su veze,

kojim je zapadni kulturni inventar ulazio u naše srednjovjekovno društvo bile izravnije. Za ovaj drugi put govori nalaz konavoskog *hondelja* na našem jugu. Nazivu *hondelj* jezično odgovara *vindelj*, kojeg nalazimo u oglavljju zapadne Bosne. Obje ove riječi izvodim iz njemačkog glagola *binden*, odnosno iz imenice *Binde*, koju u ovom prvobitnom obliku susrećemo u inventarima ženske robe u Zahumlju u 15. stolj.¹¹ Crna pruga konavoskog *hondelja* također govori za to, da je ovo oglavlje jedna od mnogih varijanata iz bogatog kompleksa kasnogotičkih ženskih povezača. Već od sredine 14. stoljeća dalje, na karakterističkom gotičkom *Gebende* nalazimo crni rub, prugu ili *passepail* kao ukrasni svršetak bijelog vela.¹² No ova crna pruga na bijelom platnu, koja se kao dekorativni elemenat javlja još u izrazito gotičkoj odjevnoj cjelini, samo je jedan od onih ranih renesansnih momenata, pomoću kojih novi likovni izraz ulazi u evropsko umjetničko oblikovanje, pa i u evropsku modu. Nasuprot srednjovjekovnom bujnom šarenilu u renesansnoj odjevnoj slici počinje prevladavati nevelik raspon boja pa i monohromija sve tamnijih tkanina, uz dodatak bijelih ili crnobijelih pojedinosti.

Uporedo sa sve većim procvatom čipke, tamna odjeća sve više ulazi u evropsku modu. Tamno odijelo proširilo se u zapadnoj Evropi sa španjolskom prevlasti. Izrasla iz domaćeg hispankog naslijeda, crna boja odijela ulazi u zapadnu modu već s prvim katalonskim uticajima u toku kasnog Srednjeg vijeka. Ali do sveopće upotrebe tamno odijelo prokrcilo je put u sve društvene slojeve tek sa prevladavanjem španjolske nošnje uporedo s protureformacionim težnjama. Tad crna odjeća postaje sve traženija na Zapadu, pa konačno ulazi i u vedri, bojama bogati život zemalja na Sredozemnom Moru. Ipak crna odjeća ostaje u Sredozemlju za dugo vremena samo jedna od mnogobrojnih varijanata u životu širokih pučkih masa, koje vole životnu vedrinu i tradicionalno obilje u materijalnim životnim dobrima, — pa tako i u odijevanju. Tek veoma kasno na pojedinim dijelovima našeg Primorja, tako na pr. na otoku Krku, prevladala je crna boja u pučkom ruhu. Na otoku Pagu to se desilo istom u toku posljednjih šezdeset godina, dok na pr. u Konavlima crna boja tek danas potiskuje raniju tamnomodru u muškom i ženskom odijelu.

No i pored toga što crnina kao potpuna odjevna slika polako prodiere u bojama bogati Mediteran, pojedini elementi crno bijelog sjenčanja rano se tu javljaju, kako to vidimo još na konavoskom *hondelju*. Crna pruga na našim rukavima, to je upravo taj isti kasnogotički ili ranorenesansni elemenat, kako ga u 16. stolj. nalazimo na portretima talijanskih i holandskih majstora, a koji se sad više ne javlja samo na gotičkoj povezači, nego najčešće kao ukras bijele platnene košulje.

¹¹ Gušić M., Tumač izložene grade. Etnografski muzej, Zagreb 1955. (u štampi).

¹² Šronkova O., Die Mode der gotischen Frau. Prag 1954., str. 87.

S ovim istim sadržajem, crna pruga naših rukava još je i sad bitna značajka bijele košulje škedanjskog narodnog kostima. Uz osnovnu tektoniku bijele platnene košulje-tunike, i ovaj momenat govori zato, da je ova ravna košulja, taj toliko karakteristični odjevni predmet našeg primorskog odjavnog ruha, svoju konačnu stilizaciju zadobila u vrijeme ranog renesansnog oblikovanja.

Dva predmeta u posjedu našega muzeja ranije već spomenuta, to je par rukava 2/6354 i 2 fragmenta Et. 16636 srodna su rukavima, koje smo nazvali škedanjskim, a ipak se od njih odvajaju tako da ih moramo smatrati varijantom škedanjskog tipa. — Kao i ostali opisani predmeti i ova dva su u muzejskom katalogu bez oznake porijekla ili drugih podataka.

Rukav 2/6354 dug je za zarukavljem 55 cm, sašiven od lanenog platna grube fature. Kao i škedanjski rukav i on ima zavrtnuto zarukavlje s raspletom, a po dužini rukava umetnuta je čipka, izrađena na iglu u veoma jednostavnoj šivanoj čipki s jednim kružnim motivom, koji se u prugi, širokoj 6,5 cm osam puta ponavlja u strogo linearnom raportu. Čipka je šivana gustim bodom, ali je tako opća da izmiče svakom datiranju. Rukav sam sa širokim zarukavljem i tom rustičnom čipkom pokazuje jedru ljepotu folklornog rada.

Dva fragmenta Et. 16636 potiču od rukava, koji su bili dugi 53 cm, a od kojih se sačuvalo zarukavlje i čipkani umetak. — I ovaj je rukav bio od grubog platna, pa je grubi rasplet na zarukavlju izrađen pamukom. Čipkani umetak je 8 cm širok, a sastoji od dvije čipke. Na nadlaktici je šivana čipka, a njoj je na zarukavlju nadodana čipka na batiće. Šivana čipka je visoka retičela u izvedbi i stilu nedvoumno 16. stolj. Komponirana sa dva klasična motiva, kružnicom i ležećim pravokutnikom u linearnom raportu, ona s obje duge strane ima užu prugu izrađenu istim bodom, kako je to pravilo kod rane retičele visokog stila. Druga čipka na ovom primjerku, ona izrađena tehnikom na batiće, također pokazuje visok stil i ne može biti kasnija od sredine 17. stolj. To je pravi *stracirski dintel*, kako bi rekly žene na Pagu, sa stiliziranim cvjetnim motivima. Ova je čipka izrađena u dvije simetrične pruge, svaka od 4 cm širine, koje su tako vješto sašivene po dužini, da tek ovako sastavljene daju cjelovitu čipku. Ni po čemu ne bi se moglo zaključiti da bi ova čipka naknadno bila umetnuta u rukav.

Koji zaključak možemo izvesti na osnovu promatranja ove serije rukava, ove jedinstveno lijepe folklorne ostavštine? Kakav nam se pogled otvara u život naših bezimernih masa na obalama sjevernog Jadrana, u prvom redu naših žena u toku posljednja četiri stoljeća, a na osnovu proučavanja njihovih skromnih materijalnih spomenika? — Već sam ranije pokušala pokazati, kako je Venecija iskoristila radinost, iskustvo i stvaralaštvo bezimenog društva u Istočnom Mediteranu i kako je u baroku ovu radinost privukla u svoj dobro organizirani sistem decentralizirane manufakture, odnosno kolonijalne eksploata-

cije.¹³ Dobrota u Boki Kotorskoj, otoci Rab, Pag i druga mjesta u Dalmaciji bila su u mnogome anonimne radionice one skupocjene čipke, što ju je Venecija pod svojim imenom prenosila na zapadno tržište. Razumljivo je da je razvoj čipkarstva u tim mjestima u toku 17. in 18. stolj. bio reguliran tom mletačkom proizvodnjom. Žene nisu više izrađivale čipku samo za svoju ličnu potrebu i za ukras svog vlastitog doma ili kao svoj zavjetni dar. Njihova je radna snaga prešla iz okvira autarkičnog namirivanja kućnih i porodičnih potreba pa je njihov rad donosio stalan prihod u njihova domaćinstva. — Ali je time i samo čipkarstvo doživjelo svoj preobražaj, jer sad više nije žena sama agrafičkim načinom prenosila tradicionalne oblike s jednog pokoljenja na drugo. Uporedo s narudžbom za posao stizali su i predlošci odnosno nacrti, koje su od 16. stolj. dalje stvarali odabrani vještaci. Tim je napušten raniji folklorni okvir bijelog veza, raspleta i početne čipke na ruhu, — a čipka postala je sama po sebi dekorativan predmet. Ali tim je ujedno negdašnja stvaralačka bezimena snaga sve više bila potisnuta u pozadinu, a njezino mjesto zauzela je artificijelna vještina u samoj izradbi čipke. — No na svojemu je vlastitom ruhu primorska žena i nadalje primijenjivala starinske predloške. — Upravo zbog tog se čipka ranog razvojnog stadija i dalje sačuvala u mnogim varijantama naše primorske narodne nošnje. Kod tog možemo pratiti dosljednost u tom, da su mjesta, u kojima su bile poznate žene čipkarice i koja su služila kao središta i radionice za mletačku proizvodnju, usvojila čipku profesionalne izvedbe, ali ipak bez pretenzija da svoje ruho ukrase onom skupocjenom čipkom, koju su one same proizvodile za tržište. Vjerojatno su u tom odlučan pravac zadavale i odredbe vlasti protiv raskoši, što možemo zaključiti po analogiji u talijanskim spomenicima, no o čem do sada, što se tiče čipke, u našim izvorima nemamo podataka.

Tako i naša serija rukava s čipkanim ukrasnom u obje tehnike govori, — ako možda i ne o jednoj jedinoj, — nego o više radionica, gdje se čipka do kraja osamostalila, a da ipak nije izgubila svoj folklorni stil i linearni raport prave retičele. — Jedna od ovakvih radionica, vrlo bliza mletačkom uticaju, bila je i na Slovenskom Primorju, i to upravo u Škednju. Kompozicija škedanjske bijele košulje u recentnom obliku ovog ruha sa današnjim banalnim čipkanim umetkom, svjedoči o tom da su raniji rukavi škedanjske košulje morali nositi ovakav raskošni ukras, kakav pokazuju primjerci u našoj seriji. Otud smo tipološki ovu seriju rukava platnene košulje-tunike odredili kao škedanjski rukav, i ako je veoma vjerojatno da je ovaj tip rukava platnene košulje bio nekad na našem Primorju daleko više rasprostranjen.

Tako nam etnografski spomenici, i ako pohranjeni u naše muzeje u doba sakupljačkog rada, bez podataka o mjestu i vremenu svog

¹³ Gušić, O problematici dalmatinske čipke. — Lokalna Privreda III. Zagreb 1951., str. 18.

postanka, o svojoj službi i životnoj namjeni, pomažu da osvjetlimo život našeg naroda u prošlim vremenima, i to život onih bezimernih, onih o kojima pisani povjesni izvori malo govore, a koji nama, svakom pojedincu današnjice, stoje bliže nego mnogi moćni i veliki prošastih vremena.

Résumé

LA MANCHE DE CHEMISE BLANCHE D'UN ANCIEN COSTUME DE ŠKEDENJ, PRÈS DE TRIESTE

L'auteur soumet à son analyse 24 objets inventarisés auprès du Musée d'Ethnographie de Zagreb et figurant au Catalogue du Musée sans données sur leur provenance ou sur leur fonction. — Il s'agit de manches ou de leurs fragments qui appartenaient, selon l'avis de l'auteur, à la variation d'une chemise de femme du genre tunique et provenant de la côte orientale de l'Adriatique. Ces manches sont pourvues de dentelles verticales. Elles ornent la manche dans toute sa longueur à partir de l'épaule jusqu'au poignet. En renvoyant à l'analogie avec un costume populaire récent de Skedenj, au Littoral Slovène, se trouvant au fonds du Musée d'Ethnographie de Ljubljana et présenté dans des images antérieures, l'auteur trouve dans 22 des objets étudiés des connexions typologiques avec la manche de la chemise de Skedenj, tout en admettant la possibilité qu'autrefois la chemise-tunique à l'ornement de dentelles de cette espèce ait pu exister ailleurs aussi, le long de la côte orientale de l'Adriatique, ce qui, toutefois, jusqu'à présent n'est prouvé ni dans la tradition ni par le matériel étudié, soit aux musées soit sur lieu.

Par suite de l'analyse du style et de la technique des dentelles de ces manches, exécutées dans les deux manières, dans celle aux fuseaux et celle à l'aiguille, l'auteur décrit la dentellerie du Littoral Yougoslave depuis le 16e siècle jusqu'au milieu du 19e siècle. Ainsi, elle arrive aux conclusions sur les lois de développement de l'art populaire au sein de la société du Littoral à l'époque décrite. Il s'ensuit que, dans nos tissus populaires, on garde en patrimoine folklorique le style de la dentelle archaïque appartenant à la première période de la Renaissance, souvent avec les formes survivantes provenant de la transition de fond à jour jusqu'au point coupé qui se trouve au premier degré de la dentellerie européenne. Or, dans la série démontrée de manches appelées «de Skedenj», en dépit du fait que les plus beaux exemples bien conservés manifestent justement ce trait caractéristique de leur style et de leur rapport, il n'y a pas d'éléments archaïques dans l'exécution technique. Au contraire, tous les exemplaires analysés manifestent de l'affinité avec le travail professionnel de la dentelle vénitienne à partir du 17e siècle. De la manière, on comprend la ramification de la manufacture décentralisée de Venise, dans laquelle justement les femmes de notre Littoral fournissaient la main ouvrière anonyme dans la fabrication de la dentelle vénitienne du haut style.

Un des ateliers de l'espèce a dû se trouver à Skedenj, au Littoral Slovène, ce qui est prouvé par le survival de l'ornement vertical de la chemise du costume de cet endroit. Le trait qui caractérise la typologie de cette série est la ligne noire brodée parallèlement à la dentelle de la manche et de la bordure. Cet élément est défini, de la part de l'auteur, comme provenant du Haut Moyen âge et inséré à la manche de la chemise-tunique du Littoral Yougoslave sous l'influence de la mode occidentale, où nous trouvons l'effet de clair-obscur dans la toile blanche de la robe féminine déjà dès la moitié du 14e siècle.

OD KOD VODNIKU SNOV ZA BASEN KOS IN BREZEN?

Boris Merhar

Kakor je znano, se basnopisci nikoli niso kdo ve kaj menili za snovno originalnost, marveč so tudi najbolj sloveči med njimi obilno zajemali iz tujih virov. Kajti poglobitna stvar jim je bila slej ko prej nauk ter način, kako so to ali ono, ponajveč živalsko alegorično zgodbo po svoje povedali ali pa jo, kar je bilo pesnikov med njimi, prelili v verze. Spričo tega se pač ne smemo čuditi, če je tako delal tudi naš Vodnik. Tako so bili za zadnji dve izmed štirih njegovih basni (Petelinčka, Kos in brezen, Sraka in mlade, Nemški in kranjski konj) za devni tuji vzorci že pred leti izpričani (prim. L. Legiša, SJ 1939, 233 in 1940, 184; I. Grafenauer, Zgodovina novejšega slovenskega slovstva I, 26), izmed ostalih dveh pa bržčas le skromna Petelinčka lahko v celoti pripišemo pesnikovi lastni domiselnosti — kajti za basen o »kosu in breznu« bomo v naslednjem pokazali, da je Vodnik dobil snov zanjo po vsej verjetnosti iz neke naše ljudske pripovedi.

Na misel o nekakšni zvezi te Vodnikove basni z ljudskim snovanjem nas navaja pravzaprav že sama prikazen ptiča kosa, ki je v naši ljudski pesmi — pripovedni »živalski« kakor tudi v otroški — ne le nadvse priljubljen, marveč je v njej deloma tudi podobno označen: kot neugnan ljubimec, ki »ima ljubce tri« (SNP, 943, 945—947, 957) in tudi človeške »dečle« rad »večbarti vidi« (SNP, 956). Na tak glas pa je prišel kos med našim ljudstvom očitvidno zaradi svojega zgodnjega parjenja, saj se po Erjavcu (ZS III, 177) »večkrat... že meseca svečana, ko sneg še pokriva gozd in polja, razlega iz hoste njegova snubaška pesem«. Vendar pa bi bil zgolj ta moment še vse prešibek za kakršnekoli daljnosežnejše zaključke o snovnih virih pričujoče Vodnikove basni, zlasti še, ker se nam v tej smeri nudijo še druga, zanesljivejša oporišča. Predvsem se moramo bolj kot na pesem samo, kakor je bila prvokrat natisnjena v šele po vojni najdeni Mali pratiki 1798 (obj. A. Gspan v SR 1948, 279) in nato — nekoliko popravljena — v Pesmah za pokušino (1806), opreti na zadevni Vodnikov zapis v njegovi Perpravi za Pesme (Ms 548 v NUK). Ta Vodnikov zapis je bil kot zasnova njegove basni o »kosu in breznu« sicer že upoštevan in objavljen (I. Grafenauer v Cvetju 5, 1935, str. 108), tu pa je za nas važen še z drugega vidika, ker namreč o njem domnevamo, da je po svojem izvoru le bolj ali manj prosta obnova neke ljudske pripovedi, ki se je Vodniku

očividno zdela porabna za predelavo v pesem. Ker bomo morali ta Vodnikov zapis nekoliko razčleniti, nato pa še primerjati z dvema drugima, za vso našo presojo važnima, ker že nesporno ljudskima zgodbama, ga moramo na tem mestu dobesedno navesti (le z neznatnimi pravopisnimi popravki, v glavnem po Grafenauerju):

Kadar je brezen gori šal, poje kos lepo. Brezen praša, kako, de vže zdaj poješ? K.: Žakaj bi ne, moj brat se je včeraj oženil, jest se bom pak jutri. Brezen pravi, jest grem šele gori. K.: Pojdi, kamer hočeš. Gre brezen memo mlinarja, ta z otavo jez maši; pravi, jest grem šele gori. M.: Kamer hòč'. — Kadar gre brezen doli, najde mlinarja, k' je kravo s svedram drl. B.: Kaj delaš? M.: Krava mi je lakoto crknila. B.: Kaj ti nisem povedal, de grem šele gori; kako pak, de s svedram dereš? M.: Kedor zna; zna. Kos pod grmam od mraza drgeta. B.: Kaj delaš? K.: Moj bratec je včeraj mraza vmrl, jest bom pak jutri. [Grafenauer, ki je hotel na omenjenem mestu opozoriti le na ožjo snovno podstavo basni, citira le do tod — Vodnikov zapis pa dejansko tu še ni končan, marveč teče še takole dalje:] Brezna sreča ovčjider (April): O ko bi bil jest tako globoku v zimo bil ku ti, bi naredil, de bi v kravi tele zmrznilo. B.: Jest bi pak na tojim mestu naredil, de bi od sonca krop zavrel.

Citirani Vodnikov zapis je brez naslova, pač pa je pisec v prvi vrsti na robu pripisal »Sušec z repam zvija«, s čimer je tudi povsem pravilno označil bistveno vsebino tega teksta, ki podaja pravzaprav le z nekakšno zgodbico predočeno ljudsko »vremensko modrost« o breznumarcu: da je — kot predhodni mesec med zimo in spomladjo — nevarno sprevrgljiv in utegne kot tak marsikomu prekrizati njegove račune. Vendar pa merita na takšno oznako brezna samo prvi dve njegovi srečanji, s kosom in z mlinarjem, zadnje — z aprilom — pa se zdi kar nekako pritaknjeno, ker označuje brezna* že s povsem druge, za samo zgodbo nebitvene strani. Da sodita v zadevno ljudsko zgodbo res samo prvi dve breznovi srečanji, bomo v nadaljnjem še posebej pokazali, zastran tretjega, »pritaknjenega« dela pa naj že tu opomnimo, da je v naših poznejših zapisih vsaj delno izpričan samostojno, brez zveze s kakršnokoli zgodbo. V Štrekljevi zapuščini IV (NUK) je namreč v zbirki nekega dijaka A. V. (V. a) naslednji zapis: »April prav: če b' biu jest sušec, bi biu tako mrzu, da b' tele u krau zmrznu« — in še na drugem mestu isto z navedbo »Izpod Šmarne gore«, le da to pot z dijakovo (po vsem tem neupravičeno) pripombo, da bi moralo biti namesto april »pač februar«, namesto sušec pa »januar«. V Vodnikovem zapisu imamo torej še nekaj več, to je najprej posebno, doslej menda še neznano ime ali vsaj pridevek za april (»ovčjider«, ker »ovce dere«, kajti »mali traven z navade rad pobira jagneta mlade«, N 1844, 60), nato pa še breznov zafrkljivi odgovor. Eno kakor drugo je šlo v tej obliki pozneje najbrž v pozabo, nekakšno nasprotstvo med tema mescema pa imamo v naši ljudski vremenski modrosti sicer še izpričano, na primer: »Če sušec vabi ovčice na paše zelene, jih mali traven spet pod streho zažene« (Ferdo Kočevar, Ms 518 v NUK).

* Tu pridržujem Vodnikovo tožilniško obliko. — B. M.

Nedvomno je imel Vodnik s to basnijo več truda in je vanjo vložil tudi več svojega kakor pa v basen Sraka in mlade, kjer se je lahko oprl na pravo, literarno izdelano basen. To nam potrjuje tudi njegov osnutek za slednjo basen v isti Perpravi za Pesme, kjer si je stvar pod naslovom Sraka zapisal le čisto na kratko, le v dveh bistvo zgodbe obsegajočih stavkih, medtem ko je moral v našem primeru breznova srečanja najprej še poenostaviti ter izluščiti iz njih sólo samo kosovo zgodbo. Vrhu tega pa se zdi, da se je stvar sprva sploh gibala nekod v območju Vodnikove zgolj vremenske »stare pratike« in bi zapisa ob nastanku niti še ne mogli imeti za pravo zasnovo poznejše basni: taka možnost se je pesniku pokazala pač šele nekaj pozneje, to je potem, ko je začel svojo zamisel doganjati v smislu svoje moralnopoučne »nove pratike«, kar je imelo za posledico, da je vso stvar zasukal ter postavil kosa in njegovo svarilno zgodbo na prvo, brezna pa na drugo mesto. Od tod potem tudi naslov basni (Kos inu Brezen 1798 oziroma Kos inu Sušec 1806), v istem zaporedju pa je v pesmi podan tudi zaključni, »novopratikarski« dvojni nauk:

Kamer tvoja slà ti kaže,
preveč nagel nimaš bit;
stara pratka se nezlaže;
Sušec ima rep zavít.

(MP 1798)

Kamer tvoja slà ti kaže,
preveč nagli nimaš bit;
stara Pratika se ne zlaže;
Sušec ima rep zavít.

(PP, 1806)

Iz povedanega je razvidno, da je »morála« Kosa in brezna v glavnem povsem Vodnikovo delo, medtem ko je imel za priključeno vremensko modrost — po kateri se ta basen razločuje od ostalih treh njegovih zgolj moralnopoučnih basni — kakor tudi za zgodbo sólo vso oporo v svojem cit. snovnem viru. O tem Vodnikovem zapisu je bilo že povedano, da je bil po vsej verjetnosti posnet iz ljudskih ust, za manj pomembni zadnji, nekako pritaknjeni (ter v basni z drugim vred neupoštevani) del tega njegovega zapisa pa je bilo to tudi že поблиže izpričano. Po vsem tem moramo zdaj preiti na poglobitni del zgodbe ter tudi zanj predložiti že napovedani ljudski vzporednici, ki naj nam našo domnevo nekoliko trdneje podpreta. Zapis, ki ga imamo tu kot prvega v mislih, sicer ni slovenski, marveč nas vodi v območje kočevske folklore, zaradi česar bi se njegova pričevalnost utegnila zdeti nekoliko problematična — toda pomisliti moramo, da je že Korytko (1838) imenoval kočevsko ljudstvo »v nemščino prevedeno slovansko knjigo« in da so poznejša raziskovanja to njegovo sicer hiperbolično sodbo prav v pogledu folklore izdatno podkrepila (prim. Fr. Marolta Slovenske prvine v kočevski ljudski pesmi, Kočevski zbornik, 1939, 175). Razen tega pa se bo nekaj takega pokazalo tudi v primeru te naše kočevske zgodbe same. Zapisal* jo je v kočevskem Borovcu (Morobitz) Wilhelm Tschinkel (ZÖV 1911, 82) in se glasi:

* Ne glede na prenos v knjižno nemščino po dikciji pač tudi to še ni čisto pravi zapis. — B. M.

Zu Gregori (12. März) tschellent (gesellen = paaren) sich die Vöglein. In einem Jahre waren sie um diese Zeit wieder recht fröhlich, besonders eine Amsel sang gar schön. Da kam Gregor vorüber und fragte sie, warum sie gar so lustig sei. »Wir haben gestern Hochzeit gehabt und darum singen wir heute noch so schön.« antwortete die Amsel. »Weißt du nicht, was noch da oben ist?« fragte Gregor, indem er zum Himmel empor deutete. »Warte nur, bis ich wieder komme!« Als er nach einigen Tagen wiederkehrte, da war die Amsel Hungers gestorben, denn es war wieder viel Schnee gefallen.

Gregor kam auch zu einem Müller, der das Wasserwehr gerade mit Grummet verstopfte. »Was machst du da?« fragte Gregor. — »Ich bessere das Wehr aus, damit mir Wasser bleibt zum Mahlen.« — »Weißt du nicht, was noch da droben ist? Warte nur, bis ich wieder komme!« Wie Gregor nach kurzer Zeit wieder an der Mühle vorüberging, da waren dem Müller alle Kühe verhungert. Es hatte wieder tüchtig geschneit und der Müller hatte zu früh sein letztes Futter vergeudet.

Na prvi pogled je jasno, da gre tu za isto zgodbo kakor v 114 let starejšem Vodnikovem zapisu v Perpravi za Pesme, jasno pa je tudi, da na kakršnokoli genetično odvisnost te kočevske pripovedi od Vodnika ni mogoče misliti. Vplivati bi bila mogla sploh samo pesem, ker je samo ta prišla na svetlo, toda v vse večji meri in povsem očitno se nam tu kaže podobnost prav med Vodnikovo rokopisno »zasnovo« Kosa in brezna ter to kočevsko zgodbo. Od tod pa se nam kot edino mogoč vsiljuje zaključek, da izhajata obe zapisani zgodbi, Vodnikova in kočevska, iz istega vira — iz neke stare slovenske ljudske pripovedi, ki so si jo od svojih slovenskih sosedov posvojili tudi Kočevarji. Med njimi je bila pozneje, a že v našem stoletju, celo prej zapisana kakor pa prvokrat za Vodnikom spet med nami, ki smo ji prišli vdrugeč na sled ter jo zapisali šele po tej vojni (M. Matičetov 1949 v Ospu pri Trstu). Kje je zgodbo slišal njen prvi zapisovalec Vodnik, ne vemo, vendar bi se dalo spričo cit. kočevske variante misliti predvsem na Ribnico, kjer je Vodnik služboval v letih 1788—1792. Za to bi govorila tudi okoliščina, da je imel od tam še nekaj drugega ljudskega blaga, zbranega pod naslovom Mythen, zu Ribniza geglaubte (volkodlak, vejdamec, pogorni mož idr., Ms 540 v NUK), le da si je oboje zapisal nedvomno šele v Ljubljani, kajti v Ribnici si je jel beležiti menda šele komaj po kako ljudsko besedo (DS 1909, 414). Ker v tem primeru seveda nimamo opravka s pravim zapisom, temveč le z obnovo, je v Vodnikovem tekstu tudi le malo narečnih potez; zato pa bi tudi dejstvo, da te poteze kažejo na Vodniku sploh bližjo gorenjščino (hòč, tojim), še nikakor ne govorilo zoper ribniški izvor zapisane zgodbe. Ker pa je bila stvar v Vodnikovem času nedvomno precej bolj znana kot dandanes, bi jo bil utegnil slišati še drugje, in to morda le (tudi) na Gorenjskem, kjer je naša zgodba zapustila nekaj sledu v pregovoru, ki ga je zapisal M. Rode (Štrekljeva zapuščina III): »Kdor zna, pa zna kakor tisti, ki je s svedrom kravo drl (Gorenjsko).«

Ne glede na vso očitno podobnost med Vodnikovim zapisom in kočevsko varianto pa se kažejo med njima tudi prav zanimive razlike. Pri Vodniku spremljamo brezna na eni sami dvojni poti »gor« in potem

»dol«, pri čemer sreča brezen »gor« grede kosa in za njim mlinarja, »dol« grede pa najprej le-tega in nato onega. V kočevski varianti imamo namesto ene same dve taki dvojni poti, posebej za kosa in posebej za mlinarja, glavna njena posebnost pa je v tem, da nastopa namesto brezna (sv.) Gregor in se vsa stvar sploh navezuje na znano gregorjevsko ptičjo svatbo. Gregor tu sicer ne pravi izrečno, da »gre šele gor« (gre-gor!), marveč le svareče pokaže proti nebu, s čimer pa dejansko le nakaže isto — »slovensko« smer svoje poti. To nam potrjuje tudi naslednje kočevsko »vremensko pravilo«, ki ga je zapisal isti W. Tschinkel: »Ist zu Gregori (12. März) schönes Wetter, so sagt man: Göre geat erscht auhin, ar b'rt erscht uhar schüt'n! (Gregor geht erst hinauf, er wird erst herabschütten!)« (ZÖV 1909, 177 in v knjigi Gottscheer Volkstum, 1931, 223). V obeh primerih gre seveda za odsev slovenske besedne igre Gregor — »gre gor« ter se nam tako tudi s te strani potrjuje domneva o slovenskem izvoru te kočevske ljudske zgodbe. V tej zvezi naj še omenimo, da ima isto besedno igro — in bržčas ne kot lasten domislek — tudi M. Valjavec v svoji »narodni legendi« Sv. Gregor (SG V, 1860, 34): »... ino ker je Gregor, za vodo on gor gre.«

Zamenjava brezna-marca z Gregorjem je sicer prav mogoča in razumljiva — saj je kajkavcem marec celo kar »grégorščak« — vendar pa gre v naši zgodbi prvenstvo nedvomno Gregorju in ne Vodnikovemu breznu. Za to govori razen kočevske variante tudi že omenjeni drugi slovenski zapis iz Ospa, ki ga bomo še citirali, kakor tudi okoliščina, da je bil za vlogo v takšni zgodbi ljudstvu pač mnogo porabnejši kot »prvi pomladni svetnik« splošno znani Gregor kakor pa nekakšen posebljen mesec. Sploh pa že ta ljudska povezava Gregorja z začetkom pomladi kaže precej daleč nazaj — še v čas pred uvedbo (1582) sedanjega gregorijanskega koledarja, ko je tudi naš Trubar natisnil za tisti čas pravilno ljudsko koledarsko znanje, da »sveti Gregor, mali križi dasta nuč, dan v eni viži« (1557). Spričo tega pa bi niti ne bilo izključeno, da je brezna spravlil v to zgodbo Vodnik sam, bodisi povsem preiščeno ali pa, ker mu je bila ob poznejšem obnavljanju vsa stvar že precej zbledela. Sicer pa že Vodnikova upesnitev te zgodbe in njegove poznejše spremembe v pesmi opozarjajo, da mu je stvar povzročala precejšnje preglavice. Iz teh njegovih sprememb je razvidno, da ga je posebno motila breznova pot »gor« in »dol« ter je iskal zanjo ustrezno racionalno osnovo, to je v kakšnem smislu naj bi šel brezen (ali sušec) kot določena koledarska, časovna enota najprej gor in potem dol. V takšnem preudarku se mu je pokazalo, da gre tu pravzaprav za lunine spremembe v marcu, in tako je že v prvi redakciji svoje basni v MP stvar razčlenil ter poleg brezna oziroma sušca (s podčrtno opombo = »Sušic, ali Marc«) dodal za isto vlogo še mlaj in šip (šćip), v drugi redakciji (PP) ima namesto slednjega polni mesec, sicer pa namesto brezna le sušec in opombo, da je to »Mesec, to je Mlaj, Šip inu zadnji kraje mesca Marca«, medtem ko je v poznejši rokopisni

redakciji dodal še (po smislu: zadnji) »krajc«. Ker pa je v tej zvezi in v svojem nadaljnjem prizadevanju, »kranjski jezik čeden narediti«, tudi spoznal, da pomeni »gori gre« tu torej toliko kakor »narašča«, je ta izraz nazadnje kot germanizem sploh izločil oziroma nadomestil z »iz mlaja gre(m)« ter tako zabrisal še zadnjo otipljivejšo sled za breznovim predhodnikom Gregorjem.

Iz vsega povedanega je razvidno, da izraz »gre gor« v ljudski zgodbi seveda ni bil nikakršen germanizem, marveč je meril, navezan na besedno igro z Gregorjem, na »pravo« pot, ki jo napravi ta nevarni predpomladni — in po starem koledarju celo prav ekvinokcialni — svetnik »gor« v nebo, da od tam potem pritrese sneg in mraz. Bistvo te zgodbe je bilo pač v tem, da Gregor prinese mraz, torej tisto, kar nam na kratko povedo tudi naslednji vremenski verzi: »Svet Gregor veleva kožuhe kupit, on vodo odeva, zna v stročje zaviti!« (M. Ravnikar-Požencan, Ms 483 in F. Kočevar, Ms 518 v NUK). Zaradi tega pa je mogel iti Gregor v krajih, kjer besedna igra ni delovala ali pa sploh ni bila mogoča, v isti svoji vlogi tudi kam drugam, kakor gre v naslednji — že napovedani primorski varianti na semenj po kožuh za svojo mater:

Grgúr in kosić

Sv. Grgur je šou u semenj po boščí¹ in je čou kosića, ke je prepevou lepo. Jen potle je reku Grgur:

»Ka poješ, ke jes gren kumej materi ponj kožeh, ke se bo zima začela!«

Kosić je reku:

»Jes sən grubo² veseu, ke imən vrej mlade!«³

Grgur:

»Boš ben vidu, ke se bon vračeu!«

Res potle Grgur, ke je šou nazaj səs semnja, ke je nesu kožeh materi, sta se nejdla učep, ga je šou pozdravet:

»Ka si taku žalostən?«

Je reku kosić:

»Pejdi naprej, ke jest ne moren govort od žalosti...«

— ke so njegovi tići usi pogágenli.⁴

»Ka ti nīsən povedou jest, da se bova vidla, ke bon šou nazaj?!«

V Ospu pri Trstu 26. septembra 1949 zapisal M. Matičetov. Povedala mu je to zgodbo Ančka Prebenešca (Ana Vodopivec, roj. Žerjal), roj. v Prebenegu (od tod »Prebenešca«), priženjena v Osp št. 71 h »Koroščanu«.

Rkp. EM 3/19, 32—33.

Značilnost te primorske variante je predvsem v tem, da v njej nimamo srečanja z mlinarjem in da se je zaradi oblike Grgur za Gregor razvijala brez zveze z besedno igro, katere odsev je bil še bolj ali manj viden tako v kočevski kakor tudi v Vodnikovi varianti. Slednji

¹ B o š k = gozd.

² G r u b o = močno (grobo).

³ Ko je — ne vem več, kako — prišlo do tega, da je ženska zgodbo ponovila (nemara je prišel nekdo zraven, ki ni slišal vsega od začetka), se je kosov odgovor glasil: »Kaku ne bon biu veseu, ke jemam lepe mlade!«

⁴ P o g á g e n l i = poginili.

dve kažeta sploh bližnjo medsebojno sorodnost in kot pripovedno bogatejši verjetno tudi starejšo razvojno stopnjo te zgodbe, žal pa nam tu preskopo gradivo onemogoča kakršnekoli trdnejše zaključke. Poudariti pa velja vsekakor še to, kar je vsem trem variantam skupnega, namreč njihov čisto pratikarsko vremenski smisel ter odsotnost slehernega (ljudskemu fabuliranju sploh dokaj tujega) moralizujočega hotenja. Kakor smo že ugotovili, je v to smer preokrenil zgodbo šele Vodnik v svojem prosvetljskem moralnopoučnem prizadevanju, ki pa je kot pratikar v tej basni vendarle pridržal tudi vso vremensko modrost svojega ljudskega snovnega vira.

Tako bi bilo torej naše vprašanje, vsaj kolikor zadeva Vodnika, v glavnem rešeno, drugače pa je s problemom te ljudske zgodbe same, ki ga s temi izvajanji šele komaj nakazujemo. K nadaljnji osvetlitvi, zlasti v pogledu razširjenosti te zgodbe, bi seveda največ prispevale nove variante, ki bodo našim raziskovalcem bržčas še kje prišle pod pero, razen tega pa bi kazalo upoštevati tudi druge ljudske zgodbe, ki v njih nastopa sv. Gregor. Nekaj migljajev v to smer nam nudijo, kakor se zdi, že v tem članku obravnavane tri variante. Tako bi se ob dveh momentih, ob kosovem-Gregorjevem srečanju z mlinarjem (Vodnikova in kočevska varianta) in ob Gregorjevi skrbi za mater (primorska varianta), dalo misliti na nekakšen asociativni vpliv neke druge in najbrž precej bolj razširjene zgodbe o istem junaku — stare srednjeveške ojdipovske legende o »dobrem grešniku« »Gregoriju na kamnu« (Aarne-Thompson 935). To legendo, ki naj bi učila, kako huda pokora poravnava tudi največje grehe, so ljudstvu pač tudi pri nas že zgodaj posredovali pridigarji, pozneje pa se je širila tudi po pismenski poti, zlasti po bukovnikih (izpričana v rkp. legendariju M. Nagliča, Čas 1909, 207). Gre seveda le za isto, tu in tam Gregorja in mlinarja (pri jezui) povezujočo predstavo, sicer pa je zveza med njima v legendarni zgodbi povsem druga, skrajja pač res tudi le naključna, nato pa vse ožja: mlinar postane v tej zgodbi Gregorju, od staršev oziroma matere zavrženemu in k njemu v sodčku (»kišti«, cajni, jerbaščku) priplavljenemu dojenčku, rešitelj ter mu ostane rednik vse dotlej, da doraste in se odpravi v svet, kjer bo nevede zagrešil svoj ojdipovski greh — zakonsko zvezo z lastno materjo (J. Jurčič — slednje je pri njem spričo drugotnih pravljličnih motivov odpadlo — ZS I, 41 in 488; I. Šašelj, Bisernice II, 235, le da zelo okrušeno in celo brez Gregorjevega imena; Fr. Kramar, zap. v Borovnici 1910, Štrekljeva zapuščina II; T. Ljubič, Ljudske pripovedke iz Dobropolj, 1944, 63). Po piscu tega članka znanem gradivu v slovenskih variantah mlinar celo povsem prevladuje kot Gregorjev rednik (4:1), tako da se nam utegne ta okoliščina pokazati celo kot posebna slovenska poteza te legende (v dobropoljski varianti je tudi sam Gregor sin mlinarskih staršev; nejasno, če brata in setre). V že omenjeni Valjavčevi, po pripovedovanju njegove tete spesnjeni »narodni legendi« najde »škaflo« z otrokom ribič, enako v njegovem (tej upesnitvi kar sumljivo podobnem)

zapisu iz varaždinske okolice (SG 1860, VI, 50), medtem ko se v kočevski varianti, ki jo je zapisal W. Tschinkel) v Gornjem Mozlju, namesto vsega tega le na kratko omenja, da je mati otroka »odpravila (odposlala) daleč stran« (»Gregorius auf dem Steine«, Gottscheer Volkstum, 132). Za primerjavo bodi tu le omenjeno, da v srednjeveški nemški literarni obdelavi te legende (Hartmann von Aue, okrog 1200), otroka, izpostavljenega v barki na morju, najdejo ribiči, ti pa ga izroče opatu bližnjega samostana, ki potem poskrbi za njegovo vzrejo in vzgojo. Tako se nam torej v našem mlinarju kot Gregorjevem redniku nedvomno kaže — ker ob tem skopem gradivu še ne moremo delati večjih zaključkov — vsaj vse vidnejša odstranitev od zadevnega nemškega vzorca kakor pa v Valjavčevem ribiču, ki zanj kakor sploh za to Valjavčevo verzijo lahko domnevamo posreden ali neposreden vpliv omenjene Nagličeve, »po nemški ljudski knjižici« prirejene zgodbe (prim. Kres 1885, 244, in Čas 1907, 318 sl., 1909, 207; kakor vse kaže, se je Nagličev »legendarij« med zadnjo vojno izgubil).

Če nas je ta Gregorjeva zveza z mlinarjem vodila na začetek, nas vodi njegova skrb za mater v primorski varianti na konec legende o »dobrem grešniku«: po hudi, dolgi pokori za svoj ojdipovski greh, ki jo je opravljal na samotnem skalnatem otoku sredi morja, je bil Gregor čudežno izbran za papeža, sloves novega papeža pa privede k njemu v Rim po odvezo njegovo mater, ki se je medtem tudi sama hudo pokorila — tedaj se spoznata in Gregor vzame mater k sebi. Zdi se torej verjetno, da je ta zaključek legende o »Gregorju na kamnu« nekako vplival na pot primorskega Grgurja »po kožuh za mater«, čeprav tam taka gregorjevska legenda doslej še ni bila zapisana. Spričo prepričlega gradiva pa take verjetnosti tudi ne zmanjšuje okoliščina, da ima izmed 5 slovenskih variant, ki jih imamo tu v razvidu, tako obojestransko srečno razsnovo samo ena, dobrepoljska (imata jo sicer tudi varaždinska in kočevska):

Njegova mati [ki je takoj po razkritju strašne resnice »pustila vse posvetno; razdala je imetje in stopila v samostan«] medtem ni mogla dobiti pri nobenem spovedniku odveze. Zato se je napotila do papeža. Ni spoznala sina, on pa jo je spoznal. Ko se mu je spovedala in jo je odvezal greha, se ji je razkril. Ostala je pri njem in še dolgo živela.

Odsotnost tega momenta v ostalih štirih slovenskih variantah je deloma le slučajna oziroma vsaj razložljiva z njihovimi posebnostmi: za Jurčičevo in Šašljevo smo vzroke, zakaj je ta stvar pri njih odpadla, nakazali že z njihovo oznako, v Valjavčevi upesnitvi je spričo siceršnje skladnosti obeh njegovih zgodb ta vrzel sploh problematična, zadnja, Kramarjeva borovniška varianta pa je v tej četvorici sploh najbolj zanimiva, ker je v svojem zaključku povsem samosvoja. Tu se namreč zgodba, ki jo je Kramarju 9. julija 1910 pripovedoval »79-letni Janez Korenčan, Radeckijev veteran«, razsnuje čisto drugače in deloma celo v nasprotju z omenjenim moralnospodbudnim značajem te legende:

Svetga Gregorja mat pa nej nač vod tega vedla [t. j., kdo je novi papež]. Vest je je pa strašno pekla, jøn je pršla v Rim h ta novmi papeš h spovd. Papeš jo je pa spoznov, de je njegova mat, ji je pa djav: »Baba grda, stran se mi sprav!« Jøn naj je tù spovedat ne vodveze ji dat.*

Za vsestransko utemeljeno razlago te izjemne razsnove bi bilo treba upoštevati še druge, in spričo gornjega podatka o pripovedovalcu predvsem italijanske variante te legende, čeprav seveda ni nujno, da bi ta poteza morala biti prevzeta od drugod. Če pa bi si stvar razlagali kot samoraslo domačo inovacijo, bi od tod lahko sklepali, da se je končna papeževa sprava z materjo zdela ponekod — ker Korenčanova razsnova verjetno ni le individualni utrinek — iz posebnih nagibov popravka potrebna. Kot takšni nagibi pa bi bili tu mogli delovati predvsem drugačni — strožji moralni vidiki, kajti materina krivda je v prvotni legendi še neprimerno večja: tam gre namreč za dvojni incest, najprej zavedni (Gregor je sin brata in sestre, kar ima izmed teh naših variant samo Jurčičeva), nato pa še nezavedni, ki pa bi po krščanski morali niti ne bil pravi greh. V borovniški varianti — kakor tudi v vseh ostalih razen Jurčičeve — Gregor ni sad incesta, temveč le nezakonski sin oziroma v prvo imenovani le »postranski« sin »jene grafne«; v teh štirih je materina krivda pravzaprav samo v tem, da sina zavrže in izpostavi nevarnosti utopitve. Spričo tega bi se ob primeru, kakršen je borovniški, kjer je Gregorjeva mati vzlic svojemu kesanju in iskanju odveze na najvišjem mestu — od lastnega sina zavrjnena, dalo misliti deloma na usedline janzenističnih vplivov (prim. R. Čebulj, Janzenizem na Slovenskem in frančiškani, zlasti str. 31 sl.), deloma pa je v tem prihajalo do izraza seveda tudi socialno nasprotje, to je ljudski odpor do Gregorjeve matere-»grafne«. Vendar pa se je zgodba bržčas le izjemoma tako zaključevala, drugače pa se ta moment v njej ali sploh ni omenjal ali pa je bil prikazan tako kakor v starejšem literarnem vzorcu in v dobrepoljski varianti — v slednji obliki pa je ta legenda zapustila domnevani rahli odsev v sicer povsem drugačni gregorjevski zgodbi iz Ospa.

Zusammenfassung

DER URSPRUNG DES STOFFES IN VODNIKS FABEL »DIE AMSEL UND DER MONAT MARZ«

Der Verfasser bringt in seinem Aufsätze den Beweis hervor, der slowenische Dichter Valentin Vodnik (1758—1819) habe den Stoff für seine Fabel »Die Amsel und der Monat März« (Kos in brezen, 1798) einer slowenischen Volkserzählung entnommen, welche die Volkserfahrungen über den Wettercharakter des Monats März bzw. des Frühlingsanfangs dartut. Zuletzt erwähnt er einige vermutliche Verbindungen dieser Erzählung mit der alten Oidipus-Legende über »Gregorius auf dem Stein« (Aarne-Thompson Nr. 953).

* Kramarjev narečni zapis je za našo rabo nekoliko poenostavljen. — B. M.

Seine Ausführungen beginnt der Verfasser mit der in Prosa verfassten »Vorbereitung« (»perprava«) *Vodniks* für sein Gedicht (um 1797), die er als freie Nacherzählung der erwähnten lehrhaften, lediglich das Wetter betreffenden Volkserzählung kennzeichnet, welche aber nachher vom aufklärerisch veranlagten Dichter eine Umarbeitung in vereinfachter Form in eine versifizierte Fabel erfahren hat. Dass *Vodnik* dabei stofflich tatsächlich eine volkstümliche Quelle benützt hat, beweisen zwei neuere Aufzeichnungen dieser Erzählung — eine deutsche aus Morobitz (Borovec) in der Gottscheer Sprachinsel (W. Tschinkel, ZÖV 1911, 82) und eine slowenische aus Osp bei Triest (M. Matičetov, 1949, Hs. im Ethnographischen Museum in Ljubljana, 3/19, 32—33). Von beiden ist die erstere (März trifft Amsel und Müller) viel näher *Vodniks* Aufzeichnung als die zweite (März trifft die Amsel allein), in beiden aber tritt statt des personifizierten Monats März (der hl.) Gregor auf. Es ist höchst glaubwürdig, dass in dieser Erzählung der Vorrang Gregor und nicht dem Monate März zutrifft. Der erstere ist nämlich dem Volksglauben nach noch jetzt mancherorts »der erste Frühlingsheilige«, und war es dem alten Kalender nach (vor 1582) fast buchstäblich auch, indessen der personifizierte Monat März vielleicht erst durch *Vodnik* in die Erzählung hineingeraten sein dürfte (in seiner Fabel hat er den personifizierten März sogar den Mondesvierteln nach aufgliedert). Beide vollkommenere Varianten, jene *Vodniks* und jene aus Gottschee, stellen wahrscheinlich auch die ältere Entwicklungsstufe der Erzählung dar, die enge Verwandtschaft der beiden Aufzeichnungen aber lässt die Aufnahme einer volkstümlichen slowenischen Vorlage in das Gottscheer Erzählgut vermuten. Dafür spricht auch der Umstand, dass *Vodnik* seine Erzählung wahrscheinlich in Ribnica gehört hat, mehr noch aber die Tatsache, dass der Weg des Gottscheer Gregor »hinauf zum Himmel« auf einem rein slowenischen Wortspiel begründet ist (»Gregor gre gor« = Gregor geht hinauf), was aus dem Gottscheer Wetterspruch noch besonders erhellt: »Ist zu Gregori (12. März) uhar schönes Wetter, so sagt man: Göre geat erscht aühin, ar b'rt erscht uhar schüf'n! (Gregor geht erst hinauf, er wird erst herabschütten!)« (W. Tschinkel, ZÖV 1909, 177 und in: Gottscheer Volkstum 1931, 223). *Vodniks* Aufzeichnung aber besitzt noch einen dritten, für das Wesen der Erzählung unwesentlichen Teil, wo März noch den Monat April antrifft — auch dafür wird im Aufsätze eine teilweise volkstümliche Parallele angeführt.

Endlich wirft der Verfasser noch die Frage über den Ursprung des Zusammenreffens Gregors mit dem Müller auf. Er vermutet, es handle sich um eine Reminiszenz aus einer anderen Erzählung mit demselben Helden, der alten Oidipus-Legende vom »Gregorius auf dem Stein«, in deren slowenischen Varianten nämlich als Gregors Nährvater am häufigsten (4:1) der Müller auftritt oder sogar auch beide Eltern Gregors Müller sind. Desgleichen dürfte auch Gregors Besorgnis um die Mutter in der Variante aus Osp eine Reminiszenz aus derselben Legende sein (wo Gregor zuletzt, schon als neueingesetzter Papst, seine bekehrte und reuige Mutter zu sich nimmt), obwohl man in den dem Verfasser bekannten Varianten einen solchen Ausgang nur einmal antrifft (Variante aus Dobropolje). Man wird das Problem dieser Legende aus dem Volksgute der Slowenen erst klären müssen, erst dann wird es auf einer breiteren Unterlage möglich sein, den Ursprung der scharfen Abweisung zu verstehen, die der reuigen Mutter zuteil wird, als sie zum Sohne (Gregor dem Papste) kommt, um die Lossprechung zu erhalten, und er sie anfährt: »Hässliches (altes) Weib, scher dich von dannen! (Baba grda, stran se mi sprav!)« Sollte sich dieser Zug als slowenische Besonderheit unserer Legende entpuppen, so dürfte man ihn mit den Niederschlägen des einst so einflussreichen Jansenismus, teilweise aber natürlich auch mit den sozialen Gegensätzen bzw. mit dem Widerstande des Volkes gegenüber Gregors Mutter als Gräfin (»grafna«) erklären können.

SLOMŠKOV ROKOPIS NARODNE PESMI »JURI S PUŠO«

Ivan Grafenauer

V Slomškovi zapuščini, ki jo hrani Slomškov arhiv v Mariboru, je škofijski arhivar France Hraсталj našel Slomškov svojeročni zapis narodne pesmi iz rodu slovenskih hagad z naslovom »*Juri s' pušo*«, ki njeno vsebino označuje poslednja, 9. kitica (40—45):

Šhe je prihla neka huji zvir,
Prihnel je Juri s' pulhizo,
Vitrelil je komarja v' luknizo:
Jur komarja, komar leva, lev medveda,
medved volka, volk liizo, ležza sajza,
sajz mazhko, ma[l]zhka mihkko, mihkka pihenizo romeno;
Kdaj, vbogi kmetizh ti, bogat boih?

Pesem domala natančno ustreza natisku v Slovenskih pesmih krajniskiga naroda (SPKN I (1839), str. 64—66, ki ima isti naslov ter je ponatisnjena v Štrekljevih SNP I, št. 966 — druge inačice so št. 964—5, 967 — tu ji je tiskarski škrat spakedral vrsto poudarkov in apostrofov, med temi v v. 31 *lèv je s levzhet* v: *lèv je z levčeti*, v v. 37 pa je izpustil besedico je: *Snedel komar leva*.

Rokopis obsega na 5 straneh oblike 10,4 × 17 cm enkrat pregnjenega lista svetlozelenega papirja besedilo s preprostim naslovom *Juri s' pušho*, popravljenim v *Juri s' puškoi*, na 4. strani pa še enkrat isti naslov z označitvijo pesmi:

Juri s' pulho: / pefem izmed nar / Itarjih na / Krajnškim. (Glej snimek.)

Pisava je svojeročna Slomškova, in sicer ne več iz njegovih šolskih in študijskih let, ampak iz njegove špiritualske dobe v Celovcu (1829 do 1838). To je iz primerjave z drugimi Slomškovimi rokopisi ugotovil arhivar F. r. Hraсталj in prepričal se je o resnici tudi pisec teh vrstic. Neizpisana pisava študijskih let je dobila tu že trdno moško obliko, ki jo označuje med drugim 1. horizontalna spodnja poteza pri črki z, često z na levo potegnjeno zanko, 2. trdno navzdol potegnjene spodnje zanke dolgih črk g, j, f, /h; te zanke so ozke in segajo že do sledeče spodnje vrste; tudi se nagibajo v spodnjem delu često že nekaj na levo (n. pr. *miškka* 3, 4, 7, 8; *prihla* 10; *vbogi*, *bogat* 4, 14; *boih* 9, 14). Vendar te zanke še ne predirajo s prekomerno dolžino kar redoma vso spodnjo

vrsto, kar dela poznejšo Slomškovo pisavo, od vuzeniške dobe dalje, včasih zelo težko čitljivo.

S tem je izključeno, da bi bil rokopis nastal na osnovi skupnega dijaškega petja v dobi, ko je bil Slomšek kot Prešernov sošolec pol leta v prvem letniku ljubljanskega liceja (zimski tečaj 1820/21). Misliti je mogoče na dobo Slomškovega občevanja s Prešernom v Celovcu v prvih mesecih leta 1832, ko se je ta pripravljaj na usodni odvetniški izpit v aprilu, ali na dobo dopisovanja s Čopom v letih 1832 do 1834, ko je Slomšek naročal pri njem knjig in mu drugih oskrboval in se zanimal za književno življenje v Ljubljani,¹ najverjetneje pa v čas, ko je od 1. do 10. septembra 1834 potoval po Kranjskem in od tam na Hrvaško ter ob bivanju v Ljubljani (5.—6. septembra) obiskal tudi duhovniško semenišče in preživel večer v Prešernovi družbi. Gotovo pa je nastal rokopis, preden je bila pesem natisnjena v SPKN I, ker je bil Slomšek tedaj (1839) že nadžupnik v Vuzenici.

Ali pa je Slomšek pesem sam zapisal ob kaki priložnosti, ko so to pesem peli in jo je morda tudi sam pel ter jo zatem izročil Kastelcu ali Prešernu v objavo v SPKN, ali jo je prepisal po rokopisu neznanega zapisovalca, o tem nam more ob pomanjkanju kakršnih koli sporočil povedati kaj le primerjava Slomškovega besedila z besedilom v SPKN.

¹ Tako je S. Čopa vpraševal 5. januarja 1833 (Pirjevec Avg., Iz korespondence Matija Čopa. I. Anton Slomšek — Matiju Čopu, 8 pisem, Arhiv za zgodovino in narodopisje, knj. I. Uredil dr. Fr. Kovarčič, Maribor 1930—1932, št. 2, str. 5): Kaj pa kaj Vi moshjé, Krajnlike modrize? Ich wünschte bald wieder ein Lied unsers genialen Preihern zu hören! Proim ga lepo posdraviti, pa tudi druge blage Slovenze. — In 30. maja 1833 (n. d., št. 5, AZN I, 7): Vor Allem recht vielen Dank für Ihre gelehrte, mit allem Muthe gelieferte ABC-Schlacht, die ich mit vielem Vergnügen gelesen, in der süßen Hoffnung, daß doch ein Mal diesem verderblichen Schisma ein Ende gemacht werde. Daß wir Kärnthner ganz einstimmen, dieß haben wir theoretisch und praktisch bewiesen... Dne 11. julija 1833 (št. 6, n. d., 8): Ich verschob meine Antwort auf Ihr werthes Schreiben dato 18^t Juny l. J. um Ihnen bey dieser Gelegenheit auch zwey Exemplar(e) für Ihre Person, 1 Exemfl. für Herrn Kasteliz, 1 Exempl. für H. Dr. Preihern zu übersenden, von unsern Ihnen ohnehin schon bekannten Liedern. Haben Sie die Freundschaft benante (!) Exemplare samt meiner Empfehlung den Herrn zu übermitteln. Sollte etwas Neues bey Ihnen erschienen seyn, so bitte ich um gefällige Mittheilung... Dne 23. februarja 1834 (št. 7, n. d., 9 s.): P. Bernhard Smolnikar (molči in študira) gleich jenem wunderbaren Dr. Preihern: Dihur. Perporozhi je pa, naj nam vie novize Ljublanske pihtete, kar jih veste... Den Ausgang des ABC Krieges haben wir ämtlich erfahren, und freuen uns wieder im Frieden zu leben... Was beginnt unser gesegnete Dichter Dr. Preihern? Wird die Zhebeliza nicht wieder zum Vorschein kommen? — In 29. aprila 1834 (št. 8, n. d., 11): Auch meine braven Alumnen haben ein Werkchen in ihren praktischen Uebungen unter meiner Anleitung wieder in diesem Jahre zusammengeschrieben (t. j. Kerihansko devihthvo), welches nächstens nach Laibach zur Zensur erscheinen wird. Wenn ich mich doch an Jemanden in Laibach wenden könnte, der mir verhilflich wäre, daß es nicht so unendlich lange bey dem Expeditant bleiben möchte; ich wünschte solches noch bis Mitte August als Prämien fertig zu haben. Ahazels Lieder sind nun bereits vergriffen; und der Verleger arbeitet an einer 2ten Auflage.

Juri s' puško:
pejem is med nar.
starij, na
krajinskim.

Juri s' puškaj:

i
Driška je nekā tuva s vit,
Driška je miška s' mišketi,
Dneča je miška pšenjoromna,
Daj, ubogi tmetelj ti, bogat bosp!

Še je priška nekā kuji avir,
Driška je maška s' mašketi,
Dneča je maška miška s' miška
Maška miška, miška pšenjoromna
Daj, ubogi tmetelj ti, bogat bosp!

Slomškov rokopis narodne pesmi »Juri s pušo«

(Izvirnik v Skofijskem arhivu v Mariboru)

Razložki v besedilu

Razložki glede na ločila, če niso pomembna za ritem in smisel, in na naglasna znamenja se ne upoštevajo. Za številko kitice — te šteje Slomškov rokopis — in številko vrstice celotne pesmi (brez »v.«) — te šteje Štrekelj — stoji najprej besedilo v SPKN I, za kljuko] pa Slomškovo besedilo, oboje v izvorni bohoričici. Popravki v Slomškovem rokopisu so označeni tako, da se prečrtana ali popravljena črka ali skupina črk postavi v oglati oklepaj [], za njim pa popravljeno besedilo; n. pr. je v naslovu same pesmi beseda *pušho* popravljena tako, da je čez črko *o* zapisana črka *k* za njo pa končnica *-oj*, to je označeno takole: pu[h[o]koj. Avtorjeve pripombe so tiskane tu v *kurzivi*.

Ime in označitev pesmi na str. 4 rokopisa: Juri s' pušho:] pešem is med nar / ftarjih na / Krajnflkim. — V SPKN tega ni.

Besedilo pesmi. Nadpis. Juri s' pušho] Juri s' pu[h[o]koj —

Pesem sama. (Kit. 1—2 glej na snimku: prve strani rokopisa.)

Kit. 1. — 5 rumeno] romeno; *enako* 8, 13, 18, 23, 28, 33, 38, 43. — 4 Kdaj, bógi kmetizh! ti bogat bo[h]?] Kdaj, vbogi kmetizh ti, bogat bo[h]! *Enako* 9 (z vprašajem): 14, 19, 34, 39, 44 (z vbogat in vprašajem): 24, 29.

Kit. 2. — 5 hujšhi] huji; *enako* 10, 15, 20, 25, 30, 35, 40, — 6 mazhka] malhka — 7 mazhka] ma[l]zhka — 8 pšhenizo] pzhenizo —

Kit. 3. — 11 saj'z] sajz; *enako brez apostrofa* 12, 13, 23, 28, 33, 38, 43 — 11 sajzheti] fajzheti —

Kit. 4. — 16 lefíza] lifiza; *enako* 17, 18, 28, 33, 38 (*toda* lefiza: 23, 43; *enako s' lefizheti*: 16, 23) — 17 saj'za] sajza — saj'zheti] sajzheti — 18 saj'za] fajza — saj'z] fajza (!) —

Kit. 5. — 21 Prifhel volk je] Prifhel je volk — 22 Snedel] Snedil; *enako* 27, 37 (*toda* Snedel 12, 32) — 22 lefizo] lifizo; *enako* 28, 33, 38, 43 (*toda* lefizo 23) — 23 sajza] [f]sajza — 24 bogat] vbogat; *enako* 29 —

Kit. 6. — 26 medvédzheti] medvezheti; *enako* 32 — 28 saj'za] sajza; *enako* 33, 38, 43 — saj'z] sajz[a]; *enako* (brez popravkov) 33, 38, 43 —

Kit. 7. — 32 Prifhel lèv je] Prifhel je lev —

Kit. 8. — 36 komarzheti] koma[z]rzheti —

Kit. 9. — 42 Štretil] Vřtretil je — u luknjizo] v' luknizo — 43 Juri] Jur — mazhka] ma[l]zhka —

Na osnovi tega primerjalnega gradiva lahko ugotovimo sledeče:

A. Slomškov rokopis in tisk v SPKN I, 64 s., sta si v sorodu ne le, ker podajata isto inačico ljudske pesmi in celo isti zapissek, ampak tudi po delni umetni redakciji rékel in po pravopisnih oblikah.

1. Skupen jima je nadpis »Juri s' pušho«, ki ne spada k petju ali narekovanju pesmi.

2. Reklo »Prišla je neka huda (hujši, huji) zvir« je umetno prirejeno po ljudskem besedilu »...ena huda (hujši) zver«; ljudsko bi bilo tudi »Prišla je, prišla huda zver« (brez »ena«).

3. Pravopisne oblike, ki niso Slomškove, pa so skupne rokopisu in tisku: *zvir* — Slomšek piše samo *zverina*, *zver*; *lefiza*, *lefizo* — Slomšek sam piše vedno le *lisica*, *lisico*; *pušha*, *pušhiza* — Slomšek piše sam knjižno obliko *puška* (gl. popravek v naslovu; str. 1).

4. Pomanjševalnice, narejene po vzorcu ljudskih besed *mače* (Plet. I, 559: Ribnica, Valjavec), *miše* (Plet. I, 585: Miklošič, Vrtovec, Valjavec), *volče* (Plet. II, 783: Murko, Vrtovec, Valjavec), *zajče* (Plet. II, 836: Murko, Štrekelj) — povsod se navaja tudi naša pesem —: *komarče, levče, lisiče, medvedče*, za katere navaja Pleteršnik samo našo pesem.

B. Slomškov rokopis ni zapis po petju ali narekovanju, ampak prepiš tujega zapisa. V njem se vrste oblike, ki niso književne in jih Slomšek v svojih spisih ne uporablja; zato jih v rokopisu popravlja pa ne vedno na vseh mestih:

1. »*Juri s' pušho*«, na str. 1 popr. *-koj*. Stara oblika Trubarjeva, Dalmatinova, Megiserjeva, Kastelčeva, Gutsmannova-Murkova — *pukša* — je v ljudski rabi še na Koroškem, Štajerskem in v Prekmurju; Slomšku se ni zdela književna, pa je kranjsko *pušho* zamenil z Gutsmannovo in Murkovo (drugo!) knjižno besedo s štajersko končnico »*s' puškoj*«. V posebnem naslovu z označitvijo pesmi (str. 4) jo je pustil na miru.

2. *Lefiza, lefizo, lefizheti*. Tako beremo dosledno v SPKN I, 64 s. *Lesica, lesičica* stoji tudi v Prešernovem rokopisu pesmi »*Lesica in petelin*« (»*Lesica*«: Iv. Grafenauer, Iz Kastelčeve zapaščine, 1911, str. 19 — KČ V, 63 s.), enako v dolenskih inačicah te pesmi (SNP, št. 961—963). Slomšek besedo popravlja po knjižni rabi in štajerski izreki, pa nekajkrat stoji vendar le oblika iz predloge.

3. Izreka *mafhka, mafhko* je gorenjska (Ramovš, HG II, 292). Slomšek je 14-krat zapisal knjižno *mazhka, mazhko*; enkrat pa mu je le ostala *mafhka*, dvakrat pa je popravil na pol napačno zapisano (vv. 7, 43). V SPKN oblike s *-sh-* ni.

Ustrezna oblika »*medved (-a) s' medvezheti* (iz *-dč-*) je znana Slomškovega govoru (v. 26, 32). V SPKN oblike s *-zh-* ni.

4. Reklo »*komar s' komarzheti*« (36) se je Slomšku zapisalo po predlogi brez *r*, pa ga je dodal. V SPKN oblike brez *-r-* ni.

5. V predlogi je stala 5-krat zastarela oblika *šnedil*, Slomšek jo je trikrat kar prepisal (22, 27, 37), dvakrat zamenil s pravilno novo obliko (12, 32). V SPKN stare oblike ni.

6. Stoodstotna oblika *huji* nasproti *hujši* v SPKN I, 64 s., ni v Slomškovega slogu. V »*Kerfh. devifhtvu*« (1834) stoji (*nar*) *hujši* nasproti *nar huje* v razmerju 7 : 1 (str. 16, 21, 41, 113, 122, 134, 138 — 42).

7. V Slomškovega rokopisu stoji devetkrat »*pšhenizo romeno*«, v SPKN vedno »*rumeno*«. Tako piše v svojih spisih tudi Slomšek. — Obliko *romen, -a, -o* sem našel v slovenskih narodnih pesmih pri St. Vrazu iz Cerovca ali ljutomerske okolice (SNP I, 518. Jezus vrtnar in ajdovska deklica, v. 2: *Oj sonce romeno* = SNP III, št. 5133. *Oj sijaj, sijaj sonce*, v. 2. — SNP I, 951. *Ptica se brani službe*, redakcija I, pod črto, v. 4 = redakcija II, v. 22: *Romene pšeničke*, 2-krat), dalje pri A. Peganu iz goriške okolice in pri Peršiču od Gorice (SNP I, št. 501. Jezus vrtnar in ajdovska deklica, v. 2, 12, 38, 40: *Oj [To Ti] sonce romeno* [toda v 10: *Oj sonce rumeno*]: — SNP III, št. 50, 67. *Tri rožice*, v. 5—6; *rom'na pšenica*, 2-krat), naposled pri Ant. Brezniku

iz I h a n a (SNP III, 5536, Rujno vince gladi grlce, v. 5: *Lépo roméno barvo ima* — M, R o d e iz D o m ž a l je zapisal v isti pesmi, št. 5535, v. 3: *Lepo rumeno barvo ima* — dragoceno pa je, da spričuje obliko *romeno* natančni A. Brez n i k) in še enkrat pri Brez n i k u iz I h a n a (SNP III, št. 5903. Priletela je drobna ptičica — vesela grlica, v. 12: *Ušenička rómení*). Obliko bo torej treba priznati za gorenjsko.

C. Slomšek je prepisoval svoj rokopis z veliko naglico. To spričuje ne le pisava, ki postaja čedalje bolj nagla in površna, ne le precejšnje število besednih oblik, ki jih je imel za napačne, pa je le nekatere popravil (gl. B, t. 1—6), ampak tudi precejšnje število pisnih pomot, ki jih je tudi le nekaj sproti popravil: v. 8 *pzhenica* nepopravljeno — 11 *s' fajzheti* nepopr. — 17 in 23 *[f]sajza* — 18 *Lifiza fajza, fajza mazhko* oboje nepopr. — 33 *sajz[a] mazhko* — Ta naglica bi govorila najbolj za čas Slomškovega bivanja v Ljubljani dne 5. in 6. septembra 1834.

D. Iz samega primerjalnega gradiva ni mogoče spoznati, ali je tisk v SPKN I, 64 s., odvisen od Slomškovega rokopisa ali pa je od njega neodvisen. Urednik je namreč besedne oblike precej svobodno spreminjal. Ker pa je iz gradiva v odstavku B razvidno, da je Slomšek svoj rokopis prepisal po predlogi s kranjskimi narečnimi oblikami, pač ni verjetno, da bi bil hodil Korytko ali Kastelic ali kdo njunih sodelavcev iskat zapisa kranjske narodne pesmi k celovškemu spiritualu. Potemtakem izhajata pač Slomškov rokopis in tisk v SPKN I, 64 s., posredno ali neposredno od istega kranjskega zapisa neznanega zapisovalca.

Slomškov zapis pa, ki se mu še jasno poznajo kranjske narečne oblike, je izvorniku dosti bližji kakor tisk v SPKN. Te pesmi, ki je ni sam zapisal in so jo kmalu priobčili drugi, Slomšek ni imel namena prirejati sam za tisk. Tako v rokopisu tudi pozneje ni popravil pisnih in drugih hib, še manj pa prenarejal besedilo. Zato *Slomškov prepis* pesmi »*Juri s' s puškoj*« ni le *starejši* od tiska v SPKN I, 64 s., ampak tudi *prootnemu zapisu zvestejši*. In to zapisu ni bilo v škodo. Le primerjajmo izraziti ritem in smiselni poudarek v poslednji vrstici vsake kitice: *Kdáj, vbogi kmétizh ti, bôgat bôfh!* s tiskom v SPKN I, 64 s. S pravilno po slovniško postavljenimi ločili je urednik ta izraziti močni pripev — s staro dvodelno dolgo vrstico — malodane ubil.

Zusammenfassung

SLOMŠEKS HANDSCHRIFT DES VOLKSLIEDES »JURI S PUŠO« (JÖRG MIT DER BÜCHSE)

Die kürzlich aufgefundenene Handschrift Anton Slomšeks aus seiner Klagenfurter Spiritualzeit (wohl aus dem J. 1834) mit dem Wortlaut des kranjischen Volksliedes »*Juri s pušo*« (Slovenske pesmi krajnskega naroda I, 1839, 64—66; mit kleineren Druckfehlern abgedruckt bei Štrekelj, SNP I, No. 966) stellt mittelbar oder unmittelbar eine Abschrift derselben (verlorenen) Aufzeichnung dar, die dem Abdruck in SPKN I zu Grunde liegt. Sie gibt aber den Text besser und getreuer wieder.

STEFAN MODRINJAK KOT AVTOR LJUDSKIH POPEVK

Stanko Kotnik

Ko je dr. J. A. Glonar, ki je po Štrekljevi smrti dokončal izdajo velike zbirke »Slovenskih narodnih pesmi«, v svojem predgovoru (na str. 45) leta 1923 povzel Johna Meierja definicijo, da je ljudska poezija »večni in neprestani plagijat« umetne poezije in da »naravnost samo ob tem živi, da to tuje blago s suverenostjo, ki je narodu lastna, po svoje kombinira in vedno znova varijira«, je hkrati že tudi moral nakazati eno izmed nadaljnjih, za študij »biologije« ljudske pesmi osnovnih nalog: ugotavljati prvotno avtorstvo danes že ljudskih pesmi. Saj nam prav primerjava med prvotno »umetno« matico in ljudskimi inačicami raznih krajev in časov nudi globlji vpogled v življenje in bistvo ljudske pesmi. Nekaj značilnih zgledov je navedel v predgovoru že dr. Glonar sam. Pričujoči članek skuša biti nadaljnji skromni prispevek v začrtani smeri z razrešitvijo predloge nekaterih v raznih inačicah natisnjenih ljudskih popevk kot Modrinjakovih.

Štefan Modrinjak,¹ bolj malo znani avtor kakih dveh ducatov ohranjenih pesmi in popevk zelo različne cene, se je rodil leta 1774 v Središču ob Dravi tik hrvaške meje in je umrl 1827. leta kot župnik pri Sv. Miklavžu v ljutomerskih gorica. Pastiroval je po raznih krajih na jugu Slovenskih goric, najdalje pri Sv. Tomažu (1805—1814) in Sv. Miklavžu (1814—1827). Službovanje pri Sv. Tomažu je menda tudi poglobitni čas njegove pesniške tvornosti.² Pozneje so ga vsega zavzele gospodarske in druge skrbi in nevšečnosti, dokler ni, v mladih letih živahen in družaben veseljak, a precej nagle krvi, umrl osamljen in zagrenjen, išoč pozabe v pijači.

Po svojih nazorih je bil Modrinjak nekak kmečki demokrat odločne protifevdalne miselnosti, v verskem pogledu dokaj jožefinsko usmerjen racionalist, a narodnostno izrazito prebujen Slovenec in Slovan protinemškega in protimadžarskega duha v narodnoobrambnem smislu. Med vzhodnoštajerskimi preporoditelji zavzema eno najodličnejših mest.

Kot pesnik je Modrinjak še najbolj znan po svojih gorečih nacionalističnih verzih v pesniški poslanici prijatelju Francu Cvetku za

¹ Gl. članek Janka Glazerja v SBL. Zapuščino hrani mariborska študijska knjižnica.

² Za utemeljevanje tu ni prostora, storil sem to v seminarski nalogi o Štefanu Modrinjaku (1953/54).

njegovo primicijo leta 1813, manj po svoji žarki, tudi umetnostno dovolj pomembni ljubezenski liriki, prvih globoko občutenih in odkritosrečno izpovedanih čustvenih pretresih v naši književnosti. Zložil ali preuredil je poleg tega vrsto raznih priložnostnih popevk, pripravnih povečini za veselo družino.

Slogovno je Modrinjak s svojim konkretnim izrazom izrazit realist, ki se v svoji ljudski drastiki dostikrat giblje že na meji trivialnosti, jezikovno pa se po svojem rodnem narečju (obmejno Središče), po šolanju (gimnazija v Varaždinu) in po literarni izobrazbi (kajkavska književnost) nagiba nekoliko na jug k hrvaškim kajkavcem, kar je za tedanjo dobo in njegov položaj povsem naravno.

*

Prva Modrinjakova pesem, ki si je osvojila širši krog občinstva, je precej prozaično-šaljiva *Popevka od pet pijanih bab*, bolj kulturno in socialno-dokumentarnega kot literarnega pomena: ena izmed petih vinskih sestic zjutraj s šumečo glavo obuja spomin na skupno skrivno popivanje in na smešno-klavrne nasledke vinske moči. Kdaj je bila popevka zložena, se ne da ugotoviti, toda leta 1807 je že bila anonimno natisnjena v dodatku (ki je menda že tedaj imel zvenceč naslov: *Nike lejpe pesmi*) prekmurske knjižice z ženitovajnskimi običaji neznanega prireditelja Sztarisinsztvo i zvacinsztvo³ in nato s knji-

³ Na prvo izdajo, ki je izšla 1807 v Sopronu, je opozoril Vilko Novak v ČZN 1934, str. 153 (opozoril je obenem na Modrinjakovo pesem). Primerek je bil v mariborski Studijski knjižnici, pa je postal žrtev okupacije. — Druga izdaja iz 1852 se je domnevala (ČZN 1936, str. 92), vendar je prvi izpričani izvod zabeležen menda šele v Katalogu Antikvariata CZ 1933, št. 155 (izvod je zdaj v NUK). Založil jo je »kermedinszki knjigvezar« *Udvary Ferenc*, tiskana je bila v Szombathelyju. Mislim, da ne gre za posebno, morebiti Košičevo priredbo (ČZN 1936, str. 92—93), marveč le za ponatis prve izdaje z 42 novimi pesmimi (meja je grafično dobro vidna: verzi prvih petih pesmi, kolikor jih je bilo že 1807, so tiskani zdržema, a verzi dodanih 12 pesmi v posebnih vrsticah; obenem je spremenjen znak za ž: do str. 61 je 's, od str. 62 dalje 'z). — Naslednji izdaji sta izšli v Monoštru 1898 in 1909 (prim. SBL I, 428; Katalog št. 156—7). Prva je popolni ponatis izdaje 1852 z vsemi napakami vred in še novimi (pri tiskanju torej ni bilo slovenščine večšega človeka), ima pa po pripisu »Konec« *(iz izdaje 1852!)* na zadnjem listu dodani še dve pesmi, ki ju tudi ni videl slovenski korektor (ž pa se piše tu kot zs). Izdaja 1909 kaže nekaj sprememb v grafiki (ž = zs), jeziku in besedilu, razen tega so izpuščene tri pesmi ter Zgovárjanye pri večšnji, po trej déacski Oszobaj. — Navaja se tudi izdaja iz 1911 (SBL I, 428; Slov. krajina, str. 130), vendar sodim, da je to ista, kajti izvod iz 1909 v NUK ima na platnicah letnico 1911; gre torej menda le za nov ovitek (z naslovnega lista iz 1909 je bila prevzeta na platnice 1911 tudi cena, a je prečiskana in natisnjena višja). — Peta izdaja iz leta 1929 (Murska Sobota) je popolni ponatis izdaje 1908. —

Če drži domneva, da je tudi izdaja 1852 pretežno samo ponatis prve, je vsakršno Kardoševo (1801—1875) sodelovanje (prim. SBL I, 428; Slov. krajina 1935, str. 58; V. Novak, Izbior prekmurske književnosti, 1936, str. 16) izključeno, ker so ponatise oskrbovali pač le založniki (kdo je skrbel za dodane pesmi, ostane nepojasnjeno vprašanje).

žico vred še štirikrat ponatisnjena. Da je avtor popevke res Modrinjak in da je ni mogoče samo prevzel v svojo rokopisno zbirko,⁴ kažejo med drugim rime, ki so v prekmurski inačici deloma že odpravljene (spominale — imale, pkm. jele; kuma — razuma, pkm. puna; plače, pkm. jouče — namače). Ni pa znano, ali je Modrinjak vedel za ta prvi in za njegovega živiljenja edini natis svoje pesmi, ker je v knjižico zašla pač že po neki daljši poti, kakor pričajo jezikovni in stilizacijski razločki prekmurske variante, še bolj pa zaključek, ki je že občutno preoblikovan in za eno kitico krajši. Iz knjižice je popevka našla pot seveda med ljudi in tako jo je od pojočih prekmurskih romarjev zabeležil proti koncu prejšnjega stoletja v Slovenskih goricah — kot veselo in šaljivo »prekmursko-goričko« — narodni buditelj župnik Jakob Meško. Njegova objava v Kresu 1882 na str. 522 se samo neznatno razlikuje od tiska v Starišinstvu, le da manjka tretja kitica, ki pa jo je izpustil morebiti Meško sam iz vsebinskih razlogov, ker so se prav ti verzi v drugih variantah ohranili (v Modrinjakovi obliki: Naše može smo vkanile, / rekle, da smo v cirkvi bile, / mi smo pak vu kleti bile, / samo staro vino pile. — V Starišinstvu: Možéve smo mi znorile, / erkouč: kaj smo v cerkvi bilé, / mi smo pa v pivnicaj bilé, / samo staro vino pilé).⁵

Prekmurski tisk izkazuje vsaj še eno inačico, in sicer v Kalendarju najszvetesega Szreca Jezusovoga za leto 1910 (str. 109).⁶ Zapis je v zvezi z besedilom v Starišinstvu, ima pa nekaj nepomembnih preuredb (n. pr. Smo znorile naše može, / ne püstimo hiše bože).

Toda Popevka od pet pijanih bab se je morala ljudem precej priljubiti, saj se je z izredno trdoživostjo dodobra udomačila tudi na sosednjem hrvaškem ozemlju. Inačica, ki si jo je z napevom zabeležil do leta 1920 v Dekanovcih v Medjimurju Vinko Žganec, je ohranila samo še skopi »dramatski« element — v kratkih zamahih orisano situacijo v vinski kleti, za uvod pa sta vzeta prestilizirana verza iz sredine: »Pet je kumi v jedni kleti, / svaka skorom prez pameti.« Nova in svojevrstna je zadnja kitica: »Peta si pak premišljava / kak bi čerku zamuš dala.« (V. Žganec, Hrvatske pučke popijevke iz Medimurja, Drugi svezak, Zagreb 1920; št. 8. — Isti, Hrvatske pučke popijevke iz Međumurja, I. svezak, Zagreb 1924; št. 364.) Tudi v Čakovcu je V. Žganec naletel na neke sledove te drastične popevke v obliki samo še dveh verzov, ki se pri petju ponavljata: »Bilo ih je sedem v kleti; / i svih sedem bez pameti.« (n. d. iz 1924, št. 357). Toda drugod je verzifikacija še kar trdno živela. Ko je dr. Žganec po drugi svetovni vojni nabiral

⁴ V Modrinjakovem rokopisu je ohranjenih le prvih pet kitic, ostale štiri so iztrgane, vendar imamo verne prepise; eden je Cvetkov, kateremu je Modrinjak popevko sam poslal.

⁵ Vse Modrinjakove verzice, ki jih navajam, sem prepisal v gajico in dodal ponekod svoja ločila. Namesto u, ki ga Modrinjak večkrat piše poleg o, pišem samo slovenski o.

⁶ Prim. ČZN 1937, str. 271.

»narodne popijevke« po Hrvaškem Zagorju, se je vnovič srečal z dvema inačicama: leta 1947 mu je eno pela vaščanka starejše generacije v Gornjem Kučanu, leto nato pa vaščanka mlajše generacije v Vrbanovcu drugo. (Dr. V. Žganec, Narodne popijevke Hrvatskog Zagorja, Tekstovi, Zagreb 1952, št. 407 in 451 d.) Inačica iz Vrbanovca ima nov, zanimiv zaključek: »Muži su se rasrdili, / pak su žene fejest nabili.«

Ker kaže besedilo hrvaških inačic tako na prekmurske kakor tudi na izvirnik mimo njih, se odpira zanimivo vprašanje medsebojne odvisnosti. Poznejše zapleteno križno vplivanje izključujem. Ostane torej samo možnost, da so imele vse inačice nekdanj (a pred prvo prekmursko objavo 1807) skupno, vendar že nekoliko od izvirnika različno predlogo, katera pa se je pozneje razvijala v več smeri; eno od njih predočuje tudi leta 1807 natisnjena prekmurska varianta.

Urednik »Slovenskih narodnih pesmi« Popevke od pet pijanih bab, ki jo je poznal iz Kresa 1882, ni sprejel v zbirko, ker jo je prisodil Cvetku (SNP IV, str. 746, št. 73).

Druga Modrinjakova popevka, ki jo je ljudstvo sprejelo med svoj pevni inventar, je Tožna pesem ene dekline. Po nastanku je najpozneje iz leta 1811² in se je v izvorni obliki ohranila samo v prepisu Modrinjakovega prijatelja bogoslovca Franca Cvetka, ki jo je imel od pesnika. Je vložna pesem o starajočem se dekletu, ki zdihuje po ženinu. Kaka slovenska ljudska inačica doslej ni znana, pač pa dve hrvaški. Eno je z napevom zapisal v Bisagu Fr. Š. Kuhač in jo objavil pod št. 1411 v IV. zvezku Južnoslovenskih narodnih popievk v Zagrebu leta 1881. Besedilo je že nekoliko po svoje preoblikovano, vrstni red kitic zamešan, dve sta celo izpuščeni, zato pa so tri dodane. Ena teh novih, ki se glasi:

Sjedim vani cieli dan,
da me ljudi vide,
al je meni sve zahman,
zaručnik mi nejde

še stopnjevano izraža dekletovo prizadevanje poleg »pranja« in »cifrjanja« (krašenja), da ulovi kakega ženina. Druga je zanimiva zaradi svojega posebnega »krajevnega kolorita«:

V — idovske sam ulici
tri ljeta služila,
jošće spola mužkoga,
nisam nigdar vžila.

Smisel za vsebinsko ulbranost je neznani pevec pokazal s preoblikovanjem naslednje kitice, ki jo najprej navajam v izvirniku:

Pridi skoro, skaži se,	Dojdi dragi, žuri se,
komu sem povolna,	budem ti povolna,
samo hitro pašči se,	samo hitro pašči se,
dokle ne'm oholna.	nisam ja oholna.

Omeniti je še drobno zamenjavo v prvi kitici: Modrinjakovo dekle toži, da mora nositi nesrečno breme kite, a v hrvaški inačici parto. Razložek je utemeljen bržčas krajevno. Dr. Josip Pajek poroča v svojih Črticah iz duševnega žitka štajerskih Slovencev (1884, na strani 124): »Okoli Središča in proti Lotmergu, pa na Prekmurskem sta viseli dekletom po hrbtu dve kiti; omožene so si zvijale kite v kukmo in njo pokrivalo z belo kapico. Da se je devica od omožene svoje dni tudi po Štajarskem po kitah spoznavala, je razvidno iz Modrinjakove pesni« (navaja omenjeno kitico). — Parta (beseda je iz madžarščine) pa je »z baršunom obšit in z biseri in granaticami okrašen trak,⁷ katerega so nosila dekleta po čelu doli k ušesom« po Beli krajini n. pr. še konec 60. let 19. stoletja (Janko Barlè, LMS 1893, str. 25), medtem ko so Prekmurke parto opuščale že v začetku stoletja in so nosile samo spuščene kite.⁸

Druga inačica obravnavane popevke je našla svojega zapisovalca že nekoliko prej, pa v čisto drugem predelu, ker jo najdemo kot »hrovaško« z naslovom Moža željna v rokopisnem II. zvezku⁹ »Starih medljudnih pesmi, med kterimi so bile narpoznejši zložene pred devetnajstim stoletjem« (št. 97) marljivega nabiralca Matevža Ravnikarja-Poženčana. Zvezek, ki je pisan v delni metelčici, je datiran »Na Gori 1. Velciga srpana 1838«, ko je Ravnikar bil za kaplana na Gori pri Ribnici na Dolenjskem.¹⁰ Po Ravnikarjevem rokopisu je natisnjena v V. zvezku Korytkovih Slovenskih pesmi krajnskiga naroda (1844, na str. 60), od koder sta jo prevzela Fr. Š. Kuhač (IV. knjiga pod št. 1411, z nekaterimi »popravki«) kot »inačico iz Kranjske« poleg svojega zapisa iz Bisaga kakor urednik SNP (IV. zv., št. 8250) kot »kranjsko v zapisu neznanca«, ki ji je pridružil še »kajkavsko« inačico iz Kuhačeve zbirke. Za Ravnikarjev zapis ne vemo, v katerem kraju je bil doma, da pa je hrvaška inačica v resnici našla pot nazaj na slovensko ozemlje, nam je priča Janko Barlè, ki si je pesem zabeležil v Slamni vasi v Beli krajini. Žal je priobčil samo prvo kitico ob razlaganju »partec« (LMS 1893, str. 25; prevzeta v SNP IV, št. 8252).

Ravnikarjeva inačica »Moža željna« si je v rodu s Kuhačevo, se pravi, obe sta imeli nekdanje skupno, a že »ljudsko« predlogo, vendar sta šli nato vsaka svojo pot. Za tako posredno zvezo pričata n. pr. verza (navajam ju po vrsti v Modrinjakovem, Kuhačevem in Ravnikarjevem zapisu):

⁷ Parte so bile tudi drugačne, prim. Csaplovics, Croaten und Wenden in Ungern, 1829, str. 45.

⁸ Gl. Csaplovics, n. d., str. 78. Tudi 1807 prvič natisnjena prekmurska pesem omenja parto: »Divojstva vejčica, moja lejpa partica, trošt je meni bila.« (Starišinstvo 1929, str. 43.)

⁹ Ravnikarjev zvezek je v ODAS v Ljubljani (iz Metelkove zapuščine).

¹⁰ Za Ravnikarjevo službovanje gl. Petrè, Poizkus ilirizma pri Slovencih, str. 184.

Perem se, no gizdam se, Ja se perem i cifram,
vendar némam sreče... vendar nije sreče...

Malam, malam cifram se,
vendar je ni sreče...

še bolj seveda obema vsebinsko skupna nova kitica o dekletovem brezupnem čakanju na ženina (Kuhačev zapis gl. gori):

Pred oblakam stojim celi dan
da me ljudi vidjo,
ljudi se sprehajajo,
zaročnik ne ide.

Da pa sta inačici živeli nato vsaka svoje življenje, kažeta še dve novi kitici pri Kuhaču (eno gl. zgoraj) poleg tega, da se v njih ni obdržala izvirna kitica, kjer dekle zavrača misel na samostan. Ta kitica je ohranjena v Ravnikarjevem zapisu, dasi je ta okrnjen za dve prvotni kitici — ki ju Kuhačev zapis še ima — glede na izvirnik pa celo za tri. Zanimivo je, da je izpustitev ene kitice (Jeden mi je obečal, / da me 'oče vzeti, / ludi taki rekli so, / da je brez pameti. — Manjka v obeh znanih variantah) osnovnemu vzdušju pesmi v korist. — Pa tudi Ravnikarjeva inačica ima stvorjeno posebno novo kitico, ki drastično hiperbolizira dekletove napore (že drugi tak dostavekl), da si s povečano lepoto pridobi moža:

Eden cent sapuna
sim več preskrbela,
eden cent pa harputra
sim več potrosila.

In konc pesmi je tudi po svoje zasuknjen (navajam spet Modrinjaka, Kuhača in Ravnikarja):

Da brez moža nejdem v grob, Ja brez muža nejdem v grob
Bog ne daj to žalost. Nedaj Bog tu žalost.

Brez moža ne idem spat,
Bog ne daj te žalost.

V Ravnikarjevem zapisu bi bilo omeniti še dva izraza, ki sta na Kranjskem bila vsaj delno neumljiva. Prvi je v verzu »Porto moram nositi, o nesrečno vreme«, kjer je vreme nastalo iz breme ali po sluhu ali slabi pisavi, pa je v pomenu »čas« še vedno smiselno. Drugi je v verzu »pred oblakam stojim celi dan« v pomenu »pred oknom« (oblak = okno).

Posebno znamenito pot pa je preromala tretja Modrinjakova pesem — Od protuletja.¹¹ Njen nastanek sega vsaj v leto 1810, raje še

¹¹ K tej svoji pesmi je Modrinjak nekaj let pozneje zložil v bistveno isti kitični zgradbi še Pripoved od goloba, ki jo je datiral s 16. dec. 1812 in ji dal nadpis »ad ariam protoletno drago vreme« (po prvem verzu).

nekoliko nazaj.² Ta skoraj sto verzov obsegajoča pesem v umetelno prepletenih sedemvrstičnicah je nekak naš odmev posebne, po vsej Evropi 18. stoletja poganjajoče poezije o naravi (deskriptivna poezija). Tudi pesem *Od protuletja* se prvič pojavi kot ljudska v omenjenem Ravnikarjevem rokopisu (št. 82) konec 30. let prejšnjega stoletja z enakim pripisom »hrovaška«. Nekaj let nato je našla svoje mesto v zadnjem zvezku Korytkove zbirke (V. zv., 1844, str. 106), kjer je natisnjena z nekaterimi napakami (izpadel je tudi četrti verz). Na splošno velja za inačico, da je še dovolj blizu izvorniku, čeprav je nekaj verzov že preoblikovanih ali celo zamenjanih, kakor je videti, večkrat iz zadrege, ko so bili prvotni pozabljeni (slaba improvizacija). Za zaključek sta celo dodani dve kitici, ki še stopnjujeta precej običajni religiozni konec.

Vnovič je bila popevka *Od protuletja* zabeležena v naslednjem desetletju, toda zdaj na povsem drugem koncu — kot »jačka« (tako imenujejo tam ljudske pesmi) med gradiščanskimi Hrvati na ozemlju Ogrske. Zapisal si jo je hrvaški književnik Fran Kurelac, ki je v letih 1846 in 1848 vneto nabiral pesmi med tamkajšnjimi Hrvati, pa na svojem zadnjem potovanju po mošenjski županiji prvi mesec po marčni revoluciji zašel v neprijetno zagato, ko so ga madžarske oblasti zaprle kot nevarnega hrvaškega prekucuha. Kurelac je namreč ob nabitiranju ljudskih popevk med svojimi daljnimi rojaki tudi precej vneto budil narodno zavest in govoril proti Madžarom. Na srečo se je sodba po dobrem mesecu ječe zaradi pomanjkanja dokazov glasila oprostilno¹² in tako so bile otete tudi nabrane »jačke«, ki so nato leta 1871 prišle v knjigi na svetlo v Zagrebu (»Jačke«).

Kurelac je na svojem obhodu naletel na štiri inačice naše pesmi. Najbolj nova tvorba je štirikitični zapis iz Bandola (št. 509; Bandol — Weiden bei Rechnitz je zdaj na avstrijski strani), ki mu izvor razodevajo le še redki verzi in posamezni vsebinski elementi poleg kitične oblike, medtem ko je ostalo plod novih kombinacij, križanj in domišljije, vendar v smislu predloge.

Mnogo pomembnejši je zapis iz Jandrofa (št. 510; Jandrof je kakih 8 km pod Bratislavo skoraj ob stičišču madžarsko-avstrijsko-češkoslovaške meje na madžarski strani), ki ga je Kurelac objavil poleg bandolskega, a z nekimi spremembami, tako da povsem izvirne variante nimamo. Ker ostalih dveh inačic Kurelac ni natisnil, ju ne poznamo, ohranil pa nam je naslednjo nadvse zanimivo pripombo (str. 224): »Putujuć prepisao sam ne samo rukopis Jandrofski nego i onaj, što sam ga našao u Šicah (Šice so tik avstrijske meje v szombathelyskem okrožju), a osim toga još i něke kitice iz trećega rukopisa, koji mi dopadè rukù ne znam već ni sam u kojem selu. Ovaj treći ima 'z po-

¹² Gl. njegov uvod v *Jačke 1871* (Iz mojega života i putovanja po Ugrskih Hrvatih).

četka tri kitice, kojih ne ima u onih dvaju, te sam iz njega prvu kiticu pësmi nadostavio, er joj dolikuje; nu one druge dvë kitice, ne samo da nisu dobro uvite, nego i ne slute na veseli prolëtni zrak, te radost ove pëсме svojim nepokojem i (bogoslovnim) oëekivanjem drugoga stana mute i natrunjuju. S toga sam ih ostavio. Izmedju Jandrofskoga i onoga iz sela Šiëkoga podostâ razlike. Najveća u kitici osmoj. Gledao sam da iz obaju najbolje iznamem. Tako sam učinio i pri kitici šestoj. Srëća i bog te sam našao rukopis u Šicah, a po samom Jandrofskom pësmu ostadë dosta hrapava i neslastna. Ne znam je li pëсma prevedena ili ne, prëtvor ili samotvor, nu se lëpo čita, kad po njihovu uzčitaš, nahev i navrnv izgovor na pravilo jezika Slovënskoga (= slovaškega!).

Pesem je bila torej precej razširjena in je povezovala te že tri stoletja med nemške in madžarske naselbine raztresene hrvaške vasi, ki so ljubosumno čuvale svoj jezik in do danes obdržale svoj hrvaški značaj.¹³ Zanimivo je, da ima »jandrofska« inačica (v objavljeni obliki) vse kitice izvirnika celo v prvotnem zaporedju z izjemo druge in tretje. Ali pa sta bili to v bistvu oni dve, ki ju je Kurelac izpustil, je težko reči.

Če je jedro kitic te inačice ostalo isto kot v Modrinjakovi redakciji, pa je seveda v nadrobnostih že precej razločkov. Pri tem je presenetljivo, koliko vzajemnih novih verzov ali izrazov ima inačica z Ravnikarjevim zapisom, kar spet govori za neko skupno, od izvirnika različno predlogo, ki pa se je pozneje, ko se ji je pot cepila na sever in na zahod, razvijala dalje v različnih smereh. Najlepši primer za tako skupno novo matico je pač tale kitica, ki jo po vrsti navajam v treh zapisih: Modrinjakovem, Ravnikarjevem in Kurelcëvem:

Radost gene vsako vtico, da se veseli, z — šume čujem kukuvico, kak se brš deni. Po zraki škorjanec leče, hitro s perotmi prheče, sunce pozdravi.	Vesele se vse ptičice, lepo žomborë, kukovača rana ptica čuti je iz gorë. Škerlič lučëč 'z neba poje, Boga hvali v pësmi svoji od rane zorjë.
---	---

Veselû se vse ptičice,
lipo žumbere,
kukovaču, ranu pticu
čuti je 'z gore.
Škrlac vzleti k nebi gori,
Boga hvaleč v pësmi svoji
od rane zore.

¹³ Prim. Csaplovics, n. d., str. 27. — Celu po uradnem madž. štetju iz 1930 in avstrijskem 1934 sta ostali vasi Šice in Bandol skoraj čisto hrvaški, medtem ko je bilo v Jandrofu Madžarov in Nemcev dobro tretjino. Gl. Neunteufl-Straka, Eine Sprachenkarte des steirischen Burgenlandes; Neunteufl-Kunnert, Eine Sprachenkarte des ehemaligen nördlichen Burgenlandes, Graz 1941.

Skupna nova predloga je dobro vidna tudi iz naslednjih verzov, hkrati pa deloma starejši, še izvirni stadij v jandrofski inačici:

Kokot večkrat kukuriče, vsega grla rano viče, zaspane budi.	Kokot v noči kokoriče ter iz svega grla kriči, pospane budi.
---	--

Petel v noči kukuriče,
'z vsega grla rano viče,
zaspane budi.

Nadaljnji ločeni razvoj pa kažejo n. pr. tile verzi, pri čemer je upoštevati, da so jandrofski iz sestavljene šeste kitice:

Vsaka vtica gjezdo gradi, gde bodo sedeli mladi, vreme njim godi.	Vse vre ptice gnjezda grade, de dorane svoje mlade, vreme jih peti.
---	---

Vsaka ptica hrano išče,
svoje mlade k sebi štišče,
verno jim godi.

Končno imamo še en zapis pesmi Od protuletja, ki pa je nastal dobrih sto let potem, ko je bila zložena. Ta inačica, katero je Vinku Žgancu zapela okrog leta 1920 Medžimurka v Prelogu, ima ravno še polovico prvotnih kitic — sedem (V. Žganec, Hrvatske pučke popijevke iz Međumurja, I. svezak, Zagreb 1924, št. 128), a prav tako potrjuje z nekaterimi prvotnimi in privzetimi izrazi obstoj neke že drugotne maticе, ki je bila izhodišče zanjo in za varianti Ravnikarjevega in jandrofskega zapisa.

Naj za osvetlitev navedem še en droben zgled v štirih zapisih: Modrinjakovem okoli 1810, Ravnikarjevem 1858, Kurelčevem 1846/48 in Žgančevem okoli 1920.¹⁴

Pisan štiglec lepo skaka, pastiričica, zeba, detel i strnatka i seničica.	Črljen staglič, zelen grintal, pastiričica, zeba, strnad i strnadka i siničica.
Pisan štigeljč, zelen grineljč, pastaričica, a detali i strnadi i seničica.	Pisan štinglec, zelen gringlec, pastaričica, zeba, detel i strnatka, pastaričica.

Če bi na podlagi tega hoteli rekonstruirati novi skupni obrazec teh verzov za vse inačice, bi videli, da se je v njem od izvirnika razločeval samo prvi verz, kjer je namesto glagola stopil »zelen grineljč«, s čimer je bila porušena rima (pravzaprav samo asonanca).

¹⁴ Kitica je v izvirni obliki — sedemvrstičnici — zapisana samo pri Kurelcu (gradiščanske inačice so namreč živele v prepisih), Ravnikar jo piše v petih verzih, Žganec v štirih.

Oba Kurelčeva zapisa pesmi *Od protuletja v Jačkih* sta doživela ponatis v V. knjigi *Kuhačevih Južno-slovenskih narodnih popijevk* (pod št. 1770), medtem ko Štrekelj inačice iz *Korytkove zbirke* po svojih kriterijih ni sprejel (SNP IV, str. 305, št. 160).

V tej zvezi moramo omeniti še dve *Modrinjakovi* popevki. Prva je *Popevka fašenska za dekline*, za katero je dala *Modrinjaku* pobudo *Blumauerjeva Stutzerlied* (prim. SBL II, str. 143). Urednik *Slovenskih narodnih pesmi* jo je kot »štajersko od Ptuja« natisnil iz neke rokopisne pesmarice v IV. zvezku zbirke (št. 8254) pod skupnim naslovom *Svarilo izbirčnim*. Ker pa o njeni razširjenosti ne vemo ničesar in se zdi, da kaže njena izvorniku zelo blizka tekstna redakcija bolj na življenje v pesmarici kot med ljudstvom, je tu ne bom obravnaval.

Nadalje navaja Štrekelj v dodatku pivskih pesmi, ki da se pojo med ljudstvom, a se mu ne zde prave »narodne«, marveč umetne, pesem z začetkom *Naj cvete slovenski orsak, gde vino nam rodi* (SNP III, zv., str. 523, št. 54). To je *Popevka pri vinski bratvi*, *Modrinjakova* ponašitev znane *Höltyjeve* (1748—1776) hvalnice renski deželi in njenemu vincu z začetnim verzom *Ein Leben wie im Paradies*.¹⁵ Ker Štrekelj naši pesmi ni priznal veljave »narodne« in je torej ni natisnil, ne morem soditi, ali gre le za kak neposredni prepis ali pa se je res udomačila med našim ljudstvom kakor njena vzornica in vrstnica med nemškimi.¹⁶

Če si ob zaključku tega splošnega prikaza usode nekaterih *Modrinjakovih* popevk predočimo življenjski prostor, katerega so te popevke kot ljudske s časom osvojile, se nam razgrne neki pas, ki poteka po ozemlju skoraj od Bratislave vzdolž avstrijsko-madžarske meje, zajame v Prekmurju skrajni vzhodni predel slovenskega ozemlja in ga spet zapusti na jugovzhodu, da se nato preko hrvaškega *Medžimurja* in *Zagorja* ter predelov južno od slovensko-hrvaške meje pri *Beli krajini* vnovič povrne vanj. Ves središnji slovenski prostor je ostal torej izven tega pasu. Ne gre pa pri tem toliko poudariti okolnosti, da so se popevke širile morda bolj po ozemlju nekega tesneje povezanega jezikovnega organizma posebnega tipa in da so tudi po svojem značaju

¹⁵ Na razpolago mi je bil natis v 8. izdaji pesmarice R. Z. Beckerja *Mildheimisches Liederbuch* iz 1837, št. 471. — Nemško besedilo te pesmi, ki si ga je kot *Weinleselied* vpisal *Modrinjak* v svojo rokopisno zbirko takoj za svojo predelavo je nekoliko razširjeno in prikrojeno za petje v *ljutomerskih goricah*. — Popravi zmotno mnenje, da je *Modrinjakova* *Popevka pri vinski bratvi* prepev *Volkmerjeve* *Napitne* (Jožef Pajek, Leopold Volkmer, 1885, str. 21—22; povzela J. Glazer v SBL II, 143 in Fr. Ilešič, *Hrvatska dobrovolja*, 1938, str. 27) in dodaj, da je nemška pesem prvotna (prim. SBL II 144), in sicer *Höltyjeva* (da je nemško besedilo izvornik in da med *Modrinjakovo* in *Volkmerjevo* obdelavo ni neposredne zveze, pokaže že bežno primerjanje vseh treh tekstov. Pri *Volkmerju* gre v resnici za prevod brez zadnjih dveh kitic).

¹⁶ Prim. *Allgemeine deutsche Biographie* pod »Hölty«.

morebiti bolj ustrezale določenemu pokrajinskemu ljudskemu tipu, kolikor nekaj drugega — vprašanje posredništva. Pri vseh treh obravnavanih popevkah smo namreč videli, da vse njih znane inačice kažejo na neki skupni izvor (mimo izvirnika, seveda). Opozarjajo pa nas obenem, da je bilo to žarišče, kjer je izvornik doživel prve posege v svojo strukturo in so šele nato te nove redakcije nastopile svojo nadaljnjo pot, nekje na Hrvaškem, recimo v Zagorju, ki je sosednje območje. S tem se nam odpre vprašanje prehoda naših popevk na hrvaško ozemlje. Pustimo vse druge možnosti, kakršnih ena je n. pr. prehod s slovenskimi romarji k sloviti Majki Bistrički v Zagorju ali prehod preko obmejnega Središča — Modrinjakovega rojstnega kraja, in vzemimo za verjetno neko določno, ki jo Fran Ilešič navaja kot možno za prehod Volkmerjeve Pesmi od kmetstva na Hrvaško.¹⁷ Z našim primerom bi bila njegova domneva podkrepljena.

Modrinjak je imel vsaj v graški študijski dobi za sošolca (narazen sta bila največ dve leti) Hrvata Antonia Krizmanića, ki je po posvečenju ostal v službi na Slovenskem, nekako od 1801 do 1802 pri slovenski cerkvi v Mariboru, od 1802 do 1805 v Hočah pri Mariboru, nato pri Mariji Snežni v Slovenskih goricah ter od 1816 na Ptujski gori. Domneva se,¹⁷ da je Krizmanić utegnil biti v tesnejših stikih z vzhodnoštajerskimi preroditelji sploh in da je morda eden izmed devetih duhovnikov udeležencev shoda pri Sv. Urbanu nad Ptujem leta 1803, kjer so pod Naratovim in Modrinjakovim vodstvom skušali postaviti prerodno delo na trdne temelje. A brat tega Krizmanića Ivan je bil od 1792 do 1818 župnik blizu Krapine na Hrvaškem, nato opat v Mariji Bistrici, goreč rodoljub in znan prijatelj ilircev, pri katerih je večkrat našel gostoljubno zatočišče tudi brezdomec Stanko Vraz. Krizmanića sta gotova bila med seboj v tesnejših stikih in Ivanov obisk pri Mariji Snežni leta 1811. je celo ugotovljen. Mislim, da bi se s to zvezo najlepše dal razložiti zgodnji prehod Modrinjakovih popevk, ki so postale tako kulturna vez med našim in hrvaškim narodom, vez, katero je nato še poglobil s svojim delom Modrinjakov ožji rojak Stanko Vraz.

Résumé

STEFAN MODRINJAK — AUTEUR DES CHANSONS POPULAIRES

L'auteur constate dans son article que le poète styrien Stefan Modrinjak est l'auteur de quelques chansons populaires qui se sont répandues dans un territoire assez étendu, surtout en Croatie. Il discute les différentes variantes qu'il a reconstruites sous des titres différents auprès de divers collectionneurs de chansons populaires.

La variante la plus ancienne de la «Chanson des cinq femmes ivres» (Popevka od pet pijanih bab) est connue comme provenant du Prekmurje; là, elle a été imprimée, en 1807 déjà, pour la première fois et sans mention de l'auteur.

¹⁷ Fran Ilešič, Hrvatska dobrovolja, Zagreb 1938, str. 10—11.

D'autres variantes de la même chanson furent notées aux Slovenske gorice, au Medžimurje et au Hrvatsko Zagorje. «La chanson triste d'une jeune fille (Tožna pesem ene deklina) est connue comme chanson populaire dans deux variantes croates: l'une se trouve avec la mention «hrovaška» (croate) au manuscrit de Ravnikar-Poženčan, d'où elle a été tirée pour de différents recueils; l'autre a été notée, à Bisag, par Kuhač. Barle aussi avait noté cette même chanson dans la Bela Krajina, mais il n'en a publié qu'une strophe. C'est un étrange voyage qu'a fait la chanson «Sur le printemps» (Od protuletja). Tout d'abord, on la rencontre — toujours encore avec la mention «hrovaška» — au manuscrit de Ravnikar, et quatre variantes furent trouvées par Kurelac parmi les Croates du Gradišćansko (Burgenland), tandis que V. Žganec en a noté une au Medžimurje.

Toutefois, on remarque dans toutes les variantes de ces chansons qu'elles n'ont pas pris issue de l'original de Modrinjak directement, mais qu'elles dépendent d'une variante commune qui diffère déjà un peu de l'original. L'auteur suppose que le centre où l'original a subi les premières retouches de sa structure et d'où ces rédactions nouvelles sont parties, se trouvait quelque part en Croatie, vraisemblablement au Zagorje. Ce passage au Zagorje aurait pu être effectué par l'intermédiaire du frère de A. Krizmanić, Croate, qui était, au moins alors qu'il faisait ses études à Graz, le compagnon de Modrinjak et qui avait, plus tard, un poste en Slovénie et entretenait, peu-être, des relations plus étroites avec les «régénérateurs» (preporoditelji) styriens.

DOLENJSKI LJUDSKI PESNIK IN GODEC IVAN RUPNIK-MOŽE

(1813—1882)

Karel Bačer

»... s podrobnim zgodovinskim študijem pa bodo počasi prišla na dan imena danes neznanih ljudi, ki so zlagali umetne slovenske pesmi in ki jih zgodovinar in teoretik naše poezije ne more in ne sme prezreti...«

Glonar, SNP IV, 59

Jeseni 1867 se je pisatelj Trdina preselil z Reke v Bršlín pri Novem mestu, da bi študiral »v tej glavni in najčvrstejši koreniki slovenstva našo narodnost in značaj in sploh vsa svojstva našega plemena«. V ta namen je v naslednjih letih prepotoval skoraj vse kraje med Višnjo goro in Metliko, med Krškim, Ribnico in Kočevjem. Vsepovsod je pozorno opazoval ljudi, si zapisoval njihove navade, način življenja, mišljenja in govorjenja ter nabral gradivo, katerega je v 80. letih, ko ga je iz literarnega molka zvalil Ljubljanski Zvon, pridno porabljal v znamenitih Bajkah in povestih o Gorjancih. Ker je bil nenavadno oster opazovalec in je imel smisel tudi za najdrobnejše stvari iz človeškega življenja, je ustvaril pravo enciklopedijo o Dolenjski in njenem človeku, da more še danes s pridom črpati iz nje, kdorkoli se hoče z njima znanstveno ukvarjati.

Povsem umljivo je, da se je Trdina zanimal tudi za ljudsko slovo in za odnos Dolenjcev do ljudske pesmi. Pri tem je opazil, da Dolenjec, čeprav živi težko življenje, ljubi zabavo in petje in da še vedno sproti nastaja ljudska pesem in se širi od človeka do človeka, iz kraja v kraj. »Zdaj se vname samo eno srce, včasih možko... včasih že precej postarno in za pol ure je pesem dogotovljena, in se začne tisti hip tudi prepevati... Kmalu jo zna cela hiša in rodovina pesnikova... čez pet let celi okraj, čez deset ali dvajset že velik del kranjske in štajerske dežele« (Omika, ZS IX, 159).

Trdina si je zabeležil tudi nekatere pevce iz novomeške okolice: Kulovca in Šenico iz Dolenjskih Toplic, prečenska učitelja Janeza Kaligerja in Tomšiča; Peterlina; mešetarja Pirca iz Malinske vasi, goslarja Žungerja iz Grčevja, klateža Luko, mlinarja Brolca ter nekega kmeta iz Bučne vasi, ki je »naredil pesem v spomin rajnega, obče priljubljenega prošta Arkota« (ZS IX, 160—174). V istih časih je bil po

Trdinovi sodbi najbolj slaven mlinar Brolec, avtor zabavljivih pa tudi nabožnih pesmi.

Danes vedo ljudje o večini teh pevcev povedati le malo ali pa nič. Brolečevo ime na primer je docela pozabljeno in če vprašuješ po njem, utegneš izvedeti le, da je bil verjetno doma iz okolice Težke vode, kjer žive še danes ljudje tega imena. Ni pa seve izginilo v pozabo tudi Brolečevo delo. Ta ali oni starec ve pač zapeti pesem o Marku s Poganca, ki »je velik osu bil, k je svojo ženo spridu« ali o Stražanu Brezarju, »k je zmerom na jago hođu, družga ustrelu nikul nej, ko kuzlo tam pred podom«; ne ve pa, da je avtor teh dveh šaljivk prav omenjeni Brolec.¹

Presenetljivo pa je, da se je od vseh poprej navedenih godcev in pevcev ohranil v ljudskem izročilu pravzaprav edinole Ivan Rupnik-Može, to je prav tisti, ki mu Trdina v Omiki, kjer bi to še posebno pričakovali, ni privoščili niti imena, ampak ga je odpravil zgolj z besedami: bučenski kmet.² Njegove pesmi pomnijo posebno starejši ljudje še danes in jih znajo povečini celo peti, vedo pa tudi, da jih je zložil prav Može. Take so: Pesem od Trške gorice, O toči, Češminka, Pesem o Pepci Rusovi, Nova mera — nova vaga. Da, raziskovanje na terenu je pokazalo, da je Može še danes pevec dolenjskega človeka, ki živi v okolici Novega mesta, predvsem pa na ozemlju, ki se razprostira med Bršlinom, Prečno, Malim Kalom pri Mirni peči, Dol. Karteljcem in Bučno vasjo. Ker prav do zadnjega časa Može skorajda ni bil v evidenci niti literarnih zgodovinarjev³ niti etnografov, dasiravno sodi po tehtnosti svojih del vsaj v isto vrsto kakor n. pr. Kančnik ali Kračman, in ker vemo prav o dolenjskih pesnikih le malokaj več kot to, kar je že skoraj pred sto leti napisal Levstik, naj pričujoča razprava vsaj deloma zapolni vrzel in tako pomaga pravičneje oceniti delež, ki ga ima v našem ljudskem slovstvu Dolenjska.

*

Leta 1952 me je prijatelj Milko Matičetov opozoril, da bi bilo dobro raziskati dolenjske godce in pevce, češ da imam v Novem mestu za to stvar lepo priložnost. Kmalu zatem sem zaprosil za pomoč znanega klarinetista in dolgoletnega člana novomeške godbe Franca Misjaka, upokojenega pismonošo. Znano mi je bilo namreč, da izhaja možakar iz stare godčevske družine v Regerči vasi, da je z igranjem, petjem in šalami desetletja zabaval ljudi na ohceti in veselicah, predvsem pa, da je kljub 74 letom ohranil izvrsten spomin. Misjak je bil takoj

¹ O Brolečevem avtorstvu gl. Trdina ZS IX, 162. Mimogrede bodi omenjeno, da je dve varianti objavil Štrekelj (ŠT. 8603—4), vendar ju ni znal lokalizirati, ker ni poznal Poganc pri Novem mestu.

² Pač pa ga večkrat omenja v drugih delih in v notesih, n. pr. v ZD VI, 281. Prim. tudi o. c., 352.

³ Zanj se je mimogrede zanimal že pokojni dr. A. Turk, v zadnjem času pa prof. Janez Logar (gl. Trdina ZD VI, 352).

pripravljen ustreči prošnji in mi je kmalu zatem prinesel na treh listih z lastno roko zapisane precej zabeljene šale in pesmi, kakršne se pojo v zabavo veseli družbi. Na vprašanje, ali niso te stvari nemara njegova tvorba, mi je povedal, da so vse tuja last, podedovane od enega godčevskega rodu do drugega, največ pa da jih je naredil neki Anton Može, kmet iz Bučne vasi pri Novem mestu. O njem mi je vedel povedati, da je bil klarinetist in velik šaljivec in da je umrl pred 70 ali 75 leti. Teh šal so se od Možeta naučili njegovi kameradi, od njih pa tudi Misjak iz Regerče vasi. Od le-tega jih je prevzel njegov sin, to je moj informator. Ali to je bilo vse.

Tudi Misjakov nekoliko mlajši godčevski in stanovski tovariš Adolf Plapper je vedel za Možeta. Trdil je, da je bil godec in »komponist«, da pa je skladal le kosmate, zato mi jih bo povedal ob posebni priliki. Obljube ni izpolnil, ker je junija 1953 umrl. Od kod je bil Može, Plapperju ni bilo znano.

Iskanje kakih stvarnejših podatkov o Možetu je bilo dolgo zaman in bi se še zlepa nemara ne zaobrnilo v pravo smer, da nisem marca 1953 spoznal 72-letne Ančke Kumljeve iz Male Bučne vasi. Le-ta Možeta ni poznala osebno, pač pa je o njem slišala kot otrok pripovedovati nekega Drakslovega Lojza, ki je svoje dni sam fantoval z godcem in je znal več njegovih pesmi. Povedala mi je, da je Može le domače ime, pravo pa Rupnik. — Iskanje je zavrlo tudi to, ker so moji informatorji poznali pesnika le pod imenom Može, pa tudi to, da je edino Misjak navajal krstno ime (Anton). Šele ko sem dobil iz kapiteljskega arhiva »Pesem od prošta g. Jerneja Arkota«⁴ s pripombo, da jo je spesnil klarinetist Janez Rupnik, je bilo mogoče preiti na iskanje podatkov po matrikah. Tako so prav te težave, ki so jih povzročala navzkrižna mnenja o imenu samem, pa tudi različne sodbe starih ljudi, da je bil godec neporočen, da ni imel potomcev, da je imel sina, da je bil pastir v Bršlinu, da je stanoval v Bučni vasi, na Daljnem vrhu, v Regerči vasi, na Kamencah itd. pripomogle, da sem se s tem večjo vztrajnostjo zagrizel v iskanje, dokler se mi ni posrečilo zbrati razmeroma obsežno gradivo. Razkrila se mi je zanimiva podoba o ljudskem muzikantu, skladatelju in pesniku, hkrati pa podoba razmer, ki z novim načinom življenja čedalje bolj tonejo v pozabo. V naslednjem podajam, kar sem ugotovil.

I. Rupnikovo življenje

Ime Rupnik je na Dolenjskem razmeroma redko. V Bučni vasi danes ni več nobene družine s tem imenom in tudi nihče ne ve, kam je izginila. Seznam naročnikov Dolenjskega lista izkazuje enega samega Rupnika, in sicer iz Luč pri Grosupljem. Vendar družina ne ve, da bi bila kaj v rodu z godcem, češ da so se njeni predniki priselili

⁴ Pesem je bila objavljena že v Križu II (1932), 51 (opozorilo prof. Janeza Logarja).

iz okolice Logatca. Tudi matične knjige prečenske fare⁵ ne poznajo razen bučenskih Rupnikov nobenih drugih in kakor se ti pojavijo v statusih okoli 1849 v Bršlinu od neznanu kod, tako izginejo s smrtjo godca. Ko sem zaključeval zbiranje podatkov, sem že mislil, da bom moral pustiti to vprašanje odprto; tedaj pa sem od dijakov v šoli izvedel, da stanujejo na Malem Kalu pri Mirni peči še danes Rupniki in da se pri hiši reče pri Možetovih. Pokazalo se je, da izvira tudi naš godec od tod in da ga sorodniki še pomnijo. Tako je bilo z njihovo pomočjo mogoče seči tudi v življenje godčevih prednikov na Malem kalu pri Mirni peči.

Po družinskem sporočilu⁶ je neki Rupnik prišel iz Logatca za hlapca na hmeljniško graščino. Ker je bil priden in varčen, si je na pol ure oddaljenem Malem kalu kupil zemljo in leseno bajto.⁷ Če je bil to v resnici godčev oče, kakor pravi hišna tradicija, potem je bil to Jernej Rupnik. O njem iz matrik nisem mogel ugotoviti drugega, kakor da je bil poročen z domačinko iz bližnjih Gorenjih Kamenj Uršulo Bašelj (1777—1839).⁸ Rupniki so bili polgruntarji in hkrati hmeljniški lovci. Njihova hiša je imela št. 7, prav toliko jih je tedaj bilo v vasi.

Jernej in Uršula sta imela štiri otroke: Marijo (1808—1875), Andreja (1810—1863), Ivana Evangelista (25. dec. 1813—23. maja 1882), in Uršo (roj. 1818).⁹

Kdaj je umrl Jernej, nisem mogel ugotoviti, 1838 je že gospodarila vdova Urša, po njeni smrti 1839 pa najstarejši sin Andrej.

Kakšna je bila mladost tretjega otroka — poznejšega godca, ni znano, prav tako ne, kje se je naučil brati in pisati. Tiste čase v bližini ni bilo redne šole, kajti mirnopeška je bila ustanovljena šele 1858. Tudi ne kaže, da bi bil služil vojake, kajti za leta 1838—1841 je v statusih zabeleženo izpolnjevanje verskih dolžnosti.

Tudi potem, ko je po materini smrti zagospodaril starejši sin, je ostal Janez še vsaj eno leto doma. 19. januarja 1842 pa se je poročil s štiri leta mlajšo polgruntarjevo hčerjo iz bližnjih Dolenjih Kamenj — Marijo Janc. Poročal ju je Anton Lapajna, subsidiar v Mirni peči, priči pa sta bila ženinov brat Andrej in Jurij Kogovšek. Ker je pri ženinu navedeno stanovašišče Novo mesto 66, kot poklic pa »Wirth«, se je moral malo popreje preseliti v Novo mesto in tu prevzeti gostilno.¹⁰

⁵ Pri iskanju po matrikah so mi pomagali I. Gerčar, vikar v Prečni, I. Kastelic, žup. upravitelj v Mirni peči, in A. Ambrožič, župnik v Smihelu, za kar se jim na tem mestu zahvaljujem.

⁶ Godčev pranečak Jože Rupnik, današnji gospodar na Malem Kalu 5.

⁷ Stare hiše ni več, na njenem mestu stoji zdaj kozolec.

⁸ Podatke za kalske Rupnike sem črpal v matrikah v Mirni peči.

⁹ Marija je umrla 1875 kot gostačka v Novem mestu na št. 160 pri svoji mlajši sestri Urši, poročeni z Antonom Janklom.

¹⁰ Hiša je bila last Antona Bedenčiča, pozneje je dobila št. 64, danes pa je last dr. Ivanetiča (Glavni trg 5).

Že tri dni po poroki se je zakoncema rodila hči Marija, nato pa v krajših presledkih še ostali otroci, skupaj troje deklet in šest fantov. Ker pa je v hiši vladala precejšnja revščina in je razsajala tudi jetika, so skoraj vsi otroci pomrli v rani mladosti: Ivan (I) star poldrugo leto, Frančiška 21 let, Terezija 20, Ivan (II) 8, Franc 19, Miha (I) 4, Miha (II) mesec in pol. Tudi prvorojenka Marija je umrla verjetno že pred 1847, zadnji otrok Ivan (III) pa je bil 1869—71 učenec ljudske šole, potem pa za njim izgine sleherna sled.¹¹

Tudi neprestano menjavanje stanovališč kaže na dokaj mizerne razmere v Rupnikovi družini. Ob poroki 1842 ga najdemo v Novem mestu na št. 66, naslednji dve leti v Kandiji 19, 1847 pa prav tam na št. 20. Naslednje leto se je preselil v Bršlin 20. Koliko časa je živel tu, ne vemo, pač pa ga 1855 najdemo v Vel. Bučni vasi 12. 1857 in 1858 je bil na št. 11, nato pa znova na št. 12. 1865 je stanoval v Mali Bučni vasi 5, dve leti kasneje pa je zabeležen na št. 6.¹² Če ne gre kje za pisno napako ali nemara za spremembo hišne številke, so Rupnikovi v štiridesetih letih kar desetkrat menjali stanovanje. Dva vira sicer navajata kot bivališče tudi Regerčovo vas in današnji Otočec, vendar se to ne zdi verjetno.

Dasiravno so podatki po matrikah skopi, pa vendarle zgovorno kažejo, da je v Rupnikovi družini vladala velika mizerija in da je bil godec nemirna boheimska narava, ki ga je življenje premetavalo iz enega kraja v drugega. Da se je vedno držal v bližini Novega mesta, je najbrž vzrok v tem, ker je bil član novomeške meščanske godbe.

Najstarejši Dolenjci Rupnika še pomnijo. Ker ni znana nobena njegova podoba, smo navezani na opis starih ljudi. Ti pravijo, da je bil suhe srednje postave. D. Leopold Picigas (1863—1955) se ga je dobro spominjal iz mladih let in ga je 1932 opisal takole: »...bil je srednje velikosti in silno prijazen, dolenjska dobrohotnost in godčeva šaljivost sta mu blažili obraz.«¹³

Isti je dvajset let kasneje vedel še naslednje podrobnosti: »Trdina se je učil dolenjske govornice pri pivcih, ti so bili gotovo mnogoštevilni, a meni docela neznani; da se je tudi od Možeta učil^{13a} je samo ob sebi

¹¹ Marija (1842 v N. m., umrla ok. 1847), Ivan I (rojstni datum ni znan, umrl 1843 v Kandiji), Frančiška (roj. 1844 v Kandiji, umrla v Mali Bučni vasi 1865), Terezija (roj. 1845 v Kandiji, u. 1865 v Mali Bučni vasi), Ivan II (roj. 1847 v Kandiji, u. 1855 v Vel. Bučni vasi, Franc (roj. v Bršlinu 1849, u. 1868 v Mali Bučni vasi), Mihael I (rojstni podatki niso znani, u. 1856 v Veliki Bučni vasi), Mihael II (roj. 1857 v Veliki Bučni vasi, u. tam 1857), Ivan III (roj. 1859 v Vel. Bučni vasi, umrl ?). (Gl. rojstne in mrliške knjige v Šmihelu in Prečni.) — V lanskem novembru na Dunaju umrl dr. Leopold Picigas (1863 do 1955) je trdil, da sta Rupnikova sinova Janez in Jože bila njegova sošolca v ljudski šoli 1869/71, toda godec kakega sina Jožeta sploh ni imel (pismo dr. Turku 14. decembra 1932 v novomeški študijski knjižnici).

¹² Podatki povzeti po matrikah, gl. prejšnjo opombo.

¹³ Picigas dr. Turku 14. decembra 1932.

^{13a} Picigasova domneva se je izkazala kot pravilno (prim. Trdina ZD VI, 352, 357).

umljivo; enako je marsikatero debelo in neumestno šalo slišal od Možetovega spremljevalca, citraša Prelesnika; ta ni bil izbirčen v svojih besedah in primerih, je kar tje v dan kvasal. Oba sta bila ob ponedeljkih večkrat pri baronbirtu = Bevc št. 38, a tudi v Kandiji pri Jakšetu, zraven mostu. Pivcev je bilo dovolj tu in tam... Ko je banda nastopala, je bilo v prvi versti 5 ali 6 godcev, na krilni rog je igral Pica, peričin sin iz Kandije, a ta je že leta 1873 odšel k mestni bandi v Terst; na njegovo mesto je stopil Kresál; na basovski krilni rog je godel Papež; ta je bil tudi goslar in dobro izšolan godec; vmes med tema dvema so bili 3 ali 4 klarinetisti: Može = Rupnik, Merše in Mišič; klarinetist Gregorič je odšel 1872 v Metliko. Iz leta 1865 se pač ne morem spominjati, menim pa, da so bili 1865 tisti klarinetisti kakor leta 1870, ki se jih spominjam.¹⁴

Novo mesto je dobilo redno godbo šele 1854. Poprej se je le ob posebnih prilikah sestajalo okoli petnajst godbenikov, tedaj pa so meščani sklenili nabaviti godcem uniforme, kupiti instrumente in najeti stalnega kapelnika, da bi nabiral novince in jih vadil. Deset let po ustanovitvi je moštvo igralo že več sto arij, čardašev, četvork, galopov, mazurk, uvertur, maršev, valčkov in drugih skladb. Ob sredah popoldan in ob sobotnih večerih so igrali v mestu. Za to so prejeli osem bokalov vina in za en stari goldinar kruha. Kar so zaslužili pri pogrebih, na plesih, godovanjih, so si godci razdelili, le 1 gold. so morali vsakokrat oddati društveni blagajni.¹⁵ Čeprav je bila godba sestavni del mestne vojaščine, razen kapelnika, člani niso prejeli plače.

Leta 1875 so novomeški nemškutarji hoteli po vsej sili mestno godbo spremeniti v kazinsko. Posebno je delal na tem notar Formacher.¹⁶ Namera pa ni uspela, zato je Kazino osnoval svojo godbo, ki pa je štela le šest godcev.

Najbrž je bila možnost zaslužka tu večja, kajti tudi Može je prestopil od mestne godbe h kazinski.¹⁷

Prav tedaj je Avstrija namesto starih mer in uteži uvedla nove po francoskem vzoru. Novost je med kmeti zbudila veliko nevoljo, kajti bilo se je treba navaditi na nove merske enote, vrh tega nabaviti nova merila, predelati stare tehtnice itd. Kmetje so se bali, da bo novotarija še poslabšala njihov položaj, ta pa je bil prav tedaj slab zaradi gospodarske krize, velikih davkov in številnih bolezni, ki so uničevale ljudi in živino. Splošno nevoljo je lepo izrazil v dolgi zabavljici tudi Može. Pesem se začinja takole:

Nova mera, nova vaga,
kdo se je zmislu tega vraga!
Literček in kilogram,
vem, de bom že spet goljfan.

¹⁴ Picigas meni v pismu 30. julija 1954.

¹⁵ N 21. sept. 1864, 312, Trdina ZS IX, 170/1.

¹⁶ N 30. jun. 1875, 220.

¹⁷ Trdina v notesu 16/6.

Potem, ko omenja nevarnost, da bo novost omogočila še večje izkoriščanje ljudstva, se pesnik znese nad davčnimi izterjevalci in zaključiti:

Jaz po kolnem kot hudir,
ker je vse po novi mer.
Mislim, de vse te novice
bodo dobre za goljflivce,
revež pa boš ubogi kmet,
ki boš mogel vse trpet.¹⁸

Možetova zabavljica se je brž razširila med ljudmi in se je zanjo zanimala tudi oblast. Ob koncu leta 1876 si je Trdina zapisal: »Govori se, da bi bil godec Može tožen radi pesmi na nove mere in uteži, ko ne bi bil zdaj pri kazinski bandi.«¹⁷ Vendar tudi to ni pomagalo in Može je moral odsedeti v zaporu 48 ur. Naslednje leto je bila kazinska godba razpuščena in Rupnik se je vrnil k mestni godbi.

Posebno dobrodošel je bil Može na ohcetih. Kadarkoli so ljudje v okolici Mirne peči pripravljali ohcet, so govorili: Može mora priti! Bil je namreč ne samo spreten godec, ampak tudi priljubljen prigodničar in »fakselmaher« in prav tak človek je ob svatovščinah vedno zaželen. V bogatih hišah so svatovali tudi po ves teden: v torek zvečer se je šlo na kranceljne k nevesti in nato k ženinu. V sredo zjutraj je bila poroka, nato gostija na nevestinem domu. Ko so odpeljali nevesto na ženinov dom, so svati ostali v nevestini hiši, drugi pa so se zbrali v ženinovi in svatovali v nji ves četrtek in včasih še v petek.¹⁹

Na take ohceti je prihajal Može s svojimi godci-rogači. Če so bili godci dobro pogoščeni in plačani, je napravil pesem z napevom vred. Čim boljše so plačali, tem boljša je bila pesem, se spominja Kalanec Janez Grabner. Tako je bilo tudi februarja 1880, ko sta se jemala Franc Povše s Podboršta in Uršula Slak z Goriške vasi. Tri dni so se gostili na nevestinem domu, tri dni na ženinovem. Pojedli so pri tej priliki eno kravo, enega prašiča, deset puranov in deset kokoši, popili pa 600 litrov vina.

Nevestino mater Ano je Može počastil s péto pesmijo:

Na Goriški vas
se živi za špas,
ker imajo vsega zadost.
Topolučarca
je dobra kuharica
pa nam vsem dobrotnica.

Nevesti Urši so veljali verzi:

Mela je žennov več,	Počakala bom še,
obeden ji nej bil všeč,	da pride Povše,
hitro jih je spravla preč.	jaz sem pa zvesta dekle.

¹⁸ Gl. Dolenjski list 4. marca 1955, št. 9 moj članek »Še o Možetovi pesmi o Novi meri in vagi«.

¹⁹ Posneto po Trdinovem opisu običajev v topliški fari 1877 (notes 22/43).

Ženin France je bil žendar, zato mu je godec zapel:

On je bil žendar
pa je šparov dnar,
bo tud dober gospodar.

Ko so se poslovili na nevestinem domu, je Može zapel:

Pujdemo od lét,	tam je tud za dnar lep trošt.
tam so spet bogat,	Tam pr Špančeki
so tud dobr stara mat.	smo pijančeki
Tamkej na Podboršt	pa smo tud zaspančeki. ²⁰
smo pr dobr košt,	

Iz »Godčevskega hajmatšajna«, kakor ga imenuje Misjak, se vidi, da so bili Možetovi godčevski tovariši: Anton Šmon, Anton Mišič, Jernej Knafelje in Janez Kresal.²¹ Njihov program pa je bil tak:

Nas je iz mesta pet rogačev
in piskačev,
polke, valčke, marše smo igrali.²²

Toda ta svatovščina je bila najbrž ena izmed zadnjih, ki se jih je udeležil Može. Kako so mu potekali zadnji dnevi, ne vemo. Sicer pa je zanimivo: kakor ve ljudsko izročilo povedati o njegovem zasebnem življenju le malo, tako se tudi njegove smrti ne spominja prav nihče. Tako nam morajo tudi tu priskočiti na pomoč suhi podatki iz matrik. Po 1868, ko mu je umrl sin Franc, sta z ženo imela le še enega sina, 1859 rojenega Ivana. Kam je izginil ta, ne vemo. Dne 20. marca 1880 je godcu umrla žena, 23. maja 1882 pa ji je sledil v grob še sam. Vzrok smrti: starost. Umrl je v Mali Bučni vasi 6; to je v nekdanji Jankovi hiši. Kakor rojstne hiše na Malem Kalu, tudi smrtne hiše v Mali Bučni vasi ni več, na njenem mestu stoji današnja Hrastarjeva.

II. Rupnikovo delo

Čeprav je od Rupnikove smrti minilo že nad 70 let, njegovo delo med ljudmi še ni pozabljeno in, kakor kaže, tudi še dobršen čas ne bo. Vzrokov za to je več: opeval je dogodke in ljudi, ki so zbudili splošno pozornost, skladal besedilom tudi napeve ali pa je že udomačenim tujim melodijam ustvarjal primerne tekste.²³ Vedno pa je znal ubrati

²⁰ Zapela Ančka Kumljeva, podatke o pesmi gl. v tretjem delu te razprave pod št. 10.

²¹ Gl. moj članek »Dolenjska ohcet v Možetovih časih« v Dolenjskem listu 10. februarja 1956, št. 6.

²² Povedal Leopold Povše 30. decembra 1954 na Hmeljčiču.

²³ Pesem Prelepa so mlada leta, na primer, se poje podobno kakor splošno znana »Kje so moje rožice«.

pravi ljudski ton, tako da je preprostemu Dolenjcu še danes blizu. O tem sem se lahko ponovno prepričal, ko sem, iskaje popolnejše variante, bral ljudem njim neznanu besedilo. Na obrazih se jim je bralo zadovoljstvo, nekateri pa so celo pristavili: »Pesmi ne poznam, vendar jo je Može dobro zložil.«

Ker ni ohranjena nobena godčeva pesmarica, ni mogoče reči, kdaj je začel ustvarjati. Edini po vsej verjetnosti originalni manuskript (Pesem od Trške gorice) datira šele v 1873, prigodnica ob smrti prošta Arka pa je, čeprav je pet let starejša, nastala tudi šele, ko je bilo Možetu 55 let. Malo verjetno je kajpada, da bi ne pesnikoval že poprej.

Kako je ustvarjal? Ljudje trdijo, da je sredi dela na polju odšel v hišo, zložil v nekaj minutah pesem in se spet vrnil na delo. Sodba bo vsaj glede daljših tekstov močno pretirana. Pesmim je navadno zložil hkrati tudi napev. Kolikor gre za izvirno glasbeno tvornost, mora žal tudi v tej razpravi ostati odprto vprašanje, ker se piscu teh vrst ni posrečilo zainteresirati glasbenega strokovnjaka.

Ljudje so godca imeli radi. Kadarkoli se je zgodilo v okolici kaj nenavadnega, so govorili: »Bo že spet Može katero zložil.« Kljub temu je sodba starih ljudi o bohemskem gostaču prej trda kakor pa prizanesljiva: »Skladal je pesmi, delal pa ni rad,« ali celo: »Za delo ni bil, pač pa bolj za luksuz.«

Možetove pesmi so danes najbolj razširjene v bližini Novega mesta in Mirne peči, to je: v Regerči vasi, Prečni, Mali in Veliki Bučni vasi, Dol. Karteljevem in na Malem Kalu. Na pesnikovi domačiji sami vedo o njem razmeroma malo. Največ pesmi znajo: Misjak (Regerča vas), Kumljeva (Mala Bučna vas) in Krivčeva (Dol. Karteljevo). Izkušnja kaže, da so najboljši prenašalci Možetove pesmi godci in cerkvene pevke. Da so se pesmi do danes ohranile prav na omenjenem področju, ni naključje: vezane so namreč nanje že vsebinsko. Nekateri pa so segle tudi daleč drugam. Kolikor mi je znano, je bila Nova mera — nova vaga svoj čas znana na Viču pri Ljubljani, v Dupeljnah pri Lukovici na Gorenjskem, v zadnjem času pa še v Bušnji vasi v Beli krajini, na Mirni, v Godiču pri Kamniku in celo med našimi izseljenci v Ameriki.

Veliko pesmi se da vsaj približno datirati: najstarejša je po vsej priliki iz 1868, najmlajša iz 1880. Ker se dado postaviti v ta časovni okvir tudi nedatirane, lahko rečemo, da poznamo le tisto Možetovo delo, ki je nastalo v zadnjih petnajstih letih njegovega življenja.

Danes je znano razmeroma lepo število Možetovih pesmi: 15 v zokroženi celoti, dve v odlomkih, za tri pa vemo samo približno vsebino. Poleg tega se mu pripisujejo tudi take, ki so verjetno res sodile v njegov godčevski repertoar, pa po slogu in obliki sodeč niso njegove. naj na tem mestu naštejem tiste, ki se mu po mojem mnenju po krivici pripisujejo: Sm r t n i g l a s (= Rožce le en čas cveto, Delno se krije s Štrekljevimi št. 6368 s.), O d š t u d e n t a (Cigan si je zažgal tobak. To je le prevod iz nemščine, gl. Štrekelj IV, str. 299, št. 83), E n k r a t

je bla ena deklca, Jest sm boga reva iz Kumrova doma (to je v resnici varianta Vodovnikove, primerjaj Štrekljeve št. 8675 s.), Na Trški gori že dan zvoní (prim. Štrekelj, št. 466), Po Gracu po placu špancira vojak.²⁴

Pač pa utegne po mnenju Franca Misjaka biti Možetova tudi ta ali ona zabeljena šala izmed naslednjih: Deset zapud (1. zapud, 2. čez plut...), Od hlač (prim. Štrekelj 8234), Žnedarska (Ta žnedarska korajža in njegova učenost), Loterija (Izprašujemo vseh zijalu), Oklic (Poslušajte oznanilu).

Možetove pesmi so večinoma prigodnice. Osebna vprašanja ga namreč ne vznemirjajo v toliki meri, da bi čutil potrebo po izpovedovanju. Dogodek, ki je zbudil splošno pozornost, je razgibal našega pevca in mu izvabil besedilo, največkrat pa hkrati tudi napev. Njegove prigodnice so nastale največkrat ob smrti mladega človeka ali pa ugledne osebe (novomeški prošt, prečenski župnik). V takih primerih skuša biti Može slovesen, skrbneje izbira podobe in, čeravno je njegova beseda okorna, je iskren, prepričljiv. Kot pravi kronist svoje ožje okolice, se seveda odziva na vse pomembnejše dogodke tistega časa, zlasti pa ga pretresajo hude elementarne nesreče, ki so v 70. letih teple dolenjsko prebivalstvo in še slabšale njegov že tako hudi gmotni položaj. Take nesreče so: živinska kuga, divje koze ali osepnice, huda toča 1875 in 1874. Bedne razmere na Dolenjskem pa je posebno pretresljivo prikazal tudi v pesmi o nabiranju češminja in uvedbi novih mer in uteži, ki so v ljudstvu upravičeno zbujele bojazen, da bodo še povečale izkoriščanje. — Eno pa nas pri prebiranju Možetovih pesmi preseneča, namreč: čeprav je tolikokrat z resnično osebno prizadetostjo opeval smrt mladih fantov in deklet, iščemo v njegovem delu zaman eno samo besedo o njegovi lastni družinski tragiki, ko mu je smrt jemala leto za letom v rani mladosti sinove in hčere. Človeku se skoraj ne zdi verjetno, da bi Može o njih niti enkrat ne zapel. Ali so se nemara te pesmi že pozabile, ker je šlo pač za otroke neznatnega gostača in muzikanta? O tem lahko samo ugibamo.

Vsiljuje se tudi misel, da so nekatere Možetove prigodnice nastale po naročilu ali pa vsaj ob misli na plačilo. Stari Kalanec Janez Grabnar namreč pravi: »Čim boljše je bilo plačilo, tem boljše pesem je napravil.« Trditev bo treba popraviti v naslednjem smislu: Čim boljše plačilo je bilo pričakovati, tem daljšo pesem je napravil. Vsekakor da misliti tudi dejstvo, da so najdaljše pesmi prav tiste, ki so namenjene ljudem iz bogatejših, največkrat krčmarskih hiš (Rusovi Pepci, Bevčevim hčeram, Povšetovim in Slakovim).

Toda plačilo vendarle ni bilo edini vir Možetove inspiracije. Poleg prigodnic, ki opevajo uglednejše osebe, je zapel tudi veliko takih, za kakršne se ni mogel nadejati plačila. In prav vanje je Može vložil vso

²⁴ Smrtni glas navaja kot Možetovo Ana Krivec na Dol. Karteljevem, ostale pa Slavka Ložar iz Novega mesta, nečakinja Ančke Kumeljeve.

svojo pesniško silo, da lahko rečemo: nastale so iz prave notranje potrebe. To so najboljše Možetove pesmi (Pesem od Trške gorice, Češminka).

Tudi ne smemo prezreti ostrih zabavljič na ljudske napake in razmere, predvsem pa na bogatine (Češminka, Nova mera — nova vaga). V njih je prikazano ljudsko trpljenje in odpor proti izkoriščanju pretresljiveje in odločneje kakor pri marsikaterem umetnem pesniku tistega časa in nemara je prav v tem eden izmed glavnih vzrokov Možetove popularnosti. Zaradi ene zabavljičice so mu grozili s tožbo, zaradi druge pa je moral celo za dva dni v zapor.

Pristen in prav drastičen je Možetov humor v šaljkah. V njih se posmehuje svojim godčevskim tovarišem (Godčevski hajmatšajn), zavrača mnenje, da bi točo delali duhovniki (O toči), posmehuje se skopim sorodnikom bogatega Hočevarja, ker niso pogostili godcev, zabavlja izgubljenemu devištvu, slabi vzgoji otrok (Anton Može), šiba ljubezni željne Novomeščanke, ker žalujejo za odišlimi vojaki, se norčuje iz lišpavih deklet (Od kuge) itd. Tako nam vsebinsko dokaj bogata in pisana Možetova pesem kaže, da je imel resničen pesniški dar pa tudi smisel za dogodke svojega časa. To je pravi kronist lokalnega družbenega in družabnega življenja v 70. letih prejšnjega stoletja, ki zna ubrati zdaj elegičen, zdaj rezek satiričen, zdaj prizanesljivo hudomušen ton.

Možetova izobrazba je bila seveda zelo skromna. Knjižne besede ni obvladal, tudi vplivov umetne pesmi pri njem ni. Kot pravi ljudski pevec je posvečal vsebini večjo skrb kakor izrazu in obliki. Sploh je na vsebini glavna teža. Toda prav to pomanjkanje posebnih pesniških sredstev je vzrok, da ni nikoli izumetničen in osladen, pač pa trd in raskav. Kljub temu zna ubrati tudi nežnejši ton (Pesem od Bevčevih hčer) in se poslužiti finejše podobe (je mlada ku šiba).

Skrb za rimo je minimalna, oprta zgolj na narečni izgovor (farje — viharje, ubijane — pijane); razpostavlja jo enostavno: aabb. Kitica je največkrat štirivrstična, nekolikokrat tudi trivrstična in petvrstična. Najbolj ljubi trohejsko mero.

Ko je Štrekelj pripravljaj svojo veliko zbirko naših narodnih pesmi, vanjo Možetovih ni sprejel, ampak jih je odpravil kot »nenarodne«. Čas je pokazal, da je bila njegova sodba napačna. Če živi namreč 70 let po smrti preprostega pevca vsaj deset njegovih pesmi med ljudstvom, potem moramo pač reči, da je bil to v resnici ljudski in torej tudi narodni pesnik.

III. Rupnikove pesmi

V naslednjem navajam vse doslej znane Rupnikove pesmi. Pri že objavljenih omenjam le mesto objave in najskromnejše podatke, pri neobjavljenih pa dodajam tudi tekst sam. Ker je možno, da bi se ta ali ona pesem še kje našla, upoštevam na koncu tudi tekste, ki so nam

znani samo po vsebini. Ker je vse ono, kar se pripisuje Možetu brez trdnega dokaza, omenjeno že v prejšnjem poglavju, je tu kajpada opuščeno.

1. PESEM OD † PROŠTA G. JERNEJA ARKOTA

Obj. Križ II (1952), 51. Omenja jo Trdina v ZS IX, 174, češ da se ne poje. Štrekelj jo je poznal, vendar ne objavil, tudi avtor mu ni bil znan (SNP III, 645, št. 85). — Novomeški prošt Arko, znanec pesnika Prešerna, je služboval v Novem mestu od 1852 do smrti 1868.

2. PRENAGLA SMRT

<p>1. Revni na svet,
ki ne ve popred,
kako in kdaj
bo treba umret.
Al' boš doma,
al' boš na pot;
nevarnost je povsod.</p>	<p>4. Rad bi storil sveto spovd,
kakor uči cerkvena zapovd.
Rad bi sprejel sveto rešnje telo,
al' ni ga časa blo.</p>
<p>2. Blo je julija
drugi dan,
blo je nekaj
čez poldan,
se je purfel vžgal,
ga udaril po glav,
leži na tleh krvav.</p>	<p>5. Adijo sestra, ljuba mat,
vama želim roko podat;
pa, oh, adijo moram rečt,
ne vidmo se nič več.</p>
<p>3. Kdor bi tega ne verjel,
gledat gre naj v Karteljev,
kaj Francelj prav,
k' leži krvav,
naglo življenje dal.</p>	<p>6. Rad bi od znancev slovo vzel,
prijatlje kušnu in objel,
roko podal, se z bogom sprav,
al nagli čas ni dal.</p>
	<p>7. Dekleta spletajte krancelna
za lepga mladga Franceljna
in rožmarin naj bo v spomin,
da gre v večno z njim.</p>
	<p>8. Od karteljevskih fantov in deklet
danes želim slovo uzet.
Zbogom ostan ljub ledik stan,
sem tukaj pokopan.</p>

Pesem je povedala 1954 Ana Krivec, roj. 1895, v Dol. Karteljevem, zapisala Ana Kresal, učiteljšnica. Znana pa je tudi v Mali Bučni vasi. — Franc Barborič, roj. 1847, se je ponesrečil pri razstreljevanju kamna 2. julija 1870 v Dol. Karteljevem (podatki g. Ivana Kastelca, župnika v Mirni peči).

3. PEISEM OD TERŠKE GORICE 19. JULI 1875

<p>1. Oh Luba Marija Dvica
Kakšna je Terška gorica
K je bla leipš ku Poradiš
letas pa groizda na dobiš</p>	<p>3. Leitass je pa use dergači
Ratali smo usi Berači
bodi sabeinek al pa kmet
usakmu kaže le petlet</p>
<p>2. Oh kaku smo bli učas veseli
K se je bližela Jeseni
usaki se je veselili
de bo ta sladki moštik piu</p>	<p>4. Peršla je bla strašna ura
Čes poile jcinu čez gura
strašna Toče velik piš
de je jemalu streihe s hiš</p>

Peisem od Terške gorice 19 Julij 1873

Oh Luba Marija Devica
Kakšna je tvoška gorica
K' je bla lipsi ku Bradiš
Letas ga gvišda na Dobiš

16

De bi luba vince Rodilu
jen Dobe žita blu obilu
lubu Zdravje Dej nam Buk
jen taš leta potrební kruh
amen y Rupnik

Uvija se la počasi device

Rupnikov rokopis »Peisem od Terške gorice«

(Izvirnik v Dolenjskem muzeju v Novem mestu)

5. Blisik grom jen strašna streila
dol od Neba je letela
strašna Toče jen vihar
de taciga nej blu še nigdar
6. Nebu strašnu za temneilu
Sonce nej svetlobe jimeilu
mislit je blu lubi Kristjan
de zdaj bo gvišnu sodni dan

<p>7. Uzelu je poile gorice
nej ostalu polovice
tud na drevji ne peres
obenga Sadje na Derves</p> <p>8. Nabo žita nabo Mošta
ne enga veselige trošta
šliši se le jamer Jok
za stoin je deilu naših Rok</p> <p>9. Reis de bodi(!) dolga zima
Ker na bo ga glaška vina
žalostna bo tud Spomlat
K bo treiba Reizat jen kopat</p> <p>10. u sak bo jamrau de je suha
zraven bo še malu kruha
le kakšni drobni krumper
še kumej bo dobiu kater</p> <p>11. Neikater kolneje le Farje
zavol Toče jen viharje
jest pa mislim use dergač
zakaij nas Bog taku korabač</p> | <p>12. Neikater Člavik je huiš ku žvina
kader se na pije vina
Nebu zemlo je prekleu
za tu je vinu Bog od uzeu</p> <p>13. pride kletu ubijane
deilajo šeme pijane
na meist debi Castil Boga
pa še Drugem meru na [da]</p> <p>14. Kaj Pomaga Farje kleti
ne Sabeineki ne kmeti
prosimo lubiga Boga
de nam spet dobra leitna da</p> <p>15. de nam večni Bog ob varje
strašne toče jen viharje
nam požegna spet zemlo
de terta Spet Radila bo</p> <p>16. De bi lubu vince Rodilu
jen debi žita blu obilu
lubu zdravje dej nam Buh
jen tud leta potreibni kruh
amen</p> |
|--|--|

I Rupnik

Besedilu je dodan notni zapis (gl. sliko!). — Prepis je narejen po izvornem rokopisu, ki je last Dolenjskega muzeja. — Eno varianto si je zabeležil 1874 Jože Bercer iz Št. Ruperta, toda brez navedbe avtorja. Od njega si jo je prepisal Trdina v notes (14/19—21). Objavljena je v Dolenjskem listu 19. novembra 1954, št. 46. Pesem poznajo vsaj v odlomkih številni Dolenjci in jo pripisujejo Možetu. Avtor je tako rekoč prepesnil poročilo o neurju iz Novic 23. julija 1873.

4. OD KUGE NA DRUGI STRANI KRKE

<p>1. Letos so res vse nadluge
Sliš se tud od žvinske kuge
Pri ljudeh strašne kože
Dost lepih ljudi skaze.</p> <p>2. Tudi dosti jih pomorijo
Če ljudje se prehladijo
Sliš se zmiraj čez vasi
Dase smrtni zvon glasi.</p> <p>3. Tam stoje vojaške straže
Ker se žvinska kuga kaže
Ob žvinca je vbogi kmet
Ne ve se reveš kam udet.</p> <p>4. Eni nalašč se lepotičje
in si mažejo obličje
Bog tega noče trpet
Iz kozam je štrafal svet.</p> | <p>5. Tudi že vsaka pasterka
vse kikle si pošterka
Zmeša si na glav lase
kob zletele ven ase.</p> <p>6. Mislim da zavol tega vraga
je tako šenica draga
Namest zrna je le snit
ki je tulk šterke na rit.</p> <p>7. Nektera pride z revne kože
Šroka, kot da pav ropoče
Nima kruha ne soli
Samo obroč jo veseli.</p> <p>8. Kob vstala bi zdaj zgroba mat
Nab je mogla več poznat
Če je bla kdaj njena hčer
Kadar se kinkl našopir.</p> |
|--|---|

<p>9. Poba komaj tolk odraste
Deše dobro krav ne pase
Že mora imeti dnar
De se kup en par cigar.</p> <p>10. Kob se zdaj naš oče zbudil
kako bise strašno začudil
Kam se je spreobrnil svet
V temu času, majhnih let.</p> <p>11. Tam se spet nakter vpira
Hoče imeti novo vero
Kaj bo reku Buh tastar
On mogočni gospodar.</p> | <p>12. Če bo on kaj dolg odlašal
Tu ga nej nobeden prašav
Nove vere učenik
So študirali pri Bik.</p> <p>13. Oh Ljub nebeški Oča
Kako se čudno svet obrača
Samo solnce ondukaj gre
Koder Bog ukazav je.</p> <p>14. Drugo je pa vse drugače
Vse sorte revščina nas tlače
Usmili se skoraj Bog čez nas
Daj nam učakat bulši čas.</p> |
|---|---|

Po pripovedi svojega očeta Antona zapisal približno 1904 njegov sin Franc Florjančič v St. Petru (Otočcu). — Zanimivo je, da navaja Štrekelj v SNP IV, str. 300, pod št. 92 in 129, prvo in šesto kitico kot začetni kitici dveh pesmi »godca Rupnika iz Novega mesta«, kar je seveda napačno. Iz zapisa A. Mrvarjeve, učiteljšnice, ki ga je napravila 1954 v Podgorju, vidim, da je pesem znana delno še danes, vendar se je strnilo v eno pesem troje kitic naše št. 3 in troje št. 4.

Pesem Od kuge ... je nastala verjetno po 27. avgustu 1873, kajti tega dne so Novice poročale o slabi letini in hudih kozah na Dolenjskem. Živinska kuga ali »turška goveja kuga«, kakor jo imenuje noviško poročilo, je razsajala najprej na Ogrskem in Hrvaškem ter v Slavoniji, nato pa so jo zanesli na Gorenjsko, v Krško vas in litijski okraj. Tri milje daleč naokoli od okuženega kraja se je po tedanjih predpisih smatralo za okuženo področje in ljudje so se smeli ganiti iz tega ozemlja le, če so se prej razkužili. Baje je kuga razsajala 1873 le na desnem bregu Krke, zato tak naslov pesmi.

Kakor navadno, je tudi v tej prigodnici Može porabil priliko, da ošvrka napake časa. Dekleta in žene so imele namreč navado, da so si po tedanji šegi škrobile spodnja krila s pšenično moko, namočeno v vreli vodi. To razsipavanje v času slabih letin Može hudomušno navaja kot vzrok, da je pšenica tako draga.

5. O TOČI

<p>Te salamenske coprnce so uržah, da smo srotice, ker tolko toče narede, de vsako leto gre.</p>	<p>Pa tega ni blo nikdar poprej, kot zdaj te leta dvej, pa nekater modri možje za resnico to drže,</p>
--	--

da točo dela far.
Pa tega nej blo še nikdar,
hudi veter in sape
pa nam točo narede.

Povedal 9. julija 1953 Franc Misjak. — Toča je na Dolenjskem posebno v vinorodnih krajih običajna stvar, toda nepopisna škoda, ki jo je napravila dve leti zapored, 1873 in 1874, je ostala še do danes

živa v ljudskem spominu. Ker so kmeta prav tista leta teple še druge nadloge (slabe letine, osepnice), so vraževerni ljudje videli vzrok nesrečam v pregrešnem življenju ali pa so dolžili krivde škrate, coprnice in celo duhovnike. Sploh je bila močno razširjena vera, da delajo točo duhovniki. O tem govori večkrat tudi Trdina (gl. ZD VI, str. 360—1). Može je torej napravil pesem o toči, ki je divjala 19. julija 1873 (naša št. 3) in 12. avgusta 1874 (št. 5).

6. PEISEM OD 3 BEUČEVIIH HČER

1. Leipi spomladni čas
Veseli je za nas
Rože lepo cvidajo
Tički leipo pojejo
pa le mailni čas	9. Spet čes leite dvej
Preteklu je zdej
Leži spet Johana
Spet osnaist leit stara
Ku preit une dvej
2. pride zima mraz
z beizijo od nas
U Druge dežele
So tiče z beizale
Nej jih več pernas.	10. Johana nar mlaiš
Jumel b je bli raiš
Use premožeine
Za nenu živlejne
Use dal bi bli raiš
3. Tud pred peteimi leit
jest šlišeu sem peit
Tri mlade sestriče
Vesele ku tiče
Nej jih več na sveit	11. Oh preuboga mat
spet mora jokati
Oh pre ubogi očē
Solzice pre toče
Neč nej zpomagat
4. Z leteile so preč
Al nazaj nič več
K nam ne perletijo
zemle jih pakrije
Za u selej so preč	12. Dnarje jen blagu
Use nič nej bagu
Use hitru mine
Ku dim u luft zgine
I nikjer ga nej blu
5. Pepca gre nar prejt
že pret peteim leit
Je sveit za pustila
dvej sestri pustila
Še zdrava na sveit.	13. Pagleite sestric
Tri leže u štric
Po osnaist leit stare
So djane na pare
ureidnu je solzic
6. Kumej leita Dvej
Preteklu še nej
Maričko ta drugo
Spet djal smo jo u trugo
U merle so dvej	14. Kdur misli na sveit
Pre usaka [= previsoko] leteit
Kaj peismico mojo
To večkrat za poje
Z paznau bo ta sveit
7. Stara osnaist leit
Ku pepca papreit
Je mogla u mreiti
U osnaistimu leitj
Za pustit ta sveit	15. Donis vas peilam
K tej mladi Johan
Pagleite vam kličem
Fantam jen deklčem
Taku bo tud zvam
8. Johana še zdej
Tu mislila nej
Je zdrava ku riba
Je mlada ku šiba
spet u merla je zdej	16. Tri mlade sestre
Zdej u grobu leže
Vse mlade ku Rože
Use leidik bres može
U večnost so že

17. Počivaite u mer
Use tri lube hčer
Za leip stan dekliški
nij krancel deviški
Bo večnu za cer	18. Spreimil smo leipu
Use tri taku
Obena naveisto
Iz noviga meista
Je neismo taku
19. Vaš ženem nej bo
Ta kriš nad glavo
Počivaite srečnu
Per nemu na večnu
On zbudu vas bo	

Pesem danes ni več znana. Rokopis, ki ga je napravila okorna kmečka roka, je 1918 podarila Franciška Kušljan iz Kandije dr. A. Turku in se hrani v njegovi zapuščini v novomeški Študijski knjižnici. — Jožefa, Marija, Johana so bile hčere Ivana Bevca, lastnika hiše št. 38, kjer se je po domače reklo pri Baronbirtu. V to krčmo je zahajal ob ponedeljkih tudi Može. — Vse tri Bevčeve hčere so umrle za jetiko: Jožefa, stara 18 let, 1869; Marija, 18 let, 1872; Johana, 17 let, 17. septembra 1874. Tedaj je nastala tudi Možetova pesem.

7. ČESMINKA

Objavljena v Dolenjskem listu 7. januarja 1955, št. 1, po prepisu dr. Turka, ki ga hrani Študijska knjižnica M. Jarca (ms 1/VIII, 26 c). Izvirnik je podaril 1932 dr. Leopold Picigas Dolenjskemu muzeju in je zdaj izgubljen, ohranjen pa je Turkov prepis. — Pesem je nastala v 70. letih, ko so si revni ljudje pričeli služiti kruh z nabiranjem češminja in ga prodajati v mestu. Češminka je nastala pred zimo 1876/77, kajti tedaj si je Trdina zapisal v beležnico: »Narodni pesnik Može sedel v zaporu 48 ur radi satire, katero naredil v dolgi slani pesmi na nove mere in uteži. Že pred mu se grozil s tožbo trgovec Gustin, ker ga je počastil z 2 pesmama, v eni radi lova... in pa radi nakupovanja češminja.« (Notes 16/14.)

8. LETA 1876, KO JE ODSSEL ZADNJI JÄGERBATALJON IZ NOVEGA MESTA N° 19

Bilo je sredi meseca aprila ko so po celem mestu Babe za upile. Šu bo iz Mesta Bataljon kjer svojga nikdar več vidla nebom.	Katere so bile bolj ta friške so šle žnim skoz gori do Šiške. Ene celo do Trebnje katere so bile bolj potrebne.
--	--

Ene do Mirne peči
 nazaj pa iz solznimi očmi.
 Katere so bile pa ta namarne
 pa samo okrog Kasarne
 pa leze koker duh
 pa se tiplje po Trebuh.

Zapisal Franc Misjak 1952. Dr. A. Turk si je 1954 zabeležil varianto, obsegajočo 14 verzov. Začenja se: »Sedemnajti dan aprila...« in konča s kitico, ki je jaz nisem nikjer slišal, dasi je pesem precej znana:

Treba bo zibiko
pa tudi cibiko.
Zdaj pa dalmatinske cure
boste 'mejle zlate ure.
Zdej pa le Dalmatince pobijte
pa kmal' nazaj prite!

(Turkova ostalina v novomeški Študijski knjižnici, ms 1/II, 60.)

Tudi Trdina je na svojevrsten način glosiral odhod vojakov iz Novega mesta: »Odšedši zibnarji (7. batalj. lovcev) zapustili so tu 14 zibnarčkov.« (Notes 16/3.)

9. NOVA MERA — NOVA VAGA

Ena varianta te pesmi je objavljena v Dolenjskem listu 3. decembra 1954, št. 48, druga pa 4. marca 1955, obakrat s komentarjem. Prvo kitico navaja kot »nenarodno« Štrekelj v SNP IV, str. 307, št. 233, vendar brez avtorjevega imena.

Pesem je nastala 1876, ko je stopila v veljavo uredba o novih merah in utežeh. To je najbolj razširjena Rupnikova pesem. Med 1880 in 1897 je bila znana na Viču pri Ljubljani (sporočilo prof. J. Jarca po pripovedi njegovega očeta), kasneje pa še v Dupeljnah pri Lukovici (vikar I. Gerčar v Prečni). Ko je Dolenjski list 3. decembra 1954 prinesel krajšo varianto iz Regerče vasi, se je oglasila z obsežnejšo med drugimi tudi naša rojakinja Josephine Kral iz Chicaga, kakor si jo je zapomnila po pripovedi svojega očeta Jožefa Kulovca, godca iz Uršnih sel. — Dr. Milko Matičetov pa me je opozoril, da je pesem znana tudi v Godiču pri Kamniku. Tam si je namreč 1. aprila 1951 zapisal dr. Emilijan Cevc naslednjo varianto, ki mu jo je povedal devetdesetletni Rezmanov oče:

Pesem od ta novah mer

Pəršu je zagorsko vetər,
pərsesu je pərsneti metər.
Litər, metər, kilogram,
tega vruga ne poznam.
Manši mera, manši vaga,
xdo s je zmislju texa vruga,
ker tega vruga na poznam.

10. NA GORIŠKI VAS

Zapela Ančka Kumljeva 24. januarja 1956, stara 75 let, objavo glej spredaj. Varianta, ki jo je povedal Leopold Povše (roj. 1881) leta 1954, je objavljena v Dolenjskem listu 10. februarja 1956, št. 6. Čeprav je

Povše sin ženina Franca, ki mu je Može na svatbi pel, se zdi, da je besedilo Kumljeve vernejše. — Ker je bila ženitev 3. februarja 1880, je tedaj nastala tudi pesem.

11. PRELEPA SO MLADA LETA

Oj, spomladna rožica,
kako hitro vene,
leta Pepce Rusove
naglo so minule.

Stara komaj dvajset let,
dopolnila že ta svet,
danes mogla je umret,
danes mogla je umret.

Skupaj že se zbirajo
njene tovaršice,
rožice nabirajo,
nosjo skup cvetlice.

Lepi zelen rožmarin
za nedolžnih let spomin
pa bo šla v večnost z njim,
pa bo šla v večnost z njim.

Kaj pa naj jaz za spomin
podam vam,
fantje in dekleta? —
To naj vam bo v spomin,

za vaša mlada leta,
ne bodite brez skrbi,
če vas naglo smrt dobi,
če vas naglo smrt dobi.

Že zvonovi mil' pojo,
že je poravnana,
krsta je pripravljena,
jama je skopana.

Štirje fantje fist možje,
pušeljčke pripenjajo,
jo k pogrebu nesejo,
jo k pogrebu nesejo.

Vsi farmani
in farmance,
ki ste me poznali,
mene ne pozabite,

ko v grob me bojo djali.
Vsi me pridte pokropit
in do groba me spremit
in do groba me spremit.

Pesem je zapela 21. oktobra 1954 61-letna Ana Krivec v Dol. Karteljovem, zapisala učiteljščenica Ana Kresal; spada med najbolj razširjene Možetove pesmi. — Pepca je bila hči 1½ gruntarja Franca Rusa, po domače Sosedca, ki je gospodaril v Mirni peči št. 17, kjer je danes Potočarjeva gostilna. Pepca se je rodila 1855 v tretjem Rusovem zakonu in je umrla 8. marca 1880, stara pet let več, kot ji prisoja pesem. Kakor pripoveduje Trdina, ki je Rusovo gostilno večkrat obiskal, so bili to taki bogatini, da se kmetje niso upali snubiti razvajenih hčera. (Podatke iz matrik mi je poslal žup. upr. Ivan Kastelic iz Mirne peči.)

12. ANTON MOŽE

Anton Može je imel sine tri
Vsi so študirali v Kresi
naučili so se naj pred
da znajo vsaka vrata brez Klučev odpred.
Imel je tri sestrice

vse so bile žive tice.
Prva je bila Jerca
ta je vzela Konjederca
Dve so pa ledig ostale
pa so se obej skurbale.

Zapisal Franc Misjak 1952. Po njegovem mnenju bi se ta zabavljica nanašala na godca samega, kar pa ne drži, ker ni bil Anton. Za katerega Možeta gre, mi ni znano. — Možetovi sinovi so se učili v Kresiji —

pomeni, da so bili zaprti, kajti v tej zgradbi (danes prostori novomeške študijske knjižnice) je bilo od 1850 več let okrožno sodišče. Konjederci so se pisali za Erbežnike in so stanovali v Kačji ridi (Potočna vas).

13. GODČEVSKI HAJMATSAJN

Povedal Franc Misjak 9. julija 1953, objava v Dolenjskem listu 10. februarja 1956, št. 6.

14. SMOLINJSKI ROZMARIN

Snoč m je ukraden rožmarin,
po celi vas sem šla za njim,
sej kdor ga je ukral,
ta bo plačal,
da se bo v hlače usral.

Šla sem gori k Debevc,
al kaj m je povedal ta prokleti bebc:
»V rit me piš ti in tvoj rožmarin,
še rit s na brišem z njim!«

Zraven je pa bla ena Blatnica:
»Jest pa eno kahlco imam,
k t' jo iz srca rada dam,
pridi po njo pa ga boš posadil sam!«

Povedal 9. julija Franc Misjak kot Možetovo in je znana tudi v Dol. Karteljevem, kar bi domnevo potrjevalo. V Prečni sem čul, da je pravi naslov Smolinjska Katrica. (Prim. tudi št. 296 v Glonarjevi Slovenski pesmarici, Lj. MCMXL.) — Po Misjakovi razlagi je Debevec kmet Lenart iz Smolinje vasi, Blatnica pa pravo ime.

15. OH PREZALOSTNA NOVICA

Oh prežalostna novica
Od gospoda Janeza.
Kako so bli oni nesrečni
na svetega Tomaža dan.

Meli so enga konjiča
bistrega in zalega,
ni se bal nobenga griča,
kamorkol zasedli ga.

Ko so zjutraj zgodaj vstali,
prva misel je bla ta,
k Svetmu Križu it mašvati
za dušico rajnega.

Kojnič je začel dirjati
in pa močno ke navzdol,
mogli so dol ž nega pasti
in to bridko smrt storit.

Zdaj mi pa pri farni cerkvi
že zvonovje mil pojo,
ker našga dušnega pastirja
zdaj k pogrebu nesejo.

Povedala Ančka Kumljeva 25. februarja 1954. Pesem se poje. Po njenem mnenju se pesem nanaša na nekega prečenskega duhovnika, ki je tam služboval pred Janezom Bačnikom, se pravi pred 1844. Po mnenju starih ljudi v Prečni pa gre za dogodek, ki se je pripetil pri Žužemberku (sporočilo vikarja I. Gerčarja). Ker pa je pesem znana na več krajih, se mi vendarle zdi verjetnejša navedba Kumljeve, ki trdi, da je gospod Janez hotel pojezditi k podružnici sv. Križa na Gor. Kamencah, pa se je ponesrečil pri potoku pod Hudim.

16. O JANEZU HOČEVARJU (FRAGMENT)

— — — — —
hodil je okol otožen —
mislil' smo, da je francožen itd.

Pesem je nastala 1872 in danes ni več znana. Gornja dva verza je poslal 14. decembra 1932 dr. L. Picigas dr. A. Turku kot Možetovo in pripomnil: »Dne 23. 2. 1872 je umrl Janez Hočevnar, Antonov brat!, najbogatejši meščan; z godbo so ga spremili na pokopališče; ker pa godci niso dovolj (Može pravi: nič) prejeli, je ta zložil smešilno pesem na Hočevnarja.« — »Francožen« pomeni: spolno bolan.

17. FILIPA, JANEZA BERGAN... (FRAGMENT)

Filipa, Janeza Bergan,
jih ni več, sta šla drugam...

Zapisala 1955 po pripovedi svoje matere A. Murgelj, učiteljšnica, doma na Daljnem vrhu. — Janez in Filip Lokar, p. d. Berganova, sta bila doma v Gor. Karteljevem št. 3. Filip je umrl 4. oktobra 1873, star 15 let, Janez pa 24. decembra istega leta, star 19 let. (Sporočilo žup. upravitelja v Mirni peči I. Kastelca.)

*

Naslednje tri pesmi niso znane niti v odlomkih, zato sem jim dal naslov jaz, kakor sem to storil pri št. 16 in 17.

18. O TRGOVCU GUSTINU, KI JE USTRELIL MAČKO NAMESTO ZAJCA

Trdina si je zapisal 1876/77 v notes: »Že pred mu se grozil trgovec Guštin, ker ga je počastil... radi lova (ustrelil bil je mož na šmiheljskem polju mesto zajca mačko...)« (16/14).

Guštin je imel trgovino v Novem mestu v današnji Kopačevi hiši na Glavnem trgu 4, in je kupal od siromašnih nabiralcev češminje. V Češminki mu je Može vzdal ime Agoštin.

19. KAKO SO V TRŠKI GORI GROZDJE KRADLI

Pesmi se spominja Franc Jaklič, roj. 1875 v Veliki Bučni vasi, vendar besedila ne zna, prav tako ne njegova sestra Ančka Kumljeva.

20. O KUJARJU Z GOR. KARTELJEVEGA,
KI STA GA UMORILI ŽENA IN HČI

Pesmi se spominja godčev pranečak Jože Rupnik, današnji gospodar na Malem Kalu št. 5. Morilki so za kazen obesili v Marofu v Novem mestu.

Résumé

UN POÈTE ET MUSICIEN POPULAIRE DE BASSE CARNIOLE

L'auteur trace le portrait d'Ivan Rupnik dit Može, musicien et chanteur populaire de Basse-Carniole, qui vivait au 19e siècle aux environs de Novo mesto. Bien que plus que 80 ans se soient écoulés de sa mort, ses chansons sont, aujourd'hui encore, fort en vogue parmi le peuple de la contrée de Novo mesto. La plus fameuse, «Nouveau poids — nouvelle mesure» (Nova mera — nova vaga, satire contre le système métrique) s'est repandue même plus loin; on la connaissait et on la connaît même encore aux environs de Ljubljana, en Carniole Blanche et même parmi les émigrés slovènes à Chicago.

Jusqu'aux temps récents, les historiens de littérature et les ethnographes ignoraient l'existence de Rupnik. C'était à tort, car par l'importance de son oeuvre et par sa popularité, Rupnik appartient au même rang que les poètes déjà longtemps célèbres Kračman et Kančnik.

Excellent connaisseur du peuple de Basse-Carniole, l'écrivain Ivan Trdina le mentionne, à plusieurs reprises, dans ses écrits et dans ses carnets personnels. Toutefois, dans la revue «Omika», où il parle d'une manière assez détaillée des poètes populaires de son temps et appartenant aux environs de Novo mesto, il n'en fait mention que par une brève remarque sans même citer son nom. Malgré cela, de tous les poètes dont Trdina parle, le nom et l'oeuvre du poète anonyme de Bučna vas, Ivan Rupnik, ont gardé, jusqu'à présent, parmi le peuple, la plus grande popularité.

Karel Štrekelj, auteur du recueil le plus important de chansons populaires slovènes (4 vol., 1896—1923), connaissait bien l'oeuvre de Rupnik, mais il n'a publié que trois de ses chansons, et cela encore en fragments, étant d'avis qu'elles n'étaient pas «populaires».

Le «Križ», une feuille religieuse de Novo mesto, publia, en 1932, une chanson de Rupnik intitulée «Chanson à Monsieur Barthélemy Arko, prévôt» (Pesem od prošta gospoda Jerneja Arkota), et l'on y remarque que Može (comme l'appelle Trdina) et Rupnik (comme le cite Štrekelj) sont la même personne, le premier nom étant son surnom, et l'autre son nom propre.

Ivan Rupnik (1813—1882) naquit de parents paysans à Mali Kal près de Mirna peč. On ne sait presque rien sur sa jeunesse et l'on ignore où il a appris à lire et à jouer la clarinette. On suppose que, lors de son mariage, en 1842, il fût cabarétier à Novo mesto. A plusieurs reprises, il a changé de domicile. Il gagnait son pain en musicien auprès de la Musique Municipale de Novo mesto et jouait aux foires et aux noces, en menant la vie misérable de bohème populaire. Il a eu neuf enfants, mais tous sont morts très jeunes. Malgré tout, il était de nature joyeuse et fut toujours volontiers accueilli, avec ses compagnons musiciens. A telle occasion, il composait, en passant, une chanson avec la mélodie.

Aujourd'hui on connaît 12 chansons complètes de Rupnik. Cinq d'elles ne se sont conservées qu'en des fragments ou ne sont connues que par leur contenu. Les sujets en sont pour la plupart le mort de jeunes gens et de jeunes filles ou de personnes notables, des assassinats, des catastrophes naturelles, l'institution de nouveaux réglemens menaçant d'aggraver les misérables conditions de vie du peuple de Basse Carniole, la triste vie des ramasseurs de berberis, les vices des contemporains, etc. Malgré son instruction assez modeste, il a réussi à trouver des accents sincères pour exprimer sa compassion envers des parents malheureux, mais aussi des jugements atroces des circonstances de vie opprimant ses contemporains. La chanson de Rupnik est l'image émouvante des conditions sociales désolantes en Basse Carniole, vers la fin du 19e siècle.

La vie a démontré que le jugement de Štrekelj sur Rupnik poète a été faux, car un poète dont l'oeuvre continue à vivre parmi le peuple pendant presque un siècle, est bien un poète populaire par excellence.

HARLEKIN V BOHINJU?

K šemskemu liku zaplatnika v Zgornji dolini

Niko Kuret

Med »šemami«, ki »otépajo« (= koledujejo) v Zgornji Bohinjski dolini na Štefanje (Stara Fužina) in na starega leta dan (Češnjica, Srednja vas, Jereka, Podjelje, Koprivnik), vzbuja pozornost »otépavec« v obleki iz samih zaplat, zaplatnici, ki spominja na Harlekina (gl. sl. XII).¹

Ta šemski lik je med slovenskimi maskami edinstven in že zato vreden raziskave.

I. Bohinjski zaplatnik

Naš zaplatnik v Bohinju nima posebnega imena. Njegovo obleko, zaplatnico (tudi zamjo ni posebnega imena), je pridobil Etnografski muzej v Ljubljani leta 1954 (gl. sl. XII). Narejena naj bi bila »v podobi prejšnje«, pa ni. Češnjičan Anton Mikelj, ki jo je sešil, priznava v pismu 1956:² »Prejšna obleka je bila bolj razcapana... Obleka je bila iz raznih flik. Bolj če so bile pisane, rajši je bila.« Narisal je tudi skico, kjer je videti, da so bile »flike« zelo različne oblike in brez reda našite druga k drugi ali druga na drugo. Temu nasproti je muzejski primerek sešit iz pravokotnih vzorcev blaga, iztrganih iz ceničnika tekstilne tovarne. Oblika vzorcev je zato narekovala tudi celoto, ki kaže bolj ali manj pravilna pravokotna polja. Tako je torej svojevrstno gradivo spremenilo prvotno lice zaplatnice. Zanimive in verjetno pristne so nekatere podrobnosti: nazobčani spodnji rob hlačnic, ki je A. Mikelj nanje našil kroglaste medeninaste gumbe, podoben okras na obeh

¹ Ko sem jeseni 1954 po nalogu Inštituta za slovensko narodopisje pri SAZU začel v Bohinju poizvedovati za »šemani« (za prve napotke dolgujem zahvalo ravnatelju Cenetu Znidarju, bohinjskemu domačinu), mi je moj prvi poročevalec, Kocjančev France (France Sodja) iz Jereke št. 2, omenil med drugim tudi »obleko iz flik«. On in njegov prijatelj Jože Cesar (Jereka št. 50) sta se mi tedaj nalašč (bilo je 10. oktobra) napravila v »šeme«, da sem ju lahko fotografiral. Pred menoj sta izdelala tipično bohinjsko platneno krinko, »obleke iz flik« pa ni bilo več dobiti (»Cesarjova se z zgubla, Kajžovcova je pa pogorela, jo je ta nou gospodar zažgav«). Toda Mikeljnov Tone (Anton Mikelj) iz Češnjice št. 20, tako sem tedaj zvedel, bi znal narediti obleko prav takšno, kakršna je bila svoj čas v navadi. Etnografski muzej jo je nato pri njem naročil in dobil.

² Sporočilo z dne 20. aprila 1956.

ramenih, dalje navadni ali trikotni trakci na hlačnih in rokavskih šivih, okrog vratu ter po sprednjem robu in hrbtnem šivu suknjiča, končno pa še našiti koščki krzna na ramenih in spredaj na suknjiču v višini pasu.

Obraz si bohinjski zaplatnik zakrije s svojevrstno platneno krinko, na glavo pa si povezne star širok slamnik.

Vloga današnjega bohinjskega zaplatnika je le posredno burkasta. Nastopa namreč kot »prodajalec blaga«: s sabo nosi star cenik s tekstilnimi vzorci in skuša »prodati« nekaj »blaga«; gospodar mu odrine kot »kupnino« kovača ali tudi več, kar dobi skupna šemska blagajna. Pri kupčiji pač prihaja do izraza naravna norčavost »otepavca«, ni pa sledu o izročnem divje-burkastem značaju Harlekina.³

Že spričo nekdanjih tesnih stikov med Bohinjem in Italijo kaže raziskati, ali je bohinjski zaplatnik kaj v sorodu s Harlekinom ali pa mu moramo iskati izvora drugod.

II. Lik Harlekina

1. Pravda o izvoru Harlekina se je zdela po zaslugi Ottona Driesena že pred petdesetimi leti dognana,⁴ v novejšem in najnovejšem času pa se oglašajo novi avtorji z deloma novimi gledanji.⁵ To velja tudi za naziv sam.

Naziv naj bi bil deminutiv flamske besede ‚hel‘ (> hellekin) ‚pekel‘.⁶ Francoski ‚hellequin, harlequin‘ naj bi bil torej ‚(mali) pekeli, po

³ Opis »šem« in njihovega »otépanja« gl. za zdaj v: Niko Kuret, *Aus der Maskenwelt der Slowenen. Masken in Mitteleuropa. Volkskundliche Beiträge zur europäischen Maskenforschung. Herausgegeben von Leop. Schmidt.* Wien 1955, 208—212.

⁴ Otto Driesen, *Der Ursprung des Harlekin. Ein kulturgeschichtliches Problem.* Berlin 1904.

⁵ Gl. zlasti: Cyril W. Beaumont, *The History of Harlequin.* London 1926. — H. Hohenemser, *Pulcinella, Harlekin, Hanswurst. Ein Versuch über den zeitbedingten Typus des Narren auf der Bühne.* Emsdetter 1940 (= *Die Schaubühne. Quellen und Forschungen zur Theatergeschichte* 33). — L. Schmidt, *Hanswurst und verwandte Gestalten in der österreichischen Volkskunst. Jahrbuch der Gesellschaft für Wiener Theaterforschung* II. Wien 1946, 158—175. — Prim. še: Karl Meuli, *Maske, Maskereien*, v: *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* (=HDA) V, Berlin-Leipzig 1952—1953, §§ 20—21, stolpci 1772—1782; članek »Arlecchino«, *Enciclopedia italiana* IV/1929, 388, ter Paolo Toschi, *Le origini del teatro italiano.* Torino 1955, 196—208. Gl. še op. 50!

⁶ Flam. ‚hellekin› > franc. ‚hellequin› (podobno: ‚mannekin› > ‚mannequin› možicelj), ki se je disimiliral v: > ‚herlequin› (Normandija, Ile-de-France, Champagne, Artois, Flandrija) ter prešel v Parizu in okolici (e+r > a+r) v: ‚harlequin›. Prim. M. Rühlemann, *Etymologie des Wortes Harlekin und verwandter Wörter.* Diss. Halle 1912, 79 sl. — Diez *Grammatik der romanischen Sprachen* I (1870), 70. — Gl. tudi H. M. Flasdieck, *Harlekin. Germanischer Mythos in romanischer Wandlung.* Halle a. S. 1937 (ponatis iz: *Anglia* 61, 1937, 225—340. (Prijazno opozorilo univ. profesorja dr. Leop. Kretzenbacherja iz Gradca).

naše pravzaprav ‚(mali) peklenšček‘. Drugi del besede razlagajo tudi z got. ‚kuni‘ rod (lat. ‚genus‘); tako bi mu naj bil v sorodu germanski bajeslovni ‚Erlkönig‘. Harlekin pomeni torej v vsakem primeru ‚peklenšček‘.⁷

2. Besedo srečamo najprej v izrazih »maisnie Hellequin«, »familia Herlechini« in podobnih za pojem »divjega lova« (»chasse Hennequin«) v pokristjanjeni obliki, to se pravi, sprevoda pogubljenih duš, ki jih ženó hudiči, in sicer najprej pri Ordericu Vitalisu v 11. stoletju.⁸ V poznejših omembah⁹ dobiva »harlekinska družina« še pomen germanškega »Seelenheer«, množice duš iz podzemlja, ki ob mirni sapi med rahlim zvončkljanjem kakor meglice plavajo mimo človeka.

Prešerni mladi pesnik Adan de la Hale iz Arrasa je potegnil harlekinovce v komiko. V svojo »Igro v uti« (Jeu de la feuillée) 1262 je namreč vpletel enega izmed njih in ga imenoval Croquesots (Norcežer). Ta zračni demon s strašno kosmato krinko na obrazu je bil od sile gibčen in je vzbujal smeh s stereotipnim ponavljanjem istega vprašanja (Me sied-il bien li hurepieus? Mi dobro pristoji kosmata krinka?).

V 14. stoletju se pojavijo poročila o nočnih pohodih našemljencev v podobi harlequinov. Prirejali so jih na čast ali v sramoto novoporočencema (»charivari« — mačja godba).¹⁰ Lik, ki je bil dotlej znan le iz pripovedke, se pojavi utelešen po cestah, koder v vedenju in obleki skuša ponazarjati tipični demonski značaj.

⁷ K. Meuli opozarja (HDA 1773) še na etimologijo Th. Siebsa (Zeitschrift für deutsche Philologie 24, 1892, 145 sl. ter Zeitschrift für Volkskunde NF 2, 1930, 45 sl.), ki izvaja naziv iz frizijske besede »henn(e)« smrt, mrtvec, ter skuša z njeno pomočjo razbrati v nekem starem rimskem napisu (»MERCURIO HANNINI«) naziv Tacitovega starogermanskega boga smrti, poznejšega Wodanaza. Ako bi to držalo, bi bil dan konkreten bajeslovni lik (božanstvo podzemlja), ki ga našemljenec predstavlja. Toda oblik z »-l-« Siebs ni zadovoljivo pojasnil, zato ostaja njegova etimologija dvomljiva. — V najnovejšem času domnevajo, da je Hela, skandinavska boginja smrti, Hellequinova mati, gl. H. R. Philippeau, Chasse Hennequin, v: Bulletin Folklorique d'Île-de-France XV (1953), 537 sl. Razpravljanje se nadaljuje: M. Delbouille, Notes de Philologie et de Folklore. I. La légende de Harlekin, v: Bulletin de la Société de Langue et Littérature Wallonne. Liège 1953, 1—27.

⁸ Driesen 24. — V noči na novo leto 1091 je srečal duhovnik Gauchelin »divji lov«; konjem sta udarjala dim in ogenj iz nozdrvi. Eden izmed »duhov« ga je hotel potegniti s sabo, on pa se je uprl in uspelo mu je, da se mu je iztrgal; toda na licu je do smrti nosil brazgotine njegovega prijema.

⁹ Driesen 50 sl. — V Franciji, zlasti v Normandiji, še danes verujejo v »chasse Hennequin«. Otroci se v mraku strašijo in beže domov z vzkliki: »Harlequin sur nos talons!« (H. nam je za petami!).

¹⁰ Pri tem so se dogajale neverjetne stvari, tako da je cerkvena oblast udeležbo pri charivarijih strogo prepovedala (De ludis prohibitis, sinoda v Langresu 1404: »... ne intersint neque ludant in ludo quod dicitur charivari, in quo utuntur larvis in figura daemonum, et horrenda ibidem committuntur«). Driesen 102 sl.

Liki hudičev iz predkrščanskih predstav in obredij so že zgodaj vdrli v srednjeveške misterije.¹¹ Kadar so kje v Franciji igrali pasijon, so si hudiči izprosili pravico, noreti po mestu (tako v Amiensu 1500: »faire courir les personnages des diables«).¹² Tudi ti pohodi in igre hudičev, »diableries«, kažejo v vedenju in obleki sorodnost z »maisonnée Hellequin« in s poosebljenimi »sires Herlequins« iz charivarijev.

5. Lik demona, ki je iz normanskega sprevoda onostranskih bitij po zaslugi Adana dela Hale 1262 za hip stopil na gledališki oder, se pomešal med razsajajočo množico v charivarijih in vdril v duhovno igro, je dobil dokončno določeno podobo tisti hip, ko ga je italijanski komedijant potegnil v dogajanje commedije dell'arte. To se je zgodilo kmalu po 1570 v Parizu.

Commedijo dell'arte¹³ so prinesli italijanski igralci v Pariz okoli leta 1571. Razvila se je bila kakih dvajset let prej v Severni Italiji in pri tem izoblikovala najvažnejši lik svojih improvizacij, kmečkoga fanta iz okolice Bergama, ki najde — robat in nesramen — v Benetkah in Padovi kot sluga svoj kruh. Ime mu je Giovanni (Janez), okrajšano v Gianni, po beneško izgovorjeno: Zanni.¹⁴ S svojimi norčijami in akrobacijami je Zanni dve sto let zabaval hvaležno občinstvo v Franciji, Španiji in Nemčiji. Vsaka igralska družina je imela navadno po dva Zannija.¹⁵

¹¹ Prim. tudi N. Kuret, Babji mlin. SE VII (1955), 200.

¹² Gl. Driesen 136sl. — Tam tudi izvemo (141—142), kako strašno se je pesnik François Villon maščeval nad menihom, ki za predstavo Pasijona ni hotel posoditi cerkvenih oblačil: hudiči iz Pasijona so pričakali meniha, ko se je na konju vračal v mesto, mu splášili žival, da je omahnil na tla in ga je konj, ker je nesrečniku noga obrvisela v stremenu, med divjim dirom po polju ubil.

¹³ Gl. Mario Apollonio, Storia della commedia dell'arte. Roma-Milano 1950.

¹⁴ Neki rimski mimus je bil Sannio. Nekateri avtorji menijo, da je Zanni z njim v sorodu (gl. Waldemar Liungman, Traditionswanderungen Euphrat-Rhein. Studien zur Geschichte der Volksbräuche. II. Helsinki 1958 [= FFC 119], 724).

¹⁵ Komiki, ki so igrali Zannije, so se potikali v začetku 16. stoletja sami in za svoj račun po deželi. Šele po vzniku commedije dell'arte so se pridružili igralskim skupinam. Bili so skoraj sami Bergamaski (= doma iz okolice mesta Bergama) ali pa Benečani in so oponašali govorico kmetov iz Bergamaških Alp (prim. pregovore, tako: »I Bergamaschi hanno il becco grosso, ma lo ingegno sottile. — Bergamaschi Facoglioni.« Gl. G. Rua, Intorno alle piacevoli notti dello Straparola. Giornale storico della letteratura italiana XVI, 1890, 245—246). Gl. Driesen, 195. — Zannije omenja francoski pesnik Joachim Du Bellay že leta 1558, češ da nastopajo v rimskem karnevalu (Regrets, no. 112):

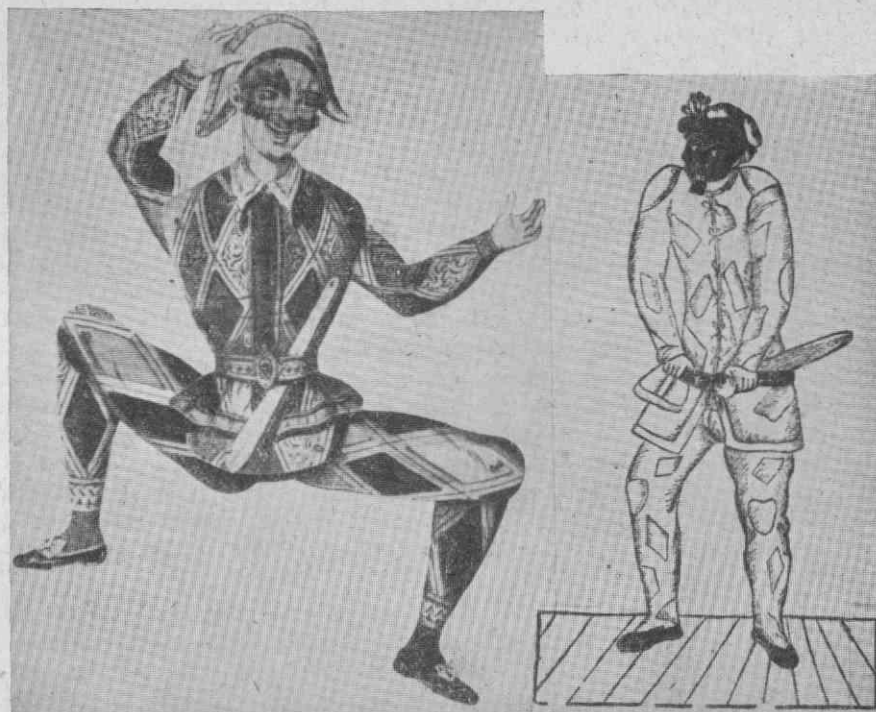
Voici le Carnaual menons chascun la sienne,
Allons baller en masque, allons nous promener,
Allons voir Marc Antoine ou Zanny bouffonner
Avec son Magnifique à la Venitienne.

Bohinjski zaplatnik

Levo: Zaplatnica iz Češnjice v Bohinju (izdelal 1954 A. Mikelj, foto: B. Štajer). — Spodaj: Zaplatnik je ustavil kolesarja (Češnjica 1954, foto: V. Simončič)

Konkurenca med posameznimi igralskimi skupinami je bila huda. Tako se je v lovu za nečim novim neki italijanski Zanni v Parizu domislil, da bi francoskega harlequina, ki ga je spoznal pri charivarijih, utelesil na odru, v improvizirani igri. Rojen Francoz, Parižan — pripominja Driesen¹⁶ — bi tega nikoli ne bil storil: nastop posameznega

Novi in stari Harlekin

Levo: Moderni Harlekin kot cepetavček (igrača). Imagerie d'Epinal, Pellerin et Cie. No. 1541 (Slikovnica). — Desno: Ena izmed najstarejših podob Harlekina (1600) iz: Compositions de Rhetorique de Mre. Don Arlequin. Pariška Nac. biblioteka. Res. V. 2—922

harlequina je pomenil zanj prelom z izročilom, ki je poznalo samo množico harlequinov v maisnie Hellequin in v charivarijih, nikdar pa ne posameznega harlequina. Tujec tega ni čutil, pač pa je brž dojel izraziti hudičevski tip, od čigar mimičnega utelešenja na odru si je obetal velik uspeh. Tako je nastal Harlekin.

Burkež v podobi hudiča-harlequina je moral kazati hudičevske lastnosti. Novi francosko-italijanski »plaisant« je ljubil spolzke odrske trike

¹⁶ Driesen, 205.

in umazane dovtype, kazal jezik in vrtel oči, napadal tuje moške, jih poljubljaj in jim skakal na ramena, se poganjal v zrak in se prekopicaval; ni mu zmanjkalo težkih akrobatskih umetnij in ni se upehal v divjem plesu, zraven pa še zbijal kosmate šale.¹⁷

4. Po splošnem mnenju je dospel Harlekin iz Francije v Italijo pod konec 17. stoletja. To velja za Harlekina iz *commedie dell'arte*.¹⁸ Paolo Toschi pa opozarja v zadnjem času,¹⁹ da nastopa »Alichino« že v Dantejevi »Divini comediji« (*Inferno*, XXI in XXII), kjer predstavlja komičnega hudiča. Po Toschiju je moral Dante Alichina-Harlequina nekje videti, v Firenzi sami, v severni Italiji ali nemara v Parizu, ako je bil kdaj tam. Poslednje je bolj verjetno, prvo pa tudi ni izključeno. Saj je poznala tudi Italija že zgodaj francoskim podobne »diableries«. Tako opisuje Giovanni Villani v svoji kroniki (knjiga VIII, pogl. LXX) predstavo pekla, kot so jo priredili v sami Firenzi 1304 »per il dí calende di maggio in sul ponte alla Carraia e d'intorno all'Arno«. Po P. Toschiju je bila takšna predstava starodavna pomladanska obredna slovesnost, kakršno je Adan de la Hale v svojem francoskem Arrasu dvignil v kultivirano literarno območje. Toda Dantejev Alichino ni identičen s kraljem harlequinov iz »Jeu de la feuillée«. Zato sodi P. Toschi, da se Harlekin v Italiji do *commedie dell'arte* ni povzpел do večjega pomena. Edina izjema je Piemont, čigar ljudska kultura pa sega že v francosko območje. Tako nastopajo ondi Arlecchini v pustnem času v plesih z meči. Tak nastop opisuje Estrella Canziani²⁰ v Sampeyru. Na pustno nedeljo uprizorijo borbo med kristjani in zamorci (= Saraceni), na čelu spreveda pa stopajo Arlecchini.

Italijanska mesta so si bila že davno izoblikovala vsako svoj tip burkeža in s tem nadaljevala staro italško izročilo.²¹ V predstavah *commedie dell'arte* pa je spoznala Harlekina poslej vsa Italija. Toda udomačil se je med ljudstvom le tam, kjer so bili doma njegovi neposredni predniki Zanniji — v Bergamu. Driesen je obiskal 1899 v Bergamu tedanjega najslavnejšega italijanskega Arlecchina.²² To je bil Giuseppe Tironi, lastnik majhne špecerijske trgovine; drugovala sta mu kot Arlecchina tedaj še Alessandro Rossini, prodajalec v trgovini z usnjem, in neki Semensa, izdelovalec testenin.

¹⁷ Italijansko-francoski gledališčniki okoli pariške »Comédie Italienne« so se zavedali nemoralnosti Harlekinovega lika. Še v 18. stoletju se omenjajo Harlekinove »skrajne nedostojnosti«, kot najizrazitejšo lastnost Harlekinov prejšnjih stoletij pa navajajo njihovo »neznansko svinjsko vedenje« (Driesen 180).

¹⁸ V dveh najstarejših seznamih najimunitnejših Zannijev (1625 in 1665) med vsega 49 imeni Harlekina še ni (Hohenemser 21—22).

¹⁹ Toschi, 205.

²⁰ Estrella Canziani, Piemonte. Milano 1917.

²¹ Apollonio, 328 sl.

²² Driesen, 260 sl. (Der Harlekin Tironi aus Bergamo.)

Po propadu commedije dell'arte je Goldoni sprejel in s tem rešil propada štiri njene like: Arlecchina, Brighello, Pantalona in Dottora,²³ posamezna italijanska mesta pa so, oklepajoč se svojega izročila, ohranila vsako svoj lik burkeža do najnovejšega časa, seveda le za kratko časovno obdobje vsakoletnega karnevala.²⁴ V Bergamu je ostal Arlecchino²⁵ in od tam je hodil v goste v Milan, v Lecco in morda še kam, kjer je nastopal vsako leto v karnevalskih sprevodih.²⁶ Ohranil je nekdanjo nošo in krinko, a tudi značaj pošastno gibčne osebe. Tako razumemo Tironija, ki je pravil Driesenu, da se moraš za Arlecchina prav zgodaj učiti, dokler so udje še mladi in prožni, zakaj igrati Arlecchina da je od sile naporno, in še tako krepak mož, kakršen je bil Tironi, ni vzdržal v svoji vlogi dlje kakor dva dni zapored. Učili pa so se mlajši od starejših. Tironiju je bil za učitelja neki Giuseppe Francesco Possi, prodajalec v manufakturni trgovini (umrl 1874). Mladi svet pa po Tironijevih besedah že tedaj ni več kazal pravega smisla za igranje Arlecchina, zato da bo — po Tironijevi sodbi — Arlecchino kmalu izginil.²⁷

5. Burkasti sluga Rubinus je spremljal prodajalca mazil že v srednjeveškem misteriju.²⁸ Prav do konca 18. stoletja so se mazači (prodajalci pilul in zdravilnih eliksirjev pa izdiralci zob), ki so nastopali po trgih in mestih ob semanjih dneh, pojavljali v spremstvu najetega burkeža, če ne kar več glumačev, ki so morali privabljati radovedneže in — žrtve;²⁹ »zdravnik« je bil včasih tudi sam burkež.³⁰ Na bakrorezu iz 18. stoletja je videti »zdravnika«, žensko, burkeža in zamorca, spodaj pa stihe:

Der Arzt schreit seine Pillen aus
Mit grosser Prahlerei,
Der Harlekin macht manchen Flauss
Und lockt den Pöbel flink herbei.³¹

²³ Apollonio, 350. — »Arlecchino: bergamasco... (la sua parlata veneziana ha qualche durezza e non è priva di idiotismi lombardi), servo sciocco.«

²⁴ Apollonio, 352—353.

²⁵ »Bergamo ebbe a sdegno il raffinatissimo esotismo d'Arlecchino, impresiositosi nei salotti parigini e nelle manifatture di Sèvres...« (Apollonio 333).

²⁶ Gl. op. 22.

²⁷ Moje poizvedbe, ali je bergamski običaj še živ, so ostale do zdaj brez odgovora.

²⁸ A. Bäschlin, Die altdeutschen Salbenkrämerspiele. Mühlhausen 1929. — Prim. tudi Kuret, Babji mlin, 185—186.

²⁹ Gl. Carl Niessen, Handbuch der Theater-Wissenschaft. Emsdetten 1949, 572 sl.

³⁰ Sloviti dunajski lutkar Johann Hilverding iz zelo pomembne gledališke rodbine je bil med drugim tudi optik, njegov poznejši sodelavec, nesmrtni dunajski »Hanswurst« Jos. Stranitzky pa diplomiran zobni zdravnik (prim. Gustav Gugitz, Die Familie Hilverding und ihre theatralische Sendung. Jahrbuch der Vereines für Geschichte der Stadt Wien II, 1954, 71 do 105).

³¹ Niessen, 575.

Vprav Benetke so bile eno izmed središč »ciarlatanov« in njihove odre in stojnice na Markovem trgu kaže nešteto bakrorezov, radirank in slik.

Arlecchino nastopa sam kot »ciarlatano« v Scalovem scenariju »La fortuna di Flavio« (1611).³²

III. Harlekinova obleka

1. Poleg značaja je za Harlekina najbolj značilna njegova obleka. Zaradi svojih pisanih rombastih vzorcev je splošno znana. Ob njej se nehote vzbudi misel, da predstavlja takšna, kakršna je, pač svojo poslednjo razvojno stopnjo, ki je v njej dospela do stilizacije.

Nekateri avtorji vidijo v njej nadaljevanje obleke starorimskih mišnov.³³ Na spodnjeitalskih vazah iz 5. stoletja pr. Kr. so nam ohranjene podobe antičnih glumačev. Burkež, ki je nastopal sprva v beli obleki (*mimus albus*), dobi pozneje obleko iz pisanih zaplat (*panniculus*, *centunculus*). *Centunculus* pomeni pravzaprav odejo iz zaplat, a ga *Apuleius*³⁴ omenja kot nošo glumačev. Težko pa je slediti avtorjem,³⁵ ki postavljajo to obleko v isto vrsto z »luskasto« zaplatnico, kakršno srečujemo na najstarejših hetitskih, sumerijskih, asirskih in elamitskih skulpturah.³⁶ Ta zaplatnica, ki pri njej vise zaplate v obliki prosto mahajočih lusk ali naborkov (*volants*) v vrstah okrog udov in života, se vendar loči od zaplatnice, sešite iz zaplat. Prvo pozna W. Liungman kot pustno nošo od Cipra (vpliv Benetk?) preko Romunije do alpskih dežel in Nemčije.³⁷ Pri nas jo nosita »te tirjest« in »te zaklest« v Cerknem. Drugo pa nosijo Harlekin in lepa vrsta pustnih likov v alpskem svetu (*Flecklehäs*, *Blätzlehäs*, *Narros* itd.),³⁸ med njimi tudi naš bohinjski zaplatnik.

³² Niessen, 579.

³³ Liungman, 717.

³⁴ *Apuleius*, *Apologia* XIII: »Quid enim, si choragium thymelicum possiderem? Num ex eo argumentare uti me consuesse tragoedi syrmate, histrionis crocota, mimi centunculo?« — »Cent« pomeni iz zaplat sešito obleko (*Pauly-Wissova*, *Realenzyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft* 3/1899, 1952 sl.).

³⁵ Gl. Liungman, n.n.m.

³⁶ Prim. Max von Oppenheim, *Der Tell Halaf. eine neue Kultur im ältesten Mesopotamien*, Leipzig 1931, 204 sl. — Herzfeld, *Archäologische Mitteilungen aus dem Iran VI* (1934), 174 sl. — Gl. slike pri Liungmanu (Fig. 90, 91).

³⁷ Liungman 721.

³⁸ Prim. Meuli, HDA 1798 (d). — Gl. tudi: A. Dörrer, *Tiroler Fasnacht innerhalb der alpenländischen Winter- und Vorfrühlingsbräuche*. Wien 1949 (= *Österreichische Volkskultur. Forschungen zur Volkskunde*, 5), 235 in 325 sl. — Joh. Künzig, *Die alemannisch-schwäbische Fasnet*. Freiburg i. Br. (1950), 9 sl.

Luskasta zaplatnica sega po svojem izvoru vsekakor daleč v preteklost,³⁹ toda z njo se tukaj ne bomo ukvarjali. Omejimo se le na sešito zaplatnico.

Po Driesenu⁴⁰ je skušal lik harlekina v galsko-francoskem charivariju, kjer se je prvič pojavil utelešen kot šemski lik, ponazoriti svojo demonsko naravo ne le z vedenjem, ampak tudi v obleki. Udeleženci takšnih pohodov so bili pogosto skoraj povsem goli; nekateri so hodili v narobe obrnjenih oblačilih, drugi so se napravljali v vreče, pogosta so bila ogrinjala s kapucami (»chape de harlequin«), prav posebno pa tesne živalske kože, v katerih so predstavljali ovne, leve, vole. Značilna za vse je bila izredna gibčnost — neprestano so poskakovali, zmožni so morali biti tudi akrobatskih skokov. Tudi hudiči iz »diableries« so nastopali kosmati, dostikrat v volčji, telečji ali ovnovi podobi. Namesto pravih kožuhov so že v 14. stoletju znali delati ponarejene. Točno po meri so ukrojili nekakšno spodnjo obleko iz prav tenkega platna, ki se je tako tesno prilegala telesu, da so njegove oblike močno izstopale. Trikóju podobno obleko so namazali s smolo, na gosto potrosili s pobarvanim predivom in človeka vanjo zašili. Preobleko je dopolnila divja brada na različno barvani, pogosto črni krinki. Našemljenec je bil videti kakor od temena do petá kosmato, golo bitje v človeški podobi. Strahotnemu videzu se je dostikrat pridružil trušč velikih kravjih zvoncev in kraguljčkov za mezge, ki so bingljali pošastni maski na debelem jermenu okoli pasu.⁴¹

Kó se je pojavil Harlekin na odrú commedije dell'arte, je nastopil — kakor je zahtevalo izročilo charivarijev — skoraj gol, to se pravi: v že omenjenem tesnem »trikóju«, pod katerim je vsak del telesa izrazito izstopal; sivo blago je bilo videti kakor koža. Postava se je zdela gola, ni pa bila povsem gola. Na »koži« je bilo nekaj zaplat pisanega blaga, našitih brez reda po životu. Takšen se nam predstavlja Harlekin v najstarejših znanih podobah (iz 1570 in 1600,

³⁹ Zaplatnico te vrste omenja morda že »Indiculus superstitionum«: »De pagano cursu quem yrias (?) vocant seis(s)is pannis vel(et?) calciamentis...« (prim. H. A. Saupé, Der Indiculus superstitionum et paganiarum, Ein Verzeichnis heidnischer und abergläubischer Gebräuche und Meinungen aus der Zeit Karls des Grossen. Leipzig 1891, 28 [Nr. 24]). — Karl Meuli, znan po nekoliko enostranskem gledanju maske kot oblike kulta mrtvih (Schweizer Masken und Maskenbräuche. Zürich 1943) vidi v zaplatnici sploh — konkretizacijo razpadajočega mrliča... Del mask je vsekakor mogoče razložiti kot »utelešenje mrtvih« (bohinjske »šeme« prištevam mednje), vseh pa na ta imenovalec ni mogoče spraviti; to je skušalo doseči nemško narodopisje v dvajsetih letih našega stoletja (prim. Hans Naumann, Primitive Gemeinschaftskultur. Jena 1921), »als sich durch die ganze deutsche Volkskunde ein wahrer Leichengeruch zog« (Leop. Schmidt, Die österreichische Maskenforschung 1930—1955, v: Masken in Mitteleuropa 18).

⁴⁰ Driesen, 143—144.

⁴¹ O zvoncih (»bombonarjih«) gl. Liungman 746 sl.

gl. str. 245). Takšna sta nastopala še slavna Harlekinova Dominique Locatelli, imenovan *Trivelin*, in *Tristan Martinelli*.⁴²

Pozneje, v 17. stoletju, jame Harlekinova »gola koža« vzbujati pohujšanje; zaplate so jo morale prekriti vso. Od srede 17. stoletja dalje⁴³ so jih v obliki trikotnikov iz rdečega, rumenega in zelenega blaga šivali drugega tik drugega od vrha do tal.⁴⁴

Obraz si je odrski Harlekin zakrival s polovično črno krinko. Lok obrvi je bil visok, vzbočen in podvojen, očesni jami zato veliki, v njih pa samo dve majhni luknjici, da je igralec skozi njega videl. Ves obraz je bil »porasel« s črno žimo, spodnji del obraza pa je zakrivala gosta črna brada. Na pokrivalu je bingljaj sprva lisičji, pozneje dihurjev ali podlasičin, nazadnje pa kar zajčji rep kot živalsko-demonsko znamenje.⁴⁵ Za pasom ali v rokah je nosil leseno sabljo ali pa ropotec (*Pritsche*).

2. Tako *Driesen*. Medtem ko vidi on v Harlekinovi prvotni obleki prikazano goloto demonov, ki jo zgolj simbolično zakriva nekaj zaplat, da je golota še bolj očitna, pa gredo drugi avtorji dlje in razlagajo zaplate kot »koščke oblakov in meglic«, ki da so se prijele prikazni med »divjim lovom«.⁴⁶

Preveč preprosta se nam zdi razlaga *Josepha Gregorja*: obleko srednjeveškega norca (dve raznobarvni polovici, »mi-parti«) da so zložili »en banderole«, s čimer da so dobili pravilne rombe,⁴⁷ ki so značilni za današnjo Harlekinovo nošo.

Mimo *O. Driesena* se nagiblje *Paolo Toschi* prav v zadnjem času⁴⁸ k vegetacijsko-magični interpretaciji Harlekinove obleke. Na njej naj bi se odražala »la gran variazion dei freschi mai«, zelenje mladega listja, rdeče, rumene, višnjeve in pisane cvetlice pomladi. Tako jo spravlja v zvezo s pomladanskimi obrednimi slavji, pomaknjenimi — kakor v številnih drugih primerih — v pustni čas.

Vsekakor je danes znana Harlekinova obleka stilizacija prejšnje obleke, sestavljene iz nepravilnih, po ohranjenem slikovnem gradivu celo redkih zaplat. Tak razvoj v stilizacijo se je — če smem navesti to primerjavo — ponovil v samem Bohinju, kjer je sodobni izdelovalec naročene obleke — ne da bi poznal francosko-italijanskega Harlekinova — samovoljno opustil stari način in rajši segel po pravilno nare-

⁴² *Driesen*, 184. — Gl. barvno sliko takega Harlekinova iz leta 1570 v: *Beaumont*, tab. 54, in reprodukcijo pri *G. Widengrenu* (gl. op. 50) med str. 40 in 41.

⁴³ *Beaumont*, 47 (gl. op. 5).

⁴⁴ «Ce sont des morceaux de drap rouge, bleu, jaune et verd coupés en triangle et arrangés l'un près de l'autre depuis le haut jusqu'en bas» (*Riccoboni*, *Histoire du Théâtre Italien I*. Paris 1751, 4. — Navaja *Driesen* 184). Gl. tudi *Beaumont* 48.

⁴⁵ *Driesen*, 172 in 186. — *O repu* pri maskah gl. *Ferdinand Hermann*, *Zu einem verbreiteten Verwandlungsrequisit europäischer Kultbünde*, *Jahrbuch des Museums für Länder- u. Völkerkunde*. Stuttgart 1951, 102—113.

⁴⁶ Navaja *Joseph Gregor*, *Weltgeschichte des Theaters*. Zürich 1935, 202.

⁴⁷ Prav tam.

⁴⁸ *Toschi*, 205.

zanih tekstilnih vzorcih!⁴⁹ — Razvoj v stilizacijo kaže tudi Harlekinova krinka. Odbijajoče črno in kosmato naličje, ki ga je sprva nosil pariški »Harlequin, comédien italien«, je nadomestila pozneje še danes običajna svilena polovična krinka, kot jo kaže zlikami in ukročeni salonski Harlekin na francoski slikovnici iz Épinala (gl. str. 245).

Neprimerno širši okvir in globljo perspektivo pa daje Harlekinovi obleki nedavna veroslovno-družboslovna razlaga Gea Widengrena.⁵⁰ Le-ta zasleduje v svoji razpravi med drugim vprav zaplatnico, ki jo ugotavlja kot nošo potujočih vzhodnih asketov in der-
višev, kot nošo grško-rimskih mimov in kot nošo moških zvez. Naziv »centunculus«, ki smo ga že navedli, ima svojo vzporednico v indijskem »kanthā« »sto«, po katerem se obleka potujočih indijskih asketov imenuje »sujrīnaśatakandamayī kanthā« »ein aus sehr morschen hundert Fetzen zusammengeflickter Überwurf«. Widengren opozarja ob tem, da so vojaške enote pri narodih indoevropskega jezikovnega območja urejene po načelu stotnij. Nosilec zaplatnice »iz sto zaplat« bi mogel torej biti član organizacije »sto članov«, kar bi bilo simbolično smiselno. Izvor takšne (vojaške) organizacije pa nam je iskati v moških zvezah.⁵¹ Te so prirejale svoje obhode zlasti ob novem letu. Ob takih prilikah so se uveljavljali, kakor poudarja Widengren, politični, religiozni in tudi dramatsko-komični činitelji. Novoletni praznik je bil med drugim tudi praznik rajnih, ki tedaj v romansko-germanskem »divjem lovu« obiskujejo svoja nekdanja bivališča. Člani moških zvez so v maskiranih obhodih predstavljali ta »divji lov«! Toda moške zveze pozna tudi stari Iran, kjer nadomeščata Odina Mithra in Vayu.^{51a} Moške zveze so bile v tedanji družbeni ureditvi poleg drugega tudi varnostni ventil; opravljale so nekakšno sumarično sodstvo v dostikrat šaljivi obliki. To njihovo vlogo so prevzeli mimi, burkeži, v srednjem veku pa norci, ki so smeli — kakor vemo — nekaznovano kritizirati svoje gospodarje, vladarje; oblačili so se v Harlekinovo zaplatnico. Nošo zaniče-

⁴⁹ Podobno stilizacijo je doživela noša »divjega moža«: zelenje in mah je nadomestila poslikana obleka (gl. Schwarz, Wilde etc., HDA IX, 978), tako zlasti v Nürnbergu pri slavnem »Schembartlaufen« predvsem od 1518 dalje (gl. Karl Anton Novotny, Das Nürnberger Schembartlaufen, v: Masken in Mitteleuropa 160 in 179 sl.).

⁵⁰ Geo Widengren, Harlekinstracht und Mönchskutte, Clownhut und Derwischmütze. Eine gesellschafts-, religions- und trachtgeschichtliche Studie. Orientalia Suecana II, Uppsala 1953, 2/4, 41—111. — Na delo me je opozoril univ. prof. dr. Leopold Kretzenbacher iz Gradca, ki sem mu hvaležen še za druga opozorila; razpravo mi je potem poslal univerzitetni prof. dr. Carl Stief iz Kjøbenhavna, za kar se mu na tem mestu zahvaljujem.

⁵¹ Med prvimi, ki je opozoril na moške zveze in njihov pomen, je bil Heinrich Schurtz (Altersklassen und Männerbünde, 1902). Njegove izsledke je razširila še za druga območja Lily Weiser v svojem habilitacijskem delu »Altgermanische Jünglingsweihen und Männerbünde«, Dunaj 1927. Najbolj znan pa je iz zadnjega časa Otto Höfler, Kultische Geheimbünde der Germanen, I. Frankfurt a. M. 1934.

^{51a} Gl. Wikander, Der arische Männerbund. Lund 1938, ter Widengren, Hochgottglaube im alten Iran. Uppsala 1938.

vanih glumačev pa so sprejeli tudi asketje, ki so videli pot k popolnosti v čim večji ponižnosti, izpostavljeni posmehu in porogu soljudi; poznamo jih od Indije preko Perzije in Sirije do Italije — med njimi so budišični asketje, krščanski sirski spokorniki, islamski derviši in naposled »poverello«, Frančišek iz Assisija s svojimi »fratres minores«; on sam »semper volebat habere pauperulam tunicam de petiis repetitiam quandoque intus et foris« (Speculum perfectionis, cap. 34), bratje pa »vilibus vestibus induantur, et possint eas repociare de saccis et aliis peciis cum benedictione Dei« (Regula prima, § 2).

Vse to pomika izvor zaplatnice v najstarejšo dobo indoevropskih narodov, v okoliščine, ki koreninijo globoko v indoevropski družbi!

IV. Od kod bohinjski zaplatnik

1. Najprej je pri roki misel, da je bohinjski zaplatnik v zvezi z Italijo in potomec Harlekina, saj segajo stiki Bohinja z Italijo⁵² že v predzgodovinske čase. Bohinj je bil že od nekdaj železarski revir,⁵³ od koder so železarske izdelke izvažali v Italijo in kamor so dovažali vino in živež iz Italije. Tovorna pot je vodila z Bistrice preko sedla Vrh Bače (1218 m) v dolino Bače do Podbrda in odondod mimo Mosta na Soči ali na desno navzgor skozi Kobarid proti Cedadu ali na levo navzdol skozi Gorico v Italijo.⁵⁴ V Bohinju so delali domačini Slovenci, z njimi pa precej priseljenih tujcev: Nemcev, zlasti pa »Lahov« (Furlanov ali Italijanov).⁵⁵ Naposled je prešlo bohinjsko železarstvo sploh v laške roke in je ostalo v njih do smrti Karla Zoisa (1868). V Bohinju samem je živelo v začetku 17. stoletja komaj kakih 2000 ljudi.⁵⁶ Fužinarsko in železarsko delo so

⁵² Ne da bi se spuščal v oceno, samo navajam razpravo: Fr. Goršič, Die Wochein, slowenisch Bohinj — ein Walchename. Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark. XLVII. Graz 1956, 111—122.

⁵³ Gl. že Valvasor, Ehre II, 127 in III, 395. — Pozneje: B. Hacquet, Oryctographia carniolica III, Leipzig 1784, 6. — Najobširneje in z uporabo bogatega arhivalnega gradiva je opisal med drugim tudi bohinjsko železarstvo Alfons Müller, Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien von der Urzeit bis zum Anfange des XIX. Jahrhunderts, Wien und Leipzig 1909, 326—372.

⁵⁴ Müller, 705 sl. — Pot skozi »Stenge« proti Bledu, Radovljici in Ljubljani je postala uporabna za tovarnike šele 1554 (Müller, 329), a spričo načina tovorjenja (tovorni konji) dolgo ni imela tistega pomena kakor pot čez Bačo, saj je od Podbrda do Gorice komaj nekaj čez 50 km, medtem ko je samo od Bohinja do Ljubljane nad 60 km!

⁵⁵ Prva italijanska lastniška imena zasledimo v bohinjskih arhivalijah iz druge polovice 16. stoletja (1568: Ambrosio Dellagrotta, Jeronimo Milano; 1572: Anthoni Panizol; 1596: Julius Bucelleni, Hans Coronini; 1669: Georg Locatelli, Martin Tazoll; 1714: Francesco, pozneje njegov sin Peter Antonio Pittoni; 1740: Michelangelo Zois; 1778: Ziga Zois), gl. Müller, 344—354. — V Bohinju so se ohranila tudi ledinska imena, ki spominjajo na »Lahe«: Laško rebro, Na Laškem (»pri bajti« pod Vrhom Bače) itd.

⁵⁶ Poročilo škofa Hrena 5. avgusta 1616 (Müller, 347). — Župnijo je ustanovil škof Hren šele leto nato (1617), in sicer v Srednji vasi; na Bistrici so jo dobili 1788, na Koprivniku pa 1791.

opravljali večidel tujci, domači kmetje pa so se poleg kmetijstva ukvarjali z rudarstvom.⁵⁷ Gospodar Pithoni poroča 1738, da ima več kot 1000 delavcev, ki da mora zanje pripraviti v Bohinj vsako leto 400 tovorov (=100.000 l) vina.⁵⁸ Mogoče je štel pri tem tudi kmete, zakaj že poročilo iz 1769 govori o samo 260 delavcih. To število se ohranja bolj ali manj do hude krize pod francosko okupacijo; največ delavstva je imela vedno Stara Fužina (ali Staro Kladvo, do 80 oseb). Edine prometne zveze so vzdrževali tovorniki (»Materialien- und Viktualienzuführen«), ki jih navaja poročilo iz 1769 v Stari Fužini 116, na Bistrici pa 40.⁵⁹ Tovorniška karavana, ki je prihajala iz Italije, si je uredila potovanje navadno tako, da je ostala čez nedeljo v Podbrdu, kjer so bili tovorniki pri deseti maši, nato pa so krenili preko Vrha Bače proti Bistrici. Ko so prispeli konji do Kaluže nad Bistrico, so domačini na Bistrici že zaslišali velike medeninaste konjske zvonce, in so v kotlih brž pristavili meso. Ko je prispela karavana s tovorom (vsak konj je nosil 200 »maseljcev«, to je okoli 250 l vina) na Bistrico, je bilo meso kuhano in začela se je gostija.⁶⁰

2. Laški železarji in tovorniki so mogli biti dobra vez med ljudsko kulturo Furlanije in Zgornje Italije na eni ter Bohinja na drugi strani. Sklep, da je prišel bohinjski zaplatnik iz laške sosesčine in da mu je botroval Harlekin iz *commedie dell'arte*, je mikaven. Natančnejši pretres pa pokaže, da je to komaj verjetno.

Predvsem se zunanjščina bohinjskega zaplatnika močno razlikuje od Harlekina iz *commedije dell'arte*.⁶¹ Upoštevati moramo, da je bila

⁵⁷ Müllner, 354. — Poročilo iz 1770 pripoveduje o hudih težavah pri delu. Pozimi je treba dosti snega, da spravijo material (rudo in les) z gorá v dolino. Pota so pripravna največ 6—7 tednov, zato zahteva spravilo mnogo ljudi hkrati, da delo zmorejo. Med tem in dokler material ni na mestu, delo v fužinah počiva. Od sv. Jakoba do sv. Jerneja (25. julija do 24. avgusta) imajo vsi delavci opraviti na svojih njivah, gorjanci pa še mesec dni dlje, ker letina v hribih pozneje dozori (Müllner, 355).

⁵⁸ Prav tam.

⁵⁹ Müllner, 356.

⁶⁰ Müllner, 329.

⁶¹ Ločiti je treba med Harlekinom in njegovo avstrijsko inačico *Hanswurstom*. Le-ta je dobil svojega tipičnega predstavnika v dunajskem igralcu Jos. Ant. Stranitzkem (gl. op. 30), ki ga je posnemalo šesteto naslednikov (eden izmed njegovih učencev je bil tudi Franc Jožef Gogala, Ljubljčan, u. v Augsburgu 1728; gl. BL I, 226) in je zašel tudi v likovno umetnost. Hanswurstovo obleko tvorijo rdeč jopič, nabran ovratnik (Halskrause), moder prslek (Brustfleck) s srcem in monogramom »HW«, široke naramnice, dolge, a ne do tal segajoče hlače in zelen koničast klobuk. Gugitz (n. d., 82, glej op. 30) odklanja dosedanje mnenje, da je to noša salzburških rezarjev (Sauschneider) iz dobe ok. 1700. B. Hacquet je zamenjal Harlekina in Hanswursta, ko je zapisal o ziljski noši (Abbildung und Beschreibung der südwest- und östlichen Wenden, Illyrer und Slawen etc. I, Leipzig 1801, 18): »Aus der Tracht dieses Völkchens sieht man, dass die Kleidung des Harlekin [!] und seiner Gemahlin Colombine daher genommen worden ist. Obgleich aber die Geilthaler ziemlich aufgeweckte Menschen sind, so kommen doch diese erwähnten Possenreisser nicht aus diesem Lande, sondern aus einer teutschen gebirgigen Provinz, die nicht weit davon entfernt liegt.« Mislil je s tem salzburški Lungau (gl. Leop. Schmidt, Volkskunde als Geisteswissenschaft 1.

prvotna bohinjska zaplatnica drugačna od tiste, ki jo je naredil 1945 A. Mikelj. Bohinjsko zaplatnico so tvorile našite nepravilne, pisane krpe. Ako ji je bil vzor stari Harlekin, ga je morala posneti že prav zgodaj, vsaj do srede 17. stoletja, preden je doživel stilizacijo. Bohinjska zaplatnica pa ima tudi posebnosti, ki jih Harlekinova sporočena obleka nima:

a) nazobčani okras in medeninaste krogličaste gumbe na koncu zobcev, ter

b) našite krznene zaplate.

Nedvomno so medeninasti gumbi le nadomestilo za nekdanje kraguljčke ali zvončke. Le-ti in nazobčani okras sam pa kažejo izrazito v smer kraguljčnice (Schellentracht), ki se je bila udomačila med odličniki od konca 13. do preko sredine 15. stoletja.⁶² Kraguljčki na tej noši in zvonci na obleki nešteti vrst mask od Balkana do Zahodne Evrope pa segajo po Liungmanu⁶³ do antičnih in bizantinskih glumačev (mimoi). Že cerkveni učenički (n. pr. Janez Krizostom) so obsojali glumače-mime, ki pa so kljub vsemu prodirali od Carigrada na Zahod. Ob prehodu v srednji vek so se zasidrli zlasti v Benetkah in se pojavljali še drugod po Italiji, a tudi v Franciji, Nemčiji, Španiji in Angliji, ter uživali naklonjenost Karla Velikega in Ludvilka Pobožnega. Od 13. stoletja dalje pa so jih tudi na Zahodu jeli preganjati. Tako si je ljudstvo v smislu cerkvenih prepovedi razlagalo zvončklanje hellequinov v »divjem lovu« po svoje, češ da so med dušami, ki se podé v divjem lovu, tudi pogubljeni mimi-glumači s svojimi kraguljčki in zvonci! Prvi glas o tem nam je ohranjen iz 1262.

Bohinjski zaplatnik si je torej mogel vzeti za zgled ali nošo mimovglumačev ali pa kraguljčnico višjih slojev. Prvo ali drugo je vsekakor mogel posredovati laški element, ki je takšno obleko poznal iz

Wien 1948 [= Handbuch der Geisteswissenschaften II], 40). Burkeža v Hanswurstovi obleki dobimo pri nas na panjski končnici v zbirki † W. Schmidta v graškem Volkskundemuseum (gl. Leop. Kretzenbacher, Eine Sammlung krainerischer Bienenstockbrettchen am Steirischen Volkskundemuseum in Graz. Rokopis s pismom z dne 31. decembra 1952 v Etnografskem muzeju [= EM] v Ljubljani. Končnica je navedena pod zap. št. 25: Zwei Kaspergestalten. Ohne Jahreszahl. Sehr gut erhaltenes Brettchen mit zwei Hanswurst-Gestalten in lebhafter Bewegung). Tudi EM ima takšno končnico: levi burkež prinaša pladenj s steklenico, klobaso in kruhom, desni pleše in zraven igra na gosli. Dunajski Museum für Volkskunde pa hrani dva gorenjska módlá za male kruhke iz 18. stoletja, ki predstavljata burkeža z iztegnjenimi rokami in nogami sredi obroča (»Hanswurst in ornamentalem Rad, Gliedmassen speichenartig gespreizt«, gl. Ausstellung Volksschauspiel in Österreich. Katalog. Wien 1946, 11, Nr. 5 u. 12). Fotografija v EM. Obleka obeh burkežev na njej nejasna — verjetno luskasta zaplatnica s prav takšno koničasto čepico (glej Leop. Schmidt, Hanswurst und verwandte Gestalten [op. 5], 167: »...ornamental gestaltet und sieht zottenartig behangen aus«).

⁶² Liungman, 751, podpis k sl. 100.

⁶³ Liungman, 745. — Zvonci so bili v rabi (v podobne namene?) v alpskih deželah že v hallstattski dobi (izkopanine v Hallstattu!) in nekako v isti dobi (10.—5. stoletju pr. n. št.) tudi v Grčiji.

Benetk in drugih italijanskih mest. Bohinjci so morali prevzeti zaplatnico v tej obliki vsaj do konca 15. stoletja, v dobi torej, ki še ni poznala ne *commedie dell'arte* ne njenega Harlekina, pač pa — v francoskem območju — *harlequine* v divjem lovu in njihovo poosebljenje v *chari-varijih*.

Prevzem pa je bil le zunanji in drugoten. Zakaj sam zaplatnik je z drugimi »šemami« vred le »*survival*« pojava, ki je znan od Irana do Atlantika.

Značilno za bohinjske »šeme« je, da »otepajo« pred novim letom, v času zimskega kresa, v dneh, ko se po pradavnem predkrščanskem verovanju vračajo na domove duše rajnikov, kot jih predstavljajo našemljani člani moških zvez na svojih obhodih. Maske te vrste je dobro označil K. Meuli.⁶⁴ Že pogled na bohinjsko platneno krinko nam potrjuje, da je ta oznaka pravilna: obraz s takšno krinko je obraz razpadlega mrtveca.

Otepavci nosijo deloma platnene, deloma krznene krinke.⁶⁵ Demonstvo maskirancev izraža zlasti njihova kosmatost. Zato se maske, ki predstavljajo demone, oblačijo v narobe obrnjene kožuhe in nosijo krznene krinke. Bohinjski zaplatnik nosi platneno krinko. Toda krzneni našitki na njegovi obleki simbolično označujejo njegovo pripadnost k demon-skemu svetu. S tem se je prilagodil noši drugih šemskih likov, ki po Bohinju otepajo od pradavnih časov. Z njimi se nam Bohinj vse bolj razodeva kot izrazit slovenski »*Rückzugsgebiet*«.

Bohinjski zaplatnik torej ni v neposrednem sorodu s Harlekinom iz *commedie dell'arte*. Sprejel je pač po posredovanju laškega elementa neke tuje podrobnosti v svoji noši, v bistvu pa sega z drugimi šemami vred v indoevropsko davnino.

Résumé

ARLEQUIN AU BOHINJ?

Parmi les personnages masqués qui se promènent, durant la Veillée du Nouvel An, à travers la Vallée Supérieure du Bohinj, contrée montagneuse au Nord-Ouest de la Slovénie (voir la description de la coutume: Niko Kuret, Aus der Maskenwelt der Slovenen, dans: L. Schmidt, Masken in Mitteleuropa. Vienne 1955, pp. 208—212), il y a un qui attire l'attention du spectateur pour son costume rappelant Arlequin (v. la planche). Ce costume, actuellement au Musée Ethnographique de Ljubljana, a été façonné récemment et se compose d'échantillons d'étoffes offerts par l'industrie textile aux clients. Le costume qu'on portait auparavant se composait, au contraire, de chiffons de forme irrégulière et de couleurs variées, cousues sans ordre visible l'une près de l'autre ou l'une sur l'autre. Il semble que le costume actuel ait gardé, toutefois, quelques particularités de l'ancien costume: les bords dentelés des pantalons, garnis de petites boulettes en laiton cousues sur chaque dent, des parements pareils sur les deux épaules, puis de courts rubans triangulaires le long

⁶⁴ Gl. op. 59 (Schweizer Masken).

⁶⁵ Gl. op. 5.

des coutures des pantalons et des manches, autour du col et le long des revers de devant et de la couture de derrière du veston, et enfin les pièces de fourrure cousues sur les épaules et au devant du veston. Comme la plupart des autres personnages masqués, celui-ci aussi se couvre le visage d'un simple masque typique pour le Bohinj: un morceau de linge, où il y a des trous pour les yeux et pour la bouche. La tête est ornée d'un vieux chapeau de paille. La coutume exige que ce personnage ait entre les mains un prix-courant avec des échantillons d'étoffes qu'il offre au père de famille pour lui faire acheter de l'étoffe. Si celui-ci consent à cet achat feint, il est tenu à payer quelques dinars à la caisse commune du groupe.

Ces personnages masqués, toujours des garçons, s'appellent «šeme», tandis que le personnage en question n'a pas de nom spécial; l'auteur l'appelle «zaplatnik», c'est-à-dire, «chiffonnier».

L'auteur se demande s'il était possible que l'Arlequin franco-italien ait influencé la naissance de ce personnage.

Pour répondre à cette demande, l'auteur explique, tout d'abord, la dénomination d'Arlequin, il décrit le rôle qu'il tient dans la tradition française, il le présente ensuite comme personnage de la «commedia dell'arte», tout en mentionnant son apparition en Italie — y compris les cortèges de Carnaval — et les services qu'il a été tenu à prêter aux charlatans des foires.

L'auteur passe ensuite au costume d'Arlequin. Il constate qu'il ressemble au «centunculus» des comédiens de l'antiquité et aux masques qu'on rencontre, jusqu'aujourd'hui, dans quelques contrées des Alpes. D'après Driesen, il démontre les plus anciens témoignages du costume d'Arlequin en France, en joignant à l'interprétation de Driesen celle de Joseph Gregor, de Paolo Toschi et surtout celle de Geo Widengren. Celui-ci confère au costume d'Arlequin un cadre de portée indoeuropéenne, en rappelant le costume en chiffons des primitives «sociétés d'hommes» (Männerbünde), des anciens comédiens grecs, romains et médiévaux, et des ascètes hindous, chrétiens et musulmans.

Entre le Bohinj et l'Italie, il y avait, en effet, dès l'époque préhistorique, des relations assez nombreuses. C'est que Bohinj excellait, jadis, par son fer qu'on y produisait et qu'on exportait surtout en Italie. A côté des ouvriers slovénes, les Frioulans et les Italiens étaient, avec quelques Allemands, de plus en plus nombreux. Des influences provenant du Frioul et de l'Italie du Nord pouvaient donc importer aussi le personnage d'Arlequin.

Mais l'étude détaillée du costume du «chiffonnier» du Bohinj révèle qu'il ne s'agit pas d'une simple copie d'Arlequin. Il y a des détails qu'Arlequin ne connaît pas: les garnitures dentelées au boulettes de laiton, remplaçant — selon l'opinion de l'auteur — les anciens grelots, et les morceaux de fourrure cousus au veston. Dans ces détails, il s'agit d'influences fort différentes: les grelots appartiennent au costume des anciens comédiens (bombonaria!), des jongleurs et des fous, accepté, toutefois, à partir de la fin du 15e siècle, par les bourgeois et la noblesse qui le portaient jusqu'à la moitié du 15e siècle. Ce détail est donc antérieur au costume d'Arlequin qui, d'ailleurs, ne l'a jamais accepté! La fourrure est un détail plus ancien encore et appartient au genre de masque tériomorphe, représentant des démons, genre qu'on rencontre parmi tous les masques primitifs et qui correspond, tout au plus, aux harlequins des charivaris!

L'auteur admet donc bien que, de la part de l'Italie, la garniture aux grelots ait pu être imitée par le «chiffonnier» de Bohinj, mais il est d'avis qu'en général, son costume est antérieur à celui de l'Arlequin soit français soit italien. Il appartient, plutôt, au type de vêtements en chiffons qu'on rencontre aux Indes et à l'Iran, en Grèce et dans l'empire romain aussi bien qu'à l'occident du moyen âge, et qui fut celui des «sociétés d'hommes», des ascètes de différentes religions et des comédiens de l'antiquité et des siècles suivants. De plus, le cadre où le «chiffonnier» se présente au Bohinj, prouve, lui-aussi, son origine indoeuropéenne assez reculée.

VPRAŠANJE »OPASILA«

Sergij Vilfan

Beseda »opasilo«, »opasilnica« pomeni na Primorskem toliko kot »žegnanje«, »proščenje«. Da prihaja naziv od besede »pas«, »opasati«, je menda splošno priznано. Toda v čem naj bi bila zveza med opasilom in pasom — kaj se je ob opasilih pasalo in zakaj? Poznali smo doslej dve tolmačenji: Levstik je zapisal, da je bil nekdanj »običaj, pravijo, da so ob takej priliki cerkev s svečami opasali«;¹ Kelemina² si razlaga izraz iz tega, da so morali župljani stati oboroženi krog sodnika in obsede — geding; »tvorili so opasilo, pas ...« — B. Orel³ registrira Levstikovo razlago. V razpravi o žegnanjih v slovenski pravni zgodovini sem se razlage naziva izognil,⁴ ker se mi vprašanje še ni zdelo zrelo za rešitev. Tudi danes se mi še ne zdi dovolj dozorelo, toda dve novi publikaciji mi dajeta povod, da ga nekoliko načnem. Na eni strani nudi bogato snov razprava L. Kretzenbacherja⁵ o Lenartovih verigah, na drugi strani pa vsebuje številno starejše gradivo o tem predmetu Kosova⁶ edicija Primorskih urbarjev zlasti v novem, drugem zvezku.

Po primerjalnih ugotovitvah L. Kretzenbacherja se je pasanje kulturnih objektov pojavljalo v različnih predelih Evrope in bližnjega vzhoda, z različnim materialom in v različne namene. Zlasti je značilno pasanje pri Srbih in Makedoncih, ponekod z voskom, ponekod s platnom ali volno, kjer ima praviloma namen pospeševati rodovitnost. Pasanje je bilo še nedavno znano tudi na Cresu in v posebni obliki na Krku. — Pasanje Lenartovih cerkva z železnimi verigami (znano na vzhodnoalpskem ozemlju, tudi na Slovenskem) je soroden običaj, vezan na kult francoskega svetnika Lenarta, ki so ga od 11. stoletja dalje

¹ Pleteršnik I/831, kjer je citiran Levstikov Rok(opis). Originalnega mesta nisem ugotovil.

² J. Kelemina, *Staroslovenske pravde*, GMS XVI/1935, str. 50, op. 50.

³ B. Orel, *Slovenski ljudski običaji*, NS I/1944, str. 545.

⁴ S. Vilfan, *Žegnanja v slovenski pravni zgodovini*, Etnolog XVII/1944, str. 16—25.

⁵ L. Kretzenbacher, *Die Ketten um die Leonhardskirchen im Ostalpenraume, Kulturhistorische Beiträge zur Frage der Gürtung von Kultobjekten in der religiösen Volkskultur Europas*, Kultur u. Volk, Wien 1954, str. 165—202 + 2 tab.

⁶ M. Kos, *Srednjeveški urbarji za Slovenijo*, zv. III, Urbarji Slovenskega Primorja II. del, Ljubljana 1954.

razširili cistercijanci. K nam je prišel običaj pasanja z Bavarskega. Razširil se je zlasti v 15. stoletju po začetku turških vpadov v zvezi z vero, da ta svetnik osvobaja jetnike.⁷ V svojih zaključkih o pasanju kulturnih objektov je avtor kljub bogatemu primerjalnemu gradivu, morda pa prav zaradi tega, zelo previden. Ne omejuje običaja na določen narod ali verstvo in dopušča njegov poganski izvor. O posameznih pojavnih oblikah in o njihovem izvoru pa se vzdržuje sodbe in se tudi glede pasanja Lenartovih cerkva z verigami ne spušča v tvegane razlage.

Pravilno postavlja Kretzenbacher pasanje kulturnih objektov v širši okvir »obmejitev« (Hegung), med katerimi loči take, ki so prvenstveno namenjene pravnim učinkom (n. pr. obmejitev zborovališča ali sodnega prostora, na katerem veljajo posebna pravila) in druge, ki so namenjene predvsem kultu v ožjem smislu (devotio). Obravnane oblike pasanja šteje v drugo skupino.

Tako se razlaga besede »opasilo« iz pasanja s svečami, torej iz primarno kulturnega dejanja, sama po sebi dokaj ujema s primerjalnim gradivom in jo ima avtor za potrjeno.

In vendar zveza med pasanjem s svečami in opasilom še ni povsem trdna. Predvsem bi bilo treba še dokazati, da je bilo pasanje s svečami na Primorskem toliko splošen pojav, da je moglo dobiti žegnanje (proščanje) prav zato ime »opasilo«. Tega dokaza za enkrat še ni, kajti Levstikova pripomba je le zakasnel zapis malo določne ljudske tradicije ali celo etimologije o že zamrlem običaju, o katerem ne vemo, koliko in kje je bil razširjen. Primerjalno gradivo daje slutiti, da običaj ni bil praviloma splošen, vezan na vse kultne objekte in da ga niso izvajali vsi udeleženci, marveč samo nekateri, na primer ženske, ki so si želele rodovitnosti. Le če bi za področje »opasila« mogli zatrjevati drugačno stanje — splošnost običaja, ki bi zajel vse udeležence, bi imela taka razlaga trdnejšo oporo. — Drugič pa bi bilo treba pojasniti, zakaj je ravno na Primorskem nastal naziv »opasilo« in ugotoviti, ali se morda še kje pojavlja.⁸ Ali je bilo tu pasanje s svečami

⁷ V dopolnitev gradiva, ki ga navaja avtor glede Lenartovih cerkva iz naših krajev naj navedemo: Z verigo opasano cerkev sv. Lenarta omenja Valvasor (*Die Ehre...* VIII, str. 751) za Gornji Ig; v fari Svibno je bila cerkev sv. Lenarta na Rodežu; o njej pravi Valvasor (VIII, str. 804), da so mu zaobljubljali turški ujetniki sveče (verig ne omenja!). — Lenart kot rešitelj jetnikov je upodobljen na cerkvi v Bodeščah. Fresko stavlja Fr. Stele v začetek 15. stoletja (*Monum. artis Slovenicae I*, Srednjeveško stensko slikarstvo, Ljubljana 1935, sl. 123). Cerkev sv. Lenarta pri Gornjem gradu (gl. sliko v Stegenškovi knjigi) je še danes opasana.

⁸ Najstarejši zapis: G. Alasia, *Vocabolario Italiano e Schiauo*, Udine 1607. »Opassillo« je ital. dedicazione. Pleteršnik, o. c., razume to kot godovno darilo; najbrž pa misli Alasia na dedikacijo cerkve, torej prav na opasilo, o katerem govorimo. Navedeni slovar vsebuje primorsko narečje, ki je torej izraz poznalo vsaj že v 16. stoletju. — Tudi novejše gradivo dokazuje razširjenost »opasila« le na Primorskem, zlasti na Goriškem, Krasu in v slovenski Istri. Prim. Pleteršnik, l. c., in M. Turnšek, *Pod vernim krovom*, Ob ljudskih

prav posebno razvito in zakaj? Ali moremo domnevati kvarnerske ali glagoljaške vplive, vplive staroselcev ali posebne cerkvene vplive? Ali drugod na Slovenskem pasanje s svečami ni bilo znano⁹ in če je bilo — zakaj tam ni prišlo do izraza v nazivu? Prej bi domovino pasanja s svečami iskali v izrazitejših čebelarskih okoliših. — Slednjič pa bi bilo treba izključiti vsako drugo možnost za razlago »opasila«. Take možnosti pa po mojem mnenju niso izključene.

Čeprav že omenjena možnost, ki jo omenja Kelemina, morda res ni najbolj prepričljivo formulirana, ima vendar nekaj na sebi. Poznavač zgodovinskega gradiva za Primorsko, je že Kelemina slutil, da je razlaga opasila bolj na pravni plati kot na kulturni plati običaja. Verjetnost razlage v tej smeri še povečuje gradivo, objavljeno v že omenjeni Kosovi publikaciji.

*

Proti koncu srednjega veka je bila jurisdikcija na večini slovenskega podeželja porazdeljena med deželska sodišča s pristojnostjo za težje kazenske zadeve na teritorialno zaokroženem ozemlju in med patrimonialna (gospostvena) sodišča s pristojnostjo za civilne in male kazenske stvari v zadevah lastnih podložnikov, torej s poudarjeno personalno (in ne teritorialno) pristojnostjo. Nastanek *semanje*¹⁰ (žegnanjske) jurisdikcije je v tej zvezi doslej še prav malo pojasnjen. Zaenkrat si jo moramo razlagati z dejstvom, da se je ob takih priložnostih zbiralo precejšnje število ljudi iz raznih krajev, pri čemer so morali že zgodaj biti odločilni tudi trgovski razlogi in ne le zabava in obisk sorodnikov. Žegnanje kot kulturno dejanje je dajalo le zunanji povod takim shodom in je imelo razmeroma podrejen pomen v primerjavi z vsem drugim, kar se je ob njem dogajalo. Zlasti kupčevanje je bilo pri pomembnejših žegnanjih ena glavnih privlačnih sil za zbiranje ljudi in starejši letni sejmi imajo dejansko neposredno zvezo s temi priložnostmi, tako da ima žegnanje neke zveze tudi z nastankom tržnih pravic. Možnost neredov ob takih priložnostih, o katerih imamo dovolj podatkov¹¹ na eni strani, varnost kupčevanja in sploh udeležencev na drugi strani sta zahtevali za take priložnosti posebnega reda,

običajih od kresa do adventa, Gorica 1946, str. 55. Tudi gradivo, ki ga je evidentirala Sekcija za slovenski jezik pri SAZU vsebuje podatke le za Primorsko. Za vpogled tega gradiva se zahvaljujem tovarišici Mezetovi. Le W. Schmid, Slovan IV/1905—6, str. 171 uporablja izraz *opasilo* v zvezi s škofjeloškim malim kruhkom, vendar izraz v tej okolici ni znan.

⁹ Od ljudskih pesmi (Štrekelj, SNP I), ki omenjajo opasano cerkev je ena (404) doma iz Goričan pri Zilji (sveča), dve (444, 445) iz Frama (zlat pas, sveča), dve (459 I/II) iz Trebuše (sveča). Na razširjenost običaja iz tega seveda ne smemo izvajati nobenih sklepov.

¹⁰ Semen, žegnanje, proščenje, opasilo so v splošnem sinonimni izrazi, včasih so pomenskimi odtenki. Pri tem ima izraz *semenj* ponekod večji poudarek na svetni plati običaja in zato dajem prednost izrazu »semanja jurisdikcija«.

¹¹ Vilfan, o. c., 19 ss.

sorodnega tako imenovanemu tržnemu miru v mestih in trgih, ki pa je verjetno mlajšega nastanka kot podeželski semanji mir. Z neko verjetnostjo lahko trdimo, da je imel semanji mir ob žegnanjih vsaj v važnejših krajih razmeroma največji pomen celo pred 15. stoletjem,¹² ko opazujemo izrazitejšo koncentracijo trgovine v mestih in trgih. Ker so se ob takih priložnostih stekali ljudje iz različnih krajev, se patrimonialna jurisdikcija personalnega značaja pri zaščiti semanjega miru ni mogla uveljaviti in je bila zato semanja jurisdikcija pridržana predvsem deželskim sodiščem, redkeje drugim organom. Tako ima ta jurisdikcija po jurisdikciji velikih fevdalcev neke oddaljene razvojne zveze z nekdanjimi grofovskimi sodišči, s čimer ni rečeno, da je bila že v grofovski dobi izoblikovana.

Semanja jurisdikcija ni bila omejena le na varstvo in sodstvo. Obsegala je tudi pravico do prejemkov. O njih imamo številne urbarialne podatke, čeprav se je ta pravica tu in tam že zgodaj skušala omejevati.¹³ Med varstvom in prejemki je globlja medsebojna zveza: čim boljše je bilo varstvo, tem več je prišlo ljudi; čim več je prišlo ljudi, tem večji so bili prejemki organa, ki je shod čuval.

Zanimivo je, da je pristojnost deželskega sodnika na »sejmih in žegnanjih«¹⁴ najizraziteje formulirana prav v privilegiju, ki ga je goriški grof podelil leta 1365 svojemu nižjemu plemstvu v Slovenski Marki, Metliki in Istri. Pristojnost deželskega sodnika obsega poleg običajne pristojnosti za težje kazenske zadeve, na sejmih in žegnanjih še male kazenske stvari, ki so se dogodile ob tej priložnosti, če je bil storilec ujet še na kraju samem. Če pa je storilec že prispel na zemljo svojega gospodarja, ga je imel le-ta pravico kaznovati in je pravica deželskega sodnika za take male kazenske stvari ugasnila.

Ozemlje Slovenskega Primorja je bilo proti koncu srednjega veka v precejšnjem delu v rokah goriških grofov. Najprej se je iz tega kompleksa izločilo tisto ozemlje, na katerem je veljal gornji privilegij (1374), nato sredi 15. stoletja del severne Istre, slednjič pa je leta 1500 tudi vse ostalo goriško ozemlje prišlo v oblast Habsburžanov. Razbiti sistem podložništva s svojimi občutnimi posledicami, kakršen je veljal tedaj v večini slovenskih krajev, je bil zlasti v tretji skupini gori-

¹² Semanji mir najbrž lahko smatramo za ustanovo splošnočloveškega značaja, ki utegne segati v svojih koreninah še v plemensko družbo. Razprava o tem izvoru presega okvir zastavljene teme. Omenim naj le, da Stanley navaja v centralni Afriki posebna tržišča, na katerih se sestajajo pripadniki različnih plemen zaradi kupčevanja. Taka tržišča se po medplemenskem pravu štejejo kot ničija zemlja.

¹³ Prim. Španheimski privilegij iz leta 1265 za freisinška posestva na Dolenskem: »mandamus ut in festis dictis chirehtag, que certis temporibus celebrantur in predio memorato, iudex noster nec thelonium aliquod recipiat, nec angarias vel vexationes quascunque in confluentes ibidem homines auderat exerceret. Sama jurisdikcija deželskega sodnika s tem ni izključena. Schwind-Dopsch, *Ausgew. Urkunden zur Verfassungsgesch.*, Innsbruck 1895, št. 49, str. 100/101.

¹⁴ Schwind-Dopsch, o. c., št. 120, str. 245—247.

škega ozemlja razmeroma malo razvit. To je bilo opazno tudi v sodstvu, ki ga je patrimonialna oblast goriškim grofom podrejenih fevdalcev manj razkrojila kot drugod. Podobno velja za nekaj sosednih okolišev na Primorskem.

Vaški svet je na tem ozemlju glede na jurisdikcijo dokaj izrazito razpadal na dva dela: »britof« (vreithof, friedhof) in vas.¹⁵ Pri tem je treba v splošnem razlikovati tri vrste jurisdikcije: sodstvo v britofu, sodstvo na vasi in deželsko sodstvo. Obe prvi sta v bistvu nižji, tretje pa višje; prvi dve se med seboj ločita po kraju in verjetno tudi po času svoje pristojnosti,¹⁶ od tretjega pa se ločita po stvarni pristojnosti. Ni pa nujno, da se te tri vrste jurisdikcije vedno in povsod ločijo tudi po tem, da jih izvajajo različni organi. Katere vrste jurisdikcije izvajajo v kakem kraju določen organ, ni odvisno od kake splošne sheme sodstva, marveč od raznih historičnih okoliščin, verjetno predvsem od nakupov in podelitev. Kljub temu ali morda prav zato je moči o nastanku sodnega ustroja na ozemlju goriških grofov ter o nastanku sodne oblasti teh grofov izvajati zelo zanimive zaključke, ki pa jih moramo pridržati za drugo priložnost, ker nas tu podrobneje zanima le večkrat omenjeni »britof«. Iz istega razloga je pravkar podana podoba omejena na najkrajše črte ter so opuščene razne precizacije, ki bi bile pri opisu goriškega sodstva potrebne.

Nemški naziv »britof« v naših virih očitno ne pomeni pokopališča in ga zato Milko Kos pušča neprevedenega; pri tem tudi kaže ostati. Čeprav morda ne brez izjeme, moremo sprejeti tudi Kosovo opredelbo, da gre za »obmejeni prostor okrog cerkve«.¹⁷ Kakšne so bile funkcije tega prostora, za katerega velja — kot omenjeno — posebna jurisdikcija? Precej splošna je že leta 1398 njegova vloga kot kraja za trgovanje z vinom,¹⁸ kar je pozneje poudarjeno posebej za Števerjan.¹⁹ Britof pa je tudi kraj za oddajo in morda vskladiščenje desetinskega vina (Šempolaj na Devinskem ozemlju),²⁰ po Rihemberškem urbarju pa je leta 1370 britof v neki vasi kraj, kjer ima neki plemič tri vinske kleti.²¹ Opaziti je, da je ta funkcija britofa v virih 14. stoletja bolj izrazita kot v poznejših virih in zdi se, da je morda že proti koncu srednjega veka pojemala. — Druga funkcija britofa pa je v zvezi z žeganji. Da se žeganje vrši na britofu, je izrecno povedano menda le enkrat (Bilje),²² sicer se praviloma omemba britofa in žeganja

¹⁵ Kos, o. c., 170 in nekaj drugih mest.

¹⁶ Ni povsem gotovo, ali se britof kot poseben teritorij izloči le ob času proščenja ali tudi ob drugih priložnostnih ali velja na njem neka trajna posebna jurisdikcija. Najbrž je bilo to po krajih in v raznih dobah različno.

¹⁷ Kos, o. c., 61, 379.

¹⁸ Kos, o. c., 125.

¹⁹ Kos, o. c., 169.

²⁰ Kos, o. c., 212.

²¹ Kos, o. c., 114. Opozarjamo na možnost, da bi se bili britofi razvili v neki zvezi z morebitnimi desetinskimi dvorci oglejskih patriarhov.

²² Kos, o. c., 157.

prepletata. Ob presoji celotnega gradiva ne moremo oporekati Kosovi splošni trditvi, da so se proščenja praznovala na britofu.²³ To pa ne pomeni, da sta britof in proščenje eno in isto: pri britofu je poudarjen kraj, pri proščenju pa dejanje, ki se na njem godi.

Beseda *fried* (tudi *vreit*) v sestavljenki *friedhof*, prvotno ne pomeni miru, ki ga uživajo mrliči na pokopališču, marveč varstvo, povečano varnost pred napadi in nevšečnostmi, ki jo na takem kraju uživajo živi udeleženci. Na drugi strani se more beseda spravljati v zvezo s »*freyet, freit*« (iz *freyen*: zavarovati, tudi privilegirati), kar pa v bistvu pomeni zopet isto in ima jezikovno, čeprav ne nujno vsebinsko zvezo z azilom. (Da bi šlo za pravi azil, moramo pri primorskem britofu vnaprej izključiti.)²⁴

V nastanku britofov in proščenj smemo domnevati neke tesnejše medsebojne zveze. Začetki segajo najbrž tudi na Primorskem v obdobja pred razmahom trgovine v celinskih mestih in trgih. Za posamezne vasi ali za več vasi skupaj so se izoblikovali stalni kraji za javne shode ljudi iz širše okolice ob žeganjih in v trgovske namene, za katere se je razvila posebna jurisdikcija. Taki kraji so morali biti vsaj ob glavnih priložnostih obmejeni, da so vsi udeleženci vedeli, do kod sega območje posebne jurisdikcije in njegove zaščite ter miru. Tudi fevdalci, ki so imeli dohodke od sodstva, so imeli interes, da se teritorij vasi točno oddeli od žeganjskega prostora oziroma semanjega prostora. Od tod britof, ki so ga prvotno najbrž od primera do primera odmerili ter krog in krog zaznamovali (opasali?), pozneje pa najbrž obmejili s trajnimi znaki. V tej zvezi bi si mogli na primer razložiti nastanek imena Vremski britof. Kakor mi je okolico opisal tamkajšnji rojak dr. Leon Dekleva, gre za skupino treh vasi, Gornje Vreme, Spodnje Vreme in Vremski britof. Za slednjo vas je značilna strnjena naselitev na ozkih parcelah, kar bi poleg imena kazalo na mlajšo kolonizacijo. Domnevati bi mogli, da sta imeli obe vasi Vreme prvotno skupen britof, ob katerem se je pozneje vršila nadaljnja kolonizacija, pri tem pa je vas dobila ime od že obstoječega britofa, medtem ko je prejšnja centralna funkcija britofa verjetno izgubljala pomen. Cerkev je tik ob vasi, okoli nje nekaj nezazidanega sveta. Tu je bil najbrž prvotni britof, a ne pokopališče.

Medtem ko je drugod politika deželnih knezov in mest skušala pomen žeganjskih sejmov omejevati in so tu in tam po njih udarili tudi stanovi, se zdi, da so britofi in proščenja na Primorskem imeli čvrstejšo korenino in ugodnejše okolje, saj na celini razen Gorice in že prej obstoječih obmorskih mest ni nastalo nobeno novo mesto. Razen tega se zdi, da so tu veljale neke posebne oblike trgovine z vinom, ki je tudi po svoje dajala britofom in morda tudi proščenjem razmeroma večji funkcionalni pomen.

²³ Kos, o. c., 61.

²⁴ O gornjem prim. A. Schmeller, *Bayr. Wörterbuch* I, 1872, kol. 808 do 810, 814.

Za britof je Kos²⁵ zabeležil med drugim sinonim »centa« — pas. V tem »pasu« so se sestajali na »opasila«. V tem »pasu« je veljala posebna zaščita in jurisdikcija. Ta »pas« je bil toliko splošno razširjen, za vse udeležence funkcionalno pomemben in občuten, da mu nekega pomena pri tvorbi naziva »opasilo« gotovo ne moremo vnaprej odrehati. Morda je celo tu in tam privedel do tega, da se je celo samega britofa prijela označba »opasilo«. ²⁶ Končno ni izključeno, da se je prvotno britof imenoval tudi opasilo in da je od tod naziv preskočil po zvezi »iti na opasilo« tudi na samo dejanje.

Tako se nam odpira nadaljnja možnost za tolmačenje besede opasilo v zvezi s tem, da se je staro žegnanje obhajalo na prostoru, ki je bil zaradi posebne zaščite, ki jo je užival, za vsako priložnost posebej ali pa trajno opasan.

*

Zaključno povzemamo:

Pasanje kulturnih objektov s svečami je bilo pri Slovencih gotovo znano. Da pa bi bilo prav to pasanje vzrok za nastanek naziva »opasilo«, je vsaj zaenkrat pač le domneva, ki je danes še ni moči ne brezpogojno sprejeti ne brezpogojno izključiti.

Prav tako je gornja razlaga naziva »opasilo« iz opasane prostora, na katerem je veljala iz številnih razlogov posebna jurisdikcija, tudi le domneva.

Obe razlagi se ločita v dveh točkah: Po prvi razlagi je s svečami opasan sam kulturni objekt, po drugi razlagi je z določenimi znaki opasan prostor okrog njega. Prvo pasanje je neposredno kulturno dejanje, drugo pasanje je v bistvu pravno dejanje, ki je vezano na kulturno dejanje in ki je nato kulturnemu dejanju dalo svoje ime.

Dejstvo, da se je naziv »opasilo« udomačil prav na Primorskem, je vsaj zaenkrat bolj v prid drugi razlagi, ker smo videli, da ima »centa« v primorski vasi nekoliko izrazitejši in trajnejši pomen kot drugod. Ta pomen je toliko močan, da mu smemo prisoditi vpliv pri tvorbi imena. Nasprotno pa o pasanju s svečami, kot smo že uvodoma povedali, ne moremo trditi, da bi bilo na Primorskem bolj razvito kot drugod, niti da bi samo dejanje po svoji naravi zajemalo vse udeležence.

Tako ostane še vedno pri tem, da dokončne in trdne razlage za primorsko »opasilo« še nimamo. Treba pa bi bilo zanaprej iskati razlage v obeh smereh. Pogoj za solidno delo pa bi bilo med drugim, da se ugotovi točna razširjenost naziva »opasilo« ter izpelje primerjava

²⁵ Kos, o. c., 61.

²⁶ A. Lokar, Razgledi I (Trst) 1946, str. 151/2: »Podružnica sv. Janeza je na vrhu opasana s širokim zidom. Nanj stopi general, vse strehe ima pod seboj. Koj pod opasilo padajo krovi v terasah.« — Ker gre tu za literarni spis, je sicer dana možnost, da izvira ta pomen »opasila« od avtorja, vendar je ta pasus vsaj dokaz, kako naravna je zveza med obmejenim prostorom okrog cerkve in izrazom »opasilo«. Skoraj gotovo pa gre v tem tekstu za uporabo danes redkega lokalizma.

te razširjenosti s historičnimi kolonizacijskimi, cerkvenopravnimi ter fevdalnimi ozemlji zgodnjega in visokega srednjega veka. Taka raziskava, za katero so historične osnove že dognane, bi bila lahko prav poučna. Ne toliko zato, ker bi nam lahko pojasnila nepomembno besedo »opasilo«, kot zaradi drugih rezultatov, ki bi jih lahko nudila.

Raziskave okrog prve možnosti — pasanje kulnega objekta s svečami — bi mogle dati kak namiig o starejših dobah krščanstva v teh krajih, verjetno pa bo v tej smeri malo prijemljivega gradiva.

Raziskave okrog druge možnosti v zvezi z britofom pa bi se morale opreti med drugim tudi še na ugotovitev nekaterih konkretnih lokalnih primerov, od katerih smo primer Vremskega britofa le mimogrede in brez analize nakazali. Z uporabo katastrskih map in morda z lokalizacijo ustreznih ledinskih imen, bi nam razlaga britofa ne nudila le nekaj zanimivih lokalnozgodovinskih podatkov, marveč najbrž tudi vpogled v starejšo podobo primorske vasi sploh, pa tudi v nekatera druga vprašanja starejše gospodarske in pravne zgodovine. Zlasti za slednjo je nekdanje goriško ozemlje eno izmed najhvaležnejših, a malo obdelanih torišč.

Tako se zdi, da bi neznatno vprašanje »opasila« lahko imelo neko zvezo s širšimi historičnimi in etnografskimi vprašanji, ki bi jih ob »opasilu« morda osvetlili. Zato vprašanje »opasila« ne bi smelo veljati za zaključeno.

Zusammenfassung

WOHER DER AUSDRUCK »OPASILO«?

Der im slowenischen Küstenlande verbreitete Ausdruck »opasilo« ist gleichbedeutend mit »Kirchtag«. Seine Deutung aus dem Brauch der Gürtung von Kirchen mit Kerzen rührt schon von Levstik her. (Tatsächlich bedeutet das Subst. »pas« soviel wie Gürtel.) Diese Deutung wird von Kretzenbacher aufgenommen und demnach das »opasilo« als Gürtung mit primär kultischer Hegung in Verbindung gebracht.

Diese Deutung kann jedoch nicht als endgültig betrachtet werden, da nicht erwiesen ist, dass die Wachsgürtungen im Bereiche dieses Ausdruckes allgemein und in solchem Masse verbreitet gewesen seien, dass sie bei der Bildung dieses spezifischen Ausdruckes als ausschlaggebend betrachtet werden könnten.

Andererseits beweist das jüngst von Kos publizierte mittelalterliche Quellenmaterial aus dem Bereiche des »opasilo«, dass hier der s. g. Friedhof als Kirchtagstätte im sozialen und wirtschaftlichen Leben eine hervorragende Rolle spielte, die weniger als anderorts durch die Entwicklung des Marktfriedens in Städten und Märkten beeinträchtigt wurde. Dieser Platz mit besonderer Jurisdiktion und besonderem Kirchtagsfrieden musste von Fall zu Fall oder ständig abgehegt sein und wird auch mit dem Worte »centa« (Gürtel) bezeichnet. Letztere Hegung war praktisch weit wichtiger als es eine rein kultische Wachshegung gewesen sein konnte und das Wort »opasilo« liesse sich mit ihr ebenso ohne weiteres in Einklang bringen.

Keine dieser beiden Deutungen kann als gemiss angenommen werden. Weitere Untersuchungen in beiden Richtungen dürften zu sehr interessanten Ergebnissen führen. Es wäre daher nicht geraten, sich mit dem bisherigen Stand der Forschung zu begnügen.

OB PROBLEMU SLOVENSКИH PANJSKIH KONČNIC

Branko Rudolf

V poletju leta 1955 je bila v Jakopičevem paviljonu razstava panjskih končnic, ki je zelo lepo uspela. Brez dvoma je vzbudila veliko zanimanja in tudi občudovanja domačih in tujih obiskovalcev. Umetniška podoba te panoge ljudskega ustvarjanja je taka, da smo Slovenci lahko nanjo ponosni, tembolj ker je tako naša, ker pripada nam, »narodu čebelarjev«, kakor se lahko po pravici imeñujemo. Poslikovanje panjskih končnic samo po sebi je že dejanje, ki predpostavlja določeno stopnjo ravnanja s čebelami.

Najstarejše slike slovenskih panjskih končnic so iz osemnajstega stoletja. Kakšne so bile predstopnje tega slikarstva? Ali so bile táke, kakršne so ponekod spet danes, v času, ko je panjsko slikarstvo bolj ali manj degeneriralo? Ali nam nasprotno tiste preproste — rdeče, zeleno, modro ali rumeno — po-barvane končnice ne kažejo nečesa, kar je dokaj primitivno, kar nam kaže predstopnjo k slikanju panjev? Namreč: res je, da so škatlaste panje postavljali drugega do drugega v pravokotni stavbi s poševno streho, v čebelnjaku. Mogoče je bila letina slaba in čebelar je svoje panje vozil drugam na pašo, mogoče se je za to dogovoril s kakšnim sosedom. Mogoče se je tudi zgodilo, da je mlad fantič dobil od očeta ali strica kakšen panj v dar z naročilom, da naj dobro pazi nanj... Skratka, zelo verjetno je bilo na stotine vzrokov, zaradi katerih so nekoč skušali čebelarji panje nekako označiti kot svoje ali pa sploh posebne in drugačne od drugih. Mogoče so jih spočetka označevali z barvo in z nekaj preprostimi črtami. Iz takega preprostega označevanja se je potem najbrž razvilo slikarstvo končnic. En psihološki vzrok je prav gotovo še prav posebej odločal. Kakor so kmetje svoje hiše včasih zaljšali s kakšno preprosto podobo kakšnega svetnika ali Marije, kot s podobo svojega »privatnega zaščitnika«, ki naj od hiše odvrne nesreče, tako so neki čebelarji prav gotovo verjeli, da jim bo čebelji zarod bolj uspeval, če bodo na končnico naslikali kakšen bolj ali manj pobožni prizor. Končno so panji pomenili bogastvo. In predstava o dobrih nadnaravnih silah, ki naj varujejo njegovo posest, in mu prinašajo srečo, je brez dvoma podzavestno živela v našem krščanskem kmetu zelo podobno, kakor je živela nekoč v poganskem poljedelcu. Lepa slika kakšnega svetnika na panjski končnici je mogoče tudi zadrževala neke bolj rahločutne ljudi, ki bi sicer prav lahko bili postali — tatovi, kajti tudi panje so včasih kradli. Obenem je tak izrazito označen panj bilo gotovo teže ukrasti.

Celotno psihološko ozadje nastanka slik na panjskih končnicah je seveda danes bolj ali manj negotovo, verjetno pa bi bilo mogoče tudi v tem še lahko ugotoviti marsikaj. V nekih slovenskih predelih so se n.pr. vraže ohranile tako zelo žive, da bi bilo najbrž še mogoče nekako rekonstruirati osnovno mišljenje čebelarja, kakršen je pri nas živel nekako pred dve sto leti. Tudi

same panjske končnice nam govorijo isto. Njihov stil je namreč včasih presenetljivo konservativen. Slike, ki so razločno označene kot novejše, recimo izpred konca prejšnjega stoletja, so včasih skrajno podobne takim, ki imajo letnice izpred prve polovice stoletja — torej za dobrih petdeset let prej. Menda bi pa vendarle bilo napačno, če bi hoteli sklepati na neko »brezčasnost« teh slik, ki obsegajo vsega skupaj samo dobo nekako dve sto let.

Ker bomo na dokončno obdelavo panjskih končnic žal prav gotovo še čakali, smemo pač izraziti neke domneve. »Konservativnost« teh slikarij je relativna. Brez dvoma moramo razločevati nabožne, praznoverne in fantastične motive od realističnih, preprosto opisujočih, spominskih (takih, ki opisujejo posebne dogodke) ali prav preprosto »reporterskih« (slike nesreč, umorov, ki so sorazmerno redke).

Najstarejše končnice imajo brez dvoma nabožne motive. Zelo verjetno smemo v to kategorijo postaviti tudi podobe različnih pošasti, n. pr. »mrtvaškega ptiča«, ki so ga baje videli »nekje na Turškem« (motiv, ki ga je Debenjak porabil v neki grafiki). Ravno ti nabožni motivi so izredno »konservativni«. Končnica, ki »izpoveduje«, da je naslikana v začetku tega stoletja, je po stilu silno podobna slikarijam, ki so dobrih sto petdeset let starejše — z nekim pridržkom. Tiste stare slikarije so često umetniško boljše, kakšne posebno lepe novejše panjske končnice z nabožnim motivom bo pa najbrž težko mogoče najti.

V osemnajstem stoletju je prav gotovo nastalo tudi že brez števila »posvetnih« motivov, n. pr. nekoliko »Pegamov in Lambergarjev«. Pri tem »nastopa« prvi zmeraj z asistenco hudičev, ki mu seveda proti »pravničnemu« junaku ne morejo pomagati. V istem času je precej satiričnih motivov, ki si bolj ali manj »privoščijo« ženske. Psihološko je med temi motivi silno mnogo razločkov. Ozadje motiva, kakršen je teoretično že obdelani »Babji mlin«, je prav gotov zelo starinsko. Ne glede na to, kdaj je ta motiv nastal, je vendar po pomenu zelo značilno, da najdemo posebno dosti upodobitev te vrste v renesansi. Globoki pomen tega motiva ni samo želja po mlajši ženi (Freud bi temu rekel: »Wunschtraum«), temveč ne rayno originalno, zato pa intenzivno prepričanje, da je mladost sama po sebi nekaj nad vse imenitnega in spolna moč nekaj, kar ima izredno visoko ceno. V isto vrsto sodijo zelo očitno motivi, ko se ženske tepejo za hlače, ko hlače vneta lovijo iz vode itd. (Podobne motive najdemo v narodnih pesmih.)

Zelo krščanski ti motivi niso, so pa zelo značilno podobni »kultu« preproste fizične (in še posebej spolne) sile, kakršnega zelo dobro poznamo iz naštetih primerov renesančnih upodobitev. Čisto likovno-estetsko te upodobitve povečini niso najbolj kvalitetne. Ali smemo sklepati, da našemu kmetu motivi te vrste niso bili posebno blizu, kakor skorajda vse, kar nosi bolj ali manj pečat renesančnega stila? Vse to bo morala še razjasniti bolj natančna obdelava ljudskega blaga.

Ob vsem tem je dovolj zanimivo, da je satira precej drugačna v motivih, kakor »Hudič brusi babi jezik« ali pa »Hudiči perejo in likajo spodnja krila« (kot »orodja zapeljevanja«). V teh motivih je satira tudi likovno finejša. Na nekaterih končnicah je domišljija panjskega mojstra naravnost »galantna«, se pravi, da kaže neko veselje do upodobitve ženske privlačnosti (kar sicer na končnicah ni ravno navadno). Na eni teh končnic ženska naravnost graciozno kleči pred peklenskim brusom, na katerem ji črna hudoba ostrí jezik! Prav tako zabavni so motivi pranja in likanja spodnjih kril. V kompoziciji teh motivov je slutiti nekaj baročno, košatega. Od kod so ti motivi prišli? Po

duhu so prav gotovo zelo blizu stilu ob koncu osemnajstega stoletja. Ali so tedaj tudi nastali ali se vsaj ravno takrat (ali kmalu kasneje) razživel? Za zdaj na to ni mogoče odgovoriti. (Ravno te primere panjskih motivov pa je v zadnjih letih Debenjak uspešno prenesel v svojo grafiko.)

Ob vsem tem bi najbrž lahko nakazali metodo obdelovanja panjskih končnic. Lahko bi motivično ločili več »krogov« (s ponavljanji istih motivov vred) in potem ugotovili zaporedni razvoj, tudi premik v centrih interesa panjskih mojstrov.

To, kar tukaj sledi, ni nič definitivnega, temveč je hipoteza na podlagi »vtisa« — nekaj, kar bi bilo treba šele znanstveno dokazati z dejstvi in pri tem uporabiti obilni in prav različni primerjalni material (zgodovinski material, ostalo narodno blago, n. pr. narodne pesmi itd.).

Zdi se, da v starejših časih prevladujejo religiozni, grobo renesančno-satirični in menda tudi neki fantastični elementi. Mogoče bo kakšen kasnejši raziskovalec lahko ugotovil, da so motivi te vrste dosegli višek izrazitosti nekaj pred letom 1800.

Drugi »krog« motivov bi se začel menda v času Napoleonovih vojn. V tem času se začenja veliko veselje, ki ga kažejo panjski mojstri ob realističnih motivih, ob gostilniških prizorih, pretepih, prizorih ljubosumnosti, prav lepih prizorih dela na polju, ali pa — seveda — dela s čebelami itd. Ta smer doseže svoj višek menda okrog leta 1870.

Pozneje se začne počasno propadanje izvedbe, vendar ne docela. Nekatere teh očitno kasnejših podob kažejo precej kulture in so kar enakovredne starejšim.

Znotraj tega zelo grobega orisa bi človek lahko spet razločeval posebne »motivne verige«, ki so same po sebi čudno konservativne. K takim motivom sodijo menda vojaški motivi bojev, ki se zmeraj ponavljajo. Uniforme na njih pogostokrat nikakor niso karakteristične za tisto dobo, temveč za čas, ki je že nekaj desetletij oddaljen. Ali smemo iz tega sklepati, da so mlajši panjski mojstri že čutili neko nemoč lasnega ustvarjanja in da so prav zavedno ponavljali starejše in boljše mojstre? Zelo verjetno je tako. Vsakdo, ki nekoliko primerja kostume z datumi, ki so napisani na končnicah, se ne more znebiti vtisa, da so panjski mojstri v določenem času slikali mnogo bolj realistično, mnogo bolj »tisto, kar so sami videli«, kakor kasneje. Glede tega lahko človeka n. pr. dovolj preseneča neka panjska končnica (v privatni zbirki akademskega slikarja prof. Miheliča), na kateri so upodobljeni kozaki iz prejšnje svetovne vojne v načinu slikanja, ki bi bil lahko sto let starejši.

Skrajno zanimivi so neki »surrealistični« motivi, n. pr. motiv »človekaptiča«. Ta motiv je očitno izraz zelo značilnega paničnega razpoloženja človeka iz ljudstva, ki se čuti nemočnega pred strašnimi silami tuje vojske, lakote, kuge in podobnega. Če so taki motivi nastali v novejšem času, je vsekakor treba njihov nastanek zasledovati daleč nazaj.

Velikanskega materiala panjskih končnic še nihče ni katalogiziral, uvrstil v posebne vsebinsko-likovne kroge, ne v »verige« enakih motivov, nihče ni obdelal psihologije njihovega nastanka. Vse to čaka na obdelavo in vsekakor tudi na publikacijo, ki bi brez dvoma zelo zanimala kulturni svet.

Recimo — religiozni motivi! Očitno je, da so panjski mojstri hote ali nehote, vede ali nevede posnemali upodobitve v cerkvah. V enem primeru, v čudovitem »levu« iz osemnajstega stoletja, ki je bil razstavljen lansko poletje, je človek moral pomisliti na mogočne kipe gotske dobe. V veliki večini primerov pa so na panjske mojstre vplivale ustvaritve baroka. Baročni vpliv

je zelo viden v celotni kompoziciji, v barvah, tudi v nekoliko neprizadetem izrazu teh svetniških obličij. Kakor (v glavnem) v vsem baroku, tako je tudi na naših panjskih končnicah (na splošno) za izraz pomembnejša celota kompozicije kakor individualni izraz posameznega obličja. Izjeme so možne.

Seveda je ves razvoj religioznih motivov tudi zelo zanimiv za zgodovino-pisca in etnografa, ki stoji na materialističnem stališču, za takega celo še bolj. Ravno materialistični zgodovinopisec bo n. pr. najbrž lahko ugotovil, da se je motivika panjskih končnic premikala in premaknila v »posvetno« smer.

Glede tega je vsekakor značilno, da je na nekih starejših panjskih končnicah upodobljen Martin Luter, kakor ga z ženo Katro vred črni vragi peljejo v pekel. To ni samo izraz vere, temveč izpoved bojevitega katolicizma (ki pri Slovencih v preteklosti seveda nikakor ne preseneča). No, na nekih novejših končnicah je protestantskega prvaka zamenjala — gospoda, ki jo vragi na kočiji peljejo v pekel. Satira je postala socialna.

Včasih je satira naravnost »antiklerikalna«, tako na končnici, kjer je upodobljen kmet, ki vozi menihovo premoženje, pa se odpre menihova vreča in se iz nje usuje denar. Po mentaliteti ta preprosti kmečki panjski mojster ni bil ravno predalet od — Goye.

O vsem tem bi bilo mogoče napisati knjigo. Vsekakor pa raziskovanja v tej smeri psihološko in sociološko še ne bi zadovoljevala. Potrebno bi bilo pogledati razvoj nabožnih motivov samih v »svojem krogu«. Zelo verjetno bi se kmalu pokazalo, da so se tudi religiozni motivi sami zelo značilno spreminjali. Na nekaterih končnicah so različne svete osebe upodobljene popolnoma negibno. Sicer so očitno prijazne, obenem pa dokaj nedostopne, »kraljevske«, veličastne. To je po motiviki očitno starejši način upodabljanja. Na nekaterih končnicah, n. pr. na prav čudoviti, likovno dognani lansko leto razstavljeni podobi »Treh kraljev, ki prijašejo v Betlehem k Jezusu«, pa je očitno, da je slikar čutil potrebo, da božje osebe približa gledalcu. Tu lahko naravnost govorimo o neki demokratizaciji vere, o neki smeri, ki je ljudem dopovedovala, da je tudi zanje prišel izveličar.

Mogoče se to komu lahko zdi starinsko, odtенок pa komaj vreden pozornosti. Sociološko je vendarle silno zanimiv. V določenem času pred francosko revolucijo, dejansko skozi vso baročno dobo, se vleče prepričanje »duhovne vabe«. V tem času so cerkve privabile vernike s pompom včasih prav razkošnih stavb (naravnost z laskanjem čutom), duševno in »agitacijsko« pa do skrajnosti izrabile dejstvo, da je krščanska vera v prvotni obliki pravzaprav demokratična, da smo »pred bugam vsi glih«, kakor je to zapisal Trubar. Ta — mogoče, bi človek lahko rekel — jezuitska smer je imela dva, popolnoma nasprotna učinka. Delno je res pritegnila nove vernike in brezpogojne bojevnike za vsako versko stvar, delno (in menda kar povečini) je meščanom kakor delavcem in kmetom silno povečala samozavest in zato prav nehote koristila stvari meščanske revolucije. Ves ta komplicirani proces je viden tudi na naših panjskih končnicah. Naj bo to primer, kakšne naloge čakajo bodočega obdelovalca tega etnografskega materiala. Vsekakor gre tu za motiv »odrešenja«, ki kot psihološko dejstvo obstoji tudi danes in je pred kratkimi desetletji rabil demagogom.

Mogoče bi tu prav na kratko omenili živalske basni. Ti motivi so stari, očitno so pogostokrat satirični. Tu so ponavljajoči se motivi divjačine, ki nese »jagra« k pogrebu (motiv je docela isti, kakor v narodnih pesmih). Kaj pomeni ta motiv? Kje je izvor te komike? Domneval bi, da so kmetje v »jagru« videli neusmiljeno graščinsko gospodo, v divjačini, ki lovca nese k pogrebu,

pa — same sebe. Po kmečkih puntih proti graščinski gospodi praktično ni bilo obrambe, zato so ljudje očitno bili veseli, če je takega zasledovalca pobrala smrt, »božja dekla«, in so se tega veselili v diskretni prisposodbi. Seveda je to težko dokazati. Živali, ki godejo, pa so očitno dokaj duhovite prisposode nebrzdanega plesnega in pivskega veselja. Tudi to seveda ni razjasnjeno. Na eni končnici se žival (prasec) uspešno upre mesarju!

Skrajno zanimivi so nasploh »rokodelski motivi«. Ne smemo pozabiti, da so bili slikarji panjskih končnic kmetje ali pa vsaj ljudje, ki so delali za kmete. Končnice, na katerih so upodobljeni rokodelci, so skorajda vse satirične. Ali smemo domnevati, da so se v času meščanske rasti kmetje čutili prikrajšane in da so ljubosumno gledali na rokodelce? Nekaj odgovorov bi lahko dal že čas nastanka določnih panjskih končnic. Največkrat se satira obrača proti krojačem. Krojači se bojijo polža, krojača zasleduje kozel, petnajst krojačev je komaj toliko težkih kakor kozel. Prav tako pa tudi kovači, mesarji, mlinarji in vozniki niso prikrajšani. Vse te srečujemo na panjskih končnicah v bolj ali manj neprijetnih položajih. Vsekakor so kmetje na končnicah individualno lahko smešni in klavrni, ne pa kot stan. Tu je treba še marsikaj ugotoviti.

Za nas izredno zanimiva je satira na »gospodo«, skrita ali očitna. Ponavljajo se zelo značilni motivi krave, za katero se pravdata dva kmeta, medtem pa jo molze — advokat! Tu je vsak komentar odveč. O tem obstoji »veriga« identičnih motivov.

Čisto drugačne vrste so že omenjeni vojni motivi. Vojna je kmetu v starih časih zmeraj nadloga, nekaj, kar povzroča grozo. Tu in tam pa so ti motivi delani nekako z nekim veseljem nad zmago! Kaj je sicer drugega motiv Lambergarja in Pegama? Seveda moramo tu biti v oceni previdni! Ali je kmet zelo nehotel videti v Lambergarju tudi zaščitnika svojih, kmetovih interesov proti ošabnemu tujcu? Zelo verjetno je tako. Lambergar je očitno postal nekakšen »zaščitnik nasploh«, nekdo, ki bo vsem »hudobnim duhovom« raznih nesreč, hudih ur, ozebe ali živinske bolezni kratkoma odsekal glavo! Ali smemo reči, da se tu »domače« praznoverje meša v zgodovino? Očitno je tako.

Posebno poglavje so »francoski motivi«. Zelo zgovorna je končnica, ki kaže hudiča, ko Napoleona odnaša v mreži. Nato obdelani motiv »Kmet ziblje Francoza«, ali »Francoz razsaja«. Povečini ti motivi Francozom niso prijazni, vendar so tu izjeme, n. pr. končnica, ki govori o Francozu in slovenski nevesti. Vsekakor pa sodijo »francoski« motivi v večji »krog« motivov, ki pričajo o povečani samozavesti slovenskega kmeta.

Še nekaj. Ko v naših panjskih končnicah začnejo prevladovati ali se vsaj v večji meri uveljavljati realistični motivi, je opaziti tudi dokaj določna etična vrednotenja. Sicer ne zmeraj. Očitno je, da se je tu pa tam slikar panjskih končnic samo posmejal kakšnemu groteskno-komičnemu prizoru. Sem sodi končnica, ki pripoveduje, kako je huda žena smešno klavrnega moža zaprla v kurnik in se zdaj gosti s svojim ljubčkom (kakor tudi zelo podobno poroča narodna pesem). Sem sodijo gostilniški prizori, posebej še prizori pretefov, ki so pa upodobljeni včasih s kar presenetljivim čutom za kompozicijo. Očitno je, da slikar panjskih končnic včasih tudi moralizira in da nikakor ni zmeraj na strani moških. Sicer so pa panjske končnice vsaj v zadnjih desetletjih delno dokazljivo slikale tudi žene. Šele natančnejša obdelava bi nam zbistrla pogled v mnogovrstno realistično motiviko, ki očitno včasih tudi »slavi« slogo med zakoncema ali lepoto dela, oranja, sejanja, brananja, dela s čebelami itd.

Na kratko. Panjske končnice so v podobah polne presenetljivo pestrega čustveno-duhovnega življenja, ki bi moralo zanimati tudi etnografa. Saj izraz tega življenja prav gotovo pripada različnim skupnostim, ne samo posameznikom. Očitno pa je, da to bogastvo ni ravno prelahko dostopno. Etnograf bi tu moral mimogrede postati tudi še psiholog, zgodovinar in sociolog — vse hkrati — obenem pa bi moral biti tudi umetnostni zgodovinar. Edine metode, ki tu res obetajo uspeh, so menda prav elastične primerjalne metode.

Etnografija je panoga zgodovinskih znanosti. Če vrednoti šege in navade, če jih primerja med seboj in ugotavlja vplive različnih etničnih skupin ljudi druge na drugo, potem se mora včasih seveda tudi intenzivno ukvarjati s človekom, ki je te običaje prevzemal od prednikov ali pa od tujcev, torej s konkretnim zgodovinskim človekom. Tega zgodovinskega človeka, v našem primeru slovenskega kmeta, moramo nujno in ravno zaradi etnografskega vrednotenja obravnavati:

- a) v zvezi z zgodovinskimi dogodki;
- b) sociološko, v zvezi s socialnimi dejstvi svobode in nesvobode, ekonomskega uspevanja ali stiske, mirnega življenja ali nezgod, h katerim sodijo tudi vojne itd.;
- c) psihološko. Pri tem je jasno, da je psihološko mogoče ugotoviti »podedovanost motivov«. Marsikaj, kar se je ohranilo v obliki pesmi ali pripovedk, je zelo natančno dokazljiv odsev nekdanjih zgodovinskih doživetij — povečini neprijetnih: lakote, kuge, turške nadloge itd. Že motivi Turkov bi sami po sebi in tudi glede na slikovitost noš bili hvaležen predmet za posebno obdelavo. Zelo verjetno je danes čas za ekstenzivno primerjalno obdelavo vsaj tako primeren, kakor za intenzivno, se pravi — za obdelavo posameznega motiva. Tudi turški motivi so večkrat presenetljivo slikoviti (po občutku baročni).

Posebno zanimiva in pomembna je seveda likovna plat teh končnic. Zelo so raznovrstne, zelo žive v izrazu, neredke tudi izrazito likovno dognane — prave ljudske umetnine. Seveda so po kvaliteti zelo različne. Nekatere so dokaj surove in okorne, povečini pa preseneča njihova kvaliteta. Mnoge so delane z znanjem in izrazno močjo, ki vzbuja občudovanje. Tu ne gre samo za najboljše, izjemno dobre panjske končnice, temveč za povprečno »še dobro« blago, ki kaže brez dvoma kulturo in bogastvo fantazije. (Na lanskoletni razstavi so slovenske panjske končnice presenetile nekatere tuje goste.) Vsekakor so slovenske panjske končnice popolnoma »tvorba«, nekaj, česar drugod na svetu ni. Formalno presenečajo že zaradi raznovrstnosti barv. Delno so to krepke, goste barve, ki so okusno in izrazito »postavljene« druga ob drugo, delno — zdi se, da predvsem v začetku devetnajstega stoletja — so barve prozorne in ustvarjajo posebno, enotno razpoloženje na sliki.

Seveda je na estetski učinek vplival čas. Tu pa tam so obledele barve gotovo povečale harmonični učinek. Ob najbolj previdni primerjavi pa je vendarle treba priznati presenetljivo dognani okus panjskih mojstrov. V gotovosti risbe so spet precejšnje razlike. Gibi glumačev na neki končnici so izvrstno opazovani. Na splošno pa kažejo končnice presenetljiv čut za kompozicijo, čut, ki je na splošno zelo podoben baročnemu stilu in včasih s presenetljivo in svobodno lahkoto obvlada ploskve. Iz tega ne izhajajo, da bi bil način komponiranja povsod ploskoven. Včasih so panjski mojstri brez težav obvladali baročni način »komponiranja v globino«. Tu pa tam lahko opazimo

»kroge kompozicije«, ki so obrnjeni proti gledalcu (gre za sam osnovni lik kompozicije). Včasih — v nekih realističnih scenah — si presenetljivo dobro ustrezajo gibi, recimo roke in noge moških, ki se pretepaajo itd. Pogostokrat najdemo seveda preprosto trikotno ali piramidno kompozicijo. Sicer je tudi nasprotnih primerov nekaj. Včasih kompozicija sploh ni uravnovešena, temveč raztrgana. Formalno hotenje je nerazčiščeno. Včasih pa so tudi take slike zanimive. Očitno je, da je bila pravokotna ploskev panjske končnice dobra šola za prostorninski čut in da je ljudski umetnik vnaprej računal na to, da bo slika učinkovala brez okvira, kot ploskev kvadra.

Nekatere teh slik — posebno tiste iz osemnajstega stoletja — kažejo formalno dognanost linij, ki je po svoje primitivno-mojstrska. »Primitivno« ne pomeni, da je stvar napravljena slabo, precej teoretikov govori o »primitivnih« mojstrih, ki so po svoje rafinirani in je zato izraz relativen. Primitivnost pomeni nasprotje suverenega obvladanja sredstev po eni strani, po drugi pa kolektivnega dela ob tem obvladanju. »Primitivist« je pogostokrat individualist — iz tega pa ne sledi, da je v izrazu slab. Vsekakor so naše panjske končnice poseben primer primitivne umetnosti, ki je nenavadno mikavna in dognana. Človek se spomni carinika Rousseauja.

Ali bi mogli reči nekaj splošnega o stilu panjskih končnic? Ali je dovoljeno reči, da so na splošno starejše končnice linearne in ploskovite, da se nekaj pred l. 1850 začne uveljavljati stil »splošnega« barvnega razpoloženja končnic in da postaja kasnejši stil slikovit, da panjski mojstri zmeraj bolj modelirajo in da končnice ob tem v stilu tudi degenerirajo?

Mogoče bo nekaj tega res. Res pa je tudi, da je zelo zanimiva »surrealistična« podoba človek-ptič naslikana dobro, pa čeprav s popolnoma slikarskimi sredstvi. Nadalje je res, da so še vsaj ob koncu devetnajstega stoletja slikali kar dobro v zelo tradicionalnem, starinskem, nekako baročnem stilu.

Kdo so bili panjski mojstri? V nekih primerih potekajo končnice od vaških mojstrov, v nekih drugih so znane delavnice, kjer so jih slikali, spet v nekih drugih posamezni lastniki. Vse to so splošne ugotovitve, za zdaj ni večjega, sistematičnega dela, ki bi poskušalo razmejiti dela in vplive različnih izvorov. Tudi razstava leta 1955 o tem ni prinesla nove jasnosti. Pokazala je bogastvo materiala. To je izhodišče, torej začetek.

Nekaj je gotovo. Ob teh, po svoje očarljivih ljudskih umetninah si morata v raziskovanju podati roke etnograf in umetnostni zgodovinar. Vsako, tudi čisto umetnostno zgodovinsko raziskovanje bi pa brez dvoma prišlo prav tudi etnografu. Umetnostno presojanje je tu nujno. Velika je razlika v živahnosti, v mojstrstvu izdelanih motivov. Mojstrstvo govori o vitalni sili upodobljenega motiva v določenem času. Lanskoletna razstava v Ljubljani je po motivih bila malo »arhaična«. Pokazala pa je estetsko vrednost panjskih podob. Pot k vrednotenju teh podob vodi tudi za etnografa nujno prek estetike.

Résumé

SUR LE PROBLÈME DES «PLANCHES DE DEVANT»
DES RUCHES EN SLOVÉNIE

Les apiculteurs slovènes ont assez tôt — au commencement du dix-huitième siècle — remplacé les ruches de liège ou de paille par des ruches plus modernes, quoique la méthode alors nouvelle n'a pas triomphé partout. On a pris l'habitude d'orner d'images les planches de devant de ces ruches, images habituellement peintes avec des couleurs à détrempe. La plus ancienne planche date — d'après S. Vurnik — de 1758; à la fin du siècle dernier, elles sont en train de disparaître (quoiqu'il y en ait quelque part encore aujourd'hui en emploi). Comme peintures (ou quelquefois sculptures) ces planches offrent un grand intérêt. Elles sont d'une qualité différente, mais il y a entre elles un nombre surprenant de vrais chefs-d'oeuvre populaires, tantôt d'un humour grotesque. On pourrait penser à la fois aux images populaires de la Renaissance, aux compositions du dix-huitième siècle, à l'art du douanier Rousseau — souvent même aux surréalistes.

Sur le sujet de ces planches il y a encore beaucoup de questions à résoudre. Peut-être pourrait-on supposer deux grands «sommets» de cet art populaire.

Il y a, dix-huitième siècle, de belles planches aux sujets religieux avec une gamme harmonieuse de couleurs fortes, et parfois d'une grande délicatesse de lignes. Ce sont des variations assez libres des peintures ecclésiastiques assez savamment composées.

Dans quelques sujets, on peut constater une incontestable parenté avec le style galant du dix-huitième siècle, travesti en style paysan.

On pourrait noter un second «sommets» de l'art des planches à la première moitié du dix-neuvième siècle jusqu'à 1866 à peu près. Les sujets religieux n'ont pas perdu leur valeur, mais à côté d'eux abondent des sujets réalistiques et satiriques, parfois très curieux. Il y a p. e. une glorification du travail de paysan assez charmante, des soldats, des animaux dansants etc. La satire a quelquefois d'âpres accents sociaux.

Une part très intéressante des images traite des sujets plus ou moins historiques. Il y a entre eux nombre de planches «françaises» qui (sous des aspects divers) traitent la domination napoléonienne en Illyrie (1809—1813). C'est pourtant curieux d'observer que les peintres populaires avant 1866 (ou approximativement) traitent les uniformes beaucoup plus exactement, c'est à dire, que dans les planches plus modernes ils répètent des formes anciennes, ce qui est manifestement une preuve de plus d'une incertitude croissante et d'un déclin de la force de l'expression des maîtres populaires.

Les plus anciennes ruches sont peintes avec des couleurs opaques, des gammes simples mais expressives, avec des aplâts, qui ne sont pas grandement nuancés. Les plus récentes sont par contre peintes en général avec des tons transparents, qui dominent la planche. (Quelquefois c'est l'effet du soleil et de la pluie). Les plus beaux exemples de ce style sont apparemment faits avant 1850. Mais c'est déjà la fin de l'art populaire des ruches qui s'annonce, malgré les sujets très curieux qu'on a trouvés traités de cette manière p. e. de l'oiseau-homme avec un visage à l'endroit de la poitrine et du ventre de l'oiseau — un de ceux qui fait penser aux surréalistes.

L'art populaire des peintures des planches de devant les ruches n'a fleuri que deux cent cinquante ans environ. Néanmoins, il est étrangement riche, significatif et important au point de vue historique, ethnographique, psychologique, sociologique et surtout artistique. Dans le traitement de ces oeuvres d'art populaire, on ne pourrait venir à bout qu'avec des méthodes comparées et largement combinées.

NIKU ŽUPANIČU OB OSEMDESETLETNICI

France Stelè

Profesor etnologije na filozofski fakulteti univerze v Ljubljani Niko Županič je dne 1. decembra 1956 dopolnil osemdeseto leto. Na tej stolici deluje od julija 1940. Kot učitelju prve na domači univerzi vzgojene generacije slovenskih narodopiscev, kot prvemu ravnatelju Etnografskega muzeja in kot ustanovitelju prvega našega strokovnega glasila Etnologa mu posvečuje Slovenski etnograf ob častiljivem življenjskem prazniku tu sledeči kratki oris življenja in znanstvenega dela na področju etnologije.

Niko Županič je bil rojen 1. decembra 1876 v Gribljah v Beli krajini. Gimnazijo v Novem mestu je končal z maturo leta 1897; na univerzi na Dunaju je študiral zgodovino, geografijo, etnologijo, antropologijo in predzgodovinsko arheologijo in bil leta 1903 na podlagi disertacije *Die Ankunft der Slovenen im Süden* promoviran za doktorja filozofije. Jeseni leta 1904 je odšel v München in se eno leto izpopolnjeval v antropološko-arheološkem inštitutu prof. Joh. Rankeja. Te študije je leta 1906 dopolnil na antropološkem inštitutu univerze v Zürichu.

Po teh znanstvenih pripravah in prvih strokovnih uspehih se je začelo razvijati razgibano življenje tega moža, ki je nihalo med znanostjo in politiko. Leta 1907 je zapustil Avstrijo in se preselil v Beograd, kjer so se napovedovali za bodočnost Jugoslovancev odločilni dogodki. Služil je najprej v Zgodovinsko-umetnostnem muzeju, leta 1914 pa je bil prestavljen na Etnografski muzej. Prva svetovna vojna ga je vodila v inozemstvo, kjer je postal kot prvi Slovenec član Jugoslovanskega odbora v Londonu. Med Rimom, Londonom, Švico, ZDA in Parizom, kjer je med mirovnimi pogajanjmi predsedoval etnografsko-geografski podsekciji za določitev severne in severovzhodne meje Jugoslavije, se je razvijalo takrat njegovo politično delovanje. Leta 1920 se je vrnil v Beograd kot kustos na Etnografski muzej, odtod pa odšel naslednje leto v Ljubljano kot ravnatelj novo ustanovljenega Etnografskega inštituta. Leta 1922/23 je bil minister v vladi Nikole Pašića; leta 1923 pa je prevzel vodstvo Etnografskega muzeja v Ljubljani. Tu je ostal do leta 1940, ko je bil pozvan na univerzo kot redni profesor etnologije in na tem mestu dočakal svoj starostni jubilej. Leta 1926 je ustanovil glasilo svojega muzeja »Etnolog«, ki je pod njegovim uredništvom izhajalo do leta 1941.

Kljub živahni politični delavnosti je Županič ostal zvest etnologiji, v kateri je večkrat iskal tudi oporišče za svoje politične teze, in izdal blizu stotine spisov iz te svoje osnovne stroke. Med njimi so najvažnejši: 1. *Trojanci i Arijevi. Prilozi preistoriji i paleoetnologiji Male Azije, Egeje i Balkanskog poluostrva*, Glas SAN-a LXXXVI (1911); 2. *Les premiers habitants des pays yougoslaves*, *Revue Anthropologique* 1919; 3. *Etnogeneza Jugoslovena*, Rad JAZU 222 (1920); 4. *Zur physio-ethnischen Metamorphose der Völker mit be-*

sonderer Rücksicht auf die Südslaven, Congresso Intern. per gli studi sulla popolazione, Rim 1952; 5. Der Anten Ursprung und Name, Actes du III. Congrès Int. des études byzantines, Atene 1952; 6. Problem povzročitve metamorfoze možganske lobanje z ozirom na kranjijski indeks pri Jugoslovanih, Etnolog X—XI (1958); 7. Značenje barvnega atributa v imenu Crvena Hrvatska, Etnolog X—XI (1958); 8. Nastrizno kumstvo na Belokranjskem, Zbornik Filoz. fakultete v Ljubljani I (1950); 9. Etnična pripadnost moža Unguimeria v anonimni pesmi »Rhythmus de Pippini regis victoria Avarica in pojasnitev avarskih besed v njej«, Zbornik Fil. fak. v Lj. II (1955); 10. Staroslovenski vojvoda Dauritas i obarski kagan Bajan, Istoriski časopis V, Beograd 1955.

Že ta kratki seznam najvažnejšega, kar je Županič v tej stroki napisal, ga karakterizira kot znanstvenika, čigar delo se opira enakovredno na etnologijo in zgodovino. Posebno dve njegovi formulaciji sta v znanstvenem svetu daleč odjeknili. Etnogeneza, ki je prva slovanska formulacija tega vprašanja, in »barvasti atribut« v imenu Crvene Hrvatske. O prvi se izraža Val. Ditjakin v Slavensko bratstvo, Beograd 1947, v razpravi »Sovjetska nauka o poreklu Slovena«, str. 707, takole: »Široko se koristeči podacima antropologije i paleo-etnologije koje je tako marljivo sakupio N. Županič, akademik Deržavin utvrđjuje svoju polaznu postavku o dubokoj, organskoj sukcesivnosti antropološkog tipa stanovništva Balkanskog Poluostrva počinjajući od paleolita pa do današnjih Slovena«. Pomembnost razprave o Trojancih in Arijevcih pa je podčrtal posebno Poljak J. Talko-Hrynecwicz leta 1911 v Kosmosu XXXVI v Lvovu.

Za to svoje delo je Županič doživel tudi več priznanj. Leta 1920 je postal dopisni član L'association pour l'enseignement des sciences anthropologiques de Paris, leta 1921 je postal stalni delegat Internacionalnega antropološkega inštituta v Parizu, leta 1932 dopisni član društva Comitato italiano per lo studio dei problemi della »popolazione«, leta 1939 pa dopisni član SAN-a. Ob šestdesetletnici so mu častilci poklonili »Županičev zbornik« (Ljubljana 1939).

Zusammenfassung

PROF. NIKO ŽUPANIČ ZUM ACHTZIGJÄHRIGEN JUBILAUM

Dem Professor der Ethnologie an der philosophischen Fakultät der Universität Ljubljana, dem ersten Direktor des Ethnographischen Museums in Ljubljana, dem Begründer und langjährigen Schriftleiter unserer ersten Fachzeitschrift »Etnolog«, Dr. Niko Županič, geboren am 1. Dezember 1876 in Griblje in Bela krajina, widmet der »Slovenski Etnograf« anlässlich seines hohen Jubiläums eine kurze Lebensbeschreibung und Würdigung seiner wissenschaftlichen Arbeit auf dem Gebiete der Ethnologie.

POROČILA

POROČILO O TERENSKEM RAZISKOVANJU POKRAJINSKEGA MUZEJA V MARIBORU V LETU 1955

Tončica Urbas

I. Skupinska terenska raziskovanja

Delo etnografske skupine na Pohorju

Skupinsko terensko raziskovanje je Pokrajinski muzej v Mariboru usmeril v letu 1955. na Pohorje. Čeprav je muzej v letu 1954. pričel s sistematičnim raziskovanjem Prekmurja, tega ni več kazalo nadaljevati zaradi tega, ker je snujoči se muzej v Murski Soboti v preteklem letu dobil stalnega lastnega kustosa za etnografijo, ki bo lahko nadaljeval delo v celotnem območju Prekmurja.

Iz teh razlogov je Pokrajinski muzej preusmeril svoje terensko raziskovanje izključno na območje Podravja. Ob manjših proračunskih sredstvih, ki so bila na razpolago v letu 1955., pa tudi oblikovitost terena niso dopuščali, da bi se organizirala večja in popolnejša skupina, ki je štela v preteklem letu s tehničnim risarjem vred komaj 5 ljudi. Zaradi precejšnje obsežnosti samega Pohorja se je bilo treba predvsem kajpada odločiti, na katerem predelu bomo pričeli s sistematičnim raziskovanjem. Pri tem smo sklenili, da bomo pričeli na južnem grebenu, medtem ko so bili pri izbiranju delovnega središča odločujoči predvsem objektivni faktorji (možnost prenočišča in prehrane, radius dnevnega obhoda terena od možnega središča!).

Za delovno bazo si je skupina izbrala Sv. Kunigundo nad Zrečami, ki leži 748 m visoko. Tu si je v osnovni šoli uredila zasilno bivališče, medtem ko jo je z enkratnim dnevnim toplim obrokom hrane oskrbovala Kmetijska zadruha iz Zreč, ki je v preteklem letu zgradila pri Kunigundi svojo novo poslovalnico.

Sestav skupine je bil naslednji: vodja ekipe je bila Urbas Tončica, kustos Pokrajinskega muzeja, ki je obenem proučeval arhitekturo in poljedelstvo, vključno z vsemi pripadajočimi napravami in delovnimi sredstvi. Meze Milka, kustos prip. Mestnega muzeja v Ptuj, je prevzela skrb za proučevanje živinoreje in domače obrtne dejavnosti ter za gozdarstvo. Proučevanje duhovne kulture je bilo poverjeno tovarišicama Senjor Metki, stud. phil. in prof. Urbas Mariji. Prva je zbirala ljudsko izročilo, ohranjeno v ljudskih pripovedkah, pesmih, basnih in izrekih, druga pa je zapisovala ljudske običaje in obenem posvečala pozornost ljudskemu jeziku. Tehnično risanje

je opravljal akad. grafik, tov. Bojan Golia. S fotografskim aparatom je napravila ustrezne posnetke kustos Urbasova.

Skupina je v svojem 14-dnevnem bivanju na Pohorju (od 25. julija do 8. avgusta 1955) obiskala naselja, ki ležijo v višini nad 630 m nad Kunigundo in to v območju Kovaškega vrha, Koroške vasi, Božjega, Planine nad Zrečami, na Padeškem vrhu, na Resniku in v vzhodnem delu Skomarja. To so izključno naselja v obliki samotnih kmetij, ki so več ali manj oddaljene druga od druge. Gospodarstvo teh kmetij je poleg skromnejšega poljedelstva, ki ga omogoča le teren na položnejših hrbtih, oprto na živinorejo, predvsem pa na izkoriščanje gozda; to je osnovno bogastvo teh kmetij, posebno v višinah nad 730 m. Teren je na tem območju Pohorja v splošnem zelo težaven, slabo prehodan. Velika ovira pri terenskem delu ekipe pa je bilo poleg občutne medsebojne oddaljenosti posameznih kmetij tudi izredno slabo vreme, ki je bilo prav v tistih dneh polno neviht in nalivov, trajajočih tudi po 3 dni. Tako je imela ekipa vsega skupaj komaj 4 lepe in sončne dneve, ki so minili ob rahlejšem mrnenju, brez dežja.

No, navzlic tem težavam je skupini uspelo, da je lahko pokazala ob koncu svojega 14-dnevnega bivanja kar lepo bero značilnosti iz materialne in duhovne kulture pohorskega človeka na južnem pobočju Pohorja. Lepo število tehničnih risb, skic in fotografij so presegle skupno število nad 200 in ki smo jih prinesli s seboj, pomeni kar precej; obenem pa razkriva skupaj z zapisi bogastvo pohorske materialne kulture, ki vsaj v tem predelu prevladuje nad duhovno. Zapisi iz tega drugega področja so presenetljivo skopi in nedvomno izpričujejo občutno razliko v notranjem življenju med poljanskim oziroma ravninskim kmetom in Pohorcem, ki se, vsaj v tem predelu, kakor so to pokazali zapisi, ne izživlja kdovekaj v tradiciji. Tudi običaji, pa pa najsi bodo delovni ali običaji iz glavnih momentov človeškega življenja, razkrivajo povsem podobno sliko. S tem pa nikakor ne gre omalovaževati življenje kmečkega človeka v tem predelu; nasprotno, dolžnost etnografa in geografa je, da iščeta za take pojave in razlike tudi utemeljene vzroke.

Nedvomno je gradivo, ki ga je etnografska skupina PMM nabrala skupno z zapisi v letu 1955., šele osnovni zidak za izgraditev celotne podobe o življenju in delu pohorskih ljudi, pa bo prav zato potrebno še orati to ledino v prihodnjih letih. Pokrajinski muzej je sklenil, da bo nadaljeval s sistematičnim skupinskim raziskovanjem Pohorja tudi v letu 1956. in to vnovič na južnem pobočju. Šele potem bomo imeli boljši vpogled v ljudsko kulturo tega predela Pohorja.

2. Sodelovanje Pokrajinskega muzeja pri topografski obdelavi v Dravski dolini

Na pobudo geografske sekcije v mariborski podružnici Slovenskega geografskega društva se je Pokrajinski muzej v Mariboru ob koncu leta 1955 lotil topografske obdelave terena v Dravski dolini na sektorju med Vuhredom in Vuzenico. To je del Dravske doline, ki ga je po dograditvi jezua na HC Vuhred zalila v zadnjih dnevih decembra 1955 voda. (Nadrobno poročilo o nalogah in namenu tega dela, ki ga je sestavil prof. Zgonik Mavricij, glej v Geografskem vestniku, 1. XXVII, 1955!) — Delo na terenu je opravila posebna skupina, ki jo je organiziral Pokrajinski muzej v Mariboru, zajelo pa je v dneh 14. novembra in 4. decembra 1955 poleg drugih momentov tudi vse

etnografske objekte. Skupno smo evidentirali 8 kmečkih domov, ki so pozneje utonili v vodi. Pokazalo se je, da ti arhitektonski objekti nimajo posebne etnografske vrednosti. Izjemne primere kmečke arhitekture (v pogledu florisa ali konstrukcije) smo natančno opisali in po potrebi tudi dokumentirali s tehničnimi risbami, to pa v celoti ali v njih detajlih, obenem smo jih prav tako še fotografirali. Več pozornosti smo posvetili starinskemu Kosovemu brodu z arhitektonsko zanimivo konstruirano lesenjo kašto v Zg. Vižingi, predvsem pa samemu terenu na mestih, kjer prehajajo stranske pohorske grabe v strugo Drave, in pohorskim potom; ki so pomembni za nekdanje dravsko splavarstvo. V celoti smo opisali in fotografirali dravske pristane »lenštate« in vse tiste dele dovoznih cest in potov, ki so vodili s pohorskih ali kobanskih gozdov do Drave. V zvezi s tem je etnografu uspelo, da je zapisal po ustnem izročilu vse, kar je bilo ohranjeno do sedanjosti v spominu starejših oseb in kar je bilo povezano s starim in izumrlimi gospodarskimi panogami v Dravski dolini v razdobju do prvih začetkov intenzivne elektrifikacije tega predela.

II. Posebna terenska raziskovanja

V okviru posebnih raziskovanj na terenu je kustodinja za etnografijo nabrala gradivo o vseh vrstah stop za planje na območju Pomurja in Podravja. Pri tem je izvedla tudi natančen opis zadnjih ohranjenih stop na vodni pogon v našem Podravju; to so stope ob grabi Dovžanke v Mislinjski dolini. Tehnično dokumentacijo je v tehniki perorisb oskrbel akad. grafik Golia Bojan. Vendar pa zaradi pomanjkanja potrebnega primerjalnega gradiva izsledki tega dela žal še niso bili objavljeni in bodo čakali na objavo do prihodnjega leta.

Drugo posebno terensko raziskovanje je bilo namenjeno proučevanju ljudskega smučanja na Pohorju. (O tem glej prispevek o krpeljah in smučeh na Pohorju v tem letniku SE!)

Résumé

COMPTE RENDU DU MUSÉE REGIONAL DE MARIBOR POUR L'ANNEE 1955 — RECHERCHES ETHNOGRAPHIQUES

Dans son article, l'auteur rend compte des recherches ethnographiques en équipes sur Pohorje et de la collaboration du Musée régional de Maribor aux travaux topographiques dans la vallée de la Drava; enfin, elle traite des recherches ethnographiques spéciales.

POROČILO O ETNOGRAFSKEM DELU MESTNEGA MUZEJA V CELJU V LETU 1955

Milena Moškon

Mestni muzej v Celju ima že od 1950. leta svojo stalno etnografsko ekipo, ki sistematično raziskuje celjsko muzejsko območje. Ta ekipa je obdelala že več krajev z okolici — Gornji grad, Jurklošter, Podsredo in Šmarje pri Jelšah. (Poročila SE VI—VII, str. 306—307). Gradivo, zbrano v teh krajih, je objavljeno v prvi etnografski publikaciji Mestnega muzeja v Celju, ki je izšla aprila 1956.

V letošnjem letu pa je muzej določil za svoja raziskovanja nad 1000 m visoki, etnografsko izredno zanimivi teren — Št. Vid nad Šoštanjem. Delo je obsegalo čas od 18. do 30. julija. Sodelovalo je 9 oseb. Vodja je bil dr. Vilko Novak, ki je pripeljal s seboj tudi 3 študentke etnologije: Novak Anko, Pavše Zinko in Bar Ado. Od celjske ekipe so sodelovali: Božič Jakob, sodnik v pok., Arko Karel, prof., Vreže Jurij, gimn. učitelj, Predan Drago, gimn. učitelj in Moškon Milena, kustos.

Izhodišče je bil dom na Slemenu, od koder je ekipa vsak dan pregledovala posamezne osamljene, tipične gorske kmetije. Delovni program je obsegal vsa področja etnografije. Največ je bilo zbranega gradiva iz materialne kulture — o poljedelstvu (ki je tu povsem podrejeno gorskemu terenu), o gozdarstvu, živinoreji, o domači obrti-tkalstvu, o mlinih, čebelarstvu in lovu. Stavbe so večinoma lesene, krite s škodlami. Pavše Zinka in Predan Drago sta naredila več risb notranjščine in zunanjščin hiš in gospodarskih poslopjij, obenem pa tudi tehničnih načrtov. Ekipa je zasledila staro hišo iz leta 1722 in njej pripadajočo kašto z letnico 1755, ki je, do sedaj najstarejša znana kašta v celjskem okraju. Člani so zbrali vse potrebne podatke o noši okrog leta 1900, o ljudskem pravu in več ledinskih in drugih imen. Od običajev so raziskali ženitovanjske, krstne in nekaj letnih običajev. Najmanj je bila v teh predelih zastopana ljudska umetnost, saj razen nekaterih gorskih znamenj, dekorativnih elementov na hišah, kaštah in drugih gospodarskih poslopjij niso našli ničesar.

Poleg zapiskov in risb je bilo fotografiranih nad 100 etnografskih zanimivosti in zbranih več predmetov, ki jih še ni obsegala muzejska zbirka. Od najvažnejših so ročne stope, lesena rala, ornamentiran jarem, lesen zapah na zobčasto kolo iz sr. 18. stol., krtače za volno, slike na steklu in zanimiva kajha (otročka šola za hojo). Velikega pomena je pridobitev votivne slike iz leta 1859, ki ni zanimiva le zaradi motiva samega, ampak tudi zaradi upodobljenih noš iz tistega časa. Vsi predmeti so bili v muzeju preparirani in proučeni; zdaj čakajo le še na razstavni prostor.

Med letom ekipa redno obravnava probleme na svojih sejah. Za leto 1956 je določen za raziskovanje Šmihel nad Mozirjem, ki tvori s svojo okolico nadaljevanje letošnjega terena.

Interno muzejsko delo: Fototeka šteje že več albumov iz terenskega dela prejšnjih let, album splavarjev na Savinji in 150 novih kartotečnih kartonov. Urejen je inventar muzejskih predmetov. Oddelek šteje 250 muzealij, katerih večina pride v poštev za razstavo. Knjižnica šteje 50 etnografskih strokovnih knjig.

Največje težave ima oddelek z razstavnim prostorom. Vsi predmeti so še danes deponirani. Ko bo dobila arheologija nove prostore, bodo dobili etnografski predmeti svoje razstavno mesto.

Résumé

COMPTE RENDU DU MUSEE MUNICIPAL DE CELJE: SON TRAVAIL ETHNOGRAPHIQUE EN 1955

L'auteur donne l'expose du travail ethnographique des équipes d'ethnographes du Musée municipal de Celje aux environs de Šoštanj, ainsi que du travail interne du musée.

DANAŠNJA MADŽARSKA ETNOGRAFIJA

Vilko Novak

Madžarska etnografija je dosegla pred zadnjo vojno zavirljivo višino in je v 4 zvezkih »Magyarság néprajza« (Etnografija Madžarov) strnila svoja dognanja. Po vojni pa se je s podvojeno silo razmahnilo takó organizacijsko, kot zbiralno in raziskovalno delo. Leta 1947 so naredili skupen zbiralni načrt vseh ustanov, 1949 so pričeli s smotrnimi stalnimi strokovnimi diskusijami in z ideološko prevzgojo; od 1951 načelno usmerja vse delo stalna etnografska komisija pri Madžarski akademiji znanosti, v okviru katere so tudi stalne diskusije o važnih vprašanjih. Letna zborovanja družijo v raznih mestih vse madžarske etnografe ob diskusijah in načrtih. Univerzi v Budimpešti in Debrecenu načrtno skrbita za muzeološki in znanstveni naraščaj — na prvi je v zadnjih letih predavalo 7 strokovnjakov. Izredne gnotne skrbi so deležni etnografski muzeji, saj je bil osrednji v Budimpešti obnovljen takoj po vojni in ima 23 strokovnih moči, medtem ko jih imajo pokrajinski skupno 26. Okoli 10 delovnih skupin, ki so stalne in delajo vse leto, raziskuje bodisi posamezne pokrajine ali posamezna predmetna območja, n. pr. gnotno kulturo XV. stoletja, gospodarstvo, ljudsko krasilno umetnost, delavsko folkloro, občo etnologijo (bogato gradivo peštanskega muzeja z drugih celin), bibliografijo itd. Posebno skrb posvečajo študiju virov, pripravi leksikona, atlasa in nove izdaje priročnika madžarske etnografije.

Mnogo je bilo razstav doma in v tujini — do Kitajske so razstavljali ljudsko umetnost. Izredno skrb posvečajo sodobni muzeološki reformi.

V zadnjih desetih letih — njih delo so nadrobno kritično pretresli — sicer niso objavili obsežnejših del, izvzemši nekaj pesniških, glasbenih, plesnih in ornamentnih zbirk, zelo mnogo pa so publicirali temeljitih študij o vseh problemih. »Narodoslovni institut« je izdal 24 zvezkov »Priročnika madžarskega ljudskega raziskavanja«, v katerih so podali dognanja z bibliografijo za posamezna področja ljudske kulture in nakazali naloge. Dela niso dokončali. — Glavna publikacija je »Ethnographia« s 67 letniki v izdaji Madžarskega etnografskega društva. — Akademija izdaja v tujih jezikih Acta Ethnographica (1950), peštanski muzej je prejšnji Etnografski vestnik preosnoval v letno poročilo muzeja — Néprajzi Értesítő. Univerze so tudi izdajale svoja glasila; v posebni četrtletni reviji Sovjetska etnografija objavljajo prevode, muzej je izdal množico vstvarjev z navodili za zbiranje gradiva itd.

Madžarski etnografi gojijo žive stike z raznimi, posebno slovanskimi deželami; hodijo na mesce trajajoča študijska potovanja in menjavajo izkustva glede metode terenskega, muzeološkega in raziskovalnega dela.

Kratek pregled v zadnjem desetletju opravljenega dela bi bil po posameznih področjih naslednji:

Gmotna kultura. V poljedelstvu so raziskovali ostanke zemljiške skupnosti, spremembe v rabi mejá, pridelovanje žitaric in okopavin s posebnim ozirom na spremembo delovnih sredstev, uporabo živalske in strojne sile, skupno delo, poljedelsko preobrazbo peščenih tal (Belényessi Márta, Dömötör Sándor, Nagy Gyula, Balassa Iván idr.).

Živinoreja: gradivo o ekstenzivni živinoreji ugotavlja vzhodnoevropske zveze; posvečali so skrb zanemarjenim področjem, kot je uporaba živine pri delu, za prehrano, prodajo. Raziskovanje pašništva in pastirstva ima velik pomen tudi za madžarsko prazgodovino in starejšo zgodovino, zato zbirajo izročila o konjerejskem nomadizmu (Balogh István, Béres András, Manga János).

Na področju zbirnega in plenilnega gospodarstva je v preteklosti bilo važno močvirno gospodarstvo, v katerem je bil pákász kompleksen plenilec (zbiralec sadežev, lovec, ptičar, ribič). Gozdarstvo so v tem razdobju načrtno raziskovali. Lov je od nekadaj važen študij pri Madžarih, zato tudi sedaj zasledujejo evrazijski pomen ugrofinskega lovstva, kar se izraža zlasti v pasteh. Mnogo zgodovinskega gradiva so dognali o ribištvu (Gunda Béla, Korompay Bertalan idr.).

Študij ljudske prehrane se vse bolj posveča načinu prehranjevanja, ugotavlja oblike madžarskega kruha, raziskuje mesno prehrano, mlečno pa posebno v zvezi z ovčarštvom (K. Kovács László idr.).

Pri raziskavanju naselij jim je cilj, zasledovati zgodovinski razvoj vaških naselij, vrtnih naselbin, gospodarskih dvorov (Hofér Tamás, Bakó Ferenc, Szolnoky Lajos idr.).

Glede ljudskega stavbarstva so analizirali prejšnja dela o njem in izdelali novo metodo za čim popolnejši študij (Gunda Béla). Z velikim uspehom jim pomagajo pri raziskavanju tehniki s svojih vidikov (Vargha László); arheologi so odkrili naselja iz arpadovske dobe, mnogo pa raziskujejo stanovaljske razmere bivših veleposestniških delavcev, opremo itd. (Vajkai Aurél, Vajda László itd.).

Nošo raziskuje posebna delovna skupina in so dosegli o njej večje uspehe za razna večja zgodovinska razdobja (Kresz Mária). Med malimi obrtni in hišno delavnostjo so se posebej mnogo ukvarjali s kovaštvom, mlinarstvom, predenjem in tkalstvom (Szolnoky Lajos itd.).

Kritičen razbor uspehov v gmotni kulturi je napisal eden od usmerjevalcev njenega raziskavanja in profesor zanjo na peštanski univerzi, Tálasi István (Ethnographia LXVII).

Družbena in duhovna kultura. V razdobju med zadnjima vojnama je dosegla madžarska folkloristika zelo lepe uspehe. Zbiralci pravljic in pripovedk so posvečali veliko pozornost pripovedovalcem in poslušalcem, zasledujoč življenje njih stvaritev in izročil. Izdajali so zbirke ljudske proze, zapisane od posameznih nadarjenih pripovedovalcev, študirali so njihovo življenje, slog itd. Analizirali so prozo posameznih vasi kot celoto. V tej smeri nadaljujejo po osvoboditvi z velikim razmahom.

Glede uspehov in metodične utrjenosti je na prvem mestu prav zbiranje in objavljanje ljudskega pesništva, ki ga vodi že izpred vojne v sovjetski

folkloristiki šolani Gyula Ortutay, danes profesor za to stroko na peštanski univerzi in po osvoboditvi dalje časa minister za prosveto. Z njim sodelujejo Linda Dégh, Ágnes Kovács, Sándor Dömötör, Imre Katona in drugi. Ortutay-jeva knjiga o madžarskem ljudskem pesništvu (Magyar népköltészet 1952), njegov uvod o madžarskem ljudskem pesništvu z načelnega stališča v novo izdajo izbora ljudskega pesništva (Magyar népköltészet I—III, 1955) in razne njegove načelne razprave, kakor tudi angleški pisana o madžarski folkloristiki novejšje dobe (Acta Ethnographica IV) označuje to delo in njegove cilje ter metodo. — Poleg omenjene antologije so posebno pomembne zbirka ljudskega izročila o osvobodilni borbi 1848, izdaja najdene zapuščine Lajosa Kálmánya (Ljudske pesmi), raziskavanje in zbiranje delavske folklore itd.

Ljudska umetnost je tudi že stara priljubljena tema raznih madžarskih znanosti. Na prvem mestu so uspehi glede ljudske glasbe, kjer sta Zoltán Kodály in Béla Bartók postavila trdne osnove nadaljnjemu delu, katerega opravljajo Bence Szabolcsi, Lajos Vargyas idr. — Nove temelje so dali tudi študiju likovne umetnosti, preiskujejo delo posameznih rezbarjev, keramikov in drugih, zlasti vezilj in krasilk tekstilij. Zelo je razvito tudi poslikavanje pohištva. Študij ljudskih plesov prav tako vredno nadaljuje predvojno izročilo na tem področju.

Posebno važno mesto zavzema že od nekdanje v madžarski etnografiji problem ljudskega verovanja zaradi njegovega izvora v verovanju prednikov pred naselitvijo v današnji domovini. Zato so se dobrih sto let trudili, rekonstruirati prvotno madžarsko mitologijo. Vsa ta prizadevanja danes pretresajo in na novo pričenjajo prvič določiti, kaj so Madžari prevzeli od drugih ljudstev na tem področju, drugič pa primerjajo njihove pojave v verovanju s takimi pri sorodnih ugrofinskih narodih. V tej smeri so najtehtnejši spisi Vilmosa Diószegya. — Ker so nekateri običaji le izraz verovanja, posvečajo tem pažnjo v smislu novih vidikov (János Manga, Ákos Szendrey idr.).

Madžarska etnografija je v zadnjem desetletju izredno mnogo prispevala k poznavanju izvenevropskih problemov z obdelavo afriških, azijskih i. dr. predmetov v Madžarskem etnografskem muzeju, z zgodovino posameznih zbirk iz tujih dežel na Madžarskem, razborom deleža svojih raziskovalcev v preteklosti v teh deželah itd. — Vse njihovo delo, ki ga ni moči zajeti tudi v daljšem pregledu, vzbuja tako z izredno resnostjo in vnemo, kot s prizadevanjem po novih metodah in načelih največje spoštovanje. Čeprav so njihove publikacije opremljene z obsežnimi povzetki v tujih jezikih, je še vedno naša sosedska dolžnost, da pričnemo zasledovati — etnografi bolj kot ostali — njihovo delo v njihovem jeziku, ker bo to le v korist slovenski etnografiji, ki ima z madžarsko važna stična področja.

Résumé

L'ETHNOGRAPHIE HONGROISE D'AUJOURD'HUI

L'auteur présente brièvement l'état actuel de l'ethnographie hongroise, comme il résulte des institutions ethnographiques, des publications et de formes de travail (expositions, activité sur terrain, recherches dans les archives) dans l'Hongrie d'aujourd'hui. Dans la première partie de son exposé, l'auteur trace les tendances principales et les succès obtenus au domaine de la culture matérielle, dans la seconde, il étale ceux du domaine des cultures sociale et spirituelle, pendant les dernières dix années.

MEDNARODNI ETNOGRAFSKI KONGRES V ARNHEMU NA HOLANDSKEM V LETU 1955

Boris Orel

V Holandskem državnem muzeju za etnografijo »Het Nederlands Openluchtmuseum« v Arnhemu je od 20. do 24. septembra 1955 zboroval mednarodni etnografski kongres, ki se ga je udeležilo okrog 90 etnografov in drugih gostov iz Holandske, Amerike, Anglije, Vzhodne in Zahodne Nemčije, Francije, Belgije, Portugalske, Španije, Danske, Švedske, Norveške, Finske, Švice, Avstrije in med drugim tudi iz Jugoslavije (dr. M. Gavazzi, dr. Br. Bratanić, dr. V. Novak in podpisani).

Kongres je bil uradno otvorjen 20. septembra v Holandski akademiji znanosti v Amsterdamu (Trippenhuis), od 21. do 23. septembra pa je v restavracijski dvorani Holandskega državnega muzeja za etnografijo v Arnhemu obravnaval v številnih referatih raznovrstno aktualno problematiko etnografske znanosti. Predavatelji so se ukvarjali z osnovnimi vprašanji etnografije, med drugim zlasti z vprašanjem poenotenja njenega izrazoslovja oziroma imenoslovja. Tako je prvi dan predaval portugalski etnograf J. Dias o nomenklaturi in predmetu etnografske znanosti, koreferent o tem vprašanju pa je bil Br. Bratanić iz Zagreba, ki je v svojem predavanju predlagal, da bi bil sprejet naziv »etnologija« tudi za evropsko regionalno etnologijo (t. j. etnografijo) v mednarodni in če mogoče tudi v nacionalni jezikovni rabi. V diskusiji so Nemci, Avstrijci in Holandci zavzeli do Bratanićevega predloga kritično, mogli bi dejati, odklonilno stališče, medtem ko so ga drugi bolj ali manj pozitivno presojali. Zatem sta avstrijski etnograf L. Schmidt in estonski folklorist O. Loorits govorila o položaju etnografije v sestavu duhovnih znanosti, K. Meisen (Zahodna Nemčija) ter S. Erixon (Švedska) pa o etnografiji kot družbeni vedi.

Drugi dan, t. j. 22. septembra, so bila na dnevnem redu tale predavanja: Narodni etnografski muzeji kot kulturno-znanstvene ustanove (H. Stigum in G. H. Rivière), etnografija v okviru umetnostne zgodovine (J. M. Ritz) ter etnografija in jezikoslovje (H. Moser in K. Heeroma). V diskusijo o etnografskih muzejih kot kulturno-znanstvenih ustanovah je posegel tudi podpisani, ki je v svojih izvajanjih govoril o razvoju muzejstva v Jugoslaviji po osvoboditvi in o pomenu etnografskih muzejev za kulturo in znanost; zlasti se je dotaknil kritičnega stanja mnogih etnografskih muzejev v Evropi (Dunaj, Ljubljana in drugod), dalje vprašanja proučevanja etnografskih zbirk, nujne znanstvene potrebe po sistematično urejenih študijskih depojih, nazadnje pa je nakazal problematiko varstva etnografskih spomenikov ter predlagal, naj bi se ta problematika obravnavala na prihodnjem etnografskem kongresu v posebnem referatu.

Predavanja, ki so bila na dnevnem redu 23. septembra, pa so bila posvečena vprašanjem folkloristike in položaju etnografije na univerzah. R. Christiansen in M. Lüthi sta predavala o etnografiji in literarni zgodovini, E. Seemann je govoril o ljudski pesmi in književni znanosti, naposled pa sta M. Haavio in S. Thompson obravnavala etnografijo kot študijski predmet na univerzah.

V program kongresa so sodili ogled arnhemskega muzeja na prostem »skansen«, izleti v arnhemsko okolico itd. Trije večeri so bili posvečeni holandski ljudski kulturi: ljudski pesmi (posredoval nam jo je naš znanec dr. Jaap Kunst), nošam, plesom in običajem. Po končanem kongresu smo 24. septembra obiskali Amsterdam in ribiško naselje Volendam ob Zuiderskem jezeru, kjer nam je folklorna skupina v ljudskih nošah prikazala nekaj domačih ljudskih plesov. Tako smo mogli ob mednarodnem etnografskem kongresu v veliki meri spoznati tudi holandsko deželo, njeno umetnost in kulturno-zgodovinsko bogastvo, zlasti pa njeno svojstveno obmorsko ljudsko kulturo.

Kongres je bil odlično organiziran, kar je bila predvsem zasluga direktorja Holandskega državnega muzeja za etnografijo v Arnhemu dr. Win. Roukensa in njegovih sodelavcev.

Résumé

LE CONGRÈS INTERNATIONAL DES ETHNOGRAPHES A ARNHEM EN HOLLANDE

L'auteur donne un bref compte rendu du Congrès International des Ethnographes à Arnhem en Hollande qui a eu lieu de 20 à 24 septembre 1955.

POSVETOVANJE VZHODNOALPSKIH FOLKLORISTOV V LJUBLJANI 26.—28. MARCA 1956

Milko Matičetov

Na območju vzhodnih Alp so se že skoraj pred poldrugim tisočletjem srečali predstavniki treh najmočnejših etničnih skupin v Evropi — romanske, germanske in slovanske — in v bolj mirnem ko nemirnem sožitju je pač moralo priti do najrazličnejših medsebojnih izmenjav tvarnih in duhovnih dobrin. Če še dodamo, da so se trojni prišleki utaborili na ozemlju, ki je znano že po svoji pisani substratni etnični preprogi, nam bo tembolj jasno, kako mikavno, pomembno, a obenem tudi odgovorno je tu delo folkloristov!

Kjerkoli na tem območju bi se kdo hotel poglobiti v ta ali oni folklorni pojav in ga objektivno zarisati, se bo zmerom znašel pred vprašanji, ki so nerešljiva brez nadrobnega poznavanja izročila in sorodnih pojavov v sosesčini. Preteklost nam nudi lepe primere razumevanja in spoštovanja te neizpodbitne resnice, nudi pa nam žal tudi poskuse enostranskega tolmačenja folklornih pojavov, natezanja gradiva na razna kopita, pač v soglasju z občasnimi znanstvenimi »teorijami«, narodnopolitičnimi stremljenji ali iz raznih drugih nagibov. Danes pa je močnejša kot kdajkoli v preteklosti zavest, da je taka pot jalova, škodljiva, nespravljiva z duhom splošne pomirljivosti, ki je zavel po drugi svetovni vojski, in še posebej žaljiva za glavni objekt folklornih raziskavanj, ljudstvo v svojstvu dediča in varuha starih — stoletnih ali celo tisočletnih kulturnih tradicij!

Prav zato je bilo tudi tako lahko spremeniti v dejanje željo po organiziranem sodelovanju, ki smo jo vsa poveljna leta čutili vsak na svojem koncu in vsak zase, ki se je vse pogosteje oglašala v korespondenčnih stikih in ob naključnih osebnih srečanjih in ki je tu in tam našla tudi že pot v tisk. Potrebna je bila le pobuda, kratek domenek prizadetih, in pomembni korak je bil narejen!

Pobudo je prevzel narodopisni inštitut pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, ko je za 26. marec 1956 sklical trodnevno »posvetovanje vzhodnoalpskih folkloristov«. Namen le-tega je bil, da bi se folklorni delavci vzhodnoalpskega območja med seboj spoznali osebno in pomenili ne samo o načelnih stvareh, ampak tudi že o konkretnih oblikah medsebojne povezave in sodelovanja. Za dober začetek se prireditelju ni zdelo potrebno veliko število udeležencev. Na posvetovanje so bili zato povabljeni le nekateri redki strokovnjaki in ustanove iz bližnjih krajev Avstrije, iz Furlanije in severne Italije, iz Švice in s Hrvaškega, poleg domačinov seveda. Prišli so in na posvetovanju sodelovali: prof. Giuseppe Vidossi iz Turina, prof. Evel Gasparini iz Benetk, dr. Gaetano Perusini iz Vidma; prof. Leopold Kretzenbacher iz Gradca, dr. Oskar Moser iz Celovca; dr. Robert Wildhaber iz Basla; prof. Milovan Gavazzi iz Zagreba; poleg teh pa so se posvetovanja udeležili še Ljubljanci prof. Jakob Kelemina, docent Vilko Novak, ravnatelj Boris Orel, dr. Sergij Vilfan, dr. Valens Vodušek, dr. Zmaga Kumer, kustos Marija Jagodic in dr. Emilijan Cevc, da ne omenjamo sodelavcev in upravnika Inštituta za slovensko narodopisje.

Tudi delovni program namenoma ni bil preširok, da bi se tako dala v miru pretresti vsa načelna in praktična vprašanja, ki bi nastala v diskusiji po referatih. Le-ti se zvrščajo v dve skupini, iz katerih pa so izvzete splošne, načelne misli, ki jih je na samem začetku posvetovanja v prostem govoru povedal prof. Vidossi: Problem »alpskega prostora« in zanj tipične folklore. Tu se je razvila nemara najživahnejša diskusija vsega posvetovanja, o treh možnostih za razlago očitnih skupnih črt v ljudski kulturi na vzhodnoalpskem ozemlju, ne glede na jezikovne, politične in druge pregrade: skupen substrat, okolje z enakimi ali podobnimi življenjskimi razmerami, prevzemanje med sosedi.

Prva skupina referatov je bila vzeta s področja ljudskega slovstva (gradivo posvetovanja bo izšlo posebej v knjižni obliki, zato bi tu v glavnem našli samo naslove predavanj):

Upravnik Inštituta za slovensko narodopisje, akademik Ivan Grafenauer, ki je bil uvodoma pozdravil udeležence, je kasneje poročal o *Napačni krsti* (= zgodba o čudni pomoti, kako so pokopali sadje, mrliča pa pustili pod streho; temelje motiva je iskati v stvarnosti visokega gorskega sveta).

Dr. G. Perusini: Pripovedka o Večnem židu v Furlaniji.

Prof. L. Kretzenbacher: Priča iz pekla ali »smedniška legenda«. Evropska povezava legendarnega motiva o odporu proti socialni krivici v slovenskem ljudskem pesništvu in umetnosti.

Dr. O. Moser, Iskalci zakladov (Venediger, Benečani) v ustnem izročilu Vzhodnih Alp.

Dr. M. Matičetov, Problematika nekaterih vzhodnoalpskih pripovednih snovi (dve zgodbi — divji mož sirar in čarovnica, ki jo tovarišice raztrgajo, pojedjo in spet sestavijo, a z nadomestnim lesenim rebrom — ponazorjeni z zemljevidom razširjenosti).

Druga skupina referatov se je nanašala na običaje:

Dr. G. Perusini, Novi podatki o metanju »šib« (cidulis) v Furlaniji.

Prof. E. Gasparini, Spopadi med skupinami maskiranih obhodnikov (kolednikov, kurentov ipd.) v Vzhodnih Alpah in drugod.

Dr. N. Kuret, O pravem mestu cerkljanskih »lavfarjev« v vzhodnoalpskem svetu. Predavatelj je obenem pokazal malo poprej — o pustu 1956 — na terenu posnete barvne diapozitive in 16-milimetrski kratki film.

Na Kuretova izvajanja je navezal prof. Gavazzi nekaj mikavnih misli o »alpskih« prvinah v hrvatski ljudski kulturi, kar je tudi on podkrepil s kratkim filmom.

Zasedanjem — v študijski sobi Inštituta za slov. narodopisje in enkrat v predavalnici SAZU — so izmenoma predsedovali prof. Kelemina, prof. Vidossi in akademik I. Grafenauer. V diskusiji so se ponovno oglasili domala vsi udeleženci posvetovanja.

V odsotnosti predsednika SAZU Josipa Vidmarja je tuje udeležence sprejel glavni tajnik prof. Milko Kos. Popoldne prvega dne je bilo namenjeno ogledu Etnografskega muzeja, Ljubljane in kratkih folklornih filmov: Smučanje na Blokah, Zima mora umreti (kurentovanje v okolici Ptuja), Poljska svatba (na Dravskem polju), Pomlad v Beli krajini (jurjevanje) in Kroparski kovači.

Tretji in zadnji dan posvetovanja pa so se udeleženci odpeljali z avtobusom na Gorenjsko. Nekaterim gostom je bil posebej všeč škofjeloški muzej. Potem so še obiskali Prešernovo rojstno hišo kot primer gorenjske hiše, pa vas Vrbo, mesto Radovljico in neke tamkajšnje obrtniške delavnice (n. pr. plegarske). Pod strokovnim vodstvom dr. E. Cevca so si spetoma ogledali tudi gotске freske v Gostečah, pri sv. Marku v Vrbi in pri sv. Janezu v Bohinju. Pokrajina zaradi slabega vremena žal ni mogla priti do veljave. Po kosilu pri »Zlatorogu« v Bohinju je bilo posvetovanje uradno končano.

Posvetovanje so udeleženci temeljito izkoristili za izmenjavo misli in informacij o najrazličnejših problemih, sporazumeli so se za redno zamenjavo publikacij v prihodnje in se že v Ljubljani medsebojno obdarovali s separati in knjigami.

Če bi hoteli prosto posneti enodušno mišljenje udeležencev marčnega posvetovanja vzhodnoalpskih folkloristov, bi lahko formulirali želje in priporočila nekako takole:

da se v Ljubljani ob prvem organiziranem srečanju trdno navezani stiki ne bi zrahljali, ampak še utrdili;

da bi se folkloristi tega območja odslej redno sestajali, morda na vsaki dve leti enkrat;

kraj takih sestankov naj bi se menjaval, če mogoče tako, da bi se zbrali vsakokrat v drugi deželi;

časa in kraja prvega prihodnjega sestanka še ni moč določiti (zamejski udeleženci so sami od sebe obljubili, da bodo skušali najti možnost za podoben sestanek);

Inštitut za slovensko narodopisje pri SAZU v Ljubljani kot prireditelj prvega posvetovanja se s svoje strani obvezuje potruditi se, da bi referati in sklepi izšli čimprej v knjigi, ki bo kot najotipljivejši sad sodelovanja klicala po nadaljevanju in posnemanju;

za uspešno sodelovanje na torišču ustnega slovstva bi bila zelo potrebna ustanovitev vsaj enega arhiva ljudskega pripovednega blaga v vsaki jezikovni enoti na alpskem prostoru;

tudi sodelovanje na drugih področjih ljudske kulture je težko, če se mora opirati samo na dobro voljo posameznikov namesto na ustanove ali inštitute, ki bi skoraj edini mogli organizirati širše folklorne ankete ali druge take akcije;

med posebnimi nalogami bi bila bržkone najnujnejša opredelitev »alpskih«
kulturnih elementov, z raziskavanji za določitev morebitnih notranjih ločnic (vzhodnoalpsko, srednjealpsko ...) in za zunanjo razmejitev (n. pr. do kod segajo alpski elementi proti vzhodu) itd.

S tem je brez dvoma postavljen lep perspektivni načrt »delovni skupnosti vzhodnoalpskih folkloristov«, kakor sta jo lepo poimenovala Österreichische Zeitschrift für Volkskunde 59, 1—2, 1956, 66, in Schweizerisches Archiv für Volkskunde 52, 2—3, 1956, 178.

Résumé

CONFÉRENCE CONSULTATIVE DES FOLKLORISTES DES ALPES ORIENTALES A LJUBLJANA, DU 26 AU 28 MARS 1956

A la fin de mars de cette année, a eu lieu, à Ljubljana, la première conférence consultative des folkloristes du territoire des Alpes Orientales, à laquelle participaient des spécialistes de l'Autriche, de l'Italie septentrionale et de la Slovénie ainsi que des observateurs de la Suisse et de la Croatie. Le but de cette conférence était: discuter l'organisation de la coopération sur ce territoire où le folklore montre beaucoup de traits très apparentés. Pendant les trois jours de la conférence, qui était animée d'un esprit très cordial, les folkloristes des Alpes Orientales ont reconnu unanimement la nécessité d'une liaison et coordination permanentes des recherches. Sur la conférence et ses résultats, on peut s'informer aussi dans Schweiz. Archiv für Volkskunde 52, 1956, 1/2, 178 (R. Wildhaber) et Österr. Zeitschrift für Volkskunde 59, 1956, 149—150 (L. Kretzenbacher).

KNJIŽNA POROČILA IN OCENE

Partizanska pesem, uredil Radoslav Hrovatin, izdala DZS, Ljubljana 1953, XIV + 242 str.

V predgovoru zvemo, da obsega zbirka »skoro izključno slovenske partizanske pesmi«, razen njih prinaša samo »pogosto pete drugorodne pesmi, ki jih je naše ljudstvo posvojilo ali po svoje preoblikovalo«. Celotno partizansko vokalno tvorbo je urednik razdelil na naslednje zvrsti: »Naše himne« (3 napevi), »Stari revolucionarni napevi« (8 n.), »Ljudske pesmi« (13 n.), »Umetne pesmi za ljudsko petje« (42 n.), »Otroške pesmi« (5 n.), »Pesem mladine« (18 n.), »Moški zbori« (15 n.) in »Samospevi« (11 n.). Za glasbenega folklorista so predvsem zanimive zbrane partizanske ljudske pesmi in pa nekatere umetne pesmi za ljudsko petje, vse ostale sodijo med dosežke novejših slovenske umetne glasbene ustvarjalnosti. V krajšem, pa izčrpnem prikazu »O partizanski pesmi« obravnava dr. Hrovatin tudi našo partizansko ljudsko pesem. Za proučevanje posameznih — zlasti ljudskih — pesmi so prav dobrodošle skrbno sestavljene »Opombe k pesmim« (pri tem nas nič ne moti tiskovna napaka na str. 215 — da je himna »Naprej« nastala v letu 1870 namesto 1860). Zbirka prinaša tudi pregled literature, med katero je za folkloristiko najvažnejša dr. Hrovatinova razprava v Obzorniku 1951, št. 6, »Partizanska pesem — naša ljudska pesem«.

Uredništvo opozarja, da ni moglo zajeti vsega gradiva, zlasti ne ljudskih pesmi, njihovo relativno nizko število nam je zato razumljivejše. Med trinajstimi partizanskimi ljudskimi pesmimi tvorijo večino (8 napevov) kontrafakture, več ali manj znani starejši slovenski ljudski napevi so sprejeli novejši besedilo s tematiko partizanske narodnoosvobodilne borbe. Od drugod izvirajo štirje napevi v zbirki. Med njimi sta najbolj znana »Slovenci kremeniti« (Svobodna Slovenija) in »Na oknu glej obrazek bled«, ki ga je uredništvo zaradi njegovega španskega porekla uvrstilo med stare revolucionarne napeve, bi pa zaradi svoje velike razširjenosti in priljubljenosti skorajda že pripadal skupini ljudskih pesmi. Zbirka prinaša samo dve novejši pesmi, ki zastopata izvirne slovenske partizanske napeve. Druga pesem — »Sivala je deklica zvezdo«, ljudska iz Semiča — je prav gotovo nastala v času narodnoosvobodilne borbe, kar dokazuje njen ritem (6/8) in obseg ter potek melodije, v čemer se močno razlikuje od žive belokranjske pesmi prvih desetletij dvajsetega stoletja, da niti ne omenjam starejših, obrednih pesmi.

Med umetnimi pesmimi za ljudsko petje sta morebiti samo dve, ki imata najboljše pogoje, da se moreta širiti z ustnim izročilom — M. Borova »Hej brigade« in K. Pahorjeva »Prečuden cvet« (na J. Udovičevo besedilo). So sicer še nekatere — predvsem Pahorjeve — vendar so večinoma le delno prepojene s tistimi značilnostmi, zaradi katerih bi jih ljudstvo moglo sprejeti za svoje. Potrebno je namreč, da morejo napevi »vzbuditi pristno emocijo na način, kot je značilen za naše (slovensko ljudsko, op. J.B.) glasbeno izražanje«, (R. Hrovatin, »Partizanska pesem — naša ljudska pesem«, Obzornik 1951, št. 6), da omogočajo improvizirano večglasje ter tiste ritmične in melodične svojevrstnosti, ki žive globoko v bistvu, skorajda v podzavesti ne samo ljud-

skega pevca, glasbenika, ampak tudi ne posebno zainteresiranega, povprečno in celo podpovprečno glasbeno nadarjenega človeka.

Zbirka je preprosto, toda okusno opremljena. Folkloristična pomembnost zbirke je vsekakor očitna, saj s partizansko ljudsko pesmijo dokazuje sodobno ljudsko glasbeno oblikovanje in ustvarjanje. Zeleli bi, da bi nas s podobno zbirko posnemali v ostali republikah, kar bi dalo možnost za izčrpno obravnavo partizanske ljudske pesmi jugoslovanskih narodov.

Jerko Bezić

France Marolt: »Gibno-zvočni obraz Slovencev«, »Slovenske narodoslovne študije«, III. zvezek, izd. Glasbeno-narodopisni inštitut v Ljubljani, 1954, str. 9 do 82.

Pok. Marolt je ovu radnju pripremio za međunarodnu konferenciju IFMC, koja se je održala od 9 do 14 septembra 1951 u Opatiji. Radnju nije dospio završiti, ali ju je dokumentirao opsežnim materijalima sa područja muzičkog i plesnog folklor. Za tisak su radnju priredile konačno Zmaga dr. Kumer i Karla Vuk, a dr. Valens Vodušek je jedan njezin ekscerpt pročitao na konferenciji u Opatiji kao Maroltovo predavanje. U rukopisu, koji je predan konferenciji IFMC, ima naslov »Stil i tehnika tradicionalnih pjevača plesača i svirača: a) analiza bitnih elemenata i b) njihova reprodukcija«. U štampanoj radnji taj je naslov zamijenjen sa gore navedenim naslovom. U rečenom rukopisu nema materijala, koji je u radnji štampan na str. 68 do 71. Isto tako u rukopisu nije navedeno ime Tončke Marolt ispod naslova poglavlja »Razlaga koreografskih znakov«, koje je naštampano na str. 81 ove radnje.

Djelo je izdao štampom Glasbeno narodopisni inštitut u Ljubljani, poprativši ga kratkim uvodom, koji završava riječima: »Tako izpopolnjen referat nudi popoln prikaz slovenskega glasbenega folklor.« Misli sa »popunjen« sa 4 stranice teksta, koje je nakon Maroltove smrti dodala Karla Vuk (str. 23 do 27), a vjerojatno su i rezime na francuskom i engleskom jeziku dodali redaktori. On odgovara potpuno onom izvodu, koji je dodan rukopisu predatom konferenciji u Opatiji.

Tema koja se je raspravljala u Opatiji na međunarodnoj konferenciji folklorista, bila je dana kao okvirna tema: Stil i tehnika tradicionalnih pjevača, plesača i svirača. Marolt je svoje predavanje u okviru te teme zasnovao veoma opširno, mnogo opširnije, nego je to dozvoljavalo vrijeme određeno za pojedinoga predavača. Tako je to predavanje preraslo u studiju. Od nje je Marolt obradio samo one partije, koje se odnose na stilove plesa i jezične dijalekte slovenačke. Tako zvane »muzičke dijalekte Slovenije, nazvane »nazvočja«, obradila je u svom dodatku Karla Vuk, sigurno po idejama samoga Marolta, koji je o tom predmetu sa svojim suradnicima veoma mnogo razgovarao.

Marolt je o toj temi, koju obrađuje u svom predavanju, više puta ranije pisao. God. 1935. u radnji »Tri obredja iz Zilje« pisao je o »štehvanju« i »visokem reju«. God. 1936. pisao je u radnji »Tri obredja iz Bele krajine« o Zelenom Juriju, Metliškom kolu i črnomaljskom kolu. U »Zborniku zimske pomoći« 1944. pisao je (na str. 470—488) o »Prleškoj čindari«, »Metliškom kolu« i »Črnomaljskom kolu« i još tu i tamo u povremenim časopisima. Velika je razlika između onoga što je ranije pisao i ovoga teksta u radnji »Gibno-zvočni obraz Slovencev«. U ranijim raspravama Marolt opisuje sve te plesove onako, kako ih je on našao i doživio pojedinačno na terenu. On se pomalo i oduševljava za nje. Izvjesni entuzijizam nastoji pobuditi za folklor svojega naroda i kod čitalaca. Nastoji na terenu pohvatati sve elemente: muzičke, historijske, koreografske, etnografske, sociološke itd. Međutim u ovoj radnji Maroltu je stalo do nekog sistema, do neke sinteze svega toga materijala. On nastoji dati njegovu klasifikaciju. Zato povezuje: govor, ples i muziku pod jednu kapu.

Pa kako u jeziku govori o »narječjima«, ishitrio je za muzički folklor analogni izraz »nazvučja«. U jeziku mu se radi o diferencijaciji riječi, a u muzici o diferencijaciji zvuka. Zato tamo ima narječja, a ovdje nazvučja. Ali u svoj sistem htio je obuhvatiti i plesove, pa je zato našao izraz »gibno-zvočni« i pod takvim vidom želi da dade koncizan sistem »Gibno-zvočni obraz Slovencev«.

Da li je to Maroltu uspelo?

Prije nego bismo mogli na to pitanje odgovoriti, moramo prelistati dokumentaciju ove radnje, a to je tekst, koji je u radnji štampan na str. 55 do 71. pod naslovom »V referatu citirano gradivo«. Taj dio ove edicije ima ova poglavlja:

1. Stéhujajne, 2. Twáka m i ukázana, 3. Ta lípa ma, 4. Prleški Čindara, 5. Metliško kolo, 6. Štrene vijejo — žaklje šivajo, 7. Koranti, 8. Tkalečka, 9. Zeleni Jurij, 10. Fonetične karakteristike, 11. Onto-filogeneza reči, besed, stavkov, pétiš vrstic, 12. Fantovska, 13. Mendirarjeva pesem, 14. Po vodi plava, 15. Tri jetrve, 16. Kresnica. Izvesti sistem za veliko područje »gibno-zvočnog obraza« jednog naroda to je suviše malo gradivo, a da bi bilo dovoljno, da se iz njega izvuku dalekosežni zaključci, i da se stvori čvrsti sistem. Sigurno je Marolt imao u vidu i drugi materijal, koji je bio njemu poznat i koji je on istraživao na terenu, ali ga u radnji nije citirao. No ipak Maroltova predilekcija za izvjesne rijetke vrste narodnih plesova, koji se mogu smatrati neke vrste »egzotičnim« plesovima, a koje je on kroz svoj dugogodišnji folklorni naučni rad često opisivao, obrađivao i isticao, ukazuje na to, da on kod radivanja ove radnje nije imao u vidu, barem ne dovoljno, one svagdanje sadašnje, suvremene plesove, koji današ žive bujnim životom među Slovincima. One, koje pleše svatko i svagdje. Na zabavama, u gostionici, svatovima itd. Primjeri, kojima se je on u svojoj radnji poslužio imaju dvije karakteristike: to su a) periferni tipovi, iz Bele krajine, Prlekije, Prekmurja, Koroške, Crnomlja itd. i b) to su stari tipovi, koji danas već postepeno izumiru i nestaju.

Zato se veoma bojim, da ona, podjela slovenačkih plesova, koja se bazira na »geofizičkim uslovima«, ne će biti egzaktna. Marolt misli, da postoje tri stila narodnih plesova u Sloveniji: a) ples gorštaka, b) ples stanovnika brežuljaka i c) ples čovjeka iz ravnice. Razlikovanje se osniva na tome, što se već obični koraci u hodu razlikuju kod tih triju vrsta ljudi. Drukčije hoda gorštak, drugčije stanovnik brežuljaka, a drukčije čovjek iz ravnice. To se dakako mora odražavati i u plesovima tih tipova ljudi. To sve može biti kod onih obrednih plesova, koji se izvode u prirodi, na terenu, koji odgovara geofizičkim uslovima tih tipova, — ali šta ćemo kazati za one plesove, koji se na sva tri područja plešu na ravnom terenu, ravnom dvorištu, gdje dakle u datim slučajevima prirodnih uslova nije potrebno na primjer naprezanje mišićja kakvo je potrebno kod penjanja na veće ili manje brdo? Kako bi na primjer ravničari Prekmurci plesali prlešku »čindaru«? Ili kako bi je sami Prleki plesali na ravnom prostoru? Da li bi u plesu upotrebili veću tjelesnu snagu, nego li je ona potrebna za izvedbu u ravnici, a koju snaga treba da upotrebe, ako plešu uzbrdo?

To nije istraženo. Isto tako nisu istraženi još veoma mnogi plesovi u Sloveniji, koji bi se isto tako trebali uzeti u račun kod stvaranja zaključaka kod ovakve klasifikacije na tipove. Stoga mislim, da ova riječ Maroltova nije konačna riječ o klasifikaciji slovenačkih plesova, i da ne treba stati s daljim istraživanjem na tome području.

Vinko Žganec

France Marolt: Slovenski glasbeni folklor: »Slovenske narodnoslovne študije«, IV. zvezek, izd. Glasbeno narodopisni institut v Ljubljani, 1954, str. 5—30 + 7 stranica fotografskih priloga.

Mjeseca februara 1949. godine bilo je održano u Beogradu savjetovanje o radu folklornih grupa na poziv tadanjeg Ministarstva za kulturu i umjet-

nost vlade FNRJ. Na tome savjetovanju bili su prisutni naši najeminentniji folklorni stručnjaci. Među njima nalazio se je i France Marolt. Povala se tada rasprava i o udžbenicima, koje bi trebalo pisati za naše muzičke škole, pa i za Muzičke Akademije o muzičkom folkloru. Svi su uvidjeli potrebu, da se takvi udžbenici što prije napišu. Ali tko će ih napisati? Nitko se nije javio. Pok. Marolt kazao je tada, da bi on napisao takav udžbenik za Muzičku akademiju, ali bi trebao imati barem godinu dana slobodnog vremena u tu svrhu. Iste godine mjeseca jula bila je održana na Bledu konferencija nastavnika Muzičkih akademija, na kojoj se je trebao donijeti prijedlog plana i programa nastave na svim muzičkim školama, osnovnim, srednjim i visokim. Među ostalim raspravljalo se je o planu i programu za predmet »muzički folklor«. Na tome sastanku bila su podnesena dva prijedloga, među kojima je jedan bio Maroltov. Njegov je prijedlog bio veoma opsežan. Za prvu godinu nastave folkloru na Visokim školama predlagao je u svim detaljima razrađen predmet »biologija muzičkog folkloru«. U njegovom prijedlogu bile su spomenute sve teme, koje je on obradio u ovoj svesci pod naslovom »Slovenski glasbeni folklor«. No osim onih tema, koje su u toj radnji obrađene, Marolt je u svome nacrtu plana i programa »muzičkog folkloru« spomenuo i mnogo više drugih tema, koje u ovoj sada štampanoj radnji nije obradio.

Sve ovo, što je ovdje izneseno, dokazuje, da je ova radnja zapravo početak jednog rukopisa, koji je zasnovan na mnogo široj osnovi. To je zapravo uvod u predavanja, koja je Marolt — sigurno — uglavnom tako i držao na Muzičkoj akademiji, dok je bio tamo predavač iz nastavnog predmeta »muzički folklor«, a koja je on počeo i pisati. Ako ovako stvar s ovom radnjom razmotrimo, onda je jasno, odakle veliki nesrazmjer između naslova radnje i njenog sadržaja. Po naslovu sudeći — »Slovenski glasbeni folklor« — izlazilo bi, da će u toj radnji biti prikazani svi ili barem glavni pojmovi o slovenskom glasbenom folkloru. Međutim u radnji su obrađeni samo dijelovi: pojam folkloru, nosilac zvučnog folkloru, »poljudna« umjetna glasba, »pojem« narodne pjesmarice, orguljaši i narodna muzika, narodni običaji i narodna glasba, o seljačkim »godčevskim« ansamblima i narodni muzički instrumenti. S ovom posljednjom temom naglo završava radnja bez ikakvog zaključka.

Autor na više mjesta spominje izraze kao što su: »biološki študij našega folkloru« (str. 10), »biološko zanimiv primer v nastanku in razvoju prekmurskih band« (str. 20), »biologična in slogoslovna raziskovanja našega instrumentalnega folkloru« (str. 25). Ti izrazi u vezi s cijelim kontekstom radnje također dosta jasno pokazuju, da je pisac htio napisati barem jednu zaokruženu radnju o biologiji slovenskog muzičkog folkloru. Ta njegova namjera vidi se već iz prve stranice radnje, gdje spominje narodni »melos« i različite »drugačne zvočne izražaje«, pod kojim izrazima nagoviješta svakako veoma interesantnu raspravu o »biologiji melodije«, variranju narodnih melodija, narodnom ritmu i što je najvažnije o razvoju narodne melodije od najprimitivnijih oblika do savršene arhitektonske forme, koja već graniči formalnom strukturom umjetne muzike. No kako o tim temama u radnji nema raspravljanja, to je i opet dokaz za pretpostavku, da se tu doista radi samo o početku jednog rukopisa, koji nije dovršen.

Mislim, da je redakcija ove edicije trebala svakako dati barem najnužnije podatke o rukopisu ove radnje. Tada bi se znalo, na čemu smo, da li se tu radi o prvom konceptu, koji još u toj sadanjoj formi autor nije namijenio za štampu ili obratno. Pod tekstom radnje na str. 25. nalazimo bilješku štampanu istim slovima kao što je štampana i sama radnja »Ljubljana, septembra 1945«. Po formi, kako je ta bilješka štampana, zaključili bismo, da ona potječe od ruke pisca. Međutim pisac je umro 6. aprila. 1951.

Što se tiče same stilizacije pojedinih dijelova radnje, i ona dokazuje, da je ovaj rukopis zapravo »prvi koncept« na široko zasnovane radnje, koji je autor svakako mislio kasnije dotjerati i pojedine dijelove proširiti. Tako

n. pr. več sam početak, u kojem se govori o definiciji pojma »folklor«, u samu definiciju ubacuje pozivanje na dva autora: Glonara i Štreklja. No i sama definicija inače nije koncizna, niti iscrpljuje pojam. Nadalje neki dijele radije su razrađeni u mnogo detalja (n. pr. »o kmečkih godčevskih združenjih«), dok su druge teme samo nabačene i nerazrađene, n. pr. »Nosilec slovenskega zvočnega folklor« (str. 5).

Inače i ovakav tekst, kakav smo ovom edicijom dobili u naše ruke, daje nam mnogo dragocjenih podataka iz područja slovenačkog muzičkog folklor, naročito, kada se radi o peru stručnjaka kao što je bio France Marolt. Njegov naučni renome zaslužuje, da se njegova djela za štampu prirede s više pažnje i truda, i da redakcija bude takva, da nas ne ostavi u važnim pitanjima u neizvjesnosti, naročito što se tiče pitanja o autentičnosti samoga teksta radnje.

Vinko Žganec

Ob izdaji dveh folklorističnih del F. Marolta: »Gibno-zvočni obraz Slovencev« in »Slovenski glasbeni folklor«.

Naš priznani folklorist France Marolt je že za časa svojega življenja izdal več razprav, ki so se odlikovale po natančnih in skrbnih pripravah. Zaradi manjšega obsega pa so ta dela dala le nepopolno sliko njegovih znanstvenih prizadevanj. Po njegovi smrti so bili večkrat priobčeni podatki o preostalih rokopisnih razpravah, ki bi mogle popolnejše prikazati raznostranost njegove folkloristične dejavnosti. Zato je zelo razveseljiva namera Glasbeno-narodopisnega instituta v Ljubljani (odslej GNI), da nadaljuje z izdajo serije objav iz njegove zapuščine.

Objava teh del postavlja GNI pred zelo odgovorno nalogo, da jih z ustrežno skrbnostjo pripravi za tisk. To je zlasti potrebno pri tistih razpravah, ki jih Marolt še ni dokončno dognal za objavo. Ker pa je treba pri izdajanju spoštovati originalno obliko avtorjevega teksta, ne kaže vnašati korektur, ampak je bolj primerno vsa dopolnila strniti v posebne dodatke in opombe.

Pri objavi je treba stremeti za tem, da bi dobili čim popolnejšo in pravilno podobo Maroltovih pridobitev v pogledu njegovih dognanj ali zastavljanja problemov iz folkloristike in etnologije. Za osvetlitev tega je potrebno tudi poznavanje metod, ki se jih je Marolt posluževal pri svojem delu. Boris Orel (Slovenski etnograf III—IV, 1951, 387 s.) je pravilno opozoril na silno umetniško ustvarjalno stremljenje, s katerim se prepleta tudi Maroltovo znanstveno prizadevanje. Prav tako pa je treba upoštevati pogoste narodno-obrambne težnje. Oboje pa pri Maroltu ni plod trenutnih spekulacij, temveč odsev romantičnega esteticizma, ki stalno pronica v njegovo sicer sodobnejše dojetanje folklor kot izraza najraznovrstnejših v nedeljivo skupnost povezanih življenjskih pogojev. To upravičeno daje slutiti, kako zapleteno osebnost predstavlja Maroltova ustvarjalnost in kako težka je pot h kritičnemu odnosu do njegove zapuščine.

V tej luči je treba pretresati priprave, ki sta jih opravili sodelavki GNI dr. Zmaga Kumer in Karla Vuk za objavo Maroltovih razprav: »Gibno-zvočni obraz Slovencev« in »Slovenski glasbeni folklor«.

Od teh je najprej nastal »Slovenski glasbeni folklor« (odslej SGF), po navedbah objave v septembru 1945. Dejansko je ta razprava strnjen povzetek dveh predhodnih Maroltovih studij: »Biologija slovenske narodne pesmi« in »Primitivna zvočila — godčevstvo«. Vse to je nastalo kot Maroltov prispevek za »Narodopisje Slovencev«, pri katerem je bilo v podnaslovu označeno »s sodelovanjem... ravnateljica Franca Marolta...« (Narodopisje Slovencev I. del, Ljubljana 1944). Ne glede na to, da mi je avtor dal na vpogled to svoje delo že pred izidom »Narodopisja Slovencev«, je čas nastanka razviden iz izraza »...glasbeni folklor« v naslovu SGF. Od leta 1945 je Marolt predmetno snov obravnaval pod nazivom »gibnozvočni obraz«, s čimer je hotel poudariti skup-

nost izraznih komponent v folklori. To kaže tudi njegov »Gibno-zvočni obraz Slovenskega Korotana« (Koroški zbornik, Ljubljana 1946).

Isto potrjuje tudi tu obravnavani »Gibno-zvočni obraz Slovencev« (odslej GZOS), ki je le do dveh tretjin po Maroltu izdelani fragment predvidenega referata za konferenco Mednarodnega sveta za glasbeno folkloro (IFMC) v Opatiji 1951. Referat so dokončali sodelavci GNI po avtorjevi smrti. Ta referat, ki je bil prvotno po avtorju imenovan »Stil i tehnika tradicionalnih pjevača, plesača i svirača...«, je že četrta oblika tega dela, predana javnosti, če ne upoštevamo javnega predavanja, ki ga je imela dr. Z. Kumer kot slušateljica AG in ki je bilo le nekoliko modificiran posnetek Maroltovega teksta. Nadaljnjo objavo je doživel dokončani referat na opatijski konferenci, razmnožen za udeležence na ciklostilu pod avtorjevim naslovom. Tedaj ga je prebral dr. Valens Vodušek kot Maroltov »Esej o slovenskem glasbenem folkloru« v angleškem prevodu. Résumé tega je pozneje izšel pod naslovom »Slovene folk dance and folk music« (Journal of the International Folk Music Council, Volume IV, Cambridge 1952, pg. 4). Vse te objave se v večji ali manjši meri ločijo od izdaje GNI in pričakovali bi, da bo vse to v kakšni opombi omenjeno, kar se pa žal ni zgodilo. Pač pa je v predgovoru pojasnjeno, da je »referat dokončala po avtorjevem še neizdelanem konceptu« sodelavka GNI tov. K. Vuk za »kongres IFMC«, da se »izkaže čast prvemu slovenskemu folkloristu«, čeprav so že davno tudi v tujini priznani mnogi drugi naši etnografi in folkloristi (K. Štrekelj, M. Murko, I. Grafenauer itd.). Prav zares pa ne bi smeli pozabiti St. Vurnika, ki je kot neposredni predhodnik dajal Maroltu strokovne spodbude. To se ni zgodilo slučajno, kot je razvidno iz angleškega in francoskega prevoda predgovora, ki zaključuje s trditvijo, da »tako izpopolnjen referat nudi popoln (!) prikaz slovenskega glasbenega folklor«. Ne glede na to, da redakcija najbrž še ni dojela Maroltove evolucije od »glasbenega folklor« h »gibno-zvočnemu obrazu«, pa vendar ni mogoče prezreti razpravljanja o plesih in narečjih, ki jih referat poleg glasbe podrobno obravnava.

Tako ta razprava kakor tudi ona nista bili za tisk dokončno pripravljene. Zato bi bilo smotno sicer tekst čimbolj verno ohraniti, ga pa po potrebi opremiti z opombami, kar velja zlasti za dokončanje »neizdelanega koncepta«. Vendar je to potrebno tudi v Maroltovem osnutku prvih dveh tretjin opatijskega referata. Tako si je na več mestih Marolt zabeležil v osnutek po več izrazov za določen pojem. V takih primerih bi se bilo treba odločiti za enega, ostale pa dodati v oklepaju ali to obrazložiti v opombi (n. pr.: »kače — verige — vijuge«). Saj je avtor sam tako ravnal v primeru dodajanja tujke k »vijuge (serpens)«. Še najneješe bi bilo to potrebno pri zgolj stilističnih finesah (n. pr.: »odmevajo — odsevajo« ali »zastaja — pojema — blede« itd.), kjer naj bi zaradi upravičenega spoštovanja originala odvečni izrazi prešli v opombe. Drugod spet bi bilo dobro kaj dodati (n. pr.: »polža zavira« ali »odvija«, »plesalci« in »plesalke« itd.). Tekst za objavo mora biti namreč tekoče stiliziran in lahko umljiv, da doseže v čim večji meri svoj namen. Vsi dodatki ali omahovanja med preobilico primernih besed v avtorjevem boju za čimbolj kleno izražanje, tako tipično za Fr. Marolta, pa naj bi bili prepuščeni opombam.

V opombah bi bilo treba pojasniti tudi razne značilne Maroltove izraze za označevanje kinetičnih pojmov v GZOS (n. pr.: »seskok parov, rejalni korak, miksanje, vrtenica« itd.). V še večji meri velja to za primere plesov, ki niso navedeni med »citiranim gradivom«. V takih primerih bi bilo treba navesti konkretno literaturo, na katero se navedba opira. Značilen primer za to je »kolo Marko skače« (: kmečko snubljenje). Ta ples je širši javnosti znan po izvedbi plesne skupine iz Beltincev in akademske plesne skupine iz Ljubljane, od katerih je izvajan kot mešan ples, podoben splošno znanemu »pouštrancu«. Obe ti izvedbi sta po obliki Maroltovi stilizaciji. Na terenu v Prekmurju tega plesa sploh ne imenujejo »kolo«, plešejo ga pa kot moški

ples. Tako torej ni jasno, ali se navedba nanaša na Maroltovo stilizirano »kolo« ali originalni prekmurški ples »Marko skače«. Ta nejasnost izhaja v tem primeru tudi iz tega, ker so opuščene navednice, kot se jih na običajen način Marolt tudi v tem tekstu poslužuje za originalne ljudske izraze. Te bi bilo treba pri pripravi teksta dodati ali pa stvar pojasniti med opombami.

Na podoben način je prišlo do nejasnosti pri navajanju piskal z mehom. Za Koroško so v GZOS omenjene »dude (méšnice)«, v SGF pa za Belo krajino »diple-mješnice«. Tudi sicer so tu večkrat omenjene mješnice brez navednic, iz česar bi mogel bralec sklepati, da gre za splošno uporaben terminus technicus. Ta jekavska oblika pa je le deloma uporabljiva celo za Belo krajino, medtem ko je običajna ekavska oblika dovolj znana iz Pleteršnika (Slovensko-nemški slovar, 1894), ki jo navaja po Trubarju. To jezikovno drobnjakarstvo pa ne bi bilo omenjeno, če ne bi kazalo na to, da ima ta nedoslednost svoj izvor v neupoštevanju razlik med diplomami (mešnicami) ter dudami in gajdami kot različnih tipov iste vrste instrumentov. Te razlike je možno dognati iz razprave B. Širole (Sviraljke s udarnim jezičkom, 1957), ki je navedena med »uporabljenimi viri« v SGF. Vseh teh nejasnosti pa najbrž ne smemo pripisati avtorjevemu nedovršenemu osnutku. Kot primer naj služi opozorilo na slikovno dokumentacijo, ko je navedeno, da so »diple (dvojnice, svirale)... dvocevni... primitivni klarinet (sl.8). Med fotografovom ob koncu publikacije SGF so na sl.8 sicer dejansko upodobljene dvojnice. Toda avtor meni s svojim opisom: »V valjasti, tesno stisnjeni vrtnaji sta potisnjena idioglotna ustnika«, da gre za instrument, podoben klarinetu, torej za instrument z jezički. Upodobljene dvojnice pa so ustnični instrument, podoben flavti z dulcem. To je razvidno tudi iz nadaljnje trditve, da »zahteva zdržano nepretrgano sviranje na diple močnejšo sapo«, kar velja predvsem za piskala z jezički. Prav zato privežejo na diple meh, kar avtor pravilno navaja. Zato so diple dobile tudi ime mešnice. Na sl.8 pa ni videti nikakega meha. Ta slika dvojnici in po avtorju navedene diple imajo pač to skupno, da so oboje dvocevne, sicer pa pripadajo dveh različnim vrstam instrumentov. Če postavim, da to ne bi bilo dovolj razvidno iz avtorjevega osnutka, pa je vendarle nekaj, kar lahko opazi vsak skrben laik. V opisu dipel pravi avtor: »V desno cev je vžganih šestero (petero), v levo dvoje... zvočnic«, medtem ko je na dokumentarni sliki na eni cevi četrto, a na drugi troje zvočnic.

Glede na vse, to se ne smemo čuditi, da je tudi drugo fotografovivo nezanesljivo. Za Nežo Asékovo, roj. Pipovo, na Ziljski Bistrici je v SGF navedena sl.2 iz fotografa. Na omenjeni sliki sta upodobljeni dve ženski in en moški, tako da ne vemo, katera naj bi bila omenjena »pesnica-vižarka«, razen če sklepamo po starosti, kar pa ni zanesljivo. Dejansko pa sta na tej sliki upodobljeni predici iz Bogojine v Prekmurju. (Ta podatek mi je posredoval tovariš docent dr. Vilko Novak.) To se je zgodilo, ker niso bili preverjeni viri gradiva, ki naj služi za dokumentacijo. Tako je od vseh 8 upodobitev v SGF več predmetov iz zbirke Etnografskega muzeja v Ljubljani (2 panjski končnici, okrasna zastavica škofjeloške ženitovanjske pogače idr.), kar pa ni nikjer navedeno. Prav tako ni navedeno v GZOS, da je oprekelj (sl.8) iz zbirke instrumentov Akademije za glasbo v Ljubljani itd. Podobno tudi niso često navedeni viri citiranih tekstov, melodij in koreogramov. Ponekod pa je to podano le deloma, kot da bi bila ta nedoslednost nameravana. Podrobno navajanje vseh teh številnih primerov seveda ni v intenciji teh vrstic. Pač pa je treba omeniti površno sestavo »uporabljenih virov« v SGF, kjer so po dvakrat navedeni nekateri spisi F. Marolta (n. pr.: Tri obredja iz Zilje), Frana Rakuše in dr. K. Štreklja, medtem ko manjkajo v seznamu dr. B. Širola »Fučkalice-sviraljke od kore sviježeg drveta«. Nedvomno pa bi pričakovali med »Uporabljenimi viri« vsaj v prikazu v GZOS popoln seznam tiskanih in rokopišnih razprav in člankov F. Marolta, ki zadevajo področje folkloristike. To je tista postavka, ki jo še vedno dolguje GNI naši javnosti. S tem bi, čeprav skromno, vendar stvarno počastili spomin svojega osnovatelja.

Najteže je občutiti zgoraj omenjeni način priprav za objavo pri zadnji tretjini GZOS, ki ga je po Maroltovem konceptu dokončala njegova sodelavka K. Vuk. Ker ni navedeno, kje so uporabljene Maroltove formulacije teksta, kje so prosti posnetki in s čim je bil osnutek »izpopolnjen«, je ta del najteže oceniti. Vendar je nekaj nelogičnosti in nedostatkov očitnih, in vsaj o teh bi bilo treba dodati nekaj opomb.

Medtem ko je v poglavju o plesu obrazložen smisel »trojne razgibanosti« in se utemeljitev sedem dialektov opira na Ramovševa dognanja, pa ne zvemo, na kaj se opira razvrstitev na petero nazvočij. Zlasti bi bilo potrebno obrazložiti, kako je mogoče, da obsega osrednje nazvočje: jugozahodno Štajersko, Dolenjsko, Notranjsko, Gorenjsko in del Goriškega, torej več kot polovico slovenskega etničnega ozemlja, medtem ko so vsa preostala štiri nazvočja skupaj omejena le na manjši del. Vse to je v očitnem nasprotju z ugotovitvami jezikoslovcem, ki so na območju osrednjega nazvočja ugotovili kar četrvo narečij (rovčarsko, gorenjsko, dolensko in štajersko narečje). Kako se to sklada z Maroltovo trditvijo v poglavju o odnosu govora do petja: »V ljudskem petju se funkcija govora homogeno spaja z melodično funkcijo...« Ali dvoje dialektov (gorenjščina in dolenjščina), ki ju »na splošno govorijo na osrednjem ozemlju«, na neki način ne odseva tudi v nazvočjih tega območja? Vsem tem nasprotjem bi se bilo moči izogniti, ko bi bila uporabljena naša literatura, ki obravnava razlike med gorenjskim in dolenskim nazvočjem. Kot je že bilo prikazano na primeru slikovnega gradiva, je tudi v tem primeru težko občutiti premajhno upoštevanje doprinosa raznih folklorističnih delavcev k temu predmetu.

Pomanjkljivost v razvrstitvi nazvočij je očitna tudi pri označbi večglasja. Za vse osrednje nazvočje je podan le en primer večglasja v »Fantovski« iz »Cerkelj na Gorenjskem, 1930«, ki je postavljen za moško peteroglasje. Če opozorimo, da je tudi »Mendirarjeva pesem« iz »Zilje na Koroškem« objavljena kot moško peteroglasje, potem bi mogli sklepati, da je ta sestava večglasja značilna za večino slovenskega ozemlja. Večini Slovencev pa je dobro znano, da je na ozemlju, ki je v obravnavani izdaji označeno kot območje osrednjega nazvočja, zlasti pa na Dolenjskem, najbolj razširjena oblika večglasja moško troglasje fantovskega petja (naprej, čez in bas). To petje je sicer omenjeno, vendar tako nejasno, da bi mogel nepoučeni bralec sklepati na dvoglasje. Najneverjetnejše pa je to, da med vsem »citiranim gradivom« ni niti enega primera te najznačilnejše oblike našega večglasja. Tako imamo v tem prikazu sicer omenjene razne zanimive podrobnosti, medtem ko so splošne poteze pomanjkljivo prikazane. Vprašanje pa je, ali je treba to pripisati »izpopolnjevanju še neizdelanega koncepta«. Kakšen odnos do Maroltovega osnutka je imelo to izpopolnjevanje, naj prikaže primer večglasja v panonskem nazvočju, kjer pojejo »v dvoglasnih diafonijah, ki polagoma prehajajo v troglasno poliodiranje«. Kot primer tega večglasja je navedena »romanca Po vodi plava« iz »Središča v Prekmurju, 1928«. Ta primer je v raznih že omenjenih redakcijah tega referata postavljen na različne načine: V opatijskem referatu in angleškem résuméju je postavljen četrto-glasno, v izdaji GNI pa enoglasno. Niti eno niti drugo pa ne more biti dober primer za dvoglasje, prehajajoče v troglasje. Za vse to bi bilo potrebno kakšno pojasnilo v opombah.

Med instrumenti je v referatu, izpopolnjenem po K. Vukovi, omenjeno za »svojevrsten čembal-oprekelj« tudi ime »drsovca«. V SGF našteva Marolt razne nazive za »svojevrsten oprtan čembal, oprekelj« (šenterija-cantarea, cimbule, cingule). Torej ne omenja na tem mestu drsovce, za katero je najbrž vedel, da je naziv za domače »citre brez basov«, čeprav je mogoče, da ponekod zaradi nepoznavanja instrumentov ta naziv uporabljajo tudi za oprekelj, kar na področju folklorne ni redek pojav. Ime drsovca pa jasno kaže na način igranja z drsanjem po strunah, medtem ko pa na opreklju pri igranju po strunah udarjajo. Prav tako pa ni na tem mestu pravilna navedba slikovne dokumen-

tacije k »panonskim cingulicam (slika pg.76)«. Na tej sliki je upodobljen oprekelj, kot je znan z Gorenjskega, Cerkljanskega itd. Čeprav pripada istemu tipu kot panonske cingulice, pa se od teh razlikuje že po svojem videzu.

Največjo pozornost je treba v Maroltovih razpravah posvetiti »citiranemu gradivu«. Tu se najbolj vidi, kako se v njem prepletata umetniška in znanstvena ustvarjalnost. Seveda pa to ni razvidno iz načina, kako je v referatu GZOS citirano to gradivo. Ne samo, da često ni naveden vir, predvsem so nepogrešljive obsežnejše opombe, ki bi pojasnile, v kakšni priredbi je gradivo objavljeno.

»Štehrovski galop« in sledeči »rej« sta objavljena v instrumentalnem sestavu za 10 glasov (I. in II. klarinet-B, I. in II. krilovka-B, bas-krilovka-B, eufonij, I. in II. trompeta-Es, bas-pozavna in bas-F), medtem ko je v referatu navedeno, da so v Zilji na Visokih rejih sestavljene meščanske godbe takole: »navadno 2 klarineta, krilovka, trobenta, bas v F«. Torej je ta sestava pomanjkljivo navedena ali pa sta objavljena primera Maroltovi priredbi za večji ansambel. Slednje je verjetneje. To potrjuje tudi ostanatna figuracija, ki jo pojo nižji glasovi rejevcev med »godbenimi medigrami« reja, česar še ni bilo v prvi objavi tega gradiva (F. Marolt, Tri obredja iz Zilje, Slovenske narodoslovne študije, I. zv., 1935, pg. 10 s.). Zlasti značilna je kratka intonacija nekaterih pevcev pred vstopom ostalih glasov. Nekaj podobnega je tudi v »Metliškem kolu«, ko vstopijo moški glasovi. Oboje kaže na istega mojstra.

»Metliško kolo« ni v celotni obliki, kot je v GZOS objavljeno, še bilo zapisano po ustnem izročilu, temveč le posamezni deli kot samostojne celote. Tako je napeve 2., 5. in 7. dela zapisal že pred letom 1890 Ludvík Kuba (Slovanstvo ve svých zpěvech. VII. Písňě slovinské, 1890), napev 4. in 5. dela leta 1936 F. Marolt (Tri obredja iz Bele krajine, 1936), napev 6. dela »Polža odvijajo« pa je znan le iz te objave brez navedbe zapisovalca. Potrebno bi bilo pojasniti, kdo je avtor te »kontaminacije«.

Nekaj vpogleda v tako snovanje nam daje sam Marolt v primeru »Zelenega Jurija«. V svoji predmetni studiji pravi o spevu ženskega zbora »Ovo se klanja zeleni Juraj...«, da »...zapisovalca nista notirala napeva... Ena od teoretično možnih variant bi na podlagi pripovedovanja Mare Magdičeve »znala biti tale:« (»Zeleni Jurij«, Tri obredja iz Bele krajine; Slovenske narodoslovne študije, II. zv., 1936, pg. 18 s.). Sledi napev, ki je objavljen tudi v »citiranem gradivu«. O vsem tem ni v GZOS nikake opombe.

Tako je bilo prikazanih nekaj načinov, kako se je pripravljalo gradivo k Maroltovim razpravam. Ni bil namen teh vrstic, da bi bile ocenjene omenjene metode. Pač pa je potrebno, da se v znanstvenem delu vse to navede, tako kakor je sam F. Marolt ravnal v primeru »Zelenega Jurija«. To je nujno potrebno, če hočemo to gradivo pravilno uporabljati in Maroltov prispevek k napredku naše folkloristike pravično oceniti.

Nekaj podobnega velja tudi za koreograme »Visokega reja«, »Metliškega kola« in drugih plesov v GZOS. V primeru »Štrene vijejo — žaklje šivajo« je pod napevom, ki je v drugi polovici le ena izmed variant splošno znane sedmorke, podan koreogram, kot da se fraze plesa in melodije pri izvedbi skladajo, kar pa ne ustreza praksi. V tem plesu se namreč uveljavlja improvizacija, kar je značilno tudi za poskočni ples »Korantov«. Na nekaj podobnega smemo sklepati tudi pri prleškem »Cindara« in pri rezijanskem »Ta lipa ma«, kjer pogrešamo koreogramov. Čim večja skladnost med plesom in napevom je sicer značilna za mnoge naše ljudske plesse, vendar se včasih uveljavljata tako simultana polimetrika, kot tudi improvizacija. Zato je treba šteti težnjo po stalnem plesnem redu v objavljenem gradivu za plod umetne stilizacije, izhajajoče iz umetniškega stremljenja. Tako je treba bržkone razumeti opombo: »Koreografija zaščitená po avtorskem pravu!« (GZOS, pg. 41), da so zaščitene omenjene originalne stilizacije, ker posameznik po našem zakonu ne more uživati avtorskih pravic za izvirne ljudske plesse.

Malo verjetna pa je sicer pravno upravičena želja zaščititi uporabo Maroltovega plesopisa (koreografije), s čimer pa bi postal mrtvorojeno dete. S tem v zvezi je treba omeniti tudi »Razlago koreografskih znakov«, ki jih je napisala za obravnavano izdajo Tončka Marolt. Nedvomno je Marolt užival pri svojem koreografskem delu požrivovalno pomoč svoje žene in drugih sodelavcev GNI, vendar je nekaj gradiva v svojem plesopisu že publiciral (F. Marolt, O našem ljudskem plesu; Obzornik III, 1948, pg. 306 s.). Zanimivo bi bilo izvedeti, kakšne načelne modifikacije je doživel njegov plesopis pri praktični aplikaciji na terenu. Vse omenjeno kliče, po pojasnilu in opombah. Pri plesnem gradivu pa je prav tako lahko opaziti, da je silno skopo glede najobsrnejšega območja osrednjega nazvočja.

Tako je bila vsaj v neki meri prikazana problematika objavljanja Maroltovih razprav za znanstvene namene. To je bilo potrebno tem bolj, ker gre za izdaje, namenjene mednarodni javnosti, kot je razvidno iz prevodov predgovora, résumeja in razlage koreografskih znakov v francoščino in angleščino, kar tudi ni bilo opravljeno povsem točno. Največjo pozornost bo treba posvetiti smotni pripravi originalnega teksta in potrebnih pojasnil v opombah, k čemur naj se pritegnejo vsa Maroltova dela. Enako skrbno bo treba izvesti navajanje virov in opremiti gradivo za dokumentacijo. Priporočljivo bi bilo tista dela, ki so nastala povezano, objaviti v skupni izdaji, s čimer bi bile olajšane priprave in njih studij. Tako bo šele omogočena pravilna ocena Maroltovih dognanj in smotrna uporaba njegovih številnih prispevkov naši kulturi. Na tak način bo resnično izkazana čast pomembnemu ustvarjalcu v slovenski folkloristiki in tako bo tudi doseglo svoj vzvišeni smoter načeloma hvalevredno izdajateljsko prizadevanje GNI.

Radoslav Hrovatin

Albert Struna, Vodni pogoni na Slovenskem. (Gradivo za zgodovino.) Izdal Tehniški muzej Slovenije v Ljubljani 1955; založila Knjižnica Titovih zavodov Litostroj. 450 str.)

Pri nas skorajda neraziskana zgodovina domače tehnike nudi raziskovalcu posameznih njenih panog poleg mnogih težav, izvirajočih zlasti iz pomanjkanja arhivskega gradiva, vendarle to prednost, da imamo na terenu ohranjenih še mnogo tehniških spomenikov. Vzrok temu je v dejstvu, da ima Slovenija sicer bogato rudniško in obrtno tradicijo, da pa je začela v dobi po industrijski revoluciji zaostajati za drugimi industrijsko bolj razvijajočimi se deželami, zaradi česar so se ohranili pri nas številni stari obrati, pa tudi enostavni stroji, ki so deloma še danes v uporabi ali pa so vsaj do nedavnega bili. To velja zlasti za manjše obrate na podeželju. Prav zato bo zgodovinar tehnike, raziskujoč take obrate na podeželju, segel lahko daleč nazaj, pogosto prav v njihove početke. Razumljivo je, da so se tehniške naprave vselej prilagajale naravnim pogojem, zato se niso spreminjale z različnimi izboljšavami samo v časovnem razvoju, temveč so razne spremembe in prilagoditve zahtevale tudi reliefne, hidrografske in druge razmere na terenu. Prav pri prilagojevanju najčešče od drugod prevzetih tehniških naprav naravnim pogojem v posameznih pokrajinskih predelih pa se kaže vsa ljudska iznajdljivost. Zaradi tega utegne marsikatero delo iz zgodovine tistih tehniških panog, ki se tičejo zlasti podeželskih obratov, zanimati tudi etnografa, saj mora ta pri proučevanju ljudske materialne kulture prav tako segati v preteklost, če jo hoče razvojno prikazati, vrhu tega pa mu bo tehnik s tehniško razlago strojev in funkcije posameznih njihovih delov prav gotovo v pomoč.

Brez dvoma se bo etnograf prav dobro okoristil z izsledki, ki nam jih je podal prof. ing. Albert Struna v svojem delu »Vodni pogoni na Slovenskem«, ki je — kar bodi samo mimogrede omenjeno — prvo slovensko obsežnejše delo iz zgodovine tehnike pri nas. Za srčiko svojega dela si je pisec izbral

zgodovino vodnega kolesa, ki je bilo prav tako v uporabi v rudarstvu, fužinarstvu, v papirnicah kakor v mlinih in na žagah. Ker je vodno kolo pri nas na podeželju največ v uporabi v mlinih, govori avtor največ o le-teh, pri čemer je zbral prav obsežno gradivo za zgodovino naših kmečkih mlinov. S tem je vsekakor izpopolnil vrzel v I. zvezku »Narodopisja Slovencev« (Ljubljana 1944), ki pri obravnavi naše ljudske materialne kulture sicer govori o kmečki hiši in njenih sestavnih delih, o gospodarskih poslopijih, poljedelstvu, lovu in ribolovu, živinoreji, vinogradništvu itd., ne omenja pa mlinov, ki sodijo prav tako kakor gospodarska poslopja v etnografski opis in ki so listinsko izpričani pri nas že leta 1060. Vse, kar je omenjeno o mlinarstvu, je dvojje slik žrmelj (I, str. 195 in 197) s petnajstimi vrsticami besednega pojasnila o njih. Prav tako »Narodopisje Slovencev« ne omenja starega in primitivnega rudarjenja in kovaštva, ki je proizvajalo najpotrebnejše orodje za kmečko gospodarstvo.

Strunovo delo bi zaslužilo temeljito strokovno oceno. V poročilu za našo revijo pa hočemo iz njega v glavnih obrisih poudariti vse tisto, kar mora zanimati etnografa.

Snov je avtor razporedil v petero poglavij, ki imajo naslove: Začetki (str. 9—23), Voda v službi človeka (25—116), Zgodovinski razvoj vodnih pogonskih strojev (117—172), Industrijska in obrtna dejavnost na slovenskem ozemlju (173—294), Po nekaterih sledih... (295—395). Oglejmo si etnografsko bero po teh poglavjih!

V poglavju »Začetki« obravnava pisec na kratko rudarstvo (pridobivanje kamna, gline in rud) ter kasnejše fužinarstvo, ki sta najstarejši današnji industriji sorodni stroki, in posega pri tem v prazgodovino in rimsko dobo, nato pa v starejšo slovensko, omenjajoč, da so v slednji do 14. stoletja talili rudo kar najpreprosteje v vetrnih ali »slovenskih« pečeh; to mora zanimati tudi etnografa, medtem ko sodi uvedba brescianskih peči v 16. stoletje, to je že v začetek obrtnega oziroma industrijskega razvoja. V zvezi z obrnavo obeh strok razpravlja o uvedbi vodnih koles v rudarstvu za črpanje vode in zračenje jaškov, pri fužinah pa za pogon mehov, medtem ko so seveda bila pri mlinarstvu uvedena že prej. Važna je brez dvoma konstatacija, da v tehniki našega primitivnega rudarjenja in kovaštva naš človek v srednjem veku ni v ničemer zaostajal za ostalo Evropo, temveč je bil z njo na isti ravni.

Na osnovi literature, zlasti nemške, predvsem pa na osnovi lastnega opazovanja in zbiranja gradiva na terenu, obravnava pisec v naslednjem poglavju (»Voda v službi človeka«) najprej razvoj mlina od ročnega preko živalskega do vodnega mlina in stop, podajajoč nam obenem njih tehnološki opis, na osnovi literature pa skuša tudi dognati, kje so posamezne vrste najprej izpričane. Iz literature ugotavlja, da so imeli prvotni vodni mlini kolo na navpičnem vretenu, kakor najdemo take primerke še danes pri Martuljku in deloma na Pohorju. Tehnološko nam nato opisuje posamezne dele in njih funkcijo, tako mlinski kamen, groto, tresilnice (miketulje), kakor tudi lego mlinov in naprave na vodi (zatvornice, grablje itd.). Sledi natančen opis naših kmečkih mlinov z navedbo domačih izrazov za njihove posamezne dele. Posebej se ustavlja ob mlinih na ladjah na Muri, kot posebnost pa omenja mline na veter na črti Slovenska Bistrica—Poljčane, poudarjajoč, da so kombinacija žrmelj in klopotea, in zato povsem samostojna zvrst, ki se docela razlikuje od nemških in holandskih mlinov na veter. Končno obravnava še žrmlje, prikazujoč tudi njih zgodovinski razvoj, posebej pa opisuje belokranjske žrnve. — Po kratkem opisu papirnic podaja obširneje kakor v uvodu tehnološki opis prvotnih naprav v kovačijah od predelovanja železa na odprtih ognjiščih preko vetrnih in jaškastih do »slovenskih« peči, kar vse sodi še v primitivni način kovaštva. Poglavje zaključuje zgodovinski opis žag v svetu in pri nas.

Etnograf, ki bo proučeval naše kmečke mline, bo s pridom prebral zlasti poglavje »Zgodovinski razvoj vodnih pogonskih strojev«, ki nam v njem pisec

opisuje vse zvrsti vodnih koles, zlasti zajemalne, na lopate in korce. Prav tako razlikuje, vodna kolesa tudi po višini padca vode nanje (kolesa na zgornjo, hrbtno, srednjo, spodnjo in globoko vodo), pri vseh teh zvrsteh pa ob enem tehniško ugotavlja, kakšna vrsta kolesa je ob raznih pogojih, kakor so močan padec, globoka reka, brzica itd., nujno potrebna in edino možna.

Poglavje »Industrijska in obrtna dejavnost na slovenskem ozemlju« sicer etnografa ne bo posebej zanimalo, omenim naj ga pa kljub temu, saj je doslej najpopolnejši, vsaj sumarično urejeni seznam obrtnosti in stare industrije v naših krajih. Seznam je sicer urejen po abecednem redu krajev, vendar pa premalo pregledno.

Važno za etnografa pa je zadnje poglavje »Po nekaterih sledih...«. V njem nam avtor po arhivskih virih, skicah, Valvasorju in po ostankih preteklosti na terenu skuša prikazati in opisati vse, kar se nam je glede vodnih koles ohranilo v Sloveniji. Pri tem nam v tekst nasuje mnogo domačih izrazov, tako n. pr. o vodi (str. 296—297), objavlja mlinski red iz leta 1814, ki je prav tako važen zaradi domačega izrazoslovja za razne dele mlinskih naprav, navaja domače izraze za posamezne dele fužinskega kladiva (str. 358) in za dele vodnih koles pri fužinah (str. 371—372, 376, 378), vrhu tega pa po Rudolфу Andrejki še imena za raznovrstne kroparske žeblje.

Delo je izredno bogato ilustrirano, saj obsega na 395 straneh kar 360 fotoposnetkov in skic. V bistvu je vsak opis ponazorjen s sliko in reči bi se celo smelo, da je tekst povečini le pojasnilo k pestremu slikovnemu gradivu.

Na koncu je dodan delu seznam literature, sledi na 34 straneh povzetek v francoščini, nato seznam slik prav tako v francoščini in krajevno kazalo, na koncu pa je v dvobarvnem tisku dodan še pregleden zemljevid vodnih koles na Slovenskem okrog leta 1900.

Bogo Teplý

Šaljive narodne priče. Odabralo i priredio Alija Bejtjić, Seljačka Sloga. Zagreb 1955.

Ova zbirka, koja većim svojim dijelom ne sadrži baš prave pripovijetke, nego ponajviše one tako zvane kratke šale, pošalice, pošurice, dosjetke, anegdote, ono što mi često, prema Nijemcima, nazivamo »vic«, odlikuje se nekim svojim izvrsnim svojstvima. Prikupljene iz većeg broja prilično zaturenih zbirki, malo upotrebljavanih za sastavljanje ovakvih srodnih izbora, ove su priče trajno svjedočanstvo o našim geografskim prostorima. Bez obzira na sve nedostatke što ćemo ih kasnije spomenuti, čini nam se da je autor ovim svojim izborom, namijenjenim najširim pučkim slojevima, pokazao izvanredno osjetilo za duh, mentalitet, za specifiku čovjeka i sredine, kako su ih stoljeća historije oblikovala u nekim našim krajevima (pokazao je taj smisao nažalost samo za neke krajeve). Čini nam se velikom prednošću ove zbirke činjenica što je autor iz onog mnoštva kratkih šaljivih priča uspio odabrati gotovo isključivo takve što su natopljene zaista mirisom ove naše zemlje i time pročišćeno, a nenametljivo iznijeti pred čitaoca nešto od najvrednijega u narodnoj priči i folkloru uopće.

Svoje je priče podijelio u više skupina, neke tematski, a neke po obliku. One po obliku, prema našem mišljenju, neuspjelo su razvrstane: humoreske, poudugačice, kratke pošalice sadržajem i formom zadiru jedne u druge, miješaju se, a ni termini im nisu naj sretniji; humoreska na primjer ne odgovara ni stručnoj folklornoj ni pučkoj terminologiji, a niti tradiciji ranijih izdavača. One tematske skupine, međutim, vrlo su karakteristične i samim svojim rasporedom impliciraju čitaocu nešto od svega što je u prošlosti činilo kod nas temelje narodnog života, a time se nužno odrazilo i u priči; to su Bejtjićeve priče o heri, hodže i popovi, age i čipčije, ciganska domišljatost. Šteta što tih tematskih skupine nema više i što su regionalno suviše ograničene. Ali i ovako one govore vrlo mnogo. Kako je neumrlu u njima lik here, onog izmučenog gladnog kmeta, varanog i tlačenog, koji je

od života naučilo kako se lukavo i domišljato, dopušteno ili nedopušteno, uvijek okretno iznudiše i stječe sve ono što se ne daje samo, koga je kroz vjekove održavao njegov opori galgen humor! Tako su jednako plastični tu likovi popova, hodža, Cigana i drugih. Moramo se diviti obilju života što izvire iz tih kratkih, naoko bezazlenih anegdota. U zbirci ima više duhovitih priča o lopovima. Tekstovi br. 19, 48 i 55 predstavljaju na primjer tri osobene i među sobom različite varijante one priče o lopovima-drugovima, koji po nekoliko puta jedni drugima krađu isto meso. Taj je motiv stočne krađe vrlo simptomatičan za naš brdski pastirski element (nostalom, ne samo kod nas!).

Mnoge od ovih priča dvjema-trima crticama izvanredno živo dočaravaju sredinu i mentalitet. Takva je na primjer priča o tome kako hero i hodža dijele megdan (br. 84), ili »Sujo belajdzija« (br. 14), ili ona o sporom i spokojnom sarajevskom slugi (br. 62), ona o predodžbama o drugome svijetu (br. 59) i mnoge druge. Pri tome valja znati jedno: svojim živim oblikom, jezikom, odlikama ambijenta sve su ove priče potpuno naše, ali motivi su gotovo kod sviju njih međunarodni, putujući. Priča o Suji belajdziji, tako natopljena starom sarajevskom atmosferom, ipak je genetički vezana s raširenim međunarodnim motivom, što ga znamo i iz francuske pjesmice »Tout va très bien, madame la marquise« ili iz ruske pučke drame »Golyj barin«. Priča o kneževoj slanini (br. 27) inače krasan odraz socijalnih prilika, prodiranja lihvarskih odnosa na naše selo, ipak je ujedno vezana i s međunarodnim motivom o zatečenom lopovu, koji domišljato sebe prikazuje kao đavola, motivom što ga susrećemo već u Grimmelhausenovom romanu »Simplicius Simplicissimus«. Takvih je još i očiglednijih primjera naći ćemo u brojnim tekstovima ove zbirke.

Govorimo o tom pitanju opširnije, jer nam se čini pogrešnim autorovo mišljenje, izneseno u predgovoru, u kome on navodi kako je nastojao »da u zbirku uđu takve šale, za koje se zna, ili za koje se može bar pretpostaviti da su nikle na našem tlu«. Autor želi time »jače istaknuti značajke našeg narodnog humora i doprinos našeg naroda u izgradnji humorističke književnosti«. Konkretna analiza pretežno većine ovih tekstova lako može pokazati kako je živo oblikovanje tih priča zaista specifično naše, ali motivi ne izviru kod nas, već su, kao što smo rekli, međunarodni. Iz ove prve pogreške autor upada u drugu, težu, u nepravdu prema folkloru nekih naših krajeva. On kaže doslovce: »Iz istih razloga ovdje nisu zastupljene ni kajkavske narodne šale, jer se najvećim dijelom osnivaju, kako je već istaknuto, na stranom humoru.« Pri tome on misli na Lovrenčevićeva Petricu Kerempuha, koji je poznat kao kompilacija Tilla Eulenspiegela. Ali uz ovu prevedenu popularnu zbirku, kakvih imaju još mnogi drugi krajevi i narodi, naši kajkavci raspolazu znatnim bogatstvom izvrsnih šaljivih priča, originalnih upravo tako mnogo ili tako malo kao i svi ostali tekstovi Bejtijeve zbirke. Treba samo pogledati priče Dokušeca, Strohala, Plohl-Herdvigova, Valjavca, Langa, Kotarskoga i drugih. Nezgodno je to stvarati »rangliste« folklori pojedinih krajeva, što autor pokušava na više mjesta u svom predgovoru. Očito je da on najbolje pozna i najviše naginje pričama iz Bosne i Hercegovine. Možda bi bolje bilo da je zbirku sastavio isključivo na osnovu građe iz tih krajeva, jer je malo nezgodno i nepravedno to što je on u okviru zajedničke zbirke tim tekstovima dao tako naglašeno dominantno mjesto (više od dvije trećine ukupnog broja priča).

Kada je riječ o pojedinim krajevima, htjeli bismo još nešto reći. Imajući u vidu da je knjiga namijenjena širokoj čitalačkoj publici, autor je posve ispravno nastojao približiti te tekstove čitačima time, da ispod svake priče navede iz kog kraja ona potječe. No kako to u pretežnom broju slučajeva nije poznato, jer prvi izdavači obično nisu donosili tih podataka, to se autor morao povoditi za sekundarnim indicijama, koje lako mogu prevariti, pa su i njega koji put prevarile. Da je on u predgovoru naveo kriterije po kojima je određivao lokalizaciju priča i da je ujedno dopustio mogućnost izvjesnih

pogreška pri tome, bio bi izbjegao nepotrebnom prigovoru, a ujedno bi udovoljio zahtjevima obrazovanih čitača.

Izdanju se potkrala i jedna veća štamparska pogreška: u popisu izvora dvaput se (pod brojevima 3 i 4) navodi ista Vrčevićeva zbirka; čini nam se da priče, navedene pod brojem 3, umjesto naslova citiranog u knjizi, stvarno potječu iz zbirke: Vuk Vrčević, Srpske narodne pripovijetke, ponajviše kratke i šaljive, Beograd 1868.

Ako smo govorili o nedostacima, nije to zato da umanjimo vrijednost ovoj zbirci, koju po mnogim svojstvima smatramo zaista odličnom, nego samo zato, jer nam se čini da ovakva vrst kritike može nešto doprinijeti usavršavanju budućih sličnih izdanja. Spomenut ćemo još ukusnu opremu i duhovite ilustracije Eme Bursaća, što sve zajedno čini knjigu vrijednom i uspjelom.

Maja Bošković-Stulli

Hamid Dizdar, Narodne pripovijetke iz Bosne i Hercegovine, Seljačka knjiga, Sarajevo 1952.

Svakako je izdanje narodnih pripovijedaka, pogotovo onda kad ne ponavlja ono tridesetak prečesto već eksploatiranih tekstova, za nas uvijek pozitivna dobit. Naše su narodne pripovijetke izvanredna kulturna i umjetnička vrijednost, a toliko leže eto nepoznate i zakopane. U tom smislu pozdravljamo (doduše s priličnim zakašnjenjem) i ovo izdanje bosanskih narodnih pripovijedaka. Veći dio ovih tekstova (iako ne svi) nose u sebi najbolje kvalitete čudesne narodne priče: razigranu fantaziju, prepletenu s društvenim i psihološkim elementima svakodnevnog života; posebnu konciznost i ekonomiku jezika narodne priče; naivnost uz umjetničku zrelost.

Ove priče iz Bosne i Hercegovine posebno odišu orijentalnim koloritom, što je stvarna odlika priče u tim krajevima, a ovdje je djelomično rezultat još i redaktorova izbora. Ne možemo u ovoj kratkoj recenziji dati ocjenu pojedinih priča niti analizu orientalskih elemenata, već ćemo umjesto toga samo upozoriti na nevjerojatno blisku vezu i čestu nedvojbenu genetičku srodnost ovih priča s turskima, kako se to otkriva usporedbom s indeksom turskih narodnih priča (W. Eberhard und P. N. Boratav, Typen türkischer Volksmärchen, Wiesbaden 1953). Nije u pitanju samo adekvatnost tipova priče (koju bismo mogli naći u repertoaru gotovo svakoga naroda), već je ovdje ta srodnost izražena jezičkim tureizmima, istim ličnim imenima, kompozicijom priče, tipom kontaminacije, brojnim sitnim detaljima, koji se ne mogu riječima tako lako izraziti. Zlatumbeg iz naše priče zove se Tozlubey u turskoj; bulbul-pticu traže braća i u našoj i u turskoj priči; naš Čelo to je turski Keloglan; karakteristična lančana priča »Oklen ingleskoj kraljici tolike pare« istočnog je karaktera, kao i prepletenost, šarenilo motiva u drugim nekim pričama. Da ne duljimo, navest ćemo uz naše tekstove odgovarajuće brojeve indeksa turskih priča.

Ateš Periša — EB 213; Biberčić — EB 72; Babovina — EB 73; Kabadaluk — EB 126; Carev najmlađi sin — EB 72; Ko dobro čini ne kaje se — EB 62; Čudotvorni prsten — EB 180; Zlatna djeca — EB 239; Carević i divova keji — EB 212, 3 c, 4; Djevojka-ptica zlatna perja — EB 198; Sedam braće i sedam divova — EB 213; Srećni sat — EB 206 + 125 IV; Čelo carev zet — EB 158 (vidi i 257); Vezena marama — EB 177 (donekle); Otac i njegove kćeri — EB 97; Ciganin i divovi — EB 162; Zlatumbeg — EB 34; Pravda i krivda — EB 206; Oklen ingleskoj kraljici toliko pare — EB 315 (za jedan motiv lančane priče); Titiz i džomet — EB 67; Vezirov sin — EB 175; Noćnica — EB 183; Mala vilanije folklorno; Dijete sa devet čiraka — EB 180; Maćeha — EB 167; Materine suze — nismo našli tursku paralelu (motiv kao u Grimm KHM 109. Das Totenhemdchen); Sudbina — nismo našli tursku paralelu (donekle kao AT 460 B).

One koji se zanimaju i za međunarodne paralele ovim pričama upućujemo na recenziju turskoga indeksa, u kojoj je donesena tabela turskih tipova priča Eberhard-Boratava uskladena brojevima Aarne-Thompsona (vidi W. Anderson, *Der türkische Märchenschaft*, Hessische Blätter für Volkskunde, XLIV-1953, 111-152).

Razumije se da ove priče ne smatramo naprosto adekvatnim turskima. Željeli smo tek upozoriti na veliku srodnost, a sve ono osnovno po čemu su to ipak na šer priče predmet je širih studija, koje izlaze iz okvira ove kratke recenzije.

O samom izdanju valja reći još i ovo: Veći dio priča odabran je vrlo dobro; poznavajući naše priče, koji je spreman da se potruži i potraži tekstove što nisu dosada tako često bili prešampavani, zaista nije teško u tom obilju prekrasne građe pronaći ono najvrednije za ovakvu relativno neveliku zbirku. A baš stoga treba požaliti što su tu unesene i neke priče koje to ne zaslužuju. Priče »Zlatna djeca«, »Noćnica«, »Mala vila« nose karakteristiku izrazite literarne, nefolklorne, rekli bismo salonske stilske obrade (»Mala vila« nije folklorna niti po motivu), pa je šteta što su one zauzele prostor umjesto drugih, autentičnijih priča. Steta je zatim što se donose neke priče prevedene s njemačkoga, t. j. prijevodi prijevoda (»Zlatna djeca«, »Ciganin i divovi«), kad znamo kako je bitan za narodnu priču svaki izvorni jezički oblik. Govoreći sada o tome, dotičemo se jedne vrlo krupne redaktorove nekorektnosti, kojom se znatno umanjuje opći povoljni dojam što bi ga on ovom svojom zbirkom bez toga bio proizveo. Za dvije tek spomenute priče Dizdar doslovno kaže: »Dvije priče iz Mrazovićeve zbirke prevedene su takođe s njemačkog jezika za ovu zbirku«. Međutim, obje su te priče prevedene već vrlo davno i objavljene u zbirci: D. Bogdanović, *Izabrane narodne pripovijetke*, Zagreb 1914. Svatko koga to zanima lako će se sam uvjeriti kako je Dizdar upotrijebio upravo te prijevode, izmijenivši tek tu i tamo poneki oblik.

U svom pogovoru, koji je pisan, uostalom, dosta informativno, zgodno i popularno, naglašava autor u više navrata da je vrijednost njegove zbirke upravo u tome što se približio izvorima, iskopao iz zaborava narodne priče iz gotovo nepoznatih, teško dostupnih knjiga, časopisa i rukopisa. Bila bi to golema zasluga, kad bi bilo istinito. Ne ćemo mu zamjeriti što je mnogo preuveličao nedostupnost i raritet zbirki koje spominje, ali smatramo ozbiljnim defektom, što se on u većini slučajeva nije služio tim spominjanim djelima, već drugim nekim poznatim i pristupačnim publikacijama: spomenutom Bogdanovićevom knjigom, zatim zbirkom Tihomira Ostojića, *Srpske narodne pripovijetke* (I. izd. Dubrovnik 1911; II. izd. Beograd-Sarajevo 1925) i zbirkom Veselina Čajkanovića, *Srpske narodne pripovetke*, Srp. etnograf. zbornik XLI, Beograd 1927.

Sve priče koje se u napomeni navode kao da su uzete iz zbirki Preindlsberger-Mrazović, Tordinac, Čorović, Bos. nar. pripovijetke mogu se naći i u Bogdanovićevoj antologiji, što će teško biti samo slučajna koincidencija.

Od priča uzetih iz »Bosanske vile« objavljeno ih je nekoliko i u Ostojićevoj zbirci, pri čemu neki Dizdarovi naslovi (Mala vila, Noćnica) odgovaraju Ostojiću, a ne »Bosanskoj vili«. O svojoj »Noćnici« kaže Ostojić doslovno: »Broj 23. Nikolićeve zbirke (»I siromaška bog ne ostavlja«) sastavljen je s varijantom iz »Bosanske vile« u jednu, u broj 15 ove knjige (»Noćnica«).« Dizdar donosi u svojoj zbirci upravo ovu Ostojićevu kombiniranu varijantu, pozivajući se samo na »Bosansku vilu«. Blagajićevu priču »Carev najmlađi sin« nalazimo takođe kod Ostojića.

Priče koje su navodno uzete iz rukopisnog arhiva Srpske akademije nauka štampane su već sve u Čajkanovićevoj poznatoj zbirci. (Redaktor napominje da je Čajkanović »opisao« te rukopisne zbirke, ali je prešutio da ih je on na istome mjestu, u istoj publikaciji i štampao.)

Preostaju, dakle, samo neke priče iz »Bosanske vile« i »Behara« što ih je autor objavio korektno prema navedenim izvorima (priče iz »Behara« objav-

Ijene su i u zbirci. A. Nametak, Muslimanske pripoviesti iz Bosne, Sarajevo 1944., ali Dizdarovi tekstovi ne moraju odatle izvirati). Neke priče, uzete iz »Bosanske vile«, kao Ateš Periša, Kabadaluk, Biberčić, Oklen ingleskoj krajljici toliko pare i dr. doista zaslužuju da budu spomenute kao vrijedan doprinos u ovoj knjizi; kamo sreće da su svi tekstovi na taj način bili odabirani!

Vrlo nam je žao i teško što moramo govoriti o tako mučnim pitanjima. Žao nam je, jer su izdanja narodnih priča kod nas prilično rijetka, a ovo bi izdanje, uz skrupulozniji autorov stav prema izvorima, moglo biti vrlo lijepa zbirka. Žao nam je, ali o tome treba govoriti, ne zbog Dizdara lično, već iz poštovanja i ljubavi prema građi koju je publicirao. Kada već ne znamo najzaslužnije ljude za starije zapise, t. j. one koje su kazivali priče, a vrlo često ni one koji su ih zapisali, dužnost nam je poštovati bar one koji su prije nas publicirali tu građu. I napokon — radi se tu o moralnom stavu, koji nam nikada, a pogotovo ne u današnjem našem društvu ne može biti indiferentan.

Maja Bošković-Stulli

Bilten Instituta za proučavanje folkloru. Sarajevo, broj 2, 1955. Bulletin of the Institute of folklore research Sarajevo. Redakcija Cvjetko Rihtman, naučni saradnik (odgovorni urednik); dr. Jovan Vuković, vanr. prof. univerzitetu. Sarajevo. 1955. Str. 412.

Najobsežniji del navedenega zbornika je posvećen problemom obravnavanja in zbiranja gradiva z območij Jajca in Kupreškega polja.

V »Narodni muziki jajačkog sreza« je Cvjetko Rihtman obširno osvetlil dokumentacije starejših in mlajših folklornih tradicij, deloma vezanih na določena območja. Na tej osnovi je razvrstil gradivo 244 notnih primerov enoglasij, starejših in mlajših večglasij, instrumentalne igre ter slik in opisov instrumentov (bugarija, šargija, gusle, truba, diple, diplice, dvojnice in čurlikavica). Karakteristiko napevov podaja po raznih prvinah v komentiranih tabelarnih pregledih, ki se nanašajo na oddihe sredi besed in svojevrstne melodične zaključke, melopoetske oblike, ritmične obrazce ter obseg in vrste skal. S tem je Rihtman hkrati izpopolnil svoja dognanja o značilnostih bosenskega večglasja, ki ga je že temeljito obdelal v 1. številki Biltenu. Dobro dopolnilo k prejšnji razpravi so »Pjesme jajačkog sreza«, katerih tekste k ustreznim Rihtmanovim zapisom melodij je pregledno podala in razvrstila Ljuba Simić.

Prav zanimivo razpravlja o plesih Jelena Dopuda v »Narodnih igrah Kupreškog Polja«, kjer obsežneje označuje »Ravno kolo«, prav posebno pa žalne plese (Žalostivno kolo), pri čemer omenja tudi slovensko gradivo. Med plesi z dramsko noto obdela »Biranje« in se pri tem sklicuje tudi na zelo razširjene slovenske variante »pouštertanca« ter omenja med drugim dekliški ples »Lepa bela lilija...« z Bleda. Dalje obravnava tudi »Paun, Sitan tanac, Biber« in druge plese, ob koncu razprave pa dodaja obsežno gradivo.

Lepo osvetljuje okolje, v katerem se porajajo razne oblike ljudskega izraza, opisi in razlage Abdulaha Škaljića »O običajima i vjerovanjima u srezu jajačkom«, kar smotro dopolnjujejo »Društvene igre s područja Kupresa i sreza Jajce«, ki jih je razvrstila in opisala ter opremila s primerjalno tabelo Milica Obradović. Za primerjavo bi bilo mogoče uporabiti mnogo podobnega gradiva iz Slovenije. Primeren zaključek prikaza skupnih naporov sodelavcev ekipe sarajevskega instituta na terenu so »Narodne pripovijetke s Kupreškog Polja i s područja jajačkog sreza«, ki jim je dodal opombe in register realij Vlatko Palavestra.

V zadnji četrtini zbornika je objavljen prevod razprave Jaapa Kunsta »Kulturno-historijski odnosi između Balkana i Indonezije«, o kateri sem že podal recenzijo (SE VI—VII, 1954, str. 345). Zanimivi in poučni sta razpravi »Splet naših narodnih praznovjerja oko vještice i popa« Maje Bošković-Stulli ter Jovana Vukovića: Igra »Tonci«, ki ima svoje kinetične variante tudi v Slo-

veniji. Koristne podatke in gradivo so prispevali: Milenko S. Filipović (Različita etnološka grada iz Rame), Augustin Kristić (Kreševska čaršija in kreševska sermija), Čamil Sijarić (Iz narodnog života Bihora i Pešteri) in Alija Bejtić (Prilozi proučavanju naših narodnih pjesama).

Tako pomeni drugi zbornik Biltena stvaren napredek v pogledu tehtnosti znanstvenih prispevkov in razširjenju kroga sodelavcev tudi na zamejstvo kot po obsegu ter slikovni in ostali opremi.

Radoslav Hrovatin

Pavel Josef Šafařík, Slovanský národopis. K vydání připravila Hana Hynková za spolupráce Josefa Hürského a Luboše Reháčka. Československá akademie věd. Ústav pro ethnografii a folkloristiku. Klasikové vědy, sekce filosofie a historie. Nakladatelství ČS A V Praha 1955. Str. 289 + 7 kart.

Drobno, a tehtno delo enega izmed utemeljiteljev slavistike, ki je deloval tudi v Novem Sadu, izšlo dvakrat leta 1842, tretjič pa 1849, je v pričujoči izdaji ponatisnjeno na str. 6—175 z obsežnimi podčrtnimi opombami (580), ki pojasnjujejo današnjemu bralcu osebna in krajevna imena z nadrobno navedbo naslovov del pri pisateljih itd. Šafaříkovo delo ni etnografsko v današnjem smislu, marveč geografsko, zgodovinsko in filološko in je imelo namen, prikazati meje, jezikovne značilnosti in literaturo slovanskih narodov. Pri tem je upošteval etnična imena in postavil osnove kompleksni zgodovinsko-etnografski metodi, ki jo uporabljata danes raziskovanje slovanske etnogeneze. Postal je tudi učitelj L. Niederleju, ki je njegovo metodo poglobil in v knjigi »Slovanski svet« (posloven J. Glonar) napisal moderno osnovo za etnografsko orientacijo v smislu Šafaříkovega dela.

Knjiga je v času izida in še pozneje s svojo pravno silo in temeljito obravnavanim gradivom budila narodno zavest pri Slovanih, pa tudi raziskovalno vnemo. Šaj je nudila gradivo raznim domoznanskim vedam in dopolnjevala istega avtorja Slovanske starožitnosti (1837), Zgodovino slovanskega jezika in literature (1824) in Zgodovino južnoslovanske književnosti (1864—65, s Čopovim prispevkom) kot osnovni pregled svoje stroke. Slovence obravnava v 5. poglavju, § 13, s pregledom o bivališču in značilnostih jezika Južnih Slovanov, posebej pa v § 16 pod naslovom »Nareči korutansko-slovenske« (str. 71 do 78). V opombah bi želeli nekaj pravilnejših podatkov, tako namesto 280 op., str. 74, »Savinja« k Š. besedilu »Šavničari na Šavnici« pravilno: »Ščavnica v Slovenskih gorica«; k nejasnemu »Zilavci« naj bi opomba 283 poleg nem. imena reke povedala tudi slov. obliko Ziljani; tudi ni jasno, da so »Slavonti... v horách pod onemi (Rezijani) ve Furlanech« — Beneški Sloven(c)i. Tudi pri pregledu slovstva motijo netočnosti, kot Truber, Articae... namesto Arcticae, naziv »časopis« za Kranjsko Čbelico, netočen naslov Kuzmičevega Nuovega zakona (9 napak) in več tiskovnih pogrškov.

V knjigi so objavljene kot sestavni del tri razprave, ki pojasnjujejo pomen in značaj Šafaříkovega dela z raznih strokovnih gledišč. Hana Hynková razpravlja O pomenu Šafaříkovega Slovanskega národopisa za slovansko ethnografijo (183—197). Na osnovi Š. korespondence s Kollárjem prikazuje njegov odnos do ljudstva, do samostojnosti slovanskih narodov in njegovo pojmovanje jezika. O imenovanem delu samem govori prav malo. Poudarja, da je Š. ugotavljanje slovanskih etničnih meja bilo podprto z obilnim gradivom in opozarja na sodobnost njegove metode dela.

Luboš Reháček govori v razpravi Slovanský národopis s filološkega gledišča (198—217) o tem, kako je Š. zbral gradivo za svoje delo po prijateljih po vsem slovanskem svetu. Njega filološki del je nastal ob sodelovanju začetnikov ruske slavistike, n. pr. Sreznjevskega za gradivo o Južnih Slovanih. Čeprav je delo poljudno, ima trdne znanstvene osnove. Prinaša prve oznake slovanskih jezikov in osnovne podatke o literaturah. Avtor pregledno ocenjuje te Š. orise.

Najobsežnejša je razprava Josefa Hürskega *Vznik in poslanstvo S. Slovanskega zemljevida* (218—288). Nadrobno razbira na osnovi S. zapuščine, dopisovanja in kart nastanek njegovega zemljevida slovanskih dežel, ki ga je priložil Slov. narodopisu in tudi s tem naredil pomembno dejanje. Največje poglavje je posvečeno S. pripravam za kartografski prikaz južnoslovanskega ozemlja. O Slovencih je bil na osnovi Staničevih (po Copu), Jarnikovih, Slomškovih, Vrazovih in Metelkovih prispevkov najpodrobneje in najpravilneje poučen. Priobčena je (str. 267) Sreznjevskega skica o slovenski narodnostni meji v Kanalski dolini, ki je prispela prepozno za uporabo. To poglavje bi bilo treba pri nas prevesti, kakor je tudi nujno, da nam kdo razišče Šafaříkove stike s Slovenci in njegov pomen za nas, kot je storil to Fr. Kidrič o Dobrovškem.

Prikazana pomembna izdaja je važen prispevek k razjasnitvi slovanske znanstvene preteklosti, pa tudi živ klic naraščaju vseh naših domoznanskih strok, da nam je nujno potreben študij slovanskih jezikov, ki smo jih tako zanemarili, in po njih znanstvene literature, ako želimo uspešno oploditi svoja prizadevanja za ohranitev sodobne ravni naših znanosti.

Vilko Novak

Hurský Josef, Vylidňování a asimilace slovanských obcí v Gradišti. — S 15 kartografskými přílohami a náčrtý v textu. — Slovanský ústav, Praha 1952. — 372 str. — (Izdano kao rukopisni koncept.)

Hurský Josef, Slovanský živel v Gradišti-Burgenlandu a jeho dolnorakouském pomezí (Kartografická znázornění současného i původního rozložení sídel). — Se 4 map. přílohami a 4 kartogramy v textu. — Sep. iz »Sborník Čs. společnosti zeměpisné«, roč. 1950. — Praha 1950. — 14 str.

Hurský Josef, Sídelně zeměpisný ráz slovanských obcí v Gradišti-Burgenlandu. — Se 4 kartogramy. — Sep. iz »Sborník Čs. společ. zeměpisné«, roč. 1952. — Praha 1952. — 14 str.

Hurský Josef, K otázce slovanské kolonizace Gradiště-Burgenlandu. — Se 4 kartogramy. — Sep. iz »Sborník Čs. společ. zeměpisné«, roč. 1953. — Praha 1953. — 12 str.

Hurský Josef, Slovanská stěhování na Moravské pole v 16. a 19. století. — Se 3 kartogramy. — Sep. iz »Sborník Čs. společ. zeměpisné«, roč. 1954. — Praha 1954. — 15 str.

Kako napis prvoga djela kaže, ono je demografskoga i statističkoga značaja prikazujući i suvremeno stanje i kretanje naseljenosti »slavenskoga arhipelaga« (kako ga je nazvao Czoernig) na području Burgenlanda-Gradišća, množenje i jačanje tih naselja i njihovo nazadovanje, od davnine do danas. Ne ograničuje se samo na konstatacije čistih demografsko-statističkih data već ih zdušno komentira i interpretira i daje djelu kao cjelini historijski značaj, koji se ogleda već u samom mnoštvu raznovrsnih i na mnogo mjesta crpenih historijskih dokumenata (popis sve iskorištene grade na str. 351—355). Ništa bolje ne ilustrira tu historijsku stranu djela nego na primjer u tekstu iskorištena (i u prijevodu donesena i u faksimilu priložena) isprava iz 1573. g., gdje neki austrijski staleži optužuju naseljenike Hrvate i nastoje da se odbijaju odnosno vraćaju, dok ih car pokušava u svom reskriptu donekle uzeti u zaštitu — dakako zbog njihove vojničke vrijednosti.

Djelo je kreto historijskim, statističkim, kulturnim i drugim pojednostima, često posve novim i dosad nepoznatim i bez izuzetka zanimljivim — no koje nije ovdje moguće ni letimice doticati. Bitno u djelu najbolje će predočiti njegovih pet osnovnih poglavlja, rasčlanjenih dalje u niz odsjeka, od kojih bi svaki zavrijedio poseban prikaz: Gradišće i tamošnja slavenska naselja kao cjelina (s pregledom 6 glavnih grupa: Haci, Poljaci, Doljanci, Štoji sjeverni i južni — nazvani tako od ostalih po tome, što su štokavci — porapski

Slovenci i donjoavstrijska granična grupa) — Demografija slavenskih narodnosti — Gospodarski faktor u razvoju slavenskih općina (proizvodnja, transportni odnosi, centri, kulturna razina) — Depopulacija slavenskih općina (napose proces depopulacije od 1869., pečalbarstvo i sl.) — Narodnosna asimilacija slavenskih općina.

Mnoge od obrađenih pojava ilustrira autor pomnivo izrađenim (i ako ne svagda najzgodnije reproduciranim) kartama, njih 11 s nekoliko sporednih kartica, između kojih zavređuju da se ovdje zabilježe na primjer Slavenski jezični otoci u Gradišću (prema gustoći slavenskog stanovništva), Gustoća stanovništva slavenskih sela u Gradišću, Veleposjednička zemlja i narodnosni razvoj u slavenskim selima Gradišća (po grupama). Depopulacija slavenskih općina u Gradišću 1869—1939., pa Asimilacija slavenskog stanovništva u Gradišću 1880.—1934. po mađarskim i austrijskim službenim statistikama — i druge.

Veoma obilna, gotovo potpuna bibliografija dosadašnjih radova svih vrsta o porapskim Slovincima i gradišćanskim Hrvatima naročito je korisna dopuna ovom djelu, za kojom će morati posegnuti svaki budući proučavac ove naše dijaspore (pri čemu nedostaje tek nešto sitnijih, autoru očito nepristupnih članaka; nije tek jasno, kakvom je griješkom izostalo najvažnije staro etnografsko djelo o njima, J. Csaplovicsa, Kroatien und Wenden in Ungern. — Bratislava 1829.).

Kako je autor jedan od današnjih najboljih poznavача Gradišća i njegova slavenskog stanovništva, razumljivo je, da ovo omašno djelo pretstavlja velik dobitak u prvom redu za hrvatsko narodoznanstvo oopće i za povijest gradišćanskih Hrvata, antropogeografiju i statistiku ove bez sumnje najznatnije hrvatske dijaspore — najznatnije u prvom redu kao dokumenta još i sada velike vitalnosti tih odvojenih i još dobrim dijelom neotudenih Hrvata. Tu je ako i ne u cijelosti, ali ipak još uvelike konserviran narodni život, običaji i poezija predaka gradišćanskih Hrvata, kakvi su bili u 16. stoljeću. Tako se može kroz njihov sadašnji etnografski sadržaj dobro predočiti i etnografska slika u njihovim negdašnjim ishodištima u Hrvatskoj u 16. stoljeću, računajući dakako i s promjenama i razvojem, koji su se i ondje u izolaciji kroz stoljeća zbivali. S rapskim Slovincima je nešto drukčije tek stoga, što njihove veze s ostalim slovenskim etničnim područjem nisu bile onako prekinute ni izolacija tolika kao kod gradišćanskih Hrvata.

Nije bilo dano, zbog različnih razloga, da taj rad sistematski vrši i daje ga svojim zemljacima ni koji gradišćanski Hrvat odnosno rapski Slovenac, a ni koji zemljak iz Jugoslavije. To veće se priznanje mora dati autoru Čehu, koji je s toliko odanosti i upornosti godinama skupljao građu za ovo djelo, i arhivsku i štampanu i izvornu na licu mjesta po selima i gradovima Gradišća i susjednih zemalja.

Što je važno istaći, jest to, da je ovaj omašni svezak (omašan doduše dijelom zbog debela papira i strojem pisanoga teksta, mehanički umnoženoga) samo prvi dio cjelokupnoga djela. Dr. Hurský ima već gotov drugi dio, historijsko-dokumentarni, koji će nesumnjivo za našu historijsku etnografiju imati još i veće značenje, pa se ne može nego živo željeti da se nade mogućnost, da se i taj tako važan dio objelodane (za sada ima samo sasvim kratak autorov izvod iz njega u časopisu »Slavia« 1955. g.).

U ostala 4 gore navedena manja priloga (svi s ruskim i engleskim sadržajem) autor obrađuje teme, koje su u najužjoj vezi s gore prikazanim djelom — ali donekle na drugi način iznese. Prvi od njih prikazuje u tesktu i na nekoliko kartica u njemu (koje su nažalost premalene pa su znakovi presitni i često nejasni) stanje slavenskih kolonija u srednjem vijeku i zatim reslavizaciju Gradišća o 16. (17.) stoljeću te stanje danas. Što je međutim još zornije i odmah pregledno, to su četiri veće karte na posebnim priložima, gdje su dobro odabranim znakovima označena sva hrvatska, slovenska i slovačka naselja toga područja s vidnim sadašnjim i nekadašnjim brojnim stanjem nji-

hovim, odnosno sa vidljivim nastalim promjenama etničkih odnosa (ponjemčivanje itd.). Studij tih karata nada sve će privlačiti ne samo svakoga našeg etnografa, nego i demografa, historika pa i dijalektologa — i autor nas je njima također uvelike zadužio. — Drugi je takav prilog također u neku ruku prošireno jedno poglavlje iz gore prikazanog djela, treći se sa sličnom temom nadovezuje na prva dva, a četvrti je prilog posvećen posebnoj grupi slavenskih kolonija, u prvom redu najbrojnijih hrvatskih, na Moravskom Polju (Marchfeld). Istim načinom prikazivanja i na dvije karte s četiri pomoćne kartice autor je jednako zorno predočio stanje na tom razmjerno najmanje proučavanom, a napose etnografski veoma malo proučenom teritoriju.

Milovan Gavazzi

Ruska satiričeska skazka v zapis'ah seređiny XIX — načala XX veka. Podgotovka tekstov, stat'ja i komentarii D. M. Moldavskogo. Izd. Akademii nauk SSSR, Moskva-Leningrad 1955.

Ova je zbirka ruskih narodnih pripovijedaka svojim sadržajem izraz svega onog specifičnog, osobenog, za ostale narode izvanredno privlačnog, a definiciji neulovljivog duha što prožima ruski pripovjedački folklor; svojim komentarima i popratnom studijom ona je tipičan obrazac duha sovjetske folkloristike, kako se on oblikovao tokom posljednjih godina, sa svojim pozitivnim dostignućima i negativnim opterećenjima.

Pripovijetke su sve realističke, šaljive, odnosno, da se poslužimo redaktorovim terminom, satiričke. Susrest ćemo tu priče, kojih su nam motivi u ovom ili onom obliku gotovo svi dobro poznati i iz naših zbirki šaljivih narodnih priča i iz međunarodnog pripovjedačkog repertoara. Pa ipak su sve te priče, kada ih ovdje čitamo, drugačije i nove (to je ona tajanstvena moć narodne umjetnosti, njezino trajno stvaralaštvo i obnavljanje, kako u varijantama jedne priče u istom narodu, tako i u repertoarima pojedinih naroda promatranim kao cjeline). Ovoj recenziji nije zadatak da izrazi specifikum tih ruskih priča. Ovlaš spominjemo tek da uspoređena s našom šaljivom pričom, koja je pretežno oštra, zgusnuta, škrta riječima, a bogata dinamikom, često sva skoncentrirana na snagu i duh replike, ruska priča daje drugačiju sliku: razgranata, sa razvijenom radnjom, bogatim dijalogom, s plastičnim slikanjem i izvanrednom komikom, s obilatim ritmičkim rimovanim rečenicama, dosjetkama, poslovicama, tradicionalnim formulama; i uza sve to dah specifičnog ruskog života i društvenih prilika (svojtvo koje se svuda na svoj način izražava u narodnoj priči svakoga naroda). Ovim je ruskim pripovijetkama snažno izražen element društvene satire u šaljivoj narodnoj priči: odnos prema bogatima, prema popu, prema plemstvu i caru; taj odnos izbija iz priča spontano, kao izraz života i životnih nedaća, obično bez svijesnog saznanja o dubljem smislu društvene kritike koji se u takvim pričama krije. Moramo odmah naglasiti da je taj element spontane društvene kritike značajan za narodne priče svih naroda i da on sam po sebi ne može biti kriterij za razlikovanje priča jednih naroda od drugih.

Čitaoca će vjerovatno zanimati pregled motiva, sadržanih u ovoj zbirci, ali kako priča ima gotovo stotinu, ne ćemo moći tome udovoljiti. Spominjemo tek neke, vrlo poznate tipove priča: Ero s onoga svijeta (AT 1540), Rhampsinitus (AT 950), Dva novca (AT 1653* i 1654**), Tko prvi progovori (AT 1351), Brljava žena (AT 1381), Lijena prelja (AT 1405), Vješti lopov (AT 1525), Skupa koža (AT 1535), Klin-čorba (AT 1548), Siromah na sudu (AT 1660), Za jednu kravu petero (AT 1735), Otelio se pop (AT 1739), Priče o glupacima (AT 1200—1350), Car i monah (AT 922), priče o nevjernoj ženi (AT 1560, 1380, 1730), Prevareni advokat (AT 1585), Mačka i divlje životinje (AT 103) itd.

Tekstovi priča uzeti su iz zbirki Azadovskoga, Afanasjeva, Dobrovoljskoga, Zelenina, Ončukova, Sadovnikova, Smirnova, braće Sokolov, Hudjakova, Erlenjeva, iz zapisa Moldavskoga, iz Gel'man-Bahtina i iz drugih nekih zbirki-

Izbor tekstova čini nam se vrlo dobrim i karakterističnim, dok je raspored građe, po našem mišljenju, donekle nepregledan i mozaičan: najprije tekstovi iz ranije štampanih zbirki, zatim studije Moldavskoga o ruskoj satiričkoj priči, pa članak Moldavskoga o kazivačima oca i sinu Bogatyrev i tekstovi njihovih priča, slijedi rasprava Moldavskoga o »Anegdotama starih Pošehonaca« V. Berezajskoga i napokon komentar, koji se odnosi samo na prvu grupu tekstova. Sve skupa — nehomogeno i nepregledno. Priče nisu numerirane, pa to otežava snalaženje u komentaru. Šteta je što primjeri, koji se navode u popratnoj studiji, često nisu uzeti iz ove zbirke, a i onda kada jesu, čitalac to teško utvrđuje zbog nedostatka numeracije. Ova tehnička neujednačenost kvari donekle cjelokupni dojam o zbirci, ali mi je ne mislimo ni u kom slučaju ocijeniti tek kroz prizmu tih formalnih osobina.

Reći ćemo stoga posve kratko nešto i o problematskom tretiranju ruske pripovijetke u studiji i komentarima D. M. Moldavskoga. Pozitivno je i vrijedno što se autor ne ograničava na tehničke primjedbe o izvorima tekstova, već nastoji uputiti čitaoca u cjelokupni problem šaljive, odnosno satiričke ruske narodne priče: definicija vrste, elementi geneze, nacionalna specifika, prikaz značajnih ličnosti pripovjedača. Pregled i karakteristika pripovjedača, kao i mjestimično karakteriziranje tekstova čine nam se vrlo uspjeli. Ne možemo isto to reći o svim autorovim sudovima, prvenstveno baš zato ne, jer u njima često vidimo izraz onih svojstava sovjetske folkloristike, koja su je pred više godina mnogo unazadila (a ima znakova da se danas počinju ozbiljnije revidirati). Ne možemo prihvatiti autorovu klasifikaciju pripovijedaka, prema kojoj satiričke priče čine posebnu skupinu i obuhvaćaju otprilike ono što je ruska folkloristika ranije, u skladu s podjelom Aarne-Thomsona, nazivala »bytovaja« ili »novelistička« priča. Autor otvoreno iznosi mišljenje da naziv »novelistička« ne odgovara zato, jer on rusku priču navodno genetički pogrešno povezuje sa srednjevjekovnom zapadnoevropskom novelom, dok s druge strane naziv »bytovaja« implicira misao kao da u ostalim vrstama priča nema realističkih elemenata. Ovo apriorno odbijanje veze ruske narodne priče s evropskom bilo je dosada vrlo kobno za sovjetsku folkloristiku. A ako je točno da realističkih elemenata ima i u fantastičnoj narodnoj priči, onda je jednako tako točno i to da fantastična priča obiluje i satiričkim svojstvima. Nije nam jasno kako bi izgledala klasifikacija narodne pripovijetke sa posebnom skupinom satiričkih priča, ako se sjetimo da neka priča istoga tipa, s istim motivima u ustima jednog kazivača poprima satiričke crte, a u drugoga ne. Satira je imanentno svojstvo brojnih narodnih pripovijedaka i istinska je zasluga D. Moldavskoga što je to svojom zbirkom tako plastično predočio, ali je neumjesna i nedovoljno promišljena težnja da se tim nazivom zamijeni usvojena međunarodna klasifikacija priča po tipovima i motivima. Uopće je šteta što se autor nigdje ne osvrće na međunarodne varijante svojih tekstova (iako bi to mogao lako, jer su indeksom Andrejeva po sistemu Aarne 1929. Rusi bili među prvima u Evropi koji so stekli indeks svojih narodnih priča), ne zato da međunarodnim komparacijama ubije specifiku ruske priče, već naprotiv baš zato da pomoću njih istakne i predoči ono što je u ruskoj priči zaista osobeno. Samo jedno — tu treba biti objektivn i obazriv. Ne slažemo se s Moldavskim kada on na više mjestu pomoću sasvim slučajnih i beznačajnih primjera nastoji naglasiti socijalnu, klasnu oštricu ruskih priča, prema navodnoj socijalnoj indiferentnosti priča drugih naroda. Da bi pokazao klasnu usmjerenost ruske priče, za razliku od ostalih, autor navodi mnoge sadržaje, koji su, međutim, vrlo slično izraženi i kod ostalih naroda (na pr. o došljaku s »onog svijeta«, o Šemjakinom sudu, o lukavcu u vreći, o drvetu koji »govori« itd. Priča o Šemjakinom sudu ima izvanredno zanimljivu i blisku paralelu kod nas u Vrčevićевой priči »Hero i njegov aga«. Povezivanje ruske priče o Šemjaki s tamošnjim sudbenim prilikama u 17. v. ima svoju ozbiljnu i realnu osnovu, ali za potpuno razumijevanje priče potrebno je ispitati i njezine paralele kod ostalih naroda). Govoreći o klasnoj borbenosti

satiričke priče, avtor svakako pretjeruje. Ono što je u priči tek spontani, nesvjesni otpor i jetka umjetnički simbolična osveta za vlastito siromaštvo, to u interpretaciji Moldavskoga postaje na neki način svijesna i gotovo organizirana borba protiv klasnog neprijatelja. Zaista je pretjerana i neosnovana tvrdnja da rugalice glupim, praznovjernim, nespretnim ljudima, a posebno glasovite rugalice »Pošehoncima« po pravilu simboliziraju predstavnike bogatih eksploatorskih klasa. S druge strane autor suviše olako i brzo donosi sudove o antireligioznim elementima satiričke priče. Postojano javljanje vjerskog skepticizma, antiklerikalnosti, komičnog parodiranja crkvenih obreda u tim pričama pouzdano je tu prisutno. Ali izvor, smisao i domet svih tih pojava nisu još dovoljno ispitani. Nema dovoljno osnova za autorovu uopćenu tvrdnju da junak ruske satiričke priče sam ne vjeruje ni u što, da satirička priča poprima crte ateizma, da su priče o vještom lopovu (na pr.) »od samog svog početka bile usmjerene protiv svemogućih religioznih vjerovanja«. Implikirati narodnoj priči tako moderna i suvremena gledišta ne odgovara ipak tradicionalnoj sredini koja je stoljećima nosila i razvijala simultano i fantastičnu bajku i vjersku legendu i satiričku priču. Da zaključimo: ova nam zbirka donosi izvanredno vrijednu i značajnu građu, studija i komentar daju važnih podataka i navode na zanimljive misli, ali šteta je što nisu pisani malo odmjerenije i što sadrže izvjesne apriorne sudove.

Maja Bošković-Stulli

Stief Carl, Studies in the Russian Historical Song by C. S. Köbenhavn. Rosenkilde and Bagger, 1953, 274 str.

Kopenhagenski univ. prof. dr. Carl Stief hoće, kakor pravi v uvodu, v svoji knjigi podati nekak uvod v problem ruske zgodovinske ljudske pesmi, ki ga je ruska znanost še komaj načela, nekak prvi pogled v njen značaj in raznovrstne oblike, hkrati prispevek k poznavanju življenja ruske ljudske pesmi v preteklih stoletjih.

V prvem poglavju nam predstavlja štiri lirične zgodovinske pesmi (v petih inačicah) iz zbirke petih velikoruskih pesmi, ki si jih je prepisal (ali dal prepisati) kaplan angleškega poslanstva na Ruskem v letih 1619—1620 Richard James. O prvi pesmi, zmagoslavnem spevu o ponesrečenem napadu krimskih Tatarov na Moskvo, avtor z nadrobno zgodovinsko analizo ugotavlja, da se nanaša na poslednji njihov poskus, zavzeti Moskvo s presenečenjem, pod kanom Gazi Girejem leta 1591, pa jih sam Gospodov glas zapodi v beg (str. 19—36). Dve inačici Tožbe Ksenije Godunove, ki po nagli smrti svojega očeta carja Borisa in ob zmagovitem približavanju Lažnega Demetrija žaluje, da bo morala »v temnu keliju stupiti, u igumeniji blagoslovitca«, pričata, da je pesem nastala v tednih pred samozvančevim prihodom (15. aprila—20. junija 1605), ki ji je pripravil še vse hujšo usodo (str. 37—46). V tretji pesmi, o smrti Michaila Vasiljeviča Skopina-Sušjskega, mladega zmagalca nad samozvancem v Tušinu (24. aprila 1610), kaže pesnik žalost moskovskih meščanov zaradi hude izgube, škodoželjno veselje izdajalskih velikašev, ki so s tem povzročili izgubo Novgoroda (1611) in izdali domovino Poljakom; ne besede pa ob teh razmerah ne zine, da so junaka zastrupili (str. 47—53). Četrta pesem izraža ljudsko radost ob vrnitvi zamenišenega očeta carja Michaela Fjodoroviča Filareta iz poljskega ujetništva. (14. julija 1619); nastala je neposredno po tem dogodku, da jo je mogel James še prepisati (str. 54—56). V sklepnem odstavku poglavja avtor še ugotavlja, da so te pesmi nastale v moskovskem meščanskem okolju, in brani nasproti Danilovu in Gudziju njihov ljudski značaj (57—60).

V drugem poglavju prof. Stief obravnava epske zgodovinske pesmi in to prav tako ob snoveh iz dobe »zmede«. Pesem o prevari in poginu Lažnega Demetrija je nastala tik po nesrečnikovi smrti in se po snovi in mišljenju ujema z uradnimi zgodovinskimi poročili. Daroviti pesnik se je kljub množici

motivov srečno ognil preobloženosti, tudi epski širini bylin in je strnjeno pripoved rajši poživil z dialogi. V sredini 18. stoletja je pesem iz bojarskih in mesnih krogov prišla med ljudstvo — kar se Jamesovim liričnim pesmim ni zgodilo — in se je razširila na vzhod, sever in severozahod, pri čemer se kljub delnim spremembam le ni preveč vrgla po bylinah (str. 63—98). Drugače je šlo pesmim v spomin Skopina-Šujskega, ohranjenih v več ko 20 inačicah. Prvzaprav so to tri pesmi. Prva je v prozni parafrazi ohranjen odlomek byline, vložen v spis o smrti in pogrebu kneza Mich. Vas. Šujskega-Skopina; druga (6 inačic) je pesem v slavo Šujskega-Skopina, ki je očistil Moskvo Poljakov; tretja, ki poje o Skopinovi smrti, je razširjena daleč po ruskem severu, ob Volgi in Tereku ter Sibiriji, izgubila pa je zgodovinsko lice in se spremenila v bylino iz kroga kijevskega velikega kneza Vladimira Veliškega (str. 96 do 135).

Tretje poglavje nam predstavlja najprej pesem o carici Anastas'ji Romanovni na smrtni postelji. V tri izmed vsega okrog 70 inačic zgodovinske pesmi zabavljivke o ženitvi Ivana Groznega s čerkesko princezo Mar'jo Temrjukovo, pri kateri jo njen brat Kostrjuk, ki žali Ruse, grdo skupi, so v arhangelskem okraju dodali kot uvod motiv, da prva žena Anastas'ja Romanovna umirajoča moža zaman svari, naj po njeni smrti ne vzame poganke za ženo, ampak Rusinjo — Anastasjino ime je bilo znano iz pesmi o Ivanu Groznem, morilcu sinovem, v katerem mati zaman išče sinu rešitelja. Osamosvojil pa se je ta uvod v samostojno pesem v treh inačicah pevske družine Krjukovih v Nižnji Zimski Zoloti na Zimski obali Belega morja (severno od Arhangelska) konec 19. stoletja (159—168). Druga pesem, balada o »Knezu Romanu, morilcu svoje žene« se je razvila preko byline v zgodovinsko pesem — očitno ima ta morilec samo isto ime kakor Roman Dimitrijevič (= gališki knez Roman Mstislavič, u. 1205), ki v bylinah — kakor Digenis Akrites ali Kralj Matjaž (Sloven. etnograf III—IV, 1951, 197 s.) — reši svojo ženo iz rok ugrabiteljev, v tem primeru Litvancev (Rybnikov, Pesni I, št. 75—75, III, št. 51, IV, št. 17; Kirjejevskij, Pesni V, str. 92—99; Gilferding, Onežskije byliny, št. 12, 42, 62); poskusi, ki naj bi nasprotno dokazali, so se izjalovili. Balade o brezimnem možu, ki ženo umori, ker si je zaželel druge, so znane pri raznih narodih, pri Rusih je dejanje osredotočeno okoli hčere, ki mater išče, pa najde umorjeno. S konca 18. stoletja sta se ohranili dve bylini s to snovjo, pri Kirši-Danilovu in pri Čulkovu, obe o Romanu Vasiljeviču. V 19. stoletju je zapisana dolga vrsta bylin o Romanu, morilcu svoje žene; na Ruskem severu ob Pinegi se v 7 inačicah imenuje hči Nastas'ja ali Nastasjuška (Romanovna), tako tudi v inačici z obale Belega morja, ki jo je pela Agrafena Krjukova. Njena hči Marfa pa je po Kirjejevskega bylini Knez Roman in Marja Jurjeva spremenila bylino v zgodovinsko pesem o knezu Romanu, očetu Anastas'je Romanovne, žene Ivana Groznega. Stični točki za to sta bili pesmi o Sinovem morilcu Ivanu Groznem in o Anastas'ji Romanovni na smrtni postelji. (Str. 167 do 180.) »Ekskurz o izgubljeni pesmi o Anastas'ji Romanovni« podaja po policijskih zapiskih iz 17. stoletja skopo vsebino pesmi, ki jo je 16. aprila 1616 v vasi Luchu Kostromskega okraja pel skomoroch Pisanko Pozdejev, da je šla carica Anastas'ja Romanovna v cerkev Sv. Trojice v Trojicko-Sergjejevski lavri in videla že od križa pet vrst pred samostanom podobo Sv. Trojice v tej cerkvi (str. 181—184).

Četrto poglavje označuje kozaško zgodovinsko pesem ob razboru številnih inačic pesmi o Jermaku Timofejeviču, kozaškem piratu, ki pridobi carju Ivanu Groznemu oblast nad Zahodno Sibirijo: A. Kraj, B. Kozaki, C. Volitev atamana in esaula, D. Jermakov govor, E. Sibiriska vojna, F. Kazan', G. Donske inačice, H. Jermak in Bojarji, I. Pripetljaj s Karamyševim, J. Osvojitev Sibirije (str. 185—223).

Peto poglavje obravnava ob številnih inačicah pesmi o padcu Kazanji bistvo anekdotne zgodovinske pesmi. V njej gre le za posamezne dogodke iz daljšega dogajanja ne glede na njihov zgodovinski pomen: Car Ivan Grozni,

jezen zaradi počasnosti obleganja, ukaže saperja podkopnika z vsemi tovariši obesiti; ta pa pogumno ugovarja, češ treba pač počakati, da sveča, postavljena na smodnik, dogori. Prav tedaj se podkop razleti in dohod v mesto je odprt (str. 225—257).

Sklepno poglavje povzema izsledke iz vsega razpravljanja. Bistveni razloček zgodovinske pesmi nasproti bylini je tesna povezava z dogodki; pesem podaja neposredni dojem dogodkov na pesnika, razdalja med opisanim dogodkom ali osebo in pesnikom je prav majhna. Temu ustreza tudi slog, ki je preprost in naraven, občinstvo takega tudi pričakuje. O početku byline pa ničesar ne vemo. Osebnosti in dogodki so vzvišeni nad vsakdanjostjo, junaki in njih živali so čudežne velikosti in moči, taka so tudi njihova dejanja. Pripovedovanje je zložno in počasno, umerjeno na občinstvo, ki se mu nikamor ne mudi. Ni vezano na zgodovinsko resničnost. Slog je slavnosten, krasoten, dà preobložen. Iz primerjave s turško-tatarsko in starogermansko epiko meni Stief, da so pri teh narodih gledali na zgodovinske osebe in dogodke kot na čudežna bitja in na čudeže. Prehod z ene pesemske vrste v drugo, zgodovinske pesmi v bylino in narobe, meni Stief, da je omogočen s tem, da jih ne loči, če ne štejemo igrske pesmi, posebna pesemska mera. O historičnih pesmih novega sloga pa pravi, da so se pojavile nekako v 16. stoletju, ker se je tedaj spremenilo gledanje na zgodovinske osebe in dogodke. (str. 167—294).

Knjigo zaključuje kratek povzetek v danskem jeziku (str. 267—274).

Na koncu še nekaj pripomb. Glede na uvodoma podano opredelitev zgodovinske ljudske pesmi v nasprotju z bylino, ki nje nastanek v 16. stoletju na koncu razlaga iz spremenjenega gledanja na zgodovinske osebe in dogodke, naravnega namesto nadnaravnega, bi bilo dobro, ko bi bil avtor pritegnil v primerjavo tudi starorusko historično epiko, pesem »Slovo o polku Igorjeve« in njene predhodnice, odlomkoma ohranjene v pripovedovanju staroruskih kronik. Kljub epskemu slogu tu ni opaziti nikakega gledanja na zgodovinske osebe in dogodke kot na nadnaravna bitja in na čudeže. In to ob prav različnem razmerju do dogodkov tudi v Slovu in v ustreznih poročilih v južni Ipatjevski in v severni Lavrent'jevski kroniki. Prim. Evg. Ljackij, Slovo o polku Igorjeve, Práce Slovanského ústavu v Praze 1934, Skazanija o knjaze Igorje, str. 32—41, posebej o njegovem ubegu, str. 37—38. — K težavi, ki jo dela avtorju sklepna vrsta v lirski pesmi o Skopinu-Šujskem — »i v Latynskuju zemlju prevratili« (str. 53) — je pripomniti, da jo je treba razumeti kakor avtorjev stavek na str. 52, ko pravi o »semobojarščini«, da »their reign... played the country into the hands of the Poles«. — K str. 56 pa je pripomniti, da prof. Stief tam ne loči dobro trditev V. V. Danilova glede pesmi Richarda Jamesa od trditev N. K. Gudzyja. V op. l., str. 470, Istorii Drev. russ. literatury (1945 = angl. izd., str. 504, op. 13), priznava Gudzy Danilova trditev, da sta oba zbornika Jamesov in Kvašaninov produkt »ne narodnogo, ustnogo, a individualnogo, knjižnogo tvorčestva«, samo glede Kvašanina; glede Jamesovih zapisov pa pravi sam v tekstu, str. 470 (504), da v obeh tam navedenih pesmih (o Kseniji Godunovi in o Skopinu Šujskem) »kak i v drugih, zapisannyh dlja Ričerda Džemsa, tradicii ustnoj pesni sočetajutsja s knjižnim stichtvorstvom...«

Ivan Grafenauer

Néprajzi Értésitő. Nemzeti múzeum. Néprajzi múzeum Évkönyve. XXXVI. 1954. Str. 316. — XXXVII. 1955. Str. 316. Budapest.

Madžarska etnografija je imela do konca zadnje vojne dvoje glasil: poleg Ethnographije še A Magyar néprajzi múzeum Értésitője (Vestnik M. etn. muzeja), ki je z letom 1944 prenehal izhajati. Sedaj so ga obnovili pod krajšim naslovom »Néprajzi értésitő« (Etnografski vestnik) in s podnaslovom Letopis Etnografskega muzeja. Medtem ko je Ethnographia namenjena predvsem spisom iz območja družbene in duhovne kulture, je NE namenjen raz-

pravam in gradivu s področja materialne kulture ter muzeologije. Zadnji dve knjigi vsebujeta zelo bogato gradivo.

Prva knjiga prinaša razprave in gradivo s terena o novi pripravi za izdelovanje povresla, o vinogradništvu v okolici Budimpešte, o oranju in pluznih tipih na zahodnem Madžarskem — važno za nas, ker je to naša bližina in mnogo enakosti! — o tipu navpičnih statev, ljudskih glasbil, kovinskih posodah ciganov, pastirskih pravilih na ogrski pusti in o ljudskih glasbilih. Obravnavajo pa naslednje muzejske predmete: zbirko Antala Regulyja, ki jo je ta prinesel pred 110 leti od madžarskih sorodnikov iz Sibirije; datirano keramiko, keramiko iz severne Gvineje v peštanskem EM, čančo iz Ecuadorja, oblike ščitov iz vzhodne Afrike. — Poročila o muzejskem delu in muzejske vesti govorijo o jubileju Lajosa Kissa, ki je v petdesetih letih organiziral dva pomembna pokrajinska muzeja; drugi jubilan je Károly Cs. Sebestyén, ki je tudi posvetil 50 let od doživetih 70 predvsem raziskavanju madžarske kmečke hiše in pohištva. Poročili o razstavi »Zgodovina madžarske ljudske noše« in »Tiszaigar, alföldska agrarnoproletarska vas« nas seznanjata z današnjo smerjo madžarske muzeologije in terenskega dela. Pregled dela EM v Budimpešti od 1944—1954 poroča o izgubah med vojno in o izredno nagli obnovi. Danes ima pet oddelkov.

Druga knjiga NE prinaša uvodnik glavnega urednika in bivšega ravnatelja EM Ivána Balassa o desetih letih dela v muzeju. Najnovejša prizadevanja sodobne madžarske etnografije se zrcalijo iz spisa o vinogradništvu in sadjarji 14. stoletja; o funkciji lončene posode v življenju Mezőkövesda, o obdelavi konoplje, o ovirah pri sesanju mladicev, pridelovanju koroze. Ta knjiga prinaša tudi razpravi o duhovni kulturi: o oblikovnih problemih petih zgodb in o zbirki naricaljk. Iz arhiva v Kiskunhalasu objavljajo zgodovinske podatke, posebna razprava v ruščini obravnava pokrivalo šamanov pri Nanajcih, druga v angleščini pa plastično oblikovanje človeških in živalskih figur v okolici Kilima-Ndjara na osnovi predmetov v EM. — Študent, ki je več mesecev prebil v Bolgariji, piše o rodopski hiši. — Med vestmi so posebno zanimiva poročila madžarskih etnografov, ki so kot spremljevalci razstav ali študenti bili na Kitajskem, v Burmi, Franciji, na Poljskem itd. Tu in drugod srečamo tudi podatke o uprabi filma v njihovem delu. Obe knjigi sta posrečeno ilustrirani.

Vilko Novak

George A. Megas, The Greek House. Its evolution and its relation to the houses of the other Balkan peoples. Athens 1951. Series of publications of the Ministry of reconstruction No 37. Str. 134 + XVIII prilog.

Avtor, profesor etnografije v Atenah in ravnatelj etnografskega arhiva Akademije znanosti prav tam, je napisal tudi delo *The Houses of Thessaly* (1946), v grščini pa tudi o lemnijski in traški hiši. Naslovi drugih del v isti seriji dokazujejo, koliko skrbi posvečajo Grki ne le obnovi naselij, marveč v zvezi z njo tudi študiju teh vprašanj, ki zajemajo poleg arhitekture, geografije itd. predvsem etnografijo. Nič čudnega, saj je bilo v Grčiji porušenih med vojno in po njej okoli 430.000 hiš, kar je skoraj četrtina vseh.

Megasovo delo je prva sinteza o grški ljudski hiši, ki se je razvijala stoletja pod vplivom mnogih kultur. Spis je bil prvotno predavanje na zboru CIAP v Parizu 1947. Pisatelj prikazuje problem v zvezi s stanjem v sosednih deželah, zato je prav grška hiša obdelana manj podrobno, ker je v besedilu mnogo slik in risb. Delo je sestavljeno v treh delih. V prvem, najboljšejnem (str. 5—53), so opisane razne oblike grške hiše v dveh poglavjih. V prvem prikazuje hiše s poševno streho v kontinentalnih predelih dežele, razširjene zlasti na ravnini. Imajo kamnit temelj, zidane so iz opeke in krite s strešniki. Najprvotnejše zgradbe so enocelične, v katerih bivajo ob ljudeh tudi živali in hranijo živila. V najpopolnejši obliki so te vrste hiše trodelne. Medtem ko so na ravnini hiše prtilične, so v goratem svetu nadstropne, z gospodarskimi

prostori v pritličju in stanovanjskimi v nadstropju. — Na otokih je doma bolj konservativna hiša prastarih oblik z ravno streho. V drugem odseku tega dela obravnava Megas antično grško hišo kot prehod k drugemu delu o hiši balkanskih narodov (str. 54—96), ki jo primerja z grško hišo. Žal ne pozna slovanskih hiš iz samovida in tudi ne po glavni literaturi, marveč le po redkih opisih. Najboljše gradivo je imel o bolgarski hiši v delu T. Zlateva, Bългарската къща в своја архитектониčen i kulturnoistoričeski razvoj I (Sofia 1930) in njej je namenil pretežni del tega poglavja. Pod naslovom »Jugoslovanska hiša« (str. 85—96) po Cvijiću in Meringerju označuje srbsko, bosensko-hercegovsko in makedonsko hišo, po Niederleju in Tokarevu pa se dotakne še hrvaške. Zanimajo ga predvsem grški nazivi (dóksat, krevet, ciler, avlija) in se naddrobneje ustavlja le pri hiši v Bosni in Hercegovini (po Meringerjevih razpravah). Navaja sicer še nekaj literature (Murko, Rhamm, A. Haberlandt), ki je pa ni videl. Naslov tega oddelka je vsekakor preširok, ker daleč ne zajame vsega jugoslovanskega ozemlja, tudi balkanskega ne. Zato je premalo utemeljen avtorjev zaključek, da so imeli Južni Slovani pri razvijanju svoje hiše pred očmi grško hišo. Ni raziskal skupnih mediteranskih kulturnih osnov, ki so se uveljavile tudi v mediteranskih gradbenih oblikah, čeprav so v nadaljnjem razvoju možni tudi sosednji vplivi. To poglavje glasno in obtožujoče kliče, da nimamo še za nobeno ozemlje naše države solidnega preglednega dela o hiši, ki jih potrebujejo tudi tuji strokovnjaki za svoja primerjalna dela. Manjših pregledov pa ne razumejo zaradi jezika, zato je ena dolžnosti naše znanosti, da priredimo preglede za posamezna področja ljudske kulture v tujih jezikih.

V tretjem delu opisuje avtor predvsem po Nopcsi albansko hišo (97—118).

Načrti v prilogah in slike prikazujejo razvoj in značilnosti hišnih tipov posameznih narodov.

Vilko Novak

Jahrbuch für Volkskunde der Heimatvertriebenen. Im Auftrage der Kommission für Volkskunde der Heimatvertriebenen im Verband der Vereine für Volkskunde herausgegeben von **Alfons Perlick**. Band I, 1955. Otto Müller Verlag, Salzburg.

V spremnem članku Zum Geleit (str. 7—8) razlaga **Helmut Dölker** na kratko naloge, ki si jih je zastavila Komisija za narodopisje nemških izgnancev in jih naj bi pospeševal tudi Jahrbuch. Prvič hoče zbrati čim številnejša pričevanja o ljudskem življenju, kakršno je bilo v prejšnji domovini izven nemških meja. Drugič naj bi se z vso natančnostjo in znanstveno zanesljivostjo ugotavljalo, kako se prišleki in prihajajoči v vsakdanjem življenju zlagajo z domačini, ob kakih razmerah in vzajemnih vplivih se oblikujejo nove vrste sožitja, kakšne so te vrste in kako se pri tem vedejo po pokolenju in značaju prav različne vsakokratne skupine domačinov in prišlekov. Eno in drugo je zelo nujno: za prvo je vedno manj prič, drugo pa sproti mineva.

Letopis sam obsega tri dele. Prvi prinaša osem razprav. Dve se nanašata na narodopisje v starem kraju: **Richard Wolfram**, Die Schöpferlein. Gottscheer Volksglaube von den Schicksalgestalten (str. 77—92) — poleg nemških elementov naj bi se jasneje označili tudi vplivi slovensko-kajkavskih bajk o rojenicah-sojenicah. — **Alfred Karasek-Langer**, Die donauschwäbische Volksschauspiellandschaft. Entdeckung und Untergang (str. 93 do 144). Šest nadaljnjih razprav obravnava probleme vživljanja raznih skupin izgnancev v raznih pokrajinah.

Drugi del Letopisa obsega poročila Komisije in Osrednjega mesta (Zentralstelle) za narodopisje nemških pregnancev ter desetih drugih društev in zavodov za narodopisje (201—237). Tretji del prinaša bibliografijo: **Alfons Perlick**, Bibliographie zur Volkskunde der deutschen Heimatvertriebenen (1045—1954) — str. 241—289.

Ivan Grafenauer

Theodor Hornberger, Der Schäfer. Landes- und volkskundliche Bedeutung eines Berufsstandes in Süddeutschland. Schwäbische Volkskunde. N. V. 11/12. Buch. 1955. W. Kohlhammer Verlag Stuttgart. Str. 246 + 88 slik na prilogah.

Knjiga je posebnost, ker obravnava neki stan v njegovi gospodarski in družbeni pogojenosti ter njegove duhovne vrednote, vse v okviru neke dežele. V prvem delu o poklicnostanovskem občestvu (14—62) prikazuje južnonemške ovčarje kot nosilce posebnega življenjskega zadržanja in duhovne usmerjenosti. Potujoče pastirstvo na tem ozemlju, kjer se tesno povezujeta poljedelstvo in pašništvo, se je razvilo v svojih stanovskih občestvenih oblikah že v srednjem veku, tako da so iz kmečkega ljudstva vzrasle osebnosti in družine v novo stanovsko enoto. Od 15. stoletja sèm pričajo cehovska pravila o vzgoji ovčarskega naraščaja, ki je terjala tri leta vajenske in tri leta pomočniške dobe. Zaradi važnosti poklica so imeli za vsako vrsto živali posebnega ovčarja. Za strokovno usposobljenost ovčarjev skrbi oblast še danes, vendar je naraščaja vedno manj. Pisatelj statistično prikazuje izvor ovčarjev, ki so do 20. stoletja s 50 % nadaljevali poklic prednikov, medtem ko jih danes le 12 % izvira iz ovčarskih družin. Pasejo veleposestniške in občinske črede, v katerih imajo tudi svoje živali. Nekateri obdelujejo tudi zemljo. Leta 1959 jih je bilo 5308.

Posebno pozornost posveča pisatelj občestvenim oblikam ovčarskega stanu, ki so jih v minulih stoletjih uravnavali cehi in bratovščine, medtem ko jih danes veže stanovsko društvo z glasilom. Propad ovčereje za 50—70 % od srede 19. stoletja sèm je zmanjšal tudi pomen in ugled ovčarskega stanu in spremenil marsikatero oblike njihovega družbenega in duhovnega izživljanja. Vendar je stanovska zavest pri njih še dokaj močna in živa. Njene osnove koreninijo v srednjem veku, ko je ovčereja bila privileg gospodstev, ki so družile ovčarje s posebnimi uredbami. Njen nravno duhovni temelj pa je v njihovi nadarjenosti in usmerjenosti, izvirajoči predvsem iz odnosa do okolja, katerega določata samota in potovanja, ki hranita njihovo doživljanje in izživljanje. Gospodarski in organizacijski vzroki pa jih silijo v združenja, ki netijo te naravne osnove stanovske zavesti in jih ohranjajo v spremenjenih, njihovemu poklicu nenaklonjenih razmerah.

V drugem delu (Življenjski prostor, 63—84) raziskuje avtor zemljepisne pogoje in razširjenost ovčarstva, pri čemer označuje južnonemške dežele glede primernosti za razvoj ovčarstva. Gospodarske oblike ovčereje so v zvezi z naravo in gospodarsko-družbenim sestavom. Tako poznajo ovčarstvo na lastnem posestvu, občinsko in zadružno ovčarstvo, najbolj pa je razširjeno potovalno ovčarstvo, ki zaradi pomanjkanja paše žene črede s švabskih in frankovskih planot do Porenja in v krogotoku celega leta. V preteklem stoletju so jih gonili do Pariza naprodaj.

Tretji del (85—215) nas seznaja z občestvenimi vrednotami ovčarstva, ki so strnjene v njihovih praznikih ob koncu poletne paše, preden se prično jesenska potovanja. Že stoletja so stari v mestih ovčarskih pokrajin ovčarski sprevidi s plesi in tekmovalnimi teki, ponekod pa imajo samo plese. Avtor raziskuje z vidika sestavin teh običajev značilnosti stanovskega bistva ovčarjev, posebej smisel ovčarskega teka, ki ga vidi v ponosu stanovske zavesti. Razbor ovčarskih plesov ponazarja s skicami, dotika se še petelinjega in jagnječjega plesa. Razpravlja o češčenju svetnikov zavetnikov med ovčarji, posebno poglavje pa je namenjeno ovčarskim pesmim z besedili in napevi.

V kratkem četrtem delu (216—221) podaja pisatelj sintetičen pogled na ovčarjevo duhovno bistvo, njegovo miselnost, njegove občestvene in ustvarjalne sile, uveljavljajoče se še danes v pesnikovanju, rezbarstvu, poznavanju narave, zdravilstvu, ustvarjanju in pripovedovanju pravljic, pripovedk, izvirajočem iz samotnega doživljanja narave. Ovčarjev življenjski krog se povezuje z ostalimi stanovi. Na eni strani se kot nobena poklicna skupnost oklepa svojih občestvenih vrednot, na drugi pa je gibčen, napreden, dojem-

ljiv zaradi mnogih popotovanj. Kulturno ustvarjalna moč ovčarjev je zelo velika in označuje razne dežele, katerim posreduje vrednote drugih pokrajin ter preraja njih običaje.

V dodatku objavlja avtor zgodovinsko gradivo (ovčarske rede, pisma, prisege itd.). 88 slik na prilogah iz življenja ovčarjev v preteklosti in sedanjosti daje toplo, čeprav stvarno in jedrnatno pisani knjigi posebno mikavnost, ki obogati z novimi spoznanji ljubitelja sleherne znanosti, raziskujočee človeka.

Vilko Novak

Oberösterreichische Bibliographie 1952—1953. Linz 1955. Institut für Landeskunde von Oberösterreich. 8°, 77 str.

To je zbirka vseh tiskanih objav, deloma pa tudi rokopisnih študij, n. pr. disertacij iz zgodovine, etnografije, geologije in biologije Gornje Avstrije ter zbirka vseh knjižnih izdanj, ki so jih pripravili rojeni gornjeavstrijski pisatelji, izdajatelji, uredniki, prevajalci, ilustratorji in upodablajoči umetniki v letih 1952—1953. 199 etnografskih prispevkov je zbral in uredil Ernst Burgstaller v poglavja o zgodovini in delovni metodi etnografije, ljudskemu značaju, toponomastiki in poimenovanju, ljudski poeziji in odru, verovanju in romanju, o ljudskem koledarju, pravu, ljudski igri in glashi, prehrani, o naselbinah in domovih, o orodju, obdelovanju zemlje in živinoreji, o ljudski upodablajoči umetnosti, ljudskih nošah, obrti, stanovih in o stanovskih skupnostih. Publikacija je priloga IX. letnika (1955) revije Oberösterreichische Heimatblätter, ki jo izdaja institut za deželoznanstvo Gornje Avstrije v Linzu.

Franjo Baš

Helbock Adolf, Der österreichische Volkskunde-Atlas. Seine wissenschaftliche, volks- und staatspolitische Bedeutung. Veröffentlichungen der Kommission für den Volkskunde-Atlas in Österreich. Herausgegeben von A. Helbock und E. Burgstaller. I. Linz 1955. 8°, 17 str. + 2 prilogi.

8. zborovanje avstrijskih etnografov v Gradcu 1953 je dalo pobudo za izdajo avstrijskega etnografskega atlanta. Za izvedbo dane pobude je bila 1955 v Linzu ustanovljena družba za avstrijski etnografski atlas. Družba sestoji iz skupnosti znanstvene delovne komisije in iz kuratorija, kjer so zastopniki avstrijske akademije znanosti, oblasti, ustreznih društev in gospodarstva; znanstvena delovna komisija je zbrala v soglasju z akademijo znanosti, sicer pa so vsa pripravljala dela organizacijsko združena v institutu za deželoznanstvo Gornje Avstrije v Linzu.

Na ustanovnem sestanku družbe za avstrijski etnografski atlas je A. Helbock utemeljeval njegovo potrebo iz znanstvenih, narodno- in državnotpolitičnih razlogov, ga primerjal s švicarskim in nemškim etnografskim atlantom ter vključil v evropskega in razvil precej nadrobno njegov delovni program, ki je natisnjen pred nami. Po niem sloni vse pripravljalo delo na vprašalnih polah, ki jih komisija pošilja zaupnikom; od zaupnikov zbrano gradivo pa komisija, ki jo sestavljajo etnografski predstavniki posameznih avstrijskih dežel, predela v geografska ponazorila za upodobitev avstrijskega prebivalstva, kakršno je in kakor se je razvijalo v zadnjem stoletju. Za dosego tega namena bo atlas pokazal rast in upad prebivalstva v posameznih avstrijskih deželah, njegovo gostoto, starost in razčlenitev po stanovih, razmerje med stanovanjem in delavnico, prehrano, orodja za obdelovanje zemlje, strokovne organizacije, tehnično raven proizvodnje, vse zvrsti domače obrti in razvoj delavskih in kmetskih naselbin. Tako pridobljena demografska in gospodarska podoba prebivalstva naj postane temelj za kmetsko, delavsko in mestno etnografijo.

Duhovni kulturi so namenjeni zemljevidi o ljudskih izročilih, krajevnih imenih, narečjih, letnih in življenjskih običajih, romanjih in kulturnih organizacijah, nadalje zemljevidi o razširjenosti pravljic, pripovedk, pesmi, ljudskih iger in plesov. Ljudsko pravo bo zastopano v ponazorilih o raznih oblikah dednega prava, mejnikov, pravnih rokov in praznovanj. Po navedenem programu bodo atlas zaključevali zemljevidi o razširjenosti sedanjih in preteklih domačih obrti ter ljudskih noš. Za primeru, kakšen naj bo atlas oblikovno, sta programu priložena zemljevida velikonočnega in božičnega peciva iz Gornje Avstrije, ki ju je pripravil vodja znanstvene delovne komisije E. Burgstaller.

Franjo Baš

Lied und Brauch. Aus der Kärntner Volksliedarbeit und Brauchforschung. Klagenfurt 1956. Str. 168, 8° (= Kärntner Museumsschriften VIII).

Zbornik je posvečen koroškemu glasbenemu folkloristu in zborovodji Antonu Anderluhu za njegovo 60-letnico. Poleg člankov, ki rišejo njegovo osebnost (Georg Graber, Günther Mittergradnegger, Helmuth Pommer, Elli Zenker-Starzacher, Dr. Franz Koschier), prinaša zbornik nekaj pesmi (Roman Maier, Drei Kärntner Lieder, 34—37; Raimund Zoder, Eine unbekannte Kärntnerliedersammlung aus dem Jahre 1871; Georg Kotek, Ein Volksliedfund aus Oberkärnten, 49—53; Karl M. Klier, Altösterreichische Brauchtumslieder: 1. Weihnachtslieder aus der ehemaligen Sprachinsel Gottschee, 2. Luschariberg-Lieder, 67—92; Hausa Schmiedl, Heiligenbluter Sternsingerlieder, 107—112) in naposled nekaj člankov in razprav, ki zanimajo deloma tudi nas. Če je Matth. Maierbruggerja Kirchtug in Kaning, 101 do 106, le opis, pa sega Franza Kirnbauerja razprava Bergmannsbrauchtum und Bergmannslied in Kärnten, 93—100, v zelo zanimivo področje ljudskega življenja, ki ga bo treba tudi pri nas čimprej raziskati. Graški znanstvenik Karl Polheim je obdelal važno poglavje iz biologije ljudske pesmi v prispevku Zum Problem des Zersingens, 54—66, nazorno prikazano na dveh primerih (Der gute Kamerad, Stille Nacht). V zadnjem delu zbornika je poudarek na trikraljevskem koledovanju in zlasti kolednicah. Poleg že omenjene Schmiedlove objave takih kolednic od Sv. Krvi opisuje Fr. Koschier običaj sam (Das Heiligenbluter Sternsingen, 113—125). Najtehtnejši prispevek vsega zbornika pa je dr. Oskarja Moserja razprava Die Kärntner Sternsingerbräuche, Beiträge zur Erforschung ihrer Vergangenheit und Gegenwart, 126—164. Delo, ki ga je že pred vojno opravil za isti predmet Hans Moser za Bavarsko, se je lotil celovški znanstvenik, Moserjev soimenjak, za nemško in slovensko Koroško. Oskar Moser služi pri tem znanosti, ne katerikoli drugim interesom, zato razpravlja stvarno in brez predsodkov. Primer obhram Moserjev kaže, kako važno je arhivalno gradivo pri narodopisnem raziskovalnem delu. Gradivo, ki ga uporablja Oskar Moser, se je nateklo v nad desetletnem iskanju po koroških arhivih. Kaže nam, da sega trikraljevsko koledovanje v znani obliki tudi na Koroškem med predreformacijske novoletne običaje mestnih in trških šolarjev in njihovih učениkov. Od arhivalnega gradiva s slovenskega ozemlja na Koroškem naj omenim zapis iz okolice Rožeka (1641) in iz Borovelj (1789). Posebno drugi nam omogoča rekonstrukcijo »koledovanja« ali »kraljevanja« na slovenskem Koroškem, kakršno je znano še danes in ki se izrazito loči od podobnih običajev v nemških predelih dežele. Slovenski koledniki so že tedaj hodili v belih srajcah, z visokimi kapami na glavi in (lesenimi) sabljami v rokah. Za slovensko Koroško so tudi tipične koledniške skupine, ki z velikim številom maskiranih oseb spominjajo že na prave obhodne igre. Gradivo, ki ga je obdelal Oskar Moser, kaže, da so na Koroškem tudi v trikraljevskem koledovanju vidne etnične razlike.

Niko Kuret

Ilse Schwidetzky, Das Problem des Völkertodes. Eine Studie zur historischen Bevölkerungsbiologie, Verlag Ferdinand Enke, Stuttgart 1954, str. VI. 165.

Problematika izumiranja naroda nije nova, naprotiv, ona je izrasla u posebnu ideologiju, čiji se pesimistički aksani zapažaju kod niza historičara. Upravo radi historijskog karaktera te ideologije autor, — Ilse Schwidetzky, učenica antropologa Egona von Eickstedta sada profesor na universitetu u Mainzu, — pristupa analizi problema najprije sa historijske strane. U nizu biografija naroda: od starih Egipćana do Tasmanaca, ona je sabrala bogat demohistorijski material, koji joj služi podlogom za njena ispitivanja o mehanizmu raspadanja naroda. Pitanje kvantitete pučanstva, selenja, opadanja nataliteta, miješanja rasa, izumiranja vodstvenih slojeva (elita), pokušava autor riješiti u suvremenom demobiološkom aspektu, jednako kao što problem etničke disimilacije i problem starenja naroda osvjetljuje sa kulturno-historijskog i kulturno-psihološkog stanovišta.

Makar da postoje izvjesna demobiološka oticanja kod raznih naroda, ne može biti govora o nekim zakonima propadanja i nestajanja, naročito kod visokokulturnih naroda. Sve teorije o izumiranju naroda nestvarne su prema mnogolikosti historijskog zbivanja i individualnosti pojedinih naroda. Radi toga i ne postoji nikakav razlog, da se iz demohistorijskih elemenata stvaraju prognoze o budućnosti, ne samo pojedinih naroda nego i čitavog modernog Zapada, kome se naročito često proricao suton (Oswald Spengler).

Demobiologija je najmladji ogranak antropologije i obuhvaća osim antropologije i eugenike i sociologiju a zadire i u područja antropogeografije i etnologije. U tom vidu se i djelo Ilse Schwidetzky bavi pitanjima migracijone, socijalne i genetičke biologije. Postava čovjeka u ovom kompleksu pitanja usko je vezana uz biološke, civilizacijone i socijalne faktore. Prirodno odabiranje i razvijanje ljudskih kultura nije uvijek u tijesnoj povezanosti, što više počiva posljednje na gomilanju ranije stečenih iskustva i održava se više ili manje neposredno u procesu odabiranja. Da je okolina, kako je promatra antropogeograf, kao i nutarnji svijest, koji je područje studija etnologa od važnosti za demobiologiju pokazuju izvodi ove interesantne knjige, koja je obogatila socijalnu biologiju čovjeka.

Mirko Kus-Nikolajev

Willy Hellpach, Einführung in die Völkerpsychologie, Verlag Ferdinand Enke, Stuttgart 1954. str. VIII. 210.

Prije petnaest godina objavljeno je prvo izdanje ovog djela i od onda se znatno pojačao interes za demopsihologiju, što uostalom svjedoči i treće izdanje ovog djela čiji je autor jedan od pokretača ove naučne discipline, ako ostavimo po strani Wilhelma Wundta, čija su razmatranja sa tog područja danas, uglavnom, zastarjela.

W. Hellpach uvodi, — u punom smislu riječi, — u mnogobrojna pitanja i probleme demopsihologije. Iako knjiga, naoko, nosi karakter udžbenika ono je pristupačna svakom koga interesira aktuelna problematika naroda, jer narodi su prema riječima Hellpacha »jedine trajne forme zajednice u kojima živi ljudski rod« a uz to su »narodi i prirodna pojava čovječanstva«. Da bi čitavu problematiku naroda što preciznije obuhvatio autor promatra narod najprije kao prirodnu činjenicu, pa kao duhovni lik i konačno kao stvaralački oblik volje. Značajna su, vezana uz današnju društvenu problematiku, poglavlja o ergokraciji i tehnokraciji, te o socijalističkim životnim oblicima. Autor, kao predstavnik liberalne buržoazije operira naravno u svom kriteriju više sa idejnim društvenim činocima nego sa realnim faktima proizvodnih sistema, u kojima se oblikuju režimi privrednog gospodarstva. Tako i lomove u nedavnoj prošlosti Evrope ne ocijenjuje kao rezultate ekonomsko-političkih sudara nego kao tragične epohe u neuravnoteženosti duhovnih društvenih komponenata. Pokraj svega toga djelo je na svaki način interesantan prilog suvremenoj psihologiji naroda.

Mirko Kus-Nikolajev

Paolo Toschi, Le origini del teatro italiano. Torino 1955 (Edizioni Scientifiche Einaudi). Str. 767, m. 4°. (Cena vez. 5000 lir.)

Raziskovanje začetkov gledališča se je omejevalo v polpretekli dobi na grško gledališče in na Dionizov kult. Šele napredujoča etnologija je jela opozarjati, da je mogoče začetke gledališča raziskovati na mnogo širši podlagi in pod splošno človeškimi vidiki, ne samo v ozkem okviru enega naroda antike. Med najvidnejšimi novimi deli te vrste je pač — žal, nedavno prezgodaj umrlega — švicarskega znanstvenika dr. Oskarja Eberleja zajetna knjiga *Cena lora. Leben, Glaube, Tanz und Theater der Urvölker.* (Olten u. Freiburg i. Br. 1954, 575 str.). Eberle je bil predvsem teatrolog; hotel je dati gledališki vedi trdno etnološko podlago. Kar je etnologija gledališki vedi in gledališču na splošno, to je folklor gledališču kulturnih narodov. V tem smislu se je namenil odstreti začetke italijanskega gledališča Paolo Toschi v svojem najnovejšem delu.

Za marsikoga bo ta lepa knjiga, plod 50-letnega avtorjevega znanstvenega dela, resnično iznenadenje. Iskal bo v njej »gledališče«, kakor ga je vajen v konvencionalnem pomenu besede, in znašel se bo sredi folklorea. Rimski vseučiliški profesor Paolo Toschi, ki je začel svojo znanstveno pot z raziskovanjem italijanske religiozne ljudske poezije, je dobršen del svojega zanimanja posvetil liturgični in duhovni drami Italije. Kot predavatelj zgodovine narodopisja pa je razširil svoje zanimanje na vse panoge ljudskega življenja (opozarjam na njegovo impozantno knjigo: *Il folklore.* Torino 1951). Pri tem se mu je nateklo gradivo za to njegovo najnovejše delo, ki pomeni zato v določeni smeri mogočno sintezo življenjskega ustvarjanja. Paolo Toschi postavlja na začetek gledališča v običajnem pomenu — obredje; zato so korenine, ki iz njih raste italijansko gledališče, skupne vsemu evropskemu gledališču srednjega veka. Pri tem loči nabožno smer, ki izhaja iz velikonočnega praznovanja in dozori v nabožno ljudsko igro, ter svetno smer, ki se v pustnih običajih oblikuje v komedijo, v pomladnih (*Calendimaggio*) pa v resno ljudsko igro (*dramma epico*). Kakor Anglež Chambers (*The English Folk-Play*), tako torej tudi Paolo Toschi povezuje etnografijo z zgodovino gledališča. S tem je seveda ustvaril delo, ki je docela različno od istoimenske knjige Alessandra D'Ancona iz leta 65 let (*Origini del teatro italiano, 1891*). Konceptija Toschijevega dela sloni na tehle načelih: 1. Vse gledališke oblike, ki se iz njih razvija naše gledališče, imajo svoj prvi in enotni izvor v obredjih. 2. Tudi komedija z vsem tistim, kar navadno imenujemo svetno gledališče, je imela spočetka nabožni značaj, samo da je nastala iz poganskih obredij. 3. To »svetno«^o gledališče (ki je, ponavljamo, nabožnega izvora) je nastalo pred krščanskim gledališčem, ostaja pri življenju tudi med njegovo nadvlado in živi do današnjih dni. Toschi mu pripisuje prednost ne samo po kronologiji, marveč tudi po važnosti. — Obsežno snov je razvrstil Paolo Toschi v petnajst zajetnih poglavij. Za uvodnim poglavjem obravnava gledališke prvine, ki so vsem obredjem skupne (sprevod, lirski spev, pripoved, ples, glasba, drama itd.). Nato pokaže, da rasteča vesela in resna (»epska«) igra iz plodnostnih obredij. V veseli igri je glavni protagonist Pust (*Carnevale*) s svojim protiigralcem Postom (*Quaresima*), okoli obeh pa se zvrste številne demonske maske. Značilna je v oblikovani ljudski dramatični pravda s Pustom in njegova obsodba, združena navadno s satiričnim pretresom srenjskih grehov in s Pustovo smrtjo. Posebno poglavje obravnava dramske oblike, zrasle iz ženitovanjskih običajev. Resna (»epska«) ljudska igra izhaja iz pomladnih obredij, ki so služila pospeševanju plodnosti in se v njih pojavlja posebljeni majnik (*Re del maggio*) s svojimi družicami ter z značilnimi plesi z meči in moreškami. Posebno ta obredja so bila na moč pripravna, da vzrasejo iz njih dramske celote (»maggi drammatici«). Končno obravnava še ljudska prerokovanja in napovedi kot vire dra-

matskega ustvarjanja (»zingaresche«, predstave mesecev). Poslednji del je posvečen nabožni ljudski igri, ki se je razvila iz oficijev in duhovne igre klerikov. — Delo vsebuje na koncu dragoceno bibliografijo, njegovo uporabnost povečuje imensko kazalo, ob katerem pogrešamo le še stvarno kazalo. Besedilo dopolnjuje 81 celostranskih podob na umetniškem papirju. Tisk, papir in oprema so razkošni. V vsakem pogledu delo, ki bo dolgo vrsto let služilo svojemu namenu in ob katerem se bodo oplajali raziskovalci ljudskega gledališča tudi izven Italije.

Niko Kuret

A. Millien et P. Delarue, *Contes du Nivernais et du Morvan*. Éditions Erasme — Paris, 1955; 8°, XI + 298 strani.

To je prva knjiga kolekcije »Contes merveilleux des provinces de France«, s katero se je urednik Paul Delarue hotel upreti poplavi pravljicnih zbirk, preveč oddaljenih od ljudske preprostosti in brez vsakršne navedbe virov. Splošna načela kolekcije so objavljena v uvodu, kjer med drugim izvememo za dvotirnost izdaje: vsaka zbirka namreč izide tudi posebej komentirana. Kajpada ima že navadna ali poljudna izdaja — namenjena večini bralcev in ljubiteljev pravljice — mimo tekstov tudi spremno besedo o preiskani pokrajini, o okoliščinah zbiranja, o vrednosti nabranega gradiva, o načinu pripovedovanja ipd. Komentirana izdaja — za folkloriste in znanstveno rabo — se loči od prve samo po tem, da so ji na koncu dodane obsežne opombe k posameznim pravljicam.

Ta dodatni del obsega v konkretnem primeru, pri zbirki iz pokrajin Nivernais in Morvan, štiri pole. Pravljice same — 28 po številu, lepo ilustrirane — so vzete deloma iz ostaline pesnika in folklorista A. Milliensa (1838—1927), ki so ga komaj pregovorili, da svojih dragocenih zapisov folklornega gradiva ni zažgal, pač da bi jih nepoklicani ne izkoriščali in nestrokovno izdajali. K sreči pa je Millienov gradivo prišlo v roke pravemu človeku, sinu iste pokrajine Nivernais. To je bil Paul Delarue. Prvotno je raziskoval floro svoje ožje domovine in morda je prav čudovita Millianova ostalina vplivala na njegovo preusmeritev k zbiranju druge vrste cvetja, k folkloristiki. Pri preverjanju Millienovih rokopisov, pri iskanju njegovih informatorjev ali podatkov o njih je križaril po pokrajini in si tudi sam nabral dosti gradiva (nekaj primerov je uvrstil tudi v to zbirko).

Objavljena besedila pravljic so rahlo retuširana. Če je urednik pri tem nemara šel za stopnjo predaleč v svojih koncesijah poljudnosti, težnji po lepi obliki ipd., ga kajpada razumemo. Vendar mu je šteti v posebno hvalo obljubo, da bo vsakomur, ki bi želel kakršnihkoli pojasnil, zmerom rad postregel z izvirno dokumentacijo on sam ali pa Musée des Arts et Traditions populaires, kamor bojo prišli njegovi papirji, ko njega ne bo več...

Ali se za tem morda ne skriva rahla slutnja? Paul Delarue, podpredsednik francoskega etnografskega društva, mož, ki je v Franciji spet povzdignil do prave veljave ljudsko pripovedništvo (po nepravici nemu podcenjevanju — J. Bédier! — in dolgotrajnem zanemarjanju), ki je v svetu obudil zanimanje za francosko pravljico in pokazal njeno nesluteno bogastvo, Paul Delarue, spreten organizator zbirateljskega in raziskovalnega dela na področju pravljice, nenavadno ustrežljiv posedovalec folklornega gradiva iz lastnih in tujih rokopisnih zbirk, ki so le po njegovi zaslugi bile dostopne tudi zamejskim interesentom, je letošnje poletje nepričakovano, za zmerom odložil pero in odšel — veliko prezgodaj — k zadnjemu počitku v svojo ljubljeno pokrajino Nivernais. Naj bojo te vrstice vsaj skromna oddolžitve spominu velikega folklorista, čigar mednarodni ugled bo gotovo še zrasel s katalogom francoskih pravljic, ki bo žal moral iziti posthumno.

Milko Matičetov

Pertev Naili Boratav, *Contes turcs*. Éditions Érasme, Paris 1955. Dessins de Abidine Dino; 8°, 222 strani.

Paul Delarue je poleg že omenjenih »Contes merveilleux des provinces de France« priklical v življenje še eno kolekcijo: »Contes de cinq continents«. Kot prva knjiga te kolekcije so izšle turške pravljice.

V soglasju s splošnimi načeli, ki jih je glavni urednik razložil v uvodu k tej knjigi, so turške pravljice novo, izvorno blago, večinoma (20 : 2) neobjavljene; na koncu imajo komentar, ki sta ga sestavila turški raziskovalec pravljice P. N. Boratav in P. Delarue. Vzete so iz velike zbirke gradiva, ki ga je leta 1959 začel zbirati prof. Boratav s svojimi študenti in prijatelji. Pred nekaj leti je P. N. Boratav skupaj z nemškim orientalistom W. Eberhardom izdal katalog turških pravljic (Typen türkischer Volksmärchen, Wiesbaden 1953), vendar je v francosko zbirko prišlo tudi nekaj pravljic, ki jih katalog še ne omenja, ker so bile pač zapisane v novejšem času.

Izvirnost nove zbirke je po avtorjevem mnenju tudi v tem, da prevladuje gradivo iz vasi in iz majhnih podeželskih središč, medtem ko so poprejšnje zbirke turških pravljic vsebovale predvsem gradivo iz mest. Avtorju se zdi, da je podeželska pravljica bolj realistična; čim bolj se oddaljuje od mesta, tem bolj slabijo črte čudovitega... Čeprav pod drugimi imeni ali v drugi obleki, med turškimi pravljicami spet in spet srečujemo stare dobre znance iz domačih pravljic. Za zahod in sploh za neturške bralce je ta zbirka pravzaprav presenečenje, ker v marsičem kaže čisto drugačno podobo ljudskega življenja v pravljicnih »jutrovih deželah«, kot smo je bili vajeni. Nova podoba je neposredna, preprosta, dosti bližja svetu naše pravljice kot pa gosposke, salonske, literarno uglajene zgodbe »Tisoč in ene noči« in drugih orientalskih zbornikov.

Milko Matičetov

Kurt Ranke, *Schleswig-Holsteinische Volksmärchen* (ATH 300—402). Aus den Sammlungen der Kieler Universitätsbibliothek, der Schleswig-Holsteinischen Landesbibliothek und des Germanistischen Seminars der Universität Kiel herausgegeben und mit Anmerkungen versehen von —. Ferdinand Hirt in Kiel, 1955; v. 8°, 359 strani.

»Pravljice so nad mejami... Njih bitje in žitje in njihova zgodovina so najlepši odsev vsečloveških idej... Kjerkoli jih zajamemo, povsod so skoraj enake. Kajpada dobivajo lokalne barve, a njihovo jedro in podlaga sta menda ista po celem Zahodu in Vzhodu. Tako nazadnje tudi te pravljice iz Schleswig-Holsteina niso nekaj samo schleswig-holsteinskega..., ampak so povsod doma.«

To je nekaj misli, iztrganih iz uvoda k vzorni znanstveni izdaji pravljic pokrajine, ki je nekako na prehodu med Severno in Srednjo Evropo. Opažanja o biologiji teh pravljic so zelo mikavna tudi za nas, ki smo geografsko prav tako ali celo še bolj na prepihu.

Gradivo samo obsega 36 pravljic, ki se po Arne-Thompsonovem sistemu klasifikacije uvrščajo med številke 300—402. Pri vsakem tipu je najprej na kratko nakazana potrebna problematika, sledijo bibliografske ali arhivske navedbe novih variant in nazadnje so največkrat kar v celoti objavljene pomembnejše pravljice iz Schleswig-Holsteina. Ob posameznih tipih našete nemške variante so velik korak za katalog pravljic, ki ga Nemci še pogrešajo. Pripovedim, znanim iz Bolte-Polivkovih Anmerkungen, je prof. Ranke iz Kiela neredko dodal tudi po 50 novih pripovedk: Ob »Lenori« (AT 365; pri izbiri primerov mi je pred obči predvsem slovenski bralec!) kar 71 proznih variant; ob mladeniču, ki je iskal strahu (AT 326) pa celo 96 novih pripovedi.

Tekstno gradivo je vzeto ponajveč iz bogate rokopisne zapuščine K. Müllenhofa, W. Wissera in G. F. Meyera, kakor tudi drugih manj znanih zapisovalcev. Tu in tam so paralelno objavljena različna besedila istega prav-

ljičarja, ali pripovedi raznih pravljjičarjev na isto temo (tako n. pr. nam iz Jurčiča dobro znana tema »Brat in ljubi« — AT 315 — v pripovedi nekega deda in vnuka iz leta 1906). Objavljeno gradivo nudi lepo priložnost za študij osebnostnega ustvarjalnega deleža nadarjenih pravljjičarjev, stabilnost družinskega izročila, posebnosti vaških ali širših pokrajinskih obrazcev, ponikanja literarnih zgodb v ustno izročilo, itd. Nizonemški narečni teksti pa kljub priloženemu besednjaku niso vsakomur mehak oreh (žal tudi piscu teh vrst ne).

Čeprav to menda ni nikjer izrečno povedano, je knjiga kajpada samo prvi del širšega načrta. Gmotna podpora, ki sta jo nudila Deutsche Forschungsgemeinschaft in schleswig-holsteinsko univerzitetno društvo, je olajšala izid tega izrazito znanstvenega dela, nadvse skrbno natisnjenega. Zeleti je, da bi tako založba kakor avtor vztrajala do uspešnega konca pri tem lepo sproženem delu.

Milko Matičetov

Stith Thompson, Motif-Index of Folk Literature. A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books and Local Legends. New enlarged and revised Edition. Volume I (A—C). Rosenkilde and Bagger, Copenhagen 1955.

Prva izdaja tega pri folklornem delu nepogrešljivega pomagala je izšla v šestih knjigah serije FF Communications v Helsinkih med leti 1932—1936. St. Thompson, profesor na ameriški univerzi Indiana, je dvajset let kasneje pripravil novo izdajo. Namen in značaj le-te je razložen v predgovoru, o obsegu dodatkov pa si lahko ustvarimo pravo podobo le s primerjavo obeh izdaj. Naj zadostuje tale primer: poglavje A — mitološki motivi —, ki je imelo 1932. leta 217 strani, jih ima zdaj 245, a večjega formata in drobneje tiskanih! Nadvse zgovorni so tudi dolgi sezname del, ki so bila na novo pritegnjena v to mogočno kazalo, le v nečem ne vidim napredka: slovansko gradivo ima še zmerom prav tako mačehovski delež kakor v prvi izdaji. Tragika slovanskega sveta je, da danes ne premore nobenega Polivke, vendar bi se bilo z dobro voljo morda vseeno dalo vsaj za silo zadelati omenjeno vrzel.

Ne glede na to objektivno pomanjkljivost je nova izdaja Thompsonovega indeksa kajpada strokovni priročnik take vrste, da brez njega ni mogoče shajati. O delu homo še pisali, ko dobimo naslednje zvezke.

M. Matičetov

PISMO UREDNIŠTVU*

Srdačno zahvaljujem svome prijatelju i drugu Milku Matičetovu što mi je pre izlaska ovoga broja uglednoga glasnika Slovenskog etnografa, čiji je on drugi urednik, stavio na raspolaganje — još u korekturnom listu — svoju ocenu moje rasprave Nemuštoga jezika i što je, da još više istaknem, u svome propratnom pismu sasvim lepo naglasio da sebi ne pripisuje nepogrešivosti i da bi se radovao ako bi čuo ili pročitao i drugojače dokaze koji bi ga mogli navesti da iznova pretrese svoj sud i da mu po mogućnosti dađe i širi oblik nego sada na nepune dve strane sitnoga sloga. Neka i ovom prilikom moj drug Matičetov zna da cenim njegovu dobru nameru da dađe svoj doprinos pitanju verovanja u nemušti jezik ili samo pripovedaka o nemuštome jeziku. I da i on lično ne smatra da »samo poštena izmenjava misli lahko pomaga pri razčišćavanju problemov, ki nikakor niso lahki«, ja se ne bih latio ovoga pisanja. Ali se odmah primam te dužnosti samo zato da Matičetovu skrenem pažnju na neke pojedinosti u njegovoj oceni koje će mu pomoći da ubuduće opreznije piše i da bolje razume i moj rad.

Najpre da — ne po redu kojim piše Matičetov — sa zahvalnošću primim sitnu grešku što sam kajkavsko »dimo«, zbog oskudice u rečnicima, moje udaljenosti od toga govornoga područja, a zaveden Krausovim Slavische Volkforschungen, 72, — objasnio sa »smesta, odmah«. Ali je teško složiti se sa beznačajnom zamerkom što francuskoga pisca Arnoa ili Arnola van Ženepa (Arnold van Gennep) skraćujem, svega na dva mesta (na stranama 12 i 127), sa »Gennep«. Da je on pisao na jeziku naroda od koga vodi poreklo ili da je Namac, ja bih ga mogao, kao što radim sa Fridrihom fon der Lajenom, skratiti kao što smatra Matičetov (mada Ludviha fan Betovena niko ne skraćuje sa »Van Beethoven«); ali čoveka koji se još osećao Francuzom ne mogu skraćivati drugojače (kao ni Alfonsa d Lamartina sa »De Lamartine«). Uostalom, kod mene je skraćeniца, a ne »citiranje«. Jedna pojava kod Matičetova stavlja i mene u nelagodnost i sa druge strane, i jedva se usuđujem, da je iznesem. On je bio vrlo ljubazan — i ostaće takav — te mi je učinio znatnu uslugu u vezi sa skupljanjem građe za moju raspravu (videti kod mene bar na stranama 9 i 18). Kada mi je, na moju molbu, naknadno poslao ime prepisivača priče iz Pagine friulane VIII, on je to učinio na dopisnici svojim teško čitljivim rukopisom (za koji sam kaže »moj roko-pis je nemoguć«), i ja sam jedno takvo novo strano ime pročitao, kao još neki moji ovdašnji prijatelji, »D'Asonco«. Ipak, iako Matičetov iz moje vesti zna o uzroku toj grešci, on mi je pripisuje kao pogrešno »citiranje«. To zaista, da upotrebim englesku reč, nije »fer«. Za podatke koje sam dobio od dveju Slovenkinja, Matičetov ima pravo da misli kako hoće.

Imam razloga da poverujem da je Matičetov brzo ili ovlaš čitao ili pročitao moju raspravu. On štaviše i ne navodi doslovno moje rečenice. Na taj način ne samo što netačno obaveštava svoje čitaoce, nego i mene njima prikazuje kao nemarnoga radnika na nauci i pisca koji se loše izražava. U trećem stavu svoje ocene on ispušta reči koje sada podvlačim: »etnološka istraživanja,

* Pismo izhaja — žal — z enoletno zamudo: ko je prišlo 30. junija 1955 v Ljubljano, je bil VIII. letnik SE že dotiskan. — Op. ured.

pored svega toga što sam ga (rad) napisao najvećim delom na osnovi narodnih pripovedaka«. U petome stavu namešto mojih reči »među mnogim narodnim celinama na Zemlji« piše »mnogim narodima i celinama«. On nije dobro razumeo značenje mojih čestih reči »verovanje« ili »verovanja« i »pripovetke«, kada tvrdi da se ne ograničavam na verovanja u nemušti jezik nego da se bezbroj puta dotičem »pripovetke« o nemuštom jeziku. Ako nije verovao slogu u zaglavlju i rečenicama u Napomeni, zašto nije iz popisa građe video da li sem pripovedaka ima i drugih izvora. Iz ovoga izlazi i to da samo Matičetov smatra da u pripovetkama o nemuštom jeziku nisu izražena verovanja u nemušti jezik. Zato nije čudo što je pao u zabludu da tobože polazim od jedne, i to Vukove pripovetke, — mada cela moja rasprava ne samo što nije zasnovana na jednoj pripovetki nego nije ni jedino na pripovetkama o nemuštom jeziku. Ovde Matičetov nije shvatio da ja ne smatram da postoji samo jedna pripovetka o nemuštom jeziku sa svojim »varijantama«, nego da i kod Južnih Slovena ima pripovedaka o nemuštom jeziku koje su više ili manje srodne među sobom. Ovo nije igra reči u mojoj raspravi, i nije bilo potrebno »ne enkrat« pročitati i razumeti o čemu je reč. Ja štaviše ističem u svojoj Napomeni da me je na proučavanje pitanja o verovanju u nemušti jezik kod Južnih Slovena potakla Freizerova rasprava »The Language of Animals«, a dalje se vidi da sam iz Vukove pripovetke uzeo još i izraz ili pojam nemuštog jezika. Istakao sam da su mi građa za rad bila verovanja u nemušti jezik koja su izražena u prostim i složenim tvorevinama narodne mašte pod raznim imenima (kao verovanja, predanja, gatanja, priče, pripovetke, pesme) ili bez njih, — a Matičetov još od prvoga stava polazi od nepotpunoga tvrđenja o izvorima za moju raspravu, i u šestome stavu razume ili mi pripisuje da sam samo na osnovi pripovetke o nemuštom jeziku izveo zaključak o animističkoj veri kod Južnih Slovena (pošto piše da je »iluzorno pritegovati to pravljico za dokaz, da je bil animizem najstarejša vera Južnih Slovanov«). Moram i ovde navesti dokaz da Matičetov nije dobro pročitao ni razumeo rečenicu koja je na kraju moje strane 95 ispisana istaknutim slovima: »Prema tome, i iz našega verovanja u nemušti jezik se može zaključiti da je najstarija vera Južnih Slovena bila animizam«. On u svojoj narednoj rečenici još tvrdi da naše pripovetke (ili doslovno po njemu »južnoslovenske varijante naše pravljice«) o nemuštom jeziku ne mogu biti svedočanstvo ni za animizam ni protiv njega. Iz nje (a iz stava petog) zaključujem da Matičetov poriče narodno u pripovetkama sa verovanjem u nemušti jezik. Može biti da se Matičetov i ja razlikujemo u shvatanju značenja pojma animizma. Za mene je animizam i verovanje da životinje, rastlinje, stvari i pojave u prirodi umeju da se sporazumevaju među sobom i da svoje misli mogu uputiti i čoveku, — to jest i verovanje u nemušti jezik. Ako on misli da nemušti jezik spada u totemizam, mogu da ga uputim na mišljenje Karstena i mnogih drugih o tome pitanju odnosa između animizma i totemizma. Sad osećam zašto Matičetov na kraju svoga trećega stava kaže da ne razume kako bi se poremetio duh etnološke rasprave unošenjem poglavlja koja mogu sledovati kada se piše sa drugoga gledišta i samo o pripovetkama o nemuštom jeziku.

Matičetov prelazi bez ijedne reči preko mnogih glava moje rasprave, a zadržava se na »Osvrtu...« i delimično na »Općem pogledu na pitanje o nemuštom jeziku«. Mogućno je da zazure da za njih ne nađe neku pohvalu koja bi uvećala nekoliko procedenih lepih izraza u stavu prvom (»treba... študiju pozdraviti...«), drugom (da mi se prizna zasluga što se nisam uplašio ni teškoća ni odgovornosti) i sedmom (da sam obogatio zbirku pripovedaka o nemuštom jeziku), čiji prostor jedva ako prelazi svega dva puna reda. Kod mene se bez prethodnoga ne može pravilno razumeti potonje. Ja nigde sebi nisam unapred stvorio misao vodilju ili »tezu«, pa da sam njoj podešavao građu, nego sam išao za raščlanjenim a potom svrstanim podacima iz svih

izvora, te sam iz njih izvadio obilne dokaze i izveo pravilne zaključke, — tako da kod mene nema ničeg »apriornog«, kako se čini Matičetovu. Ja sam tim putem došao do zaključaka koji se znatno razlikuju od svih gledišta o pitanju porekla i rasprostranjenja pripovedaka o nemuštom jeziku uopće, — i ne treba žaliti što se u mnogim pojedinostima ne slažem sa svojim prethodnicima, mada su oni i za Matičetova »znanstveniki svetovnega slovesa«. Koliko je meni poznato, nijedan od njih nije u svoja dokazivanja uneo društvenu osnovu verovanja u nemušti jezik kao značajnu pojedinost, iako je ona lako vidljiva u celoj građi, niti je, prema tome, iz nje iko mogao izvesti zaključak o poreklu i vremenu postanka verovanja i pripovedaka te vrste. Svi su oni polazili od unapred stvorenoga gledišta o jednom izvoru »pripovetke« o nemuštom jeziku i o njenu širenju i pretvaranju u »varijante«, i potvrde su nalazili u starim indiskim, grčkim ili latinskim zapisima verovanja ili narodnih tvorevina u obliku priča ili pesama, — a nisu zalazili u pitanje uzroka prerastanju verovanja u nemušti jezik u kazivanja, priče ili pripovetke o nemuštom jeziku kakvih danas ima u najvećem delu Sveta, — i sve mlade zapisane tvorevine te vrste su pripisivali seljenju. Mene nije zadovoljilo njihovo shvatanje o jednom ishodištu, pa sam, utvrdivši poreklo verovanja u nemušti jezik, izneo gledanje o nekoliko izvora. Tu sam, kao i mnogi radnici na nauci o narodima, bez mnogo raspravljanja sa tuđim mišljenjima, odbacio najveći deo starijih i novijih oblika kulturno-istorijskih učenja. Izgleda mi da sam time pogodio i Matičetovljevo shvatanje o načinu rada koje je posredno ili neposredno mogao primiti iz nedalekog izvora i koje se kod mnogih »folklorista« dublje usadilo od savremenog evolucionističkog učenja. Ja sam u toku rada osetio i kasnije više uvideo mnoge svoje greške. Matičetov će imati prilike da od mene opširnije čuje koliko bitnih nedostataka ima u njoj (ne mislim samo na takve vrste što sam, naprimer, propustio da upotrebim pripovetke iz Blata na Korčuli, koju je između 1928 i 1935 zapisao i 1950 objavio Miloš Moskovljević u svome »Govoru ostrva Korčule«, 208) i u čemu se nisam približio najboljem rešenju pitanja (ukoliko je to moguće). Matičetov ne objašnjava primerima u čemu su »zgotj abstraktna in včasih kontradiktorna... ugibanja«. On ne nalazi dobrih reči ni kada se neko u toku svog istraživačkog rada smelo odvoji od već ugaženih i zastarelih putova i kada savremenim sredstvima traži ili nađe i majušne nove staze ili pravce.

Matičetov prilično greši i u svojoj najizdašnijoj pohvali kada kaže da sam posle pojave Arneove rasprave znatno obogatio zbirku pripovedaka o nemuštom jeziku, jer su nju dopunili najpre drugi (naprimer Čajkanović 1927 u Srpskom etnografskom zborniku XLI, Polivka u Verkovičevoj zbirci u 1932), a moj višak je posle njih, što se može videti iz označenih godina u Skraćenicama i spisima za moju raspravu. Moj udeo bi bio znatniji da sam mogao objaviti i svoju građu iz naroda, iz koje navodim samo najizrazitije nepoznate pojedinosti.

U oceni Matičetov ima i nekoliko svojih želja kako treba da izgleda moja rasprava. U njima ima i dobrih namera, ali i nečega suvišnoga posle obrazloženja koja sam mu poslao (naprimer o kratkoći izvora na stranom jeziku; zašto nisam objavio nove izvore u dodatku, — a njegov lepi predlog da ih izdaju zbornici akademija u Beogradu ili Zagrebu me malo potseća na »račun bez krčmara«). On hoće da opširnije pišem o postignućima mojih prethodnika da bi se ocenio moj doprinos nauci(!).

Na kraju moram da zažalim što sam od ocene moga prijatelja i druga Matičetova, vrlo vrednog mladog radnika većinom u oblasti narodne književnosti, imao malo čega korisnog. On je njome mogao, zaceo i nesvesno, pogrešno obavestiti neupućeni svet ili i stručne čitaoce koji ne mogu da savrne njegove misli i navode sa mojom raspravom. Meni se čini da ukoliko je lako napisati prikaz o nekoj knjizi utoliko je teže i odgovornije dati sud

o nečijoj raspravi bez dubljeg ulaženja u nju. Zato najviše cenim poziv u drugoj rečenici poslednjeg stava ocene da se javi još neki, ali iscrpniji napis o mojej raspravi u kome će se govoriti i o načinu rada i o vrednosti zaključaka.

U Skoplju 28. VI. 1955

Branislav Rusić

Drobno pojasnilo

Po zaslugi prijatelja Rusića sem prišel do dragocenega spoznanja. Pomislek, da sem prav jaz deloma zakrivil citiranje D'Asonco namesto pravnega D'Aronco, me je nagnil — ko je dr. Rusić že dobil od mene krtačni odtis ocene »Nemuštega jezika«, — da sem pri naslednji korekturi to mesto črtal. Danes mi je žal in tega ne bi naredil več. Zato ne, ker je napaka pač napaka: če jo ocenjevalec vidi, je dolžan posvariti tiste, ki bodo delo rabili, pa naj jo je zakrivil kdorkoli. No, v primeru D'Asonco-D'Aronco je bilo vprašanje krivde sproženo javno, zato se moram tudi jaz tu oglasiti k stvari, čeprav nerad. To lahko naredim kar se dá na kratko; svoj del krivde sem namreč že prevzel nase takoj od začetka. Vseeno pa mislim, da bo najbolj prav, če si krivdo za pomoto lepo po tovariško razdeliva z avtorjem »Nemuštega jezika«, ki je v vseh letnikih »Slovenskega etnografa« od III—IV (1950—1951) naprej imel možnost videti pravilno pisano ime G.D'Aronco v vrsti ocenjenih del in enkrat celo med sodelavci.

O problematiki »Nemuštega jezika« pa upam, da bom imel še priložnost govoriti posebej.

Milko Matičetov

SLOVENSKI ETNOGRAF

IX/1956

Izdal in založil Etnografski muzej v Ljubljani
Za izdajatelja in založbo Boris Orel

Natisnila Triglavska tiskarna v Ljubljani

Naklada 800 izvodov

Dotiskano v decembru 1956

